

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KIRGIZ BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN ETNOGRAFİK SÖZ
VARLIĞI**

(TARİHİ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME)

Nazgöl ENTERİYEVA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

DOKTORA TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ BİLİM DALI

ŞUBAT 2024

KIRGIZ BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN ETNOGRAFİK SÖZ VARLIĞI
(TARİHİ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME)

Nazgül ENTERİYEVA

DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ŞUBAT 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nazgöl ENTERİYEVA

12.02.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili
Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi tarafından hazırlanan “Kırgız Bozkır Kültürünün Etnografik Söz Varlığı (Tarihi Karşılaştırmalı İnceleme)”
Başlıklı tez çalışması 12/02/2024 tarih ve saatinde yapılan tez savunma
sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile
DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan(Unvan/Ad-Soyad/Kurum):	☒	☐
Prof. Dr. Çetin PEKACAR		
Üye(Unvan/Ad-Soyad/Kurum):	☒	☐
Prof. Dr. Fatma ÖZKAN		
Üye(Unvan/Ad-Soyad/Kurum):	☒	☐
Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU		
Üye(Unvan/Ad-Soyad/Kurum):	☒	☐
Doç. Dr. Hakan AKCA		
Üye(Unvan/Ad-Soyad/Kurum)	☒	☐
Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ		

KIRGIZ BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN ETNOGRAFİK SÖZ VARLIĞI
(TARİHİ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME)
(Doktora Tezi)

NAZGÜL ENTERİYEVA

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Şubat 2024

ÖZET

İnsan tarihi kadar kadim bir geçmişe sahip olan etnografik terimler bir halkın günlük yaşamı hakkında bilgi verirken geçirdiği tarihi süreç hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Komşu halklar ile olan ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkiler noktasında da mühim kaynak teşkil ederken etnografik terimlerin bazıları ezelden beri sosyal statü göstergesi olarak kullanılagelmıştır. Böylece her dilin söz varlığında geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Konumuzun korpusu çok geniş bir alanı kapsadığı için çalışmayı Kırgız Türklerinin göçebe döneminde kullandığı etnografik terimler ile sınırlandırılmıştır. Kırgız Türklerinin göçebe hayatı hakkında en kapsamlı bilgi içeren Manas destanı esas kaynak olarak ele alınmıştır. Kırgız destan geleneğinin önemli metinlerinden olan Manas Destanı, aynı zamanda Kırgız Türkçesinin de önemli kaynaklarından. Metin içeriği açısından Kırgızların göçebe kültürü hakkında geniş bilgiye sahip iken dil özellikleri itibarıyla de tarihi Kırgız Türkçesi metinleri içerisinde en geniş kaynak olduğu aşikârdır. Manas destanı Kırgız Türkçesinin zengin söz varlığının muazzam bir örneği olmasının yanı sıra Türk dillerinin de kökeni ve tarihi gelişimi konusunda önemli ipuçları içeren zengin bir dil kaynağıdır. Bu çalışmada etnografik terimler Manas destanında taranmış, tarihi metinlerdeki tanıkları araştırılmış, tespit edilmiş, Aral-Hazar Kıpçak grubundaki Türk dillerindeki çağdaş şekilleri ile fonetik ve semantik anlamda karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve kökenleri sorgulanmıştır.

Bilim Kodu : 30304, 30101, 30102, 30103
Anahtar Kelimeler : Karşılaştırmalı inceleme, Türkçenin tarihi dönemleri, Kıpçak Türk Lehçeleri, Aral-Hazar Kıpçak grubu, etnografya terimleri
Sayfa Adedi : 507
Danışmanı : Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

ETHNOGRAPHIC LEXICON OF THE KIRGIZ STEPPE
(COMPARATIVE HISTORICAL RESEARCH)

(Ph. D. Thesis)

Nazg l ENTER YEVA
ANKARA HACI BAYRAM VEL  UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

February 2024

ABSTRACT

Ethnographic terms having a history as ancient as human history, provide information about the daily life of a people and also contain important information about the historical process. While constituting an important source of economic, political and social relations with neighbouring peoples, some of the ethnographic terms have been used as social status indicators since the beginning of time. Thus, it has spread to a wide range in the vocabulary of each language. Since the corpus of our subject covers a very wide area, the study is limited to the ethnographic terms used by the Kyrgyz Turks in the nomadic period. The Epic of Manas containing the most comprehensive information about the nomadic life of Kyrgyz Turks has been taken as the main source. The Epic of Manas, which is one of the important texts of Kyrgyz epic tradition, is also one of the important sources of Kyrgyz Turkish. While it has extensive information about the nomadic culture of the Kyrgyz in terms of text content, it is obvious that it is the most extensive source among the historical Kyrgyz Turkish texts in the sense of language features. The Epic of Manas is not only a significant example of the rich vocabulary of Kyrgyz Turkish, but also a rich linguistic source containing important clues about the origin and historical development of Turkic languages. In this study, ethnographic terms are analysed in the Epic of Manas, their witnesses in historical texts are investigated, identified and compared phonetically and semantically with their contemporary forms in Turkic languages of the Aral-Caspian Kipchak group, and their origins are examined.

Science Code : Philology- 30304, 30101, 30102, 30103
Key Words : Comparative study, historical periods of Turkish languages, Kipchak languages, Aral-Khazar Kipchak group, ethnography terms
Page Number : 507
Supervisor : Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

TEŞEKKÜR

Tez yazım aşamasında bir yetişkin olgunluğunda sevgi ve sabır sergileyen kızlarım Bengü ve Bilge'ye; maddi ve manevi destekçim, kimliğimin mimarı rahmetli babam Tezekbay ve annem Camila'ya; engin alan bilgisinin yanı sıra sevgisini esirgemeyen tez danışmanım, kıymetli hocam Prof. Dr. Fatma Özkan'a ve sayın hocam Prof. Dr. İsa Özkan'a, asra bedel günleri başımdan geçirirken desteğini esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a ve Doç. Dr. Musa Salan'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. ‘GİYİM - KUŞAM’ İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP.....	29
2.1. ‘Dış Giyim’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup	29
2.2. ‘İç Giyim’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup.....	48
2.3. ‘Alt Giyim’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup.....	58
2.4. ‘Giyisi Parçaları’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup	63
2.5. ‘Kemer Çeşitleri’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup	71
2.6. ‘Diğer Süs Parçaları’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup	78
2.7. ‘Kumaş’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup.....	81
2.8. ‘Başlık ve Aksesuarları’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup.....	109
2.8.1. ‘Başlık Çeşitleri’ İle İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup.....	109
2.8.2. ‘Başlık Aksesuar ve Parçaları’ İle İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup	124
2.9. ‘Ayakkabı’ ile İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup.....	127
2.9.1. ‘Ayakkabı Çeşitleri’ ile İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup.....	128
2.9.2. ‘Ayakkabı Aksesuar ve Parçaları’ ile İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup	137
2.10. ‘Takı’ ile İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup.....	146
2.10.1. ‘Saç Takıları’ ile İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup	146
2.10.2. ‘Diğer Takılar’ İle İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup:.....	152

3. “EV VE YAPILAR” İLE İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP	169
3.1. ‘Uzun Geçici Sürede Kullanılan Ev ve Yapılar’ İle İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup.....	169
3.2. ‘Kısa Geçici Sürede Kullanılan Ev ve Yapılar’ İle İlgili Leksik-Semantik Bir Alt Grup	180
3.3. ‘Evin Bölümleri’ ile İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup	191
3.4. ‘Ev ve Yapıların Parça ve Yapımında Kullanılan Malzemeler’ ile İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup.....	194
3.5. ‘Diğer Yapılar’ ile İlgili Leksik-Semantik Alt Grup	220
4. ‘EV GEREÇLERİ’ İLE İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP	229
4.1. ‘Mutfak Araç-Gereçleri’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	229
4.1.1. ‘Yiyecek Ve İçecek Yapımında Kullanılan Kap-Kacak’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup.....	229
4.1.2. ‘Yiyecek Ve İçecek Yapımında Kullanılan Araç-Gereçler’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup	239
4.1.3. ‘Yeme-İçmede Kullanılan Araç-Gereçler’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup	252
4.1.4. ‘Yiyecek İçecek Koruma/Taşıma Tabak-Çanağı’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup.....	258
4.1.5. ‘Diğer Mutfak Kap-Kacakları’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup	264
4.1.6. ‘Mutfak Araç-Gereç Parçaları’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup	270
4.2. ‘Yatak İle İlgili Söz Varlığı’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	271
4.3. ‘Yere Serilen Eşya’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	278
4.4. ‘Diğer Eşyalar’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	280
5. ‘TEMİZLİK ÜRÜNLERİ’ İLE İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP	293
6. ‘BEBEK BAKIMI’ İLE İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP	299
7. ‘İŞ ALETLERİ’ İLE İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP	305
7.1. ‘Örgü Ve Dikiş Malzemeleri’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup	305

7.2. ‘Diğer İş Malzemeleri’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup	313
8. ‘GEÇİM ALETLERİ’ İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP	341
8.1. ‘Günlük Yaşam Araç-Gereçleri’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	341
8.2. ‘Para Birimleri Veya Para Yerine Geçen Eşya’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	344
9. “HAYVANCILIK MALZEMELERİ VE PARÇALARI” İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP	351
9.1. ‘At Bakım Malzemeleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup.....	351
9.2. ‘Diğer Hayvancılık Malzemeleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup.....	384
9.3. ‘Av Aletleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	394
10. ‘DERİ ÜRÜNLERİ VE YAPIMINDA KULLANILAN ALETLER’ İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP	403
10.1. ‘Deri Çeşitleri Ve Ürünleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	403
10.2. ‘Deri İşleminde Kullanılan Aletler’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup ...	410
11. ‘KEÇE ÜRÜNLERİ VE YAPIMINDA KULLANILAN ALETLER’ İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP	413
11.1. ‘Keçe Ürünleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup.....	413
11.2. ‘Keçe İşleminde Kullanılan Aletler’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup ...	417
12. “YİYECEK VE İÇECEKLER” İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP.....	421
12.1. ‘Yiyecekler’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	422
12.2. ‘İçecekler’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup.....	449
12.3. ‘Süt Ve Süt Ürünleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup.....	456
13. ‘ÇALGI’ İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP	469
13.1. ‘Üflemeli Çalgılar (Aerophones)’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	470
13.2. ‘Telli Çalgılar (Chordophones)’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	478
13.3. ‘Vurmalı Çalgılar (Membranophones)’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup	480
13.4. ‘Kendinden Sesli (Idiophones)’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup.....	482

	Sayfa
13.5. ‘Çalgı Parçaları’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup.....	483
14. SONUÇ	487
KAYNAKLAR	495
ÖZGEÇMİŞ	507

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ADDL	Azərbaycan dillinin dialektoloji lüğəti.
ADP	Ворошил Г.В., Исследования По Истории Азербайдж...
AF	Мелиоранский П. Араб филолог...
AGE	Adı geçen eser
AGS	Bünyadov, T. Əsrlərdən Gələn Səslər. Bakı: Azərnəşr.
AĞ.	Ağızlarda
AH	Yükneki, E. A. Atebetü'l-Hakayık. Hz. Arat R.R.
Aİ	Севортян, Э. В. Аффиксы именного словообразования.
ALT	Altay Türkçesi
ALW	Robert D. Armenian Loanwords in Turkish.
AR	Arapça
ARS	Баранов, Х. К. Арабско-Русский Словарь.
AY	Ölmez, M. Altun Yaruk III.
BAŞK	Başkurt Türkçesi
BKZ	Bakınız
BRS	Ураксин, З. Г. Башкирско-Русский Словарь.
BS	Нұрмағамбетов, Ә. Бес жүз бес сөз.
BTS	Büyük Türkçe Sözlük.
BV	Ağar, M.E. Baytaratü'l Vâzıh. Metin- İndeks.
CC	Codex Cumanicus
CTD	Dankoff, R., Kelly, J. Compendium of the Turkic Dialects...
ÇES (F)	Федотов, М. Р. Этимологический Словарь Чув. Языка.
ÇEV	Çeviren
ÇK	Eckmann, J. Çagatayca El Kitabı.
ÇRS	Скворцов М.И., Скворцова А.В. Русско-чувашский.
ÇÜY	Kırgızcanın Çüy ağzı
DLT	Atalay, B. Divanü Lugati't-Türk.

Kısaltmalar**Açıklamalar**

DM	Toparlı, R. Ed- Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye.
DN	Demir, N. Danişmend-Name.
DS	Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü
DTS	Древнетюркский словарь.
EA	Eş anlam
ED	Editör
EDAL	Starostin, S. vd. Etymological Dictionary.
EDPT	An Etimological Dictionary.
ESBLT	Дыбо, А.В. Этимологический словарь тюркских языков.
ESCŸ	Егоров, В. Г. Этимологический Чувашского Языка.
ESRY	Фасмер, М. Этимологический Словарь Русского Языка.
ESTY	Севортян, Э. В. Этимологический Словарь Тюркских.
ET	Eski Türkçe
ETG	Gabain, A. V. Eski Türkçenin Grameri.
ETHV	Arat, R. R. "Eski Türk Hukuk Vesikaları".
ETN	Этнографиялык терминдер.
ETY	Orkun, H. N. Eski Türk yazıtları.
EU	Eski Uygur Türkçesi
EUTG	Eraslan, K. Eski Uygur Türkçesi Grameri.
EUTS	Caferoğlu, A. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.
EVENK	Evenkice
EWTS	Vámbéry, H. Etym. Wörterbuch.
F	Farsça
FKY	Юнусалиев Б.М. К вопросу о форм. общ. Кирг.языка.
FLT	Agar, M. E. Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki.
GKLY	Кудайбергенев, С. Грамматика Киргизского ... Языка.
GMŸ	Поппе, Н.Н. Грамм. письменного монгольского языка.
GOT	Erdal, M. A Grammar of Old Turkic.
GT	Karamanlıoğlu, A. F. Gülistan Tercümesi.
HAK	Hakas Türkçesi
HŞ	Kutb'un Hüsrev ve Şirini ve Dil Hususiyetleri.

Kısaltmalar**Açıklamalar**

İB	Tekin, T. Irk Bitig.
İDTY	Фазылов Э.И., Зиляева М.Т. Изыск. дар тюркск...
İEÇY	Горшков, А. Е... Исследования Чув. Языка.
İH	İzbudak V. El-İdrak haşiyesi.
İKP	Hamilton, J. R. İyi ve Kötü Prens Öyküsü.
İKY	Юнусалиев, Б. М. Заметки по Истории Киргиз...
İM	Toparlı, R. İrşâdü'l-Mûlûk Ve's-Selâtin.
İML	Battal, A. İbni Mühenna Lügati.
İSSTY	Наджип Э.Н. Историко-Сравн. Словарь Тюрк...
KALM	Kalmukça
KB	Arat, R. R. Kutadgu Bilig III İndeks.
KBG	Ercilasun, A. B. Kutadgu Bilig Grameri (Fiil).
KBS	Хабичев, М. А. Карач.-Балкарское Словообразование.
KE	Ata, A. Kısasü'l-Enbiyâ II.
KEBS	Каратаев, О., Эралиев, С. Кыргыз Этнографиясы Сөздүк.
KES	Сейдакматов, К. Кыргыз Тилинин Этим. Сөздүгү.
KIRG	Kırgız Türkçesi
Kİ	Saferoğlu, A. Abû Hayyan, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk.
KKLP	Karakalpak Türkçesi
KKN	Асамутдинова, М. Кийим-кечак номлари.
KKRS	Баскаков, Н. А. Каракалпакско-Русский Словарь.
KL	Юнусалиев, Б. М. Киргизская Лексик.: Развитие Корн.
KM	Абдувалиев, И. Кыргыз тилинин морфологиясы.
KO	Максимов, В.... Кыргыз Оймолору.
KÖKT	Köktürkçe
KPTG	Karamanlıoğlu, A. F. Kıpçak Türkçesi Grameri.
KPTS	Toparlı, R. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü.
KRS	Юдахин, К. К. Киргизско-Русский Словарь.
KRŞ	Karşılaştırınız
KRTS	Ünlü, S. Karahanlı Türkçesi Sözlüğü.
KS	Гаркавец А. Н. Кыпчакский Словарь.

Kısaltmalar**Açıklamalar**

KTDS	Мукамбаев, Ж. Кыргыз Диалектологиялык Сөздүгү.
KTG	Кудайбергенов, С. редколлег. Кыргыз тилинин грам.
KTS	Акматалиев, А. Кыргыз Тилинин Сөздүгү.
KTT	Дыйканов, К. Кыргыз Тилинин Тарыхынан.
KTTS	Абдулдаев, Э. Исаев, И. Кыргыз Түшүндүрмө Сөздүгү.
KUM	Kumuk Türkçesi
KW	Grönbech, K. Komanisches Wörterbuch.
KWB	Ramstedt, G. Kalmückisches Wörterbuch.
KZ	Kazak Türkçesi
KZES	Ысқақов, А... Қазақ тілінің этимологиялық сөздігі.
KZL	Toparlı, R... El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabtî'l...
KZRS	Бектаев, К. Казахско-Русский, Русско-Казахский Словарь
KZTTS	Жанұзақов, Т. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі.
LKT	Дыбо, А.В. Лингвистические Контакты Ранних Тюрков.
LKY	Жанпейісов, Е. Этнокультурная лексика казахс...
LSAT	Боровков, А. К. Лексика среднеазиатского тefсира.
M	Moğolca
MANÇ	Tungus Mancur
MBZ	Рассадин В. И. Монголо-Бурятские Заимств. в Сиб.Тюрк.
ME1	Поппе, Н. Н. Монгольский Словарь Муккадимат...
ME2	Yüce, N. Mukaddimetü'l-edeb
MED	Lessing, F. D. Mongolian-English Dictionary.
MG	Uğurlu, M. Münyetü'l-Guzât. Metin-İndex.
MİFTY	Рясянен, М. Мат. По Ист. Фонетике Тюркских...
MKK	Антипина, К. И. Особенности Мат. Культуры Киргизов.
MLW	Csákı, É. Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak.
MM	Toparlı, R., Argunşah, M. Mu'înü'l-Mürîd.
MMT	Räsänen, M. Materialien zur Morphologie der türkischen...
MRS	Кручкин. Ю. Совр. Русско-Монг... Словарь.
MTYP	Сыдыков, С. Монгольско-Тюркские Яз...
NAN	Nanayca

Kısaltmalar	Açıklamalar
NF	Ata, A. Nehcü'l-Ferâdis.
NOG	Nogay Türkçesi
NRS	Баскаков, Н. А. Ногайско - Русский Словарь.
NUY	Асамутдинова, М. Название Одежды и Её Частей...
OA	Ergin, M. Orhun Abideleri.
OAK	Тектигул, Ж.О. Эволюция Общeturk. Аффиксов...
OGM	Brockelmann, C. Osttürkische Grammatik der İslam...
OSM	Osmanlıca
OSTN	Радлов, В. В. Опыт Словаря Тюркских Наречий.
OTG	Tekin, T. Orhon Türkçesi Grameri.
OTTY	Фасеев, Ф. С. Основы Терминологии В Татарском Языке.
OTWF	Erdal, M. Old Turkic word formation.
OY	Tekin, T. Orhon Yazıtları.
ÖS	Карасаев, Х. Өздөштүрүлгөн Сөздөр.
ÖŞ	Corayev, B. Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari.
ÖZB	Özbek Türkçesi
PED	Steingass, F.J. Persian-English Dictionary.
PRS	Мюллер, Б. В. Персидко – Русский Словарь.
QTAS	Xudiyev N. M. Qədim türk yazılı abidlərinin dili.
RAS	Борисов, В. М. Русско-Арабский Словарь.
RKS	Баскаков, Н. А. Русско - Каракалпакский Словарь.
RKT	Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası). Kök, A. Karahanlı...
RKTS	Русско-Китайский Словарь.
RKZS	Бектаев, К. Казахско-Русский, Русско-Казахский Словарь.
RMS	Кручкин. Ю. Русско-Монг. - Монгольско-Русский...
RNS	Баскаков, Н. А. Русско-Ногайский словарь.
RPS	Клевцова С.Д. Русско-Персидский Словарь.
RTSV	Воскресенский, А. Русско-Татарский Словарь.
SFTY	Щербак, А. М. Сравнительная фонетика тюркских языков.
SGM	Владимирцов, Б. Я. Сравнительная Грамматика...
SGTY (F)	Тенишев, Э. Р. Сравн.-Ист. Грам. Тюркских Языков. Ф.

Kısaltmalar**Açıklamalar**

SGTY (L)	Тенишев, Э. Р. Сравн.-Ист. Грам. Тюркских Языков. Л.
SGTY (M)	Тенишев, Э. Р. Сравн.-Ист. Грам. Тюркских Языков. М.
SGTY (S)	Серебренников, Б. А. Сравн.-ист. грам. Тюрк. язык. : с.
SGTY II	Тенишев, Э. Р., Ист.Грам.Тюркских Языков. Пратюркский
SKY	Хабичев, М. А. Именное Слов. и Форм. в Куманских...
SMTY(i)	Щербак, А. М. Очерки По Сравн. Морф...(Имя).
SS	Сыздыкова, Р.Ф. Сөздер Сөйлейді.
SSTN	Будагов, Л. Сравнительный Словарь Турецко-Татарских...
STRY	Шипова, Е. Н. Словарь Тюркизмов в Русском Языке.
STY	Остроумов Н. Первый Опыт Словаря Народно-Татар...
STY1	Егоров, В. Г. "Словосложение в тюркских языках".
STYD	Дмитриев, Н. К. Строй Тюркских Языков.
SY	Фазылов, Э. Староузбекский Язык.
SYI	Пекарский Э. К. Словарь якутского языка.
TAT	Tatar Türkçesi
TB	Рассадин, В. И. О Тюркизмах в Бурятском Языке.
TDB	Ergin, M. Türk Dil Bilgisi.
TDES	Eren, H. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.
TDI	Ercilasun, A. B. Türk Dili Tarihi.
TEL	Teleüt ağzı
TETTL	Tietze, A. Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati.
TH	Meninski, F. M. Thesaurus Linguarum Orientalium...
TİB	Дугаров, Д. С. О Традиционных Нар. Инструм. Бурят.
TİEM	Satır arası Kur'an Tercümesi. Kök, A. Karahanlı Türkçesi...
TKRS	Баскаков, Н. А. Туркменско-русский словарь.
TKTG	Ögel, B. Türk Kültür Tarihine Giriş.
TMEN	Doerfer, G. Türkische und Mongolische Elemente...
TMS	Clauson G. Turkish and Mongolian studies.
TSK	Ataniyazov, S. Türkmen diliniň sözköki (Etimologik) sözlügi.
TSKY	Толковый Словарь Кыргызского Языка.
TTAS	Ganiyev, F. E. Tatar Tilinin Anlatmalı Sözlügi.

Kısaltmalar**Açıklamalar**

TTES	Әхмәтъянов, Р. Г. Татар Тел. Тарихи-Этимологик Сүзлеге.
TTG	Korkmaz, Z. Türkiye Türkçesi Grameri.
TTRS	Академия Наук СССР. Татарско-Русский Словарь.
TTŞ	Akalın, M. Tarihî Türk Şiveleri.
TVRS	Тенишев Э.Р. Редк. Тувинско-Русский словарь.
TY	Хамзаев М.Я. Словарь туркменского языка.
TZ	Atalay, B. Et-tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiye.
UYG	Uygur Türkçesi
VEWT	Räsänen, M. Versuch eines etymolog. Wörterbuchs der...
VGAS	Poppe, N. Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen.
YE	Кормушин, И.В. Енисейские Эпитафии.
YKY	Aydın E., Alimov, R. Yenisey-Kırgızistan Yazıtları...

İşaretler:

* Tahmin edilen şekil

> Bu şekle gider

< Bu şekilden gelir

<< : Birden fazla gelişmeyi gösterir

[]: EDPT'de tanıklanan şekil

1. GİRİŞ

Tezimizin temelini oluşturan etnografya terimleri kendi içinde oldukça geniş yelpazeye sahiptir. Terim açıklaması ve sınıflandırmasına geçmeden önce etnografi terimi üzerinde durmamız konunun anlaşılır olması açısından önem arz eder.

Etnografya bir bilim dalı olarak antropoloji ile birlikte de bahsedilir. Antropoloji kelimesi Yunanca *anthropos* (insan) ile *logos* (düzenli bilgi) kelimelerinden oluşmuştur. Böylece kelime anlamı olarak antropoloji, insanla ilgili düzenli bilgi anlamındadır. Antropoloji birey olarak insanla ilgilenmez. İlgisi grup içinde yaşayan insan ve bu insanın yaptıkları ve davranışlarıdır.¹ “İnsanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları göz önüne alarak insanları karşılaştırmalı bir görüşle inceler. İnsanoğlunun evrimi, fiziksel ve toplumsal gelişiminin kurallarını ortaya çıkarır. Başka bir deyimle kültür ile ilgilidir. İnsan topluluklarının fiziki yapı, kültür ve davranış bakımından farklılıklarını ele alır.”² Konuyu biraz daha açacak olursak antropoloji insanları inceler. “İnsanoğlunun yaşamı ve töreleriyle ilgili hiçbir konu ya da soru antropolojinin inceleme alanı dışında değildir. Bu yüzdendir ki, bilimsel disiplinlerin en ilgi çekici en heyecan verici olanı antropolojidir. İlgi alanımız ne olursa olsun hepimiz için özel, ilginç bir şeyler vardır antropolojide.”³ “Çeşitli ilimleri düzenli bir biçimde ait oldukları yere koymak isteyenler, sıra antropolojiye gelince bu ilmin yeri hususunda kolayca karar veremezler. Antropolojinin bölümlerini meydana getiren fiziki antropoloji, kültürel antropoloji, sosyal antropoloji, arkeoloji, etnoloji, etnografya ve linguistik insanla ilgili tüm çalışmalarla sıkı sıkıya ilişkilidir.”⁴

Etnoloji ve etnografya terimleri zaman zaman karıştırılan ayrı bilim dallarıdır. Etnoloji terimi daha çok Avrupalı bilim adamları tarafından çeşitli kültürlerin tahlili ve karşılaştırılmalı incelenmesini ifade etmek için kullanılır. Kelimenin kökü *ethnos* kelimesine dayanmaktadır ve “insanlar, millet, ırk” anlamına gelir. Etnik grup, içinde yaşadığı daha geniş toplumla bütünleşmeyerek ortak ırk, dil, milliyet ya da kültür bağına dayalı bir birlik oluşturan sosyal grup ya da nüfus kategorisi olduğuna göre, etnoloji bu sosyal grubu ele alan ve kültürlerini araştırıp çözümleyen bilim dalıdır.

1 Nephth, 1993: 20

2 Tezcan, 1996:1

3 Wells, 1994:9

4 Nephth, 1993: 9

İnsanı konu edinen bilimlerden beri olan etnoloji, özellikle ilkel diye nitelenen halkların ve onların kültürlerini inceler.⁵

Bu tanımlardan da görüldüğü üzere etnoloji ile etnografya kavramları birbirine çok yakın kavramlardır. Bu konuda M. Şakir Ülkütaşır “Cumhuriyet’le Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları” adlı çalışmasında “Etnografyayı etnoloji içinde düşünen bilginler olmuştur” der.⁶ Ancak, Avrupa’da kullanılan etnoloji kavramı, İngiltere’de sosyal antropoloji, Amerika’da kültür antropolojisi olarak ifade edilir. Yani etnoloji kavramı sosyal ve kültürel antropolojinin karşılığıdır.⁷

Türkiye’de etnografya çalışmaları Ülkütaşır’ın ifadesiyle “etnografik araştırmalar ve bunların bir bilim olarak öğretimi folklordan önce (Meşrutiyet devrinde 1908-1918) olup, ünlü eğitimci M. Satı Bey’in Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi)’deki dersleri ve nihayet bu derslerin bir kitap halinde yayınlanmasıyla başlar”.⁸ Daha sonra Z. Gökalp’ın düşünceleriyle gelişir. Gökalp, kültürün korunması konusundaki hassasiyetini etnografya müzesinin görevinden bahsederken görüyoruz: “Etnografya müzesinin vazifesi, milli müzeninkinden başkadır. Milli müze, milli tarihimizin müzesidir. Etnografya müzesi ise, milletimizin hâlihazırdaki hayatının müzesidir. ‘Hal’ın ‘mazi’den farkı ne ise etnografya müzesinin de farkı odur. Etnografya müzesi, evvela, milletimizin bugün muhtelif livalarda, kazalarda, şehirlerde, köylerde, obalarda kullanmakta olduğu bütün eşyayı toplayacaktır”.⁹ Türk etnografyası konusunda 1932’den itibaren dergiler basılmaya başlar. Türkiye’de etnografya alanında O. Acıpayamlı, S. Örnek, Ş. Ülkütaşır gibi isimler ilk olarak çalışan bilim adamlarıdır. Kırgız etnografyası ile ilgili çalışmalar ise XX yy’dan itibaren Rus bilim adamları tarafından başlatılmıştır. Bu konuda S.M. Abramzon’un çalışmaları önem arz etmektedir. Bunun dışında Kırgız akademisyenlerinden B.Soltonoev, A.Aristov, K. Mambetaliyeva, Ö. Karayev, S. Hudyakov, B.Moldobayev, O. Karatayev, S. Kayıpov, A. Akmataliyeviç, T. Çorotegin, Ç. Ömürbekov gibi birçok ismi sayabiliriz.

⁵ Örnek, 1971: 80

⁶ Ülkütaşır, 1973: 25.

⁷ Aksoy, 2011: 72.

⁸ Ülkütaşır, 1973: 25.

⁹ Gökalp, 1980: 43.

Etnografya bilimi için maddi kültürün araştırılması büyük önem taşımaktadır. Maddi şerait, evler, giyimler, süs eşyaları, günlük yaşamda kullanılan eşyalar, üretim aletleri insanların hayatında büyük rol oynarlar. İnsan hayatı maddi anlamda üretime bağlı olduğu için maddi kültür tarihinin öğrenilmesi büyük önem taşır. Bu değerler sistemini aksettiren halk kültürü ürünleri folklor çalışmaları kapsamında çokça ele alınmıştır. Dil açısından yapılan araştırmalara bakıldığında diğer bir ifade ile etnografi terimleri ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde aşağıdaki çalışmalar dikkat çekmektedir:

Acıpayamlı, O. Halk Bilimi Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1978;

Acıpayamlı, O. Zanaat Terimleri Sözlüğü, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.,1976;

Karataev, O., Eraliyev, S. Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük, Bişkek, Biyiktik, 2005

Örnek, S.V. Etnoloji Sözlüğü, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971

Şenol, A. Halk Kültürü Ve Etnografya Terimleri Sözlüğü, Ankara, 2013.

Etnografya diğer bir deyimle belirli bir halkın maddi ve milli kültürüdür denilebilir. Bir toplumun tarihsel süreç içerisinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddî ve manevî olguların bütününe kültür denir. Kültür iki şekilde karşımıza çıkar; aydınlar tarafından oluşturulan kültür ve avam halkın oluşturduğu kültür. Nasıl ki elit kültürün kendine özgü değerler sistemi ve dünya görüşü varsa, halk kültürünün de kendine özgü değerler sistemi ve dünya görüşü mevcuttur. Bu sistemde şekillenen her türlü kültür oluşumu gelişir, değişir veya zamanla tamamen kaybolur.

Halk kültürü, geleneksel yaşamı sürdüren toplulukların yüzyıllar boyunca kendi dil, kültür ve zevkleriyle oluşturup yaşattıkları kültürün ortak adıdır. Bu kültür, halkın duygu, düşünce ve zevkiyle süzülerek günümüze kadar gelmiş, toplum, insan ve doğa gerçeğiyle şekillenmiştir. Halk kültürü ürünleri bir milletin millî kimliğini belirler, oluştukları toplumun ortak kabullerini alarak kendilerine özgü gelenek yaratır. Dünya görüşünün yanı sıra estetik bakış açıları da halk kültürü ürünlerinde aksini bulur. Kültür çevresi değişikçe toplumsal kuralları etkileyen

farklılık ve değişimler halk kültürü ürünlerine kademe kademe yansır. Halk kültürü toplumun sosyo-ekonomik gelişim ve değişimlerini ortaya çıkartmakta, milletin kültür birliğini sağlamaktadır. Ayrıca halk kültürünün temel özelliklerinden birinin de yerellik olması dolayısıyla milli kimliğin oluşumunda önem arz eder.

Millî kültürün biçimlenmesinde halk kültürünün önemi büyüktür. Halk kültürü, ülkeyi ayakta tutan en önemli güçlerden biri olmakla beraber milli kimliğin oluşumunda da önemli bir unsurdur. Onun oluşum ve şekillenmesinde ise yörenin tarihî ve kültürel mirasının önemli bir rolü vardır. Bu nedenle halk kültürünü ülkeye ve dünyaya tanıtmaya çalışmaları, kültür politikaları doğrultusunda yapılmalıdır. Kültür politikaları, günümüz ve geleceğin kültür yapısının belirlenmesinde kültürel mirasın korunması ve tanıtılmasında etkin rol oynar. Halk kültürü sözlü, yazılı kültür ortamlarının yanı sıra elektronik kültür ortamlarında yayılır hale gelmeli, bu konuda yapılan akademik çalışmalar desteklenmelidir. Eğitim ve kültür politikaları millî olmalıdır. Doğru kültür politikaları evrensellikten kopmadan kültürel değişim ve gelişimle sağlıklı, ilkeli politikalarla sürüldüğü zaman gerçekleşir. Kültürel kimlik oluşturma politikaları belirlenirken millîlik ilkesinden taviz verilmemelidir. Gelişmiş toplumlarda küreselleşmeyle beraber ulusal değerlerin, ulusal kültürün önemi vurgulanmakta, bu konuda yoğun çalışmalar yürütülmektedir.

Halk kültürü ürünleri halk arasında oluşmuş, halkın kültür yapısını belirleyen yaşadığı toplumun dokusudur. Halk kültürü ürünlerinin halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından bir kültürün korunmasında, yaşatılmasında önemli işlevleri bulunmaktadır. Belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların, geçmiş dönemlerden bugüne kadar aktararak yaşadığı örf, adet, gelenek, dini ve ahlaki değerlerin hepsi halk kültürünü oluşturur. Gelenek, geçmişten günümüze kalıp şeklinde tevarüs etmez. Gelenek ve kültür dinamik bir yapı arz eder. Konar-göçer halk kültürü ürünlerinde göçebe yaşamın ve doğal çevrenin etkisi görülür. Köy ve kasaba halk kültürü ürünlerinde çevrelerine ait özelliklerin varlığı dikkati çeker.

Halk kültürü ürünleri her zaman inanç kültürü ve genel kültürün etkisi altında değişim ve gelişime tabi olmuştur. Kırgız halk kültürü, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerler bütünüdür. Bu ürünlerin şekillenmesinde, tarihî ve kültürel mirasın önemli bir rolü vardır.

Kırgızlar İslâmiyet'ten önce o zamanki inanç sistemlerine, kültür ve geleneklerine bağlı halk kültürü ürünlerine sahiptiler. Kırgızların halk kültürü İslamiyet'i kabul etmelerinden önce de çok zengindi. İslamiyet öncesi birçok inanç sisteminden etkilenen Kırgızlar, her kültürde olduğu gibi semavî bir dine geçerken, eski inançlarının bir kısmını yeni dine taşıyıp onun kalıplarına uydurmuşlardır. Nitekim her inanç sistemi, topluma uygun bir yapı kazanır. Böylece, halk kültürü ürünleri İslamî renge bürünerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bugünkü Kırgız halk kültürü ürünlerinde, eski inanış ve geleneklerin izlerini bulabildiğimiz gibi yeni hayat tarzının beraberinde getirdiği ürünleri de görüyoruz. Bu durum her halk için geçerli olduğu gibi Anadolu Türkleri için de geçerlidir. Oğuz boyları Orta Asya'dan IX yüzyılda azar azar, XI yüzyıldan itibaren ise kitleler halinde göç etmeye başlamıştır. Böylece yeni yerleşim merkezleri olan Anadolu'nun bugünkü kültürel yapısını oluşturmaya başlamışlardır. Günümüzdeki Türkiye dediğimiz Anadolu toprakları, coğrafi konumu itibarıyla Asya, Avrupa, Afrika, Mısır ve Mezopotamya kültür yollarının kesiştiği bir merkez olmuştur. Bu kesişme neticesinde Anadolu kültürü de sürekli gelişim ve değişim süreci içinde olmuştur.

Kırgız Türkleri bulunduğu devrin inanç sistemlerine, kültür ve geleneklerine bağlı halk kültürü ürünlerine sahip olmuş, dönemin özelliklerine göre değişim ve gelişim içinde olmuştur. Bugünkü halk kültürü ürünlerinde, eski inanış ve geleneklerin izlerini bulabildiğimiz gibi yeni hayat tarzının beraberinde getirdiği değişimleri de görüyoruz.

Kırgız Türklerinin kültür değişimini dört ana döneme ayırabiliriz:

1. İslamiyet öncesi
2. İslâmiyet dönemi
3. SSCB dönemi
4. SSCB sonrası

İslamiyet öncesi birçok inanç sisteminden etkilenen Kırgız Türkleri, her kültürde olduğu gibi semavî bir dine geçerken, eski inançlarının bir kısmını yeni dine taşıyıp onun kalıplarına uydurmuşlardır. Kırgız halk kültürü ürünlerinde eski inanç sistemleri ve kültürlerinin, ayin ve törenlerine ait pratiklerinin, İslamiyet'in kabulüyle beraber yeni bir sentezini görüyoruz.

Kırgız Türkleri göç yollarında başka halklarla kültür alışverişinde bulunarak bu değerleri de kendi yurtlarına taşımışlardır. Zamanında çok büyük öneme sahip olan, sadece ticaret yolu değil, aynı zamanda adeta bir kültür yolu niteliğinde olan İpek yolu da Kırgız Türklerinin yerleşim merkezinden geçiyordu. İpek yolu sayesinde yeni kültürlerle temas eden Kırgız kültürü sürekli değişim ve gelişim içinde olmuştur. Yıllarca süren kültürleşme sürecinde Kırgız Türkleri kendilerine özgü inanışlarını, örf-adetlerini, gelenek-göreneklerini, sanat anlayışlarını yenedünya görüşüyle birleştirmiştir. Anadolu Türkleri ise Orta Asya'dan göç ederken Orta Asya halk kültürünü beraberinde getirmiş, onu Anadolu ve İslami kültür ile yoğurmuş, yeni bir Anadolu halk kültürünü oluşturmuştur.

Yerleşik hayata geçiş ile birlikte toplumsal yaşamda geleneksel yapı, yer yer kırılmaya ve önceki değerler değişmeye başlar, böylece geçiş dönemlerine özgü ikilemler, dilde yenilikler, karışıklıklar ortaya çıkarır. Toprağa ve hayvancılığa bağlı ekonominin sanayi toplumuna geçişi sürecinde yöre halkının bu değişim ve gelişim karşısında sosyo-ekonomik konumu değişir, söz varlığı oldukça genişler. Göçebe kültürden yerleşik kültüre ayak basarken Kırgızların dil varlığında da önemli değişimler meydana gelmiştir.

Kırgız Türklerinin değerler sistemi Rus baskısı altına girdikten sonra mecburi bir değişim süreci içerisine girmiştir. Rusların gelmesiyle hızlı değişim ve gelişim süreci içine giren Kırgız Türkleri için yeni hayat tarzı bir bocalama yaratmış, eski ve yeni değerler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Asimilasyon politikası gereği Kırgız topraklarına birçok Rus asıllı insanların yanı sıra farklı milletlerden insanlar da yerleştirilmiştir. Bu yerleşimle beraber Kırgızistan farklı milletlere ait birçok kültürü kendi içinde barındırmaya başlamıştır. Yeni halkların yerleştirilmesiyle beraber farklı geleneklerin bir arada yaşaması Kırgız halk kültürüne yeni bir boyut kazandırmıştır. Zamanla halk kültürü elit kültürden etkilenecek yeni bir homojen kültür anlayışı ortaya çıkmıştır. Rus politikası gereği oluşan bu yeni alaşımın neticesinde şekillenen kültür zenginliğini kesin çizgilerle birbirinden ayırt etmek mümkün değildir. Bu tarihî süreç içinde kültürün doğası gereği Kırgız Türklerinin da günlük yaşam ve değer yargıları değişikliğe uğramıştır. Ancak, Kırgız kültürü tarih sürecinde kesiştiği kültürleri kendi kültür potasında eriterek yaşatmayı başarmıştır. Buna rağmen günümüzde küresel kültür oluşumu karşısında büyük bir tehlike içinde

olan Kırgız halk kültürü derleme ve araştırma politikalarını tekrar gözden geçirmeli, yeni vizyonla ayakta kalma sistemi geliştirmelidir.

Herhangi bir temas sonucu ortaya çıkan ortak yapısal özellikleri taşıyan en az üç dilin bulunduğu coğrafi bölgelere dilbilim bölgesi (ing. linguistic area) adı verilir. Bu açıdan Kırgızistan da bir dil bilim bölgesi sayılabilir, nitekim bu bölgede Rusça ve Kırgızcanın yanında birden çok etnik grup tarafından konuşulan diller mevcut. Bir bölgede konuşulan bu diller arasındaki etkileşimler neticesinde zamanla ortaklıklar meydana gelmiştir. Bu ortaklıklardan en karakteristik olanı Rusçanın etkisiyle ortaya çıkan dilbilimsel olgulardır. Söz konusu dilbilimsel olguların tespiti bir dilin geçmişi ve geleceği konusunda belli çıkarımları elde etmek için önem arz eder.

Kırgız Türkçesinin sosyo-politik terminolojisi etnografik terimlere nazaran alıntı kelimelerin çokluğu ile dikkat çekmektedir. Dildeki hızlı alım sürecinin yavaşlatılması, durdurulması veya öztürkçeleştirilmesi konusu teknolojinin ve toplu iletişim araçlarının gelişme hızına ayak uydurmakta sıkıntı çekmektedir. Örneğin, Kırgız Türkçesinde yazılı dile geçmeden önce de “padişah, halk, yönetici” gibi kavramlar mevcuttu, ama oldukça sınırlıydı. Kırgız Türkçesinin bu yöndeki kelime gelişimi 1928 yılından başlayarak yazılı dile geçmesiyle birlikte başlamıştır. Kırgız Türkçesinin ihtilal öncesini kapsayan alıntı söz varlığının temeli Arapça ve Farsçaya dayanmaktadır, bu da İslamiyet’in hâkim olduğu döneme denk gelmektedir. İşte bu yüzden, ilk Kırgız Türkçesi yazılı eserlerinde Arapça ve Farsça kökenli kelimeler hayli fazladır: *parz, mektep, öküm, sayasat, ökümöt, mugalim* vs. Zamanla Rusça kökenli kelimeler de Kırgız Türkçesi söz varlığında nitel anlamda ciddi yer teşkil etmeye başlamıştır: *rejim, oblast, politika, rayon, revolutsiya, komsomol, piyoner, kolhoz* vs. Söz konusu alıntı kelimeler halen varlığını sürdürmektedir. Hatta bazı alını kelimeler fonetik açıdan öyle bir hale bürünmüş ki alıntı olduğunu ilk bakışta çıkarmak oldukça zordur. Kırgız Türkçesi söz varlığı geniş perspektifte ele alındığında Rusça alıntılarının Arapça ve Farsa kelimelere nazaran daha fazla olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Kırgız Türkçesi dilbilimcileri, özellikle sözlükçülük alanında hizmet verenler SSCB’nin dağılmasından sonra, özellikle son on beş yıldır alıntı kelimelerin yerine kökeni Kırgızca kelimelerin kullanımını genişletmek için emek veriyor, ayrıca Kırgız Türkçesi karşılığı olabilecek kelimelerin üretimi konusunda akademik çalışmalar yapmaktadır. Son zamanlarda Kırgız Türkçesindeki sosyo-politik, sosyo-ekonomik söz varlığı başta olmak üzere toplumun tüm

alanlarında kullanılan terimler konusundaki öze doğru olan gidişatı gazete, kitap, dergi, televizyon gibi toplu iletişim araçlarının tamamında izlemek mümkündür. Bu durum Kırgız Türkçesinin geleceği için oldukça ümit vaat edicidir.

Kırgız Türkçesinde özellikle Rusça alıntı kelimelere morfolojik açıdan incelendiğinde önek ve soneklerin olduğu gibi eklenerek yeni bir kelime yapıldığı gözlenmiştir: *zakonsuz, grajdandık, oblasttik, revolyutsiyalık* vs. Terminoloji sözlüklerinde bu durum daha belirgin ortaya çıkıyor. Çalışmada etnografik terimler bazında polisemi, omonim, sinonim, antonim gibi semantik saptamalar, kullanım alanları ve sınırları belirlenerek leksikografisi çizilmiştir. Tüm bu araştırmalar somut veriler üzerinden yapılmıştır.

Sürekli hareket ve değişim içerisinde olan bir dünyada dilin soyutlanmış olması beklenemez. Zira her bir değişim ile birlikte onu adlandırma, dile getirme ihtiyacı duyulur. Kırgız Türkçesinde de sürekli değişen bir sistem gereği tarihin belirli zamanlarında kelime alım sürecine, belirli zamanlarında ise ayıklanma, durulanma sürecine tabi olmuştur. Dil, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik nedenlerle sürekli yoğun alış-veriş sürecinde ilerler. Köklü diller bu değiş-tokuşa karşı daha sağlam dursa da yine de alıntı kelimelere karşı koyamamıştır. Kırgız Türkçesi gibi nüfusu az olan halklar tarafından konuşulan diller bu değiş-tokuş sürecine daha aktif katılırlar. Kırgızca tarihinin temas ettiği her dil ile kelime alış-verişinde bulunmuştur. Semasiyolojide, söz varlığı sisteminin birincil göstergesi kelimedir. Kırgız Türkçesinde polisemi yaygın bir leksik durumdur. Poliseminin en önemli nedeni toplumun yeni ihtiyaçlarını karşılamak üzere her yeni gelen asır ile birlikte, toplumun her yenilenen tarihî-kültürel olgusuyla birlikte ortaya çıkmıştır: *bulak* – kaynak, daha sonra her türlü bilginin çıkış kaynağı vs.

Her dil iç ve dış etmenler ile oluşur ve gelişir. Kırgız Türkçesinin söz varlığı tabanı Türkçe olan kökenli kelimelerden oluşmaktadır. Alıntı kelimelerden oluşan söz varlığı konusundaki genel durumu yukarıda belirttik. Tezde incelenen bazı kelimelerin korpusumuzdaki lehçelerde tanıklanmayıp Korpusumuzdaki diğer lehçelerde tanıklandığı izlenmiştir. Bu durum Kırgız Türkçesinin Sibirya lehçeleriyle de tarihin belirli dönemlerinde temas ettiğini gösterir. Ayrıca hiçbir lehçede tanıklanmayan hapaks örnekler de tanıklanmıştır.

Kırgız Türkçesinin söz varlığının gelişiminde dış faktörlerin yanında iç faktörler de oldukça etkili olmuştur. Bu gelişim süreci leksik-semantik (*eşik* ‘kapı’ → ‘evin dış tarafı, dışarısı’; *kol* ‘el’ → ‘bir şeyin dalı’; *ay* ‘ay’ → ‘yılın on iki parçaya ayrılan zaman dilimi’; *küç* ‘kuvvet’ → ‘siyasi erk’) ve morfolojik-söz dizimsel (morfolojik: *sayakatçı, akılduu, kışkı, kapalan-....*; söz dizimsel: *tuugan-tuuşkan, karım-katnaş, ata-ene...*) biçimde ilerlemiştir.

Söz varlığını geliştiren dış faktör ilgili dilin temas ettiği diller oluşturur. Alıntı kelimeler her zaman dilin ana yapısını etkilemez. Alıntı kelimeler dilin dışında ve dilin içinde oluşur gelişir. Dilin dışında oluşan alıntı kelimeler grubunu ekonomik, ticari, sosyal ve politik ilişkiler neticesinde alıntılanan kelimeler teşkil eder. Teknolojinin gelişmesiyle ülkelere yayılan teknolojik aletlerin yanı sıra onların isimleri de çoğunlukla ufak fonetik değişiklikler ile birlikte olduğu gibi alıntılanır. Çağdaş Kırgız Türkçesinde bu şekilde alıntılanan kelime sayısı da azımsanmayacak ölçüdedir: *trolleybus, avtobus, traktör, komputer ...*

Kelimeler alıntılanma sürecinde fonetik, morfolojik ve semantik değişime uğrarlar. Biliungalizmin hâkim olduğu ülkelerde ana dili korumak nispeten zordur. Bunun için devletin dil politikası aktif olmalı, bilinçli koruma sistemi geliştirilmeli ve hayata geçirilmelidir. Kırgızistan’da 1991 öncesi Kırgız Türkçesi Rusçanın baskısı altındaydı ve neticede Kırgız Türkçesinde arkaizm¹⁰ler yani eskimiş kelimeler çoğalmıştı. 1991 sonrası ülkenin ulusal kimliği ve ana dilinde yavaş da olsa bir öze dönüş başlamış, son on yıldır hızla gelişmiş, arkaizm olan birçok kelime yeniden Kırgız Türkçesine kazandırılmıştır. Kırgız Türkçesi ağızlarında kullanılan bazı kelimeler standart dile kazandırılabilir. Orozbayeva’nın bu konudaki çalışmaları hareket noktası olarak belirlenebilir: Kuzey ve Güney. Kırgızcanın kuzey ağızı güneye nazaran daha korunmuş biçimdedir, güney ağızı yabancı diller ile daha fazla temas içerisinde olmuş, dolayısıyla alıntı kelimelerin yoğunlukta olduğu ağızdır. Kırgız Türkçesi fonetik özelliklerine göre iki ana ağıza dayanmaktadır: Kuzey ve Güney.¹¹ Güney ağzın Kuzey ağzına nispeten daha geniş bir coğrafyaya yayıldığı için ve farklı diller ile olan teması daha fazla olmasından dolayı kendi içinde iki

10 Arkaizm = eskicil kelimeler

11 Батманов И. А. (1938). Северные диалекты киргизского языка: опыт классификации северных диалектов киргизского языка. Фрунзе: Киргизгосиздат.

gruba ayrılmıştır: güneybatı ve güneydoğu.¹² Her ne kadar içkilik ağız grubu altında bir sınıflandırma mevcut ise de bu tartışmalı bir konudur.¹³ Ağızlarda kullanılan kelimeler iki şekilde ele alınır: semantik ve leksik diyalektizm¹⁴ler. Semantik diyalektizmler, standart veya edebi dilde kullanılan kelime ile yazılışı ve telaffuzu aynı, fakat anlamca farklı olan kelimelerdir: ed. *küt*- ‘beklemek’, ağız. *küt*- ‘hayvan güt-’. Leksik diyalektizmler, edebi dil ile anlamca aynı, ama fonetik açıdan farklı olan kelimelerdir.

Her dilin tarihî söz varlığı o dilin önemli kelime hazinesini oluşturur. Kırgız Türkçesinin tarihî söz varlığının kökleri çok eskilere dayanır. Türk dilinin en eski yapıtlarında günümüz Kırgız Türkçesinde aktif kullanılan birçok kelimeyi tespit etmek mümkündür. Kırgız Türkçesinin tarihî gelişimi hakkında bugüne kadar binlerce çalışma yapılmasına rağmen halen bu konu aktüelliğini korumaktadır. Zira henüz aydınlanmamış birçok lengüistik meseleler söz konusudur.

Dünyadaki bilim ve teknolojinin gelişim hızı dikkate alındığında dillerin de aynı hıza tabi olması kaçınılmazdır. Hal böyleyken Kırgız Türkçesinde de birçok yeni kelimeler meydana gelmiştir. SSCB’nin dağılması ile birlikte SSCB bünyesindeki birçok Türk dilleri yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Çünkü söz konusu diller birer devlet dili olma sorumluluğu içerisine girmiş; bilim, sanat gibi toplumu ilgilendiren her konuda yeni terimlere ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Geçen zaman diliminde kendi kimliğini koruma veya canlandırma amacıyla dilde olduğu gibi eskiye doğru yüz tutma eğilimi kendini göstermiştir. Bu eğilim ile birlikte yeni terim üretme ihtiyacı hâsıl olduğunda Eski Kırgız Türkçesi veya Eski Türkçe kaynaklara göz atma gerekliliği doğmuştur. Bu durum eski kaynakların tekrar ele alınması konusunu yeniden tüm canlılığıyla ortaya koymuştur. Bu doğrultuda etnolengüistik çalışmalar hız kazanmıştır. Dilin, o dili konuşan milletin kültürü ile birlikte ele alma mevzusu Gerder İ. ve Gumbolt V.’in çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. Böylece etnolengüistik çalışmaların temelini maddi kültür oluşturmuştur.

Tarihî kelime hazinesindeki her bir dil unsuru incelenirken dil tüm özellikleri ile ortaya çıkmaktadır. Tarihî kaynaklar lengüistik bilgilerin yanı sıra söz konusu

12 Юнусалиев, Б. М. (1971). Кыргыз Диалектологиясы. Фрунзе: Мектеп

13 Мукамбаев, Ж. (1954). Джерге-Тальский говор киргизского языка: канд. дис. автореф. -Фрунзе; Alimov, R. (2011). Kırgızcanın içkilik ağızlar grubu üzerine. TÛBAR. XXX. Güz.

14 Diyalektizm = ağızlara özgü kelimeler

millet ile ilgili emsalsiz bilgi sağlıyor. Bu kaynaklarda sözü edilen milletin, kavimin, topluluğun yaşam biçimi, sanatsal yönleri, dünyayı algılayış biçimleri vb. gibi birçok önemli konularda bilgi edinmek mümkündür. Araştırmanın içeriği ve tematik yönü tarihî kaynakların nicel ve nitel durumuna göre şekil alır. Tarihî söz varlığın leksik ve semantik yönünü ortaya koyarken Kırgızların yaşam biçimleri konusunda da önemli bilgilere ulaşmaktayız. Yaşam biçimlerinin yanı sıra dünya görüşü konusunda da bilgi edinmek mümkündür. Bu yüzden çalışmanın önemi kendini göstermektedir.

Tarihî söz varlığın sözlüksel ve lengüistik durumunu ortaya çıkarmak, doğasını ortaya koymak Kırgız etnolengüistik sorunlarını çözmenin başlıca yollarından biridir. Son yıllarda etno-dilbilimsel alanda yapılan araştırmaların ivme kazanması çalışmanın aktüalitesini ortaya koymaktadır.

Tarihî leksikolojinin ana amacı dil verilerini tarihî kaynaklar ışığında ele almaktır. Bir dilin genel söz varlığından öte tarihî kaynaklarda tanıklanan kelimelerin ışığında söz konusu toplumun tarihi, kültürü, dünya görüşü ve yaşam biçimi konusunda bilgi edinmeye odaklanır. Bu bakımdan ele alındığında her kelime extralengüistik faktöre sahiptir. Her dilin mevcut kelime hazinesi arkasında derin tarihin izlerini taşır, ilgili dilin taşıyıcısının oluşumu ve gelişmesi, kültürel ve ruhsal hayatı hakkında önemli bilgiler verir, bu yüzden nesillerden nesillere aktarılan paha biçilemez mirasın taşıyıcısıdır.

Herhangi bir dilin söz varlığının belirli bir konu başlığı altında belirli bir zaman ve mekân sınırlaması ile tarihsel açıdan incelenmesi söz konusu dilin semantik tabanı hakkında ayrıntılı bilginin elde edilmesini sağlar. Böylece yakın mercekten yola çıkan bir inceleme giderek genişler, sadece kendisi hakkında değil temas içerisine girdiği yakın, akraba veya yabancı diller hakkında da bilgi verir. Böylece dilin temas ettiği noktalardan yola çıkılarak akraba dillerin şeması da daha sağlam bir zemine oturtulmuş olur. Üzerinde durduğumuz Kırgız Türkçesinin tarihsel leksikolojinin bir nesnesi olarak düşünürsek, o zaman yakın ilişkili (Türkçenin Kuzey Kıpçak grubu) veya temas ettiği dillerin kelime dağarcığıyla ilgili problemler alanı daha geniş olacaktır.

Tarihî leksikolojinin araştırma nesnesi olan dil verileri birçok açıdan önem arz etmektedir. İlk olarak bu alanda dilsel verilerin incelenmesi güdülen amaç ve yöntem açısından etimoloji, semasiyoloji, onomasiyoloji, diyalektoloji ve

etnolengüistik bilim alanını kapsamaktadır. İkincisi, belirli bir yöntem ile elde edilen dil bilimsel verilerin bazında belirli topluluğun ortaya çıkışı, ana dilinin temel yapısı ve gelişme süreci, yakın ve uzak akraba diller ile olan ilişkisi, çeşitli extralengüistik faktörlerin dil gelişimindeki etkisi hakkında bilgi edinilebilir.

Tarihten bugüne her milletin maddi kültür varlığı tarihçilerin yanı sıra halkbilimcilerin, dilcilerin vb. gibi birçok araştırmacıların ilgi odağı olmuştur.

Kırgız Türklerinin yerleşik hayata geçmeden önce en önemli geçim kaynağı hayvancılık idi. Kırgızlar, at, inek, manda, koyun ve keçe sütünden ve etinden yemek, yününden ve derisinden ise giyim ve maişet eşyaları hazırlamışlar. Dolayısıyla Kırgız Türkçesinin bozkır kültürü söz varlığı hayvancılık, dericilik ile yakından ilgilidir.

Her dilin olduğu gibi Kırgız Türkçesinin de söz varlığı iki temele dayanmaktadır: Kırgızca asıllı ve alıntı kelimeler. İnsanın ve yaşamın temel kullanım alanlarını teşkil eden kelimeler - organ, hayvan, bitki, akraba, ev eşyaları vs.- genellikle özünü korumuştur. Bu kelimelerin birçoğu diğer çağdaş Türk lehçelerinde kullanıldığı gibi tarihî Türk lehçelerinde de tanıklanmıştır. Kırgız Türkçesinin alıntı leksikonunun tabanını Moğolca, Arapça, Farsça ve Rusça kelimeler veya bu diller vasıtasıyla Kırgız Türkçesine geçmiş yabancı kökenli kelimeler oluşturmaktadır.

Kırgız Türkçesinin ve o coğrafyadaki birçok Türk lehçelerinin XI-XII yy. Moğol baskınına bağlı olarak gelişen bir leksik zemininin olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Yalnız tezin geneli değerlendirildiğinde bazı kelimelerin korpustaki Korpusumuzdaki diğer lehçelerin yanında özellikle Kazakçada tanıklanmaması ve bu kelimelerin Moğolca asıllı olması¹⁵ Kırgız Türkçesinin söz konusu tarihten önce Moğolca ile iletişim içerisinde olmuş olabileceği göze çarpmaktadır. Zira Kırgız Türkleri henüz Tenir Too'ya göç etmeden önce Kırgız-Altay dillerinin etkileşim içerisinde olduğu yıllarda Moğol ve Buryatlara yakın yerleşim yerlerinde kalmışlardır (Yunusaliyev 1965: 13, 216). Tezin korpusunda bulunan Moğolca alıntı olduğu belirtilen kelimeler Moğolca-Rusça, Rusça-Moğolca sözlüklerinden, Dıykanov, Seydakmatov, Lessing, Doerfer, Clauson, Lessing, Csáki, Räsänen, Kałużyński, Schönig gibi bilim adamlarının çalışmalarında taranmıştır.

15 topçu, taar, belen, kaalga...

Kırgız Türkçesine Moğolca kelimelerin geçiş süreci üç ana dönemde ele alınır:

1. Yenisey dönemi
2. XII-XIV yy. arası
3. Kalmuk (Jungar) dönemi¹⁶

Yudahin'in sözlüğü esas alınırse Çağdaş Kırgız Türkçesinde bine yakın Arapça asıllı kelime olduğu görülmektedir (Sözlükte Arapça kökenli diye 958 kelime işaretlenmiştir) ki bu sayı Kırgız Türkçesinin kelime hazinesini tamamıyla ele alındığında veya etimolojik incelemeye tabi tutulduğunda muhakkak çoğalacaktır. Bu kelimelere Kırgız Türkçesi yapım ekleri eklenerek yapılan kelime sayısı 1115, Arapça ve Farsça karışımı oluşan kelimelerin sayısı 103, hepsi birlikte 2177 sözcüktür. Dıykanov, bu sözlükteki Arapça ve Farsça asıllı kelimeler 5,75% değere tekabül ettiğini dile getirir (KTT, 1980: 32). Söz konusu kelimelerin yoğunluğu dini terimlerden oluşmaktadır. Bunu yanında günlük yaşamda kullanılan araç-gereçleri ifade eden Arapça ve Farsça kelimeler yok değildir. İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türk dillerine Arapça ve Farsça sözcükler hızla girmeye başlamıştır. Günümüz Kırgız Türkçesinde de Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunluğu epey fazladır. İlgili alıntıların daha çok dini terimler olmasının yanı sıra etnografik terimlere de yansımış olduğu tespit edildi.

Rus Çarlığının Kırgızistan coğrafyasını istila etmesiyle birlikte dilde de kaçınılmaz değişim meydana gelmeye başlamıştır. Emperyalist gücün etkisi ile dilde yapılan zorunlu değişimler Rusçanın Kırgızistan coğrafyasında egemen olmasını sağlamıştır. Resmi dilin Rusça ilan edilmesiyle birlikte eğitim dilinin de Rusçaya çevrilmesi Kırgız Türkçesinin merkezi bölgelerden uzak yerleşim yerlerinde konuşulduğu bilinen tarihî bir gerçektir. Bu siyasi baskıya rağmen Kırgız Türkçesi Kırgızların kimliğine olan düşkünlüğü sayesinde varlığını korumuştur. Tabi, bu süreçte Kırgız Türkleri bir de islamiyetten uzaklaştırma politikasına maruz kalmışlardır. Bu girişim neticesinde Kırgız Türkçesi Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden epey arınmıştır. Yalnız, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ilgili kelimeler hızla yerini almış, hatta günümüzde çeşitli İslami akımların yoğunluğu nedeniyle

¹⁶ Батманов, 1966:20

Kırgız Türkçesine oldukça fazla yeni Arapça Farsça kelimeler geçmeye devam etmektedir.

Tarihten günümüze devletlerarasındaki olağan hayat şartları gereği politik, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin yanı sıra olağan dışı gelişen askeri girişimler neticesinde hayatın diğer alanlarında olduğu gibi lengüistik alanda da değişim-gelişim meydana gelmiş, böylece farklı bir millet ile iletişim içerisine girmiş her dilde alıntı kelime grubu oluşmuştur. Söz konusu alıntı kelimeler hedef dilden fonetik ve semantik açıdan olduğu gibi alındığı gibi alıntılanma evresinde çeşitli fonosemantik değişimlere de maruz kalmıştır. Böyle bir değişime uğrayan kelimeler hedef dilden tamamen uzaklaşarak apayrı bir ses ve anlam biçimine bürünmüştür, Kırgız Türkçesinde bu tip değişimler özellikle Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde görülür. Hiç şüphesiz, Rusçadan geçmiş kelimeler de yadsınamaz bir gerçektir. Tezin korpusunda bu tip morfosemantik değişime uğramış kelimeler de ele alınmıştır. Kırgız Türkçesi, oluşum ve gelişim evresinde etkileşim alanına girmiş diller ile alıntılama, ödünçleme ve geri ödünçleme yollarıyla lengüistik alış-veriş içerisinde bulunmuştur. Kırgız Türkçesinin tarihî gelişimi diyakronik ve senkronik biçimde ele alındığında recipient/alıcı konumunda epey aktif olduğu saptanmış bir gerçektir. Her ne kadar birçok Kırgız dil bilimcileri tarafından Kırgız Türkçesinin öz anlamda daha “temiz” olduğu var sayılsa da Kırgız Türkçesinde alıntılanmış kelime hazinesi de oldukça zengindir. Kaldı ki, bir dilin özünde alıntılanmış kelime bulundurması söz konusu dilin zayıf olduğunun kesin bir göstergesi sayılmaz, aksine recipient konumunda iken alıntılanmış olduğu kelimeleri kendi bünyesinde eritmiş ve geliştirmiş ise etkin ve zengin olduğunu kanıtlar. Lakin Manas gibi eseri ortaya koyan Kırgız Türkçesinin çok zengin bir dil hazinesine sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Zira B.B. Bartold, Kırgızların Orta Asya’daki en eski kavimlerden biri olduğunu ifade etmiştir (Бартольд, 1927: 213).

Kırgız Türkçesinin söz varlığı iki aşamada ele alınabilir. Birinci aşama “karanlık” diyebileceğimiz bir aşamadan oluşmaktadır. Karanlık dememizin sebebi o dönemlere ait elimizde somut verilerin neredeyse kısıtlı olmamasıdır. Sözlü mirastan yola çıkılarak bir takım varsayımlara varılabilir. İkinci aşama ise Kırgız Türklerinin Rus çarlığına dâhil olmasıyla oluşan söz varlığı. Bu dönem somut verilerle desteklendiği için daha belirgin çıkarımlara varılabilir. Rus baskısı altında olan

Kırgız Türkleri, baskı altındaki diğer Türk halkları gibi kendi dilleri, tarihleri, kültürleri konusunda istediği gibi araştırma yapamamış, yapılan bütün çalışmalar siyasi kontrol altında gerçekleştirilmiştir. Bu durum siyasi baskı altında yapılan çalışmaların yeniden ele alınması gerektiğini ortaya koyuyor.

Çalışmada sıkça bahsettiğimiz Kırgız Türkçesi terimi ile Kırgız Cumhuriyetinin resmi dilini kastedilmiştir. Kırgız Türkçesi, Türk Dili ailesinde Kuzey-Batı grubu içerisinde yer alır.¹⁷ Kırgız Türkçesinin tarihinin bilimsel düzeyde araştırılmaya başladığına çok az zaman oldu. Birçok bilim adamı, tarihî kıyaslamalı yöntemlerin sonuçlarına ve ağızların malzemelerine bakarak Kırgız Türkçesi gelişimini şu devirlere ayırmaktadır:

1. Eski Kırgız Türkçesi devri (IX-X. yy);
2. Orta çağ Kırgız Türkçesi devri (XV-XVI. yy);
3. Yeni Kırgız Türkçesi devri (XVI. yy'dan bu yana).¹⁸

Eski Kırgız Türkçesinin yazılı eserleri Yenisey yazıtlarıdır. Eski Kırgız Türkçesi ile çağdaş Kırgız Türkçesinin dil özellikleri tabii ki, hem leksikolojik hem fonetik hem de morfolojik yönden benzerlikler ve ayrılıklar taşımaktadır. Orta çağ Kırgız Türkçesi devrine ait eserler şu ana kadar bulunmuş veya bilim adamlarına bu konuda bir bilgi ulaşmış değildir. Yeni Kırgız Türkçesi devri tahminen Kırgızların Tanrı dağlarına yerleştiği dönemden XVI. yüzyıldan itibaren başlar. Bu devir içerisinde birkaç dönem bulunmaktadır:

- a. Moğol-Cungar dönemi (XVI-XVIII. yy);
- b. Ekim devrimine kadar olan dönem;
- c. Sovyet dönemi
- d. Egemenlik dönemi.¹⁹

Yukarıda da görüldüğü gibi Kırgız Türkçesinin eski dönemi karanlıktır. Türk Dünyasının en köklü boylarından biri olan Kırgız Türkleri, küreselleşme olarak adlandırılan ve milletlerin kültürünün iç içe geçtiği bir süreçte, içinde bulunduğumuz döneme ayak diremekte, geçmişten günümüze taşıdıkları kültürel varlıklarını tüm

¹⁷ Языки Мира: Тюркские Языки. (1997). Москва, с.286.

¹⁸ Bartol'd 1963, Menges 1956, Golden 1992: 178

¹⁹ Батманов , 1963: 21-22; Юнусалиев, 1971, s. 56-62

zorluklara rağmen korumaya çalışmaktadırlar. Yerleşik hayata en geç geçen Türk boyları arasında yer alan Kırgız Türkleri, kentleşme sürecini de en yavaş yasayan topluluklardan biridir. Kentleşme sürecinin Sovyet dönemiyle birlikte hız kazanmasına rağmen, hâlihazırda, destan dönemlerinde olduğu gibi Tanrı Dağlarının eteğinde (Ala-Too) boz-üylerinde (otağ-çadır) hayatlarını devam ettiren Kırgızların varlığı bilinmektedir. Atalarından bir miras olarak gördükleri eski yaşam tarzını ve kültürel değerlerini sadakatle günümüze taşıyan Kırgız Türklerinin etnografik söz varlığı çok geniştir.

Kırgız Türklerinin göçebe hayattan yerleşik hayata geçinceye kadarki günlük geçimlerinde kullandıkları terimler Kırgız leksikolojisinin önemli bir boyutunu oluşturuyor. Söz konusu terimler ele alınırken en eski dönemlere kadar gidilmeye çalışılacak, dönemler örneklerle pekiştirilecek. Her bir terimin etimolojik verilerine yer verilecek, konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılacak.

Eski Türkçenin sözvarlığında bulunan kelimeler çağdaş Kırgız Türkçesini sözvarlığında hiç bir şekil ve anlam değişikliğine uğramadan aynen yaşamını sürdürmemektedir. Çalışmada bu değişiklikler tespit edilecek. Tarama ve fişleme işleminden sonra elde edilen materyallerin analizi yapılacak. Analiz belirli bir kelimenin tarihî seyrine ayna olurken günümüz lehçelerindeki akislerini ortaya koyarak gerçekleştirilir.

Kırgız Türkçesinde gelişen ve değişen dünyanın ve bilişim zamanının etkisiyle yeni kelimeler meydana gelmiştir. Halk ağzındaki birçok kelime unutulmaya yüz tutmuştur. Etnografya terimleri bir dilin söz varlığının en eski tabakası sayılır. Şunu da belirtmemiz gerekir ki etnografya terimleri de zaman içerisinde hayat şartlarının değişmesiyle, komşu halklarla olan ilişkiler neticesinde değişikliklere maruz kalmıştır. Konuya bu açıdan yaklaştığımızda etnografik terimleri diakronik biçimde ele almak Kırgız Türkçesinin dilbilimi için önem arz etmektedir.

Bir dilin söz varlığını incelemek sadece dilbilimi değil, aynı zamanda birçok diğer bilim dallarını da ilgilendirir, çünkü toplumdaki bütün değişiklikler ilk önce dilde yansımaları bulur. Kırgız Türkçesinin söz varlığı dünyadaki diğer dillerde olduğu gibi Türkçe asıllı ve alıntı kelimelerden oluşmaktadır. Hangi kelimenin alıntı, hangisinin Türkçe olduğunu tespit etmek, hem Kırgız Türkçesi için, hem Türkiye

Türkçesi için önem arz etmektedir. Kırgız Türkçesini leksik açıdan ele aldığımızda diğer Türk lehçeler ile ortak ve farklı yönlerini görmekteyiz. Ortak özelliklerden bahsederek farklı dillerden kelime alımı bazı dönemlerde çoğalmış, bazılarında ise azalmıştır.

Ferdinant de Saussure dilin tarihsel süreci açısından art-zamanlı olarak (diachronically) veya değişimden soyutlanmış bir durumda ilişkilere dayanılarak eş-zamanlı olarak (synechronically) iki şekilde incelenebileceğini dile getirir. Çalışmada söz konusu yöntemlerin yanında tezin konusu gereği nicelik değil, nitelikle belirlenen (qualitative) betimleme (survey) yöntemine de başvuracağız. Betimleme yöntemine bir durumu aydınlatmak, standartlar doğrultusunda değerlendirmeler yapmak ve olaylar arasında olası ilişkileri ortaya çıkarmak için başvurulur. Bu yöntemi kullanmada asıl amaç incelenen durumu etrafıca tanımlamak ve açıklamaktır.

Betimlemeli yöntemde inceleme sürecinde doğal şartları bozmadan veya inceleme yapılan ortamda her hangi bir değişiklik yapmadan araştırmaların yürütülebilmesi nedeniyle, bu yöntem birçok araştırmacı tarafından tercih edilmektedir.

Günümüze kadar Kırgız Türkçesi ile ilgili fonetik, morfolojik çalışmaların yanında leksikolojik, diyalektolojik, leksikografik ve terminolojik çalışmalar çokça yapılmıştır. Bu tezin ana amaçlarından biri olan Türk Dil aile birliğini göstermek tezin ayırt edici özelliğini oluşturuyor. Nitekim, her dil incelemesinde olduğu gibi Kırgız Türkçesinin herhangi bir özelliğini ele alırken diğer Türk lehçeleri ile karşılaştırmalı disiplin içerisinde ele almak konuyu daha anlaşılır kılmaktadır. Bu düşünceden yola çıkarak tezimizde Kırgız bozkır kültüründe var olan etnografik terimleri diyakronik ve senkronik çizgide ele almaya, diğer lehçelerdeki karşılıkları ile birlikte karşılaştırmalı bir sistemde göstermeye karar verildi. Böylece Türk dünyası etnografik terimlerine ışık tutarak Türk dünyası leksikolojisine katkıda bulunma hedeflendi. Günümüz Kırgız etnografyası terimleri oldukça geniş bir yelpazeye yayılmış olmasından ötürü çalışmayı göçebe dönemi ile kısıtlayarak tarihî karşılaştırmalı bir biçimde incelenilmesine karar verildi. Çağdaş Türk dilleri içinden Korpustaki diğer lehçeler ile çalışmayı sınırlandırdık. Kırgız bozkır kültürü söz varlığını incelerken alıntı kelimeleri tespit etmek, onların alıntılanma zamanını ve nedenini

açığa kavuşturmak tezin amaçlarından biridir. Kökeni Türkçe olan terimlerin tarihî süreç içerisinde geçirdiği merhaleleri örneklerle gösterirken fonolojik ve semantik değişiklikleri ortaya koyan ve somut verilerle destekleyen bir çalışma ortaya koyma hedeflendi.

Ele alacağımız terimlerin bir kısmı hızla gelişen ve değişen bilim ve teknoloji dünyasının karşısında kullanım sıklığını kaybetmiş ve neredeyse unutulmaya yüz tutmuştur. Günümüzde ekonomi, teknoloji ve bilimin hızlı gelişimi sonucunda uluslararası sınırlar neredeyse kaybolmuştur. Bu gelişmeler insan hayatına birçok kolaylık sağlamasına karşılık halk kültürünü etkileyebilecek olumsuz olguların meydana gelmesine de zemin hazırlamıştır. Bireylerin iletişim ve etkileşim gereksinimleri boyut değiştirmiş geleneksel değerler hızla kaybolmaya başlamıştır. Örneğin, Kırgız genç kuşağı göçebe dönemi etnografik terimlerinin birçoğundan habersizdir. Bu yüzden, hakları ayırt edici özelliğe sahip olan kültürel özelliklerin esası olan halk kültürü ürünlerinin isimleri ve anlamları üzerinde durmak bu zengin kültürün genç kuşaklara aktarılması bakımından önem arz eder. Tarım ve hayvancılıkla geçinen Kırgız göçebe halkı Ruslarla beraber sanayi toplumuna geçmiş, bugün ise bilgi ve iletişim toplumuna geçmiş bulunmaktadır. Sanayi ve tarımın gelişmesi, ulaşım ve teknolojinin getirdiği yenilikler, kolay iletişim, halk kültürünü olumsuz anlamda etkilemektedir. Yaşam şeklinin değişmesi ile birlikte pek çok eski gelenek ve görenekler de değişime uğramakta, unutulmaya yüz tutmuş vaziyettedir. Çok yakın bir gelecekte Kırgızların farklı yörelerinde otantik nitelik taşıyan halk kültürü ürünlerini; bunlara bağlı inanç, davranış ve değer yargılarını ve elbette dildeki yansımalarını bulamayabiliriz. Ulaşım ve teknolojinin getirdiği yenilikler her ne kadar yerel kültürü etkilemeye devam etse de bilinçli toplum eski ve yeni arasındaki dengeyi tutmayı başarmak zorundadır.

Çalışma Kırgız bozkır etnografisi söz varlığını tanıtan, örnekli açıklamalar içeren tarihî karşılaştırmalı olarak ele alan diyakronik ve senkronik bir çalışma olacaktır. Kırgız Türkçesinde unutulmaya yüz tutmuş yüzlerce kelime ele alınarak Kırgız bozkır kültürünün ne denli köklü ve zengin olduğu yazılı metinlerle ortaya konacaktır. Etnografya terimleri bir dilin söz varlığının en eski tabakası sayılır. Şunu da belirtmemiz gerekir ki etnografya terimleri de zaman içerisinde hayat şartlarının değişmesiyle, komşu halklarla olan ilişkiler neticesinde değişikliklere maruz

kalmıştır. Konuya bu açıdan yaklaştığımızda etnografik terimleri diakronik biçimde ele almak Kırgız Türkçesinin dilbilimi için önem arz etmektedir.

Tarihî açıdan ele aldığımızda etnografya terimlerinin ortaya çıkışı ve gelişmesi çok eski zamanlara dayanır. Söz konusu terimlerin tarih sürecinde geçirdiği değişiklikleri sözlü ve yazılı miraslarımızda izleyebiliyoruz. Bazı etnografya terimleri zamanla unutulmuş yerine başka kelimeler ortaya çıkmıştır. Çalışmada bu terimlerin hem arkaik, hem modern biçimleri ele alınacaktır.

Günümüzde birçok etnik grubun bir arada yaşadığı Kırgızistan'da karşılıklı kültürel temaslar neticesinde gelişmiş ve değişmiş olan Kırgız etnografya terimlerini tespit edeceğiz. Daha sonra Türkçe asıllı mı veya alıntı mı olduğunu, kökeni Türkçe olan bir kelime ise en erken hangi tarihte ve hangi eserde geçtiğini tespit edeceğiz, alıntı bir kelime ise hangi dilden alındığını ve alımlama sürecinin nasıl olduğunu araştıracağız, tezin korpusunda yer alan diğer lehçeler ile karşılaştıracaktır.

Tezin hazırlanış aşamasında kaynaklar belirlendi, daha sonra bu kaynaklar incelenip gerekli bilgiler edinildi. Tezin ilk aşamasında tez süresince başvurulacak dil bilim dallarının anlamları üzerinde durulacak, bununla ilgili gerekli açıklamalar yapılacak, böylece anlam kargaşasından kaçılacak. Ayrıca çok sık kullanılacak terimlere de açıklamalar getirilecek. Bu aşamada açıklama yönteminden yararlanılacak. Bundan sonra terimler art zamanlı (diakronik) ve karşılaştırmalı (comparative) yani tarihî-karşılaştırmalı yöntemle incelenecek. İnceleme havuzundaki kelimeler önce en yeni kullanımından en eski kullanımına kadar mercek altına alınacak, her dönem örneklerle pekiştirilecektir. Birçok sözlüğe başvurulacak. Tarihî Türk lehçelerinin yanında Kırgız Türkçesine, Korpustaki diğer lehçelere ait dil malzemeleri de kullanılacaktır. Böylece bir kültürün tarih içindeki görünümü, değişmesi ve gelişmesine paralel olarak değişim ve gelişim içinde olduğunu çalışmada görülecektir.

Tezin hazırlanmasında herhangi bir modele ve teoriye sıkı sıkıya bağlı kalınmayacak. Tezin ilerleyen bölümlerinde gerekli görülen teori ve modele başvurulabilir. Söz konusu teori veya modelin tezi destekleyecek, açıklayacak, yol gösterecek nitelikte olmasına dikkat edilecek.

Tezde birçok sözlüğün yanında esas alacağımız iki sözlüğün biri Yudahin'in "Kirgizskiy-Russkiy Slovar" adlı eseri, Kırgız Tüshündürmö Sözdüğü'dür, bunun

yanında birçok etnografik, etimolojik, diyalektolojik, terim sözlüklerine başvurulacak. Ele alınacak kelimeler Manas destanından fişlenecek, fişlenmiş kelimeler tarihî metinlerde taranarak, söz konusu kelimelerin Türkçe karşılıkları da verilecek, anlam değişimleri ortaya çıkarılacak, Korpustaki diğer lehçelerndaki diğer Türk dillerindeki karşılıkları verilerek karşılaştırma platformu oluşturulacaktır. Çalışma, bir nevi sözlük çalışması olacak. Belirlenen kelimeler ilk önce anlamı bakımından ayrılacak, daha sonra alfabetik sırada verilecek, Türkiye Türkçesindeki ve inceleme korpusundaki diğer dillerdeki karşılıklarına yer verilecek. Alıntı kelimeler ve alımlama yöntemleri belirlenecek, etimolojik verilere ayrıntılı olarak yer verilecektir. Tezde ele alınan kelimeler üç bölümde incelenecek; ilk bölümde kelimenin morfolojik yapısı, ikinci bölümde fonetik yapısı, üçüncü bölümde ise semantik anlamda ele alınacak.

Çalışmada hızla gelişen ve değişen dünya karşısında ayakta kalmaya çalışan etnografya terimleri incelenecek. Konunun bilimseli, anlaşılır, kabul edilir olması için kaynakça kısmında verilen geniş kaynak havuzuna başvurulacak.

Çalışmada bilimsel bir araştırma sürecinde gerekli literatür taranacak, araştırma problemi belirlenecek, elimizdeki kaynaklar okunacak ve özetlenecek, analiz yöntemleri belirlenecek, akabinde mevcut tez ve antitezlerin ışığında sentez ve analiz yapılacaktır.

Tez ilgili çalışmalardan yola çıkılarak etnografya alanının sadece dil verilerine dayanılarak hazırlanmıştır. Bu araştırma Kıpçak grubu Türk lehçelerinden biri olan Kırgız Türkçesinde göçebe döneminde kullanılan etnografya terimlerinin tarihî gelişimi, Aral-Hazar grubundaki diğer Türk lehçelerindeki alamorfları ve Oğuz grubu Türk lehçelerinden biri olan Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile sınırlıdır. Tezin korpusuna alınan söz varlığı tarihten bugüne kadar geçirdiği morfo-fono-semantik değişimleri açısından incelenirken birçok kaynağa başvurulacaktır. Genel olarak standart dil dikkate alınacak, ancak gerekli olduğu yerlerde ağız örneklerine başvurulacaktır.

Bu tezin ana bölümüne geçmeden önce etnografya terimleri konusunda yapılmış çalışmalar taranacaktır. Tarama işleminden sonra konusuna göre ayrılacak ve tarihî kaynakların ışığında gelişim süreci incelenecektir. Böylece konu ile ilgili yapılmış çalışmalardan yararlanılarak Kırgız Türkçesi etnografya terimleri taranacak,

incelenecek ve analizi yapılacaktır. Çalışmanın inceleme bölümündeki kelimeler alfabe tertibiyle sıralanacaktır. Çalışma zaten bir sözlük çalışması olacağı için ayrıca dizin yapılmayacaktır.

Tezin korpusunu oluşturan Kırgız Türkçesinin bozkır kültürünü yansıtan söz varlığı, geçirdiği tarihî merhaleleri ve Türkçe ailesindeki kendine yakın olan diğer lehçeler ile birlikte karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu süreçte ele edilen verilerin çözümlenmesi aşağıdaki sırada verilecektir:

- Verilerin Tasnifi
- Verilerin değerlendirilmesi
- Verilerin yorumlanması
- Ulaşılan sonuçlar

Verilerin çözümlenmesi aşamasında öncelikle konuyla ilgili veriler toplanacak, tek tek incelenecektir. Tarihî tanıkları taranacak, lehçeler arasındaki eş değer kelimeler tespit edilecektir. Daha sonra bu kelimeler ve çıkan sonuçlar yorumlanacaktır.

Kırgız Türkçesinde geniş kelime hazinesine sahip olan etnografik terimler dil açısından daha önce bizim ele aldığımız çizgide ele alınmamıştır. Bu çalışmada, Türk dilinin Kuzey-Batı (Kıpçak) alanında Aral- Hazar grubunda yer alan Kırgız Türkçesindeki bozkır kültürüne ait etnografik terimler tarihî karşılaştırmalı olarak ele alınacak. Tarihî karşılaştırmaların yanı sıra Aral- Hazar grubunu oluşturan Kırgız, Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde tanıklanan karşılıklarına da yer verilecek. Böylece bu tezle Türkçenin tarihî gelişimi ve Aral-Hazar Grubu Kıpçak Türk lehçelerinin semantik ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacak. İlgili lehçeler arasındaki yakınlıklar ve geçişler tespit edilmeye çalışılacak. Çalışmanın girişinde etnografya bilim dalının tanımı, diğer bilimlerle olan ilişkisi, dil açısından ele alınması gibi konulara yer verilmiştir, ayrıca tezin konusu, malzemesi ve kullanılan yöntem konusunda bilgi verilmiştir. Tezin sonunda çalışmada kullanılan kısaltmalar, işaretler ve kaynaklara yer verilmiştir.

Kırgız Türkçesi söz varlığı diğer dillerde de olduğu gibi iki ana ölümden oluşmaktadır: yerli ve yabancı sözcükler. Yerli sözcükler Türkçe kelimelerdir, yani Türkçe asıllı olup kökeni başka dillere dayanmayan kelimelerdir. Diğer dünya dillerinde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde de genellikle akraba, insan organı, hayvan,

bitki, ev eşyaları, yaşam için gerekli olan temel eşyalar için kullanılan isimler ile sıfat ve fiiller yerli kelimeler ile ifade edilir. Bu sözcüklerin birçoğu diğer Türk lehçelerinde kullanılmakla beraber eski Türk yazılarında da tanıklanmıştır. Yabancı sözcükler ise, uzak akraba ve akraba olmayan dillerden alınan sözcüklerdir. Bir milletin maddi ve manevi alanındaki oluşum ve gelişim sürecini, yakın veya uzak akraba topluluklar ile veya yabancı topluluklar ile kurmuş olduğu her ilişkiyi kaydeden en önemli unsur dildir. Bu yüzden bir dilin söz varlığının incelenmesi o dili taşıyan etnos hakkında en temel bilgiler içermesi bakımından çok önemlidir. Her ne kadar Kırgız Türkçesinin tarihî söz varlığı hakkında çalışmalar var ise de konu tamamıyla etraflıca incelenmiş konu sayılmaz. Halen, konunun gün yüzüne çıkarılması gereken birçok karanlık tarafları mevcuttur. İşte bu yüzden çalışmanın amacı önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı ve ele alacağı sorunları aşağıdaki birkaç maddeyle belirtmek mümkündür.

Bu tezin konusunun önemini birkaç ana maddede sıralayabiliriz:

1. Kırgız ve Türk etnografisi terimlerini anlam açısından ele alan çalışma yapılmamıştır. Halk ürünleri folklor alanında ele alınmış, dil açısından incelenmemiştir. Dolayısıyla bu tez Kırgız etnografisini tanıtan, kelime ve kavramlardan meydana gelen, örnekli açıklamalar içeren bir çalışma olacaktır.

2. Tezde, Kırgız ve Türk halkı arasında bilinen, ancak ilgili kültürlere kazandırılmayan, unutulmaya yüz tutmuş yüzlerce kelime ve kavram Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki kullanışlarıyla birlikte kayıt altına alınacaktır.

3. Bu çalışma neticesinde oluşan bilgilerin kayıt altına alınarak gelecek nesillere taşınacaktır.

4. Kırgız ve Türk etnografisinin ne denli köklü ve zengin olduğu yazılı metinlerle ortaya konacaktır.

Çalışmanın ana amaçlarını birkaç maddede gösterebiliriz:

- Türk Dil aile birliğinin gösterilmesi
- Kırgız Türkçesinde yaşam biçimi gereği kullanılan her türlü (giysi, yiyecek-içecek, kap-kacak vs.) araç-gereçlerin karşılığı olan söz varlığının toplanması, belirli bir sisteme göre tasnif edilmesi

- Kırgız Türkçesindeki etnografya terimlerini incelerken genel Türk dünyası etnografyasına katkıda bulunmak; Türkçe söz varlığının önemli bir kısmını oluşturan etnografik terimleri ele alarak genel Türk dünyası leksikolojisine katkıda bulunmaktır.
- İlgili söz varlığın gelişim sistematığının belirlenmesi
- Kırgız etnografyasını oluşturan terimlerin tespiti ve tarihî karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesi. Zaman ile birlikte geçirdiği değişimlerin tespit edilmesi
- Alıntı terimlerin tespit etmek, onların alıntılanma zamanını ve nedenini açıklığa kavuşturmak. Kökeni Türkçe olan terimlerin tarihî süreç içerisinde geçirdiği merhaleleri örneklerle göstermek; fonolojik ve semantik değişiklikleri ortaya koymak ve somut verilerle desteklemektir.
- Etimolojik verilerine yer verilmesi
- Kırgız Türkçesindeki etnografik terimleri anlam bilimi açısından ele almaktır.

Çalışma platformu dünyanın en uzun destanlarından biri sayılan Manas destanından ve Yudahin'in Kırgızca sözlüğünden fişlenen terimlerin bazında ortaya çıkmıştır. Çalışma incelenen nesneye göre farklılık arz etse de genel olarak senkronik, diyakronik ve karşılaştırmalı yöntem üzerinden yapılmıştır.

Kullanılan bibliyografyalarda Türk lehçelerinin geniş ve kapsamlı sınıflandırması yapılmıştır, söz konusu sınıflandırmaya göre çalışmanın merceği daraltılmış Kuzey-Kıpçak Türk lehçeleri esas alınmıştır. Kırgızca ana merkeze konularak korpusa alınan Korpusumuzdaki diğer lehçelerin etnografik söz varlığı incelenmiştir. İlgili kelimelerin kullanım alanlarına göre sınıflandırma yapılmış, bu sınıflandırma altında ele alınan kelimeler kullanım sıklığı ve kullanım alanına göre incelenmiş, fonksiyonları üzerinde durulurken senkronik ve diyakronik gelişimleri belirtilmiştir.

Çalışmanın teorik öneminin yanı sıra pratik önemi de önem arz etmektedir, zira ileride yapılabilecek etnografik sözlüklere kaynaklık edebilecek durumdadır. Ayrıca terminolojik, diyalektolojik ve etimolojik sözlüklerin yapımında da faydalanılabilecek kaynak niteliğindedir. Giriş kısmında kullanılan terimlerin açıklamasına, sınıflandırmanın temeli ve dayandırıldığı kaynaklara, ilgili konuda adını duyurmuş araştırmacıların düşüncelerine yer verilmiştir.

Kırgız Türkçesinin mesleki leksikolojisi üzerinde yapılan çalışmalar çok eskiye dayanmamaktadır. Bugüne kadar lisans, yüksek lisans, doktora ve daha üst seviyede yapılan birçok derleme, araştırma, inceleme söz konusudur. Yalnız etnografya bilim dalının konu yelpazesinin oldukça geniş olmasından ötürü halen araştırılmamış birçok tarafı mevcuttur.

Bilimsel ve mesleki terimler somut ve soyut kavramları tanımlar, tezin korpusundaki söz varlığı ise göçebe halk kültürünün ürettiği kavramları karışılmaktadır, yani nesilden nesillere geçen el emeği ürünleri söz konusudur.

Tez toplamda on iki ana bölümden oluşmaktadır, ilk bölümde “Giyim-kuşam” terimleri ele alınmıştır, daha sonra sırayla “Ev ve yapılar”, “Ev gereçleri”, “Temizlik ile ilgili söz varlığı”, “Bebek bakımı ile ilgili söz varlığı”, “İş aletleri”, “Geçim aletleri”, “Hayvancılık malzemeleri ve parçaları”, “Deri ürünleri ve yapımında kullanılan aletler”, “Keçe ürünleri ve yapımında kullanılan aletler”, “Yemek ve içecekler” ve “Çalgı” bölümleri yer almıştır. Böylece korpusumuzdaki söz varlığı semantik açıdan alt konular başlığında sınıflandırılmış gramer incelemesinin yanı sıra anlam sorunları üzerinde de durulmuştur.

Tezin korpusunda bugüne kadar yapılmış tasnif denemelerine dayanılarak Türkçenin Kuzey-Batı Grubunda yer alan Kırgız, Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçesi esas alınmıştır. Diğer bir ifadeyle Radlof’un Kırgız Diyalektleri (1893) ve Benzing’in (1959) Kıpçak-Kuman dilleri içindeki üçüncü grup tasnifine dayandırılmıştır. Tekrara düşmemek için yapılmış tasnif denemelerine yer verilmemiştir. Tezdeki verilere dayanarak Kazak ve Nogay Türkçesinin kendi arasında daha yakın, Karakalpak Türkçesinin de bu iki lehçeye Kırgız Türkçesine göre daha yakın olduğu tespit edilmiştir. Baskakov (1952), Menges (1950), Tekin (1989) gibi birkaç bilim adamının Kırgız Türkçesini ayrı ele alması haklı sebepler içermektedir. Bundan sonraki çalışmalarda Poppe’nin (1965) tasnifine dayanarak Kırgız Türkçesi Altay Türkçesi ile birlikte ele alınabilir.

Tezin inceleme yöntemi gereği diyakronik çizgide ilerlerken Kırgızların kadim gelenek-görenekleri, örf-adetlerine ışık tutulmakta; bu ışıkla birlikte kullanılan kelime hazinesi Kırgızların asırlardır varlığını koruyan ve durmadan gelişmekte olan bozkır kültürünü yansıtmakta ve gelişmesine devam edeceği çizgiyi belirlemektedir.

Tezin korpusunda incelenen kelimelerin geneline baktığımızda Kırgız Türkçesinin Tuva, Hakas ve Altay Türkçelerinin yanı sıra Uygur Türkçesi ile de ilişkili olduğu aşikârdır. Güney Kırgız Türkleri Fergana vadisindeki, Pamir ve Kaşgar bölgesindeki Uygur ve Özbek Türkleri ile ayrıca Tacikler ile ekonomik ve siyasi ilişki içinde olmuşlar, bu ilişki kültürde olduğu gibi dilde de etkisini göstermiştir. Bilindiği gibi dildeki alıntılama süreci hedef dilin sadece dilini etkilemez, zira alıntılanmış her kelime bünyesinde kültürel çağrışım ve milli özellik içermektedir. Böylece Kırgız Türkçesinde da olduğu gibi dünyadaki bütün dilleri mercek altına aldığımızda bir alıntılanmış kelime ile birlikte o kelimenin çağrıştırdığı anlam ve kültürel özellik de benimsenmektedir.

Söz konusu tezin konusu da Kırgız Türkçesinin etnokültürel kelime hazinesinin geçirdiği tarihî oluşum ve gelişim sürecini göstermek, morfofonetik ve semantik değişimlerini ele almaktır. Bununla birlikte birçok leksikolojik sorunlara ışık tutmakta, günlük yaşam ve geçimle ilgili söz varlığı etnografik ve lengüistik araştırmalar için önemli kaynak oluşturmaktadır.

Tezdeki etnografik terimler, standart Kırgız Türkçesi sözlüklerinden ve Manas destanından fişlendi, daha sonra anlamına ve kullanım alanına göre sınıflandırma yapıldı, semantik, fonetik ve morfolojik özellikleri üzerinde duruldu. Kelimelerin artzamanlı incelemesi yapılırken Eski Türkçe, Farsça ve Moğolca başta olmak üzere birçok dilli sözlüklerden faydalandı. Kırgız Türkçesinin etnografik söz varlığı çok geniş olduğu için zaman sınırlamasına gidilerek Kırgızların göçebe dönemi esas alındı. Bu yüzden o dönemi kapsayan etnografik çalışmalara da başvuruldu.

Çalışmanın malzemesini Manas destanından da fişlemiş olmamız Kırgız Türkçesinin ağız söz varlığı açısından da önem arz ediyor. Zira söz konusu destan standart Kırgız Türkçesi ile ilgili önemli kaynak olmasının yanı sıra ağız özellikleri bakımından da önemli bir eserdir. Kırgızların SSCB döneminden önceki tarihi hakkında kaynak yetersizliğinin yanında Manas destanının önemi paha biçilemez, Manas destanı tarih bilgileri içerdiği gibi Kırgızların günlük yaşamı hakkında da bilgiler içermektedir. Bu da etnografik malzeme açısından önemli kaynak oluşturmaktadır. Günlük yaşam ve geçimle ilgili söz varlığı dilin tarihi ve gelişimi konusunda da önemli ipuçları içerdiği için eski ve yeni söz varlığını karşılaştırarak

bir dilin leksik sistemini ortaya çıkarmak mümkündür. Günlük yaşam ve geçimle ilgili söz varlığı toplumun her kesiminde kullanılagelen etnografik malzemeyi sunarken dilin değişkenliği de ortaya koyar. Günlük yaşam ve geçimle ilgili söz varlığı dilin değişik ve ilginç katmanını oluşturmaktadır. Bunlar giyim, ayakkabı, yemek ve içecek, ev eşyaları, örf-adet, tarım ve zanaat, müzik ve eğlence gibi geniş isim yelpazesine yayılmaktadır. Bu söz varlığının kadim bir geçmişe sahip olması ve halkın yaşam tarihiyle yakından bağlantılı olması kendine özgü bir özelliğini ortaya koyuyor. Kırgızların etnografik verileri daha çok coğrafi ve tarihî incelemeler açısından sıkça ele alınmış, filogenetik marker olması hususiyeti gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Kırgızların etnografik verilerine baktığımızda daha çok malzeme ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Oysa her birinin adı o halkın geçmişi hususunda önemli ipuçları içermektedir. Örneğin bir etnografik terimin alıntı olması o halkın bir zamanlar temas ettiği halklar konusunda bilgi vermektedir. Hele ki, yiyecek-içecek, giyim-kuşam, ayakkabı gibi insanoğlunun en temel ihtiyaçlarını karşılayan ürünler olması bakımından en kadim tarihî temaslar hakkında ipucu vermektedir.

Tezde ele alınan isimler önce ana gruba daha sonra alt gruplara ayrılarak analiz edilmiştir. Makro ve mikro ölçekte ele alınan etnografik adlandırmaların izi art-zamanlı sürülmüştür. Morfo-fono-anlam sistematğinde analiz edilen kelimeler bir araya getirilmiş tematik grup içinde ele alınırken semantik hüviyeti açısından da alt gruplara ayrıldı. Söz konusu kelimelerin geçirdiği semantik değişimler tarihî veriler ışığında diakronik dizgide ele alındı.

Açıklamalar:

- Tekrara düşmemek için aynı anlamı içeren açıklamalar verilmemiştir.
- Kelime anlamları çift tırnak içinde verilmiştir.
- Köşeli parantez içindeki bilgiler için asıl kaynak olarak EDPT'ye başvurulmuştur. EDPT'de tanıklanmayan kelimeler için diğer ikincil kaynaklardan istifade edilmiştir.
- Taranan sözlükteki madde başı olarak alınan kelime eğer diğer sözlükteki anlamlardan farklı anlam veriyorsa o madde başı alınmıştır.
- Örnekler tek tırnak içinde verilmiştir.
- Kelimenin morfo yapısı tek tırnak içinde verilmiştir.

- Metin içindeki atıfların eser adı uzun olursa yazarın adı verilmiş, eserin adı kısaltılabilecek durumdaysa kısaltılmış biçimleri verilmiştir.
- Sözlükteki madde başı olarak alınan kelime eğer diğer sözlükteki anlamlardan farklı anlam veriyorsa o madde başı alınmıştır.
- DTS’de geçen bir kelime için kaynak olarak DLT gösterildiyse, DTS’ye atıf yapılmamıştır.
- İncelenen keimenin DLT’deki ilk tanığına atıf yapılmış, diğer sayfalardaki tanıklarına yer verilmemiştir.
- Transkripsiyon verilerinde ana kaynağa bağlı kalınmıştır.
- Şekil bakımından farklılık arz eden kelimeler yazılmış, aynı olması durumunda tekrara düşmemek üzere es geçilmiştir. Aynı durum anlam için de söz konusudur, farklılık söz konusuysa belirtilmiş, aynılık durumunda tekrar işlenmemiştir.
- Fonetik ve morfolojik açıdan benzer durum söz konusu olduğunda tekrara düşmemek için bir önceki madde başı kelimeye atıf yapılarak es geçilmiştir.

2. ‘GİYİM - KUŞAM’ İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

Her dilin etnografik söz varlığının önemli kısmını oluşturan giyim-kuşam isimlerine ilk bölümde yer verilmiştir. İnsanoğlunun yaratılışından beri örtünme ihtiyacını karşılayan giyim-kuşam toplumun sosyo-ekonomik düzeyi arttıkça gelişmiş, zamanla gereksinim olmaktan çıkıp toplumsal sınıf ayırımını yansıtan bir gösterge haline gelmiştir. Sosyal mensubiyetin önemli göstergelerinden biri olan takı ve süs eşyaları adlarına da bu bölümde yer verilmiştir. Bununla birlikte söz konusu giysi ve süs eşyalarının yapımında kullanılan malzeme isimlerinin de üzerinde durulmuştur.

İlgili kelimeler morfo – fono - semantik açıdan ele alınırken etimolojik verileri açısından da incelenmiştir. Kelimelerin öz veya alıntı olduğu belirlenirken geçirdiği fonetik ve semantik değişimler üzerinde durulmuştur.

2.1. ‘Dış Giyim’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

agargak/araprak

“Kuzu postundan yapılma kürk; ipek elbise (KRS I, 20; KEBS, 11); koyun postundan dikilen beyaz kürk; ipek perdesü (KEBS, 11)”.

[< **ak** (< *āk* ‘white’, EDPT, 75) + **ar-** + **gak**]

Kırgızcada /k/ ünsüzü ile biten kelimelere ünlü ile başlayan ek geldiği zaman genellikle tonlularak /g/’ye döner (KTG, 39; SGTY (F), 197²⁰).²¹

+Ar: Eski Türkçe döneminden beri ünlü ile biten isimlere +r, ünsüz ile bitenlerine ise +Ar şeklinde eklenerek geçişsiz fiil yapan ektir (OTWF, 499; ETG, 50; OGM, 220; MMT, 149). Kırgızcada ekin fonksiyonu değişmemiştir (KTG, 182).

+GAk: Eski Türkçe metinlerinde az rastlanan ve eklendiği kelimeye ‘küçültme, kuvvetlendirme’²² anlamı katan +GAk eki günümüzde +GAk ve +AK şekliyle kullanılır (OTWF, 74, 391; OGM, 52; SGTY (M), 150; SGTY (S), 43; ETG, 45; EUTG, 97; TDB, 175; TTG, 35). Kononov, ekin +Ak (< gAk) şekliyle Türkçe, Özbekçe, Kırgızca vb. lehçelerde küçültme fonksiyonuyla kullanıldığından söz eder

²⁰ -k sesi için bkz: SFTY, 172

²¹ *bak+ım>bağım, tek+i>tegi, kök+ar>kögör, ak+ala>agala* vs. (Кудайбергенев 1980: 39).

²² *toz+gak>tozgak* ‘çiçek tozu’, *er + kek>erkek/ırkek* ‘erkek’, *eren-gek>erengek* ‘erkekçik, adamcık’ (Gabain 2007: 45).

(Кононов 1968: 88). Etimolojisi bakımından +Ak ekiyle ilişkilendirilen bu ek²³, Kırgızcada +Gak/+Ak şeklinde aynı görevde kullanılmaktadır (KTG, 99; GKLY, 124; KM, 86).²⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Söz konusu kelime, bu haliyle korpusumuzdaki Korpusumuzdaki diğer lehçelerin hiçbirinde tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø²⁵; OT Ø^{26*}

b. Kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır, ancak kelimenin kökünü oluşturan *ak* kelimesi ET. döneminden bu yana sık kullanılan kelimelerden biridir: ET. *aķ* ‘ak, beyaz’ (DLT I, 81²⁷; DTS, 48; OY, 120; IB, 49); OT. *aķ* ‘e.a.’ (NF, 38; MM, 198; İML, 186; KE, 13; HŞ, 264).²⁸ Kelimenin kökü belirgin değildir. Sevortyan, Vambery’nin söz konusu kelimenin *ay* kelimesi ile, Benzing’in Toharca *ārki* kelimesiyle ilişkilendirdiğini, Menges’in Çince *(rāk)* alıntı olduğunu belirttiğini ifade eder (ESTY, 111). Ancak, kendisi herhangi bir görüş bildirmez. Doerfer, Türkçeden diğer dillere geçen örnekleri vermiş köken bilgisi vermemiştir (TMEN II, 84). Clauson, tarihî dönemlerde tanıklanan örnekler üzerinde durmuş, söz konusu kelimenin genellikle metafor anlamda kullanıldığına dikkat çekmiş, ancak etimoloji yapmamıştır (EDPT, 75).²⁹

badana/бадана

“Zırh” : баданадай балкылдап, тийген айдай жаркылдап ‘badana gibi gürleyerek, ay gibi parlayarak’ (KRS I, 92; KTS, 153); чың бадана торго көз ‘sağlam badana köre göz olur’ (M.II, 7101).

[< *M. **badang** ‘flag, insignia, decorative ribbon’, MED, 66]

23 Bu ekin semantik anlamda +IK ve +tIK ile birlikte de ele alınması gerektiği ifade edilmiştir (Erdal 1991: 40).

24 *bat+kak, bez+gek, ısır+gak, kaç+kak, kus+kak, il+gek, tay+gak, or+ok, el+ek* vs. (Орузбаева, 1964: 99); *kat+kak, cit+kek, tay+gak* vs. (Сейдакматов 1988: 310).

25 ET’de ‘eski elbise’ anlamında *çupra* (DLT I, 421) kelimesi ve ‘ipek elbise’ anlamında *mindetü* tanıklanmıştır (DLT I, 491).

26 AH’te ‘elbise’ anlamında *opraq* kelimesi tanıklanmıştır (AH, 330).

27 DLT’de beyaz anlamında *ürüñ* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 134).

*Söz konusu kelimenin tam haliyle hiçbir Tarihî eserde tanıklanmamış olması alıntı olabileceği düşüncesini doğurmaktadır.

28 Günümüzde *ak* kelimesi geniş bir semantik dağılımına sahip kelimedir: 1. beyaz 2. temiz; günahsız; güvenilir; güzel 3. gri (at) 4. süt ve süt ürünleri (Кононов, 1975: 170).

29 Diğer çalışmalar için bkz. VEWT, 12; SSTN I, 66; OSTY I, 88-96; İSTY, 40.

Kırgızcada Moğolcadan alıntı kelimelerde /g/ sesi sistematik olarak düşmüştür: Mog. *böküing* > Kırg. *bökön* ‘iri bir nevi karaca’, Mog. *siltag* > Kırg. *şıltoo* ‘bahane, sebep’³⁰. Ancak söz konusu kelimedeki /a/ sesinin türemesinin sebebi bilinmemektedir. Belki de bu kelime Moğolcanın bir ağzından *badanga* şeklinde alınmış, daha sonra /g/ sesi düşmüştür.

Korpustaki diğer lehçeler: Kazakça ve Nogaycada söz konusu kelime aynı semantik ve morfolojik yapıda kullanılmaktadır: Kz. *бадана* ‘zırh’ (KzTTS, 97), Nog. *байдана* ‘zırh’ (NRS (A), 9).

Tarihî: ET Ø; OT Ø³¹

beşmant/ бешмант

“Dizlere kadar gelen, omuzları dik, yün üst giysi”: *Анархан бешмантын желбегей жамынын сыртка чыкты* ‘Anarhan üzerine *beşmant*’ını alarak dışarıya çıktı’; *чапанын чечип жиберип, бешмантынын эки жеңин шымаланып киришти* ‘paltosunu çıkarıp *beşmant*’ının iki yenini de çıkarmaya başladı’ (KTS I, 224; KRS I, 33; Et.T. 68).³²

[< **beşm** (< F. *پشم* ‘cotton’, PED, 266) + **(m)ant**]

p- < *b-* : Farsça kelime ya da hece başındaki /p/ ünsüzü, Kırgızcada bazen tonlulara /b/ olmuştur: *pāhlāvān* < *balban*; *pišāni* < *beşene*; *pārvārdiger* < *barbardiger* vs.

/–m/ ile biten *beşm* kelimesine /–m/ ile başlayan ek eklenmiş ve ses yığılması meydana gelmiştir, bunun sonucunda ses düşmesi meydana gelmiştir.

+*mend*: Eklendiği kelimeye ‘aitlik’ anlamı yükleyen Farsça yapım ekidir.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *беумет, беунет, беунетм* ‘üst giysi’ (RKzS, 102)³³, KKlp *беумет, беунетм* ‘üst giysi, kaftan’ (RKS, 53).³⁴

Tarihî:

³⁰ Uzun 2014: 84

³¹ Eskiden bu yana zırhın rengi veya herhangi bir aksesuarında ‘bayrak’ anlamının yüklendiği bilinen bir gerçektir. Söz konusu kelimenin Moğolcadaki anlamına bakıldığında bu anlam kayması fark edilmektedir.

³² *Beşmant* günümüzde sadece milli kıyafet olarak özel günlerde kullanılır.

³³ Kazakçadaki *beşpent* biçimi Kırgızcadaki *beşmant* biçiminden alıntı (–m-<p-) olabileceğini gösteriyor.

³⁴ Rusların Orta Asya’ya hâkimiyetinden sonra söz konusu kelimenin bir de ‘asker üst kıyafeti’ anlamı da yaygınlaşmıştır.

a. ET Ø³⁵; OT Ø

b. Hiçbir tarihî lehçede tanıklanmayan bu kelimenin kökeni konusunda farklı düşünceler ileri sürülmüştür. Sevortyan, Türkçenin değişik kollarında yaşayan kelimenin varyantlarını vermiş, ancak kökü konusunda belirgin bir açıklama vermemiş; Eckmann'a dayanarak (Eckmann 1955: 11-22) +*mant* ekinde bulunan /-n-/ sesinin türeme bir ses olduğunu ve Brockelmann'a dayanarak kelimenin +*mat* ekiyle oluşmuş olabileceğini ifade etmiştir (ESTY, 123).³⁶ Radlov'da *bespät* ve *beşpent* biçimi kaydedilmiştir (OSTN, 112). Räsänen'de **bäsmät* şeklinde geçiyor ve Rusçaya Türkçeden geçtiği kaydedilmiştir (VEWT, 72). Fasmer, Radlov'un sözlüğüne dayanarak Rusçadaki *beşmet* kelimesinin Tatarcadan alıntı olduğunu dile getirir (ESRY I, 163). Ligeti, Tatarcadaki örneği göstererek kelimenin Türkçe kökenli olduğunu ifade ediyor (ESTY, 123). E. Nurmagambetov, Farsçada 'yün, yapağı' anlamında kullanılan *peşm* kelimesi ile *beşmant* kelimesini 'yünden yapılan mata' şeklinde yorumlar ve Farsçadan alıntı kelime olduğunu doğrular (Нурмағамбетов, 1994: 6, 51).³⁷

bortonoy/ бортоной

"Kalın yelek; çocuk yeleği": *бортонойду керегейдин башына илип койду* 'bortonoyu keregenin (keçe evin tahtaları) ucuna astı' (KTS I, 252; KRS I, 47).

[< ***bor** (< *bağır* 'liver', EDPT, 317) + **ton** (< *ton* 'garment, clothing', EDPT, 52) + **oy**]

~ *bağır* > *bawır* > *boor* > *bor*: Yuvarlaklaşma olayı Kırgızca'yı Korpusumuzdaki diğer lehçelerden ayıran en önemli özelliktir. Bu ses değişimi genellikle ünlü benzeşmesi neticesinde ve dudak ünsüzlerinin etkisiyle gerçekleşir (FKY, 13).

35 ET'de 'a tunic; hırka, perdesü' anlamında *bertü/partu* kelimesi tanıklanmıştır (EDPT, 358; DLT I, 416). Ayrıca "hırka; bezin iki katı arasına koyarak dikme; seyrek dikiş" anlamında *küpik* (DLT I, 408) ve "küçük hırka" anlamında *çeñşü* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 378).

36 Brockelmann *qoymat* (*qoy* (*koyun*) + *mat*) örneğini verirken +*mat* ekini gösteriyor (OGM, 87).

37 Moğolcada 'kaftan' anlamında kullanılan *büşmüd* kelimesi geçmektedir (KW, 46). Bu veriye dayanarak *beşmant* kelimesinin Moğolcadan alıntı bir kelime olduğu düşünülebilir mi? Diğer yandan Farsça sözlüklerde de *پشم* 'cotton' kelimesi geçmektedir? (Steingass, F.J. (1984). A Comprehensive Persian-English Dictionary: 54).

+oY: İsimden isim yapan +Ay eki Eski Türkçede sadece *yokay* kelimesinde görülmüştür³⁸; Eski Türkçe gramer kitaplarının birçoğunda yer almamaktadır.³⁹ Orta Türkçede *oñ+ay*, *kol+ay*, *tol+ay*, *il+ey* örneklerinde tespit edilmiştir (OGM, 254). Erdal, Orta Türkçedeki +Ay ekinin *il+gey* ~ *il-key* örneğine dayanarak +gAy ekiyle aynı olduğunu ileri sürmüştür (OTWF, 242). Sertkaya, +gay/+gey eki ile +ay/+ey ekinin ayrı ekler olduğu ifade eder. Çünkü Eski Türkçe devresinin devamı olan Orta Türkçe devresinde ekin başındaki -g/-g- ünsüzünün düşmesi için bir sebep yoktur. Ayrıca Orta Türkçede +Ay eki ekli kelimeler yanında +gAy ekli kelimeler de kullanılıyor (Sertkaya 2012: 53). Kırgızcada sadece +Ay şeklinde tanıklanan bu ek isimden isim yapım ekidir.⁴⁰

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Ele alınan kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır.⁴¹ Ancak kelimenin kökünü oluşturan *bağır* kelimesi ile akabinde gelen *ton*⁴² kelimesi en eski Türk yazıtlarından beri tanıklanan kelimelerdir.⁴³ Kotwicz, *bağır* kelimesinin Mançu kökenli olduğunu dile getirmiştir: < *fahun* ‘karaciğer’ (ESTY, 19). Ramsted, Moğolca *bagir* ‘yumuşak’ kelimesini veriyor, ama ilişkisi konusunda belirgin bilgi vermiyor (KWb, 38).⁴⁴ Birçok araştırmalarda köken bilgisi verilmemiştir (VEWT, 55; (SGTY (L), 278).

38 İlgili ekin Tarihî tanıklanma durumu ve etimolojisi üzerine bkz. Sertkaya, 2012: 43-72.

39 A. Von Gabain Alttürkische Grammatik (1974); Talât Tekin Orhon Türkçesi Grameri (2000); A. N. Kononov Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov VV-IX vv. (1980); İ.V. Kormuşın Tyurksiye yeniseyskiye epitafiyi (Grammatika, Tekstologiya); Grammatičeskiy stroy yazıka pamyatnikov drevnetyurkskoy pismennosti VIII-XI vv.; E. R. Tenişev Sravnitel'naya istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov (Morfolojiya); N. Z. Gadjijeva, B. A. Serebrennikov Sravnitel'naya istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov (Sintaksis); M. Erdal A Grammar of Old Turkic (2004).

40 *ög+öy*, *cub+ay*, *oñ+oy* vs. (Opy36aena 1964: 95).

41 Kelimenin tarihî morfolojik gelişimi şu şekilde verilebilir: *bağır+ton+oy>boor+ton+oy>bor+ton+oy* ‘göğüs kısmını sıcak tutan giysi’.

42 Ayrıntılı bilgi için bkz. ton

43 ET. *bağır* ‘iç organlar, göğüs, ciğer, karaciğer; yürek’, EDPT, 317; DTS, 78; DLT I, 272

44 Diğer alomorf ve semantik dağılımlar için bkz. EDPT, 317; VEWT, 55; TMEN II, 255.

cagaalı/ жагаалы

“Kürk; dik yakalı Çin kürkü”: *кара жагал тондорун, сыртынан баса кийишти* ‘siyah kürklerini sırtlarına aldılar’; *жагаалыңын жакасын, ачып уккун деп айтат* (KRS I, 209; KTS I, 38) ‘*cagaalı*nın (kürkünün) yakasını açıp dinleyin dedi’; *кара жагаалы тондорун...* (M I, 479) ‘siyah *cagaalı* kürklerini...’

[< *Çinc. **cagaalı** ⁴⁵]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

camgır kagar/жамгыр кагар

“Yağmurluk” (KTS I, 406).

[< **ca** (< *yağ-* ‘to pour down, to rain’, EDPT, 896) + **mgır kag-** (< *kak-* ‘to strike, tap, to knock on’, EDPT, 609) + **ar**]

y- > *c-*: ET kelime başı /y/ sesi Kırgızcada genel olarak /c/ye dönmüştür: *yer* < *cer*, *yıl* < *cıl*, *yüz* > *cüz* vs. (KTT, 36).⁴⁶

-k/-g-.⁴⁷

Bu örnekte *-m-* ve *-g-* sesleri arasında metatez olayı görülmektedir.

+*mIr*: Eski Türkçede fiilden isim yapım eki olarak tanıklanmıştır (OTWF, 389; ETG, 53).

+*Ar*: ET. *kit-(e)r* örneğinde tanıklanmış bir ektir (ETG, 50); OT. *kop-ar*, *oñ-ar*, *çık+ar* gibi birçok örnekte tanıklanmıştır (OTWF, 734; KBG, 37). Kırgızcada fiilden fiil yapım ekidir, geçişsiz fiilleri geçişli; geçişli fiilleri ise ettirgen yapar (GKLY, 250).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

⁴⁵ Söz konusu kelime “Çin kürkü”nü belirttiğine göre büyük ihtimal ile Çince den alıntıdır, yalnız bu fonetik biçimde Çince sözlüklerde bulunulmamıştır.

⁴⁶ ET. /y/ sesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. SFTY, 80; SIGTY (F), 256.

⁴⁷ bkz. *agargak*

b. Kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır, ancak her iki kelime ayrı ayrı olarak ET. döneminden bu yana kullanılagelen kelimelerdir.⁴⁸ Clauson, *yağmur* kelimesinin kökü olan *yağ-* fiil tabanını **da:g-* biçimine götürüyor (EDPT, 896). Rasanen, kelimenin türevleri üzerinde duruyor ve kelimenin kökü konusunda Clauson ile aynı düşüncüyü ileri sürüyor (VEWT, 177).

çapan/чапан⁴⁹

“Yaşlı erkeklerin giydiği bir çeşit üst giysi”: *чапандын ички бүчүлүгүндөй тууган* ‘çapan’ın astarı gibi kardeş’ (KRS II, 347); *бир-бирден чапан кийгизди* ‘birer birer çapan giydirdi’ (M.I, 1099, 1766, 1768). Kışın giyilen çapanın içine yün konulur ve üzeri bir kumaşla kapatılarak dikilir, yazın giyilen çapan ise tek kat kumaştan dikilir (KO, 222).

[< *Fa. چپان ‘tattered garments’, PED, 388]⁵⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шапан* ‘erkek üst giysi’ (KRS, 478), Kkalp. *шапан* ‘üst giysi’ (KkRS, 312).

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *caban/çapān* ‘bir nevi cübbe; eski, yıpranmış (elbise)’ (NF, 379); *çapan* ‘yırtmaçlı üst giysi’ (İDTY, 316).

b. Bazı araştırmacıların bakış açısına göre söz konusu kelime Farsça *şaban/çobān* ‘çoban’dan gelişmiş ve Türkçeye Rusça aracılığıyla geçmiştir (KKN, 20; TTES, 229). Doerfer de söz konusu kelimenin Farsça alıntı olduğunu belirtir (TMEN III, 47). *Çapan* kelimesini < ET **çap-* ‘ikiye ayırtmak’ fiili ile *-(a)n* ekinden oluşmuş Türkçe kelime olduğunu var sayanlar da mevcuttur (Usmanova, 2011: 17).

48 ET. *yagmur/yağmur/yamgur* ‘yağmur’ (EUTS, 280; DTS, 235; DLT I, 16; KB, 514); kak- (DLT I, 102).

49 bkz. *çepken*

50 Söz konusu kelime *çap* (< ET **çap-* ‘ikiye ayırtmak’) + *an* biçiminde Türkçe asıllı kelime olarak da ele alınır. Bu durumda tespit edilen *+an* eki ET. döneminden beri sıfat, zarf, edat ve çekimli fiillerden sonra, yalnız başına veya çeşitli ek ve edatlarla birleşmiş şekillerde pekiştirme amacıyla kullanılan bir ektir. Türkçenin bütün Tarihî ve çağdaş dillerinde *+an/ +en* şeklinde veya sadece *+n* şeklinde bazen de ünlüsü daralmış olarak *+ın/ +in* şeklinde kullanılır (Üstüner, 2003: 87). Türkçede isim tabanına gelen *+An* eki ile çekimli fiil köküne gelen *+An* eki vardır. *+An* eki Kırgızcada fiilden isim yapan hem düz, hem yuvarlak biçimde kullanılan ektir: *cıl+an, bıç+an, çay+an* (Сейдакматов 1988: 308); *ürk+ün, bula+an, talo+on, koşu+un* (Орузбаева 1964: 97).

çepken/чепкен

“Üst giysi; kalın erkek mantosu”:⁵¹ *чапан, чепкен алышып* ‘çapan, çepken’ olarak (KRS II, 359; KTS II, 322; M.II, 4854). Genellikle dışı kadife içi astarlık kumaşlardan dikilen *çepken*’in bir kaç çeşidi mevcuttur: *sup çepken/töö çepken*- deve tüyü ince ip haline getirilerek dikilir; *tepme çepken* -koyun tüyünden yapılan keçenin iyice dövülerek hazırlandığı kumaştan dikilir (KO, 225).

[< **çek-** (< *çek-* ‘to pull’, EDPT, 413) + **pen**⁵²]

-*mAn*:⁵³ Erdal, ET. döneminden beri fiilden isim yapım eki olarak tanıklanan -*mAn* ekinin eklendiği kelimeye ‘benzerlik’ anlamı kattığını ifade eder (OTWF, 73).⁵⁴ Korkmaz, bu ekin kişileri niteleyen sıfatlar türeten bir ek olduğunu ‘abartma, aşırılık’ işlevinde olduğunu belirtir (TTG, 58).⁵⁵ Kırgızcada Farsça +*mAnd* ekinden geliştiği bilinen +*mAn* eki aynı görevde kullanılmaktadır (KTG, 141).

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *шепкен* ‘kışlık üst giysi’ (RKS, 482); Kkalp. *шепкен, шекмен* ‘üst giysi’ (KkRS, 324); Nog. *шекпен* ‘erkek üst giysi’ (NRS, 409), *шекпен* ‘deve derisinden yapılan yün kumaş’ (NRS (T), 31).⁵⁶

Tarihî:

a. ET. *çekrek kapa* ‘kulların giydiği yün kaftan’ (DLT I, 477), *çekrek* ‘basma gömlek; alta giyilen elbise’⁵⁷ (DTS, 143); OT. *çükmen/çekman* ‘elbise, giysi’ (KS, 375), *çekman* ‘yünlü kumaş’ KW, 74).

b. Doerfer, kelimeyi *çekmen/çepken* şeklinde ele alıyor ve Rasanen, Menges gibi diğer araştırmacıların kelimenin kökünü *çek-* fiiline dayandığını dile getiriyor, ancak kendisi net bir açıklama vermiyor, ayrıca Türkçeden Moğolcaya *çegmen/çemgen* şeklinde geçtiğini ifade etmiştir (TMEN III, 82). Habiçev’e göre *çepken* kelimesi *çek-* fiiline dayanmaktadır: *çepken* > *çekpen* > *çek* (SKY, 23). Yegorov da kelimenin Çuvaşcadaki *sahman* (ÇRS, 322) biçimine dayanarak *sah-*

⁵¹ *Çepken* kelimesi Kırgızcanın bazı ağızlarında *çapan* kelimesiyle eş anlamda kullanılır.

⁵² Metatez olayı meydana gelmiştir: *çepken* > *çekmen*.

⁵³ Erdal, Eski Uygur döneminde tanıklanan *kölmen* ‘gölet’ örneğini bu ekin işlevi konusunda istisna olarak ele almıştır (Erdal 1991: 73).

⁵⁴ İsimden isim yapan +*mAn* eki için Atalay, pek çok dilde (Fin, Mordvin, Vostyak, Ostyak, Macar, Sümer, Latin, İrlanda, Eski İran, Eski Slav, Sanskrit vb.) birinci tekil şahıs zamirlerinde görülen /-*mA*/ ekinin benzerliğine dikkati çekerek Türkçe ben zahirine bağlamış ve sonuç olarak Farsça, İngilizce, Sümerce ve başka dillerde görülen /-*mAn*/ benzeri yapıların Türkçeden bu dillere geçtiğini ileri sürmüştür (Atalay 1941:537→ Şahin 2015: 58). Ayrıntılı bilgi için bkz. (Şahin 2015: 45-68; Кононов, 1980: 95).

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Güllüdağ 2009: 7-10).

⁵⁶ Radlov’daki *çepken/çekmen* kelimesi ‘kumaş; yağmurluk; kaftan’ anlamında tanıklanmıştır (OSTY III, 956).

⁵⁷ AH’te ‘elbise’ anlamında *opraq* kelimesine tanıklanmıştır (AH, 330). Söz konusu kelime de -*raq* ya da -*ak* eki dikkat çekmektedir.

‘çekmek’ köküne dayandırmaktadır (STY1, 69, 86). Bunun yanında *çekrek/ çekmen* kelimesinin bazı Türk lehçelerindeki ‘yırtmaçlı giysi’ anlamından yola çıkarak söz konusu kelimenin *çek ‘yırtmaç’ kökünden gelişmiş olabileceğini ifade edenler de var (TTES, 69; ÖŞ, 154). Usmanova, kelimenin kökünü ‘ikiye ayırmak; yırtmaç’ anlamındaki *çak-* kelimesine dayandırıyor: OT. *çāk* ‘yırtmaç’, ‘yarık’, Uyg. *çak* ‘cubbenin eteğindeki yırtmaç’, ‘yarık’, Türkm. *çak* ‘yırtmaç’, Özb. (Yukarı Kaşkaderya ağzı) *çak* ‘cübbe, gömlek gibi giysilerin kenarında, şalvarın pacasında iki taraftan dikilmeden açık bırakılan yer’ (Usmanova, 2011, 17). Bu kelimenin kökünü eski Türkçe döneminden beri tanıklanan *yap-* ‘örtmek’ fiili ile ilişkili olduğunu ileri süren Karanfil, söz konusu kelimenin tarihî gelişimini < *cap < *yup/yuf* < *çup/çep/şep* şeklinde ele alarak anlamca ‘örtü, çarsaf’ olarak değerlendirmiştir (Каранфил, 2009:29). Asomiddinova, göçebe Türk-Tacik kabilelerinin eskiden yünden çekip basarak kumaş dokuduklarını, bundan dolayı *çekmen*’in de aslında dokuma adını karşıladığını, daha sonra metonymia yoluyla ‘giyim’ anlamını kazandığını dile getirmiştir (NUY, 22).⁵⁸

çermey/чермей

“Kırgızcanın güney ağzında kullanılan *çermey* kelimesi *çıptama*⁵⁹ ile eş anlamda kullanılır” (KRS II, 359)⁶⁰: *чермей кийген кыз-келин* ‘*çermey* giyen genç kızlar’.

[< *çerme- (< *çerme-* ‘to twist up, roll up’, EDPT, 430) + *y*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø,⁶¹ OT Ø⁶²

⁵⁸ Ayrıca bu kelimenin Rusçada ‘yün kaftan veya kolsuz üstlük’ anlamında kullanılan *sukman* (сукман) kelimesi ile ilgisi olabilir.

⁵⁹ bkz. *çıptama*

⁶⁰ Çıptama’dan farklı olarak ‘sütyen’ anlamı da mevcuttur (KRS II, 359).

⁶¹ ET’de “kadın mintanı, göğüslük” anlamında *artıg* kelimesi tanıklanmıştır (EDPT, 204; DTS, 56; DLT I, 98). “Under womens clothing; короткая женская кофточка; kadın göğüslüğü, sütyen” anlamında tanıklanan bir diğer kelime *bagırdak* kelimesidir (DTS, 78; EDPT, 319; DLT I, 502). Ayrıca “kadın mintanı, göğüslük” anlamında *artıg* kelimesi de tanıklanmıştır (DLT I, 98). İlgili kelimenin *bağırsak* kelimesi ile ilişkili olduğu var sayılabilir. Bu kelime ile Ağca F. şu şekilde bilgi vermektedir:

“EDPT (319b)’ye göre, Eski Türkçede “iç organlar, bağırsak” anlamındaki sözcük, *bagırsuk* (?*bagırsok*) şeklinde iken, yaklaşık olarak 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *bağırsak* şeklini almıştır. Ayrıca Eski Türkçede, erken tarihli Maniheizt Türkçe metinlerden itibaren “merhamet eden, şefkat gösteren” anlamında *bağırsak* (<bağır+sa-k) (EDPT 319b) sözcüğü de görülmektedir. *bagırsuk* (>*bagırsak*) “bağırsak” sözcüğü ile *bağırsak* “merhametli” sözcüklerinin farklı eklerle meydana gelmiş şekiller olduğu düşünülmektedir (EDPT 319-320; Erdal 1991: 157). Diğer taraftan Türk runik harfli İrk Bitig’den (IB 8) itibaren tanıklanan *kurıgsak* “kursak” sözcüğünün DLT’te (III, 334) *kurıgsı-* “kurumaya yüz tutmak” fiiliyle ilişkilendirilmesi, tarihi Türk diyalektleri arasında +sA- ve +sl-/+sU- şeklinde değişebilen eklerin olabileceğini göstermektedir.” (Ağca. F. 2010: 231-250).

⁶² ET. *çermeş-* ‘bükümekte yardım ve yarış etmek’ (DLT II, 210) ve *çermet-* ‘bir şey fitil gibi bükülmek; ördürülmek’ fiilleri geçiyor (DLT II, 349).

çıptama/чыптама

“Vücudu saran kolsuz uzun işlemeli kadın yeleği” (KRS II, 39; KTS II, 1356).⁶³

[< **çıpta-** (< *çıpta-* ‘dar gelmek, sıkmak’, KTS II, 1355) + **ma**]⁶⁴

+*ma*: Eski Türkçe döneminden beri fiilden isim yapan eki (OTWF, 316; GOT, 152) olarak tanıklanan bu ek Kırgızcada da aynı fonksiyonda kullanılmaktadır, eklendiği kelimeye kalıcı anlam kazandırır (KES, 317). Kırgızcada bu ekin diğer Türk lehçelerinden farklı olarak yuvarlak alamorfları mevcuttur.⁶⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çiydan/чийдан

“Çoban üst giysisi”⁶⁶ (KTS II, 1325).

[< **çiy** (< *çiy* ‘sert bitki çeşidi’, KRS II, 362) + **dan**]

+*DAn*: İsimden isim yapım eki olan –*dan* eki Farsça köklü bir ektir, eklendiği kelimeye –*lık* anlamı katar.⁶⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *çiyden*//*çaydam* ‘yatağa doldurulan veya yağmurluk yapılan ince keçe’ (DLT III, 176; DTS, 148); OT. Ø

b. Korpusumuzdaki etimolojik sözlüklerin hiçbirinde tanıklanmamıştır.⁶⁸

63 İlk çıptama örnekleri deriden yapılmış, daha sonra keçe ve diğer kumaşlardan dikilen örnekleri ortaya çıkmıştır. XIX yy.dan sonra üzeri işlemeli rengarenk türleri dikilmeye başlanmıştır (KEBS, 322). Genellikle genç kızların koş etek ile giyerler, tek katlı olur ve üzeri türlü desenlerle işlenir (KO, 229).

64 *Çıptama*’nın birebir anlamı ‘vücudu saran giysi’ oluyor.

65 *bastır-ma, caz-ma, ez-me, öt-mö* vs. (Сейдакматов 1988: 317).

66 Kırgızcanın eski sözler grubuna dahil edilen kelimedir (archaism).

67 *çığ-dan, çırak-tan, temir-ten* vs. (Сейдакматов 1988: 31).

68 Hayvandan kırılan yün, çiy denilen sert bitkinin yan yan koyulup sertçe bağlanarak yapıldığı nesne üzerinde sıcak suyla ıslatılır ve dövülür. Birçok defa tekrarlanan bu işlemin neticesinde keçe elde edilir. Keçe, kurak yerlerde, çölde yetişen sert bitkinin (çiy) üzerinde yapıldığı için keçeden yapılan bu giysi çiydan şeklinde adlandırılmış olabilir.

çopkut/чопкут

“Sağlam keçe katlarının arasına kum, bor gibi maddelerin sıkıştırılmasıyla yapılan savaş giysisi, zırh; kalın dış giysi; pahalı giysi”: *ары чопкут, ары соот; чопкутуң булганып калабы?* ‘çopkutun kirlenecek mi’ (KRS II, 369; KTS II, 1333; KEBS, 320).

[< *çopğut ‘body armour’, EDPT, 396]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *çapğut* ‘çaput, şilte’ (DLT I, 451)⁶⁹; OT. Ø⁷⁰

b. Clauson, kelimenin etimolojisi hakkında fikir yürütürken Kırgızca *çapan/çapkıt* ‘outer clothing’; *çopkut* ‘body armour’ kelimelerini ve Osmanlıca *çaput* ‘rag, patch; gore, gusset’ kelimesini örnek göstererek *çapğut* kelimesinin asıl anlamının ‘a quilted coat’ olabileceğini ileri sürer ve *çepken/çekmen* kelimesi ile ilişkili olabileceğini dile getirir (EDPT, 396).⁷¹ Doerfer, *çaput* maddesinde Türkçenin Tekirdağ ağzında *çapıt* ‘çifçilerin işe giderken ayaklarına sardıkları aba parçası’ şeklinde not tutar (TMEN III, 71) ve *çepken/çekmen* kelimesiyle ilişkilendirir (TMEN III, 48).⁷² Karasayev, kelimenin Kırgızca olduğunu kaydetmiştir (ÖS, 281).⁷³

daaki/даакы

“Hayvanların bahar aylarındaki derisi; genellikle çocuklar için dikilen tay derisinin ters çevrilerek dikildiği mont”: *даакылары тытылып, балдар ыйлап бой бойлон* ‘daakıları yırtılıp, büyük-küçük çocuklar ağlayıp’ (KRS I, 18, 179; KTS I, 39).

[< *daaki]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

69 DLT’de ‘yağmur ve karda çobanların giydiği küçük bir kepenek, kebe’ anlamında *yaptaç* kelimesi de tanıklanmıştır (DLT III, 38).

70 OT’de ‘eski, yıpranmış (elbise)’ anlamında *çapan* kelimesi tanıklanmıştır (NF, 10).

71 Bu kelime Clauson’a göre, ‘kesmek parçalamak’ anlamındaki *çap-* fiili ve *+gut* fiilden isim yapma ekiyle türetilmiştir (EDPT, 396): *kız-gut* ‘zahmet, ızdırıp’, *çer-güt* ‘kahraman’, *sor-gut* ‘yudum’ vb.

72 Farsçada kullanılan *çabgut*, *çagbut* şekilleri Türkçeden geçmiştir: *çapgut* > *çaput*.

73 Türk dillerindeki ç > c, c > ç ses değişimi göz önüne alınarak (Kırg. *cok*, Alt. *çoh*, Tuv. *çok*) kelimenin kökü Kırgızca *cap-* (ört-) fiili ile ilişkilendirilebilir mi?

doolday/доолдай

“Çobanların giydiği kışlık keçe mont”: *байдын коюн кайтарып бир доолдай чепкен кийеин* ‘zenginin koyunu güderek bir *doolday* çepken giyeyim’ (KRS I, 97; KTS I, 358).

[< ***doolday**]

+*Day*: Eski Türkçede edat görevinde kullanılan *teg* kelimesinden gelişmiştir. Kırgızcada eklendiği kelimeye küçültme, benzetme anlamı katan isimden isim yapım ekidir (KTG, 59; GKLY, 162; KES, 325).⁷⁴

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

içik/ичик

“İçi deri, dışı kalın kumaş ile kaplanarak dikilen kürk” (KRS I, 306; KTS I, 569): *бирден ичик, бир кымкап* ‘bir *içik*, bir *kımkap*’ (M.I, 1082, 2048). Bu kürk çeşidi sık tüylü hayvan derisinden yapılır (KO, 159).

[< **iç** (< *iç* ‘the interior, or inside’, EDPT, 17) + **ik**]

+*Ik*: Tarihîve çağdaş lehçelerde +*Ik*, +*Ak* ve +*tIk* şeklinde tanıklanan bu ek isimden isim yapım ekidir. Söz konusu eklerin biçimi ve işlevi konusunda farklı görüşler söz konusudur.⁷⁵ Kononov, isim ve sıfatların küçültme ve sevgi ifade eden biçimlerinin yeni bir kelime olarak değil, genellikle aynı kelimenin farklı çekim şekilleri olarak kabul etmiştir (Кононов, 1968: 88). Erdal, +*Ak* ve +*Ik* eklerinin genellikle küçültme ve sevgi işlevinin yanı sıra bazı farklı kavramların adlandırılmasında metaforik olarak kullanıldığını (özellikle ET. döneminde), ayrıca ET’de +*Ik* ekinin küçültme işlevinden daha çok vücut organlarının adlandırılmasında kullanıldığını dile getirmiştir (OTWF, 40, 172). Gabain, +*k* ekinin Eski Türkçede küçültme ve sevgi belirten isimler yaptığını dile getirir (ETG, 45). +*Ik*/-*Ak* ekinin eklendiği kelimeye genel olarak küçültme ve sevgi anlamı yüklemesinin yanı sıra belirli anlam alanlarında yeni kelime yapımında da

⁷⁴ *külçö+tay, ceñke+tay, bala+tay* vs. (Сейдакматов 1988: 325). Çince 大‘büyük’ anlamında kullanılan *tay* kelimesi de dikkate alınabilir..

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan 2016: 218 – 224.

kullanıldığı tespit edilmiştir (GOT, 140, 145, 306; OTWF, 40, 121; 139; SGTY (S), 43; SGTY (M), 138; ETG, 44). Ergin, +Ak ve +(I)k eklerini benzerlik ifade eden ek olarak ele almıştır (TDB, 176). Kırgızcada aynı görevde kullanılmaktadır (KTG, 190; KES, 328).⁷⁶

–ç- sesi özellikle ünlülerin arasında ve bazı ünsüzlerin (*l,m,n,r...*) yanında korunmuştur.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *uuuuz* ‘kürk’ (KRS, 678), Kkalp. *uuuuz* ‘kürk’ (KkRS, 1109). Radlov’da *uчук* ‘kadın kışlık üst giysisi’ şeklinde tanıklanmıştır (OSTN I, 1516).

Tarihî:

a. ET. *içük* ‘samur, sincap gibi hayvanların derisinden yapılan kürk’ (DLT I, 69; DTS, 202)⁷⁷; OT. *içik* ‘kürk veya iç çamaşırı’ (KW, 105).⁷⁸

b. Uygur ve Karahanlı döneminde ‘içten dikmek, astar dikmek, iç tarafına tüy dikmek’ anlamında kullanılan *içle-* fiili ve yukarıda belirtilen *içük* ve *içlik* kelimesi tanıklanmıştır (DTS, 202; DLT I, 69; İML, 166). Bu kelimelerin ortak kökten geliştiği aşikârdır. Nitekim *iç*, *içük* ve *içmek* (*içmek* ‘kürk’, İML, 166) kelimelerinin etimolojik ortaklığı birçok Türkolog tarafından dile getirilmiştir (EDPT, 24; VEWT, 169; ESTY, 393). Yakutçada ‘astar, tüy astarı’ anlamında kullanılan *is* kelimesi (SYY, 32) söz konusu kelimeyi *iç* köküne dayandırmaya sebep olmuştur (SGTY (L), 475).⁷⁹

karmama/кармама

“Çıptama kelimesi ile eş anlamlı kelimedir (KRS I, 352)”.

[< **karma-** (< *karma-* ‘to pillage, steal; group about’, EDPT, 660) + **ma**]

+*mA*:⁸⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

⁷⁶ *uç+uk, köç+ük, tom+uk* vs. (Сейдакматов 1988: 328); ET. *ög+ük* ‘sevimli, sevgili’, *yürt+ük* ‘delik’, *kag+uk* ‘kese’ vb (Erdal 1991: 40).

⁷⁷ Ayrıca ET’de ‘elbise astarı’ anlamında *içlağı* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 85). Üzerinde durulan kelime ile aynı kökten geliştiği aşikârdır.

⁷⁸ Eski Türkçedeki *e*, *i* seslerinden sonra gelen *u* ünlüsü gerileyici benzeşme ile *i* sesine dönüşür.

⁷⁹ İlk zamanlarda ‘bir şeyin içine dikilen şey, içlik’ anlamında kullanılmıştır. İçlik, soğuktan koruması için keçeden yapılmıştır, daha sonra bu isim anlam genişlemesine uğramıştır.

⁸⁰ bkz. *çıptama*

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. ET. *karmala-* ‘yağmalamak, kapmak’ fiili tanıklanmıştır (DTS, 272). *Karma-* fiili Kırgızcada da ‘tutmak, kapmak’ anlamında kullanılmaktadır (KTS I, 655). Bu fiile isim yapım eki olan *-mA* ekinin eklenmesiyle ilgili kelime meydana gelmiştir.

keçe/кече

“Her çeşit giysi”⁸¹ (KRS I, 382; KTS I, 703).

[< **keçe** ‘felt’, EDPT, 694]

Korpusdaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki diğer lehçelerde *keçe* kelimesi ‘hayvan tüyünden yapılan bir çeşit yün kumaş, keçe’ anlamında kullanılır (ESTY, 59).

Tarihî:

a. ET. *keçe* ‘ıslatılarak dövülmüş yün, keçe’ (DTS, 291); OT. *keçe* ‘ıslatılarak dövülmüş yün, keçe’ (DLT III, 220).

b. Kaynaklarda kelimenin Korpusumuzdaki diğer lehçelerdeki alomorfaları verilmiş, ama kökü ile ilgili bilgi verilmemiştir (EDPT, 694; ESTY, 59).

kelboto/келбото

“Üst giysi”. Kırgızcada aynı anlamda *kelevatun* kelimesi de kullanılmaktadır (KRS I, 369).

[< **kel?** + **boto** (< F. **بوتہ**, ÖS, 329)]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁸¹ Sadece ikileme içinde kullanılır: *кийим-кече, көйнөк-кече*

kementay/кементай

“Keçeden yapılan bir çeşit üst giysi” (KRS I, 137; KTS I, 686): *кементай кийген тоңу бар* ‘kementay giyen kürkü var’ (M.II, 236, 2208, 2249). Eskiden gazavata katılacak olan askerler *kementay* giyerlerdi. Gençler için dikilen *kementay* çeşitleri rengarenk keçeden yapılıp ve beline kemer takılabilecek şekilde olurdu (KO, 67).

[< **kemen** (< *M. *kemeng* ‘keçe yelek’, MRS, 125) + **tay**]

+Tay: Eski Türkçede edat görevinde kullanılan *teg* kelimesinden gelişmiştir. Kırgızcada eklendiği kelimeye küçültme, benzetme anlamı katan isimden isim yapım ekidir (KTG, 96; KES, 325).⁸²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Karasayev, *kementay*’ın Kırgızca olduğunu belirtmiş, fakat açıklama yapmamıştır (ÖS, 149).⁸³

kiyim/кийим

“Giysi” (KRS I, 386; KTS I, 703): *кийимин тоноп алыңар* ‘giysisini talan edin’ (M.I, 2266, 2269, 2404, 5705, 9878; M.II, 2404, 2435, 2445, 2446). *Kiyim* kelimesi yanına eklenen bir başka kelime ile farklı anlamlarda kullanılmaktadır: *кийим-кече/kiyim-keçe*⁸⁴ veya *кийим-кечек/kiyim-keçek* ‘her çeşit giysi’; *сырт кийим/sırt kiyim* ‘üst giysi’; *ич кийим/iç kiyim* ‘iç giysi’; *бут кийим/but kiyim* ‘ayakkabı’; *бауи кийим/baş kiyim* ‘başa giyilen her türlü şapka’.

[< **keđim** ‘a garment’ (< *keđ-* ‘a single act of putting on’ + *im* , EDPT, 704)]

-e->-i-: /k/, /g/, /y/ öndamak sessizlerinin sesliler üzerinde darlaştırıcı etkisi olduğu bilinmektedir. Orhun Türkçesinde görülen orta geniş /e/ sesi Kırgızcada

⁸² *külçö+tay, ceñke+tay, bala+tay* vs. (Сейдакматов 1988: 325). Yalnız buradaki *tay* Çince 大 ‘büyük’ anlamındaki kelime de olabilir.

⁸³ Moğolcada aynı anlamda *kemeng* kelimesinin varlığı Karasayev’in düşüncesini çürütmektedir. Geri ödünçlenmiş kelime olduğunu söyleyebilmek için Tarihî dönemlerde tanıklanmış olması gerekiyor, ancak hiçbir Tarihî ve çağdaş lehçelerde tanıklanmamıştır.

⁸⁴ Buradaki *keçe* kelimesi bilinen ‘keçe’ olması gerekir, zira eski zamanlarda giysilerin ana yapım malzemesi keçedir.

öndamak sessizlerinin /k/, /g/, /y/ etkisiyle darlaşmıştır: *beg* > *biy*, *eğri* > *iyri*, *keyik* > *kiyik* vs.⁸⁵

-d->-y-: Eski Türkçe döneminde -d- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle -y- 'ye döner: OT. *adək* > Kırg. *ayak* 'ayak', *adgır* > *aygır* 'aygır', *buñad-* > *muñay-* 'sıkıl-', *edgü* > *iygi* 'iyi', *ıduk* > *ıyık* 'kutsal', *kedim* > *kiyim* 'giyim', *tıd-* > *tıy-* 'engel ol-, tut-' vs.

Pelte /d/ sesi Kāşgarlı Mahmud'un söylediğine göre XI-XII. yüzyıllara kadar Çigillerin dilinde korunmuş idi. Yagma, Yabagu, Tatar, Çumul ve Oğuzların dilinde ise /y/ sesine, Kıpçak ve Bulgarların dilinde ise /z/ sesine dönüşmüş idi. /d/ sesi çağdaş Kıpçak dillerinin çoğunda, Kırgızca dahil olmak üzere /y/, Hakasçada ve Şorcada /s/, Tuvacada ve Yakutçada /t/, Çuvaşçada /r/ olmuştur: OT. *kod-* > Kırg. *koy-*, Hak. *hos-*, Çuv. *hur-*; OT. *tod-* > Kırg. *toy-*, Tuv., Yak. *tot-*, Hak. *tos-* vs.

-İm: Eski Türkçe döneminden beri fiilden isim yapım eki olarak kullanılan ektir. Kırgızcada aynı işlevde kullanılmaktadır: *kiyim*, *çıgım*, *alım*... (GKLY, 121). Eski Türkçe kelime sonundaki -m sesi Kırgız Türkçesinde düzenli olarak korunur: *kiyim*, *kum*...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *куйм* 'giysi', Kkalp. *куйум* 'giysi' (ESTY, 12).

Tarihî:

a. ET.⁸⁶ *kedim* 'giysi'(DTS, 292); *kedimlig* 'giyimli' (OY, 149), *keđim* 'giyim, giysi, elbise' (AY, 97); *keđgü/keđgülük* 'giysi' (DLT I, 430; KB, 234)⁸⁷, *kedüt* 'giyecek' (KB, 235); OT. *keđim* 'e.a.' (KE, 313), *kedim* 'giyim, giyecek, elbise' (AH, 168), *geyim* 'giyim, elbise' (AH, 186), *keygü* 'giyecek' (ME1, 140), *keyim* 'e.a.' (KE 118;)

b. Birçok Türkolog fiilin kökünü *ked-* 'giymek' olarak düşünmektedir (VEWT, 246; EDPT, 704; ESTY, 12). Poppe, kelimenin Moğolcadan alıntı bir

⁸⁵ Üzerinde durduğumuz örnekte de söz konusu değişim meydana gelmiştir: *kedim* > *kiyim*.

⁸⁶ ET'de 'giysi' anlamında *urbağ* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 266).

⁸⁷ DLT'de *kedük* kelimesi "yağmurluk, kepenek; elbise, giysi" anlamında da tanıklanmıştır (DLT I, 508). Ayrıca 'çamaşırı giyecek, gelin ve güveyin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise' anlamında *keğüt* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 12; KB, 235). Bunun dışında 'kaftan, kalın kaftan, yağmurluk' anlamında *yalma* kelimesi de tanıklanmıştır (OY, 185; DLT III, 34). İML'de 'keçeden yağmurluk' anlamında *kepenek* kelimesi kaydedilmiştir (İML, 167).

kelime olduğunu ileri sürmüştür: *ked- > M. *ked-ü-re-* ‘giymek’, *keyim* > **ked-im* ‘eğer örtüsü’= ET. *ked-* ‘giymek’(VGAS, 19 → ESTY, 12).

kiyit/кийит

“Dünlere kız isteme, düğün sırasında hediye edilen giyim; hediye giysi” (KRS II, 29; KTS I, 796)

[< **keđüt** ‘something which you wear, wearing apparel’, EDPT, 702]

-d->-y-: Eski Türkçe döneminde -d- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle -y-’ye döner: OT. *adak* > Kırg. *ayak* ‘ayak’, *adgır* > *aygır* ‘aygır’, *buñad-* > *muñay-* ‘sıkıl-’, *edgü* > *iygi* ‘iyi’, *ıduk* > *ıyık* ‘kutsal’, *kedim* > *kiyim* ‘giyim’, *tıd-* > *tıy-* ‘engel ol-, tut-’ vs.

-t sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *bet*, *at*, *cigit*...

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

ET. *keğüt* ‘çamaşır, giyecek; gelin ve güveyin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise’ (DLT I, 12); OT. *kéyit* ‘giyecek, elbise’ (KW, 136)

küröökö/күрөөкө

“Kurşun geçirmeyen giysi, zırh; pahalı kumaştan süslenerek dikilen üst giysi” (KRS I, 47; KTS I, 850)⁸⁸: *күрөөкө зомм дам болду* ‘*küröökö* zırh pas tutmuş’ (M.I, 82, 447).

[< **kürökö** ‘dişi ayı’, ÖS, 173]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Karasayev, mevzu bahis giysinin eskiden ayı derisinden dikildiği için *kürökö* diye adlandırıldığını dile getirmiştir (ÖS, 173).⁸⁹

⁸⁸ Arkaik kelime grubundadır.

kürmö/күрмө

“Her türlü giysilerin kolsuz türü”: *күрмө тон* ‘kolsuz kürk’ (KRS I, 470; KTS I, 849); *көк күрмө менен булайып* (M.I, 10372, 10405). *Kürmöçö* şeklinde kullanımı da vardır (KTS I, 850).

[< M. *hurəm* ‘ince dış giyim’, KTT, 91]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sarpay/сарпай

“Düğün veya törenlerde önemli insanlara hediye edilen giysi” (KRS II, 137; KTS II, 1075): *сарпайдан үч жүз тон болду* ‘üçyüz sarpay kürk oldu’ (M.I, 1085, 2632, 2628).

[< F. *سرپای* ‘giysi’, ÖS, 240]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

şırılmal/шырымал

“Üzerinde sık işlemeli bulunan kısa üst giysi” (KTS II, 1394; KRS II, 423).

[< *şırıl-* (< *sırıl-* ‘to quilt or smock’ (a garment), EDPT, 845) + *mal*]

+*mal*: Rasanen, OT. döneminde takımlanan *kiriş* + *mel* örneğini vermiş, işlevi konusunda bilgi vermemiştir (KTG2, 146). Kırgız Türkçesinde fiilden isim yapan ektir.⁹⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сырма* ‘sık işlemeli üst giysi’ (KzTTS, 765).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

89 Söz konusu kelimenin CC’ta tanımlanan *küre* (F.) ‘izabe fırını, maden eritme fırını, döküm ocağı’ kelimesi ile ilişkisi? (KW, 159)

90 *katı+mal, taanı+mal, közö+möl* vs. (Сейдакматов 1988: 318)

b. Divanü Lûgati't – Türk'te 'sık dikişle dikmek' anlamında *sırmak* sözcüğü tanıklanmıştır (DLT III, 262). Eski Anadolu Türkçesinde aynı kelime 'sağlamca dikmek' anlamını kazanmıştır. Bugün Anadolu ağızlarında 'yorgan, şilte vb. iri iri, aralıklı dikmek' anlamında kullanılmaktadır (DS V, 215). Kırgızcada da *şırı-* fiili 'iri aralıklarla dikmek; keçe üzerine nakış işlemek' anlamında kullanılan kelimedir .

ton/тон

“Koyun veya kuzu postundan yapılan üst giysi, kürk”: *монун аңтара кийип, куудулданып олтурат* 'kürkünü giymiş, kurnaz kurnaz oturuyor'; *жакалуу мон кийбейт* 'yakalı kürkü yoktur (fakir kimse için)' (KRS II, 249; KTS II, 96); *жака салып мон кийип* 'yaka dikip kürk giyip'(M.I, 27, 82, 322, 2403, 2599, 1263, 2634, 2659, 1276, 3066, 3422, 4335, 1479, 5328, 5332, 6897, 1693, 9989, 1032; M.II, 236, 2494). Tonun düğmeleri yoktur, önü kemerle bağlanarak kapatılır (KO, 198). *Ton*'un birçok çeşidi mevcuttur: *küröökö ton/күрөөкө мон: ай далың жырғап кубанат, ак күрөөкө кийгенде (sambıl tonu giydiğinde güzel sırtın sevinir)* (KRS I, 147), *sambıl ton/самбыл мон: самбыл монун жамынып* (sambıl tonunu giyerek) (M.II, 2494), *at-ton/am-мон, cekendi ton/ жекенди мон* (KRS I, 244), *torko ton* (KTS II, 120).

[< **ton** 'garment, clothing', EDPT, 512]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *мон* 'kürk' (KzTS, 810), Kkalp. *мон* 'kürk' (KkRS, 1109), Nog. *мон* 'kürk' (NRS, 312). Korpusumuzdaki bütün lehçelerde söz konusu kelime 'üst giysi, kürk' anlamında kullanılmıştır. Ancak Türkçenin Batı kolunda *ton* kelimesi *don* biçiminde ve 'pantolon, pantolon içine giyilen içlik' anlamında kullanılmaktadır (GRMS, 55).

Tarihî:

a. ET. *ton* 'giysi' (OY, 176; DTS, 55, 574; EUTS, 246), *ton* 'elbise' (ETY, 866; DLT I, 19; KB, 459), *ton* 'giysi, elbise' (AY, 116), *iç ton* 'pantolon' (EUTS, 246; YE, 112)⁹¹; OT. *ton* 'giyim, manto, kürk; pantolon'(İH, 47; KS, 1480; AH,

91 DLT'de 'don, elbise' anlamında *otran* kelimesi de tanıklanmıştır (DLT I, 108).

297; KE, 641; İM, 609; KW, 249; KZL, 126; TZ, 26; MM, 263), *ton* ‘elbise, giyecek’ (ME1, 189)⁹²

b. Türkologların bu kelimenin kökeni hakkındaki düşünceleri farklılık göstermektedir: Şerbak *don* kelimesinin arkaik biçiminin *ton* olduğunu ve ‘giysi’ anlamında kullanıldığını ifade eder (SGTY (L), 474); Räsänen kelimeyi Saka dilindeki *thauna* ‘giysi, elbise’ kelimesine dayandırıyor (VEWT, 488; ESTY, 262); Clauson bu düşünceye şüpheli yanaşıyor, ama farklı bir açıklama vermiyor (EDPT, 512b); Severtyan söz konusu kelimeyi **ton-* fiiline götürüyor (ESTY, 264). Bazı dilbilimciler söz konusu kelimeyi Çuvaşçadaki *tum* ve Oğuz Türkçesinde ‘elbisesi olan’ anlamında kullanılan *tunmak* kelimelerine işaret ederek *ton-* köküne dayandırıyor (AF, 1013, 1057). Dybo, Eski Çince *tōn* kelimesine bağlıyor (LKT, 72). Doerfer *tōnlūk* maddesinde Sanskritçe *thauna* kelimesine bağlıyor, Moğolcaya *tonohu* şeklinde geçtiğini belirtmiştir (TMEN II, 645). Pelliot ile Hamilton, insanın en temel ihtiyaçlardan biri olan ‘giysi’yi adalandırmak için yabancı dile başvurulmasının zor olduğunu ifade etmişlerdir (ESTY, 262). Söz konusu kelime Moğolcaya **tonak* ‘elbise’ (SGTY (L), 474), Rusçaya *ştanı* (< iç ton > *işton*) biçiminde geçmiştir (ESRY IV, 477).

2.2. ‘İç Giyim’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

аурооч/айпооч

“Önlük: *айпооч тартып* ‘аурооч giyip’; ölüünün belinden dizine kadarki bağlanan kefen parçası: *айпооч менен белин бууп, колум менен көмөйүн* ‘аурооч ile belini bağlayıp, kendi ellerimle defnedeyim’; *ак кепинден, аруу жууп, айпооч салып, белими бууп* ‘kefenleyip, temiz yıkayıp, аурооч ile belimi bağlayıp” anlamında kullanılmaktadır (KRS I, 33; KTS I, 50).

[< **ay** ⁹³ (< *al* ‘front, facing, prior position’, EDPT, 121) + **пооч** ⁹⁴ (< *cap-* () + *kıç*)]

92 Türkçenin Kıpçak lehçelerinde *ton* kelimesinin ‘üst giysi’ anlamı öne çıkarken, Oğuz lehçelerinde ‘pantolonun içine giyilen içlik’ anlamı öne çıkmaktadır. Kaynaklarda takip edildiği gibi Türkçenin batı kolundaki ‘giysi > pantolon > iç pantolon’ şeklindeki semantik değişim XX. yy başlarında gerçekleşmiştir.

93 İki kelimedenden meydana gelen bu terimin birinci kelimesinde Kırgızca için alışık olmadığımız bir fonetik değişimi görüyoruz: *y->-l-*. İlk bakışta tespit edilmesi zor görünen bu fonetik değişim, söz konusu kelimenin diğer lehçelerdeki kullanımlarına bakıldığında tespit edilmiştir. Muhtemelen /p/ sesinin etkisiyle değişmeye uğramıştır.

94 İki kelimedenden oluşan bu terimin ikinci kelimesinin kökü yine diğer lehçelerdeki kullanımların dikkate alınmasıyla tespit edilmiştir. Kırgızcada ‘örtmek, kapatmak’ anlamında kullanılan *cap-* fiiline *-kıç* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur: *capkıç*. Muhtemelen ilk zamanlar *al capkıç* şeklinde kullanılmıştır, zamanla ikisi birleşmiş ve en az çaba kanunu (principle of least effort) gereği *-poоч* şekline dönüşmüştür.

İki kelimedenden oluşan bu terimin ikinci kelimesi olan *capkıç* kelimesinin ilk /c/, /a/ sesleri ve kinci hecedeki /k/ sesi az çaba kanunu gereği düşmüştür. /k/ sesinin düşmesiyle yuvarlaklaşma meydana gelmiştir: *aypakuç* > *aypaguç* > *aypavuç* > *aypooc*.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *алжапқыш* ‘önlük’ (RKzS, 669), Kkalp, *алжапқыш* ‘önlük’(RKS, 1066).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø⁹⁵

b. Söz konusu kelimenin korpusumuzdaki lehçelerde *ay*’lı biçimi tanıklanmamıştır. Ancak, Çuvaşçada *ay* kelimesi ‘alt, aşağı taraf’ anlamında geçmektedir (ÇES (F), 28). Ramstedt ve Poppe *ay* kelimesinin Türkçe olmadığını dile getirmişler, söz konusu kelimenin eski biçiminin **ey* olduğunu, bu kelimenin de Evenkicede geçen *eue-* ‘akmak’, *eye* ‘aşağı doğru giden akıntı; aşağı’ kelimeleriyle ile aynı köke dayandığını ileri sürmüşlerdir (İEÇY, 4). Räsänen, *ay* kelimesinin eski biçimini **ay* şeklinde veriyor ve Tungusçada geçen *eye* ‘aşağı doğru akan akıntı, alt, aşağı’ kelimesiyle karşılaştırıyor (VEWT, 38). Kazak ve Karakalpakçada gördüğümüz *al* biçiminin eski halini Şerbak **a:l* ‘ön, alt’ olarak ele almıştır. Sevortyan, söz konusu kelimeyi Türkmencedeki uzun alamorfuna dayanarak **a:l* ‘ön, alın’ ile **al* ‘alt’ şeklinde iki biçimde ele alıyor (ESTY, 124). Tenişev, Türkmencedeki uzunluğun asli olmadığını ileri sürerek Sevortyan’a katılmadığını ifade etmiştir (SGTY (F), 86).

beldemçi/белдемчи

“Pahalı kumaşlardan dikilen ve elbisenin üstüne giyilen kadın giysisi; bele kadar yırtmaçlı kadın eteği; savaş giysisi (bel ve kaburgaları koruyan demir zırh)”: *белдемчи деген темирин белине бекем курчанып* ‘*beldemçi* denen demirini beline takıp’; *белдемчи, кыяк байланып* ‘*beldemçi* (zırh) kuşanıp’; *белдемчи белде кыналып олодой чачы чубалып* ‘*beldemçi* (etek) beline oturmuş, upuzun saçlı salınmış’; *Банийна белдемчисинин тартынып, шадуу бастырып жолго чыкты*

⁹⁵ *Önlük* kelimesinin ‘öne bağlanan bez parçası’ anlamından yola çıkıldığında *aypooc* kelimesinin yukarıdaki morfemlere ayrılarak semantik bir bütün oluşturabileceği düşüncesi pekişmektedir.

‘Bapiyna *beldemçisini* (peştemal) giyip, hızlı hızlı yürüyerek yola çıktı’; *белдемчинин жакасы* ‘*beldemçinin* (zırhın) yakası’ (KRS I, 27; KTS I, 23; KO, 16; M.I, 449). Kırgızlarda önceleri varlıklı insanların giydiği bu etek çeşidi günümüzde sadece özel günlerde giyilen milli kıyafettir. Korpusumuzdaki diğer lehçelerdeki anlamlara baktığımızda da aynı durumu gözlemleyebiliyoruz.

[< ***bel** (< *bé:l* ‘waist’, EDPT, 330) + **de** + **m** + **çi**]

+DA: Düzlük-yuvarlaklık uyumu tam olan Kırgızcada Korpusumuzdaki diğer lehçelerden farklı olarak birçok ekin yuvarlak biçimlerini görmekteyiz. Eski Türkçe döneminden beri tanıklanan +LA eki bütün Türk Lehçelerinde isimden fiil yapan işlek bir ektir (OTWF, 429; KBG, 32; GOT, 310). Kırgızcada bu ekin +DA/-DO’lu alamorfları da sıkça kullanılır.⁹⁶

+m: ET. döneminden beri fiilden isim yapım görevinde kullanılan ektir (OTWF, 290). Kırgızcada eklendiği fiil ile ilgili isimler yapan işel bir ektir (KTG, 82, 84, 98; KM, 88).⁹⁷

+çI: Eski Türkçe döneminden bu yana meslek, uğraş alanları ve alışkanlıkları ifade eden isimler yapan +cI ekinin (OTWF, 106; GOT, 148; SGTY (M), 43, 49; SGTY, 225). Kırgız Türkçesinde -ımcı, -cı eki fiillere gelerek isim yapan seyrek karşılaşılan ektir: *suram+cı*, *korom+cu*, *aral+cı*, *kuram+cı* vs. (Oruzbayeva 1964: 106). Kırgızcada aynı görevde ç’li alamorfuyla kullanılmaktadır (KTG, 187; KM, 85).⁹⁸

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *белдемие* ‘etek’ (KRS, 99); Kkalp. *белдеме* ‘etek’ (RKS, 722), Nog. *белдемие* ‘beli ve sırtın bir kısmını koruyan zırh’ (NRS, 10).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Ele alınan kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır. Ancak, kelimenin kökünü teşkil eden *bel* morfemini Eski Türkçe döneminden beri görüyoruz: ET. *bel* ‘vücüdün orta kısmı, bel; iki dağ arasındaki alçak yer, dağ

⁹⁶ *iş+te*, *kadır+la*, *oy+lo*, *kabar+la*, *sooda+la*, *ter+de* (Кудайбергенов 1980: 72).

⁹⁷ *bas+ım*, *at+ım*, *aşa+m*, *tüş+üm*, *çeç+im* (Орузбаева 1964: 97; Кудайбергенов 1980: 98).

⁹⁸ *dükönçü*, *pahtaçı* vs. (Орузбаева 1964, 90); *badaçı*, *baltacı*, *tokoyçu* (Абдувалиев, 2008, 85).

yamacı' (YE, 285; EDPT, 330; DTS, 93); OT. *bel* 'organ adı, bel' (DLT III, 133). Kelimenin eski biçimi **be:l* (EDPT, 330; ESTY, 136), **p̃ä:l* (SFTY, 31, 195), **bä:l* (VEWT, 69), **bêl* (TMEN II, 415) şeklinde veriliyor. Ramstedt, Moğolca *bel* 'bel, kemer' kelimesi ile eşleştiriyor, Doerfer bu düşünceye karşı çıkıyor (KWb, 41).

beldik/белдик

“Etek; kemer”: *чарыкты буттан алыңыз, белдикти чечип салыңыз* ‘ayakkabınızı çıkarınız, *beldiğ*inizi çıkarınız’; *белдик так-* ‘*beldik* bağla’ (KRS I, 27; KTS I, 23).

[< **bel** (< *bel* ‘waist’, EDPT, 330) + **dik**]

+*Dik*: Kökeni bakımından +*Lik* eki ile ilişkili olan –*Dik* eki eski Türkçe döneminden beri yapım eki olarak kullanılmıştır, aynı ek sıfat-fiil işlevinde de görülmüştür (OTWF, 40; ETG, 44; SGTY (M), 140). Kırgızcada da eklendiği kelimeye aidiyet anlamı katan kalıcı isim yapan eklerdendir (KM, 111).⁹⁹

Korpusdaki diğer lehçeler: Kazakçada kelimenin sadece ‘kemer’ anlamını görmekteyiz: Kz. *белдик* ‘e.a.’ (KzTTS, 125).¹⁰⁰

Tarihî: ET Ø; OT Ø¹⁰¹

cegde/жегде

“Yaşlıların giydiği uzun gömlek (yakasız ve belin alt kısmına kadar yırtmaçlıdır); önü açık bir şekilde dikilen erkek gömleği”¹⁰²: *Аят ак бөздөн жегде кийинген* ‘Ayat beyaz kumaştan yapılmış *cegde* (gömlek) giymişti’; *оодарып кийди жегдесин, кылычты тартып кынынан* ‘*cegdesini* (gömleğini) tersine çevirip giydi, kılıcını kuşandı’ (KRS I, 242; KTS I, 44). Bu gömleği önceleri sadece yaşlı erkekler giyerken daha sonra gençler de giymeye başlamıştır (KO, 45).

[< *Kg. **cegde** ‘gömlek’, ÖS, 103]

⁹⁹ *bay+lık, er+dik, kedey+lik, kököy+lük, keç+тік, kök+тік* vs. (Сейдакматов 1988: 316); *ay+lık mayana, kış+тік otun, cıl+dık kireşe* vs. (Абдувалиев, 2008: 111).

¹⁰⁰ *kur beldik* ‘kadınlar için ipekten yapılmış üzerinde nakışları bulunan kemer çeşididir’ (KzTTS, 125; KzRS, 248).

¹⁰¹ Kırgızcada ‘etek’ anlamında kullanılan *beldik* kelimesi aslında elbisenin üzerine belden bağalanarak kullanılan önü derin yırtmaçlı bir etek türüdür. Bu özelliğinden dolayı *beldik* ismi verilmiştir. Kelimenin kökeni ilgili bkz. *beldemçi/белдемчи*.

¹⁰² Kırgız sözlüklerinde sadece ağızlarda yaşayan bir kelime olarak kayda geçilmiştir.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жеўде* ‘erkek gömleği’(KzTTS, 288; KzRS, 191), Kkalp. *жезде* ‘erkek gömleği’ (RKS, 32).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø ¹⁰³

b. Karasayev *cegde* kelimesini Kırgızca olarak kaydetmiş, ancak bu düşüncesini doğrulayan kanıtlar vermemiştir (ÖS, 103). Diğer yandan, söz konusu kelimenin Tacikçede ‘bir’ anlamında kullanılan *yak* kelimesinden türeyen *yagtag* ‘erkek yeleği’ kelimesinden geliştiğini yani alıntı bir kelime olduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır: *yagtag* < *yegde* < *egde* < *cegde* (Лобачева, 1965: 6; MKK, 219).

celegey/желегей ¹⁰⁴

“Sıcak tutan yünlü kısa yelek”¹⁰⁵ (KRS I, 245).

[< **cel** (< *yél* ‘wind’ EDPT, 916) + (e)**gey**]

¹⁰³ OT’de ‘eski, yırtık elbise’ anlamında F. *jende* kelimesi tanıklanmıştır (KE, 178).

¹⁰⁴ Kırgızca *celek* kelimesinin küçültme eki almış biçimidir.

¹⁰⁵ Kırgızcanın güney ağzında kullanılan kelimedir.

y- > c-: ET kelime başı /y/ sesi (SGTY (F), 256¹⁰⁶) Kırgızcada genel olarak /c/ye dönmüştür: *cel* < *yel* ‘yel’, *yagı* > *coo* ‘düşman’, *yaguk* > *cuuk* ‘yakın’, *yana* > *cana* ‘tekrar’, *yarak* > *carak* ‘silah’, *yaş* > *caş* ‘yaş’, *yer* > *cer* ‘yer’, *yakın* > *cakın*, *yol* > *col*... vs.

+gAy: Tarihî Türk lehçelerinde yapım eki¹⁰⁷ işlevinde tanıklanmayan +GAy ekinin Kırgızcada eklendiği kelimeye vasıf ve küçültme anlamı katan Moğolca köklü bir ek olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø¹⁰⁹

b. Kelime bu morfosemantik yapıda hiçbir tarihive çağdaş lehçede tanıklanmamıştır, ancak kelimenin kökünü oluşturan *cel* kelimesi ‘yel, rüzgar; kötü ruh; üşütmekten oluşan karın ağrısı’ anlamlarında geçmektedir (DTS, 254; KW, 121; TZ. 283; ESTY, 174; VEW, 195).

celek/желек

“Erkek hafif düğmesiz giysi; içine pamuk veya yün konulmadan dikilen hafif, yakasız, ince yelek”¹¹⁰ (KRS I, 245; KTS I, 447): *бир маалда башына түз допу, үстүнө ак желек кийген жигит келди* ‘başına düz şapka, sırtına beyaz yelek giymiş oğlan geldi’.

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: SGTY (F), 259

¹⁰⁷ Ekin diğer işlevi konusunda Ağca F. şu şekilde bilgi vermektedir:

“-gA(y) eki, tarihî Türk dili alanında şekil ve fonksiyon bakımından çeşitlilik gösteren eklerden biridir. Maniheizt-Buddhist Türk çevreye ait metinlerde genellikle -gAy şeklinde tespit edilen ek, bazı metinlerde zaman zaman -gA biçimiyle de karşımıza çıkmaktadır. Mesela klasik öncesi Buddhist metinlerden KP’de genellikle -gAy şeklinde olan ek, eserin ağır özelliklerinin hakim olduğu son fragmanlarında -gA şeklindedir. Yine klasik öncesi Buddhist metinlerden MaitrSengim’de -gAy ve -gA birlikte geçmektedir. Ek, İslami çevreye ait ilk Türkçe metinlerde de -gAy ve -gA biçimlerinde değişkenlik göstermektedir. KB’de bir arada kullanılan -gAy ve -gA ekleri arasında anlam ve fonksiyon bakımından herhangi bir fark yoktur. DLT’te ise, Kâşgarlı Mahmud, gelecek zaman ekinin -gAy olduğuna işaret etmiş olsa da eserde seyrek olarak -gA eki de geçmektedir: birgeler (I, 243-9; III, 13-28) (Ercilasun 1984: 126-8). Ek, bu çevreye ait AH’ta da -gAy (ayugay 3, bolgay 488) ve -gA (bolga 436) olarak ikilik arz etmektedir. Harezmi-Altın Ordu Türkçesi ile yazılmış metinlerde de gelecek zaman eki, -gAy ve -gA olmak üzere ikili şekle sahiptir (Ata 2002: 76-8). Ekin ilk defa tanıklandığı dönemden 14-15. yüzyıllara kadar ikili şekle sahip olması, kimi araştırmacıların dikkatini çekmiş ve böylece aslı şeklin -gAy mı yoksa -gA mı olduğu problematiği üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Mansuroğlu (1958: 175), söz sonundaki /-y/ ünsüzünün Türk dilinde düşme eğiliminde olmadığını ve Harezmi-Altın Ordu sahasının eserlerinden KE’de -gAy ekinin sık sık -gU eki ile yer değiştirdiğini düşünerek -gA ekinin -gU’ya analogi yoluyla ortaya çıktığını iddia etmiştir. Erdal (2004: 242-3), Gabain tarafından ileri sürülen -gAy eki ile -gA ekinin birbiriyle ilgili olabileceği şeklindeki görüşü benimser ve -gA ekinin aslında sıfat-fiil eki olduğunu, -gAy ekinin ise bu eke *ı / *i işaret zamirinin yalın halinin eklenmesiyle meydana geldiğini iddia eder.” (Ağca 2010: 231-250).

¹⁰⁸ *korto+goy, kolo+goy, bet+key, kele+gey, şile+key* vs. (Орызбаева 2000: 242).

¹⁰⁹ Kırgızca celek kelimesi ile aynı kökten gelmektedir.

¹¹⁰ Yudahin, sadece ağızlarda yaşayan bir kelime olarak yanlış kaydetmiştir. Standart Kırgızcada yaygın kullanılan kelimedir.

[< M. **degelei** ‘içi yünlü, kısa giysi; kısa kaftan’, RMS, 85]

y- > c-: ¹¹¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *желек* ‘evliliğin ilk aylarında kadınların taktıkları ince ipek eşarp’ (KzTTS, 290), Kkalp. *желек* ‘gelinin ipek örtüsü’ (RKS, 112), Nog. *йелең* (RNS, 321) şeklinde geçiyor. Lehçelerdeki anlamlarına baktığımızda genel olarak iki anlamını görüyoruz: 1. Kolsuz kısa giysi çeşidi 2. Başörtü.

Tarihî:

a. ET Ø ¹¹², OT Ø

b. Ramstedt ve Räsänen üzerinde durduğumuz kelimenin Moğolca alıntı olabileceğine işaret etmişlerdir: > M. *degelei* ‘içi yünlü, kısa giysi; kısa kaftan’. Dybo ve Tuna kelimenin Moğolcadan alıntı olduğu belirtilmiştir: >**dewel* (LKT, 178; Tuna 1972: 209-250). Radlov kelimenin kökeninin Türkçe olduğunu ve kadın elbisesi olarak açıklanabileceğini ifade ediyor (OSTN I, 347). Günümüz Orta Asya Türklerinde bu kelime ile eş anlamda kullanılan *jilet* kelimesini görüyoruz. Muhtemelen bu kelimenin kökü de *yelek* kelimesine dayanıyor; Türkçeden diğer dillere geçmiş, daha sonra leksik bumerang yoluyla morfolojik ve semantik olarak değişmiş biçimde geri alınmıştır.¹¹³

kelteçe/келтече

“Kalın kısa yelek” (KRS I, 37; KTS I, 685).

[< **kelte** (< F. **كلته** ‘kısa’, ÖS, 148) + **çe**]

+çA: Eski Türkçe döneminde eklendiği kelimeye ‘küçültme, kuvvetlendirme’ anlamı katan ve *anca*, *azrakça*, *barça* gibi örneklerde tanıklanan +çA ekinin eşitlik hali eki olan ek ile aynı olduğu ifadedilmiştir (ETG, 43; OAK, 132). Clauson, Farsçadan alıntı ek olduğunu belirtmiş, ama açıklama yapmamıştır (EDPT, XI). +CA eki isim sıfat ve zarflara gelerek farklı fonksiyonlarla anlamı

¹¹¹ bkz. *celegey/желегей*

¹¹² ET’de “gelin giderken yabancılara görünmemek için örtülen örtü” anlamında *didek* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 408). Ayrıca “geline gerdek gecesi giydirilen elbise” anlamında *didim* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 397).

¹¹³ İncelemeye alınan kelimeyi Çağatay döneminde geçen ‘padişahların giydiği şapka çeşidi’ anlamını içeren *ielek* (STTN, 364) kelimesiyle karıştırmamak gerekiyor. Çünkü bu kelimenin kökü ‘tüy’ anlamında kullanılan *yelek* kelimesi ile ilgilidir.

kuvvetlendirmektedir. Pekiştirme işleviyle oldukça yoğun kullanılan –CA eki Eski Türkçe metinlerinden beri hem isimden isim yapı eki, hem de ek edat olarak kullanılmıştır. Eklendiği sıfatlara ‘oldukça’ anlamı katarak benzerlik ve azlık işlevinde küçültme sıfatları ve pekiştirme işlevinde tarz zarfları yapar (SGTY (M), 30; TTG, 36). Korkmaz, +CA eki ile ilgili yaptığı ayrıntılı çalışmasında da ekin sıfat ve sıfat olarak kullanılan kelimelere gelerek küçültme anlamı kattığını ve bazen de sevgi ifadesi için kullanıldığını belirtir (Korkmaz, 1958: 41-68). Kırgızcada sadece ç’li örnekleri mevcuttur. Küçültme eki olan +çA ekinin Kırgızcadaki tam ünlü uyumu kuralı gereği diğer alamorfları ile mevcuttur (KES, 224). Yuvarlak biçimleri (+çO) sonradan ortaya çıkmıştır. Günümüzde de eklendiği kelimeye ‘pekiştirme, küçültme’ anlamları katan isimden isim yapım ekidir (KM, 87; KTG, 96).¹¹⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kemsel/кемсел

“Yelek”: Умсунай кемсалынын жеңин кийип алып ‘Umsunay kemsalının kolunu giyip’ (KRS I, 137; KTS I, 687)¹¹⁵. Değişik oyalarla işlenen *kemsal*, *çepkenin* içine giyilir, kollu türleri de vardır. Dikimi için genellikle kadife kumaş tercih edilir. Beline işlemeli kemer takılır. *Kemsel*’in bir diğer adı *beşbeldir*. *Beşbel* denilmesinin sebebi belden beş parmak uzunluğu arayla cep dikilmesidir (KO, 68). Kırgızcanın güney ağzlarında *kemzir* şeklinde de tanıklanan bu giysi hem erkek, hem kadınlara özel yapılır (KEBS, 148).

[< Alm. *kamisol* ‘yelek’, ESRY II, 174]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *кемзал* ‘yelek’ (KzRS, 233).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Karasayev, kelimenin kökünün Almanca olduğunu, Kırgızcaya Rusça vasıtasıyla girdiğini belirtmiştir (ÖS, 149). Dıykanov, Tacikçeden alıntı kelime

¹¹⁴ *ayban+ça, köznök+çö, körpö+çö, bak+ça* vs. (Сейдакматов 1988: 325).

¹¹⁵ Kırgızcada *kemsal*, *kemsel*, *kemzir*, *kemzur* biçimlerinde de kullanılmaktadır.

olduğunu ifade etmiştir: *k'amzul* (< *k'am* 'kısa' + *zul* 'yen') (KTT, 14). Rusçada *камзол/kamzol* biçiminde kullanılan bu kelime ya Almancadan *kamisol*, ya Fransızcadan *camisole* ya da İtalyancadan *camiciuola* alıntı olduğu dile getirilmiştir (ESRY II, 174).¹¹⁶

kımçama/кымчама

“Vücudu saran yelek”.¹¹⁷ Kırgızcada yelek türlerini belirten *karmama*, *çıptama* kelimeleri ile aynı anlamda kullanılan kelimedir (KRS I, 489).

[< **kımça-** (< *kımça-* ‘dar gelmek, vücudu sarmak’, KTS I, 875) + **ma**]

+*mA*:¹¹⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

köynök/ көйнөк

“Gömlek; elbise; *kürmō*, *kemsel* gibi giysilerin içinden giyilen astar niyetine kullanılan tek katlı iç giyim”: *өтүгүндө така жок, көйнөгүндө жака жок* ‘çizmesi topuksuz, gömleği yakasız’ şeklinde de açıklanır (KRS I, 147; KTS I, 772): *көйнөктөй желпип төртөөн* ‘gömlek gibi hafif’ (M I, 976, 1084; M II, 1084). Kadın, erkek gömleği dışında birçok gömlek çeşidi bulunmaktadır: *et köynök* ‘tek katlı ince gömlek’; *koco köynök*, *kürmō köynök* (Çüy.) veya *açık köynök* (Tyan.) ‘ihtiyarlar için dikilen uzun gömlek’; *it köynök* ‘yeni doğan bebeğe giydirilen gömlek’; *akırek köynök* ‘defin bezi’ (KTS I, 562; KTDS II, 533; KEBS, 127).

[< **köñlek** ‘shirt’, EDPT, 732]

Çağdaş Türk Kıpçak dillerinde /ñ/ sesinin sonseste yer aldığı durumlarda bariz bir değişme görülmez, fakat iç seste yer alan /ñ/ sesi değişir: Kum. *ñ* > *w*: *süñük* > *süwek* ‘kemik’, *köñlek* > *köwlek* ‘gömlek’; Özb. *ñ* > *y* değişimi: *süñük* >

¹¹⁶ Divanü Lügati’t – Türk’te ‘pamuktan yapılmış çubuklu ve nakışlı dokuma; bundan bürgü yapılır, Kıpçaklar yağmurluk yaparlar’ anlamında *kemek* kelimesi geçiyor (DLT I, 392).

¹¹⁷ Kırgızcanın Çüy ağzında kullanılır (KTDS I, 594).

¹¹⁸ bkz. *çıptama*

süyak ‘kemik’, *köñlek* > *köylak* ‘gömlek’(SFTY, 81)¹¹⁹. Kırgızcada içseste yer alan /ñ/ sesi ya /y/ sesine dönüşmüş, ya yerini uzun ünlülere bırakmış, ya da düşmüştür: *süñük* > *söök* ‘kemik’, *köñül* > *köön* ‘gönül’, *köñlek* > *köynök* ‘gömlek’. ¹²⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Söz konusu kelime Kz. *көйлек* ‘gömlek, elbise’ (RKzS, 636), Krklp. *көйлек* ‘kadın elbisesi; yaz elbisesi’ (RKS, 891), Nog. *көйлек* ‘kadın gömleği; dış elbisesi’ (NRS, 545) şeklinde geçmektedir. Bu lehçelerde Nogayca hariç (Nogaycada elbise için *kiyim*, *şıba*; gömlek için *koylek* kelimesi kullanılmaktadır) (NRS, 424,545) *köynök* kelimesi hem gömlek, hem elbise anlamında kullanılmaktadır. Eskiden Kırgızlarda da *köynök* kelimesi hem erkek, hem kadın, hem çocuk elbisesi/gömleği için kullanılırdı (ET, 161).

Tarihî:

a. ET. *köñlek* ‘elbise’ (DTS, 35; DLT III, 350; KB, 276); OT. *könglek* ‘elbise, gömlek’ (ME1, 130; KE, 381); *kömek* ‘e.a.’ (TZ, 207; DM, 95; KZL, 116; İML, 166), *könläk* ‘e.a.’ (Kİ, 51), *köñlek* ‘e.a.’ (İM, 557; NF, 132; ME1, 83), *kümlig* ‘рубашка’(ME1, 441)¹²¹, *kölmek* ‘e.a.’ (KS, 724), *keymek* ‘e.a.’ (DM, 91); *kövlek* ‘gömlek’ (KW, 156); *köñlek* ‘e.a.’ (KWb, 614)

b. Bang, *köñlek* kelimesinin *köñ* (< köñül) ‘gönül’ kökünden türediğini ileri sürmüştür (BTW, 299). Onun bu görüşünü çoğunluk benimsemiştir (EDPT, 732; SGTY (L), 477). Clauson, tarihîve çağdaş kaynaklarda geçen *gömlek*, *göyneke* ve *köyneke* kelimelerinin aslının *köñlek* olduğunu ifade eder, *köñlek*(ğ) kelimesini *köñle*-‘ye, onu da *köñül*’e bağlar: < ET *köñlek*. Anlamını ‘gömlek; göğsü, bedenin üst tarafını örten giysi’ şeklinde verir (EDPT, 732). Diğer yandan *köñlek* kelimesinin semantik alanında ‘deriden yapılmış giysi’ anlamının bulunması ve eskiden giysilerin deriden dikilmesi bazı Türk dilcilerin kelimeyi *gün* ‘işlenmiş deri’ köküne dayandırmasına sebep olmuştur: *gün* ‘işlenmiş deri’ + *lak*. *Gün* kelimesi sadece hayvan derisi değil, insan derisini de belirttiği göz önüne alınarak ‘vücudu örten herhangi bir şey’ şeklinde analiz edilmiştir: *sırtlık*, *arkalık*, *başlık*...(KKN, 37; KTT, 70).

119 /ñ/ sesi için ayrıntılı bilgi için bkz: SİGTY (F), 338

120 Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece hariç *e* > *ö* değişimi oldukça sık görülür: *köynök*, *köcö*, *özök*, *üyren-* vs.

121 Burada yazar kelimenin nasıl okunması ile ilgili tereddüte düşerek madde başı *kümlig* diye almasına rağmen *könglek* veya *künlük* şeklinde de okunabilir mi diye not düşmüştür.

tucurka/тужурка

“Her iki tarafı düğmeli ev giysisi”: *Сапарбектин үстүндө эски кара тужуркасы бар* ‘Saparbek’in üzerinde eski siyah *tucurkası* vardı’ (KTS II, 24).

[< ***tu**-¹²² (< *to*- ‘to close, block’, EDPT, 434)¹²³ + **curka**?]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

2.3. ‘Alt Giyim’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

baypak/ байпак

“Çorap; lastik botların içinden ayağa dolandırılan bez parçası”: *Каныйпа тыбыттан мээлей, байпак, чамасы келсе, келишкен моюн орогуч сокмокчу* ‘Kanıyра yün çorap, *baypak* ve atkı örmek istemişti’; *мен байпакты чулгоодон жадаганымдан кийдим* ‘*çulgoodan* sıkıldığım için *baypak* giymiştim’ (KRS I, 98; KTS I, 60).

[< **bay** (< *F. *pāy* ‘ayak’, PED, 234; ÖS, 54) + **pak** (< *kap* ‘kap’, KES, 42)¹²⁴]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *байпак* ‘çorap’ (KzRS, 84).

Tarihî:

a. ET Ø¹²⁵, OT Ø

b. Karasayev Budagov gibi söz konusu kelimenin kökünün Farsça olduğunu ve *pak* morfeminin *kap* kelimesinin metatezli biçimi olduğunu belirtir (ÖS, 54; SSTN I, 240). Dıykanov, aynı doğrultudaki düşüncesini ileri sürer (KTT, 14).¹²⁶

122 Karahanlı döneminde ‘kapatmak, tıkmak, kaplamak’ anlamında *tu*- fiili tanıklanmıştır (DLT III, 247; KB, 465). Söz konusu kelimenin kökü bu fiil ile ilgili olduğu düşünülebilir.

123 Kelimenin kökünün DLT’de geçtiği gibi *to*- değil *tu*- şeklinde okunması gerektiği ifade edilmiştir (EDPT, 434).

124 Bu kelimedeki *kap* kelimesi metateze uğramıştır. Metatez, Kırgızcada sık olmasa da karşılaştığımız bir ses olayıdır: *kazanbak*, *çarkap* (KES, 42)

125 ET’de ‘çorap’ anlamında *uçuk* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 262).

126 Eski Türkçe döneminde ‘yapağı’ anlamında tanıklanan *yap* (DTS, 235; DLT III, 3) kelimesi XIII yy. Kıpçak metinlerinde *yabagu* şeklinde aynı anlamda tanıklanıyor (KP, 85, 28). Radlov’da *yapak* ‘yün’, yapagılı ‘yünlü’, yapagıcı ‘yün tüccarı’ şeklinde tanıklanmıştır (OSTN III, 26). Türkçede *yapağı* ‘ilkbaharda kırılan koyun tüyü, yapak’ (BTS, 2387), Az. *yapağ* ‘bahar aylarında kırılan koyun yünü’ (ADDL, 24), Gagavuzcada *yapaa* ‘yün’ (GRS, 211), Kz. *cabaga* ‘yün’ (KzTTS, 242) anlamında kullanılan kelime mevcuttur: *yapaa* çorap ‘yün çorap’, *yapaa* fes ‘yün şapka’ vs. Kırgızcada *capağı* ‘altı aylıktan bir yaşına kadarki at yavrusuna verilen isim (bu şekilde adlandırılmasının sebebi de bu yavru atların kış soğğundan zayıflayan tüyleri baharda dökülür)’ (KES, 77).

çorap/жороп

“Desenli yün çorap”: *жороп байпагы бар* ‘yün çorabı var’ (KRS I, 262; KTS I, 480).¹²⁷

[< Ar. جراب ‘çorap’, ÖS, 111]

Arapçada kelime başında, ortasında ve sonunda yer alan /ā/ sesi Kırgızcada kısalarak /a/ sesine dönüşmüştür: *al* < *ḥāl*, *adal* > *ḥalāl*, *adal* < *ādil*, *akim* < *ḥākīm* vs.

Korpustaki diğer lehçeler: Kkalp. *жоропан* ‘çorap’ (RKkalp., 531); Nog. *шоран* ‘çorap’ (RNS, 359).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Ele alınan kelime ilk olarak XVII yy. metinlerinde *curāb* biçiminde ‘kalçun, mest, terlik’ anlamında görülmeye başlamıştır (TH, 536). Karasayev, Arapçada ‘deri veya bez torba, yumuşak deriden iç ayak kılıfı’ anlamında kullanılan *cawrab/cūrāb* kelimesi Türk dillerine ‘çorap’ anlamında geçtiğini ifade eder (ÖS, 111). Radlov’a göre ise ilgili kelime Farsçadan geçmiştir (OSTN III, 2019), bu düşünceyi Doerfer de doğrulamıştır (TMEN III, 8).

çalbar/чалбар

“Ağı bol deri pantolon”: *кырк баатырга кырк чалбар, кылып койгон ишим бар* ‘kırk kahramana kırk şalvar, hallettiğimiz işimiz var’; *багелеги кең саймалуу сары күрөң чалбарын ушалаган болуп...* ‘paçası işlemeli sarı kahverengi şalvarını düzeltiyor gibi...’ (KRS II, 340; KTS II, 302).

[< F. شلوار ‘inner breeches, drawers reaching to the feet’ < F. شل ‘foot’ + ave var- ‘to cover, to protect’, PED, 758]

ç < ş: Bazı Farsça alıntı kelimelerin başında ve ortasında yer alan /ş/ ünsüzü, Kırgızcada /ç/’ye dönüşmüştür: *qarıpçı* < *ḥārpošte*, *meenetteç* < *mihnetkâş* vs.

¹²⁷ Tezin kapsamındaki diğer Türk dillerindeki kullanımı için bkz. *baypak*.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шалбар* ‘pantolon’ (KRS, 476), Kkalp. *шалбар* ‘pantolon’ (RKS, 1108), Nog. *шалбар* ‘pantolon’ (RNS, 708).

Tarihî: ET Ø; OT Ø¹²⁸

dambal/дамбал

“Bol pantolon” (KRS I, 83; KTS I, 328). Manas’ın birçok satırında bu kelimeye rastlanılmaktadır: *көйнөк дамбал калбаган* ‘gömlek, *dambal* kalmamış’ (M.II, 9533).¹²⁹

[< F. *تنبان* ‘breeches’, PED, 327]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *дамбал* ‘pantolon’ (KzTTS, 187).

Tarihî:

a. ET. Ø; OT. Ø

b. Çağatay döneminde *tanban* şeklinde tanımlanan bu kelimenin Farsça asıllı olduğu dile getirilmiştir (VEWT, 460b; SGTY (L), 478). Osmanlıcada ve Azericede ‘şalvar pantolon’ anlamında kullanılan *tuman* kelimesi mevcuttur. Budagov, bu kelimeyi ve *dambal* kelimesini Farsçada ‘pantolon, içlik’ anlamında kullanılan *تنبان* kelimesine (RPS I, 184) bağlar (SSTTN I, 406; SGTY (L), 479). Dıykanov, Kırgızcada tek morfemden oluştuğu bilinen bu kelimenin Tacikçede *dum* ‘kuyruk’ ve *bal* ‘malzeme’ şeklinde iki morfemden oluştuğunu belirtir¹³⁰ ve Kırgızcaya Tacikçeden girdiğini ifade eder (KTT, 11).

ıştan/ыштан

“Pantolon” (KRS II, 442; KTS II, 1413): *ыштанына сийгендей* ‘pantolonuna işemiş gibi’ (M.II, 5973).

[< **ış** (< *iç* ‘inner’, EDPT, 17) + **tan** (< *ton* ‘garments’, used specifically for ‘drawers’, hence more generally ‘trousers’, EDPT, 512)]

¹²⁸ Söz konusu kelime ilk olarak XVII yy.’da ‘bol pantolon’ anlamında tanımlanmıştır (TH, 211).

¹²⁹ Çağdaş Kırgızcada *dambal* kelimesinin yerine genellikle *şım* kelimesi kullanılmaktadır.

¹³⁰ Tadj. *dum* ‘kuyruk’ + *bal* ‘mal’

i- > ı-: Kırgızcada bu ses değişimi genellikle Arapça alıntı kelimelerde görülür: *inşāf* > *insap*; *ziyān* > *zıyan*, *ihtiyār* > *ıktıyar* vs.¹³¹

-o- > -a-: Kırgızcada genellikle ters yönde bir ses değişimi söz konusudur. Kırgızcada düzlük-yuvarlaklık uyumu tamdır. Söz konusu kelimenin ilk morfemindeki sesin düz olması akabinde gelen ünlüyü de düzleştirmiştir.

Eski Türkçedeki -ç- sesinin Kırgız Türkçesinde -ş- sesine dönüştüğü hapaks örnek olabilir.¹³²

Korpustaki diğer lehçeler: Kkalp. *ыштан* ‘iç pantolon’ (KkRS, 1108), Nog. *ыстан* ‘içlik’ (RNS, 708).

Tarihî:

a. ET. *iç ton* ‘pantolon’ (DTS, 574); OT. *içtonlan-* ‘iç tonu giymek’ anlamında *içtonlan-* (DLT I, 314); *içton* ‘iç pantolon, içlik’ (OSTN I, 402, 53, 56; KWb, 400).

b. Räsänen, *içton* ‘pantolonun içine giyilen içlik’ şeklinde almıştır (VEWT, 168). Clauson, Rusçadaki *ştanı* biçimini göstererek net bir açıklama vermiyor (EDPT, 21). Şerbak, söz konusu kelimeyi *iç* + *ton* şeklinde ele almış ve Türkçe asıllı kelime olduğunu belirtmiştir (SY, 214). Türkçenin İdil-Ural ve Aral-Hazar lehçelerinde bu iki kelime birleşerek *ıştan/ıstan* biçimini almıştır. Räsänen, Rusçada *ştanı* biçiminde kullanılan kelimenin Türkçeden alıntı olduğuna işaret eder: *iş* + *ton* (MİFTY, 142). Fasmer, bu düşüncüyü doğrulamıştır (ESRY IV, 477).

kandagay/кандагай

“Dağ keçisinin derisinden yapılan pantolon çeşidi”: *төрө Манастан калган кандагай* ‘önder Manas’tan kalan *kandagay*’; *кара боюн тыңданып, кандагайын шымданып* ‘baştan ayağa hazırlanıp, *kandagay*ını giyip’ (KRS I, 339; KTS I, 629; KEBS, 138).

[< **kanda** (< M. *handha* ‘sığın’, ÖS, 138) + **gay**]

¹³¹ Bu örnekte Eski Türkçe ilk hecedeki *i* sesi ilerleyici benzeşmeyle *ı* sesine değişmiştir.

¹³² Tekin, -ç->-ş- değişiminin Tuva Türkçesinin ayırıcı özelliği olduğunu dile getirmiştir. (Tekin 2013, 225)

+gAy: Kırgızcada isimden isim yapan ektir.¹³³

k- > h-: Moğolca alıntı kelimelerde Kırgızcada görülen bir ses olayıdır: M. *haragul* > Kırg. *karool* ‘bekçilik, karakol; nişangah’ (Uzun 2014: 84).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelimenin kökünü Çinçe *handha* ‘sığın’ kelimesi oluşturuyor. Moğol dillerinde *handgay* biçiminde aynı anlamda tanıklanmıştır (MRS, 287). Muhtemelen Kırgızcada da sığın için aynı kelime kullanılıyordu. Zamanla sadece sığın derisinden değil dağ keçisinin derisinden de yapılan pantolon *kandagay* şeklinde ifade edilmeye başlamıştır (KES, 133).

şım/шым

“Pantolon” (KTS II, 1391). Pantolon çeşitleri eskiden deri ve keçeden yapılırdı. Daha sonra kumaş pantolonlar ortaya çıkmıştır. Kırgızcada pantolonların yapılış malzemesine göre birçok çeşidi mevcuttur: *teri şım*, *taar şım*, *çalbar şım*, *cargak şım* vs. (KO, 235).

[< F. شِم ‘şalvar, pantolon’, ÖS, 292]

Korpustaki diğer lehçeler: Nog. *сым* ‘dizlere kadar gelen uzun çoraplar’ (NRS, 320).

Tarihî: a. ET. *üm* ‘şalvar’ (DLT I, 38)¹³⁴; OT. *işim* ‘e.a.’ (KW, 274).

b. *şım* kelimesinin Farsça asıllı olduğu birçok çalışmada dile getirilmiştir (SİGTY (L), 478; VEW, 521).

¹³³ *ır+gay*, *kara+gay*, *tes+key* vs. (Сейдакматов 1988: 310).

¹³⁴ Bu dönemde görülen *üm* kelimesi *şım* ile aynı kökten midir tartışılır?

tartma/тартма

“Dabanına deri döşenen yün çorap” (KRS II, 211; KTS II, 149).

[< **tart** (< *tart-* ‘to pull or drag (something)’), but with many extended meanings of which ‘to weigh’ is the oldest, EDPT, 534) + **ma**]

+*ma*:¹³⁵

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Üzerinde durulan kelime aynı morfosemantik biçimde tanıklanmamış, yalnız kelimenin kökünü oluşturulduğu düşünülen *tart-* ‘tartmak, çekmek, uzatmak, ölçmek’ fiili Eski Türkçe döneminden beri tanıklanmıştır (EDPT, 534; DTS, 538; DLT III, 426; KB, 427). Bu fiil Kırgızcada semantik ve fonetik açıdan hiçbir değişikliğe uğramadan korunmuştur. İşte bu *tart-* fiiline +*ma* fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle *tartma* kelimesi oluşmuştur.¹³⁶

2.4. ‘Giysi Parçaları’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

bagalek/багалек

“Pantolon paçası”: *колунун майын багелегине аарчыган* ‘elinin yağını paçasına sürerek temizlemiş’; *багалекти түргөн бойдон шүүдүрүмдө жүрүп отурдум* ‘tan vaktinde paçamı sıvamış vaziyette yürümeye devam ettim’ (KRS I, 19; KTS I, 15): *багалектен кармады* ‘paçasından tuttu’ (M.I, 2408).

[< **baga** (< F. **پاچه** ‘feet (of sheep, calves or other animals), trotters: trousers’, PED, 229) + **lek**]

¹³⁵ bkz. *çıptama*

¹³⁶ *Tartma* çorabının alt kısmına deri dikildiği için *tart-* (çek-) fiili kullanılmıştır.

-*lak*: Gabain’in ET. döneminden beri tanıklanan <+*la*–ğ şeklinde ele aldığı bu eki Erdal bazı örnekler için bu ayırımın doğru olduğunu, aynı zamanda –*X(g)* ekiyle ilişkili olduğunu açıklamıştır (ETG, 44; OTWF, 108; SGTY (M), 18). Tarihî ve çağdaş lehçelerde isimden isim yapan ektir (KM, 87).¹³⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *балақ* ‘pantolon paçası’ (KzTS, 104), Kkalp. *балак* ‘pantolon paçası’ (KkRS, 36).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelime lehçelerde ‘pantolon paçası’ anlamında tanıklandığı gibi ‘pantolon’ anlamında da tanıklanmıştır (OSTN IV, 1504). Räsänen kelimenin alamorflarını veriyor, ama etimolojisini vermiyor (VEWT, 59). Farsça *بلاق* kelimesine bağlayanlar da var. Doerfer kelimenin Türkçe kökenli olduğunu dile getiriyor, ancak açıklama vermiyor (TMEN II, 762). Bazı araştırmacılar kelimenin kökünün *baldır* kelimesine bağlanabileceğini, ancak Kırgızca örneğin bu düşüncüyü çürüttüğünü dile getirir (ESTY, 51).

böyrömçö/бөйрөмчө

“Gömleğin kenarlarına düğme vs. dikmek için eklenen uzun parça” (KRS I, 50; KTS I, 257).

[< ***böyrömçö**]

+çÖ:¹³⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

¹³⁷ *taγ+lak, caγ+lak* vs. (Орузбаева 1964: 104; Сейдакматов 1988: 315).

¹³⁸ bkz. *kelteçe*

сака/жака

“Giysi yakası”: *жака салып тон кийип* ‘yakalı kürk giyerek’ (M.I, 27, 82, 449, 3407, 4335, 6738, 7333, 1974); *ата баласы - тон жакасы* ‘baba çocuğu - kürkün yakası’ (KRS I, 27; KTS I, 83).

[< *yaka* ‘the edge or border’, EDPT, 898]

y- > c-:¹³⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жага* ‘yaka’ (KzTTS, 243), Kkalp. *жага* ‘yaka’ (KkRS, 109), Nog. *яга* ‘yaka’ (RNS, 92).

Tarihî:

a. ET. *yaka* ‘yan, kıyı, sınır; elbise yakası’ (DTS, 759; DLT I, 189; KB, 515); OT. *yaqa* ‘yaka’ (KE, 696; İM, 616; DM, 119)

b. Clauson, söz konusu kelimenin en eski anlamının ‘birşeyin kenarı’ olduğunu daha sonra diğer anlamlarının ortaya çıktığını dile getirmiştir. Vambéry ‘yaklaşmak’ anlamını içeren *yak, yan, yav* kelimesine bağlamıştır. Clauson da bu düşünceyi desteklemiş ‘yaklaşmak’ anlamındaki *yak-* fiiline bağlamıştır. Sevortyan, Clauson ile aynı görüşü paylaşmıştır (ESTY, 83). Doerfer, söz konusu kelimenin Türkçeden Moğolcaya ve diğer komşu dillere geçtiğini örneklerle açıklamış, Yakutça ve Tuvaca alamorfların Moğolca geri ödünçleme olarak ifade etmiştir (TMEN IV, 102).

саңык/жанчык

“Сер”: *жанчыгымда бар эле сары алтындан бир калта* ‘cebimde külçe sarı altınım vardı’ (KRS I, 229); *жанчыгыңа сал деди* ‘cebine koy dedi’ (M.II, 22).¹⁴⁰

[< **can** (< *yan* ‘a purse, or small bag hung from the belt’, hence ‘a pocket’, EDPT, 945) + **чык**]

y- > c-:¹⁴¹

¹³⁹ bkz. *celegey*

¹⁴⁰ *жанчык* /*саңык* kelimesi unutulmaya yüz tutmuş kelimelerdendir

¹⁴¹ bkz. *celegey*

-*çIk*: Erdal, ET. döneminden bu yana kullanılan bu ekin düz ve yuvarlak biçimlerini verdikten sonra yuvarlak biçimde tanıklanan örneklerde ‘küçültme ve sevgi’ fonksiyonunun olmadığına altını çizer (OTWF, 44; SMTY(İ), 100).¹⁴² Ergin, ekin -*cIk*/ -*cUk* şeklinin Eski Türkçede kullanılmadığını -*cAk* halinin ise Eski Türkçeden beri küçültme ve sevgi fonksiyonu ile kullanıldığını belirtir; ayrıca ekin -*cIk*/ -*cUk* şeklinin -*cAk* şekline türediğini ifade eder (TDB, 165).¹⁴³ Eski Türkçeden itibaren küçültme, sevgi fonksiyonunun yanı sıra kuvvetlendirme fonksiyonu ile de pekiştirme amacıyla kullanılan bu ek Kırgızcada sadece /ç/’li kullanılır ve isimden isim yaparak eklendiği kelimeye genellikle ‘küçültme’ anlamı katan ektir (İKP, 252; ETG, 43; KM, 97; GOT, 266, 343; KTG, 59, 110).¹⁴⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Kkalp. *йанчык* ‘cep; torba; kese; atın üstüne serilen yanlarında büyük cepleri olan örtü’ (OSTN III, 92).

Tarihî:

a. ET. *yançık/yançuk* ‘torba, kese’ (DLT II 250; DTS, 232)¹⁴⁵; OT. *yençük* ‘av için kullanılan bele bağlı küçük torba’ (KE, 724); *yançık* ‘para kesesi’ (İM, 618; DM, 120)

b. Araştırmacıların büyük çoğunluğu kelimenin kökenin *yan* olduğunu, -*çık* ekinin küçültme eki olduğu konusunda hem fikirdir (VEWT, 185; EDPT, 945; ESTY, 118, 283).

сең/жең

“Yen”: *кол сынса, жең ичинде* ‘el kırılrsa yen içinde kalır’ (KRS I, 248; KTS I, 450); *бир кийип жеңин алыптыр* ‘yeninin birini giymiş’ (M.II, 369,370).

[< *yeñ* ‘the sleeve (of a garment)’; EDPT, 940]

y- > *c-*:¹⁴⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жең* ‘yen’ (KzRS, 194), Kkalp. *жең* ‘yen’ (KkRS, 412), Nog. *йең* ‘yen’ (ESTY, 186).

142 *baka +çuk* ‘muscle of the arm’ (Erdal 1991: 47).

143 -*dırık/-tırık* ekinin ksalmasıyla -*tık* daha sonra *t>ç* değişimiyle -*çIk* eki meydana geldiğini savunular mevcuttur.

144 *oyun+çuk, kap+çık, kal+çık; kabır+çık, cıl+çık, köbür+çük* (Сейдакматов 1988: 325); *köl +çük, kelin + çek, boto + çuk* vs. (Орузбаева, 1964: 18)

145 Ayrıca ‘çoban çantası’ anlamında *yanlık* kelimesi de tanıklanmıştır (DLT III, 45).

146 bkz. *celegey*

Tarihî:

a. ET. *yeñ* ‘yen’ (DLT II, 109; DTS, 256), *yiñ* ‘e.a.’ (KB, 545); OT. *yeñ* ‘e.a.’ (DM, 123; NF, 422; İML, 166).

b. Kelimenin kökü net değildir (EDPT, 940; VEWT, 197; ESTY, 186). Doerfer, Farsçaya Türkçeden geçtiğini belirtmiştir (TMEN IV, 203).

çöntök/чөнтөк

“Сеп” (KTS II, 1337): *жардынын чөнтөгүнө акча кирсе, турна болуп кыйкырат* ‘fakirin cebi para görürse turna olur bağırır’. Kırgızcanın Talas ağzında *жөнтөк/cöntek* şeklinde geçer (KRS I, 265, 372). Bir de ‘dış cep’ anlamında kullanılan *чөнтөй/çöntöy*; *чонтой/çontoy* biçimi de mevcuttur (KRS II, 372; KRS II, 368)

[< iç (< iç ‘the interior, or inside’, EDPT, 17) + **i** + **n** + **te** + **ki**]

Korpustaki diğer lehçeler: Kkalp. *шөнтөз* ‘cep’ (RKS, 330), Nog. *шөнтөз* ‘cep’ (RNS, 330).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Eski Türkçe döneminde ‘içindeki’ anlamında kullanılan *içinteki* kelimesi tanıklanmıştır (DTS, 202). Söz konusu kelimenin ilk ve son seslerinin (-i-) düşmesiyle *çintek* kelimesi oluşmuş, daha sonra Kırgızcanın yuvarlaklaştırma özelliğine uyulmasıyla *çöntök* kelimesi meydana gelmiştir: *içinteki* > *çintek* > *çintök* > *çöntök* (KES, 254).

etek/этек

“Elbisenin uç kısmı, alt kenarları” (KRS II, 468; KTS II, 443) anlamında kullanılır: *этегимден кан чыкпай* ‘elbisemin kenarından kan çıkmadan’ (M.I, 49, 2637, 7447; M.II, 101).

Kırgızcada *etek* kelimesinin Türkçede olduğu gibi ‘etek’ anlamı *koş etek* ikilemesinde geçiyor. Günümüzde *koş etek* kelimesi ‘kumaşın üst üste koyularak

dikildiği etek biçimi’ anlamını ifade ediyor. Geleneksel kıyafetler içinde yer alan *koş etek* günümüzde sadece özel günlerde giyilir (KTS I, 75; KO, 20).

[< **etek** ‘the skirt (of a garment); hence the edge (of a skirt)’, EDPT, 50]

-t- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *ata, erte...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *əmek*, Kkal. *emek*, Nog. *emek*. *Etek* kelimesi yukarıda adı geçen Türk dillerinde ‘elbisenin kenarı; etek’ anlamında kullanılır (ESTY, 313)

Tarihî:

a. ET. *etek* ‘bir şeyin kenarı, ucu; elbisenin alt kısımları’ (DLT I, 68; KB, 163; DTS, 187); OT. *etek* ‘elbise, etek’ (NF, 178; KE, 213; İML, 166; KS, 508; ME2, 121), *itek* ‘e.a.’ (İM, 542; GT, 284), *yetek* ‘e.a.’ (DM, 124)

b. Clauson kelimenin etimolojisini yapmıyor (EDPT, 50). Ramstedt Moğolca *ete* kelimesiyle ilişkilendirir (ESTY, 313). Seydakmatov, *etek* kelimesini Eski Türkçe döneminde tanıklanan *adak* ‘ayak’ kelimesinin fonetik ve semantik değişmiş biçimi olarak ele alır (KES, 272). Ahmetcanov, kelimenin kökü konusunda Ramstedt ile aynı düşünceye sahip olduğunu belirtmiş. Ancak, bu düşüncesini destekleyen açıklama yapmamıştır: < M. *ət-ə* ‘sürüklenmek’ (TTES: 80).

кыуу/кыюу

“Kürkün, montun, battaniyenin, şapkanın kenar kısımları”¹⁴⁷: *макмал кыюу ак калпак* ‘kadife ile kenarları işlenmiş beyaz şapka türü’ (KRS I, 50).

[< **kıdığ** ‘the edge of something, in such applications as ‘the sea shore; the frontier (of a country), the lip (of a cup)’, and the like’, EDPT, 598]

Korpustaki diğer lehçeler: Kkalp. *қыр* ‘kenar’ (RKS, 369), Nog. *кырый* ‘kenar’ (RNS, 268).

Tarihî:

a. ET. *kıdığ* ‘bir şeyin kenarı’ (DTS, 463; QTAS, 65)¹⁴⁸; OT. *қыыг* ‘e.a.’ (İML, 180)

¹⁴⁷ Türkçe *kıyı* kelimesiyle aynı kökene dayanmaktadır.

b. Kelimenin kökü belli değildir (EDPT, 598; VEWT, 261).

kolgar/колган

“Örgü eldiven” (KTS I, 722, KRS I, 396).

[< **kol** (< *kol* ‘the upper arm’, EDPT, 614) + **kap** (< *kap* ‘a leather bag, water-skin, sack’, EDPT, 578)]

-k- < -g-: iki kelime birleştiğinde ikinci kelimenin ilk sesi /k/ yumuşamıştır.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қолған* ‘eldiven’ (RKzS, 516), Kkalp. *қолқан* ‘eldiven’ (RKS, 74), Nog. *колган* ‘eldiven’ (RNS, 65).

Tarihî:

a. ET Ø¹⁴⁹, OT Ø

b. Organ adı olan *kol* ismi ile ‘bir şeyin kabı, kap’ anlamındaki *kap* kelimesinden oluşmuştur. Türkçe *kap* ‘çuval’ > Çinc. *kia* > *kap* ‘cep’ (Gabain, 1974, 355). Türkçe *kap* kelimesiyle Yakutça *ha:* kelimesi aynı maddede verilmiş ve genetik bağından söz edilmiştir (VEWT, 214, 233). Farklı kaynaktan söz konusu kelimeyle aynı maddede *kaw~kav* ‘soyulmuş yılan derisi’ kelimesi ele alınmıştır (EDPT, 578; Баскаков, 1987: 4). Moğolca ve Korece *qa:p* kelimeleriyle yapılan eşleştirme eleştirilmiştir (TMEN III, 366). Moğolca *qabta- γa(n)* (EDAL, 646).

meeley/мээлей

“Örgü veya deri eldiven” (KRS II, 49; KTS II, 956).

[< M. *bəəliy* ‘eldiven’, MED, 94; RMS, 325; KTT, 92]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *буялай* ‘eldiven’ (RKzS, 602).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

148 Ayrıca ET’de “kaftanın iki yanından, sağ ve sol taraflarından birisi” anlamında *sığdıg* kelimesi tanımlanmıştır (DLT I, 389).

149 ET’de “eldiven” anlamında *eliglik* kelimesi kullanılmıştır (DLT I, 153).

b. Moğolcada *bəəliḡ* ‘eldiven’ (MED, 94) şeklinde tanıklanan kelime, Buryatçada *bəələḡ*, Kalmukçada *beelə* şeklinde aynı anlamda tanıklanmıştır (VEWT 67; ESTY, 46). Rassadin, Moğolcadan alıntı şeklinde belirtmiştir (MBZ, 94).

öñür/өһүр

“Palto veya mantonun arka kısmı; kadın gömleğinin göğüs tarafında bulunan nakış”: *өһүрүн куушура кийди* ‘öñürünü ses çıkartarak giydi’ (KRS II, 197; KTS II, 1023; KES, 197).

[< **öñ** (< *öñ* ‘the front of anything’, EDPT, 166) + **ür**]

+*Ür*: Kırgızcada fiilden isim yapım eki görevinde tanıklanan bu ek burada isimden isim yaparak hapaks örnek teşkil etmiştir.¹⁵⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki diğer lehçelerden Kazakçada *өһір* biçiminde ‘ön; boynun ön kısmı; elbisenin ön kısmı’ anlamında kullanılmaktadır (KzTTS, 656; SSTTN I, 150).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır. Ancak kelimenin kökü ET. döneminden beri tanıklanmıştır: ET. *öñ* ‘bir şeyin ön kısmı’ (QTAS, 151); OT. *öñ* ‘bir şeyin ön kısmı’ (DLT I, 40; KB 60; AH, 14). Sevortyan vd., Vambéry’nin ‘ön’ anlamındaki *öñ* kelimesiyle renk belirten *ön* kelimelerini birleştirmesini mantıklı buluyor, ancak ‘büyümek’ anlamını içeren *öñmen* fiili ile olan kurduğu ilişkiye olmuştuz baktığını belirtmiş, ancak kökeni konusunda Mançuca *f’an* ‘yüz, çehre, renk (yüz)’ kelimesi ile ilgili olabileceğini belirtmiştir (ESTY, 534). Rasanen, ‘ön’ ve ‘renk’ anlamındaki kelimeleri aynı köke götürmenin yanlış olduğunu ifade etmiştir (VEWT, 372).

¹⁵⁰ *caa-* +*r*, *töön-* +*ör*, *kel-* +*er* vs. (Сейдакматов 1988: 322).

sekizçek/секизчек

“Kadife kumaştan dikilmiş sekiz köşeli mendil” (KRS II, 42).

[< **sekiz** (< *sekkiz* ‘eight’, EDPT, 823) + **çek**]

+çAk:¹⁵¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø¹⁵²

uçа/уча

“Sırt, arka; palto veya yeleğin sırt tarafı” (KRS II, 32).

[< **uçа** ‘an anatomical term used both for men and animals, ‘the loins, haunches, rump and the like’, EDPT, 20]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *uçа* ‘sırt, arka, kuyruk, kuyruk sokumu’ (QTAS, 118; EYTS, 261; DLT I, 87; KB 6157); OT.

b. Onomastik (*Onomatology*) dil bilimi alanında organ isminin bir eşyanın ismini alması olağan bir durumdur. Bu kelimedede de ilk önce sadece organ ismi olarak kullanılan kelime zamanla bir eşyanın adı olmuştur. Söz konusu kelimenin çağdaş Kırgızcada kullanılan yan anlamı tarihîve çağdaş lehçelerin hiçbirinde tanıklanmamıştır.

2.5. ‘Kemer Çeşitleri’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

belboo/белбоо

“Bez kemer” (KRS I, 27; KTS I, 22): *белбоодон барып кармады* ‘gidip kemerinden tuttu’ (M.I, 249).

[< **bel** (< *bel* ‘waist’, EDPT, 330) + **boo** (< *bağ* ‘bond, tie, belt’, EDPT, 310)]

¹⁵¹ bkz. *cançık*

¹⁵² ET. döneminden beri ‘sayı’ anlamında tanıklan *sekiz* kelimesine + *çek* küçültme eki eklenerek *sekizçek* kelimesi oluşmuştur.

İki kelimededen meydana gelen söz konusu kelimenin ilkinde Kırgızcada herhangi bir ses olayı meydana gelmemiştir. Kelime eski Türkçe döneminde tanıklandığı gibi korunmuştur. İkinci kelimedede ise Kırgızcayı Korpusumuzdaki diğer lehçelerden ayıran ses olayı ‘yuvarlaklaştırma’ meydana gelmiştir; Kırgızcada tek heceli kelimelerde w sesinin yuvarlaklaştırıcı özelliğinden dolayı bu merhaleden geçen kelimeler yuvarlaklaşmıştır: *bağ > baw > boo*.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *белбай* ‘keçe evin etrafının bağlandığı kalın ip’ (KzTTS, 124); *белбей* (KzRS, 99), Kkalp. *белбей* ‘kemer’ (RKS, 751), Nog. *белбав* ‘kemer’ (NRS, 461).

Tarihî:

a. ET. *belbağı* ‘bel bağı, kuşak’ (DLT I, 324; DTS, 93); OT. *belbag/belbah* ‘bel bağı, kuşak’ (KS, 86), *bel bağı* ‘kemer’ (ME1, 128).

b. Çağdaş Kırgızcada da *kur* kelimesi *belboo* kelimesine nazaran daha sık kullanılan kelimedir. Organ adı olarak kullanılan *bel* kelimesiyle “bağcık” anlamında kullanılan *boo* kelimesi hem ayrı hem bitişik biçimde ET’den bu yana görülmektedir (KRS I, 27; KTS I, 22). *Boo* kelimesinin kökü *bağ-* ‘bağlamak’ fiiline götürülmüştür (ESTY, 14; VEWT, 53). **pa-* biçimine götürenler de olmuştur (SF, 195). Bazıları ise söz konusu kelime ve türevlerinin tek bir köke bağlanabileceğini belirtmiştir (EDPT, 310). Ramstedt, Moğolcaya Türkçeden geçtiğini ifade etmiştir (KWb, 29). Moğolcada kullanılan *bogō-* ‘bağla-’/*bogomī* ‘düğüm’ kelimesi de dikkat çekicidir (GMY, 86).

buuguç/бугууч

“Kemer; bir şeyi bağlamak kullanılan ip veya başka bir nesne” (KRS I, 63; KTS I, 279).

[< **buu-** (< *boğ-/buk-* ‘to strangle, choke’, EDPT, 311) + **guç**]¹⁵³

153 Bu kelimenin kökünde -w sesinin bütüştürücü etkisiyle uzun -u sesi meydana gelmiş midir yoksa Eski Türkçedeki ilk hecenin ikinci sesinde *ā, ā, ō, ō, ū* uzun ünlülerinin korunduğu gösteren örnek midir?

-gUç: Eski Türkçeden bu yana fiilden isim yapım eki olarak tanıklanan (OTWF, 152) bu ek, Kırgızcada da aynı işlevde kullanılmaktadır (KTG, 141; KES, 312). Etimolojisi bakımından Kırgızca +gl eki ile aynı kökten gelmiştir. Genellikle eklendiği fiile o fiil ile ilgili aletleri belirten isimler yapar (KM, 115).¹⁵⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki diğer lehçelerde bu biçim ve anlamda tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır. Ancak kelimenin ilk kısmını oluşturan *buu->buw->boğ-* fiili OT. döneminden beri tanıklanmıştır: ET. *boğ-* ‘boğmak’ (DTS, 109; EUTS, 46); OT. *boğ-* ‘boğmak’ (DLT I, 86; KB, 96; TZ, 154). Clauson, kelimenin etimolojisini yapmıyor (EDPT, 311). Rasanen, Türkçe *boğ-//bug-//buu* biçimleri Moğolca *bogo-* ‘bağlamak’, Tunguzca *bōk* ‘tutmak’ vs. kelimeleri ile aynı sırada ele alıyor (VEWT, 78). Sevortyan da *boğ-* fiilinin kökeni ile ilgili açıklama yapmıyor, ancak Moğolcaya yönlendiriyor (ESTY, 164). Çağdaş Moğolcada bu kelime ‘boğmak, bağlamak’ anlamında *boğu-/booh-* şeklinde kullanılmaktadır (MED, 111).¹⁵⁵

cekenе/жекене

“Кайыштан уарılan кеме”: *жекене белге курчанган* ‘beline *cekenе* takmış (KRS I, 244; KTS I, 444).

[< **ceke** (< EK. *ceke* ‘derinin en iyi işletilmiş, en yumuşağı’, ÖS, 108) + **ne**]

¹⁵⁴ *tazala+gıç, sor+guç, il+gıç, sıız+gıç* vs. (Сейдакматов 1988: 312).

¹⁵⁵ *boğ-* fiili hakkında bkz. (TMEN II, 345; KWb, 53).

+ne: Eski Türkçe döneminden beri bütün tarihî dönemlerde tanıklanan eklendiği kelimeye ‘küçültme, sevgi’ anlamı katan +*GInA* isimden isim yapım ekinin (OTWF, 47) kısaltmış biçimidir. Günümüzde en çok Kıpçak lehçelerinde aynı fonksiyonla kullanılmaktadır. Diğer Türk lehçelerinin ağızlarında görülmektedir. Günümüz Kırgız dilinde bu ek isimden isim yapım eki olarak +*nA*’lı (*kiçi* + *ne*) kullanıldığı gibi zarf görevinde (*gana*) de kullanılmaktadır.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

düñgö/дүңгө

“Yün kumaştan yapılma uzun kemer” (KRS I, 203).

[< ***düñgö**]¹⁵⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

ıçkır/ычкыр

“Kalın ipten yapılan kemer”: *ычкырым качып кетти; ычкырыма муунуп өлбөйт белем* ‘kemerim çözüldü; kemerimle boğulsaydım’ (KRS II, 44).

[< **ıç** (< *ıç* ‘the interior, or inside’, EDPT, 17) + **kır** (< *kur* ‘belt, girdle’, EDPT, 642)]

i->ı-: *ıç* > *ıç* örneğinde ünlü kalınlaşması meydana gelmiştir. Bu durum Kırgız Türkçesinde genellikle alıntı kelimelerde görülür, Türkçe örnekler oldukça azdır: *yigirme* > *cıyırma*.¹⁵⁷

Kelimenin ikinci kısmını oluşturan kelime ise orta seste yuvarlaklaşma meydana gelmiştir, ki bu durum Kırgızcanın en yaygın ses olaylarından biridir.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Çince *düñ* ‘tamamı’???

¹⁵⁷ *im* < *im* ‘işaret’, *isi-* > *ısı-* ‘ısınmak’; *ıçkur* > *ıçkır* ‘kuşak’; *ıştan* > *ıçton* ‘pantolon, iç don’

¹⁵⁸ Kelimenin tamamına bakacak olursak *ıçkur* > *ıçkur*, günümüz Kırgızcasında *kur* kelimesi ‘kemer’ anlamında kullanılmaktadır, muhtemelen ilk kullanımı *ıçkur* şeklinde, daha sonra kolaylık yasası gereği *ıçkır*, daha sonra gerileyici benzeşme ile *ıçkır* şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki diğer lehçelerinde bu haliyle tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *kur* ‘kemer, kuşak’ (DLT I, 324; QTAS, 70); OT. *içkur* ‘e.a.’(İML, 167; ME1, 128), *ıçkır* ‘e.a.’(KW, 272).¹⁵⁹

b. Eski Türklerde *belbağı* terimi kemer ya da kuşağı ifade eden en eski terimlerden biridir. *Kuşak* kelimesi ise *kurşak* kelimesinden, eski Türkçe ‘bağlamak, kuşaklamak’ anlamına gelen *kurla-mak* fiilinden gelmektedir. İslam öncesi dönemde eski Türkler bu fiil kökünden türeterek kemere *kur* demişlerdi. Özellikle hükümdarın taktığı, süslü, işlemeli, değerli taşlarla bezenmiş altından yapılmış kemerlere *kur kurşak* denildiği bilinmektedir (TKTG, 73).

kabacık/кабачык

“Kemer”: *Белиндеги кабачык баатырдын найзасына жабышып* ‘belindeki kabacık nayzasına yarışıp’ (KTS I, 58).

[< **kaba** (< *kaba* ‘thick, protruding’ and the like esp. of hair, the beard, and so on’, EDPT, 580)¹⁶⁰ + **cık**]

+ *cık*:¹⁶¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kemer/кемер

“Kemer” (KRS I, 37; KTS I, 686): *карк алтын кемер белинде* ‘saf altın kemeri belinde’ (M.II, 528). Erkekler saydığımız bu kuşak türlerini daha fazla silahlarını asmak için kullanmışlardır. Fakat kadınlar bunları başlıca olarak süs amaçlı takmışlardır. Etnografik materyallerden kemerlerin sekiz-on cm eninde kayıştan hazırlandıklarını gösterir. Kemeri yaşlı kadınlar daha sık bağlardı. Genç ve orta

¹⁵⁹ Bu örnekte Eski Türkçe ilk hecedeki *i* sesi ilerleyici benzeşmeyle *ı* sesine değişmiştir.

¹⁶⁰ **kaba* ‘kuyruk sokumunun her iki yanındaki şişkin yer’

¹⁶¹ bkz. *cançık*

yaşlı erkekler kayışı tercih ederlerdi. Kayış yerli ustalar tarafından işlenip koyu kahve veya siyah renge boyanmış öküz gönünden hazırlanırdı. Genelde erkekler bellerine toka, kadınlar ise kemer bağlarlardı. Erkekler ise kemeri özellikle savaşa giderken silahlarını takmak için bağlarlardı. Kemerle tokka arasındaki fark kemerin daha enli olmasıydı. Bu da silahları taşımak için daha kullanışlı sayılırdı. Ama erkeklerin kullandıkları kemerler ile kadın kemerleri tamamen aynı değillerdi. Kadınların kemerleri nakışlı ve süslü, erkeklerinki ise sade, bezeksiz olurdu (KO, 68).

[< F. كمر ‘kemer, kuşak’, ÖS, 358]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *кемер, кайыс* ‘kemer’ (KzRS, 665), Kkalp. *кайыс* ‘kemer’ (RKS, 882).

Tarihî: ET Ø; OT. *kemer* ‘kemer, kuşak’ (NF, 278; GT, 292); *kemer* ‘e.a.’ (HŞ, 224); *kemer* ‘dağ kenarı, kıyı’ (KPTS, 137).

kise/кисе

“Kemer”. Eskiden kenarları mücevherlerle süslenmiş kemere verilen isim olan *kise* kelimesi Kazakçada da aynı şekilde kullanılmaktadır. Ancak günümüzde sadece geleneksel kıyafetlere dahil edilen söz konusu kemer özel yumuşak deriden yapılır, kenarları değişik şekilli pahalı taşlarla süslenilerek hazırlanan eski kıyafetlerin vazgeçilmez parçasıydı (KTS I, 70).

[< *F. كيسه ‘torba; para torbası; cenin kesesi’, RPS, 282]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *кисе* ‘kemer’ (KzRS, 213).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kur/кур

Kırgızcada ‘kemer’ anlamında kullanılan en yaygın kelimedir (KRS I, 447; KTS I, 187): *белине жоолук кур берди* (M.I, 1088, 1157, 3306, 1335, 3595). Söz konusu kelimenin *kurmuşu/курмушу* ‘eski keçeden yapılan kemer’ biçiminde kullanımı da vardır (KTS I, 82). Kırgızcada ‘kemer’ anlamında kullanılan *ıçkır/ычкыр* ‘pantolonun beline takılan ince kumaş kemer’ kelimesi de vardır (KTS II, 42): *ычкырларын байлашып* (M.I, 8097).

[< **kur** ‘belt, girdle’, EDPT, 642]

Korpustaki diğer lehçeler: Hakasça, Altayca, Tofalarca, Karakalpakça ve Kırgızcada eski biçim korunmuştur: *kur//hur* ‘kemer’. Gagavuz, Türkçe ve Türkmencede *r* sesi düşmüştür: *kuşak*. Radlov’da *uçkur/iç + kur* ‘iç kemer’ (OSTN II, 728) şeklinde tanıklanan bu kelime Kuzey Kıpçak lehçelerinde ‘yün ipten yapılan kemer’ anlamında da kullanılmaktadır (OSTN II, 1025).

Tarihî:

a. ET. *kur* ‘kemer’ (DTS, 466; EUTS, 187; DLT I, 324; KB, 291); OT. *kur* ‘e.a.’ (NF, 82; ME1, 310, 445¹⁶²; MM, 236; İML, 167)

b. Eski Türkçede ‘bağlamak, kuşaklamak’ anlamına gelen *kurla-mak* fiilinden gelmektedir. Eskiden İslam öncesi dönemde bu fiil kökünden türeyen kemere *kur* demişlerdi. Özellikle hükümdarın taktığı, süslü, işlemeli, değerli taşlarla bezenmiş altından yapılmış kemerlere *kur kurşak* denildiği bilinmektedir (TKTG, 73).¹⁶³

tekmat/текмат

“Üzeri nakışlı ip kemer”: *kökül качан көрсө текмат менен белин курчап алат* ‘ne zaman Kökül’ü görseniz belinde *tekmat* bağlıydı’ (KTS II, 60).

[< F. **تكمات** ‘kemer’, ÖS, 260]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

¹⁶² Moğolca kelime listesinde verilmiştir.

¹⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tekin 2013: 112, 307

2.6. ‘Diğer Süs Parçaları’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

büçü/бүчү

“İç giyimleri veya yastık kılıfını bağlayacak ince bağ; düğme”: *көйнөгүнүн бүчүлөрүн чечти да, азга олтурду ой токтотуп, салкындап* ‘gömleğinin büçülerini çıkardı, biraz oturup düşündü’ (KTS I, 289).

[< *büçü]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

keteçik/кетечик

“Kadınların boynuna astıkları küçük, işlemeli kap” (KRS I, 382; KTS I, 700)

[< **kete** (< F. كيسه ‘torba; para torbası; cenin kesesi’, RPS, 282) + **çik**]

+çİk:¹⁶⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

köböö/көбөө

“Giysi veya şapkaların kenarlarına dikilen dikiş”: *кара баркыттан көбөө карматып* ‘siyah kadife köböö taktırmış’ (KRS I, 43; KTS I, 754). Bu kelimenin bir de ‘kürkün eteklerine dikilen kumaş parçası’ anlamı vardır: *көрөмүн деп камынып, көбөөсү кундуз жанатты* ‘göreceğim diye hazırlanıp, köböösü süslendi’ (KTS I, 754).

[< Evenk. *küvə* ‘yen’ < M. *köhe* ‘zırh’, TMEN I, 483]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT. **köbe* ‘кошма’ (ME1, 405)

¹⁶⁴ bkz. *cançık*

topçu/топчу

“Düğme”: күмүштөн топчу бүчүмдө, күйүтүм турат ичимде ‘gümüş düğme bağırında, acılarım içimde’ (KRS II, 253; KTS II, 200; KO, 199).

[< **top** (< M. *tovç* ‘düğme’, RMS, 411; KL, 26)¹⁶⁵ + **çu**]

-v->-p-: Moğolca /v/ sesi, Kırgızcada /b/, /p/ seslerine değişir (KTT, 88)

+çU: ¹⁶⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.¹⁶⁷

Tarihî: ET Ø¹⁶⁸; OT. *topçi/tobçi* ‘e.a.’ (ME1, 407, 448)¹⁶⁹. Moğolcada *çorçu* şeklinde tanıklanmıştır (MBZ, 86), *buçi* ‘e.a.’ (AF, 109).

töönögüç/төөнөгүч

“Çatal ve yaka iğnesi” (KRS II, 259). Eskiden günümüze kadar özellikle genç kızların yakasına veya göğüs kısmına taktıkları süs eşyası olan *töönögüç* aynı zaman sosyal mensubiyetin bir göstergesiydi. Kırgızcada bu kelimeyle eş anlamda kullanılan *инегедек* kelimesi de mevcuttur (KO, 200; KEBS, 59).

[< **töönö-** (< *töönö-* ‘*töönögüç* ile dikmek’, KTS II, 1207) + **güç**]

+GUç: ¹⁷⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø¹⁷¹

¹⁶⁵ Söz konusu keliemnin Moğolcadan eski Kırgızca döneminde alıntılandığı belirtilmiştir. (bkz. Юнусалиев, 1959)

¹⁶⁶ bkz. *beldemçi*

¹⁶⁷ Söz konusu kelimenin Aral-Hazar Kıpçak grubundaki diğer dillerde tanıklanmamış olması, Moğolistan ve Buryatiya ile olan Tarihi temaslar zamanında alıntılanmış olabileceği ileri sürülmüştür. XII-XIII yy. zamanındaki Moğol istlasi öncesinden alıntılanmış olduğunu da diğer komşu Türk dillerinde tanıklanmamış olması ile açıklar. (Юнусалиев, 1959).

¹⁶⁸ ET’de ‘collar button, пуговица, gömlek düğmesi’ anlamında *bogmak* kelimesi tanıklanmıştır (EDPT, 315; DTS, 109; DLT I, 466). Bu kelimenin kökünün “bağlamak” fiili ile ilişkisi açıktır. Ayrıca aynı kelime ‘gerdanlık, gelin gerdanlığı’ anlamında da tanıklanmıştır (DLT I, 466).

¹⁶⁹ Moğolca kökenli olduğu belirtilmiştir.

¹⁷⁰ bkz. *buuguç*

¹⁷¹ Söz konusu kelime de Moğolca *tovç* kelimesi ile ilişkili olabilir. Ayrıca Moğ. *tigine* ‘düğme’ kelimesi de mevcuttur (AF, 110).

tüymö/түймө

“İnce bir kumaşın ince ince kesilerek yuvarlanmasıyla yapılan düğme çeşidi” (KRS II, 278; KTS II, 229; KEBS, 290).

[< **tüy-** (< *tüg-* (d-) ‘to tie (a knot), to knot (a string)’, ‘to knit’, EDPT, 477) + **mö**]

+*mÖ*:¹⁷²

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *түйме* ‘düğme’ (RKzS, 824), Nog. *туьйме* ‘düğme çeşidi’ (RNS, 501).

Tarihî:

a. ET. *tügme* ‘düğme’ (DLT I, 433); OT. *tüvme/töyme* ‘e.a.’ (KS, 435, 1530); *tügme* ‘e.a.’ (KE, 657; ME2, 191).

b. Şerbak, söz konusu kelimenin *tüy* köküne götürmüştür (SF, 198). Kırgızcada ‘örmek; yuvarlamak’ anlamında kullanılan **tüy-* ‘bağlamak, örmek, çekmek’ fiilinden türemiş isimdir. Ancak, *tügme*, *düğme* kelimesi dikkate alındığında incelenen kelimenin kökünün **tüg* olabileceği ihtimali doğuyor. Räsänen, Kalmukça ‘toplamak, topluca bağlamak’ anlamında kullanılan *tūχə-* fiili ve Moğolca *tügü-*, *tegü-* fiillerini Türkçe *tüyme* > **tüg-* > **tüy-* kelimelerini eşleştirmiştir (VEWT 503; KWb, 418). Sevortyan, Ramsted’in Türkçe *tüg-*, *tügün*, *tügme* ve Moğolca *tüyi-*, *tüyime* kelimelerini Korece *ttida* kelimesi ile ilişkilendirmesini fonetik açıdan mümkün olmadığını ileri sürmüştür (TMEN II, 629; ESTY, 308).

үрçү/үрчү

“Düğme veya giysilere süs için dikilen ip yumağı” (KRS II, 324). Kelime Türk dillerinde genel olarak ‘evdeki değerli eşyalar, giysilerdeki değerli aksesuarlar’ anlamlarında kullanılmaktadır.

[< **üp** (< M. *öb* ‘mal, mülk’, KWb, 293) + **çü**]

¹⁷² bkz. *çıptama*

+çÜ:¹⁷³

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki lehçelerden Kazakçada *yn* ‘zenginlik, mal, varlık’ anlamında tanıklanmıştır (KzTTS, 872; ESTY, 634).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelimenin kökü Moğolca ‘mal, mülk’ anlamında kullanılan *öb* kelimesine bağlanıyor (SGTY (L), 331; KWb, 293; VEWT, 521). Türkçenin tarihî dönemlerine kaynaklık eden EDPT ve DTS gibi eserlerde bu kelimeye rastlanmamıştır. Ancak Divanü Lûgatî’t – Türk’te ‘çalmak’ anlamında kullanılan *üpla-* fiilinde *üp* kökü geçiyor (DTS, 626). *Üp* kelimesinin Tuvacada günümüzde ‘çalınan mal’ anlamında, *üpte-* fiilinin de Kazakça, Tuvaca ve Başkurtçada ‘çalmak’ anlamında kullanılıyor olması kelimenin Türkçeden Moğolcaya geçmiş olabileceği düşüncesini doğruluyor (SGTY (L), 332). Bunun yanında Kırgızcada ‘kırmızı mayası’ anlamında kullanılan *ürp* kelimesinin kökü de bu kelimeyle ilişkili olabilir.

2.7. ‘Kumaş’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

abay/абай

“Pahalı kalın kumaş çeşidi; at örtüsü”: *абай менен учулөн; абай үртүк жантайрган* ‘abay ile işleyip; abay örtüyle örtmüş’ (KRS I, 8; KTS I, 5, 57). Bir kumaş türünü bildiren bu kelime zamanla ‘at örtüsü’ anlamında da kullanılmaya başlamıştır (KO, 1).

[< Ar. *أَبَاء* ‘keçe cübbe’, ÖS, 307]

Korpustaki diğer lehçeler:

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *аба* ‘bir çeşit kalın kumaş’ (KzTTS, 11), Nog. *аба* ‘kolsuz uzun jilet, kalın kumaştan yapılmış dış giysi’ (NUY, 7, 22).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Radlov’da ‘1. kalın kaba kumaş 2. Türk kaftanı’ şeklinde tanıklanmış ve Arabçadan alıntı olduğunu dile getirilmiştir (OSTN I, 69). Arabçada *yaba*

¹⁷³ bkz. *beldemçi*

‘yağmurluk tarzı kalın dış giysi’(ARS, 28); *kaba* ‘dış giyim, bir nevi kollu üstlük, kaftan’ (ARS, 54). Räsänen, Arapça asıllı olan kelimenin Türkçeye Farsça vasıtasıyla girdiğini belirtir (VEWT, 11).

alabayrak/алабайрак

“Bazı yerlerinde beyaz çizgileri bırakılarak yapılan kumaş çeşidi”: *алабайрак чапан* ‘*alabayrak* kaftan’ (KTS I, 72).¹⁷⁴

[< **ala** (< *ala* ‘parti-coloured, dappled, mottled, spotted, blotchy’, EDPT, 126) + **bayrak** (< *batrak*//*bayrak* ‘flag, banner, standard’, EDPT, 307)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Ele alınan kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır. Ancak bu birleşik kelimeyi oluşturan *ala* ve *bayrak* kelimeleri ET. döneminden bu yana tanıklanmıştır: ET. *ala* ‘siyah beyaz karışımı olan renk’ (EDPT, 307; EUT, 30; DLT I, 81; DTS, 32); OT. *ala* ‘e.a.’ (NF, 55; HŞ, 294; İML, 171); ET. *batrak* ‘ucuna bir ipek parçası takılan mızrak; savaş günü atlı süvarilerin yerini belli etmeye yarayan alet’ (DLT I, 465). Muhtemelen bu kelime Kırgızcada eskiden sadece ‘bayrak’ anlamında kullanılmıştır, zamanla bu anlamı unutulurak ‘bayrağın ucundaki bez parçası, kumaş’ anlamı ortaya çıkmıştır.

alaça/алача

“İpek karıştırılarak hazırlanan beyaz çizgileri bulunan kumaş çeşidi”: *алача төшөк, чыт көрпө, басып өттүм Самаржан* ‘*alaça* yorgan, *çıt* döşeği basıp geçtim Samarcan’ (KRS I, 46; KTS I, 77).

[< **ala** (< *ala* ‘parti-coloured, dappled, mottled, spotted, blotchy’, EDPT, 126) + **ça**]

¹⁷⁴ Bu kelimenin unutulmaya yüz tutmuş bir anlamı daha mevcut: ‘karısı vefat etmiş adama giydirilen uzun ceket çeşidi’ (KTS I, 73).

+ÇA:¹⁷⁵

Korpusdaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki diğer lehçelerden Kazakça, Karakalpakça ve Nogaycada *алаша* kelimesi mevcuttur, ancak anlamı ‘alacalı kilim’ olarak değişmiştir (KzRS, 41; KzTTS, 39; KkRS, 8).

Tarihî:

a. ET Ø¹⁷⁶; OT *alaça* ‘alaca’(KS, 66)

b. Yudahin’in söz konusu kelimenin Farsça kökenli olduğunu düşünmesi doğru değildir (KRS I, 46) . Söz konusu kelime Türkçe asıllı bir kelimedir: *ala* ‘karışık renk’ + *ça*. Radlov, Kazak ve Kırgızlarda kullanılan *alaça* ‘Orta Asya’da bilinen alacalı kumaş’ kelimesinin varlığından bahseder (OSTN I, 361). Hemen hemen bütün Türk dillerinde karışık renkler için kullanılan *ala* kelimesi Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Tatarca, Başkurtça ve Çuvaşçada biçimini ve anlamını korumuştur (ESTY, 29). Doerfer *ala* kelimesinin Moğolcaya Türkçeden geçmiş olduğunu ifade eder (TMEN II, 95). Dıykanov, söz konu kelimenin Moğolca alamorflarını vererek karşılaştırmış ve Türkçe asıllı olduğunu belirtmiştir (KTT, 13).

alçın/алчын

Kuzey Kırgızistan’a Ferganadan getirildiği belirtilen *alçın* kumaşı hasırdan yapılır ve *hasır kumaş* diye bilinir: *алчын байыр, атылес — аларыңдын баары бар ‘alçın bayır, atiles – bunların hepsi var’* (KRS I, 53).

[< F. الجن ‘kumaş çeşidi’, KRS I, 53]

-c- > -ç-: Bazı Farsça tek heceli ve birden fazla heceli kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bulunan /c/ ünsüzü, Kırgızcada tonsuzlaşarak /ç/ olmuştur: *gānc* > *keñç*, *goronc* > *kürüç*...

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø¹⁷⁷

¹⁷⁵ bkz. *kelteçe*

¹⁷⁶ Kelime, bu haliyle Tarihî lehçelerde tanıklanmamıştır. Ancak, kelimenin kökünü oluşturan *ala* kelimesi ET. bu yana tanıklanmıştır; bkz. *alabayrak*

¹⁷⁷ ET. döneminde ‘hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eğer örtüsü yapılan turuncu ipek kumaş’ anlamında *al* kelimesi tanıklanmıştır.

alçimbar/алчимбар

“Yarı ipek kumaş çeşidi”: *алчимбэрдэн көйнөгүң, — аяй! — бир кийчи кышкыңа*
'alçimbar' elbisen ne güzel, kışın bir giysen' (KRS I, 52; KTS I, 88).

[< F. الجمبر 'ipek kumaş', KRS I, 52]

-c- > -ç-: ¹⁷⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

arin/арин

“İpek ve ince işle dokunmuş kumaş” (KTS I, 31).

[< F. حرير 'kumaş çeşidi', ÖS, 318]

h > Ø: Kırgızcada kelime başında /h/ sesi görülmez, bundan dolayı Farsça kelime başındaki /h/ sesi eriyerek düşmüştür: *haram* > *aram*, *hönär* > *önör*...

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø ¹⁷⁹, OT Ø

atles/атлес

“Bir nevi ipek kumaş”: *атилес көйнөк шоодурап* 'atiles elbise şır şır ses çıkarıp'
(KRS I, 79; KTS I, 32), *айнектей көзү жоодурап атлес, шайы, дүрүө* 'atles, şayı, dürüyö cam gibi gözleri parlayarak' (M.I, 56).

[< Ar. اطلس 'ipek kumaş', ÖS, 319]¹⁸⁰

Korpustaki diğer lehçeler: атлас 'ipek kumaş' (KzTTS, 68).

Tarihî: ET Ø; OT Ø ¹⁸¹

¹⁷⁸ bkz. *alçın*

¹⁷⁹ Karahanlı döneminde 'ipek kumaş parçası' anlamında *yurun* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 22; KB, 559).

¹⁸⁰ Fasmer, Rusça *atlas* 'ipek kumaş' kelimesinin Lehçe veya Almancadan alıntı olduğunu dile getirir, bu dillere ise Arapçadan geçtiğini dile getirmiştir (ESRY, 96).

¹⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Чупонов, 2020: 41-56

bakmal/бакмал

“Kadife kumaş” (KTS I, 64)¹⁸².

[< A. بهرامن ‘bir çeşit kadife’, KRS II, 121]

Korpustaki diğer lehçeler: *мақнал* ‘kadife kumaş’ (KzTTS, 577).

Tarihî: ET Ø; OT Ø¹⁸³

balkı/балкы

“Bir çeşit pahalı kumaş veya o kumaştan dikilmiş dış giysi” (KRS I, 105; KTS I, 72):
балкы тон менен жалк этун ‘*balkı* ton ile paralayarak’ (M.I, 322, 456).

[< F. *belh* ‘kalın kumaş’, KRS I, 105]

/e/ < /a/: Farsça tek heceli ve birden fazla heceli kelimelerdeki /e/ ünlüsü, Kırgızcada kalınlaşarak /a/ olmuştur: *nerh* > *narq*, *meyde* > *mayda*, *peyda* > *payda* vs.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø¹⁸⁴

barañ/бараң

“Hafif kumaş çeşidi”: *бараңдан кылган көк чепкен; кашгардын бараң чепкени* ‘*barañ* kumaş mavi kaftan; Kaşgar’dan getirilen *barañ* kaftanı’ (KRS I, 109; KTS I, 79). *Barañsoz/бараңсоз* (KRS I, 109) biçimi de mevcuttur.

[< F. *فرنگ*, ÖS, 323]

f < *b*: Farsça kelimelerdeki /f/ sesi Kırgızcada önce süreksizleşerek /p/’ye, sonra tonlulara /b/’ye dönüşmüştür.

¹⁸² *makpal* biçimi de var.

¹⁸³ Kırgızistan’ın Oş bölgesinde *Bakmal* adlı yerleşim merkezi mevcuttur. Bu yerleşim merkezi daha önce alışveriş, kültür merkeziydi. İncelenen kumaş buralardan diğer yerleşim bölgelerine gönderiliyordu. Kumaş isimlerinin toponimlerin isimlerini alabildiği gerçeği dikkate alırsa bu düşünce üzerinde durulabilir.

¹⁸⁴ Bu terim dönemin Afganistan’ın Belh şehri ile ilgili olabilir. Bu şehirden getirilen dış giysi güzelliğiyle, görkemliliğiyle dikkat çekiyordu. Bu dış kıyafetin dikildiği kumaş da balkı şeklinde adlandırılmıştır.

Korpustaki diğer lehçeler: *берен* ‘kumaş türü’ (KzTTS IX, 269; SS, 46; Қайдаров, 1987: 5).

Tarihî: ET Ø; OT Ø¹⁸⁵

barça/барча

“Altın veya gümüşle işlenmiş kalın ipek kumaş çeşidi” (KTS I, 84; KTS II, 1036): *барча жууркан, бир мамык* (M.II, 959).

[< *F. پارچه ‘домотканная ткань’ RPS, 172]

Korpustaki diğer lehçeler: *парша* (RKzS, 143).

Tarihî:

a. ET. *barçın* ‘ipekli kumaş’ (DLT III, 153; KB, 59); OT. *barçın* ‘ipek’ (NF, 33; İML, 167).

b. Söz konusu kelime genel olarak Farsçadan alıntı olarak dile getirilir. Ancak, bazı dilbilimciler kelimenin Eski Türkçedeki *barçın// burçın* ‘шелковая материя; silk brocade; ipek kumaş’ (DTS, 83; DLT II, 153; KB, 59)¹⁸⁶ olduğunu ileri sürerek (Ибрагимов, С., Асамуддинова, М. 1972: 7, 10; МТҮР, 215) Türkçe kökenli olduğunu ileri sürmüşlerdir (ESBLT, 40; Dybo 2009: 80). Räsänen, kelimenin Türkçe/Eski Çuvaşça asıllı olduğunu belirtir (VEWT 63a). Radlov *barça* şeklinde vermiş ve Rusçadan alıntı olduğunu dile getirmiştir (OSTN IV, 1157).¹⁸⁷

barkıt/ баркыт

“Kadife kumaş” (KRS I, 11; KTS I, 82, 1033): *кызыл баркыт туу, чий баркыт* ‘kırmızı *barkıt* bayrak, *çiy* (kadife türü) kadife’.

[< Alm. *barchent* ‘kadife kumaş’ ESRY, 129]

Korpustaki diğer lehçeler: *барқыт* ‘kadife’ (KzTTS, 109).

Tarihî:

¹⁸⁵ Rusçaya *паранжа/paranca* şeklinde geçmiş olan bu kelime Kırgızcaya *баран/баран* biçiminde geçmiştir. Ancak Moğolcada ‘1.mal 2. Kumaş 3. Geçim malzemesi’ anlamında kullanılan *baraa(n)* kelimesi mevcuttur (Golstunskiy, 257). Bu kelimeyle ilişkili olduğu düşünülebilir.

¹⁸⁶ Bu dönemde “ipek ve yün yumağı” anlamında ayrıca *bezinç* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 373).

¹⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Özkan, F., 2019: 197-205.

a. ET Ø; OT Ø

b. Almanca asıllı olduğu belirtilen bu kelime, Kırgızcaya Rusça vasıtasıyla girmiştir. Ancak, Fasmer Rusçadaki söz konusu kelimenin Arap ve Türk dillerinde kullanılan *barakkan* kelimesinin değişmiş biçimi olabileceğini dile getirir (ESRY, 129).¹⁸⁸

bayat/баят

“Çiçek desenli ipek kumaş türü ve bu kumaştan dikilen kolsuz yelek tarzı hafif dış giyim”: *алтындуу баят жамынын* ‘altın *bayat* örtünüp’ (KTS I, 205).

[< Ar. **بات** (ARS, 34)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

berenci/беренжи

“Sarı altınla işlenmiş kılıç türü; ipek kumaş türü”: *беренжиден көйкөгүн белине ороп таңды; беренжи кийген этиме беш тырмак тагын салдырба эми* ‘*berenci* kemerini beline sardı; *berenci* giyen bedenime beş tırnağının izini bırakma’ (KTS I, 26; KRS I, 29).

[< *F. **پرنگ** ÖS, 328]¹⁸⁹

f < *b*: Farsça kelimerdeki /f/ sesi Kırgızcada önce süreksizleşerek /p/’ye, sonra tonlularak /b/’ye dönüşmüştür: *färzänd* > *barzant*, *äfgār* > *abiger* vs.

Korpustaki diğer lehçeler: *берен* ‘ipek kumaş türü’ (KzTTS IX, 269).

Tarihî: ET Ø; OT Ø¹⁹⁰

¹⁸⁸ Geri düşünülmüş kelimedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Чупонов, 2020: 41-56

¹⁸⁹ Söz konusu kelimenin etimolojisi böyle olabilir: [< ET. *bürin*- ‘to wrap something round oneself’, VIII yy., EDPT, 367].

¹⁹⁰ DLT’de *bürünçük* ‘kadın baş örtüsü, ince örtü’ şeklinde tanıklanmıştır (DLT I, 510; DTS, 133). TİEM’de *bürünçäk* biçiminde tanıklanmıştır (KRTS, 199). Radlov’da *bürüncük* ‘ince kumaş’ şeklinde geçer (OSTN IV, 888). ME’de *bürünçek* biçiminde eş anlamda tanıklanmıştır, burada Moğolca asıllı olarak belirtilmiştir (ME1, 434). Batı Türkçesinde varlığını koruyan bu kelime Türkiye Türkçesinde *bürüncük* (DS II, 829), Gagavuzcada *birincek* (GRS, 20), Türkmencede *burunsa* (TKRS, 121), Az. *birincek* (AzRS, 77) şeklinde geçiyor. Budagov söz konusu kelimenin kökünün *bürün*- fiiline bağlıyor (SSTTN I, 277). Ancak bu kelimenin kökünü Farsça ‘ferace, paranca’ kelimesine de bağlayanlar var (Vasilyeva 1954: 162).

beykasam/бейкасам

“İpek karışımı parlak kumaş çeşidi”: *желбегей кийген бейкасам; кара бейкасам бешмант, ак жибек көйнөк кийген ‘beykasam yelek giymiş; siyah beykasam kaftan, beyaz ipek elbise giymiş’* (KRS I, 24; KTS I, 208).

[< F. بقاسام/بيقصب, ÖS, 326]

-b < -m: Farsça tek ve birden fazla heceli kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bulunan dudak ünsüzü /b/, Kırgızcada kelime içindeki kendisi gibi başka dudak ünsüzünün etkisiyle benzeşerek akıcılaşmış ve /m/’ye dönüşmüştür: *bāng > mañ, mehr-bān > meerman* vs.

Korpustaki diğer lehçeler: *биқасан* (RKzS, 102).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bıyazı/быязы

“Deve tüyünden yapılan kumaş ve bu kumaştan dikilen giysi”: *жакшы соккон быязы — сары жаргак чалбардай ‘iyi dokunmuş bıyazı – sarı deri pantolon gibi’* (KRS I, 74; KTS I, 298).

[< *bıyazı]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bolotnay/болотнай

“Pamuk beyaz kumaş” (KTS I, 244).

[< **bolot** (< F. پولات ‘pamuk kumaş’ ÖS, 329) + **nay**]

p- > b-: Bazı Farsça kelime başı ya da hece başındaki /p/ ünsüzü, Kırgızcada tonlulaşarak /b/ olmuştur: *pādšāh > badiša, pišāni > beşene* vs.

+nAy: Farsçada eklendiği kelimeye ‘gibi’ anlamı katan ektir.

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki lehçelerden Kazakçada *болат* biçiminde aynı anlamda tanıklanmıştır (KzRS, 138).

Tarihî: ET Ø; OT Ø ¹⁹¹

boto/бото

“Pamuk kumaş”¹⁹²: мойнуна бото салды ак байгамбар ‘boynuna boto sardı ak peygamber’ (KTS I, 253).

[< F. پوتہ ‘kumaş çeşidi’, ÖS, 329]

p- > b-: Bazı Farsça kelime başı ya da hece başındaki /p/ ünsüzü, Kırgızcada tonlulara /b/ olmuştur: *pādšāh > badıša, pišāni > beşene* vs.

-h < -Ø: Farsça kelime sonunda bulunan /h/ ünsüzü, Kırgızcada genellikle düşmüştür: *gāh > kee, pādšāh > badıša, gunāh > künöö* vs.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

böz/бөз

“Sade beyaz kumaş; pamuktan el ile yapılan kumaş türü”. Bu kumaş türü *böz mal, ak mal* diye de adlandırılır: *таар ордуна бөз тапкан* ‘kilim yerine bez bulmuştu’; *эски пахта бөз болбойт* ‘eski pamuk bez olmaz’ (KRS I, 50; KTS I, 256).

[< *bözçi* ‘a weaver, or seller, of cotton cloth’ < *bö:z* EDPT, 390]

Eski Türkçe –z/-z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *бөз* ‘kumaş çeşidi’ (OSTN I, 32), Tat. *биз* ‘kumaş çeşidi’ (OSTN IV, 1901).

Tarihî:¹⁹³

a. ET. *böz* ‘bez’ (DLT I, 21; KB, 105); OT. *büz/böz/bez* ‘e.a.’ (AH, 432; NF, 131; KE, 135; İM, 512; ME1, 433¹⁹⁴)

¹⁹¹ Kırgızcaya Rusça vasıtasıyla girmiştir: *polotno*.

¹⁹² Eskiden Semerkand şehrinde yapılan pamuk kumaşın bir türü olan boto altın ile işleniyordu. Özel yapım kemer çeşitleri bu kumaş ile sarılırdı. Bu yüzden bu kemerin adı da *boto* diye bilinirdi.

¹⁹³ ET’de ‘keten’ anlamında *kidin* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 109).

b. Kelime ilk olarak VIII yy'da *böz/bözçi* kelimesinde tanıklanmıştır (EDPT, 390). Daha sonra XII-XIV yy.larda yazılmış Uygur Hukuk vesikalarında *böz* 'keten kumaş' anlamında tanıklanmıştır (ETHV, 62-77). ET. kaynaklarında aynı fonetik yapıda ve semantik anlamda tanıklanmıştır (DLT I, 21; DTS, 118). Karasayev, Arapçadan alıntı kelime olduğunu belirtmiştir (< A. بوز ÖS, 329), ancak söz konusu kelimenin Türkçenin en eski metinlerinde semantik ve fonetik eşdeğerde tanıklanmış olması alıntı olma ihtimalini ortadan kaldırıyor. Räsänen, kelimenin Türkçe asıllı olduğunu belirterek Çin'ceye *bôbü* 'pamuktan yapılmış kumaş' şeklinde, Moğolcaya da *bös* şeklinde geçmiş olduğunu dile getirir (VEWT, 72; KWb, 56). Diğer yandan Eski Türkçede tanıklanan *böz* kelimesinin Sai kökenli sözcük olduğunu ifade edenler de mevcuttur: ET. *böz* < Sür. *buz* = Yun. *pussos* 'bez, pamuk kumaş, pamuk bez' (ETG, 270). Kırgızcada incelenen kelimenin en eskicil biçimi korunmuştur. Bu kelime Arapçaya geçmiş, daha sonra bu kelime Arabçadan tekrar Türk dillerine geçmiş, böylece geri ödünçlenme olayı (leksik bumerang) meydana gelmiştir.

bukarı/букары

“İşlenmiş kaba yün kumaş” (KRS I, 56; KEBS, 79).

[< F. فقور 'yün kumaş', ÖS, 329]

f- < *b*-: Farsça kelimerdeki /f/ sesi Kırgızcada önce süreksizleşerek /p/'ye, sonra tonlulaşarak /b/'ye dönüşmüştür: *färzānd* > *barzant*, *äfgār* > *abıger* vs.

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø¹⁹⁵

bula/була

“Beyaz pahalı ipek kumaşı” (KRS I, 57): *буладай жүн; ак була тон; буламды булап алганда, алты арам бузукту мыктап салганда* 'buladay yün; ak bula kürk; *bulamı aldıgında altı haram bozuk insanı çivilediği zaman*' (M. I, 1).

[< F. بله 'ipek kumaş' ÖS, 329]

194 Moğolca asıllı olduğu var sayılmıştır.

195 Söz konusu kumaş adını Buhara şehrinden almıştır.

p- > b-: Bazı Farsça kelime başı ya da hece başındaki /p/ ünsüzü, Kırgızcada tonlulaşarak /b/ olmuştur: *pādšāh > badiša, pišāni > beşene* vs.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bulgaarı/булгаары

“İşlenmiş deri”: *бутунда кийген маасысы, Токко, булгаары эмес, акери* ‘ayağındaki ayakkabı, Toko, gerçek deri değil, suni deri’ (KRS I, 58). Göçebe hayat süren Kırgızlar için *bulgaarı* çok önemli geçim malzemelerinden biriydi. *Bulgaarı*dan kap-kacak, giyim, ayakkabı vb. gibi günlük hayatta gerekli olan her türlü malzeme yapılırdı (KO, 40).

[< **bulgaar** (< etn. *Bulgar*, KES, 66) + ı]

+ı: Farsça kökenli isimden isim yapan ve pekiştirici anlam veren ektir (KES, 66, 328).¹⁹⁶

Korpustaki diğer lehçeler: *былгары* ‘deri çeşidi’ (KzTTS, 162).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin kökü etnolojik terim olan *Bulgar* kelimesine bağlanmıştır (KES, 66).¹⁹⁷

buta/бута

“Pahalı kumaş türünü ve ondan yapılan giysiler”: *буулум, бута, чүчтөнү — булдан арбын алыңар; булгун, бута кийими көөкөрдөй эки ийини* ‘*buulum, buta, çüçtö*’yü- *buldan* çokça alın; *bulgun, buta* giysisi iki omzu dik’ (KRS I, 63; KTS I, 277).

[< F. *بوتہ*, ÖS, 330]

¹⁹⁶ *baar+ı, baardig+ı, col+ı* vs. (Сейдакматов 1988: 328).

¹⁹⁷ *Bulgar* halkı derinin iyisini üretirmiş. Bu yüzden onların işlediği deri en kaliteli deri olarak bilinirmiş. Zamanla halkın ismi derinin ismi olarak kalmıştır (Сейдакматов 1988: 66).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. *Buta//pateh* bir tür geleneksel İran dikiş sanatıdır. Yün, kumaş ve çeşitli ipliklerle dikilerek yapılır. Pateh dikişi, ipek ile yapılır ve en yaygın tasarımları; selvi ağacı, güneş ve bazı İslam öncesi sembollerdir. İşte bu sembollerin işlendiği kumaş çeşitleri Kırgızcada *buta* diye adlandırılmıştır.

buulum/буулум

“Pahalı kalın kumaş türü ve bu kumaştan dikilen dış giyim” (KRS I, 64; KTS I, 280):
ичин суусар ичтетип, тышын буулум тыштатып; Буурулду берчи минейин, буулумду берчи киейин; доолон, чүчтө, буулум бар ‘içini susamur derisiyle, dışını *buulum* ile kaplayıp; *Buurul*’u ver bineyim, *buulumu* ver giyeyim; *doolon, çüçtö, buulum* var’ (M.I, 5669).

[< F. *buulum*?]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

büldö/бүлдө

“Pahalı kumaş çeşidi” (KRS I, 67; KTS I, 285).

[< ***büldö**]

Korpustaki diğer lehçeler: *бүлдө* ‘kumaş çeşidi’ (KzTTS, 159).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cibek/жибек

“İpekböceğinin ürettiği yumuşak, parlak bir liften yapılma bir kumaş”: *жибекти туталбаган жүн кылат, катынды күтө албаган күң кылат* ‘ipeği tutamayan onu yün eder, kadını tutamayan onu dul kılar’ (KRS I, 253; KTS I, 462); *жибектен боону такыпмын* ‘ipek bağcığı takmışım’ (M.I, 458, 459, 1130, 1113, 1197).

[< **cib** (< *yıp/yip ‘cord, thread, string’, EDPT, 870) + **ek**]

y- > c-:¹⁹⁸

+(A)K: Küçültme ve sevgi anlamını içeren kelimeler türeten ve pekiştirme işlevinde kullanılan bu isimden isim yapım eki Eski Türkçe¹⁹⁹ döneminden beri +(Ak)/+k, k şeklinde tanıklanmıştır (OTWF, 40, 60; EUTG, 98; ETG, 45; İKP, 254).²⁰⁰ Bu ek, fazla işlek olmamakla birlikte Kırgızcada da aynı işlevde kullanılmaya devam etmektedir (GKLY, 124; KTG, 99; KM, 85).²⁰¹

Eski Türkçedeki –p- sesi Kırgız Türkçesinde söz içinde –b- sesine dönüştüğü gösterir örneklerden biridir: *köbük, cibek, cabuu...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жибек* ‘ipek’; Kkalp. *жипек* ‘ipek’. Günümüz Türk dillerinin çoğunda aynen korunmuştur (OSTN II 223, 566).

Tarihî:

a. ET. Ø ²⁰²; OT. *cibek* ‘ipek kumaş’ (KW, 124), *yipek* ‘ipek kumaş’ (NF, 245; KE, 740; MM, 272; İM, 621; KPTS, 324).²⁰³

b. Rasanen, Vambery’nin düşüncesine katılarak *ip* köküne götürüyor (VEWT, 240). Sevortyan, aynı doğrultudaki fikrini ileri sürüyor (ESTY, 269). *İp* + *ek* morfeplerinden oluşan bu kelime ‘ince ip’ anlamında kullanılırdı (KES, 95).

¹⁹⁸ bkz. *celegey*

¹⁹⁹ k küçültme eklerinin bu ekten türediğine dair: *oğlak* ‘keçi yavrusu’, *öğük* ‘annecik’ (öğ ‘anne’), *yulağ* ‘küçük çay, derecik’ (yul ‘çay, dere’). (Erdal 1991: 41).

²⁰⁰ *ög+ü+k*, *yul+a+k* vs. (Gabaın age: 45); *tiken +ek*, *kum +ak* (Erdal 1991: 40).

²⁰¹ *koyon+ek*, *kırgy+ek* vs. (Орузбаева 1964: 95); *kum+ak*, *çel+ek*, *kön+ök*, *моу+nok* (Сейдакматов 1988: 307).

²⁰² ET. aynı morfosemantik biçimde tanıklanmıyor, ama *yıp/yip* ‘ip, iplik’ kelimesi geçmektedir (DTS, 213, KB, 546). ET’de “Çin’den gelen ipekli kumaş; ipek kumaş” anlamında ayrıca *agu/kutay* kelimesi tanıklanmıştır (ETY, 757, 846; OY, 119, 156; İKP, 130; YKY, 497), EU.’de ‘hazine, servet, mal’ anlamında tanıklanmıştır (EUTS, 6); her iki anlamda kullanıldığı kaynaklar da söz konusudur *agı* (DLT I, 89; KB, 8), ayrıca *agılık* kelimesi ‘hazine, hazine saklandan yer, mahfaza, kap’ anlamında da geçmiştir (AY, 81). Bunun yanında *diba* denilen ‘ipek kumaş’ anlamında *işgiti/işgirtti* kelimesi tanıklanmıştır (OY, 140; EUTS, 99).

²⁰³ Eski Türkçedeki p sesi Kırgız Türkçesinde söz içinde b sesine dönüştüğü gösterir örneklerden biridir: *kübök, cibek...*

cün/жүн

“Yün” (KRS I, 274): жүндөн аркан тарттырып ‘yün arkan çektirip’ (M.I, 5890, 8965, 9830, 10545). Kırgız göçebe hayatında önemli geçim kaynağı olarak bilinen *cün* ile her türlü ev eşyası, giysi vs. hazırlanırdı (KO, 54).

[< *tü ‘the hair of the body’, EDPT, 433]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. жүн ‘yün’ (RKzS, 677), Kkalp. жүн, түк ‘yün’ (RKS, 1102); Nog. түк ‘yün’ (NRS, 377).

Tarihî:

a. ET. *yüñ* ‘yün’ (KB, 562; TIEM 73 447r/8; RKT 30/73a3 →KrTS, 1263); OT. *yüñ* ‘yün’ (NF, 159; MM, 273)

b. Kırgızcada *cün* ve *tük* kelimeleri eş anlamda kullanılan kelimelerdir. Çağdaş Kırgızcada *cün* ‘yün; başta çıkan saç; kuş kanadı’ gibi anlamlar ifade ediyor (KRS I, 274); *tük* ise ‘vücutta çıkan saç, tüy; hayvanın kısa tüyü’ (KTS I, 778) şeklinde açıklanır. Eski Uygurcada aynı anlamda *yung* pamukkelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 307). *Tük* kelimesi eski Uygurcada *tü* ‘tüy, bedendeki tüy’ (SGTY (L), 197; DTS, 595) kelimesidir. *t>y* değişimi ile *yün* kelimesi meydana gelmiştir: *tüg>tüñ>tün>yüñ>yün*. *Yün* kelimesi eski Türkçede *yüñ* ‘kuş tüyü; yün’ şeklinde tanıklanmıştır (DTS, 286).²⁰⁴ Bu *yüñ* kelimesi *tüg* kelimesinin ses değişimiyle ortaya çıkmış daha sonra semantik açıdan başkalaşmıştır (KES, 109). Räsänen’de *tük* şeklinde tanıklanmış ve ‘tüy’ anlamını verilmiştir (VEWT, 503).

çımıян/чымыян

“Pahalı hasır kumaşın bir çeşidi”: чымыяндан көрпөчөң, чыдабаймын көрбөсөм ‘çımıян döşek, görmezsem dayanamam’ (KRS II, 389).

[< *çımıян]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

²⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Тенишев, 1997: 197).

çit/чыт

“Pamuk kumaştan yapılan ince kumaş”: *Берди белине илинген кызыл чытты сууруп кызына ыргытты* ‘Berdi, beline kıştırılan kırmızı çitı çıkarıp kızına attı’ (KRS II, 393; KTS II, 358).

[< Sans. **çi:t** ‘flowered silk’, EDPT, 402]

Korpustaki diğer lehçeler: *шыт* (KzRS, 312). Radlov’da Kırgızca ve Kazakçada ‘kumaş’ anlamında kullanılan kelime olarak kaydedilmiş (OSTN III, 239).

Tarihî:

a. ET. *çit* ‘üzerinde alacalı nakışlar bulunan Çin kumaşı’ (DLT III, 120), OT. *çit* ‘kumaş çeşidi’ (KS, 386)²⁰⁵

b. Karasayev, söz konusu kelimenin Farsça kökenli olduğunu dile getirmiş (< F. چت ÖS, 413); Yudahin Kırgızcaya Uygurca vasıtasıyla girmiş Bengalce asıllı kelime olduğunu belirtmiştir (KRS, 892). İngilizcede *chintz*, Almancada *zitz*, Rusçada *cumeц* şeklinde tanımlanan bu kelimenin kökeni Rusçanın etimolojik sözlüklerinde Flemenkçeden *sits* alıntı olduğu dile getirilmiş. Hint-Avrupa dil ailesine mensup olan Flemenkçe asıllı olan bu kelimenin kökü Sanskritçede ‘karışık renkli’ anlamında kullanılan *sitras* kelimesine bağlanmaktadır (EDPT, 402; TMEN III, 129; VEWT, 103; LKT, 797; ESRY).²⁰⁶

çiybarkıt/чийбаркыт

Çiybarkıt veya *çiy bahmal* şeklinde kullanılan bu kelime kaliteli ve güzel kumaş için kullanılır: *жааш алганың Чачыкей чийбаркыт кийсе жарашат* ‘Çaçıkey yıllar geçtikçe *çiybarkıt* giyerse yakışır’ (KRS II, 362).

[< **çiy** + **barkıt**²⁰⁷]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шибаркыт* ‘e.a.’ (KzTTS, 916).

Tarihî:

²⁰⁵ Söz konusu eserde Türkçe olarak kayda geçilmiştir (Garkavets Aleksandr 2010: 386).

²⁰⁶ Bir yandan Eski Türkçede ‘üzerinde alacalı nakışları olan Çin kumaşı’ anlamında kullanılan *çit* kelimesi tanımlanmıştır (DLT III, 120; DTS, 46).

²⁰⁷ bkz. *barkıt*

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelime ‘ince ve uzun, buğday renginde sert bitki’yi ifade eden *çiy* kelimesi (KTS II, 1325) ile ‘kadife kumaş’ anlamında kullanılan *barkıt* ²⁰⁸ kelimesinin birleşiminden meydana gelmiştir.

çüçtö/чүчтө

“İnce beyaz kumaş” (KTS II, 345): *эр башына кылгамын, ондон көйнөк он дамбал, ак чүштө көйнөк, суп дамбал* ‘her askere onar gömlek, onar pantolon, ak çüçtö gömlek, sup pantolon’ (M.I, 5668).

[< *çüçtö]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çüpörök/чүпөрөк

“Herhangi bir bez parçası” (KTS II, 344): *баарынын баштарында ак чүпүрөк; ак чүпөрөк чалынтыр* ‘hepsinin başında beyaz çüpörök; beyaz çüpörök dolamış’ (M.I, 8085).

[< *çöp+rek]

-rek: ²⁰⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *çöprek* ‘bez parçası, paçavra’ (RKT 31/9b3→KrTS, 193)²¹⁰; OT. *çöprek* ‘e.a.’ (NF, 391), *çöprek* ‘elbise, hırka’ (İM, 517), *şüprek* ‘yırtık, bez parçası’ (DM, 110); *çüprek* ‘bez parçası, çocuk bezi’ (KW, 77).

²⁰⁸ bkz. *barkıt*

²⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. J. Eckman 1953.

²¹⁰ Eski Türkçede ‘eski bez parçası, paçavra, yama’ anlamında kullanılan *çapgut* kelimesi tanıklanmıştır. Clauson, bu kelimeyi ‘kesmek parçalamak’ anlamındaki *çap-* fiilinden, *-gut+* fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş kelime olarak ele almıştır. Farsçada kullanılan *çabgut*, *çagbut* şekilleri Türkçeden geçmiştir: *çapgut* > *çaput* (kız-gut ‘zahmet, ızdırıp’, çer-güt ‘kahraman’, sor-gut ‘yudum’ vb.)

deyilde/дейилде

“Altın, gümüş eklenerek hazırlanan pahalı bir kumaş çeşidi ve bu kumaştan dikilen giysiler” (KRS I, 90): *дейилде чапан; карк алтын дейилде сарпай кий* ‘*değilde* kaftan; tam altın *değilde* kaftan giy’ (M.I, 2628).

[< F. **ط** ‘kumaş cinsi’ ÖS, 337]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

doolon/доолон

“Pahalı kumaş çeşidi” (KRS I, 97; KTS I, 358): *доолон, чүчтө бу да бар* ‘*doolon, çüçtö* bu da var’ (M.I, 5668).

[< ***doolon**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

dukaba/дукаба

Kırgızcada *tukaba* şeklinde de kullanılan bu kelime ‘kalın kadife kumaşı’ bildirir (KRS I, 200; KTS II, 26).

[< F. **دوخابه** < **دو** ‘iki’ + **خابه** ‘kat’, ÖS, 405]

Korpustaki diğer lehçeler: *түқаба* ‘kadife’²¹¹

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Farsçada *dukabata* kelimesi *du* + *kabata* ‘iki katlı’ anlamında kullanılan kelimedir. *Dukaba* kumaşı ikiye katlanarak ölçülür, bu özelliğinden dolayı *dukaba* şeklinde adlandırılmıştır (KES, 76).

²¹¹ <http://kazakh.academic.ru/17204/түқаба>

duudun/дуудун

“Çin ipek kumaşı” (KRS I, 20, KTS I, 365).

[< *Çinç. *duudun*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

dürüyö/дүрүйө

“İki yüzü eşit olan ipek kumaş” (KRS I, 205; KTS I, 37): *атлес, шайы, дүрүйө* ‘atles, şayıl, dürüyö’ (M.I, 56).

[< F. دورویی ‘iki’ + روی ‘yüz’, ÖS, 339]

Korpustaki diğer lehçeler: *дүрүя* ‘ipek kumaş çeşidi’ (KzTTS, 211).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

eriş/эриш

“Pahalı bir kumaş çeşidi” (KRS II, 462).

[< **ériş** (< **ér* + (*i*)ş ‘the warp’ of a woven fabric’, EDPT, 239)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kklp. *эрус* ‘kumaş türü’, Kz. *эрус*. ‘kumaş çeşidi’(ESTY, 294).

Tarihî:

a. ET. *erüş/arış/aruş* ‘eriş’ (DLT I, 61); OT. *eriş* ‘основа ткани’ (ME1, 404)

b. Divanü Lûgati’t – Türk’te *erüş, arış, aruş* ‘kumaş’ biçimlerinde gördüğümüz bu kelime Türk dillerinin genelinde bu biçimlerde ve ‘kumaş’ anlamının yanında (Türkm., Gag., Kırg., Kz., Kklp vs.) ‘kalın ip türü (Türkç. *ağ* ‘halı dokumada kullanılan rengarenk ip çeşitleri’)’ anlamında da kullanılmaktadır. Sevortyan ilgili kelimeyi **ér* + (*i*)ş (arga, arkan) şeklinde ele almaktadır (ESTY, 294). Räsänen, *eriş* ~ *erüş* kelimesini *ärä-* (Kg. arala- ‘testere ile kesmek’) fiiline bağlamaktadır (VEWT, 49b).

kadek/кадек

“İpek kumaş çeşidi”: «*айнеги чаңдап калат*» деп, ак кадек менен ороткон ‘camı pislenir diye, beyaz *kadek* ile sardırmış’(KRS I, 133; KTS I, 158,587).

[< F. قَدَك ‘ipek kumaş’, ÖS, 351]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Karasayev’in Farsça alıntı olduğunu belirttiği bu kelime, Radlov tarafından Moğolca alıntı olarak belirtilmiştir (OSTN II, 308).²¹²

karakaşka/каракашка

“Alaca hasır kumaş” (KRS I, 347).

[< ***kara** + **kaşka**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. *Kaşka* kelimesinden türemiş kelimedir.

kaşka/кашка

“İpek kumaş türü” (KTS I, 672).

[< ***kaşka**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø²¹³

212 ET. *kıtk* ‘pamuk’ kelimesi tanıklanmıştır?. Bu kelimeyle ilişkisi olduğu düşünülebilir. Ayrıca ‘pamuk’ anlamında *kābāz* ve *ākābāz* kelimeleri tanıklanmıştır. K *ābāz* günümüz Kırgızcasında da aktif kullanılan aynı anlamdaki kelimedir (KTS II, 53).

213 Güneydoğu İran’ın Fars Eyaleti’ndeki Şiraz çevresinde yaşayan ve hala ağırlıklı olarak göçebe bir Türk halkı olan Kaşkay Türkleri ile ilgili olabilir. Kırgızistan’a ilgili kumaş bu bölgeden getiriliyor olabilir. *Bulgaarı* örneğinde bu onomastik yöntemi tanıklıyoruz.

kaykы/кайкы

Kırgızların yerleşim bölgelerine Uygur tüccarlar tarafından getirilen kaygan kumaş çeşidine *kaykы* denir (KRS I, 139).

[< ***kay-** (*kay-* ‘to bend or turn oneself’, EDPT, 674)²¹⁴ + **kı**]

+*GI*: Kırgızcada +*GI*ç/+*GU*ç biçiminde kullanılan fiilden isim yapım eki ile kökteş ektir. Eski Türkçeden bu yana fiilden isim yapım eki olarak tanıklanan bu ek, genellikle eklendiği fiile o fiil ile ilgili alet ismi yapar (OTWF, 120; GKLY, 125). Kırgızcada aynı işlevde kullanılmaya devam etmektedir (GKLY, 125; KTG, 281).²¹⁵

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø²¹⁶

keecim/кээжим

“Altınla işlenmiş kumaş; at örtüsü; ter silmek için kullanılan bez”: *алтын кээжим абайын аргымакка жантырды* ‘altın *keecim* kumaşıyla atı örttü’ (KRS I, 503; KTS I, 886).

[< F. **كاجال** ‘kumaş türü’, ÖS, 178]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Karasayev bu terimin Farsça asıllı olduğunu belirtmiş, ancak birçok dilbilimci söz konusu terimin Moğolca olduğunu kaydetmiştir: *hecim* (KWb, 222; VEWT, 246; TMEN, 461). Eserleri zikredilen araştırmacıların tamamı Moğolcadaki EM. **di* > OM. **ji* ET. ses değişimini dikkate alarak *hecim* kelimesini ise *kedim* terimine bağlıyorlar (ESTY, 18). Moğolca *hecim* terimi Farsçaya geçmiştir.²¹⁷

214 ET. döneminde ‘yüzünü dönmek, dönmek’ (DTS, 406) anlamında kullanılan bu kelime günümüzde birçok Türk lehçesinde ‘kaymak’ anlamını kazanmıştır.

215 *sıdırgı, tamızgı, sasıtı* vs. (Орызбаева 1964: 102).

216 Kumaşın kaygan olmasından dolayı söz konusu terim *kay-* fiiline bağlanabileceği mümkün gibi görünmektedir.

217 Kırgızların Farsça konuşan milletlerden önce Moğollarla iletişim içerisinde olduğunu dikkate alırsak söz konusu kelimenin Moğolcadan geçtiği gerçeği oluyor.

kele/келе

“Bir çeşit pahalı kumaş”: *келеден чапан мен түүдүм* ‘*kele* kaftan ördüm’ (KRS I, 369; KTS I, 683).

[< F. *كاه* ‘değerli kumaş’, ÖS, 358]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

keleme/кеleme

“Bir çeşit pamuk kumaş çeşidi”: *Келеме бото, кең күрмө* ‘*keleme* kemer, geniş kaftan’ (KTS I, 683)

[< F. *قلمى* ‘pamuk kumaş’, ÖS, 358]

Korpustaki diğer lehçeler: *қаламы* ‘pamuk kumaş’ (KzTTS, 380).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kete/кете

“Pahalı kumaş türü ve bu kumaştan yapılan kadın mantosu”: *келинге кете кийгизди, керегин журтка тийгизди* ‘*geline kete* giydirdi, gereğini halka dağıttı’ (KRS I, 382; KTS I, 700)

[< F. *كته* ‘kumaş türü’, ÖS, 153]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kezdeme/кездеме

“Yün ve pamuktan yapılan her türlü kumaşın genel adı”: *Азиз Ахмедов эки көйнөктүк кездеме берди* ‘Aziz Ahmedov iki gömleklik *kezdeme* verdi’ (KRS I, 366; KTS I, 678; KES, 139).

[< **kez** (< F. كز ‘uzunluk ölçüsü’ ÖS, 358)²¹⁸ + **de-** + **me**]²¹⁹

+*dE-*: Eski Türkçe döneminde +tA’lı biçimi kullanılmıştır (ETG, 50).²²⁰ Orta Türkçe döneminde ise ünsüz uyumuna girdiği örnekler tanıklanmıştır (KBG, 38). Kırgızcada aslını koruyan eklerden biridir (KTG, 176).

+*mE*:²²¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *кездеме* ‘kumaş’ (KzTTS, 375), Kkalp. *гезлеме* ‘kumaş’ (RKS, 416).

Tarihî: ET Ø²²²; OT Ø

kıcım/кыжым

“Ön tarafları yumuşak tüylü olan, kadifeyle kıyasla tüyleri biraz daha uzun ve seyrek olan kumaş türü, kadife çeşidi”: *кызыл кыжымдан кемсел тиктим* ‘kırmızı kıcımdan kaftan diktirdim’ (KTS I, 856).

[< ***kıcım**]

Korpustaki diğer lehçeler: *кыжым* ‘kadife türü’ (OSTN II, 1178).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kımça/кымча

“İpek kumaş”: *кымыз менен жуудуруп, кымча менен буудуруп* ‘kımız ile yıkaıyp, *kımça* ile kıştırıp’(KRS I, 489).

[< ***kımça**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

218 Eskiden bu kumaş biçimleri, insan kolunun uzunluğu kadar olan ölçüyü bildiren kez ile ölçülerek satılırdı. DLT’de ‘ipekli Çin kumaşı’ anlamında tanıklanan *kez* kelimesi mevcuttur. Aynı kelime olup olmadığı konusunda kesin yargıya varılamamıştır (DLT I, 327). Muhtemelen bu ölçü birimiyle ölçülen kumaşlar *kezdeme* diye adlandırılmıştır.

219 Karasayev, söz konusu kelimenin Farsçadan alıntı olduğunu belirtir (< F. كزمال kez mal ÖS, 358).

220 *ün-te-, al-ta-, is-te...*

221 bkz. *çıptama*

222 DLT’de “ipekli Çin kumaşı” anlamında *kez* kelimesi tanıklanmıştır, ayrıca aynı anlamda *ağı* kelimesi de görülmektedir (DLT I, 327; KE, 160; İML, 167).

kımkap/кымкап

“İpek kumaş” (KRS I, 489; KTS I, 872): *кымкап алыптыр* ‘iki kımkap almış’ (M.I, 2639, 2708).

[< F. **كمخا** ‘ipek kumaş’, ÖS, 366]

Korpustaki diğer lehçeler: *қымқап* ‘ipek kumaş’ (KzTTS, 558).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

koymakmal/ коймакмал

“Kadifenin en kaliteli çeşidi” (KRS I, 394; KRS II, 311)

[< Ar. **مخمل** ‘kadife’ + **گوى** ‘en iyisi’ + **مخمل** ‘kadife’, ÖS, 371]

Korpustaki diğer lehçeler: *мақнал* ‘kadife türü’ (KzTTS, 577)

Tarihî: ET Ø; OT Ø

manat/манат

“Genellikle kırmızı renkli olan yünlü kumaş çeşidi” (KRS II, 611; KTS I, 904): *тумшугу болот, боо манат* ‘burnu çelik, bağcığı *manat*’ (M.I, 560).

[< Ar. **منات** ‘kumaş türü’, ÖS, 372]

Korpustaki diğer lehçeler: *манат* ‘kumaş türü’ (KzTTS, 580).

Tarihî: ET Ø²²³; OT Ø

mata/мата

“Kumaş” (KTS II, 92).

[< M. *mātā* , ESRY II, 580]

Korpustaki diğer lehçeler: *мата* ‘kumaş’ (KzTTS, 583).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

²²³ DLT’de “yünlü kumaş” anlamında *қарыс* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 28).

Karasayev, kelimenin Arapçadan alıntı olduğunu dile getirmiştir (ÖS, 191). Rasanen de aynı düşüneyi paylaşmıştır (VEWT, 330). Ancak Ramstedt Moğolcadan alıntı olduğunu, Moğolcaya da Çince'den geçtiğini dile getirir (ESRY II, 580).

metkel/меткел

“Bir çeşit pamuk kumaş” (KTS II, 922).

[< *F. *mitakāli*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT. *mutkal* ‘e.a.’ (OSTN IV, 2198).

nırça/ныпча

“Hafif kumaş türü; hafif kaftan”: *анын кымча кемселинен ак балыктай туйлаган денеси көз алдына тартыла түштү* ‘onun *nırça* kaftanının altından beyaz balık gibi çırpınan vücudu aklına geldi’ (KRS II, 59; KTS II, 97).

[< *nır(m) + ça]²²⁴

+CA.²²⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø²²⁶

nootu/нооту

“Yün kumaş” (KTS II, 968).

[< F. *ماھوت* ‘kalın kumaş’, ÖS, 383]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

²²⁴ *nırça* şeklinde kullanımı da mevcuttur.

²²⁵ bkz. *kelteçe*

²²⁶ CC’ta *naşıç* (*naşıç?*) (Tic.) ‘altın sırmalı ve incili bir kumaş türü’ (KW, 168) şeklinde bir kelime geçiyor, incelemeye alınan kelime ile bir ilişkisi olabilir.

satin/сатин

“Kalın, önü parlak kumaş; saten”: *сатин көйнөк* ‘saten gömlek’ (KTS II, 1077).

[< A. زتن ‘parlak ipek kumaş’ BTRS, 1149]

Korpustaki diğer lehçeler: *сәтен* ‘saten’ (KzTTS, 720).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sup/суп

“Pahalı beyaz ipek kumaş; beyaz deve derisinden yapılan kumaş çeşidi”: *суп чапан* veya *суп чепкен* ‘pahalı beyaz kumaştan dikilmiş manto’; *жибектен кылган суп аркан* ‘beyaz ipekten yapılma kalın ip’ (KRS II, 165; KTS II, 105); *супту кийип белсенген* ‘supu giymiş kasılıyor’; *суп чапандан бирөө экен* ‘sup kaftanlardan biriymiş’ (M.I, 764; M.II, 5558).

[< A. صوف ‘yün dokuma’, ÖS, 397]

/f/ > /p/: Arapça kelimelerde kelime başı, kelime sonu ve kelime içinde yer alan dişdudak ünsüzü /f/, Kırgızcada /p/ye dönüşmektedir: *arafāt* > *arapa*, *zāif* > *zayıp*, *taraf* *tarap* vs.

Korpustaki diğer lehçeler: *сұрын* ‘ipek kumaş çeşidi’ (KzTTS, 728).

Tarihî: ET. *suf* ‘yün ipliklerinden elle örülen kuşak’ (DLT III, 129); OT. *sūf* ‘e.a.’ (NF, 402)

şal/шал

“Kaba yün kumaş”: *иштегени жакшы болсо, жибектен шал өйдө* ‘çalışanı iyi ise, ipeğe göre şal daha iyidir’ (KRS II, 399).

[< F. شال ‘?’, ÖS, 414]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

şañ/шаң

“Pahalı Çin kumaş türü”: *суу сурасам, бал берген, бөз сурасам, шаң берген*
‘su istediğimde bal verirdi, bez istediğimde şañ verirdi’ (KRS II, 401).

[< F. شنگ ÖS, 414]

Korpustaki diğer lehçeler: *саң* ‘kumaş türü’ (KzTTS, 707).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

şayı/шайы

“İnce kumaş”²²⁷ (KRS II, 397²²⁸; KTS II, 1364): *атлес, шайы, дүрүө* ‘atles, şayı, dürüyö’ (M.I, 56).

[< F. شاهی ‘ince kumaş’, ÖS, 413]

Korpustaki diğer lehçeler: *шайы* ‘kumaş türü’ (KzTTS, 895).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

taar/таар

“Kaba kumaş, jüt kumaşı ve telis bezi”: *таар бааштык* ‘taar poşet’ (KRS II, 186)

[< M. *tağa:r* ‘a large container, a sack’, EDPT, 471]²²⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *tagar* ‘çul, çuval, harar’ (DLT I, 17; KB, 418); OT. *tagar* ‘çul’ (KE, 588).

b. Moğolca alıntı olduğunu belirtmiştir (EDPT, 471; KTT, 92; TMEN II, 905)

²²⁷ Narın ağzında ‘saten’ anlamında kullanılmaktadır.

²²⁸ Yudahin ‘ipek kumaş’ şeklinde vermiştir.

²²⁹ Moğolca alıntı bir kelime olduğu belirtilmiş, yalnız söz konusu kelimenin Aral-Hazar Kıpçak grubundaki diğer dillerde tanıklanmamış olması, Moğolistan ve Buryatiya ile olan Tarihi temaslar zamanında alıntılanmış olabileceği ileri sürülmüştür. (Юнусалиев, 1959).

telegey/телегей

“Pahalı kumaş türü”: *темир чопкут ичинде телегей болсо кийгеним* ‘demir zırhın içinde *telegey* giymişim’ (KRS II, 222)

[< **telegey*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tor/тор

“Tül” (KRS II, 254): *жибек торду жаялы* ‘ipek tülü serelim’ (M.II, 324).

[< **tor*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *tor* ‘сеть’ (ME1, 407, 448)²³⁰

b. Farsça ve Moğolcaya Türkçeden geçtiği de ifade edilmiştir (TMEN II, 606).

torgun/торгун

“Çin ipek kumaşı”: *астына жая салууга, торгун кытай бул алып* ‘altına serecek *torgun* çin kumaşı alıp’ (KRS II, 254; KTS II, 120); *торгун, тубар асыл бул* ‘*torgun, tubar* asıl bu’ (M.I, 5664, 9777).

[< *Ç. *torgun*]

Korpustaki diğer lehçeler: *торгын* ‘ipek kumaş çeşidi’ (KzTTS, 812).

Tarihî: ET Ø; OT. *torgan* ‘атлас’ (ME1, 448)²³¹

²³⁰ Moğolca kökenli olduğu belirtilmiştir.

²³¹ Moğolca listesinde verilmiştir.

torko/торко

“İpek kumaş türü” (KRS II, 254; KTS I, 867; KTS II, 201): *миң дилделик торко алын* ‘bin paralık *torko* alıp’ (M.II, 273).

[< *torku*/**torkō* ‘silk fabric’, EDPT, 539]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *торқа* ‘ipek kumaş’ (KzTTS, 812).

Tarihî:

a. ET. *torqu/torqu* ‘ipek’ (DTS, 578; EUTS, 247; DLT I, 18; KB, 460); OT. *torqa* ‘e.a.’ (KE, 643), *torqu* ‘ipek’ (İML, 167).

b. Clauson, söz konusu kelimenin eski dönem Moğol ve Fars kaynaklarında -*k/-g/-a/-ı/-o/-u* şeklindeki ses değişimleri dahilinde geçtiğini ifade ettikten sonra Türkçenin tarihî dönemlerdeki örneklerini sıralamıştır (EDPT, 539). Doerfer, Moğolca ve Farsçaya Türkçeden geçtiğini, sonra tekrar Moğolcadan Türkçenin bazı lehçelerine geçtiğini, geri ödünçleme olayının gerçekleştiğini ifade eder (TMEN II, 478).

tubar/тубар

“Çin ipek kumaş çeşidi”: *тубардан сарпай кийгизген* ‘*tubar* kürk hediye etmişlerdi’ (KRS II, 263; KTS II, 124); *торгун, тубар асыл бул* ‘*torgun*, *tubar* asıl bu’ (M.I, 5664, 9777).

[< **tubar*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

zarbap/зарбап

“Altın işlemeli kumaş türü”: *ак зарбап кийсең жарашат, аркар сындуу боюңа* ‘geyik gibi bedenine beyaz *zarbap* giysen yakışır’ (KRS I, 288; KTS I, 529).

[< F. زربافت ‘altın’ + بافت ‘işlemek’, ÖS, 346]

f > p: Farsça kelimelerdeki /f/ sesi Kırgızcada bazen süreksizleştiği /p/ aşamada kalmıştır: F. *zarbaft* > Kırg. *zarbap*.

t > Ø: Fars kökenli kelimelerde /t/ ünsüzü Kırgızcada genellikle düşmüştür: F. *zarbaft* > Kırg. *zarbap*, F. *dest-māl* > Kırg. *tasmal*, F. *gūšt-ḥāne* > Kırg. *kuşkana* vs.

Söz konusu terimi oluşturan ikinci kelimenin sonundaki /t/ sesi düşmüştür.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

2.8. ‘Başlık ve Aksesuarları’ İle İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

2.8.1. ‘Başlık Çeşitleri’ İle İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup

Tarih boyunca muhafazakar kişiliğiyle bilinen Türklerde “örtünmek” önemli adaplardan biriydi. ET’de ‘kadınların baş örtülerine bağladıkları ip’ anlamında *eñek* kelimesi tanıklanmıştır.

barak/бапак

“Tepesi yüksek başlık”: *Мылтык, бапак сур иинел. О, кайран Андрей, башкача болуп калыпсың!* ‘Silah, şapka, kaftan. Eh, Andrey, farklı olmuştur’ (KTS I, 77).

[< F. *پاپوك* ‘ip saçak’, ÖS, 58]

Farsça kelimelerin ilk ve son hecesinde bulunan /u/ sesi, Kırgızcada düzleşerek ve genişleyerek /a/’ya dönmüştür: *ḥun-kār* > *kankor*, *rusvā* > *raspaa*, *tārāzu* > *taraza* vb.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *banaxa* ‘şapka’ (KzRS, 89), Kkalp. *nanaxa* ‘şapka’ (RKS, 629), Nog. *nanak* ‘şapka’ (RNS, 700).²³²

Tarihî: ET Ø; OT Ø

²³² Bu kelimeler incelendiğinde Farsça asıllı olan bir kelimenin ilk önce Türkçeye geçtiğini, Türkçeden Rusçaya geçtiğini (STRY, 237), Rusçadan tekrar Türk dillerine geçtiğini, geçerken Rusçanın fonetik özelliğinin korunduğu anlaşıyor, yani, söz konusu lehçelerdeki kelimenin sonundaki *-a* sesi Rusçanın etkisiyle türemiştir.

börük/ бөрүк

“Tepesi yüksekçe yapılan bir çeşit baş giysisi”: *бөрүк алып кел десе, баш кескен* ‘börük alıp gel dесе, baş kesen’ (KRS I, 53; KTS I, 26); *суусар бөркү башында* ‘susamuru börkü’ (M.I, 84.s., 10894; M.II, 237, 220)

[< **börk** ‘a cap’, EDPT, 362]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *бөрік* ‘yüksek şapka’, Kkalp. *бөрк* ‘şapka türü’ (RKS, 699), Nog. *бөрк* ‘kışlık şapka’ (ESTY, 221; SGTY (L), 482).

Tarihî:

a. ET. *börk* ‘e.a.’ (DTS, 118; DLT I, 349; KB, 105); OT. *pörük/börk* ‘e.a.’ (AH, 300; ME1, 233; KS, 326; İML, 166)

b. Bu kelimenin etimolojisi konusunda çeşitli düşünceler bulunmaktadır. Sevortyan *börü- бүрү-* > *bürün-* fiili ile *-(a)k* ekine bağlar. Lessing, Türkçe *börü-* ~ *bürü-* fiilini Moğolca *bürheek* ‘kapatmak’ (MED, 148b; KW, 66) fiili ve ondan türeyen *bürees* ‘kap, örtü’ kelimeleriyle ilişkilendirilir (SGTY (L), 482).²³³ Radlov, Rusça *bober* ‘samur’ kelimesine bağlar (OSTN V, 493). N. K. Dmitriyev, Rusçadaki Türkçe alıntıları incelerken *birük* kelimesini ‘kurt’ anlamında kullanılan *böri* kelimesiyle ilişkilendirir ve kelimeyi ‘kurt kürkünden yapılan şapka’ olarak açıklar (STYD, 23). Türkçenin etimoloji sözlüklerinde *bürük*, *börk*, *bürk* kelimelerinin kökeni ‘kapatmak, örtmek, bürümek’ anlamlarında kullanılan *bürü-*, *büri-* fiiline dayanır (ESTY, 221; TTES, 56).²³⁴ Doerfer, Türkçe alıntı olduğunu belirtir (TMEN II, 289).

cekey/жекей

“Pahalı, süslü kadın başlığı”: *башында жекей, көйнөгү жашыл тувар* ‘başında baş giysisi, elbisesi yeşil’ (KRS I, 243; KTS I, 443). Eski Kırgızcada *ceke* kelimesi ‘derinin en iyi işletilmiş, en yumuşağı’ anlamında kullanılırdı (ÖS, 108). Bu deriden yapılan ‘bayan şapkası’na *cekey* denilmeye başlanmıştır.

[< ***cekey**]

²³³ bkz. Жумакунова, Г. (2006). Бытовая Лексика Эпоса «Манас» в Сравнительно-Историческом Освещении. Бишкек: Илим.

²³⁴ Eski Türkçede bu kök ile bir başka kelime de tanıklanmıştır: *bürüncük* ‘kadın başlığı- hafif örtü’ (DTS, 133).

Korpustaki diğer lehçeler: Söz konusu kelime korpusumuzdaki lehçelerden sadece Kazakçada tanıklanmıştır: *жекей* ‘başlık’ (KzRS, 288).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

сйга/жыга

“Padişah olduğunu kanıtlayan baş giysisi, taç; padişahlığın nişanı olan kuş kanadı; padişah mührü; yüksek gelin şapkası”: *адырайган эр Коңур — арыстандай көркү бар, алтындуу жыга бөркү бар* ‘kocaman yiğit Konur- arslan gibi kürkü var, altın şapkası var’ (KRS I, 276; KTS I, 508); *жез жыгадай эр Көкчө* ‘bakır şapkalı yiğit Kökçö’ (M.I, 0836).

[< F. *جفہ* ÖS,113]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cooluk/жоолук

“Kadın baş örtüsü”²³⁵: *шалы жоолук* ‘ipek eşarp’ (KRS I, 26, 209; KTS I, 476); *ак жоолуктуу курусун* ‘beyaz eşarbin batsın’ (M.I, 382, 1088). Çağdaş Kırgızcada genelde ‘dörtgen biçimli eşarp’ anlamında kullanılan bu kelime eskiden *maylık* (*may* ‘yağ’+*lık*), *bez* kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır: *kol cooluk*, *suu cooluk*. Zamanla temiz bez için de aynı kelime kullanılır olmuştur. Bu bez bazen başa da takıldığı için zamanla ‘baş örtüsü’ anlamını da kazanmıştır (KES, 98).

[< **coo** (< *yağ* ‘a generic term for ‘grease, fat, oil’, EDPT, 895) + **luk** < *yağlık* (TTES, 99)]

²³⁵ Kırgızcanın güney ağızlarında *cavlık* biçimi de kullanılmaktadır.

y- > c-:²³⁶

+LUk: Kökeni bakımından +dlk yapım eki ile ilişkili olan bu ek ET. dönemiden beri tanıklanan bu ek Kırgızcada isimden isim yapım ekidir.²³⁷ Kırgızcanın kelimenin ilk hecesinde bulunan yuvarlak ünlüleri diğer hecelerindeki ünlüleri de yuvarlaklaştırma özelliğinden dolayı tarihî dönemlerde tanıklanan eklerin hemen hemen hepsinin yuvarlak biçimleri görülmektedir (KTG, 137, 140; Caparov 2013: 58).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жаулык* ‘kadın baş örtüsü’ (RKzS, 672), Nog. *явлык* ‘baş örtüsü’ (RNS, 424).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *yağlık* ‘havlu, yağlık’ (ME1, 178), *yaglıh* ‘örtü, baş örtüsü, havlu’ (KS, 1622)²³⁸

b. Kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır. İncelemeye çalıştığımız kelime bazı Türk dillerinde ‘yağlık, bez’ anlamında geçerken, bazılarında ‘baş örtüsü’ anlamında kullanılması, söz konusu kelimenin kökeni iki şekilde ele alınıyor: 1. ‘örtmek’ anlamında kullanılan ‘yap’ kökünden türemiştir (KKN, 4, 69); 2. Radlov’un sözlüğünde geçen *yağlık* kelimesine dayanarak *yağ* + *lık* şeklinde ele alarak yağ köküne dayandıranlar mevcuttur: *yaglık* < *caglık* < *cawlık* < *cooluk* (TTES, 99, 65; OSTN V, 52-53). Kırgızcada eskiden *kol cooluk*, *suu cooluk* anlamında kullanıldığı zamanla anlam genişlemesine uğrayarak ‘baş örtüsü’ anlamında kullanılmaya başladığı var sayılmıştır (KES, 98).

cupay/жупай

“İnce yumuşak deriden yapılan kadın başlığı”: *ак жупай кийген башыңдан* ‘beyaz cupay giyen başını’ (KRS I, 270).

[< *cupay]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

²³⁶ bkz. *celegey*

²³⁷ bkz. *beldik*

²³⁸ *yabuk* ‘e.a.’ (DM, 24)

Tarihî: ET Ø; OT Ø

eleçek/элечек

“Beyaz pamuk kumaşın sarılmasıyla yapılan kadın başlığı”²³⁹ (KRS II, 450; KTS II, 549; KEBS, 330): *элечектен баш кагып* ‘*eleçeğin* altından bakarak’ (M.I, 37, 766). Farsçadan alıntı olan bu kelime Kırgızcanın ağızlarında fonetik bakımdan farklı kullanımları görüyoruz: *ilek*, *ileki*, *ileçek* (KRS I, 299), *kelek* (KRS I, 369). Kefen uzunluğundaki beyaz kumaş sarılarak yapılan bu başlığın birçok çeşidi mevcuttur:

1. *tokol eleçek*: eşi vefat etmiş kadının kullandığı, diğer *eleçek*ten yüksekliği bakımından biraz alçak olan *eleçek*ti (KTS II, 19)

2. *kaza eleçek*: büyük *eleçek* türüdür: *каза элечек оронгон катындары таанымал* ‘büyük *eleçek* giymiş kadınlar tanıdık’ (KTS I, 59)

3. *sayta eleçek*: kenarları nakışlı *eleçek* türüdür (KES, 342).

4. *kara eleçek*: eşi yeni vefat etmiş yas tutan kadının giydiği *eleçek*: *катындарын баарысын кара элечек тул кылам* ‘kadınların hepsini dul yapacağım’ (KO, 238).

[< F. لَجْجَ ÖS, 299]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *кимешек* (KzTTS, 395).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Dıykanov, Yudahin ve Karasayev’in Farsça kökenli kelime olarak işaretlediği kelimeyi Kırgızca *ile-* fiili ile *-çek* ekinden oluştuğunu belirtir (KTT, 13).

kalpak/калпак

“Erkek başlığı, kalpak” (KRS I, 332; KTS I, 167): *ак калпакты колго алып* ‘beyaz kalpağı eline alarak’ (M.I, 89). *Kalpak*, beyaz keçeden yapılır ve keçenin üzerine

239 Kırgızlarda genç kız evlendikten sonra başındaki kep takıyasını/ takıyasını çıkartarak *eleçek* giyer.

nakış işlenir. *Kalp*ın kumaşına ve dikiş özelliğine göre bir çok çeşidi mevcuttur: *ак калпак, айры калпак, кыйган калпак* ‘kenarları kesik beyaz kalpak’ *чий калпак* ‘hasırdan yapılan kalpak’, *tilik kalpak, tuyuk kalpak, talaasız kalpak, ayrı kalpak, ay kalpak, şırma kalpak* ((KRS I, 332; KEBS, 136).

[< **kal** (< *kap* ‘the cover’ EDPT, 578)²⁴⁰ + **la-** + **k**]²⁴¹

-*la-*: ET. den bu yana görülen isimden fiil yapan işlek bir ektir.

-*k*:²⁴²

Korpustaki diğer lehçeler: Diğer Türk halklarının arasında da çok yaygın olan bu şapka türü fonetik açıdan da çok değişikliğe uğramamıştır: Kkalp. Kz. *қалпақ* (RKzS, 676; KzTTS, 464). Radlov’da K.Tat, Kırg. Tel. Türk. ‘şapka türü, keçe şapka’, Kumuk, Tat., Çuv. ‘şapka’, Tat. Kırg. ‘kapak, semaver kapağı’ şeklinde tanıklanmıştır (OSTN II, 268-269).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *kalpak* ‘şapka, kalpak’ (KS, 651)²⁴³

b. *Kalpak* kelimesi ilk defa Çağatay döneminde ‘şapka, keçe şapka, keçe külah’ anlamında *kabalak* şeklinde tanıklanmıştır (DN, 1360; SGTY (L), 484).²⁴⁴ Birçok araştırmacı *kalpak* kelimesinin metateze uğradığını kelimenin kökünün ‘örtmek, kapatmak’ anlamındaki *kapla-/kapa-* fiili ile ilgili olduğunu belirtir (OTTY, 121; Каранфил, 2009: 98; Жумакунова, 2006: 48). *Kalip* kelimesinin Türk lehçelerinin bazılarında ‘kapak, örtü’ anlamında kullanıldığına dayanarak *kalpak* kelimesinin ‘kapak²⁴⁵, örtü’ manasına geldiğini, eskiden ‘kapak, örtü’ anlamına gelen *kalpak* kelimesinin zamanla ‘başlık’ anlamında kullanılmaya başladığını ifade edip kelimenin < *kalp* + -(a)k şeklinde ele alarak küçültme eki ile yapıldığını belirtenler vardır (TTES 1999, 203). Sevortyan vd., söz konusu kelimeyi değerlendirirken XV yy. Türk yazıtlarında *kabalak* // *kalabak* şeklinde tanıklanan kelimenin verliğini,

240 Metateze uğramıştır.

241 Metatezle kalpak biçimine gelmiştir (örn. *kapak* – *kakpak*, *öpkö* – *ökpö*, *çekpen* – *kepşir* – *kespir*) (Жумакунова, 2006: 48).

242 bkz. *agargak*

243 Türkçe asıllı kelime olarak kayda geçilmiştir (Garkavets, 2010: 651).

244 Eski Türk sözlüklerinde kalpak kelimesi tanıklanmamıştır, ancak ‘kase, suluk, çuval’ anlamında kullanılan *kap* kelimesi ve ‘kapak’ anlamında kullanılan *kapak* kelimesi geçmektedir (DTS, 421). Ayrıca aynı dönemde ‘keçe’ anlamında kullanılan *kaba* kelimesi de tanıklanmıştır. Bu kelimeler ile ilişki kurulabilir mi?

245 Kapak ‘örtü’ manasına gelen kalpağın bozüye, dağa vb. benzediği ve bozüyelerin kainat-gökkubbeyi andırdığı bilinen bir gerçektir. Mircae Eliade kalpak hakkında düşüncelerini belirtirken ‘gökkubbe ayrıca ‘kapak’ gibi de tasarlanmaktadır, bazen de bu kapağın kenarlarının dünyanın kenarına tam oturmadığı olur’ şeklinde bir görüş bildirir (Mircae Eliade; Samanizm, (Çev: İsmet Birkan), İmge Yayınevi, İstanbul 1999, s. 292).

ayrıca Türkçenin ağızlarında *kalpak* kelimesinin *kaplak* şeklinde geçtiğini ifade etmiş, ama etimolojisi üzerinde durmamıştır (ESTY, 234).²⁴⁶

kapor/капор

“Çocuk veya kadının sadece yüzünün açık kalacağı biçimde dikilen çene altından bağlanan şapka türü” (KTS I, 638).

[< ***kapor**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kemçet/кeмчeт

“Kunduz derisinden yapılan şapka çeşidi”: *кемчатын кийип башына* ‘kemçatını başına giyerek’ (KRS I, 372; KTS I, 688).

[< ***kemçet**]

Korpustaki diğer lehçeler:

Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kook/коок

“Cezalı birisinin kafasına geçirmek üzere deve derisinden hazırlanan başlık”²⁴⁷: *башына коок кийгизип, Эсенканга баралык* ‘başına *kook* giyip, Esenkan’a gidelim’; *башына коок капталып, мойнуна зоолу салынып, күндөгө колу байланып, бутуна кишен илинип* ‘başına *kook* giyip, boynuna atkı bağlanıp, ayağına kişen takıp’ (KRS I, 404).

[< ***kook**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

²⁴⁶ Söz konusu kelime Rusça ve Ukrainceye de geçmiştir: *kolpak, kovpak, koypak, kalpak* (ESRY II, 257).

²⁴⁷ *Kook* kelimesi Kırgızcanın arkaik kelimeler listesinde yer alıyor.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Karasayev, eski Kırgızca kelime olarak kaydetmiştir (ÖS, 159).²⁴⁸

könçök/көнчөк

“Kulağın delinen yumuşak kısmı; süslü gelin başlığı; küpe; *könök-könçök* ‘çeşitli kovalar’, *köynök-könçök* ‘giysi türleri’, *köökör-könçök* ‘kap-kacak” (KRS I, 423).

[<**könçük** ‘the opening in the front of shirt’, EDPT, 728)]

+çÖk:²⁴⁹ Bu ekin yuvarlak alamoru bir tek Kırgızcada mevcuttur.

Eski Türkçe kelime içi –ç- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *könçök, içke, bıçak...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *könçik* ‘giysinin ön kısmı; cep’(EDPT, 728)

Tarihî:

a. ET. **könçük/könçek* ‘yaka’ (EDPT, 728); OT. *könçek* ‘don, pantolon’(KW, 151); *könçek* ‘giysi’ (KZL, 116)

b. ‘Deri’ anlamını taşıyan *kön* kelimesi ile semantik bir ilişkisi olmasının zor bir ihtimal olduğu, ana kökünün *könçök* olabileceği dile getirilmiştir (EDPT, 728). *Kön ‘göğüs’ kelimesi ile ilişkilendirilmiştir (ESTY, 106); *Könçük* ‘don’ kelimesi ile aynı maddede ele almıştır (VEWT, 290)

kulakçın/кулакчын

“Kulaklı şapka” (KRS I, 144).

[< **kulak** (< *kulkak* ‘ear’, EDPT, 621) + **çın**]

²⁴⁸ Söz konusu kelime kabuk kelimesinden gelişmiş olabilir. Diğer yandan kabuk kelimesi Kırgızcada kabık şeklinde de mevcuttur. İkili kullanım olabilir.

²⁴⁹ bkz. *cançık*

+çIn: Kırgızcada isimden isim yapan seyrek rastlanan bir ektir.²⁵⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır. Ancak, İdil-Ural Kıpçak dil grubuna dahil edilen Tatarcada *колакчын* şeklinde tanıklanmıştır (Тухбиева, 2006: 19).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelimenin kökü organ ismi olan ‘kulak’ kelimesidir. Bu şapkanın kenarları kulakları kapatmak üzere iki tarafı uzun bir şekilde dikildiği için *kulakçın* olarak adlandırılmıştır.

külö/күлө

“Seldenin altında giyilen yüksek ince başlık”: *күлө кийип башына Алакан ачып жайылтып* ‘*külö* giyip başına Alakan açtı sererek’ (KRS I, 839).

[< F. □□□□ ‘başlık, şapka’ PRS, 340]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT. *külāh* ‘e.a.’ (ME1, 233)

malakay/малакай

“Erkek kürk başlığı”: *малакайы алтындан, бардашы журттан алынган* ‘*malakayı* altın, gücü halkı’ (KRS II, 411; KTS I, 903). Eskiden genellikle yaşlı erkekler yataarken sıcak tutsun diye giyerdi. Her türlü deri çeşidinin ters çevrilerek boyanıp dikilen şapka türüdür (KO, 160).

[< M. *mahla*, *malgay* ‘başlık’, ÖS, 186]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *малакай* ‘e.a.’ (KzRS, 668).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *maḡalay/magala* ‘e.a.’ (ME1, 233; 441)²⁵¹

²⁵⁰ *kulakçın* (Сейдакматов 1988: 327).

²⁵¹ Moğolca kökenli olduğu belirtilmiştir.

b. Räsänen, kelimenin kökünü Moğolcaya bağlıyor (VEWT, 324). Ancak bunun yanında ‘genç sığır’ anlamında kullanılan *malak* kelimesine de işaret edilir (ESTY, 23).²⁵²

odono/одоно

“İpek eşarp” (KTS II, 974).

[< ***odono**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

oromol/оромол

“Baş örtüsü, eşarp” (KRS II, 80): *оромол салынып оромолун колго алып* ‘*oromolunu* eline alarak’ (M.I, 635).

[< **oro** (< F. روى ‘yüz’, ÖS, 217) + **mol** (< F. مال ‘mal, ait’, ÖS, 217)]

+*mOl*: Fiilden isim yapım ekidir.²⁵³

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø²⁵⁴, OT Ø

b. Kırgız dilbilimcisi H. Karasayev söz konusu kelimenin Farsça kökenli olduğunu belirtmiştir.²⁵⁵

²⁵² bkz. Омакаева, 2014: 3.

²⁵³ *katı+mal, közö+möl, taanı+mal* vs. (Сейдакматов 1988: 318). Daha fazla bilgi için bkz. *şırı+mal*

²⁵⁴ DLT’de ‘kadın yaşmağı’ anlamında *sarağuç* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 487).

²⁵⁵ Kırgızcada ‘dolamak’ anlamında kullanılan *oro-* fiili dikkat çekicidir? Yalnız söz konusu kelimenin iki kelimeden oluşması durumu kanıtlanabilirliği açısından daha güvenilir olduğu düşünülüyor.

selde/селде

“Uzun beyaz kumaşın dolandırılmasıyla yapılan sadece din görevlilerinin taktığı bir çeşit baş giysisi” (KRS II, 142; KTS II, 1080): *башына чалып ак мата, чекчейтип каза селдени* ‘başına beyaz matasını sarıp, seldesini takarak’; *ак селдеси башында* ‘beyaz seldesi başında’ (M.I, 193, 848).

[< F. *سلة* ÖS, 243]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

şökölö/шөкүлө

“Yeni gelinin giydiği süslü yüksek şapka” (KRS II, 143; KTS II, 1383). Piramit şeklini andıran bu şapka günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır. *Şökölö*’nün yüksekliği 22-30 sm, kulakların uzunluğu 18-22x8-10 sm, arkasının uzunluğu ise 33-45 sm, önü 4-6 cm. ölçülerindendir. Genellikle beyaz keçeden hazırlanır, kenarına pahalı kürk dikilir, tepesine türlü kuş kanatları konulur ve tepesinden aşağı doğru uzanan kenarları işlemeli beyaz tül- duvak takılır. Kırgız gelenek-göreneklerine göre gelin düğün sonrası *şökölö*’yü baba evine gönderir ki, orada evin bir sonraki kızı için özenle saklanır (KEBS, 326; KO, 235).

[< *şö* (< **sağ* ?) + *kölö* (< F. □□□□ ‘başlık, şapka’ PRS, 340)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сәукеле* ‘yüksek, bayan şapkası çeşidi’ (KzTTS, 720).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. İnceleme altına kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır, ancak kelimenin ikinci morfemi olan *kölö* < *kūlah* < *kolāh* Çağatay döneminden beri tanıklanmıştır (DN, 1360; KY, 1994). Canpeyisov, söz konusu kelimeyi < *sau* (Türk. ‘sağ’) + *kele* (F. *kūla/kūle* ‘konusu andıran yapısından dolayı isimlendirilmiştir, kule’) şeklinde açıklamıştır (LKY, 30).

takiya/такыя

“Genç kızların taktığı her tarafı oya ve boncuklarla işlemeli çoğunlukla yarım küre biçimindeki başlık”: *кыздын баары кылактап, такыясы булактап, алар да чыкты астына ‘takiyaları başında kızlar birbirine bakarak çıkageldiler* (KRS II, 194; KTS II, 133). *Takiya*’nın birkaç çeşidi bilinmektedir:

kep takiya: Kırgızcada *eleçek*’in altına giyilen beyaz sade şapka türüne *kep takiya* denir (KTS I, 692; KEBS,149). Dışarıda eleçek takan kadınlar eve girdiklerinde başları eleçeğin ağırlığından yoruldukları için *kep takiya* ile dolaşırlardı (KO, 100).

kıl takiya/кыл такыя: Tepesinde at kılından yapılan süsü olan *takiya*dır: *кыл такыя, кызыл чок* (M.II, 1111)

[< Ar. *تقية* ‘korunma’, ÖS, 400] ²⁵⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Diğer Türk lehçelerinde de genel olarak ‘etrafı taşlarla süslenmiş bayan şapkası’ anlamında kullanılan bu kelime Kz. *тақия* ‘e.a.’ (KzTTS, 775), Tat. *такыя* ‘e.a.’ (TTAS, 21), Başk. *такыя* ‘e.a.’ (BTh, 300) şeklinde geçiyor.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø ²⁵⁷

b. Arapçada *takiya* ‘koruma’ anlamında kullanılan kelimedir: *takiyye yapmak* ‘korunmak’, *vikaye etmek* ‘korumak, saklamak’. Arapçada *takke* kelimesinin ‘birşeyin üstü’ anlamını mevcuttur. Kelime ilk önce ‘başlık’ anlamında geçmiştir. Bu kelime muhtemelen Türkçeden Arapçaya geçmiş, sonra tekrar Arapçadan Türkçeye geçmiş, geri ödünçleme olayı meydana gelmiştir. Räsänen, Türkçeye Farsçadan geçtiğine, Farsçaya ise Arapçadan geçtiğini ifade eder (VEWT, 457). Ahmetyanov ve Karasayev, söz konusu kelimenin Farsça dillerden geçmiş kelime olarak belirtmişlerdir (TTES, 188). Ramstedt, Moğolcaya Tatarcadan geçtiğini belirtmiştir (KWb, 374).

²⁵⁶ Bu kelime şu şekilde ele alınabilir mi? [< tak (< tak- ‘to fix, or attach’, VIII yy., EDPT, 464) + ı + ya]. ET. tak- ‘takmak’ fiili eski Türkçe döneminden beri geçmektedir (QTAS, 96; DLT II, 16; EDPT, 464).

²⁵⁷ Söz konusu kelime ilk olarak XVI yy.da Fransız Filip Argenti’nin Regola del Parlare Turco (1533) adlı eserinde takiye biçiminde tanıklanmıştır. Daha sonra Th’da takiye ‘başı koruyan demir zırh’ şeklinde tanıklanmıştır. 1876’da Ahmet Vefik Paşa’nın yazdığı Lügat-i Osmani’yede takiye ‘şapkanın altına giyilen takke’ biçiminde tanıklanmıştır.

tebetey/тебетей

“Kenarlarına tilki, susamur veya kunduz derisi eklenerek dikilen kalın yuvarlak baş giyimi” (KRS II, 128; KTS II, 157): *тебетей кийгендер, атман!* ‘tebetey giyenler atlansın’; *тебетей кийгендин намысы* ‘tebetey giyenin namusu’; *эски түлкү тебетейин кырдантып, оңдоп кийип мандаш урду Акылбай* ‘Akılbay, yana kaymış eski tilki tebeteyini düzelterek oturdu’, *тебетей чаңы кагылды* ‘tebeteyin tozu silkelendi’ (M.I, 3806, 7433, 1033, 10375). *Tebetey* hem erkek, hem kadınlar tarafından kullanılır. Bu şapkanın *kızıl tebetey* adlı çeşidi de vardır. *Kızıl tebetey* padişah nişanı niyetine özel olarak hazırlanmış baş giyimi idi. Bundan dolayı padişah için *kızıl tebetey* lakabı da halk arasında kullanılırdı (KTS I, 860): *Булар кызыл тебетей болгон Казатты өлтүрүшкөн* ‘bunlar *kızıl tebetey* olan Kazat’ı öldürmüşlerdi’. Bunun yanında *tebetey* yaşa göre rengi belirlenerek dikilirdi. Örneğin yaşlı erkeklere koyu kahverengi renk tercih edilirse, genç kızlar için kırmızı renk tercih edilir ve kenarları boncuklarla işlenirdi (KO, 187).

[< **tebe** (< *tepe* ‘the top’, EDPT, 436) + **tey**]

-p- > -b- : Kırgızcada alıntı kelimelerde görülen bu ses değişimi söz konusu örnekte /t/’nin etkisiyle değişime uğramıştır.

+tAy:²⁵⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тебетей* ‘e.a.’ (KzTTS, 794; SGTY (L), 485).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelimenin kökü *tepe* kelimesiyle ilişkilendirilir: *tebetey* < *tebetay* < *töbötay* (KTG, 96, KAG, 157). *Tebetey* fiziksel görünüşü açısından tepeyi andırır (ESTY, 199; VEWT, 494b).

²⁵⁸ bkz. *kementay*

telpek/телпек

“İçi tüylü ve tüylerinin dışa doğru kıvrımlı bir şekilde dikilen kalın kışlık şapka”: *башына бир телпек кийип алыптыр* ‘başına bir *telpek* giymiş’; *телпегин бирде көзүнө баса кийсе, бирде желкесине жиберип коёт* ‘*телпегей/telpegey* diye bilinen kenarları genişçe dikilen keçe kalpağın bir çeşidini belirten türü de vardır’ (KRS II, 222; KTS II, 163). *Tebetey*’den biraz küçük yapılır.

[<*telpek]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *телпек* ‘kışlık şapka’ (KzRS, 676), Kkalp. *телпек* ‘şapka’ (RKS, 1099), Nog. *телпек* ‘kalın şapka’ (RNS, 629).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. İlk defa Çağatay döneminde *telpek* şeklinde tanıklanmıştır (OSTN III, 1090). Bu şapka çeşidi Orta Asya Türklerinde yaygındır. Hiçbir tarihîetimolojik sözlükte tanıklanmamış, Räsänen kelimenin alamorflarını sıralamış ama etimolojisi üzerinde durmamış (VEWT, 472). Tenişev, Moğolca ‘geniş ve ince’ anlamında kullanılan **delb* ~ *delw*, Buryatça *delbeñ* ‘şapka kenarı’ kelimeleriyle ilişkilendirmiştir (SGTY (L), 484). Ayrıca, kelimenin sonundaki *-pek* ekinden dolayı *kalpak*, *papak* kelimeleriyle de ilişkilendiriliyor (STRY, 34). Doerfer, Farsçaya Türkçeden geçtiğini belirtmiştir (TMEN II, 662).

tomogo/томого

“İki deri parçasının alınarak yuvarlak biçime getirilerek ve ikisi yüzyüze tutularak dikilen şapka türü”. Tepesine ve kenarlarına gümüş süsler işlenir, böylece çok gösterişli bir şapka ortaya çıkar (KO, 197): *томогосун кийген бүркүттөй, мой берген жерде шаңшуучу* ‘*tomogosunu* giyen kartal gibi, tören verilen yerde şenşakrak eğlenirdi’; *бул алгыр куштардын көзүн жаап коюучу тоголок тарткан булгаары бөрк* ‘bu avcı kuşların gözünü kapatacak yuvarlak kurt derisi’.

[<*tomogo]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

topu/топу

“Şapka”: *сопу топу, кайырма топу, кундуз топу* ‘sopu topu, kayırma topu, kunduz topu’ (KRS II, 253; KTS II, 200). Kırgızlarda geleneksel erkek şapkası olan kalpağın altına *іçmek топу* giyilir (KO, 198).

[< F. **دبہ** ‘başlık’, ÖS, 263]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tumak/тумак

“Kışın giyilen kulaklı kalın şapka”: *башына түлкү тумак кийген кызыл жигит* ‘başına kırmızı *tumak* giyen kırmızı yiğit’; *балдар жеңил кийимчен тумактарын түрө кийишкен* ‘çocuklar ince giyinmiş, *tumak*larını da sıkıca giymişler’ (KRS II, 266; KTS II, 27).

[***tu-** (< **to-* ‘to close, block’, EDPT, 434) + **mak**]

+*mAk*: ET. döneminden bu yana fiilden isim yapan ek olarak kullanılan bu ek fiillere eklenerek onlarla ilgili bir nesneyi ifade eden isim yapar (SİMTY (İ), 162; OTWF, 110; ETG, 53; TDB, 185). Kırgızcada da aynı görevde kullanılmaktadır (KTG, 99).²⁵⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тымақ* ‘kışlık şapka’ (KzRS, 676), Kkalp. *тумак* ‘kışlık şapka’ (RKS, 311).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *tumağa* ‘e.a.’ (HŞ, 448).

b. Çağatay döneminde *tumay* ‘kışlık şapka’ şeklinde tanıklanmıştır (ÇS, 266). Budagov ve Doerfer, kelimeyi Uygur ve Başkurt ağzında tanıqlanan *tumaya* ‘kartalın başına geçirilen deri şapka; kulaklı şapka’ kelimesiyle ilişkilendirirler (SGTY (L), 483). *Tu-* fiili eski Türkçede ‘kapat’ anlamında tanıqlanmıştır (DTS, 584). Günümüzde Başkurt ağzında *tumala-* ‘kapat-’ (BHH II, 252) ve Kırgızcada *dumbala-* ‘kapat-’ (KTS I, 364) fiilleri kullanılmaktadır. *Tumak* insanın başını, kulaklarını,

²⁵⁹ *üy+mök, iç+mek, çak+mak, tabış+mak, oy+mok* vs. (Орузбаева 1964: 99, 285)

boynuna kapattığı için bu şekilde adlandırılmış olabilir (KES, 227). Öte yandan Divanü Lûgati't – Türk'te *tum* 'soğuk', *tumagu* 'nezle', *tumlu* 'soğumak' kelimeleri geçmektedir (*tu*:- 'kapatmak', DTS, 584; DLT III, 247; KB, 465)²⁶⁰. Bu kelimelerin tamamı *soğuk* kelimesiyle ilgilidir. Çağdaş Kırgızcada da 'üşütmek, grip olmak' anlamlarında kullanılan *tumoo*, *sasık tumoo* şeklinde kullanılan Moğolca kökenli kelime kullanılmaktadır. Ayrıca *tum-* kökü *tumuk-* 'nefessiz kalmak', *tumçuk-* 'boğulmak', *tumçula-* 'ağzını, burnunu kapatmak' kelimelerinde de görülmektedir (KTT, 74; KES, 227). Buradan hareketle incelenen kelime *tum* + *ak/ok* şeklinde ele alınabilir.

2.8.2. 'Başlık Aksesuar ve Parçaları' İle İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup

aymak/аймак

"Şapka üzerine dikilen süs": *алтын аймак, чакмак бөрүк* 'altın *aymak*, çakmak bөрүк' (KRS I, 33; KTS I, 49).

[< ***aymak**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cıgım/жыгым

"Kadın baş örtüsünün bir kısmı" (KRS I, 277).

[< ***cıgım**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çümböt/чүмбөт

"Kadın yüz örtüsü". Kırgızistan'ın güneyinde yaygın olan bir örtü çeşididir: *чүмбөт жаан* 'yüzüne *çümböt* takarak' (KRS II 379).

[< **çüm** (< F. چشم 'the eye', PED, 393) + **böt** (< F. بند 'to fasten', PED, 202)]

²⁶⁰ < *tuma:ğu* < *tuma*:- < *tum* 'a cold in the head' EDPT, 505

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. İki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan bu kelime (F. *çaşm* ‘göz’+ *band* ‘bağlamak; kadınların yüzlerini kapatmak için diktikleri ince yüz örtüsü’) Farsçadan Kırgızcaya *çümböt* şeklinde geçmiştir (KES, 255).²⁶¹

kırgak/кыргак

“Kırgızların geleneksel şapkalarından olan *şökölö*, *takiya*, *kalpak*, *eleçekin* kenarlarına yapılan süs”: *кыргагына калпактын ноколон сайма сайдырган* ‘kalpağın kenarına işleme yaptırmış’ (KRS I, 494; KO, 157); *kıygaç türüp kiyerge, kırgak kalpak borkü bar* (MK, 174).

[< *kırğa*:ğ ‘the edge of a garment’, EDPT, 653]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *kırgag* ‘elbisenin yane, kenarı’ (DLT II, 288); OT. Ø

b. Söz konusu kelime Orhun Türkçesi döneminden beri ‘kenarı kıyılanmış (kumaş elbise hakkında)’ anlamında *kırgag* şeklinde tanıklanmıştır. Bu kelimenin kökü genellikle ‘kesmek’ anlamında kullanılan *kır-* fiiline bağlanır. Bu fiil de Moğolcada ‘kesmek, makasla kesmek’ anlamında *hyargah* fiili ile ilişkilendirilir (KWb 232). Räsänen Şorcada geçen *kuruğ* ‘kenar, kıyı’ kelimesini ile *kır* ‘dağ’, *kır-añ*, *kır* – *ak* kelimelerini karşılaştırır (VEWT, 265). Clauson, *kırğağ* < **kırğā-* kelimesini ‘kenar’ anlamında kullanılan *kıdığ* kelimesinden türeyen ve Çağatay döneminde tanıklanan *kırığ* kelimesi ile ilişkilendirir (EDPT, 653). İncelemeye çalıştığımız kelimenin kökünü ‘kenar’ anlamını taşıyan *kır* olduğunu, ‘kesmek’ anlamında kullanılan *kıy-* fiilinin de aynı köke dayandığını belirten araştırmacılar da vardır (ESTY, 245).

²⁶¹ Kelimenin kökü Kırgızca *çümkön-* (örtünmek, sarıp sarmalanmak) fiili ile ilgili olabilir. Farsçada *band* kelimesi başlı başına ‘kadınların yüzlerini kapatmak için diktikleri ince yüz örtüsü’ anlamında kullanılır, kelime bu haliyle geçmiş olmalıydı.

salagoymo/салагоймо

“Kadın örtüsünün sırta doğru uzanan kısmı” (KRS II, 127).

[< **sal-** (< *sal-* ‘to move, to put in to motion’, EDPT, 824) + **a koy-** (< *ko:d-* < **ko:-* ‘to put down, abandon, give up’, EDPT, 595) + **mo**]

+A/+O: Eski Türkçe döneminden beri zarf-fiil görevinde kullanılan ve eklendiği kelimeye pekiştirici anlam katan işlek bir ektir (GOT, 97; SGTY, 257; TTŞ, 57; KBG, 235; TDT, 185). Kırgızcada da pekiştirme fonksiyonu ile kullanılan fiilden fiil yapım eki bu ek eklendiği fiilin devamlılığını bildirir (KTG, 180).²⁶²

+mO:²⁶³

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tüp/түп

“*Eleçekin* (bayan şapka türü) üzerine takılan örtü” (KRS II, 283).

[< *tü:b* ‘metnph. the foundation of a structure; the bottom e.g. of the sea’, EDPT, 434]

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki diğer lehçelerde bu anlamda tanıklanmamıştır. Ancak korpusumuzdaki lehçelerin tamamında ‘bir şeyin dibi’ anlamında kullanılan *tüp* kelimesi mevcuttur.

Tarihî:

ET. döneminden beri ‘dip’ anlamında *tüp* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 52).

ülbürçök/үлбүрчөк

“Yeni gelinin yüzüne takılan ince tül”: *башындагы элечек, бетиндеги үлбүрчөк Алымкандын бетин өзгөрткөн* ‘Alımkan’ın yüzünü kafasındaki *eleçek* ve yüzündeki *ülbürçök* değiştirmiş’ (KRS II, 32).

²⁶²*bur+a, kur+a, tay+a, kam+a, al+a, ber+e, koy+o, aş+a* vs. (Сейдакматов 1988: 304, 305).

²⁶³ bkz. *çipta+ma*.

[< **ülbür-** (< *ülbürö-* ‘hafifçe sallanmak’ (KTS II, 1274) < **alvir-* ‘jumped down’, EDPT, 128)²⁶⁴ + **çök**]

Söz konusu kelimeye Kırgızcanın genel özelliği olan yuvarlaklaşma ses olayını görmekteyiz: *elwir-* > *ülbür-*.

-b->-w-: eski Türkçede kelime içindeki -w- sesi Kırgızcada ya -b-’ye dönüşmüş, ya da yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırmıştır.

+çÖk:²⁶⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki Korpusumuzdaki diğer lehçelerde tanıklanmamış, ancak İdil - Ural Kıpçak dil grubuna dahil edilen Tatarcada *бөркәнчек* ‘yüz örtüsü’ şeklinde tanıklanmıştır (TTAS, 215; Тухбиева, 2006: 19).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

ükü/үкү

“Genç kızların giydiği geleneksel şapkanın üstüne takılan tüy”: *кайруусу керекарыш кундуз тебетейдин төбөсүн сеңселтип бир тутам үкүнү тагын койгон* ‘kenarı birkaç karışlık kunduz şapkasının tepesine bir tutam *ükü* takmış’ (KRS II, 132; KTS II, 274).

[< ***ükü** ²⁶⁶]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

2.9. ‘Ayakkabı’ ile İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

Eskiden Kırgızlarda ayakkabı da sadece ihtiyacı karşılayan eşya değil, elbise gibi sosyal statü göstergesi olarak da kullanılırdı. Toplumun üst sınıfını temsil eden kişilerin ayakkabıları nadir bulunan hayvanların derilerinden yapılırdı. Onların

²⁶⁴ *elwir-* ‘sıçramak, atılmak’ (DLT I, 226)

²⁶⁵ bkz. *cançık*

²⁶⁶ Eski Türkçede ‘baykuş’ anlamında *ügi-ühi* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 9; SGTY (L) 170). İncelenen kelimenin üst kısmına yerleştirilen tüyler *baykuş tüyü* olmasından ötürü bu şekilde adlandırılmış olabilir?

şekilleri de farklı idi, burun kısmı yukarı kalkık olan ayakkabılar üst sınıfın göstergesi idi. Bu ayakkabıların yapımı daha fazla ustalık ve emek gerektirir, üzeri nakışlarla süslenirdi. Soğuk iklimde yaşayan göçebe Kırgızlarda, *maası* adlı ayakkabı abdest kolaylığı bakımından cinsiyet ve sosyal statü farkı gözetmeksizin kullanılırdı. Bu bölümde Kırgızların bozkır döneminde kullandığı ayakkabılar incelenecektir.

2.9.1. ‘Ayakkabı Çeşitleri’ ile İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup

akeri/акери

“Üzeri oyularak işlenen tahta çarık”: *бүтүндөгү кийген булгаары эмес акери* ‘ayağındaki deri değil, *akeri*’ (KTS I, 62).

[< Ar. اكرى ÖS, 312]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bayçeke/байчеке

“Tabanı deri, bağcıklı sandalet” (KRS I, 98; KTS I, 60).

[< F. پای < پاچنگ ‘ayak’ + چنگ ÖS, 322]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø,²⁶⁷ OT Ø

belçir/белчир

“At derisinden yapılan uzun çizme” (KRS I, 28)²⁶⁸

[< *belçir]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

²⁶⁷ DLT’de ‘ayağa giyilen sandalet’ anlamında *samda* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 418).

²⁶⁸ Genellikle askerler giyerdi, günümüzde kullanılmıyor.

capkak/жапкак

“Kar üstünde yürümek için yapılan yassı tahtadan yapılan yuvarlak ayakkabı altlığı; ayakkabı çeşidi” (KTS I, 423; KRS I, 236; KEBS, 106).²⁶⁹

[< **cap-** (< *yap-* ‘to build, to shut, to cover’, EDPT, 871) + **kak**]

+*kAk*:²⁷⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki diğer lehçelerde tanıklanmamış, ancak İdil – Ural Kıpçak dil grubundaki Başkurtça ve Tatarcada kullanılmaktadır: Başk. *caḃama* ‘tahta ayakkabı; bir çeşit takunya’ (RBS, 522), Tat. *чаḃama* ‘tahta ayakkabı; bir çeşit takunya’ (RTS 1966, 626).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin Fransızca *saboteur*, *sabotage* kelimesinin Türkçeye Arapça (*sabbat* ‘sandalet’) vasıtasıyla geçmiş kelime olduğu belirtilir. Ancak, *ḃabata* kelimesinin bu dillere Türkçeden geçmiş olabilir. Çünkü, Türkçe *ḃabat* (*ḃabata*, *sabata*, *ṣabata*) kelimesi *ḃap-* ‘kesmek, vurmak’ anlamında kullanılan kelimeden türemiş isimdir. Nitekim, bu ayakkabı çeşidi ilk zamanlar ağaçtan yapılırdı. Daha sonra çeşitlenmiş, ama ismi korunmuştur.²⁷¹

ceke/жеке

“Bir çeşit pahalı erkek ayakkabısı” (KRS I, 243; KTS I, 443, 773): *жекесан бутта чойкоюн* ‘*cekesan* ayakta yakışmış’ (KRS I, 244).

[< **ceke*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

²⁶⁹ Çağatay döneminde *ḃapan/ḃapḃan* şeklinde, Kıpçak döneminde ve bazı Anadolu ağızlarında *ḃabata* ‘örme pabuç, çarık’ şeklinde görülen bu kelime muhtemelen aynı sözcüğün varyantıdır. ‘Örme çarık’ anlamında *ḃaput* sözcüğüne Anadolu ağızlarında rastlanır.

²⁷⁰ bkz. *agargak*

²⁷¹ Assumitdinova 1963: 12

b. Eski Kırgızcada *ceke* kelimesi ‘derinin en iyi işletilmiş, en yumuşağı’ anlamında kullanılırdı (ÖS, 108).

çarık/чарык

“Kalın tabanlı kısa çarık türü”: *барган сайын чылгый чарыгы бутун кыса берди* (KRS II, 352; KEBS, 38).

[< *çaruk* ‘a kind of footwear; more specifically ‘a rough, home-made hoot’, as opposed to *etük* ‘a professionally made boot’, EDPT, 428]

Korpustaki diğer lehçeler: *шарык* ‘e.a.’ (KzRS, 480).

Tarihî:

a. ET. *çarug* ‘çarık, ayakkabı çeşidi’ (DTS, 141; DLT I, 318)²⁷²; OT. *çaruk* ‘çarık, ayakkabı çeşidi’ (KE, 157).

b. Radlov’da *çarık//çaruk* ‘kaba, çiftçi ayakkabısı; ayağa sarılan deri parça’ şeklinde tanımlanmıştır (OSTN II, 863). Räsänen, kelimeyi *sar-* ‘dolandırmak, bağlamak’ fiiline bağlar (SGTY (L), 480). Aslanova, Voroşila gibi araştırmacılar da Türk dillerindeki *s>ş>ç* ses değişimini dikkate alarak ve Başk. *sarık*, Kz. *şarık* örneklerine dayanarak söz konusu kelimenin kökünü *sar-* fiilinden gelişmiş olabileceğini ileri sürmüştür (ADP, 154). Ancak **sar-* yazılı kaynaklarda tespit edilememiştir. Habişev, söz konusu kelimeyi *чарытъ* < *чары* < *жары* ‘kuzu derisinden elde edilen nubuk’ şeklinde incelemiştir (KBS, 217). *Çarık* kelimesi semantik açıdan Moğolca *sarisu(n)* ‘ıslak deri’ kelimesiyle uyuşmaktadır (MED, 667). Nitekim, bu ayakkabı da ıslak deriden dikilirdi.

çokoу/чокой

“Genellikle hayvanların baş derisinden yapılan ayakkabı türüdür”. Keçe derisinden yapılan çeşitleri de vardır: *чокой кийген бут куурайт, чогоолго тийген кыз*

272 DLT’de ‘pabuç’ anlamında ayrıca *başmak* kelimesi tanımlanmıştır, ki söz konusu kelime günümüz Türk lehçelerinde aynı anlamda sıkça kullanılan kelimedir (BRS, 33; NRS, 38; TRS, 49; KE, 83). Bunun dışında DLT’de ‘kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı’ anlamında *izlik* kelimesi tanımlanmıştır (DLT I, 104).

куурайм ‘çokoy giyen ayaklar zorlanır, huysuzla evlenen kız zorlanır’ (KRS II, 366). Güneyde bu ayakkabıya *kumek* denir (KRS I, 444).

[< Ç. *tsühay* ‘keçe ayakkabı’, ÖS, 281]

Korpustaki diğer lehçeler: Karakalpak *шокай этук* ‘e.a.’²⁷³ ve Kazakçada *шокай* ‘deri ayakkabı’ (KzRS II, 209).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Tenişev, Moğolca ‘avuç ayası’ anlamında kullanılan *şayay* kelimesine bağlıyor (SGTY (L), 480).

çopdor/чопдор

“Deri çizme” (KRS II, 369).

[< **çop** (< **çap*- ‘struck’, EDPT, 394) + **dor**]

-*dOr*: Farsça asıllı -*dār* ekidir. Kırgızcada eklendiği kelimeye vasıf anlamı katar.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır. Ancak, Tatar ağızlarında *çaqçur//çekçür//çepçür* ‘deri çizme’ (DST, 472) ve Başkurt ağızlarında *saqsur//sapsur* ‘el yapımı yün ayakkabı’ (Bhh III, 154) kelimeleri tanıklanmıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø²⁷⁴

çömçö/чөмчө

“Burnu kalkık ayakkabı çeşidi” (KRS II, 372).

[< **çömçö*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

273 bkz. Садыкова Г. 2013:2

274 Söz konusu kelimenin kökü konusunda net bir bilgi yoktur (VEWT 96; SGTY (L), 481).

dulay/дулай

Kırgızcada *dulayday* biçiminde de kullanılan *dulay* kelimesi ‘keçe kışlık ayakkabı; kışlık ayakkabının dışına giyilen kalın çorap’ anlamında kullanılır (KRS I, 200; KTS I, 364; KES, 76).

[< **dulay*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kepiç/кепиç

“Bir çeşit deri ayakkabı” (KRS I, 375; KTS I, 692). *Kepiç* düğmesiz, bağciksız çok sağlam bir ayakkabıdır; hem kadınlar hem erkekler kullanır (KO, 103; KEBS, 149).

[< F. كفش ÖS, 359]

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki lehçelerden Kazakçada tanıklanmıştır: *кебіс* ‘ince deriden dizlere kadar meshin üzerine giyilen pabuç; gümüş süslerle bezenmiş süslü kadın çizmesi’ (KzTTS, 373).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kökşal/көкшал

“Kaşgardan getirilen yeşil deri ve bu deriden dikilmiş çizme”: *өкчөсүн көкшал ойдурган, алтын наалы койдурган* (KRS I, 149; KTS I, 777).

[< **kök** (< *kök* ‘sky coloured, blue, blue-grey, etc.; for a similar range of colours cf. yeşil’, EDPT, 708) + **şal**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kırgızcada *kök* kelimesi yeşilden maviye ve mora kadar geniş renk skalasını ifade eder. Bu çizme adını buradan almıştır.

kölöç/көлөч

“Genellikle yaşlıların kullandığı deri ayakkabı türü” (KRS I, 176, 420; KTS I, 307, 167). İnce deriden dikilen dizlere kadar gelerek genellikle evde giyilen, dışarı çıkarken üzerine *gölöş* giyilen ayakkabı türü *maası*. Özellikle abdest almada kolaylık sağlayan *maası/gölöş* takımı çok tercih edilen bir ayakkabı türüdür.

[< R. *галоши/калош*, ESRY II, 66]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelime Fransızca asıllı Rusça vasıtasıyla girmiş kelimedir: *qaloch* (ESRY II, 66).

maası/маасы

“Evde terlik niyetine kullanılan dışarı çıkarken üstüne ayakkabı giyilen ince deriden yapılan topuksuz çizme türü”. Abdest alırken de dışından mes etmek yeterli olduğu için yaşlılar için tercih edilir (KRS II, 119). *Maası* dışarı çıkarken kepiç ile birlikte giyilir (KEBS, 214). Genç kızların *maası*ları çeşitli oyalarla süslenir (KO, 16).

[< F. *ماخسى* ‘yumuşak ayakkabı; yumuşak çorap’, ÖS, 369]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ıvizi-məcu* ‘e.a.’, Kkalp. *məcu* ‘e.a.’ (SGTY (L), 481; OSTN IV, 2100, 2109).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Räsänen, bu kelimeyi boş bırakmış (VEWT 336). Sevortyan, söz konusu kelimenin Farsçadan alıntı olduğunu belirtmiştir (ESTY, 69). Tenişev, söz konusu kelimenin Korpusumuzdaki diğer lehçelerdeki alamorflarını veriyor, ama kökeni konusunda bir bilgiye yer vermiyor (SGTY L, 450). Fasmer, Rusçaya Türkçeden alındığını, Türkçeye ise Farsça dillerden girdiğini belirtir (ESRY II, 64).

mayır/майыр

“Yün kısa çizme” (KRS II, 113).

[< **mayır*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

mökü/mөкү

“Ucu yukarıya doğru kalkık kaba deriden yapılmış topuksuz çizme” (KRS II, 135; KTS I, 935).

[< F. **ماكو** ÖS, 376]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Karasayev, söz konusu kelimenin Farsçadan alıntı olduğunu belirtmiştir, ancak Karahanlı döneminde tanımlanan *büküm/mükim*, *mükin* ‘bir çeşit kadın çizmesi’ kelimesi bu kelimeyle ilişkili olduğu düşünülebilir (DTS 132, 352; DLT I 395; EDPT, 327). Tenişev, açıklamaya yer vermemiştir (SGTY L, 381).

naker/накер

“Ucu yukarıya doğru kalkık çizme” (KRS II, 115; KTS II, 960): *накери бутта чойкоюп* ‘*nakeri* ayağında yakışmış’ (M.I, 7205, 7626, 7628).

[< F. **نكره** ÖS, 380]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

ötük/oryk

“Lastik veya deri çizme”: *өзүн өзү билун, өмүгүн төргө илун* ‘kendi kendini bilip ötügünü başköşeye asıp’ (KRS II, 103; KTS II, 1029); *бутунда кош-кош өмүгү* ‘ayağında çift ötüğü’ (M.I, 8078). *Ötük* günümüzde daha çok avlu işlerinde kullanılır, eskiden ise *ötük* her yere giyilen, giyildiği yere göre altın, gümüş vs. süslenilen bir çizme türüydü (KO, 169).

[< *etük* ‘boot’, EDPT, 50]

Kırgız Türkçesinde seyrek de olsa eski Türkçedeki ilk hecedeki *e-* sesi *ö-*’ye değişmiştir: *örük, öksü-, ötük..*

-t- Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *ata, muruntuk...*

Korpustaki diğer lehçeler: Nog. *эмук* ‘e.a.’ (RNS, 552), Kkalp. *emuk* ‘e.a.’ (RKS, 903), Kz. *əmiş* ‘e.a.’ (RKzS, 631).²⁷⁵

Tarihî:

a. ET. *edük/etik* ‘terlik, ayakkabı, pabuç, çizme’ (DTS, 188; DLT III, 283); OT. *etik* ‘e.a.’ (KS, 509), *etik* ‘terlik’ (KZL, 108), *ötük* ‘ayakkabı’ (ME1, 313; KE, 511), *edük* ‘e.a.’ (MM, 215); *etik* ‘kısa çizme’ (KW, 96)

b. Tenişev, tarihîve çağdaş Türk lehçelerine bakarak söz konusu kelimenin ‘1. Ayakkabı, hafif ayakkabı 2. Çizme, hafif çizme’ anlamlarına dikkat çekmiştir (SGTY (L), 479). Muhtemelen, kelimenin birinci anlamı ilkindir, çünkü eski kaynaklarda genellikle kelimenin ‘ayakkabı’ anlamı hâkimdir. Sevortyan vd., söz konusu kelimenin uzun biçimlerinin Türkmence (ə), Tuvaca (ê) ve Salarcada (î) şeklinde olduğunu, bunların en eskicil örnek olabileceğini dile getirir. Bu uzunlukların en eski örneklerde ağıza bağlı olarak kelimenin kökündeki seslerin değişken varyantalarını gösterdiğini ifade eder: *etük > ötük > odük*. Bazı örneklerde kelimenin ilk hecesinde –d->-t- seslerinin değişimini kelimenin kökündeki uzun sesin etkisiyle meydana geldiğini belirtir (ESTY, 39). Ramstedt, söz konusu kelime ile Mançu Tunguzcada geçen *etu-* ‘giyinmek’ fiili arasında ilgi kurar (SGTY (L), 479). Seydakatov, *ötük* kelimesinin etimolojisini yaparken ET. döneminde hem *adək*, hem *etük* kelimelerinin tanıklandığını gözünden kaçırarak, Çuvaşçada *atak* şeklinde tanıklandığına

²⁷⁵ Diğer alomorfolar için bkz. VEWT, 52.

dayanarak ET. geçen *adak* kelimesinin arkaik biçimi olduğunu ifade ederken yanılmıştır (KES, 198).

şarpıldak/шарпылдак

“Yaşlıların giydiği tahta sandaletler” (KRS II, 404).

[< **şarp** + **ıl**- (< *şarpıl*- ‘şap şap ses çıkarmak’, KTS II, 1372)²⁷⁶ + **dak**]²⁷⁷

+*l*: Ergin, Türkçenin tarihî dönemleri boyunca izlediğimiz /l/ edilgen çatı ekinin işlevini geçişsiz fiillerden meçhul fiiller, geçişli fiillerden de pasif fiiller yapmak olarak açıklar (TDB, 204). Tekin, -(X)*l*- ekini edilgen çatı eki olarak tanımlamış ve adıl- “ayrılmak”, teril- “toplanmak”, tiril- “dirilmek, canlanmak”, yubul- “yuvarlanmak” örneklerini vermiştir (OTY, 95). Korkmaz, -(X)*l*- ekinin bir kısım türetmelerde edilgenlik işlevini kaybederek ve eklendiği kökle kaynaşıp yeni anlamda geçişsiz fiiller türettiğini belirtir. Bu türetmelerde ekin daha çok kendi kendine oluş ve dönüşlülük işlevinin ağır bastığını ifade eder (TTG, 127). Erdal, aynı doğrultudaki düşüncelerini ifade etmiştir (OTWF, 651). Kırgızcada bu ekin fonksiyonu aynıdır. Ünlü ile biten kelimelere direk eklenir, ünsüzlerle biten kelimelere eklenirken bağlantı ünlüsü (-*I*-, -*U*-) alır (KTG, 60, 217; GKLY, 246).

+*dAk*: Kırgızcada hem fiil tabanlı isimler yapan hem isim tabanlı isimler türeten ektir. İsimden isim yapan +*dAk* eki Çağatay döneminden itibaren tanıklanan +*lAk* (< + *lA*- + *k/k*) ekinin değişmiş biçimidir ve anlamca genellikle yer bildiren ek olarak kullanılmıştır (ÇK, 34). Bu ekin bünyesinde +*lA* isimden fiil yapma ekinden gelişen +*DA* eki ile +*k*²⁷⁸ fiilden isim yapma eki mevcuttur. Kırgızcada eklendiği kelimeye çokluk anlamı katar, çoğunlukla yer ismi yapar (GKLY, 45). Fiilden isim yapan +*dAk* eki Kırgızcada iş ve hareketin sonucunu bildiren isimler yapar (KTG, 101).²⁷⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

²⁷⁶ Yansıma sözcükler ile ilgili bkz. Özkan, F. Özkan, İ. 2015:55-62.

²⁷⁷ Yansıma fiil olan *şarpıl*- kökünden türemiş isimdir.

²⁷⁸ Eski Türkçede +*k* ekinin kullanımı konusunda bkz. Erdal 1991: 649

²⁷⁹ *tüyök, kuur-dak, bış-tak* (KTG, 101).

tulay/тулай

“Keçe veya koyun derisinden yapılan kalın ayakkabı” (KTS II, 127).

[< *tulay]

Korpustaki diğer lehçeler: Kkalp. *тувлаз* ‘deri’; Kz. *тувлақ* ‘kurutulmuş deri’ (KzTTS, 820), Nog. *тулық* ‘küçük deri çuval’ (RNS, 365).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Eski Osmanlıca metinlerinde tanıklanan *tula* kelimesi günümüzde Türkiye Türkçesinin ağızlarında ‘işlenmemiş deri, deri’ anlamında ve Başkurtçada ‘buzağı korkuluğu, deri battaniye’ anlamında tanıklanmaktadır (SGTY (L), 387). Räsänen, bu kelimeyi *tulup* ve *tulum* kelimesi ile karşılaştırarak semantik açıdan benzerliklerini dile getirir (VEWT, 479b, 498).

tulup/тулуп

“Buzağı derisi ve bu deriden dikilen çizme” (KTS II, 1217; KRS II, 266; KEBS, 287).

[< *tulup]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

2.9.2. ‘Ayakkabı Aksesuar ve Parçaları’ ile İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup

apkit/апкыт

“Ayakkabının arka tarafı, topuk”: *апкыт-сапкыт алты күн, бу да суук кыш болот* ‘apkit-sapkit altı gün, bu da soğuk kış olur’ (KRS I, 116; KTS I, 104).

[< *ap + kit]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

batek/батеk

“Ayakkabı tabanlığı” (KTS I, 89).

[< F. پاتك ÖS, 324]²⁸⁰

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bettik/беттик

“Çizme yüzü” (KRS I, 32).

[< **bet** (< *bet* ‘the (human) face’, EDPT, 296) + **tik**]

+*tIk*:²⁸¹

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kırgızcada ‘yüz’ anlamında kullanılan *bet* kelimesi ile +*tik* isimden isim yapım eki ile oluşmuştur.

culuk/жулук

“Ayakkabının ucundaki tabanıyla birlikte dikildiği taraf”: *жулугунан сөгүлүп кетүү* ‘*cugulundan* sökülme’ (KTS I, 489).

[< **culuk*]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çarım/чарым

“Tabanlık deri; taban” (KRS II, 352).

280 Söz konusu kelime Kırgızcaya Tadjikçe vasıtasıyla girmiştir: *po* ‘ayak’ + *tak* ‘bir şeyin dibi’ (KTT, 14).

281 *koñul+tak, ceñil+tek* (Сейдакматов 1988: 325). Ayrıntılı bilgi için bkz. *beldik*

[< F. چرم ÖS, 278]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Rusya'nın kuzey bölgelerinde yaşayan Sibirya, Hakas, Yakut, Altay, Şor Türklerinin söz varlığında *çarım* kelimesi tanıklanmıştır. Bu kelime 'sabah saatlerinde sertleşmiş olan karın üst tabakası' anlamında kullanılmaktadır. Rus etimoloji sözlüklerinde söz konusu kelimenin Komi dillerinden *t'şareṃ* ve Norveç dillerinden *čarva* 'donmuş, sert kar' geçmiş olduğu ileri sürülmüş, aynı zamanda Teleütçede geçen *čarym* biçimine dayanarak Türkçe kökenli olabileceği tahmini de ileri sürülmüştür (OSTN III, 1865; KWb, 422).

çege/чеге

“Çizme tabanına, eğere vurulan ince çivi”: *босогонун сыртына болоттон чеге кактырган* 'eşiğe çelik *çege* çaktırmış' (KTS II, 37); *чеге бала чором-ден* 'çege çocuk beyim diye' (M.I, 2994)

[< iç + ege 'eyere vurulan ince çivi' (OSTY I, 1511)]

+gE: ET. döneminde düz biçimde tanıqlanan +gA ekinin (OTWF, 83) Kırgız Türkçesinde yuvarlak alamorfları da kullanılmaktadır. Fonksiyonu ET. döneminden bu yana eklendiği kelimeye 'küçültme' anlamı katan isimden isim yapım ekidir (KTG, 99, 310).²⁸² Clauson, -*kiñe* ekiyle işlevsel anlamda ilişkili olabileceğini ifade eder (EDPT, XI).

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki lehçelerden Kazakçada tanıqlanmıştır: *ичиуи* 'e.a.' (Зарипова, 2008: 10).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

²⁸² *sır+ga, baş+ka* (Кудайбергенов 1980: 99, 310).

b. Radlov, söz konusu kelimenin Korpusumuzdaki diğer lehçelerdeki alamorflarına dayanarak *iç* kelimesinden meydana geldiğini ifade etmiştir (OSTY I, 1511). Kırgızca alamorfundaki ünlü düşmesi meydana gelmiştir: *içege* > *çege*.

çulgoо/чулгоо

“Lastik botun içinde terleyen ayağın terini emmesi için ona dolanan bez parçası”: *сүү болгон кийиз чокоюн чечип, чулгоосун оронуп, кургактан кийинди* ‘ıslanan keçe çokooyunu çıkarıp, *çulgoosunu* sarıp, kurulanıp giyindi’ (KTS II, 1339).

[< *çuğla*- ‘to wrap, pack up’, EDPT, 407]

Korpustaki diğer lehçeler: Kkalp. *шулык* ‘e.a.’, Kz. *шұлық* ‘e.a.’ (KzTTS, 927). Günümüzde Oğuz dillerinde kullanılan *çorap* kelimesi Radlov’da ‘uzun çorap, külotlu çorap’ (OSTN III, 209) şeklinde tanıklanmıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *çulgav* ‘e.a.’ (KW, 77)

b. *çulğa*- ‘dolamak’ fiili OT. döneminden itibaren tanıklanmıştır: *çulğa*- ‘dolamak’ (İM, 517; NF, 6; ME2, 112), *çulğaş*- ‘dolaşmak’ (MG, 139). Tatarcada *çolgau*- ‘dolamak, kaplamak’ (TTRS, 640) ve Kırgızcada *çulğa*- ‘dolamak, kaplamak’ şeklinde kullanılan fiilden oluşan kelimedir. CC’ta *çulgav* ‘dolak, dizden aşağı sarılan bez’ (KW, 77) şeklinde tanıklanmıştır.

Radlov kelimenin Farsça kökenli olduğunu dile getirir (OSTN III, 209).

kön/көн

“İri hayvanın derisinden yapılan, kalitesi düşük deri” (KTS I, 780; KO, 122).

[< *kön* ‘raw hide for tanning’, s.i.a.m.l.g. for ‘tanned leather’, EDPT, 725]

Korpustaki diğer lehçeler: Nog., Kkalp., Kz. *көн* ‘deri’ (KzTTS, 413). Aral Hazar ve İdil Ural Türk dillerinin hepsinde ‘işlenmiş deri’ anlamında kullanılır.

Tarihî:

a. ET. *koğuş* ‘işlenmiş deri’, *kön* ‘işlenmemiş deri’ (DLT III, 140; DTS, 314); OT. Ø

b. Söz konusu kelime Moğolcaya *köm/hüt/höt* biçiminde geçmiştir. Yakutçaya da Moğolcadan geçmiştir: *köm* (VEWT, 290; KWb, 239). Şerbak, kelimenin en eski biçimini *kōn* olarak alıyor (ESTY, 72). Bu kökten türemiş ve bir çeşit deri pantolonu belirten *könçek* kelimesi türemiştir (SGTY (L), 478). Tenişev, söz konusu kelimenin kökünü Tungus-Mancur dillerindeki *huə, ū* ‘deriyi işlemek’ kelimelerine dayanarak **kö-* fiiline götürebileceğini ifade ediyor (SGTY (L), 384).²⁸³

körmöç/көрмөч

“Çizme için kaliteli deri” (KRS I, 429).

[< **körmöç*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

körçögö/көрчөгө

“At donanım malzemelerinden olan yular veya başlık üzerine yapılan bakır, gümüş veya altın süsler; ayakkabı üzerindeki süs”: *алтын ээр, сырдуу каш, көрчөгөсү* *көөхар тауи* ‘altın eyer, sırlı taş, *körçögösü* kehribar taş’ (KRS I, 43; KTS I, 794).

[< **körçögö*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø,²⁸⁴ OT Ø

küdürü /күдөрү

“Yumuşak deri; güderi”: *күдөрү кылган ак кайыи* ‘kemer beyaz *küdürü*’ (KRS I, 458).

²⁸³ *gön-kön* kökü Tuv. *hö:t-* ‘deriyi vurgulamak, işlemek’ fiilinde aranabilir mi???

²⁸⁴ ET’de “elbise üstüne giyilen geniş ve kolsuz üstlük, aba” anlamındaki *çöge* kelimesi tanıklanmıştır (KB, 132). Bu kelimeyle ilişkili olabilir.

[< F. گودره/گودر ‘genç sığır, dana; dana derisi’ PRS, 288]²⁸⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

künç/кунч

“Ayakkabının arkasına konulan nesne” (KRS I, 467).

[< **konç*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø²⁸⁶, OT Ø²⁸⁷

b. Kırgızcada ve birçok Türk lehçesinde organ ismi olarak kullanılan *konç* kelimesinden gelişmiştir.

ökçö/өкчө

“Topuk”: *өкчөсүн көкшал ойдурган, алтын наалы койдурган* ‘ökçesine nakış işletmiş, altın nal koydurmuş’ (KRS II, 92; KTS II, 05); *өтүгүнүн өкчөсү* ‘çizmesinin ökçesi’ (M.II, 5725).

[< *ökçe* ‘ökçe, topuk’, ESTY, 520]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *өкше* ‘e.a.’ (KzTTS, 650), Kkalp. *өкше* ‘e.a.’ (RKS, 322), Nog. *өкше* ‘e.a.’ (RNS, 257).

Tarihî:

a. ET. *ökçe* ‘ökçe, topuk’ (TİEM 73 17r/2; RKT 25/12a3→KrTS, 738); OT. *ökçe* ‘e.a.’ (KE, 503; İM, 580).

b. Türk dillerinde ‘topuk, ayak topuğu’ anlamında, ender olarak da ‘ayakkabının arka kısmı, destek, sütun’ anlamında kullanılan kelimedir. Sevortyan

²⁸⁵ Kırş. Moğ *küderi* “misk geyiği” (MED, 497)

²⁸⁶ DLT’de “yaka, urba yakası” anlamında *künçek* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 480).

²⁸⁷ CC’ta *konç* ‘bacak, baldır’ şeklinde tanıklanan kelime mevcuttur, ilişkisi? (KW, 199)

vd. bu kelimeyi Altaycada ‘vurmak, depmek’ anlamında kullanılan *feki- fiiline dikkat çekmektedir (ESTY, 520). Çağatay döneminde tanıklanan *ōk* ‘destek, sütun’ (< *ok* ‘topuk, ayak topuğu’ + *ça* (küçültme eki) kelimesiyle ilişki kurarak söz konusu kelimenin kökünü bu kelimeye dayandıran araştırmacıların görüşü kesin değildir (SGTY L, 289). Bu durumda organ ismi ayakkabı parçasının ismi olmuştur. Moğolcada *ōsgiy* ‘ökçe’ şeklinde geçmektedir (KTT, 91).

şalı/шалы

“Deri ayakkabı üzerine süs yapmak amacıyla yapıştırılan veya dikilen renkli deri parçalar”: *кепичим шалы булгары* ‘ayakkabım *şalı* derisidir’ (KRS II, 400).

[< F. شالى ÖS, 414]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

taka/така

“Ökçe” (KRS II, 192; KTS II, 113): *оң колунун такасын* ‘sağ tarafının *takası*’ (M.II, 852, 854, 856, 186, 865).

[< **tak-** (< *tak-* ‘to fix or attach’, EDPT, 464) + **a**]²⁸⁸

+A:²⁸⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

taman/таман

“Ayağın yere basan kısmı, taban; ayakkabı tabanı”: *таманымды оорутуп жара кылдың жокчулук* ‘*tamanımı* sızlatıp yara ettin yokluk’; *таманы калың кепич* ‘*tamanı* kalın ayakkabı’ (KTS II, 1138; KRS II, 199).

²⁸⁸ *Tak-* fiilinden türemiş isimdir.

²⁸⁹ bkz. *salagoyto*

[< *taban* ‘the sole of the foot’, EDPT, 441]

(-p-)-b->-m- değişimi geniz sesine bağlı olarak gerçekleşir.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *табан* (RKzS, 606), Kkalp. *табан* (RKS, 698), Nog. *табан* (RNS, 436). Radlov, sözlüğünde Türk lehçelerinde kullanılan *taban* kelimesinin dört farklı kullanımına değinir: 1. taban; esas, temel 2. düz, düz ve basık yer, basık 3. tırmık 4. dağ geçidi (OSTN III, 963).

Tarihî:

a. ET. *taban* ‘taban, deve tabanı’ (DLT III, 400); OT. *taban* ‘e.a.’ (KE, 586; DM, 110; KW, 231)²⁹⁰

b. Clauson, *tapan* kelimesinin ‘ayak tabanı’, *daban* kelimesinin ise ‘dağ geçidi’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir (EDPT, 441). Ramstedt, Türkçedeki *taban*, *taman* kelimelerini Moğolca ve Kalmukçadaki şekilleriyle izah etmiştir (KWb, 385). Tenişev, bu düşüncüyü klasik altaist yaklaşım olarak değerlendirmiştir (SGTY (L), 289). Vambéry, *taban* kelimesine ‘taban, ayak tabanı’ anlamını vererek kelimeyi *tap*, *tab*, *tep*, *teb*, *tip*, *tib*, *tüb* (aşağı, alt, dip) kökleriyle açıklamıştır. Ayrıca bu köklerden türediğini düşündüğü Çağatay Türkçesindeki *tabanlıq* kelimesi için de ‘maiyet, birisinin emri altında olan’ anlamını vermiştir (EWTTS, 156).²⁹¹ Räsänen’in *tapan* kelimesinin ana tipinin *tāpan* olduğunu dile getirmiştir (VEWT, 462). Doerfer, kelimenin ana tipinin *tapān* olduğunu dile getirmiş, ancak ikincil uzun ünlünün açıklamasını yapmamıştır (ESTY, 112). Sevortyan, *daban* kelimesinin ilk hecesindeki /a/ ünlüsünün uzun olduğunu düşünmektedir. Ona göre ünlünün uzunluğu etimolojiktir ve buna ilaveten *taban* fonetik şeklinin *tapan* kelimesinden türemesi daha doğrudur: *tāban* / *taban* < *tāpan* / *tapan* (ESTY, 112). Kelimenin *taman* biçimi ise ikincildir. İlk anlamı ‘ayağın tabanı’, ikinci anlamı ise ‘ayakkabının tabanı’ şeklindedir. *Taban* kelimesi, *tap* (a)- fiilinden /-n/ eki yardımıyla oluşmuş araç, alet anlamlı, türemiş bir kelimedir. Bu da aşağıdaki verileri ortaya çıkarmaktadır: *tapa*- ‘ezmek (ayakları altında)’ kelimesi Kazak ve Tatar Türkçelerinde yer alır. *Tapal*- ‘ezilmek’ Tatar ağızlarında yer alır. Fiil, /Ala-/ yapım ekinin yardımıyla *tabala*- (Develer için) şeklini almış olabilir. *Tabala*- fiili Türkmen Türkçesinde *tebele*- şeklinde görünmektedir (ESTY, 112). Bu fikre Tenişev şüpheli

290 Kırgız Türkçesinde Eski Türkçe kelime içinde p>b>m ses değişimi söz konusudur.

291 Ayrıntılı bilgi için bkz: Erbay 2012: 9-16.

yanaşıyor (SGTY (L), 289). Hamzayeva, Türkmen Türkçesinde yer alan *taban* kelimesine ‘ayak tabanı, topuk ve topuğun alt kısmı’, *tabanla-* fiiline ‘tabanla ezmek’ anlamlarını vermiştir (TY, 232). Ataniyazov ise Türkmen Türkçesinde yer alan *daban* kelimesinin *dap/tap* yansıma sesine +*an* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirterek ilk hecedeki ünlünün uzunluğuna dikkat çekmiştir (TSK, 107). Kelimenin Ermenice olduğu görüşünde olan Dankoff, Ermenice *tap* ‘kelimesinden, tarım ve çiftçilikle ilgili *tap‘an* (tapan, tırmık, sürgü) kelimesinin türediği ve bu kelimenin de Türkçeye girdiğini belirtmiştir (ALW, 9,13). Tietze, Dankoff, ve Budagova’nın *tapan* kelimesini Ermeniceye dayandırıldığını, bununla birlikte Ymär Daher ve Sevortyan’ın ise kelimenin Ermenice olduğu yönünde her hangi bir bilgi vermediklerini belirtmiştir (TETTL, 543). Eren, *tapan* ‘ağaç sürgü’ kelimesi hakkında Tietze (*tapan* < Erm. *dap‘an*), Dankoff (*tapan* < Erm. *tap‘* - *tap‘an*) ve Budagova gibi bazı Türkologların *tapan* kelimesinin Ermeniceden geldiği yönünde görüşlerinin olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, kelimenin Türkmencede *dābanlāmak* biçiminin olduğunu ve bunu Dankoff’un göremediğini belirtir (TDES, 394; VEWT, 462). Zülfikar, *tapan* kelimesinin *tap* yansıma sesinden kaynaklandığı görüşündedir; *tapan* kelimesi için ‘basılmış, sertleşmiş yol; ekili tarlayı düzeltmek için ağaçtan yapılmış araç’ anlamlarını vermektedir (Zülfikar 1995: 638-639). *Taban* kelimesi Ermenice sözlüklerde de yer almaktadır. Bedros Zeki, eserinde Ermenice olarak aldığı *taban* kelimesine ‘düz, yassı’ anlamını vermiştir (Zeki 1907: 795). Budagova da yaptığı çalışmada kelimenin Ermenice olduğu görüşünü savunmuştur (Budagova 1984: 14). Gülensoy, *tapan* kelimesine ‘tarlaya atılan tohumu örtmek için gezdirilen, ağaçtan geniş araç, sürgü (< *tap+a-n*)’ anlamını vererek Eren, Tietze, Budagova ve Dankoff’un görüşlerini özetlemiş ve Ermeniceden alıntı bir kelime olmadığını dile getirmiştir (Gülensoy 2007: 859).

ultañ/ултан

“Çizme tabanı”: *бирөөнүн элинде султан болгончо өз элиңде ултан бол* ‘el yerinde sultan olacağına kendi elinin *ultañ* ol’ (KRS II, 304).

[< *uldañ* ‘the sole of a boot’, EDPT, 131]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ултан* ‘e.a.’ (RKzS, 606), Kkalp. *ултан* ‘e.a.’ (KkRS, 698), Nog. *ултан* ‘e.a.’ (NRS, 382). Söz konusu kaynaklarda ‘işlenmemiş deri ve bu deriden yapılan eşyalar’ anlamında kullanılır.

Tarihî:

a. ET. *uldañ* ‘pabuç altı, tabanı’ (DLT I, 116), *uldañ//oldañ* ‘pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı’ (DTS, 366, 689)²⁹²; OT. *ultañla-* ‘ayakabıya taban geçirmek’ (ME2, 194).

b. Söz konusu kelimenin semantik dağılımına bakıldığında zaman şöyle bir anlam tablosu meydana çıkıyor: *ul* ‘bir şeye dayanan nesnenin dayandığı kısmı, temel’; *ulta-/olta-* ‘bir şeye dikmek’; *ultañ* ‘dikilen, konulan, yapııştırılan şey’. Clauson, söz konusu kelimeyi morfolojik olarak *u:l + d + n* şeklinde ayırıyor, ama kökeni konusunda net bir bilgi vermiyor (TMS, 149), ancak karşılaştırmak için M. *ul* ‘ayakkabı tabanı; esas, temel’ kelimesine işaret ediyor (MED, 868). Dıykanov, *ul* kökünün Moğol ve Türk dillerinin ortak kelimesi olarak değerlendiriyor (KTT, 74). Sevortyan vd. de etimoloji yapmıyor (ESTY, 449).

2.10. ‘Takı’ ile İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

Eskiden günümüze kadar giyimlerin yanı sıra takılar da önem arz ediyordu; takı güzelliğin, zarafetin yanı sıra gücün, iktidarın simgesiydi. En yaygın olan takılar: yüzük, küpe, kolye çeşitleri idi. Kemer, kayış, düğme gibi aksesuarlar bazı giyimlerin ayrılmaz süs parçalarıydı.

2.10.1. ‘Saç Takıları’ ile İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup

барик/бапик

“Ауып айры өрүлөккө кырк-елли ипле уапылмыш саа сүсү”: *Ырамаңдын ырчы уул, ычкыры бапик кырк муун* ‘Iraman’ın şarkıcı oğlu, kemeri ve saç süsü kırk düğüm’ (KTS I, 77; KO, 14). Bu kelime *bariske* şeklinde de kullanılır: *көк баписке күймөлүү* ‘mavi *bariske* örtüsü’ (M.II, 753)

[< F. *پاپوك* ‘ip saçak’, ÖS, 58]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø²⁹³, OT Ø

²⁹² *ol/ul* ‘esas, temel’ (DTS, 608); *ultañlug* ‘tabanlı, tabanı olan’ (DTS, 610);

çaşı/чачы

“Şapkaların tepesine takılan veya eşarpların kenarlarına takılan ip süsler”: *суусар тебетей, анын чокусунда көк мончок өткөрүп таккан узун кара чачы* ‘susamuru şapkası, onun tepesinde mavi boncuk geçirilen uzun siyah saçları’ (KRS II, 353; KTS II, 136). *Çaşı* şeklinde kullanımı da vardır (KO, 224).

[< **çaş**- (< *saç*- ‘to scatter, sprinkle’, EDPT, 794) + **ı**]

s- > ç-: Eski Türkçede /s-/ sesi ile başlayan kelimelerin birçoğu Kırgızcada /ç-/’ye döner (SGTY (F), 244; SFTY, 174; MİFTY, 151).²⁹⁴

+I: Eskiden eş sesli zarf-fiil ekinin aynısı olmuş olabileceği dile getirilen bu ek (ETG, 44) Kırgız Türkçesinde ölü yapım ekleri arasında sayılır (KTG, 81).²⁹⁵

Gerileyici ünsüz benzeşmesi meydana gelmiştir.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır. Ancak, bazı lehçelerde *çaşak* ‘kadın şapkası’ biçiminde tanıklanmıştır (RTSV, 3; STY, 225).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø²⁹⁶

b. Kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır. Ancak, kelimenin kökünü oluşturan *saç*- fiili Eski Türkçe döneminden bu yana tanıklanan kelimedir (TTES, 230). Moğolca *tsatsa*- ‘saç-’ kökü ile ilişkilendirilmiştir (KL, 39).

çaşпак/чачпак

“Örgü saça süs amacıyla eklenen ipler”: *гүмүштөн чачпак соорунда, күлгөнүң турам оюмда* ‘gümüş *çaşпак* üzerinde, gülümseyen yüzün hatırımda’; *кең чачпак* ‘geniş *çaşпак*’ (KRS II, 353; KEBS, 38). *Çaşпак* sadece renkli ipten ibaret olduğu gibi çeşitli değerli taşlarla da süslenmiş türleri de vardı (KO, 223).

[< **çaş** (< *saç* ‘hair’, EDPT, 794) + **пак** (< *bağ* ‘bond, tie, belt’, EDPT, 310)]

s- > ç-:²⁹⁷

²⁹³ DLT’de ‘kadınların takma olarak keçi kılından yaptıkları zülûf’ anlamında *öñik* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 135).

²⁹⁴ Kırg. *saç>çaç, sümük>çimkirik...*

²⁹⁵ *sıltı, üñü, öñü, çaşı...* (Кудайбергенев 1980: 81)

²⁹⁶ CC’ta *saçak* ‘saçak’ kelimesi tanıklanmış, ilgisi olabilir (KW, 210)

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *saçbah* ‘saç süsü’ (KS, 86)

b. İncelenen kelime, *saç* ve metateze uğramış olan *bağ* kelimesinden meydana gelmiştir. Buna göre *çaçpak* kelimesinin birebir anlamı ‘saç bağı’dır (KES, 248)²⁹⁸. Söz konusu kelimenin kökünü oluşturan *çaç* kelimesi Eski Türkçe döneminden bu yana ilk sesinin asimilasyona uğramış *s > ç* (saç) biçimleriyle tanıklanmıştır. Kökü net değildir, kıyaslanması bakımından Moğolca *sançığ* ‘kakül’, Halhaca *sançığ* ‘kakül’, Buryatça *hanşag* kelimeleri sıralanmıştır (SGTY (L), 41).

çatuv/чатуv

Çaç uçtuk/чау учтук şeklinde de kullanılan bu kelime ‘iki küpeyi birbirine bağlayan ip’ anlamında kullanılan terimdir (KRS II, 352).

[< **çaç** (< *saç* ‘hair’, EDPT, 794) + **uç** (< *uç* ‘extremity, end, tip’, EDPT, 17) + **tuk**]

İki kelimeden oluşan bu terimin ilk kelimesinin *çaç* son sesi olan /ç/ sesi ve *uçtuk* kelimesinin ikinci sesi /ç/ düşmüş, son hecesindeki /k/ sesi ise eskicil biçimini korumuştur: *v < w < g < ğ < k*.

*s- > ç-:*²⁹⁹

+*tuk*: Eski Türkçe döneminden bu yana isimden isim yapım görevinde tanıklanmış olan bu ek Kırgızcada da aynı işlevini korumaktadır (KTG, 79).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

²⁹⁷ bkz. *çaçı*

²⁹⁸ Aslında ET. *bag* kelimesi Kırgızcada *boo* biçimine dönüşerek yuvarlaklaşmıştır. Ancak söz konusu kelimedeki eski biçimini korumuştur.

²⁹⁹ bkz. *çaçı*

çolpu/чолпу

“Kadın saçına bağlanan, yuvarlak gümüş madeni para ile süsleyerek yapılan süs”: *Силердин кыргыздар менден көбүнчө чолпу, чачпачтык жасалгаларды алыша турган* (KTS II, 1331). Eskiden bu saç süsü görkemli bir şekilde değerli taşlarla yapılır, tam ortasına nazar değmesin diye deri içine dua konulurarak dikilirdi (KO, 227).

[< *çolpu]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Budagov’un sözlüğünde söz konusu kelime ‘saç ucuna takılan gümüş süsler; derince çanak, elek’ anlamında kullanılmıştır. Ahmetyanov, söz konusu kelimenin aslının Moğolca *çolubu* ‘söğüt ağacının eğik dallarından yapılan elek’ olduğunu belirtmiştir. Eskiden çolpu çeşitleri ağaç dallarından yapılırdı, daha sonra metal örnekleri yapılmaya başlanmıştır (SSTTN I, 499).

eşme/эшме

“Kadınların saçını uzatmak için ucuna taktıkları siyah ip” (KRS II, 47; KTS II, 446).

[< eşme ?]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

keleñker/келеңкер

Keleñker çaçpak/келеңкер чачпак şeklinde de geçen bu kelime ‘farklı renklerden oluşan ipler ile yarılan saçın ucuna takılan süs’ anlamında kullanılır: *келеңкер чачпак келин бар, бойго жеткен уулу бар* ‘*keleñker çaçpak* genç kadın var, billüğe ermiş oğlan var’. Bu kelime aynı zamanda bir çeşit kumaşı da belirtir (KRS I, 369; KTS I, 683).

[< F. قلمکار ÖS, 358]

+ker: Kırgızcada ‘-li, -ci, eden, edici’ anlamında kullanılan Farsça +*kār* ekinden gelişen bu ek genellikle alıntı isimlere gelerek iş yaparı belirtir (KTG, 97).³⁰⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

könçök/көнчөк

“Kulağın alt kısmındaki yumuşak bölüm; saç ucuna takılan deri, demir süs”: *жалаң алтын баары ачыкч, көнчөгүнө тактырын* ‘bütün hepsi altın anahtar, süsüne taktırmış’ (KRS I, 423; KTS I, 78).

[< **kön** (< *kön* ‘raw hide for tanning, s.i.a.m.l.g. for ‘tanned leather’, EDPT, 725) + **çök**]

+çÖk:³⁰¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Eski Türkçeden bu yana ‘deri’ anlamında kullanılan *kön* isminden türemiş kelimedir.

³⁰⁰ *talap+ker, kızmat+ker, iş+ker* vs. (Сейдакматов 1988: 314).

³⁰¹ bkz. *cançık*

kübök/күбөк

“Saç süsünü oluşturan küçük metal parçacıklar: *алтын, күмүш аралаш алкымга таккан күбөгү* ‘altın, gümüş karışık boynuna taktığı *küböğü*’; *жипке тизген күбөктөй тизилип* ‘ipe dizilen *kübök* gibi’” (KRS I, 458; KTS I, 183).³⁰²

[< M. *xavh* ‘av aleti; küçük metal parça’, ÖS, 170?]

Eski Türkçedeki –p- sesi Kırgız Türkçesinde söz içinde –b- sesine dönüştüğü gösterir örneklerden biridir: *köbük, cibek, cabuu...*

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø³⁰³; OT Ø

suysal/суйсал

“Siyah ip bağcıkları veya saçı uzatmak için saç ucuna takılan metal süsleri bulunan ipek ip bağcığı” (KRS II, 163).

[< **suysal*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tüymö/түймө

“Saç ucuna takılan iplerle örülerek yapılan süs çeşidi” (KO, 206).

[< **tüy-** (< *tüg-* ‘to tie, to knot’, EDPT, 477) + **mö**]

+*mÖ*.³⁰⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø³⁰⁵

302 Kübök’ün uzunluğu 80 sm. olur, değerli metallerle yapılan çeşitleri de vardır (KO, 155)

303 > *DLT *küpe* ‘küpe’ (DLT III, 217)

304 bkz. *çıptama*

305 OT.de ‘dügme’ anlamında *tügme* kelimesi tanıklanmıştır. Söz konusu kelime ile aynı kökten gelişmiş olabilir.

uçtuk/учтук

“Kadın saçının ucuna takılan metal süs”: *чач учтук ордуна байланган* ‘saç uçuğun yerine bağlanmış’ (KRS II, 1133).

[< **uç** (< *uç* ‘extremity, end, tip’, EDPT, 17) + **tuk**]

+*tlk*: Eski Türkçeden bu yana isimden isim yapım eki olarak kullanılan bu ek Kırgızcada da aktif kullanılmaktadır.³⁰⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

2.10.2. ‘Diğer Takılar’ İle İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup:

ala tamak/ала тамак

“Göğüslere kadar gelen çeşitli taşlarla bezenmiş geniş, milli takı türü” (KTS I, 73; KEBS, 22).

[< **ala** (< *ala* ‘parti-coloured, dappled, mottled, spotted, blotchy’, EDPT, 126) **tamak** (< *tamga:k* ‘throat’, EDPT, 505)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø³⁰⁷; OT Ø

b. İki kelimeden oluşan bu terimin ilk kelimesi Türkçede bilinen *ala* ‘beyaza yakın veya alacalı’ kelimesidir. İkinci kelime olan *tamak* ise Kırgızcada ‘boyun’ anlamında kullanılan kelimedir (KTS II, 1138). İki kelime birleşerek ‘boyuna takılan takı’ anlamını kazanmıştır.

³⁰⁶ *koñul+tak, ceñil+tek* (Seydakmatov, 325). Ayrıntılı bilgi için bkz. *beldik*; Räsänen 1957: 104; Орызбаева 2000: 231.

³⁰⁷ ET’de “gerdanlık” anlamında *kilde* (DLT I, 432) ve *asıngu* kelimesi tanıklanmıştır (TIEM 73 92r/8→KrTS, 80). OT’de ‘gerdanlık’ anlamında *kögüzlük* kelimesi tanıklanmıştır (ME3, 148).

alka/алка

“İbadet sırasında dervişler tarafından oluşturulan çember ve büyük küpe” (KRS I, 5).

[< Ar. **حلقه** ‘yüzük, yuvarlak küpe’, ÖS, 314]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *alka* ‘göğüslere kadar gelen büyük küpe’ (KzTTTS, 41), Nog. *alkan* ‘kolye’ (NRS, 8).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *halqa* ‘halka, tasma, tokmak’ (NF, 10; KE, 236; ME2, 124; HŞ, 405); *halka, halha* ‘halka, yüzük’ (KW, 100)

b. Arapçada ‘yuvarlak’ anlamında kullanılan *halka* kelimesinin fonetik değişmeye uğramış biçimidir (TTES, 15; LKT, 80).

bargek/барпек

“Pahalı kadın süsü (madeni paralarla ve başka değişik süslerle yapılan alına takılan takı çeşidi)”: *башыңа барпек кылып ал* ‘başına *barpek* kıl’ (KRS I, 10; KTS I, 80; KO, 14).

[< F. **برگ** ÖS, 324]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bermet/бермет

“İnci” (KRS I, 30; KO, 34): *жуубар, бермет кошо экен* ‘kehribar, *bermet* de varmış’ (M.I, 116).

[< F. **مرواريد** ‘inci’ (ÖS, 328)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bilerik/билерик

“Kadınların kollarına taktıkları süs, bilezik ”(KRS I, 34; KTS I, 227): *билериги зумурат* ‘bileziği zümrüt’ (M.II, 9808). *Bilezik* eskiden sosyal statü göstergesiydi, bu yüzden çeşitli değerli metallere (altın, gümüş vs.) yapılır, kıymetli taşlarla süslenirdi (KO, 36).

[< **bilezik** (< *bile:zük* ‘bracelet’, EDPT, 345) < **bilek** + **yüzük**]³⁰⁸

Eski Türkçe –z/-z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*³⁰⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *білезік* ‘e.a.’ (RKzS, 514), Kkalp. *билезик* ‘e.a.’ (RKS, 63), Nog. *билезик* (RNS, 56).

Tarihî:

a. ET. *bilezuk* ‘e.a.’ (DTS, 99; DLT I, 518); OT. *bilezik/bilezük* ‘e.a.’ (ME1, 222, 402; ME2, 102; KS, 270; KE, 103; MM, 207; İM, 509; KZL, 104; DM, 76; İML, 150)³¹⁰

b. Radlov bu kelimeyi *bilek* + *üzük* (yüzük) şeklinde ele alıyor (ESTY, 114). Clauson, Radlov’un düşüncesine katılıyor ve söz konusu kelimeyi başka türlü izah etmenin mümkün olmadığını dile getirmiştir (EDPT, 345). Buradan hareketle Özbekçede gördüğümüz *bilaguzuk* biçiminin en eskicil biçim olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kelime *bilek* ve *yüzük* kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir (VEWT, 76; ESTY, 143). Eski Türkçede *yüzük* ‘yüzük’ kelimesi tanıklanmıştır (DTS, 288). Kazakçada iki kelime birleşirken birinci kelimenin son sesi /k/ düşmüş, ikinci kelimenin ise ilk sesi /ü/ düşmüş; söz konusu seslerin düşmesiyle birlikte düzleşme meydana gelmiş ve *bilezik* biçimi oluşmuştur. Türkmencede *bilerzik* biçimi tanıklanmıştır, Kırgızcada ise z sesinin düşmesiyle *bilerik* biçimi oluşmuştur (KES, 53).

308 Bu örnek Kırgız Türkçesindeki rotasızmin hapaks örneği olabilir: z > r

309 y (g) sesinin inceltici etkisi ile ü > i ses değişimi meydana gelmiştir.

310 Eski Türkçedeki e, i seslerinden sonra gelen u ünlüsü gerileyici benzeşme ile i sesine dönüşür.

büçülük/бүчүлүк

“Gümüş ile süslenmiş büyük metal düğme” (KRS I, 69; KTS I, 289).

[< *büçü*³¹¹ + *lük*]

+*lÜk*:³¹²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

celbirçek/желбирчек

“Küpenin ucundaki süs”: *сөйкөнүн желбирчегу* ‘küpenin celbirçegi’ (KRS I, 245; KTS I, 445). *Celbirööç/желбүрөөч* biçimi de vardır (KO, 50).

[< **cel** (< *yel*³¹³) + **bir-?** + **çek**]

y- > *c-*:³¹⁴

+*çEk*:³¹⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Küpenin ucunda sallanan bu süs hareket ederken sallılır. İsmi muhtemelen bu özelliğinden dolayı almıştır.

311 bkz. *büçü*

312 bkz. *cooluk*

313 bkz. *celegey*

314 bkz. *celegey*

315 bkz. *cañçık*

cıga/жыга

“Kuşun tepesindeki taç; padişah nişanı; padişah şapkasının üstünde takılan tüy, kıymetli taş” (KRS I, 276; KTS I, 508): *жыгалуу бөрктү кийгизди* ‘cıgaalı kürkü giydirdi’ (M.I, 10894).

[< F. **خفه** ‘kuşun başındaki taç’, ÖS, 344; UES, 98]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cılaacın/жылаажын

“Avcı kuşların ayağına takılan hareket edildiğinde ses çıkaran şingirak; kadın şapkalarının tepesinde şingir şingir ses çıkaran süs”: *күлкүсү үйдүн ичине жылаажын шыңгырата койгондой болду* (KRS I, 279; KTS I, 51; KEBS,7)

[< Ar. **جلجل** ÖS, 344]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cüzdük/жүздүк

“Parmaklara takılan süs, yüzük” (KRS I, 273; KTS I, 497).

[< **cüz** (< **cüz* ‘eklem’, ESTY, 262) + **dük** (< *yüzük* ‘finger ring’, EDPT, 986)]

+dÜk:³¹⁶

Eski Türkçe –z/-z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *жүзүк* ‘e.a.’ (RKzS, 561), Kkalp. *жүзүк* ‘e.a.’ (RKS, 350), Nog. *юзик* ‘e.a.’ (RNS, 256).

³¹⁶ bkz. beldik

Tarihî:

a. ET. *yüzük* ‘yüzük’ (DLT III, 18); OT. *yüzük* ‘yüzük’ (KE, 753; KS, 85, 1752; DM, 126; MM, 274; İM, 624; KZL, 132), *üzük* ‘e.a.’ (ME1, 408).

b. Karahanlı döneminden itibaren tanıklanmaya başlayan bu kelimenin kökünü eski Türk yazıtlarında geçen ‘eklem, parmak’ anlamındaki *yüz* kelimesi oluşturuyor: *yüz* + *ük* (ESTY, 262; SGTY (L), 260). *Yüz* kelimesinin ‘eklem’ anlamı Tuva, Karakalpak ve Yakutçada korunmuştur (SYI II, 244). Yüzüğün parmakları süslediği için bu düşünce doğru olabilir (KES, 108). Organ isimlerinin süs ismini de aldığı Türk dillerinde görülen bir durumdur: *bilek* > *bilezik*.

inci/инжи

“İnci” (KRS I, 130): *инжиден сайып, тии кылып* ‘incileri dizmiş diş yapmış’ (M.I, 6427).

[< Ç. *zhēn- zhū* ‘kıymetli cevher’ > *yinçü* ‘pearl’, EDPT, 944]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *инжу* ‘e.a.’ (RKzS, 539), Kkalp. *энже* ‘e.a.’ (RKS, 281), Nog. *ынжы* ‘e.a.’ (RNS, 176).

Tarihî:

a. ET. *yencü* ‘e.a.’ (DTS, 256); *cincü* ‘e.a.’ (DLT I, 31), *yinçü* ‘e.a.’ (KB, 545); OT. *inçü* ‘e.a.’ (ME1, 226); *inçi~inçü~yençü~yinçü* ‘e.a.’ (KPTS, 111); *inçü* ‘e.a.’ (KW, 106).³¹⁷

b. Eski Türkçe döneminde *yinçü* şeklinde tanıklanan bu kelime günümüze kadar birçok lehçede fonetik değişiklikler haiz korunmuştur. Çince asıllı kelime olduğu birçok kaynakta etimolojisi üzerinde durulmuştur (EDPT, 944; ESTY, 358; VEWT, 203, 969; LKT, 72; Баскаков, 1987: 4).

³¹⁷ Codex Cumanicus’un İtalyan bölümünde (standart Kumanca) *inçü* şeklinde, Alman bölümünde (halk dili ağırlıklı) ise *yinçi* şeklinde tanıklanmıştır.

iskek baylooç

“Cımbız” (KTS I, 560). *Baylooç* kelimesi ile birleştğinde farklı anlam taşıyan bir kelime grubunu oluşturmuştur. Eskiden genç kızların yelek veya eteklerinin sağ veya sol tarafına taktıkları süs türüdür. Değerli kumaştan dikilen ve kenarları kıymetli taşlarla süslenen üçgen, dörtgen veya yuvarlak biçimde deriden yapılırdı. Bu süsün altına diş ve kulak temizleyicisi, tırnak çakısı vb. gibi aletleri takmak için zincirler bulunurdu (KEBS, 125).

[< **iskek** (< *iske-* ‘to pluck out’ (EDPT, 246)³¹⁸ **bay** (< *bağ* ‘bond, tie, belt’, EDPT, 310) + **loo-** + **ç**]

+*loo*: İsimden fiil yapım ekidir (KES, 315).³¹⁹

+*ç*: ET. döneminden itibaren tanıklanan bu ek fiil tabanlarına gelerek isim yapar ve eklendiği kelimeye aşırılık anlamı katar (OGM, 82), Kırgız Türkçesinde fonksiyonu değişmemiştir, eklendiği kelimeye iş yapan nesne anlamını kattığı gibi duygu durumunu belirten anlam da katar (KTG, 100).³²⁰

Eski Türkçe –s- / –s sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *iskek*, *kesek*, *buursun*, *tirse*...

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø³²¹; OT. *iskek* ‘щибчики’ (ME1, 404), *üskük* ‘e.a.’ (ME1, 450)³²²

iymek/иймек

“Küpe”: *келиндердин чач учтуктары, иймек, билериктери шарактайт* ‘genç kadınların saç süsleri, iymekleri şakır şakır ses çıkarıyor’ (KRS I, 297; KTS I, 544).

[< **ökmek* ‘altın veya gümüş küpe’ DLT I, 105]³²³

318F. *امكنه* ‘koparıcı, delici alet’, ÖS, 350?

319 *köö+lö, ter+de, can+da, kol+do* (Сейдакматов 1988: 315).

320 *karmoç, süyün+üç, küyün+üç, sağın+ıç, kuban+ıç, ökün + üç, ayan+ıç* (Кудайбергенов 1980: 100)

321 Eski Türkçede *iske-* ‘yolmak’ anlamında kelime tanıklanmıştır (DLT I, 284; ESTY, 382)

322 Moğolca listesinde verilmiştir.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *ökmek* ‘altın veya gümüş küpe’³²⁴ (DLT I, 105); OT Ø

kupa/купа

“Müslümanların mezarların tepesine yerleştirdikleri süs; savaş aletlerinin ve donanım malzemelerinin üzerlerinde yapılan metal süsler; genel anlamda bütün eşyaların üzerlerindeki süsler”³²⁵: *алтын купа калканды* ‘altın kupa kalkan zırh’; *кисеси сонун болсун деп купалап күмүш койдуруп* ‘kesesi güzel olsun diye gümüş koydurup’; *купасы тушуп, бузулуп, келе жатат картайып* ‘kupası düşüp, bozulup, yaşlanmaya başladı’ (KRS I, 446; KTS I, 86); *томурулуп купасы* ‘devrilip kupası’ (M.II, 7259).

[< *küpe* ‘a small metal ring’; hence, by itself ‘an earring’, EDPT, 687]³²⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki Korpusumuzdaki diğer lehçelerde genellikle ‘zırh’ anlamında kullanılır (OSTY II, 55). Günümüz Türk dillerinde söz konusu kelime ‘küpe’ anlamında sadece batı Türkçesinde korunmuştur.

Tarihî:

a. ET. *küpe yarık*// *küpe* ‘demir savaş zırhı, aletleri; halka; küpe’ (DLT III, 217; DTS, 322), OT. *küpe* ‘küpe’ (ME2, 154).

b. Doerfer, bu kelimenin prototürk biçiminin **küpe* olduğunu ve bu kelimenin eski Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir (TMEN I, 346). Clauson, Moğolca *kühe* kelimesine dayanarak Doerfer’in düşüncesini tekrarlıyor (EDPT, 687). Ramstedt ve Lessing, söz konusu kelimenin en eskicil biçiminin Moğolca *köge/küge* biçimlerine dayanarak **köwe/*küwe* olabileceğini belirtmişlerdir (KWb, 157, 328; MED, 487). Räsänen ve Sevortyan, Moğolca asıllı olduğunu düşünmektedir (VEWT, 167; ESTY, 129).

323 y (g) sesinin inceltici etkisi ile *ü* > *i* ses değişimi meydana gelmiş olabilir, ama Kırgız Türkçesinde *ö* eskicil biçimin *i*- ‘ye dönüşmesi soru işaretidir, zira yuvarlaklaştırma Kırgız Türkçesine özgüdür.

324 *ökmek*; *uragut ökmeklendi* ‘kadın küpe taktı’ (fiil olarak geçiyor)

325 Eski Türklerin geleneksel takılarının başında küpeler geliyordu. Küpeler, hem erkekler hem kadınlar tarafından kullanılırdı. Bu gerçekleri taş resimlerden görebiliyoruz.

326 Karasayev, söz konusu kelimenin Arapçadan alıntı olduğunu belirtmiştir: *كُيْپَة* (ÖS, 363).

marcan/маржан

Mercan kelimesi Kırgızcada anlam daralmasına uğrayarak ‘mercandan yapılan kolye’ için kullanılır olmuştur: *инжуу, маржан, зумурут* ‘inci, mercan, zümrüt’; *көрсө жайнап жатканды маржанды бойго тагынып* ‘etrafı kuşatan mercanı boynuna takmış’ (KTS I, 909).

[< F. *مرجان* ‘deniz yaratığı, bu hayvanın iskeletinden elde edilen kırmızı renkli madde; mercan’, ÖS, 189]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *маржан* ‘e.a.’ (KzRS, 318), Kkalp. *маржан* ‘e.a.’ (RKS, 362); Nog. *маржан* ‘e.a.’ (RNS, 265).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

mon/мон

“Küpenin alt kısmı” (KRS II, 32).

[< **mon*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

monçok/мончок

“Sedef gibi kıymetli taşlar veya camın yan yana dizilmesiyle oluşturulan kolye”: *суу мончоктой жашы кубанган жүзүнөн куюла берди* ‘sevincinden su monçok gibi yaşı yüzünden aktı’ (KTS I, 760, 933; KRS II, 133; KO, 161); *мончок тизип алыптыр* ‘monçok dizmiş’ (M.I, 8083)

[< *boncuk* ‘bead, bead necklace; jewel’, EDPT, 349]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *моншақ* ‘e.a.’ (RKzS, 515), Kkalp. *моншақ* ‘e.a.’ (RKS, 69), Nog. *мойшақ* ‘e.a.’ (RNS, 61).

Tarihî:

a. ET. *munçuk* ‘boncuk, mücevher’ (EUTS, 132), *monçuk*//*moncağ* ‘kolye’ (DTS, 28; DLT I, 475); OT. *boyunçağ* ‘şal’ (KS, 324); *monçağ*//*monçuk*//*moncuğ*//*munçağ* ‘бұсы’ (ME1, 405).³²⁷

b. Radlov’da *moinşak* ‘kırmızı kolye’ biçiminde tanıklanmıştır (OSTY VI, 220). Söz konusu kelime *boyun/moyun* köküne dayanıyor. Eskiden *boyunduruh/moyunturuk* kelimesi ‘boyuna takılan süsler’ için kullanılırdı. Günümüze kadar birçok anlam değişmesine uğramış: Tuv. *moyunturuk* ‘üst giysi yakası’; Kkalp., Kz., Kırg. ‘boyunluk’ vs. Kırgızcada *moyun* kelimesine +çAk eki eklendiğinde ses düşmesi meydana gelmiş ve ‘boncuk’ anlamındaki *monçok* kelimesi oluşmuştur (KES, 180). Moğolcada *montsok* ‘kolye’ şeklinde tanıklanmıştır (KTT, 88).

möör/mөөр

“Üzerinde yazısı bulunan yüzük”: *таңдайында мөөрү бар, тамагында сөөлү бар* ‘ağzında mührü var, damağında siili var’ (KTS I, 936).

[< F. مهر ‘mühür’, ÖS, 198]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *mөһөp* (RKzS, 602), Kkalp. *mөp* (RKS, 666), Başk. *mөһөp* ‘mühür’ (RBS, 55), Nog. *моьp* (NRS, 226). Ancak bu lehçelerinin hepsinde söz konusu kelime ‘mühür’ anlamında kullanılmaktadır. Kırgızcada ise ‘mühür’ anlamının yanı sıra ‘yüzük’ anlamı da mevcuttur.

Tarihî:

a. ET Ø; OT *mohor* (F.) ‘mühür’ (KW, 165)

b. Eskiden yüzüklerin aynı zamanda mühür olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Bu yüzük çeşidi de eskiden muhtemelen mühür niyetine de kullanılırdı. Zamanla ‘mühür’ anlamı semantik genişlemeye uğrayarak tüm yassı yüzükleri ifade etmeye başlamıştır.

³²⁷ Türkçe kökenli kelime listesinde verilmiştir.

salañdoor/салаңдоор

“Süslü yelpaze” (KRS II, 128; KTS II, 1066).

[< **salañdoo-** (Kırg. *salañda-* ‘sallanmak’, KTS II, 1065)³²⁸ + **r**]
+**r**:³²⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kırgızcada ‘sallanmak’ anlamında kullanılan *salañdoo-* fiiline fiilden isim yapan +**r** ekinin eklenmesiyle oluşmuştur.

salmoor/салмоор

“Büyük yassı gümüş küpe”: *ушул салмоорумду энем чоң устага жасатып берген* ‘annem bu *salmoorumu* büyük ustaya yaptırmıştı’ (KTS II, 1068).

[< ***sal-** (< Kırg. *salañda-* ‘sallanmak’, KTS II, 1065) + **moor** (< F. مهر ‘mühr, damga’ PRS, 213)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Hiçbir tarihîve çağdaş lehçelerde tanıklanmayan bu kelimenin ifade ettiği bu küpe yassı olarak tasarlandığı için üzerine yazı yazılırdı. Yassı ve aşağı doğru sarkan türden küpedir. İsmini de bu özelliğinden dolayı almıştır.

328 *salla* ‘to swing, shake, hold in suspense’, EDPT, 825

329 bkz. *öñür*

sapak/сапак

“Yassı altın küpe” (KRS II, 35).

[< *sapak]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sırğa/сырға

“Küpe”: *кулагына сырға сал-* ‘kulağına küpe olsun’; *башыңды байлап, сырға салды кылып аэлеп коёбуз* ‘başını bağlayıp, *sırğa* taktı deriz’ (KRS II, 83).

[< s (< *ıs-/as-* ‘asmak’) + *ırğa* VEWT, 419]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сырға* ‘e.a.’ (RKzS, 641), Kkalp *сырға* ‘e.a.’ (RKS, 922), Nog. *сырға* ‘e.a.’ (RNS, 566). Söz konusu kelime, korpusumuzdaki lehçelerin tamamında ‘küpe’ anlamında kullanılır. Ancak, bazı Türk dillerinde ‘küpe’ anlamının yanında ‘kolye; hayvan kulağına yapılan işaret’ anlamları da hâkimdir.

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *sırğa* ‘küpe’ (KS, 1279; DM, 106; KPTS, 235); *ısrğa* ‘e.a.’ (ME1, 328); *ısrğa* ‘e.a.’ (KZL, 109)³³⁰

b. Räsänen, söz konusu kelimeyi *ısrğa* ~ *asırğa* biçimlerde *as-* ‘hängen’ ile *ısr-* ‘beissen’ şeklinde ele alır (VEWT, 419). Sevortyan, kelime başındaki /a-/ sesinin düşmüş olmasının zor bir ihtimal olduğunu dile getirerek bu durumun söz konusu kelimenin alıntı olduğunu gösterdiğini belirtmiş ve Moğolca *agsarga* ‘yay ve okun taşındığı kap’ kelimesine işaret etmiştir (ESTY, 446).³³¹

³³⁰ Moğolca listesinde verilmiştir.

³³¹ bkz. Abdülkadir İnan, “İsrğa ~ Sırğa sözünün etimolojisi”, Türk Dili, Belleten, Seri III, Sayı: 8-9, Nisan-Aralık 1946, s. 13-15.

“P[laton]. Melioranskiy, İbn Mühenna’daki ısrğa (küpe) kelimesini doğru olarak ısrğa şeklinde yazdıktan sonra “daha iyisi asırğa” diye bir kayıt ilâve ediyor ki (Arab filolog o turetskom yazıke, 068) as- kökünden teşkil edilmiş bir isim saymış olsa gerektir. Küpe demek olan bu kelime Altay, Televüt, Kükişi (Lebedintsi), Şor, Küerik, Karayım, Kazan lehçelerinde sırğa (Radloff. Wb, IV, 643), Sagaycada ızırğa (Radloff. Wb, I, 398), Başkurtçada hırğa, sırğa söylenir. Bu kelimenin asırğa şekline Arap harfleriyle yazılan Türkçe sözlükleri yayınlayan türkologların eserlerinde rastlanır ki yanlıştır. Radloff asırğa şeklini ancak Çağatayca diye gösteriyor ki harekesiz yazılan ısrğa kelimesini asırğa şeklinde okumuştur. (Radloff. Wb, I, 542). Et-tuhfet-üz-zekiyye’deki (B.

söykö/сөйкө

“Küpe”: *алтындан кылган чоң сөйкө, акыреkte жаркылдан* ‘altın büyük *söykö*, ahirette parlayır’; *оң сейкөмдөн көтөрүп, оң бетимден өпкенсүң* ‘sağ *söykö*mdön kaldırıp, sağ yanağımyı öpmüştün’ (KRS II, 159; KTS II, 1097; KEBS, 57; KO, 80).

[< M. *söyke* ‘küpe’, ME1, 328]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. Ø, OT. *süyke* ‘e.a.’ (ME1, 328, 447)³³²

şakek/шакек

“Yüzük” (KRS II, 398). *Şakek* her türlü metallere yapılmış ve çeşitli kıymetli taşlarla süslenmiştir (KO, 232; KEBS, 57).

[< **şakek*]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

Atalay, metin 13 a) ısırga müstensih hatasıdır, doğrusu kenardaki ısırkadır. El-kavanin-ül-küllîye’de (s. 64) ısırga, Mu’in-ül-mürîd (varak 12 b) hareke ile ısırga yazılmıştır. Bu kelime Rusçaya serga (Dal Sözlüğü, IV, 178) ve eski şekliyle iserga (Perme Rusçasında, Dal Sözlüğü, II, 46) olarak geçmiştir. Bütün bunlar sırğa kelimesinin eski şekli ısırga olup ısır- kökünden -ga ekiyle teşkil edilen bir isim olduğunu göstermektedir. Bu kelime Yakutçada da ıtırğa yahut ıtarğa söylenir ki yine ısır- anlamına gelen ıtır- kökünden teşkil edilmiş bir isimdir. Yakut Sözlüğü müellifi Pekarskiy bu kelimenin ıtır- (ısır-) kökünden teşkil edilen bir isim olduğunu farkında olmamıştır. (Yakut Sözlüğü, 3842, 3852).” Kelime Kıpçak Türkçesi metinlerinden Muinü’l-mürîd adlı manzum eserde harekeli olarak ısırga şeklinde geçer. “bilezük yüzük yâ kırangdın nisâb / ısırga ya şâmûşelerdin hisâb” (bk. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Mu’inü’l-mürîd. (Transkripsiyonlu Metin -Dizin – Tıpkıbasım), İstanbul, 2006, s. 30, 765-766. Satırlar. “Isırmak” fiilinin müteradifi “tışlemek” kelimesidir. Bu konuda Sir Gerard Clauson EDPT adlı etimoloji sözlüğünde 251b’deki “ısırmak” maddesinde “Kıpçak Türkçesindeki karşılığı tışle- bk. Kitâbü’l-idrak”) şeklinde açıklama yapıyor. Bu “tışlemek” kelimesi Anadolu Türkçesi metinlerinde kelime başı t- sesinin kelime başında d- şeklinde gelişmesi sonucunda “dışlemek” şeklinde kullanılmıştır. Bakın “dışlemek” kelimesi Dede Korkut kitabı’nda nasıl geçiyor. Bamsı Beyrek Oğuzun güzel kızı Banı Çiçek’e taliptir. Ancak kız üç şart koşar. Ok atacaklar Beyreğin oku Banı Çiçek’in okunu geçecek. At yarıştıracaklar. Beyreğin atı Banı Çiçek’in atını geçecek. Güreş tutacaklar. Beyrek güreşte Banı Çiçek’in sırtını yere getirecek. İlk iki şartı hakkıyla kazanan Beyrek, üçüncüde güreşi kaybedeceğini anlar. Hile yaparak Banı Çiçek’i yener. Bakın Abdülkadir İnan hocamız bu konuyu nasıl yazmış: “Eski Oğuz boylarında da nişan belgesi olarak ısırmak âdeti bulunduğu anlaşıyor. Dede Korkut kitabında “Beyrek üç öpdi, bir dişledi. Düğün kutlu olsun han kızı deyü barmağından altın yüzüğü çıkardı, kızın parmağına geçürdü, ortamında bu nişan olsun, han kızı, dedi”. (Kilisli, 43; Orhan Ş. Gökyay, 29)”. Burada dişledi kelimesi ile Bamsı Beyrek’in Banıçipek’in kulağını ısırdığı anlaşıyor. Abdülkadir İnan hocamız bu konuda Çağdaş Türk boylarından da örnekler veriyor. “Başkurtlarda (bilhassa Ural dağları doğusundaki Katay, Tabın, Barın illeri kadınları arasında) yaygın hırğa habak (habak ~ sabak) Başkurtçada “bir sap iplik” demektir. Krş. Kırgızca sabak “iğneye geçirilen iplik”) halma denilen adettir ki eski nişan töreninin bir kalıntısından ibarettir. Bu törene göre erkek ve kız çocukları nişanlarken, bunlara birbirinin kulaklarını ısırtırlar ve kızın kulağını delerek bir habak (bir sap) iplik geçirirlerdi. Kulak iyileştikten sonra küpe (ısırga) takılırdı.” Böylece “küpe” anlamına gelen Sırğa kelimesinin kökeninin as- fiili ile değil ısır- fiili ile ilgisi olduğu anlaşıyor.

332 Moğolca kelime listesinde verilmiştir.

şaldırkan/шалдыркан

“Şıñgır şingır ses çıkaran metal süs”: *шалдыркан кесе байланып, жоо жарагын шайланып* ‘şıldır şıldır kese bağlanıp, askeri müstemelatın kuşanıp’ (KRS II, 399).

[< **şal** + **dır**-(< *şaldır*- ‘yansıma ses’, KES, 310) + **kan**]

+*dır*: TarihîTürk yazı dillerinde ettirgen anlamında kullanılan –t- ekinin yanında bu ekin daha işlek kullanılmıştır (ETG, 60). +*Tır/TUr* eki Kırgızcada da aktif olarak kullanılmaktadır (KTG, 219).³³³

+*kAn*: Erdal, *class markers* bölümünde ele aldığı +*kAn* ekinin ET. döneminde isimden isim yaptığını ifade etmiştir. Bu ekin +*gAn* biçimini hayvan ve bitki ismi yapan ek olarak belirtmiştir (OTWF, 76, 85). Kırgızcada, söz konusu ek sıfat-fiil görevinde tanıklanmıştır (KTG, 261; GKLY, 45).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

şuru/ шуру

“Mercan kolye”: *жалгама шуру* ‘eklemeli *şuru*’(KRS II, 145); *шуру, бермет булардан* ‘*şuru*, inci bunlardan’(M.II, 278)

[< M. *şür* ‘mercan’ MRS, 400]

+*U*.³³⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

taacı/таажы

“Taç” (KRS II, 85;KTS II, 25): *кан таажысы ушу-ден* ‘padişah tacı bu diye...’ (M.I, 10892, 10939; M.II 10865)

[**taac** (< F. **تاج** ‘hükümdar başlığı’, ÖS, 251; KTTS, 563) + **ı**]

³³³ *keltir, lötür, kaltır; soydur, cazdır, bildir...* (Кудайбергенов 1980: 219)

³³⁴ bkz. *bulgaarı*

+I.³³⁵

Kırgızcada Farsça alıntı olan kelimelerde kelime başı ve ilk hecede meydana gelen uzun ünlü dönüşmesi olayı, son hece veya kelime sonunda da görülür. Ayrıca bazı ünsüzlerden sonra ünlü türemesi meydana gelmektedir: *بلء* > *balaa*, *جفاء* > *janaa*, *چل* > *maajyl*.

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *tac* ‘e.a.’ (KB, 417); OT. *taç/daç* ‘e.a.’ (KS, 1364; NF, 278; KW, 232)

tarak/tapak

“Tarak” (KTS II, 1146).

[< **tara-** (< *tara:-* ‘to comb’, EDPT, 532) + **k** (< *tarğa:k* ‘comb’, EDPT, 539)]

+k: Eski Türkçeden bu yana fiilden isim yapım eki olan bu ek eklendiği kelimeye ‘pekiştirme, küçültme, sevgi’ anlamı katar (OTWF, 645; İKP, 255; ETG, 45; SGTY (M), 159, 172). Kırgızcada aynı görevde kullanılmaktadır.³³⁶

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *mapaq* ‘e.a.’ (RKzS, 633), Karakalp. *mapaq* ‘e.a.’ (RKS, 873), Nog. *mapak* ‘e.a.’ (RNS, 335).

Tarihî:

a. ET. *targak* ‘tarak’(DLT I, 14); OT. *tarak* ‘e.a.’ (KE, 599; DM, 112; İML, 169).

b. ET. döneminden itibaren tanıklanmaya başlayan bu kelimenin kökünü *tara-* fiiline dayandıranlar olduğu gibi *tar-* (*targa-* ‘dağıtmak’ > *tara-*) fiiline dayandıranlar da mevcuttur: *targak* ‘saç tarama aleti’ < *tara-* [+qAk](#). Clauson, Radlov gibi araştırmacılar söz konusu kelimeyi *tara-* fiiline götürüyor (EDPT, 532, OSTY III, 839). Doerfer, Farsçaya Türkçeden, sonra Türkçeden Farsçaya geçen kelime olduğunu (rückentlehnung//reborrowing) belirtmiştir (TMEN II, 435).

³³⁵ bkz. *bulgaarı*

³³⁶ *tara+k, sura+k, tire+k, küro+k* vs. (Сейдакматов 1988: 313).

tumar/тумар

“İçine kağıda yazılmış duanın konulduğu kolye” (KRS II, 266; KTS I, 207; KEBS, 287): *жакама таккан тумарым* ‘yakama taktığım *tumarım*’ (M.I, 6738).

[< A. طومار, ÖS, 405]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT. *tumar* ‘амулет’ (ME1, 407)³³⁷

³³⁷ Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelimeler listesinde verilmiştir.

3. “EV VE YAPILAR” İLE İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

Kırgızların göçebe döneminde kullandığı tek yaşam alanı *boz üy* olmuştur. Sürekli göç halinde olan Kırgızların taşımaya elverişli ama bir o kadar kullanım açısından konforlu olabilecek ergonomik yapıya ihtiyaçları vardı. *Boz üy* tüm bu ihtiyaçları karşılayacak konstrüktiv özelliklere sahip idi. Tarihî eserlerde geçen Hun çadırının bir çeşidi denilebilir. *Boz üy*’ün yapımında, içinde ve dışında kullanılan isimler sistemi yerel merkezin etnokültürel ve lengüistik tarihini sergilemiştir. Kendine özgü orijinal mimarisi olan bu yapı sadece Kırgız Türklerinin değil Türk halklarının kültürel gelişmişliğinin seviyesini göstermektedir. Günümüzde Kırgızların kullandığı yaşam yeri ve alanı konusunda geniş bir kelime hazinesi mevcuttur. Ancak tezin korpusu gereği Kırgızların bozkır kültürünü yansıtan yapılar incelenmiş, taşınmaz mülk ile ilgili söz varlığı kapsam dışında tutulmuştur. İncelemeye alınan yapılar kullanımı bakımından uzun ve kısa dönemde kullanılan ev ve yapılar olarak iki grupta ele alınmıştır.

3.1. ‘Uzun Geçici Sürede Kullanılan Ev ve Yapılar’ İle İlgili Leksik-Semantik Bir Alt-Grup

aküy/aküñ

“Beyaz keçe örtülen ev, otağ; padişah ve sultanlar, aristokratlar için yapılan keçe ev” (KTS I, 60).³³⁸³³⁹

[< **ak** (< *ak* ‘white’, EDPT, 75) + **üy** (< *e:v* ‘dwelling place; tent, house’ EDPT, 3)]

e- > ü-: Komşu dudak sessizlerinin etkisiyle bazı sesliler yuvarlaklaşmaya uğrarlar. ET. düz olarak gördüğümüz bazı sesliler Kırgızcada yuvarlaklaşmıştır: *beñgü > möñgü* ‘ebedi’, *eb > üy* ‘ev’, *sebin- > süyün-* ‘sevin-’, *tebi > töö* ‘deve’, *tümen > tümön* ‘on bin’ vs.

-b > -y: ET. son seste bulunan /b/ sesi Kırgızcada /y/ye dönmüştür: *eb > üy*, *sebin- > süyün-* vs.

³³⁸ *Aküy*, diğer keçe evlerden (*boz üy*) daha büyük olur.

³³⁹ *Üy* ‘ev’ (KRS II, 318; KTS II, 1271): *тиккени сарай үй болду* ‘yaptığı saray üy oldu’ (M.I, 84, 85, 100.s., 78, 155, 163, 551, 561, 562, 581, 646, 825, 1081, 1105, 1159, 1234, 1934, 1998, 2047, 2052, 2213, 2987, 3515, 3817, 4220, 4271, 4383, 4444, 4667, 4952, 5868, 6938, 7692, 8018, 8055, 8407, 8829, 8937, 9687, 10403, 10500, 10914; M.II, 106, 317, 808, 1051, 1589, 1707, 2483); *үйү-жайы кай жерде* ‘evi-barkı nerede’ (M.I, 3199).

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki diğer lehçelerde bu morfosemantik yapıda tanıklanmamıştır. Ancak her iki kelime ayrı ayrı olarak aynı yapıda kullanılmaktadır: Kz. *γū* ‘ev’ (KzRS, 537); Kkalp. *қаpa γū* ‘keçe ev’ (RKS, 1121); Nog. *γū* ‘ev’ (SGTY (L), 500).

Tarihî:

a. Kelime, yukarıda belirtilen morfosemantik yapıda tanıklanmamıştır. Ancak, iki kelimeden oluşan bu terimin her bir kelimesi ayrı ayrı olarak ET. bu yana kullanılan kelimelerdendir: *ak* ³⁴⁰+*üy*: ET. *eb* ‘yaşam alanı, ev; yaşam alanında oturanlar, sakinler’ (DTS, 162, 189, 623), *ev/ew* ‘ev, çadır’ (EUTS, 78; DLT I, 24; KB, 163); OT. *ev//üv//üy* ‘ev’ (KE, 213; İML, 5; LSAT, 67).

b. Rasanen, üzerinde durulan kelimenin tarihî gelişimini *āb* > *öv* > *öy* > *üy* şeklinde vermiştir (VEWT, 34). Kononov, ilgili kelimenin kökünü **ob~*ov* > *oba* ‘ev, yurt’ diye ele almıştır (Кононов, 1958: 79).³⁴¹ Söz konusu kelime Moğolca biçimleri ile kıyaslandığı gibi (KWb, 116) Moğolcadan alıntı olduğu dile getirilmiştir: *üy* > M. *oba/obak* ‘yükseklik’ (TMEN I, 153; VEWT 356a; EDPT, 5; KzES, 203; MED, 295).³⁴² Kökeni bakımından eski Çinceye de bağlanmıştır: < **ip* ‘şehir’ (Поливанов, 1951: 85). Farklı görüşlere neden olan bu kelimenin kökü net değildir (EDPT, 3; ESTY, 513; SGTY (L), 501; TDES, 141).

bozüy/бозүй

“Keçe çadır, keçe ev” (KTS I, 239; KEBS, 71; KO, 36).³⁴³

[< **boz** (< *bo:z* ‘grey, both generally and more specifically as the colour of a horse’s coat’ EDPT, 388) + **üy** (< *e:v* ‘dwelling place; tent, house’ EDPT, 3)]

³⁴⁰ bkz. *agargak*

³⁴¹ *oba* kelimesi ET’de tanıklanmamış, OT’de Kodeks Kumanikus’ta tanıklanmıştır (Grønbech 1942: 173).

³⁴² Poppe Kumancadaki Moğolca kelimeleri incelediği makalede ilgili kelimenin Moğolcadan alıntı olduğunu belirtir: < Mo. *obuğa* (Poppe 1962: 336).

³⁴³ Göçebe Kırgızların barınma ihtiyacını karşılayanana malzemeleri keçe ve ağaçtan yapılan *boz üy*, kurumu, sökümlü ve taşınması kolay, yazın serin kışın ise sıcak tutmasıyla dört mevsim kullanılabilen, sağlıklı, çevreye zarar vermeyen vb. birçok özelliğe sahip yapıdır. Göç etmeye elverişli hemen toplanıp ve kurulabilecek şekilde yapılmıştır. *Alaçık* ve *çadırın* geliştirilmiş biçimi denilebilir. *Bozüy*- kenarları çıtalarla tutturulur, bu çıtalar evin tepesine yerleştirilecek yuvarlak tahta alete kısıtılır, dışı keçe ile kaplanır. Kırgız ağızlarında *kırgızıy*, *kiyiziy* gibi adlandırmaları da mevcuttur (KEBS, 71; KO, 36). *Boz üy* şekli bakımından “Moğol tipli” ve “Türk tipli” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “Moğol tipli” keçe çadırı genellikle bozkır, çöl şartlarına göre yapılmış ise, “Türk tipli” keçe çadırı daha çok çetin iklimli yüksek dağlık bölgelere uygun olarak geliştirilmiştir (Капалбаев, 2007: 64). Kırgızlar, “Türk tipli” keçe çadırı kullanır ve rengi bakımından *ak üy*, *kök üy*, *kara üy*, *sarı üy*; ölçüsü bakımından *altı kanat*, *segiz kanat*, *on eki kanat* ya da *60*, *75*, *90*, *100 baş üy* şeklinde ayırt etmişlerdir (Çokotegin 2007: 29-30→ Moldaliyeva 2012: 3).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *kui3* *γū* ‘keçe çadır’ (RKzS, 154); Karakalpaklarda *боз γū*, *ақ γū* ‘keçe çadır’ (RKS, 47); Nog. *мерме γū* ‘keçe çadır’ (RNS, 157).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø ³⁴⁴

Boz + *üy* ³⁴⁵: ET. *boz* ‘boz renk’ (DLT II, 12; KB, 105); OT. *boz* ‘açık toprak rengi’ (KE, 135; HŞ, 420; İML, 168).³⁴⁶

b. Tarihîve çağdaş lehçelerde *boz/bor* biçiminde tanıklanan bu kelime için Gabain belirli nesneler için sınırlı renk ifadesi kullanıldığını ve asıl değil, ikincil renk olduğunu belirtmiştir (Gabain 1968: 108). Şerbak, söz konusu kelimenin protobiçimini **pōs* şeklinde vermiştir (SFTY, 196). Doerfer, Ramstedt, Poppe ve Bang’ın söz konusu kelimenin Moğolca asıllı olabileceğine dair fikirlerine katılmadığını ifade etmiştir (TMEN II, 786). Rasanen, Türkçe *boz//bōz* kelimesi ile Moğolca *bora//boru* kelimesinin aynı kökten geliştiğini ifade etmiştir (VEWT, 82). Tekin, Kırgızca ve Kazakçada tanıklanan *borbaş* ‘beyaz saçlı baş’ kelimesine dayanarak *boz* kelimesinin kökünü **bor* kelimesine götürmüştür (Tekin, 2013: 195).

cer tölö/жер төлө

“Göç sırasında duraklanan yer; yapı” (KEBS, 111).

[< **cer** (< *yēr* ‘ground; earth, land, soil’, EDPT, 954) + **tölö** (< F. < A. *طربله* ‘durak’ SSTTN I, 752)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kkalp. Kz. *төле* ‘e.a.’ (SGTY (L), 526).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

344 Tarihî ve çağdaş lehçelerde bu morfosemantik yapıda tanıklanmayan bu terim keçe evin tahtalarına örtülen keçenin rengine göre ortaya çıkmıştır. Keçe evin örtüsü genellikle gri renkte olur. Nitekim beyaz keçeye nazaran gri keçe elde etmek daha kolaydır. Keçe evin örtüsü için siyah keçe hem renginin koyu olması, hem sıcaklığı kendine fazla çekmesinden dolayı tercih edilen bir renk değildir.

345 bkz. aktüy

346 Kırgızcada *boz* kelimesinin ‘renk’ anlamının yanı sıra ‘genç’ anlamı da mevcuttur: *боз балдар* ‘genç çocuklar’ (KRS, 138). Tenişev, eski Kırgızcadaki *z* sesinin çağdaş Kırgızcada *y* sesine dönüştüğünü belirtir (Тенишев, 1989:15; Тенишев, 1997: 26); yani söz konusu kelimede zetasizm/rotasizm fonetik olgusunu görmekteyiz.

b. *Tölö* kelimesinin Türkçeye Farsça vasıtasıyla geçmiş Arapça asıllı kelime olduğunu dile getirilmiştir (VEWT, 477; ESTY, 276).

çoñ üy/чоң үй

“Büyük çadır” (KEBS, 320).

[< çoñ (< Ç. *chung* ‘heavy, important’, EDPT, 424) + üy (< e:v ‘dwelling place; tent, house’, EDPT, 3)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

кере/кере

“Ağaç dallarından veya çeşitli otlardan yapılan geçici barınak” (KRS I, 375; KTS I, 692).

[< A. □□□ ‘çadır’, SGTY (L), 498]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *kene* ‘çadır’ (KzTTS, 385).

Tarihî:

a. ET Ø³⁴⁷; OT. *çadır* ‘çadır’ (SSTN II, 113)³⁴⁸

b. Çağatay döneminden itibaren tanıklanmaya başlayan bu kelime Farsça کبه ‘çadır’ ve Arapça قبه ‘çadır’ kelimeleriyle kıyaslanmıştır (SSTN II, 113). Sevortyan vd., Farsça کپه ‘yığın’ ve کومه ‘küme’ kelimeleriyle kıyaslamıştır (ESTY, 46). Dıykanov, söz konusu kelimeyi *kep* ‘şekil, biçim’ + *e* şeklinde ele almıştır. Tenişev, Arapça asıllı kelime olduğunu dile getirmiştir (SGTY (L), 499).³⁴⁹

347 Karahanlı döneminde ‘barınak, saklanma yeri’ anlamında *sakıngu* kelimesi tanıklanmıştır (TİEM 73 202r/3→KrTS, 790).

348 KE’de ‘ahır, etrafı çevrilmiş koyun yatan yer’ anlamında *kutan* kelimesi tanıklanmıştır (KE, 37).

349 Söz konusu kelimenin tarihi kaynaklarda tanıklanmamış olması alıntı olma ihtimalini yükseltmektedir.

oolu/оолу

“Ev, saray”: *беш теше жерди айландыра там салдырган оолусу, оолусунда түрдүү багы да бар* ‘1.09 hektar yere oolu, ev yaptırmış, oolusunda türlü bağ bahçesi de var’ (KTS II, 994).

[< *ağıl* ‘an enclosure for livestock, cattle-pen, sheep fold’, EDPT, 83]

ağ-> oo-: ET. döneminde *ağ-* sesi Kırgızcada yuvarlaklaşmıştır: *ağ>av>aw>aa>oo*.

Meydana gelen yuvarlaklaşmanın etkisiyle kelime içindeki *-ı-* sesi yer değiştirerek ünlü uyumuna tabi olmuştur.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *авла* ‘e.a.’, Nog. *агул* ‘e.a.’ (ESTY, 84)

Tarihî:

a. ET. *ağıl* ‘koyun yatağı’ (DLT I, 65; DTS, 18); OT. *ağıl* ‘hayvan barınağı’ (İML, 179).

b. Clauson, Moğolca ve Rusçada tanıklanan biçimlerin alıntı Türkçe alıntı kelime olduğunu belirtmiş, ancak zamanla Moğolcadan Türkçeye geri alındığı geri ödünçleme olayının gerçekleştiğini de ifade etmiştir (EDPT, 83). Doerfer, Türkçe asıllı kelime olarak ifade etmiş ve diğer dillere Türkçeden geçtiğini, Farsça dillere Tacikçe vasıtasıyla girdiğini belirtmiştir. Ayrıca, Türkçeden Moğolcaya (M. *ayıl*), Moğolcadan bazı Türk lehçelerine tekrar geçen (reborrowing) geri ödünçlenmiş kelime olarak ifade etmiştir (TMEN II, 503). Sevortyan, Türkiye Türkçesinde ve Kazakçada ‘evin önü, bahçesi, avlu’ anlamında kullanılan T. *avlu*// Kz. *avla* kelimelerinin Yunanacadan alıntı olarak dile getirildiğini, ancak Kazakça için bu alışverişin zor olduğunu belirtmiştir. Türkiye Türkçesinde tanıklanan *ağ* ‘çitlerle çevrelenmiş hayvan barınağı’ kelimesiyle *ağıl* ‘koyun ve başka davarların kapatıldığı yer’ kelimesinin çakıştığı semantik noktaya dikkat çekmiştir. Birçok araştırmacı tarafından ele alınan bu kelimenin kökeni net değildir (ESTY, 84).

ooruk/оорук

“Halkın yaşadığı yer, oturaklaşmış yer; askeri bölüğün kaldığı yer; dinlenme yeri; genel göç ile gidememiş yakın bir yere oturaklaşan köy ahalisi”: *оорукка калар жер экен* ‘kalmaya uygun yer imiş’, *оорукта Чубак калабы?* ‘oorukta Çubak kalacak mı?’ (KTS II, 994).

[< **oor-** (< *or-* ‘kazmak’) + **uk**, SGTY (L), 532]

+(U)k.³⁵⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *oru* ‘şalgam, buğday ve buna benzer şeyleri saklamak için kazılan çukur’ (DLT I, 87)³⁵¹, *oru* ‘zindan’ (KB, 346), *oruḳ* ‘yol’ (DTS, 372); OT. *orug* ‘çukur’ (SSTN I, 798).

b. Söz konusu kelimenin Moğolca **oram* ‘iz’ kelimesiyle genetik olarak ortak bir kökenden gelişmiş olabileceği dile getirilmiştir (KWb, 289; VEWT, 364).

ordo/ордо

“Padişah evi; zengin evi” (KRS II, 78; KTS II, 998): *ордого толо жыйылды* ‘ordoda toplandılar’(M. I, 1433, 4005, 5589, 5652, 5872, 5949, 5956; M. II, 173, 618).

[< *ordu*: ‘a royal residans’, EDPT, 203]

-u>-o: -u sesi diş sesin etkisiyle (-o-) gerileyici tam benzeşme ile -o’ya değişmiştir: *ordu* > *ordo* ‘karargāh’, *oḳak* > *oḳok* ‘ocak’...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *opda* ‘han çadırı, gösterişli ev’ (KzTTS, 639); Kkalp. Nog. *opda* ‘padişah karargāhı’ (SGTY (L), 495).

Tarihî:

350 bkz. tarak

351 Tarihî kaynaklardan bilindiği üzere eskiden çukurlar zindan görevinde kullanılırdı. Söz konusu kelimedeki anlamı da buradan oluşmuştur.

a. ET. *ordu* ‘saray, şehir, padişah karargâhı’ (OY, 161; EUTS, 142; DLT I, 124; DTS, 370; KB, 345), *ordu* ‘saray’ (YKY, 506); OT. *ordu/ordug* ‘padişah karargahı’ (İML, 179; İH, 36).³⁵²

b. Clauson, Moğolcaya Türkçeden geçen *ordo* kelimesi için ‘palace, royal camp - an early loanword in Mongolian’ şeklinde açıklama yapmıştır (EDPT, 203). Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde *orda/ordu* şeklinde tanıklanan bu kelimenin kökeni konusunda en yaygın fikir *orta* ‘bir şeyin ortası’ kelimesi ile ilişkilendirmek olmuştur. Ramstedt, Türkçe *orta* kelimesinden geliştiğini düşündüğü bu kelimeyi Türkçe→Moğolca, Moğolca→Türkçe şeklinde geriödüncülenmiş kelime olarak ifade etmiştir (KWb, 288). Doerfer, Farsî kaynaklarda *ordu* kelimesinin ilkel anlamının ‘han çadırı; askeri çadır’ olduğunu, dilbilgisel verilere göre de birincil anlamın ‘çadır’ değil, ‘han çadırı; padişah kampı’ olduğunu belirterek bu düşünceye karşı çıkmış ve söz konusu kelimenin protomoğolcaya prototürkçeden geçtiğini ifade etmiştir. Prototürkçe **ordo* kelimesinden gelişen ET. *ordu* kelimesi Protomoğolcaya ödüncülenmiş ve Moğolcadaki *orda* biçimi tekrar Türkçeye geri ödüncülenmiştir (TMEN I, 165; II, 34, 452). Sevortyan, *ordu* ve *orda* kelimelerini Çağatay döneminde tanıklanan *orut-* ‘çadır kurmak; duraklamak, yerleşmek’ fiili ile ilişkilendirmiş ve bu kelimelerin ilkel anlamının ‘duraklanan yer; ordu çadırı; padişah karargâhı’ olduğunu belirtmiştir (ESTY, 472). Tenişev **or* kökünün *orut* ‘kamp; ordu durağı; hayvan barınağı’ ve *orun* kelimesinde görüldüğünü belirtmiştir (SGTY (L), 495). Sanceyev, *ordu* kelimesinin *orun* ‘yer’ kelimesiyle aynı kökten geliştiğini belirtmiştir (KzES, 153). Rasanen, söz konusu kelimeyi Moğolca biçimleriyle aynı sırada ele almıştır (VEWT, 364).

otoo/otoo

“Yaylaya çıkarken yanında taşımaya elverişli küçük keçe ev; yeni evlilere yapılan küçük keçe ev, çadır”: *ак отоо үйүн көтөрүүн* ‘beyaz *otoo* çadırını kurup’ (KTS II, 1004).³⁵³

[< *ota:g* ‘a small temporary building’, EDPT, 46]³⁵⁴

352 Eski Türkçedeki ilk hece haricindeki *u* sesi Kırgız Türkçesinde *o* sesine sitematik olarak gerileyici tam benzeşme ile dönüşür: *ordo*, *konok*, *oçok*...

353 kırtz: *örgöö* ‘yeni evliler için dikilen keçe ev, çadır’

354 *otoo* > *o:tag*

-ag > oo: ET. kelime sonunda bulunan /g/ sesi, sızıcılaşarak /w/ye döner ve daha sonra bu ünsüzün erimesiyle yuvarlak uzun ünlü meydana gelir (KTG, 22, 273).³⁵⁵

-t-, -t sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *ata, bet, at, cigit...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *omay* ‘yeni evlenen evin oğluna ayrılan ev’ (KzTTS, 643); Kkalp. *omay* ‘keçe çadır; küçük çadır’ (RKS, 1121), Nog. *omab* ‘yeni evli evi’ (SGTY (L), 496; OSTY I, 1104, 1121, 1124; SSTTN I, 110).

Tarihî:

a. ET. *otağ* ‘otağ, çadır’ (DTS, 373; DLT III, 208; KB, 347); OT. *otağ* ‘e.a.’ (ME1, 271), *otağ* ‘otağ, çadır’ (KE, 499; HŞ, 257).

b. Ramstedt bu kelimenin Moğolcadaki “soy, millet, ulus, sosyal grup, köy, ülke” anlamlarında kullanılan *ot’g*, *otug* kelimeleriyle bağlantılı olduğunu belirtmiştir (KWb, 291). Rasanen, Tunguzcada *otog* ‘çadır’, Moğolcada *otah* ‘kamp’ şeklinde tanıklanan kelimeleri Türkçe *otag* kelimesi ile aynı sırada vermiştir (VEWT, 366). Doerfer, Divānū Lügati’t-Türk’te tanıklanan *ota-* ‘ateş yakmak’ (DLT III, 252; DTS, 373) fiiline dayanarak kelimenin kökünü *ot/o:t* köküne bağlamıştır (TMEN II, 68). Sevortyan, aynı düşüncüyü paylaşmıştır (ESTY, 484). Clauson, söz konusu kelimenin ilkel biçiminin *oda:ğ* olabileceğini ifade etmiş ve *ota:* ‘a place to light a fare’ + *ğ* biçiminde ayırmıştır. Söz konusu kelimenin Osmanlıcadaki *oda* biçimi *ota:* ve *o:t* köküne bağlandığından bahsetmiştir (EDPT, 46). Tenişev, kelimeyi uzun biçimde **o:tağ* > **o:ta-* > *ota-* ‘ateş yakmak’ şeklinde ele almış, söz konusu kelimenin ilkel anlamının ‘ateş yakılan yer’ olduğunu belirtmiştir (SGTY (L), 496). Melioranskiy, *otağ* kelimesini *o:t* kelimesine bağlamıştır: *otag>odag>oda* (AF, 119).

³⁵⁵ *koyu, elüü, süyüü* (Кудайберген 1980: 23).

örgöö/өрөө

“Yeni evlilere özel yapılmış keçe ev; içinde yemek pişirilmeyen temiz tutulan ev³⁵⁶”: *ак өргөө тугип, тай союн асем менен берем деп* ‘gösterişli düğün yaparak kızımı vereceğim diye *ak örgöö* hazırlayıp, at kesip’; *күйөө, кыздын өргөөсү делинип, обочо четке он эки канат ак үй тугилген* ‘gelin-damadın *örgöösü* diye kenara on iki kanatlı beyaz keçe ev hazırlanmış’; *ак өргөөгө ат чабышчу, көк бөрү да беришчү* ‘*ak örgöö* için at yarışı yapılır, kurt da verirlerdi’ (KRS II, 99; KTS II, 1025; KO, 8).

[< M. *erüke* ‘кусок кошмы, закрывающий дымовое отверстие’ MBZ, 22 → *ergü-//örgü-* ‘to raise, lift up’, MED, 325]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *өpe* ‘e.a.’ (KzRS, 577).³⁵⁷

Tarihî:

a. ET Ø³⁵⁸; OT. *örge* ‘çadır’ (MN II, 3→HAS, 462)³⁵⁹

b. Ramstedt ve Doerfer, Kalmukça *örge* ‘bahçe, çadır, han çadırı’ kelimesini Türkçe *örgö*/ ET. *örgan* kelimesine bağlamıştır (KWb, 166; TMEN I, 112). Rassadin, Moğolca alıntı kelime olduğunu ifade etmiştir: < M. *ergüge(n)//örgüge(n)* < M. *örgü-* ‘yükseltmek, koymak’ (Рассадин 1973: 19; MBZ, 22). Caferoğlu da bu yöndeki fikrini beyan etmiştir (EUTS, 95). Tenişev, bu doğrultudaki düşüncesini paylaşmış ve ET. döneminde görülen *örge-* ‘yükseltmek’ fiili ile M. *örgü-* kelimelerini genetik anlamda yaklaştırmıştır (SGTY (L), 501).³⁶⁰ Dıykanov, Kırgızcadaki *örgöönü ör-* /*өргөөнүн өр* – ‘evini yapmak’ kullanımına dikkat çekerek söz konusu kelimenin M. *göröh* ‘örmek’ kelimesi ile ilişkilendirmiş (KTT, 92).

³⁵⁶ Bu evde saygın konuklar ağırlanır.

³⁵⁷ Söz konusu kelime Altay grubu Türk dillerinde “çadır, keçe ev, büyük ev, geçici ev” anlamlarında tanıklanmıştır.

³⁵⁸ Kelime bu morfosemantik yapıda hiçbir tarihî ve çağdaş lehçede tanıklanmamıştır. Ancak, ET. ‘kalınacak yer, barınak, mevki, orun, ikametgâh, ev, durak’ anlamında *ergü* kelimesi tanıklanmıştır (AY, 93; EUTS, 93). Söz konusu kelime ile olan ilişkisi net değildir. Öte yandan ET. döneminden itibaren ‘görünmek, yükselmek’ anlamında *ör-* kelimesi de tanıklanmıştır?

³⁵⁹ İML’de aynı kökten türediği anlaşılan ‘keçe, evin giyimi’ anlamında *örme* kelimesi de tanıklanmıştır (İML, 180). Ayrıca aynı eserde ‘sahtiyandan yapılmış minder ve döşek’ anlamında *örgük* kelimesi geçmektedir (İML, 168).

³⁶⁰ *Örgöö* yapma işini ifade etmek için *örgöönü ör-* /*өргөөнү өр* – kalıbı kullanılır. Burada *ör-* ‘örmek’ fiilinin asıl terimin kökünü oluşturabilme ihtimali bakımından dikkat çekicidir.

Rasanen, Moğolca kökene bağlamıştır (VEWT, 374). Sevortyan, *ör-* ‘örmek, yükseltmek’ köküne dayandırmıştır (ESTY, 546).³⁶¹

сарай/saray

“Padişah ve yakınlarının oturduğu ev; hayvan ve hayvan bakımı için kullanılan eşyaların bulunduğu yer” (KRS II, 136; KTS II, 1073): *тиккени сарай үй болду* ‘saray ev yaptı’ (M.I, 78; M.II, 1703, 1707)

[< F. سرای ‘дворец’, DTS, 488]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сарай* ‘gösterişli ev; hayvanın bakıldığı yer’ (KzTTS, 709)

Tarihî: ET Ø, OT. *saray//sarāy* ‘e.a.’ (KE, 537; NF, 321)

турак/турак

“Kalınan yer, yaşanılan yer, duraklanan yer” anlamında kullanılan kelimedir: *Абдыназар казагым, Нарында эле турагы* ‘Abdınazar kazağım, Narında idi *turagı*’ (KTS II, 1220).

[< *turğa:k* ‘constantly standing’, EDPT, 539 < **tur-** (*tur-* ‘to stand, to stand upright, to stand still’, EDPT, 529, 531) + **gak**]

+*gAk*:³⁶²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *turgak* ‘yurt, vatan’ (DTS, 587), *turğak* ‘kapıcı, nöbetçi’ (KB, 469), *tura* ‘kalkan, siper; düşmandan gizlenmek için kullanılan şey, korunaklı alan’ (DLT II, 356; KB, 469); OT. Ø

b. Poppe, Moğolca *tura* ‘kale, şehir’ kelimesini Türkçe alıntı olarak belirtilmiştir (Poppe 1955: 41). Clauson, OT. döneminde ‘bekçi’ anlamında tanımlanan *turğa:k* kelimesini etimolojisini yaparken Doerfer’e atıfta bulunarak ‘an

³⁶¹ Kırızcada *ör* ‘yüksek yer’ ve *örütü* ‘dinlenmek, dinlenmek için bir yerde durmak’ kelimeleri kullanılmaktadır (KTS II, 1025, 1027).

³⁶² bkz. *agargak*

early loanword in Mongolian language’ şeklinde açıklama yapmıştır (EDPT, 539). Radlov, söz konusu kelimenin kökünün *tur-* ‘durmak’ fiiline götürmüştür (OSTY III, 1446). Budagov, aynı fikri paylaşmıştır (SSTTN I, 745). SGTY (L), 486; VEWT, 500; ESTY, 300; TMEN II, 882, 958).

tütün/түтүн

“Duman; ev” (KRS II, 286; KTS II, 1237): *түтүндү турө кыдырып чыкты* ‘bütün evleri dolaştı’; *түтүнмө-түтүн кыдырып, курсагы ашка тоюнду* ‘bütün *tütünleri* (evleri) dolaşarak karnı doydı’; *экижүз элүү түтүндүн* ‘iki yüz elli *tütünün* (evin)’ (M.I, 4849, 6943, 6955).

[< **tüt-** (< *tüt-//tüte-* ‘to emit smoke or steam’, EDPT, 452) + **ün**]

+*Ün*: +*An* eki ET. döneminden beri sıfat, zarf, edat ve çekimli fiillerden sonra, yalnız başına veya çeşitli ek ve edatlarla birleşmiş şekillerde pekiştirme amacıyla kullanılan bir ektir. Türkçenin bütün tarihîve çağdaş dillerinde +*An*³⁶³ şeklinde veya sadece +*n* şeklinde bazen de ünlüsü daralmış olarak +*In* şeklinde kullanılır (Üstüner, 2003: 87). Türkçede isim tabanına gelen +*An* eki ile çekimli fiil köküne gelen +*An* eki vardır. +*An* eki Kırgızcada fiilden isim yapan hem düz, hem yuvarlak biçimde kullanılan ektir (KTG, 97).³⁶⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *түтин* ‘e.a.’ (RKzS, 538); Kkalp. *түтин* ‘e.a.’ (RKS, 214); Nog. *туьтин* ‘e.a.’ (RNS, 170).

Tarihî: ET. *tütün* ‘e.a.’ (DTS, 324), OT. *tütün* ‘duman; ev başına alınan bir çeşit vergi’ (İML, 169; NF, 439), *tütün* ‘baca’ (İM, 611).

³⁶³ Kırgızcada yuvarlak biçimi de mevcuttur +*Un*.

³⁶⁴ *ürk+ün, bula+an, talo+on, koşu+un* (Орузбаева 1964: 97); *cıl+an, bış+an, çay+an* (Сейдакматов 1988: 308).

3.2. ‘Kısa Geçici Sürede Kullanılan Ev ve Yapılar’ İle İlgili Leksik-Semantik Bir Alt Grup

alaçık/алачык

“Çadır; küçük ev”: *кая үйүнүн тардыгы, кара алачыгымдын кеңдиги* ‘han evinin darlığı, *alaçığının genişliği*’ (KRS I, 46; KTS I, 77; KEBS, 25; KO, 7).³⁶⁵

[< **alaçı** (< *ala:çu*: ‘tent, hunt’, EDPT, 129) + **k**]

-k: Eski Türkçe döneminden itibaren tanıklanan bu ek zamanla işlevliğini kaybetmiş, eklendiği kelimeye ‘küçültme ve sevgi’ anlamı katmakla birlikte anlamını kuvvetlendiren isimden isim yapan ‘pekiştirme’ ekidir.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *лашык* ‘çadır’ (KzTTS, 385); Kkalp. *ылашык* ‘çadır’ (RKS, 1099; SGTY (L), 497).

Tarihî:

a. ET. *alaçu* ‘alaçık, çadır’ (DTS, 33; DLT I, 136; EUTS, 7); OT. *alaçuk* ‘kulübe, baraka, çalı çırpıdan yapılan barınak’ (KW, 34)

b. Sevortyan, Tatar ağızlarında ‘kapalı ev bahçesi’ anlamında tanıklanan *alan* kelimesine dayanarak incelenen kelimeyi *alan* + *çık* şeklinde morfemlere ayırmış ve kelimenin kökünü **ala ~ alağ ~ aalaw ~ alañ* biçiminde vermiştir (ESTY, 131). Radloff’a göre bu kelimenin oluşumu *ala* = *bunt* sıfatıyla bağlantı içerisindedir (OSTY I, 359). Doerfer, Türkçe asılı kelime olarak ele almış, Türkçeden Farsça, Moğolca ve diğer dillere geçtiğini ifade etmiştir: < *alaçu* + *k* (TMEN II, 97). Tenişev, bu düşünceleri şüpheli bulmuş, bilinmeyen bir dilden alıntı olabileceğini ifade etmiştir. Söz konusu kelimenin oluşmasının *terme*, *kerege*, *tam* kelimelerine dayanarak Tuva, Tof. *sırık* > *sırıktan yapılan çadır* (malzeme > malzemeden yapılan yapı) şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir (SGTY (L), 497).³⁶⁶ Bazı araştırmacılar

365 Alaçığın yapılış malzemesine ve çeşitli özelliklerine göre türleri vardır:

sayma alaçık: üzeri işlenmiş süslü alaçık.

çöp alaçık: hasırdan yapılan alaçık.

capma alaçık veya *colum üy*: aceleyle yapılan keregesiz (tahta destek) alaçık.

soylomo: alçak bir şekilde yapılan sadece yatmak için kullanılan alaçık (KEBS, 25; KO, 7)

Alaçık keçe evin ilkel çeşidi olarak değerlendirilebilir. Kışın koyunlar evin uzağında güdülecek olduğunda alaçık yapılırdı. Kamışlar koni biçiminde dik bir şekilde dizilir, etrafı arkan ile sarılır ve bu yapının üzeri soğuk geçirmez diye keçe ile örtülür. Sincan Kırgızlarında bu çadır tipine ak tögör denilirdi (Абрамзон, 1971, 55).

366 Ayrıntılı bilgi için bkz. Johansen, U. Alaçyq. (Çev.: Alper Keleş), Gazi Türkiyat, Bahar 2013/12: 195-207

kelimenin alamorflarını vermiş, ancak etimoloji yapmamıştır (VEWT, 15). Rassadin, Moğolcaya Türkçeden geçtiğini belirtmiştir (Рассадин, 1995: 4).

cazdoo/жаздоо

“Bahar aylarında yeşillik bulunan yer”: *жазга маал болгондо, жаздоо кылчу жер эле* ‘bahar geldiğinde *cazdoo* yapılacak yerdі’ (KRS I, 212; KTS II, 385).

[< **caz**³⁶⁷ (< *ya:z* ‘summer’, EDPT, 982) + **doo**]³⁶⁸

y- > *c-*:³⁶⁹

+*dOO*:³⁷⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki diğer lehçelerde bu morfosemantik biçimde tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *yaz* ‘ilkbahar, yaz’ (OY, 187; DLT II, 172; KB, 533)³⁷¹; OT. *yaz* ‘e.a.’ (AH, 471; İML, 184; MM, 270; HŞ, 412).

b. Clauson, tarihîdönemlerde iki biçimde (*ya:y*, *ya:z*) tanıklanan bu kelimenin asıl anlamının ‘yaz’ olduğunu belirtmiştir (EDPT, 982). Ancak Kırgızcada ‘bahar’ anlamında kullanılan kelimedir (KTS II, 384; ESTY, 71). Söz konusu kelimenin kökünü oluşturan *yaz* kelimesi Eski Türkçe döneminden bu yana hem ‘yaz’, hem ‘bahar’ anlamlarında kullanılagelmiştir. Söz konusu kelimenin kökü konusunda Moğolca **niray* ‘taze, genç, yeni doğmuş’, Tungus-Mançu dillerindeki **ni(a)rgu* ‘iki yaşını doldurmamış dağ keçisi’ gibi Altay dillerindeki veriler ileri sürülerek karşılaştırılmıştır (SGTY (L), 74; VEWT, 193).

367 Kırgızcada *cay* kelimesi yaz için, *caz* kelimesi ‘bahar’ için kullanılır.

368 Söz konusu kelimenin ilkel biçimi *cazdağ* olması lazım.

369 bkz. *camgır kagar*

370 bkz. *otoo*

371 *yazaq* ‘yazlık yayla, otlak’ (DLT III, 16; DTS, 250)

cayloo/жайлоо

“Yazlık, yayla”: жазгы жаздоо, күзгү күздөөдө мындай жайлуу жайыт оңой менен табылбайт ‘yazları cazdoo, baharda küzdöö böyle alan kolay bulunmaz’ (KRS I, 212, 216; ES, 80).³⁷²

[< **cay** (< ya:y ‘spring’, EDPT, 980) + **loo**³⁷³]

y- > c-:³⁷⁴

+loo:³⁷⁵³⁷⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. жайлау ‘yayla’ (KzTTS, 249), Nog. йайлақ ‘e.a.’ (RNS, 214).

Tarihî:

a. ET. yay ‘ilbahar, yaz’ (DLT I, 13; DTS, 227; KB, 533); OT. yay ‘e.a.’ (AH, 223).

b. Clauson, söz konusu kelimenin etimolojisini yaparken tarihîva çağdaş Türk lehçelerinde ‘yaz, bahar’ anlamlarında tanıklandığını ifade ederek asıl anlamının ‘bahar’ olduğunu belirtmiştir: *yayla-* ‘baharı getirmek, bahar yapmak’ + *ğ* (EDPT, 980). Birçok araştırmacı, söz konusu kelimenin gelişimini *yay* (yaz) + *la-* + *ğ* şeklinde vermiştir (ESTY, 78; VEW, 179; Aİ, 219; TMEN IV, 252; SGTY (L), 74). Seydakmatov, *caylak* > *caylov* > *cayloo* şeklinde vermiştir: *yay* - *la*, - *ık* > *ıg* > - *oo*. Kononov, -*ıg* (-*ig*, -*ug*, -*üg*) biçimini eskicil olduğunu belirtirken *keçig* ‘geçiş’ gibi örnekleri vermiştir. Baskakov, *cay* ‘yer, ev’ kelimesini Farsçadan *cāy* alıntı olduğunu, Farsçaya ise Çince *cay* ‘ev, daire’ geçtiğini ifade etmiştir (Баскаков, 1987: 4). Sevortyan, *yay* + *la-* < **yay* < *yay* ‘yaz’ şeklinde vermiştir (ESTY, 78).

372 *cayloo* - yazın sıcaklığında hayvanları uzaklaştırmak için gidilen serin yer. Kırgızların yazları göç ettiği yüksek dağlı, suyun kenarına yakın yer. Serin yerler sıcak günlerde hayvanlara iyi gelir.

373 Söz konusu kelimenin ilkel biçimi *yaylag* olması lazım.

374 bkz. *camgır kagar*

375 bkz. *otoo*

376-*ıg* eki ile bkz: SGTY (S) 44.

colum üy/жолум үй

“Genellikle çobanların kullandığı tahta destekleri olmayan küçük keçe ev”: *жолум үйдөй чоюнбаи, бир жагына байланган* ‘*colum üy* gibi çoyunbaş bir kenarına bağlanmış’ (KRS I, 259; KTS I, 473; KEBS, 113).

[< ***yol** (< *yo:l* ‘road, way’, EDPT, 917) + **a-** + **m üy** ³⁷⁷]

y- > *c-*:³⁷⁸

+A-: Eski Türkçe döneminden itibaren tanıklanan bu ek isimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller yapan isimden fiil yapım ekidir (KBG, 34). Kırgızcada aynı işlevde kullanılan işlek bir ektir (KTG, 180).³⁷⁹

-(u)m: ET. döneminden bu yana iyelik kökenli şahıs eki görevinde kullanılan ektir. Kırgızcada hem zamir kökenli, hem iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır. Bu ek, Kırgızcada iyelik kökenli birinci tekil şahıs ekidir. Ünlüyle biten isimlere *-m*; ünsüzle biten isimlere *-I/-U* bağlantı ünlüsü ile bağlanır (KTG, 163).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жолум үй* ‘e.a.’; Kkalp. *жолум үй* ‘e.a.’ (KkTDS, 127)

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Tenişev, söz konusu morfolojik ayırımı şu şekilde yapmıştır: *yol + a + m* (SGTY (L), 502).

çatır/чатыр

“Bir yerde bir süreliğine kalmak için kullanılan kolay açılıp toparlanabilen keçeden yapılmış göçebe evi, çadır” (KRS II, 352): *чатыр тигин, кош курап* ‘çadır dikip, koş kurup’ (M.I, 9342).

[< F. *ça:tır* < Sanskrit. *çattra* ‘a roal umbrella’, EDPT, 403]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шатыр* ‘çadır’ (RKzS, 596); Kkalp. *шатыр* (RKS, 627), Nog. *шатыр* ‘çadır’ (RNS, 324).

³⁷⁷ *üy* kelimesi için bkz. *akıy*

³⁷⁸ bkz. *camgır kagar*

³⁷⁹ *tüzö, teñe, bütö...* (Кудайбергенов 1980: 180).

Tarihî:

a. ET. *çaçır* ‘kadınların başlarına örttükleri bez; çadır’ (DTS, 142; DLT I, 406)³⁸⁰; OT. *çatır/çadır/çaşır/çaçır* ‘kadınların başlarına örttükleri bez; çadır’ (AbuH., 27; TZ, 161; Ed-Dür. I, 61; KE, 156; HŞ, 400; İML, 180), *çadur* ‘e.a.’ (ME1, 323), *çādır* ‘e.a.’ (DM, 80), *çetr* ‘e.a.’ (GT, 238), *çatır* F.? ‘çadır’ (KW, 74)

b. Söz konusu kelime Eski Hint kökenli kelimeye³⁸¹ bağlandığı gibi (VEWT, 101; EDPT, 403; TMEN III, 16), ‘sivri bir şeyin ucunda toplanma’ anlamındaki *çat*-köküne bağlandığı (SGTY (L), 498), ayrıca Eski Türkçe *çātır* kelimesi olduğu yönünde düşünceler de mevcuttur.³⁸²

kıştoo/кыштоо

“Soğuk kış günlerinde daha sıcak, daha korunaklı yerlere gidip kurulan çadır, kışlak” (KRS I, 501): *кыштоосу уондо болуучу* ‘*kıştoosu* orada idi’ (M.I, 8731).

[< **kış** (< *kış* ‘winter’, EDPT, 670) + **too**³⁸³ (< *kışla:ğ* ‘winter quarters’, ET. VIII yy. EDPT, 672)]

+*too*.³⁸⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қыстақ* ‘e.a.’ (RKzS, 309)

Tarihî:

a. ET Ø³⁸⁵, OT. *kışlak* ‘kış geçirilecek yer’ (KE, 350)

b. *Kış* kelimesinden türemiş isimdir (SGTY (L), 234; TMEN III, 479; VEWT 268; ESTY, 256; EDPT, 672).

380 DLT’de ‘kulübe’ anlamında *satma* kelimesi de tanıklanmıştır (DLT I, 433). ‘askı, çardak’ anlamında *aşkuğ* kelimesi de tanıklanmıştır (EUTS, 22). Ayrıca ‘güneşlik, yüksek çardak’ anlamında *kalıma* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 174).

381 Türkçeye Farsça vasıtasıyla girdiği ifade edilir.

382 Kaşgarlı Mahmud’a göre, Orta Türkçede çātır yanında *çāçır* biçimi de kullanılır. Oğuzlar arasında *çāşır* olarak da geçer. Eski Kıpçakçada da *çatır* ‘tente’ ve ‘kadınların başlarına örttükleri bez’ olarak kullanılır. Eski Türkçe kaynaklarda da *çadır* ‘kadınların başlarına örttükleri bez’ olarak geçer.

383 Söz konusu kelimenin ilkel biçimi kıştag olması gerekir. Nitekim, Kırgızcada ‘köy’ anlamında kullanılan *kıştak* kelimesi kullanılmaktadır.

384 bkz. *otoo*

385 DLT’de ‘kışlak, kışlanacak yer’ anlamında *kışlag* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 464).

konolgo/конолго

“Göç sırasında dinlenmeye elverişli yer; atlı kişinin bir geceliğine yattığı yer”: *конолгомо жеткенче кокуй күндү не салдың* ‘*konolgo*’ma varıncaya kadar niye ortalığı karıştırdın’ (KTS I, 736).

[< **kon-** (< *ko:n-* < **ko* ‘to stop for the night on a journey’, ‘to settle down somewhere for an indefinite period’, EDPT, 632) + **olgo**]

+*OlgO*: Kırgızcada fiillere eklenerek nesne ismi yapan ektir (KTG, 102). Moğolca köklü +*ılga* ekinden gelişen ek olarak ifade edilir ve eklendiği kelimenin eksiz haliyle bir anlam ifade etmediği belirtilir (KM, 89). Çoğu kelimenin köküne sinmiş eklerden biri olan bu ek Moğol dillerine de mevcuttur (M. Alıbayev).³⁸⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қонаға* ‘ночевка, переночевка’ (KzRS, 291).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø³⁸⁷

b. Söz konusu kelimenin ilkel biçimi **kōn-* şeklinde belirlenmiştir (SFTY, 194). *Kon-* fiili *koy-* ‘koymak’ kelimesine dayanılarak **kō-* + *n-* şeklinde ele alınmaktadır (VEWT, 273; EDPT, 632). Moğolca *konuḡ* kelimesinin Türkçeden alıntı olduğu dile getirilmiştir: M. *ḡono-* < PT. *ḡonǎ* (TMEN III, 527).³⁸⁸

koş/кош

“Göç sırasında kullanılan geçici keçe ev” (KRS I, 410; KTS I, 750): *чатыр тузун, кош курап* ‘çadır dikip, koş kurap’ (M.I, 9342, 9720).

[< M. *ḡoṣ* ‘çadır’, SGTY (L), 670]

³⁸⁶ *каалга, камылга, табылга, жебилге, сапсалга, жасалга, жөрөлгө, өбөлгө, токулга, туулга, шыралга* vs.

³⁸⁷ Kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamış, ancak “konak, yurt” anlamında *ḡonum* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 114; KB, 270; DTS, 455; TZ, 204). Bunun yanında aynı anlamda *ḡanak* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 80)³⁸⁷. Bir de ‘ikamet yeri, konak’ anlamında *ḡongu* kelimesi de tanıklanmıştır (EUTS, 181). Ayrıca her iki kelimenin kökü olan *kon-* fiili ET. döneminden bu yana kullanılan kelimedir. OT. döneminde ‘ev, konak, misafir’ anlamında *ḡonuḡ* kelimesi geçmektedir (KE, 87; ME3, 147; HŞ, 257).

³⁸⁸ Moğolca biçimler için bkz. KWb, 182.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *kouu* ‘piknik çadırı, yolculukta kullanılan küçük çadır’; Kkalp. *қос* ‘çadır’ (RKS, 1099); Nog. *kouu* ‘geçici süreliğine kullanılan çadır’ (OSTY II, 622)

Tarihî:

a. ET Ø³⁸⁹; OT. *қош* ‘mola verilen yer’ (OSTY II, 636).

b. Rasanen, ‘çadır’ anlamındaki *қош* kelimesi ile ‘çift, ikili’ anlamındanki *қош* kelimesini ayrı ele almıştır (VEWT, 283). Doerfer, bu iki kelimeyi **қо-* ‘birleştirmek’ köküne bağlayarak semantik birliktelik içerisinde olduklarını dile getirmiştir (TMEN III, 362). Clauson, Toharca kökenli olduğunu var saymıştır (EDPT, 670). Poppe, Kırgızca biçimin Moğolca *қош* kökenli olduğunu ifade etmiştir (Poppe 1955: 41). Tenişev de Moğolca kökenli biçiminde izah etmiştir (SGTY (L), 491). Ramstedt, Moğolcada *қош* ‘çadır’ anlamında tanıklanan kelimeyi açıklarken Çağatay Türkçesi ve Kırgızcadan örnek vermiştir (KWb, 19). Rassadin, Moğolcaya Türkçeden geçtiğini dile getirilmiştir (Рассадин 1995: 3).

köktöö/көктөө

“Bahar aylarında göç edilen yer ve orada geçici süreliğine kurulan ev” (KRS I, 419).

[< **kök** (< *kō:k* (*g*) ‘basically ‘the sky’; hence ‘sky coloured, blue, blue-grey’, etc., for a similar range of colours of *yaşıl*’ EDPT, 708) + **töö**]

+*töö*.³⁹⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø³⁹¹, OT Ø

b. Kelime bu haliyle hiçbir tarihî ve çağdaş lehçede tanıklanmamıştır. Ancak kelimenin kökü olan *kök* kelimesi ET. döneminden bu yana kullanılan kelimedir. Geniş emantik dağılıma sahip Clauson, söz konusu kelimenin çok anlamlı kelime olduğunu ifade etmiş, kökeni üzerinde durmamıştır (EDPT, 708). Söz konusu

389 Günüümüz Kırgızcasında yeni taşınan birinin evine tebrik için gidiğinde “*tüştöndürüü*” kelimesi kullanılır. Muhtemelen söz konusu kelimenin kökü *tüş-* ‘inmek, düşmek’ anlamında kullanılan kelimeye dayanır. Karahanlı Türkçesinde ilgili kelime *tüşün* ‘konak, durak’ kelimesinde görülür (KB, 482).

390 bkz. *otoo*

391 ET’de “asma çardağı” anlamında *бадиç* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 295).

kelimenin ilkel biçimi **kök* biçiminde saptanmıştır (VEWT, 287; SFTY, 195). Moğolca karşılığı olan kelimelerle kıyaslanmıştır (KWb, 236; VEWT, 287).

kürtöçö/күртөчө

“Küçük kötüce keçe ev” (KRS I, 471).

[< ***kürtö-** (örgü)³⁹² + **çö**]

+çO.³⁹³

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *күрке* ‘küçük çadır’ (KzTTS, 385); Kkalp. *күрке* ‘küçük çadır’ (RKS, 1099)

Tarihî: ET Ø; OT Ø

otor/отор

“Karın çok yağmadığı uzak kışlık yer; uzak diyarlar”: *жүрбөсүн жылкы жалгыздан, жылкыны отор кылалы* ‘at tek başına gezmesin diye otora gönderelim’ (KRS II, 84).

[< **ot** (< *ot* ‘grass, vegetation’, EDPT, 34) + **o-** + **r**]

+o-: Eski Türkçe döneminden itibaren tanıklanan bu ek, Kırgızcada işlek kullanılan isimden fiil yapım ekidir. Kırgızcaya özgü yuvarlaklaşma ses olayı bu ek için de geçerlidir. Diğer Türk dilleri ile kıyaslandığında yuvarlak ünlülü alamorfları mevcuttur. Kırgızcada yansıma kelimelere eklendiği gibi /r/ ile biten isimlere eklenerek fiil yapar (KTG, 180; KAG, 310).

+r: Eski Türkçe döneminden bu yana geniş zaman partisip görevinde kullanılan bu ek, Kırgızcada daha çok kalıplaşmış biçimlerini görmekteyiz (KTG, 193).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *omap* ‘bir amaçla bir yere yerleşen insan topluluğu’ (RKzS, 597); Kkalp. Nog. *omap* ‘e.a.’ (OSTY I, 1105; SSTTN I, 109)

Tarihî:

³⁹² Tatar ağızlarında *kürme* ‘düğmeyecek bağlamak’ (SGTY (L), 499).

³⁹³ bkz. kelteç

a. ET Ø³⁹⁴, OT Ø

b. Hiçbir tarihî lehçede rastlamayan bu kelimenin ilk anlamı çağdaş Kıpçak lehçelerinin hepsinde “evin uzağında yem bitkilerinin bulunduğu hayvancılık amacıyla kullanılan yer, mera” şeklinde geçmektedir. Sevortyan, söz konusu kelimenin *otla-* fiiline dayandırmanın yanlış olduğunu ifade etmiş, söz konusu kelimenin *-r* yapım eki ile oluştuğunun altını çizmiştir (ESTY, 487). Bu fiilin kökünü ET’de tanıklanan *ota-* ‘otlamak’ kelimesine bağlamak yanlıştır, bu kelime üzerinde durulan kelimeyle omonimdir. Rusçada *otara* şeklinde aynı biçimde tanıklanan bu kelime için Preobrajenskiy ve Fasmer, Türkçeden alıntı olduğunu dile getirmişlerdir (Preobrajesnkiy 1981: 668; ESRY II, 289).

salık/салык

“Yaylaya çıkıldığında geriye bırakılan küçük çadır ve bazı ev eşyalarının genel adı”:
бай салык салса, кул чарык салат ‘zengin *salık*, köle çorap koyar’ (KRS II, 130).

[< **sal-** (< *sal-* ‘to move, to put in to motion’, EDPT, 824) + **ık**]

+*Ik*: Eski Türkçeden beri işlek olan bu ek, fiillerden sıfat, soyut isim, alet ve nesne isimleri türetmek için kullanılmıştır. Gabain’e göre bu ekle yapılan isimler, bazen edilgenlik, bazen yapılan işin sonucunu bildirir; ancak daha çok sıfat olarak kullanılır (ETG, 54). Bu ekin ünlüsü ile ilgili belirsizlik Clauson tarafından çözülmüştür. Clauson, Brahmi ve Tibet alfabelerinden faydalanarak bu ekin ünlüsüne karar vermiş ve bu ünlünün Eski Türkçe için /O/ olduğunu ifade etmiştir. Erdal, bu eki *-(O)k* biçiminde vermiş ve ekin geçişli fiiller için nesne, geçişsiz fiiller için özne oluşturduğunu belirtmiştir (OTWF, 224). Tekin ise bu eki *-(U)k* biçiminde vermekte ve fiil sonucu isimler ve nitelikler türeten bir ek olarak tanımlamaktadır (OTG, 91). Kırgızcada ünlüyle biten fiil tabanlarına doğrudan, ünsüzle bitenlere /I/, /U/ bağlantı ünlüsüyle eklenir. Fiilin bildirdiği hareketin sonucunu bildirir (KTG, 190).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

394 DLT’de ‘yemlik, ahır’ anlamında *otluq* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 98), ayrıca ‘sığır gibi hayvanların ahırda yattığı yer’ anlamında *uqluq* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 98)

b. Kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır, ancak ET. döneminde “aşçı” anlamında geçen *salcı* kelimesi görülmüştür (DTS, 482). Şorcada “ocak” anlamında tanıklanmıştır (OSTY IV, 344). Rasanen, Şorcada tanıklanan bu kelimeyi ET. “aşçı” anlamında geçen *salcı* kelimesiyle kıyaslamıştır (VEWT, 398). Sevortyan, üzerinde durulan kelimenin eski biçimi **sa:l* olabileceğini belirtir.

sayaban/саябан

“Yağmurdan korunmak için at arabasının üstüne yerleştirilen çadır; gölge”: *саябан араба чоң көчө менен жайбарактап жүрүп бара жатат* ‘sayaban araba büyük caddede yavaşça ilerliyordu’ (KTS II, 1077).

[< **say** (< ~ *say*³⁹⁵ ‘an area of level ground covered with stones’, EDPT, 858) + **a** + **ban**]

+*bān*: İsimlerin sonuna gelerek eklendiği kelimeye ‘aidiyet, gözetme, koruma’ anlamları katan ektir (PED, 152).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *саябақ* ‘ağaçların arasında dinlenmek için yapılan yer’ (KzTTS, 171).

Tarihî: 1. ET Ø; OT Ø

2. Clauson, *say* kelimesinin Çince’den alıntı olabileceğini dile getirmiş (EDPT, 858).

tegirtmek/тегиртмек

“Küçük çadır” (KRS II, 219; KTS II, 1158).³⁹⁶

[< **tegir-** (< **teğir-* ‘go around’ EDPT, 485³⁹⁷) + **t-** + **mek**]

+*t-*: İşlevsel yönüyle *-DXr-* ekiyle benzerlik gösterir. Eklendiği fiillere umumiyetle oldurma veya yaptırma anlamı katar. Erdal, bu ekin bağlama ünlüsünün zaman içinde /I/’dan /U/’ya dönüştüğünü ifade etmiştir. Ona göre bunun sebebi bu

395 *Söz konusu kelime ilk bakışta DLT’de tanıklanan *sāy* ‘taşlık yer’ (DLT III, 158; CTD, 157) kelimesiyle ilişkilendirilebilir, ancak söz konusu kelimenin semantik içeriğinde ‘gölge’ anlamı esas teşkil ettiğinden dolayı *say*a köküne dayandırmak daha mantıklı olacağı düşünülmektedir.

396 Kırgızcanın güney ağzlarında kullanılır.

397 e.a. = CTD, 184

ekin genellikle ünlü ve /r/ ile biten fiillere gelmesidir. *-(X)t-* eki, tek heceli ve son sesi /r/ olan fiillere geldiğinde çoğunlukla bağlama ünlüsünün korunduğunu, bazı örneklerde ise düştüğünü belirtmiştir: *kırt-* vs. Ayrıca, *-(X)t-* ekinin *-tXl-*, *-tUr-*, *-tXz* yapılarının da ilk unsuru olduğunu dile getirmiştir (OTWF: 799). Eraslan, Eski Türkçede ekin asıl işlevinin yaptırma olduğunu ifade etmekle beraber Uygurcada nadir olarak edilgenlik işlevinde de kullanıldığını bildirir (EUTG, 112).³⁹⁸ Tekin, Eski Türkçede *-(X)t-* ekini ettirgen çatı eki olarak tanımlar ancak vermiş olduğu *ayıt-* “sormak”, *basıt-* “baskına uğratılmak”, *olgurt-* “oturmak, dikmek, tesis etmek”, *semrit-* “(kendini) semirtmek, semizlemek”, *terit-* “terlemek” örnekleri ekin her zaman ettirgenlik işlevi ile kullanılmadığını göstermektedir (OTG, 95). Gabain, ekin yaptırma işlevinin yanı sıra edilgenlik de ifade ettiğini belirtir ve ekin edilgenlik işlevine *sevit-* “sevilme” örneğini verir (ETG, 60).³⁹⁹ Kırgızcada, aynı görevde kullanılır, ünlü ve /n/, /r/, /y/, /l/ akıcı ünlüzleriyle biten fiillere doğrudan *-t-* şeklinde, /k/ ünsüzü ile biten fiillere *-It-* şeklinde eklenir (KTG, 219).⁴⁰⁰

+mek: ⁴⁰¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelime ‘etrafını kapatılan geçici barınak’ anlamını içerir ve ‘etrafında döndürmek’ anlamında *tegirt-* fiilinden meydana gelmiştir (SGTY (L), 502).

tölö/төлө

“Avcıların kullandığı taştan yapılma saklanma yeri”: *таштан төлө жасап алып, карап отурушат* ‘taşdan tölö yapıp, bakınıp duruyorlar’ (KRS II, 258; KTS II, 1206).

[< M. *töle:-* ‘to pay (a debt), repay (a loan)’, EDPT, 492]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

³⁹⁸ *alkat-* ‘övlmek’, *kızart-* ‘kızartılmak’, *sevit-* ‘sevilme’ (Eraslan 2012: 112)

³⁹⁹ /l/ ekinin yapım eki görevi için bkz. Hacıeminoğlu 1996: 22

⁴⁰⁰ *korkut-*, *ürküüt-*

⁴⁰¹ bkz. *tumak*

Tarihî: ET Ø; OT Ø

3.3. ‘Evin Bölümleri’ ile İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

astana/астана

“Keçe evin kapısının önü” (KRS I, 125).

[< **astan** (< F. آستان ‘the place where the shoes or slippers are pulled of’, PED, 49) + **a**]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *астана* ‘belli bir inasan topluluğunun beraber yaşadığı yer’ (KzTTS, 62).

Tarihî: ET Ø, OT. *astān* ‘eşik, kapı’ (HŞ, 188)

bosogo/босого

“Eşik”: *жер босогодон аттан* ‘eşikten atlayıp’; *босогосун аттаган эмеспи* ‘eşiğinden içeri girmemiştik’ (KRS I, 125, 148; KTS I, 253; KEBS, 73; ES, 61). Keçe evin kapısının çerçevesine *bosogo* tayak denir.

[< M. *bosgo* ‘порог’ RMS, 361]

-o>-a: Kırgızcanın güçlü büyük ünlü uyumu dolayısıyla söz konusu değişim meydana gelmiştir. İsimden isim yapım ekidir.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *босага* ‘eşik’ (KzRS, 105); Kkalp. *босага* ‘eşik; kapı çerçevesi’ (KkRS, 115); Nog. *босага* ‘eşik’ (NRS, 85).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *bosağa* ‘eşik, yurt’un kapı pervazının alt tarafı’ (OSTY IV, 1679).

b. Kelimenin etimolojisi ilgili iki görüş hâkimdir: biri söz konusu kelimenin *bos>bas-* fiilinden geliştiği yönde, diğeri ise Moğolca kökenli olduğu yönündedir.⁴⁰² Severtyan vd. söz konusu kelimeyi “M. *bosoga*... < eski M. **basuga* < **basurga* ‘eşik’, M. *basu-* < **bas-u* ‘ezmek, küçültmek, hakaret etmek’ = ET. *bas-* ‘basmak’ (ilk zamanlarda ‘ayaklarıyla basmak’ anlamında kullanılmış olmalıdır)” şeklinde

⁴⁰² Kırgızcada *bas-* fiilinin *bas-* biçiminde ayrıca kullanılıyor olması *bos- > bas-* yönündeki fonetik değişimi zorlaştırıyor.

izah etmiştir (ESTY, 197).⁴⁰³ Zayachkowski de bu yöndeki fikrini belirtmiştir: *bas-a-ya* < * *bas-a* (69, 163). Rasanen, Ramsted’in verilerine dayanarak Moğolca⁴⁰⁴ asıllı olduğunu belirtmiştir (VEWT, 81). Ancak, Ramstedt Türkçede tanıklanan bu kelimenin Moğolca olduğunu ifade etmemiş, sadece Moğolca karşılıklarını vermiş ve Tunguzcadaki biçim olan *basurga* kelimesinin kökünü Türkçe *bas-* fiiline dayandırmıştır (KWb, 52). Doerfer ve Tenişev, Moğolca kökenli oduğu görüşündedir (TMEN I, 227; SGTY (L), 512).⁴⁰⁵

irege/иреге

“Kapının yan tarafı”⁴⁰⁶: *upze tapanka барын, отура кемму* ‘irege tarafa geçip oturdu’ (KRS I, 303; KTS I, 558).

[< Kalm. *irg*, *irge* ‘narrow band of felt encircling the base of a yurt; buildings flanking the gate, utility buildings’, MED, 414]⁴⁰⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *upze* ‘e.a.’; Kkalp. *upze* ‘e.a.’ (OSTY I, 1468)

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Moğolcada *irge* ‘keçe çadırın etrafında bağlanan ince bağcık’; Kalm. *irg*, *irge* ‘aşağı (kalmuk çadırının alt bölümü); *irgvç*, *irgevçe* ‘alt kısım (kalmuk çadırının alt bölümü)’ şeklinde tanıklanmıştır (MED, 414). Ramstedt, Türkçeye Moğolcadan geçtiğini ifade etmiştir (KWb, 209). Söz konusu kelimenin tarihî kaynaklarda tanıklanmamış olması bu düşüncüyü doğrular niteliktedir (SGTY (L), 505). Rasanen, Türkçe ve Moğolcada tanıklanan bu kelimeyi eskicil ortak kökene bağlamış ve Mançu-Tungus dillerindeki eşdeğerleri sıralamıştır (VEWT, 47).

403 ESTY’da kelime Kırgızcada yanlış olarak *bozogo* biçiminde kaydedilmiştir.

404 M. *bosgo* ‘eşik’; Kalmuk. *boch* ‘eşik’, *bosha* ‘kalmuk evinin kapısı’ (MED, 122).

405 bkz. Омакаева, 2014: 4.

406 Keçe evin bu bölümü konuklara değil, ev ahalisine ayrılırdı.

407 Kırgızcada, kelimenin birinci morfemini oluşturan *ir* kısmı *up aldyda/ir aldıda* ‘başlangıç yer, ön taraf’ deyiminde geçiyor. İkinci morfem Kırgızcada sıkça görülür: *kerpegе, босого, кемеге, шибеге, улага, томого, чөбөгө* vs.

tör/töp

“Keçe evin kapısının karşısındaki köşe, odaya girince tam karşısındaki yer; yüksek dağların arasındaki yayların üst tarafları”: *Татыбек жамбааштан төрдө жатат* ‘Tatıbek uzanmış başköşede yatıyor’; *төр төргө чыккан түрлүү чөп, төгүлүн гүл буралган* ‘üst taraflarda yayılan türlü ot, mis kokulu çiçekler’ (KRS II, 260; KTS II, 1208; ES, 225).

[< *tö:r* ‘the place of honour in a tent or room’, EDPT, 528]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *mөp* ‘e.a.’ (SGTY (L), 514)

Tarihî:

a. ET. *tör* ‘e.a.’ (DTS, 580; DLT III, 121); OT. *tör* ‘e.a.’ (KE, 644; HŞ, 260; TZ, 262)

b. Clauson, *töreye* göre *tör* biçiminin daha eskicil olduğunu belirtmiştir (EDPT, 528). *Tür-* ‘dürmek’ fiili ile ilgili olabileceği düşünülmüştür (SGTY (L), 514). Farsçada تور ‘hospitality’ biçiminde tanıklanan kelime Türkçe alıntı olarak belirtilmiştir: < *tör* ‘ehrenplatz für den gast’ (TMEN II, 955). Rasanen alamorfları vermiş, ama köken açıklaması yapmamıştır (VEWT, 494).

ulaga/улара

“Keçe evin kapısının yan tarafı”: *улагага байланган музоодой болуп турат* ‘kapı yanına bağlanmış buzağı gibi duruyor’ (KRS II, 302; KEBS, 71). *Ulağı* ‘başköşenin karşısında, kapının olduğu kısımdır’. Kapının giriş tarafı olduğu için böyle isimlendirilmiştir

[< **ula-** (< *ula:-* ‘to repair, to join’, EDPT, 136) + **ga**]

+gA: Türkçede seyrek olarak kullanılan bu ek (ETG, 51; MMT, 146) Kırgızcada genellikle /-l-/ pasiflik ekini almış fiil tabanlarına gelir (KTG, 99, 310). Kırgızcada +IlqA şeklinde de ele alınır, genellikle Moğolca alıntı kelimelerde tanıklanmaktadır (KTG, 80, 102).⁴⁰⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.⁴⁰⁹

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin kökü ET. döneminden beri tanıklanan *ula- ‘eklemek’ fiiline dayandırılmıştır (EDPT, 136; Aİ, 234; ESTY, 590⁴¹⁰). Etimoloji kaynaklarında ilgili kelimenin alamorfları verilmiş, kökeni üzerinde durulmamıştır (SGTY (L), 514; VEWT, 512).

3.4. ‘Ev ve Yapıların Parça ve Yapımında Kullanılan Malzemeler’ ile İlgili Leksik-Semantik Alt-Grup

alakan/алакан

“Boz üy’ün üst çubuklarının keregeye⁴¹¹ bağlanmaya uygun yapılan yassı alt tarafı”: ууктун алаканы ‘uukun alakanları’ (KTS I, 74; KEBS, 71).

[< M. *alakan* ‘the palm of the hand’, EDPT, 267; MED, 26]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *алақан* ‘kamçı örgüsünün yassı tarafı’ (KzTTS, 37).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Radloff, *al-* fiili ile ilgili olduğunu belirtmiştir (OSTY I, 356). Ancak, -*akan* eki buruncul seslere geldiğinde –*agan* şeklinde yumuşamış olmalıydı. Birçok araştırmacı söz konusu kelimenin Moğolca kökenli olduğunu belirtmişlerdir (EDPT, 267; ESTY, 133; VEWT, 15).

⁴⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. konolgo

⁴⁰⁹ İncelenen kelime Altay grubu Türk lehçelerinde tanıklanmıştır: Hak. *ulağı* ‘çadırın direkleri’; Alt. *ula* ‘çadırın direkleri’; Yak. *ulağa* ‘duvar, duvar köşesi’ (ESTY, 590).

⁴¹⁰ Eski Türkçede geçen *ul* ‘temel’ kelimesi ilişkili olabileceği dile getirilmiştir (DTS, 608).

⁴¹¹ bkz. kerege

bakan/бакан

“Bir şeyi kaldırmaya veya asmaya yarayan alet; su taşımak üzere kullanılan kovaların asıldığı uzun tahta çubuk; doğum sırasında acı çeken kadının acısını hafifletmek için keçe evin ortasına yerleştirilen tahta; *boz üy* kurumunda kullanılan uzun sırık” (KRS I, 100; KTS I, 163; KEBS, 22; KO, 4,14): *алтындан бакан коюлду* ‘altın bakan koydurdu’ (M.I, 1427, 1440, 1466, 4959).

[< M. *bağana* ‘tent pole’, EDPT, 316]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *бақан* ‘çadır aleti’ (KzTTS, 101); Kkalp. *багана* ‘çadır aleti’ (ESTY, 42).

Tarihî:

a. ET Ø⁴¹², OT Ø

b. Bu kelime Moğolca ‘çubuk, duvar’ anlamındaki *bagana*, Kalmukça ‘çubuk, duvar, destek çubuğu’ anlamındaki *bahn* kelimesiyle ilişkilendirilmiştir (VEWT, 58; KWb, 29). Söz konusu kelime, Tatar ağızlarında tanıklanan *bağı* ‘at arabası üzerindeki yükü kaldırmaya yarayan alet’ ve Eski Kıpçakçada tanıklanan *bağacı* (bağ + a + cı) kelimesiyle ilişkilendirilebileceği ileri sürülmüş, bu durumda ortaya çıkan *bağ-* < *bağ* kökünün meçhul olduğu dile getirilmiştir (ESTY, 42).⁴¹³

baskıç/баскыч

“Basamak, merdiven” (KRS I, 114; KTS I, 186).

[< **bas-** (< *bas-* ‘to press, crush, oppress, make a surprise attack’, EDPT, 370) + **kıç**]

+*KIç*:⁴¹⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *басқыш* ‘e.a.’ (RKzS, 92).

Tarihî: ET Ø⁴¹⁵, OT Ø

⁴¹² ET’de döneminde ‘кольцо; torque, necklace; halka, toka, çatal tırnakların iki tırnakları arası ve iki tırnaktan her biri; nal’ anlamında *bakan/bakanak* kelimesi tanıklanmıştır (DTS, 82; EDPT, 316; DLT I, 399; EUTS, 31).

⁴¹³ Омакаева, 2014: 3

⁴¹⁴ bkz. аурооч

bel kırçoo/бел кырчоо

“Keçe evin direkleri üzerine serilen örtünün sağlam durması için etrafından geçirilen kalın ip, urgan” (KTS I, 212; KO, 34).

[< **bel** (< *bé:l* ‘waist’, EDPT, 330) **kırç-** (< *kırça:-* ‘to scrape, to break, smash’, EDPT, 647) + **oo**]

+OO: Eski Türkçe döneminden itibaren tanıklanan (x)g/-(x)ğ ekinin fonetik değişime uğramış şeklidir. Bu ek, ET. döneminden beri eylem sonucunu bildiren isimler, fiillerden kalıcı isimler, yapılan işin sonucunda ortaya çıkan şey, aktif isim, kalıcı isimler türetir: *bilig* ‘bilgi’ < *bil-* ; *bitig* ‘yazı’ < *biti-* ; *bolug* ‘varlık’ < *bol-* (OTG, 89; HT, 7). Genellikle fiilin sonucunu bildiren isimler türeten bu ek üzerine değişik görüşler ileri sürülmüştür. Poppe, bu ekin kökenini Moğolca /ga/ ekine dayandırmaktadır. Ramstedt de bu ekin kökenini Moğolcadaki *gu* eki olarak göstermektedir (MMT, 122). Gabain, bu ekin yapılan işin sonucunda ortaya çıkan şeyi, aktif isim ve diğer bazı şeyleri bildirdiğini düşünür (ETG, 51). Erdal ise bu ekin geçişli fiillerin nesnesine geçişsiz fiillerin de öznesine işaret eden isimler türettiğini ifade etmektedir (OTWF, 172). Kırgızcada, yarı ünlü /w/ sesi eriyerek uzun ünlüye dönüşmüştür. Ekin asıl işlevi bütün fiil kök ve tabanlarına gelerek fiil ismi yapmak ve bunun dışında kalıcı isimler de türetmektir (KTG, 273).⁴¹⁶

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

booçu/боочу

“Keçeden yapılan bağ” (KTS I, 249).

[< **boo** (< *bağ* ‘bond, tie, belt’, EDPT, 310) + **çu**]

+çU:⁴¹⁷

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

415 ET’de “basamak, merdiven basamağı” anlamında *bağna/bağnaça* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 434; KB, 53).

416 *oyloo, oynoo, toktoo, iştöö, cölöö* vs. (Орузбаева 1964: 100)

417 bkz. beldemçi

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bula/була

“Keçe evin değerli eşyaları” (KRS I, 157)

[< *F. *bula*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bürkök/бүркөк

“Keçe evin tepesini kapatan keçe malzeme” (KTS I, 286).

[< **bürkek* ‘to spurt, gush’, EDPT, 363⁴¹⁸]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *бүркө* ‘iyice kapatmak’ (KzTTS, 160)

Tarihî: ET Ø,⁴¹⁹ OT Ø

caak/жаак

“Keçe evin tepesine yerleştirilen tahtanın yuvarlak kısmı”: *кулагы түндүк жаагындай, көзү кызыл жалындай* ‘kulağı *tündük caagy* gibi, gözleri ateş gibi kırmızıdır’ (KRS I, 207).

[< *yana:k* < **ya:ña:k* ‘the cheek bone’ < *ya:n* ‘the side of something’ EDPT, 948]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *yañak* ‘yanak’ (DLT III, 376); OT Ø

⁴¹⁸ Yansıma kelime olabilir (EDPT, 363).

⁴¹⁹ ET’de “göçebelerin sele sazından yaptıkları çadır örtüsü” anlamında *çığ* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 128).

cabık/жабык

“Keçe evin içine girdiğinizde tepedeki *tuurduk* ve *üzük*’ün oluşturduğu yuvarlak çukur kısım” (KRS I, 209; KTS I, 379; KO, 43). *cabık baş* (KTS I, 379).

[< **cab-** (< *yap-* ‘to build, to shut, to cover’, EDPT, 871) + **ık**]

+ *Ik*:⁴²⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁴²¹

capsar/жапсар

“Keçe evin tepesini oluşturan *tuurduka* sokulan tahta çubukların kenarları” (KRS I, 232).

[< **cap-** (< *yap-* ‘to build, to shut, to cover’, EDPT, 871) + **sa-** + **r**]

+sA: Tarihî Türk yazı dillerinde *-(I)gsA/-sA* şeklinde tanımlanan bu ek (ETG, 59; ÇK, 48), Kırgızcada fiilden isim yapan ektir (KTG, 183).

+ *r*:⁴²²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cel boo/жел боо

“Bir ucu *tündüğe* diğer ucu keregenin kazığına bağlanan, bozüyü yerinden oynatmayan çift ip” (KTS I, 445; KO, 50)

[< **cel** (< *yél* ‘wind’, EDPT, 916) **boo** (< *bağ* ‘bond, tie, belt’, EDPT, 310)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жел* ‘e.a’ (KzTTS, 289).

420 bkz. içik

421 Ayrıntılı bilgi için bkz: Özkan, İ. "Yapa Yapa Karlar Yağsa Yaza Kalmaz," Dede Korkut Ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2010

422 bkz. otor

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çamgarak/чамгарак

“Bozüy’ün *tündük*’üne yatay ve dikey biçimde yerleştirilen eğik çubuklar; *tündüğün* altında kesişen ve bozüyün ağaç iskeletini tamamlayan bükük değnekler” (KRS II, 344; KTS I, 646; KEBS, 71; ES, 247; KO, 222).

[< M. *çagarıg* ‘circle, ring’, MED, 158]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шаңпрақ* ‘keçe çadırın iskeleti; çadırın tavanı; ev ocağı; aile; ev’ (KzRS, 238), Kkalp. *шаңпрақ* ‘keçe çadırın tepesindeki kubbesi; ev, aile’ (KkRS, 725), Nog. *шағарақ* ‘keçe çadırın duman çıkan deliği’ (NRS, 400).

Tarihî:

a. ET Ø⁴²³, OT Ø

b. Söz konusu kelimenin ‘blend word//kontaminasyon’ yoluyla oluşan Moğolcadan *çamgag* ‘kule, izleme noktası’ alıntı kelime olduğu belirtilmiştir (KWb, 419, 421; VEWT, 99). Ancak, Türkçe *çarmık* ve *çarmağ* kelimeleri daha eskicil örneklerdir (SGTY (L), 509). Karasayev, *çamgarak* kelimesinin Farsça *çenberek* kelimesinden geldiğini kaydetmiştir (ÖS, 409). Ancak Kırgızcanın tarihsel gelişim seyrinde, özellikle alıntı kelimelerde *b>ğ* ses değişimi görülmemektedir. Ayrıca *çamgarak* kelimesinin bulunduğu diğer Türk lehçelerinde de Karasayev’in belirttiği *çenberek* şekline veya buna benzer şekillere rastlanmamaktadır (Moldaliyeva, 2012: 10).

çıgdan/чыгдан

“Bozüy’de kadınların kullandığı kısmı ayıran süslü hasır paravan” (KRS II, 382; Et. T. 322; ES, 255).

[< **çığ** (< *çı:ğ* ‘reed, steppe grasses’, EDPT, 404) + **dan**]

⁴²³ ET’de “iki duvar veya direk arasına çapraz olarak konulan ağaç” anlamında *arķuķ* kelimesi tanımlanmıştır (DLT I, 109).

-dAn.⁴²⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Seydakmatov, iki morfeme ayırarak ele alıyor: *çığ/çiy* + *dan* (KES, 121). Rusçaya *çiy*, Farsçaya *çiq* (PED, 396) biçiminde geçmiştir (EDPT, 404; TMEN III, 130).

çiy/чий

“Bozüy”ün etrafına yerleştirilen hasır çit” (KRS II, KEBS, 71).

[< *çıl:ğ* ‘reed, steppe grasses’, EDPT, 404]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *çit* ‘kamuş vesairenden yapılan kulübe; çit, sınır’, OT Ø

épçi/эпчи

“Bayanların oturduğu *epçi*, başköşenin sol tarafında olup, burada çanak çömleğin üstüne konulduğu bir sandık bulunmakta ve kadınlar gerekli malzemeyi buradan almaktadırlar. Bu kısma o yüzden *epçi* denir” (KRS II, 460; KEBS, 71).

[< **eb** ‘çadır, ev’ + **çi**]

+çİ.⁴²⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *enu* ‘e.a.’ (RKzS, 243)

Tarihî: ET. *ebçi* ‘eş, karı, zevce’ < ET *eb* ‘çadır, konut, karargâh’ (EDPT, 3; ESTY I, 287); OT *épçi* ‘kadın; ev hanımı, eş’ (KW, 96)⁴²⁶

424 bkz. çiydan

425 bkz. beldemçi

426 Fonetik değişim ile ilgili bkz. cupka

êr/эр

Bozüy'de başköşenin (tör) sağ tarafında yer alır. At malzemeleri bu tarafa konulur ve evin erkek çocukları burada oturur (KEBS, 71).

[< *er* 'man; a human male; a fighting man; husband', EDPT, 192]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

êñkilçek/эңкилчек

“*Boz üy*'ün parmaklı kapısı” (KRS II, 457).⁴²⁷

[< **eñkil* ? + *çek*? < **M. enike* 'intel of a door or a window', MED, 319]

+*çek*: ET. döneminden itibaren seyrek olarak tanımlanan bu ek (KpTG, 36), Kırgızcada vasıf ismi olarak işlek bir kullanım gösterir. Küçültme ve sevgi ifade eden isimden isim yapım eki olarak kullanıldığı gibi fiilden isim yapan ek olarak da karşımıza çıkar (TDB, 165, 198).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

êñse/эңсе

“*Bozüy* kapısının üst tarafı” (KRS II, 457).

[< *eñse*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁴²⁷ Kırgızcanın güney ağzlarında kullanılır.

êrgilçek/эргилчек

“Bozüü’ün kapısı; hafif basamak”: үйдүн эргилчегин кулпулап бекитти ‘boz üy’ün kapısını kilitledi’ (KRS II, 460; ES, 270).

[< M. **ergenek*]

+çEk:⁴²⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

eşik/эшик

“Bozüü’ün hasır kapısı”: үйдүн эргилчегин кулпулап бекитти ‘boz üy’ün kapısını kilitledi’ (KRS II, 471; ES, 272): Кошой тозду эшикти ‘Koşoy, kapıdan karşıladı’ (M. II, 2388, 2452, 2485, 2621).⁴²⁹

[< *eşik* ‘threshold, door’, EDPT, 260]

-ş- sesi genellikle korunmuştur: *eşek, eşik, kaşık*...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *есик* ‘kapı’ (KzRS, 164)⁴³⁰, Kkalp. *эсик* ‘kapı’ (KkRS, 201), Nog. *эсик* ‘kapı’ (NRS, 440).

Tarihî:

a. ET. *işik//eşik* ‘kapı; kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak’ (EDPT, 260; EUTS, 100; DTS, 185; DLT I, 42; KB, 206)⁴³¹; OT. *eşik/işik* ‘eşik, kapı’ (KW, 94; KE, 212; NF, 137; FLT, 1010; İML, 179; ME1, 167; KS, 19).

b. Clauson, söz konusu kelimenin birincil anlamının ‘kapı kirişi, eşik’ olduğunu belirtmiştir (EDPT, 260)⁴³². Severtyan, temel anlamının ise ‘kapı kirişi’ olduğunu ifade etmiş, kökenini *işi-* ‘ağzı açık kal-, iyice kapanma-, sıkı olmadan kapan-’ fiiline dayandırmıştır. Bu fiilden Tatar Türkçesinde *işigan* (< *işi*<*gan*)

428 bkz. eñkilçek

429 Kırgızcada, eşik kelimesinin ayrıca ‘dış’ anlamı da vardır: *eşike çıguu* ‘dışarı gitmek’, *eşikte oynoo* ‘dışarıda oynamak’.

430 Kz. eş anlamında *сықырлауық* kelimesi de kullanılır (Kz.TTS, 758).

431 ET.den itibaren ‘kapı’ anlamında *kapıg* kelimesi de tanıklanmıştır (OY, 147; İML, 179).

432 DLT’de ‘evin kirişleri’ anlamında *sum* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 236).

‘antre, avlu’ kelimesi türemiştir. Bu fiilin kökü **iş* olabilir, belki *işik* kelimesinden kısaltma da olabilir (ESTY, 396). Ramstedt, Türkçe *eşik* ‘kapı, eşik’, Tunguzca *elbun* ‘kapı’ ve Moğolca *el-gü* ‘asmak’ kelimelerini akraba kelimeler olarak ele almıştır. Buna göre *eşik* kelimesinin anlamı ‘asılı olan şey’ > ‘keçe kapı’ oluyor. Tenişev, bu üç kelimenin tarihîdönemlerde birbiriyle çakıştığını ve karışmış olabileceğini ifade etmiştir (SGTY (L), 511). Eren, *eşik* kelimesinin Eski Türkçedeki *eşü-* “örtmek, bürümek” fiiline *-k* fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle meydana geldiğini ifade etmiştir (TDES, 140). Moğolcaya Türkçeden geçtiği belirtilmiştir (TMEN II, 646; VEWT, 51). Yegorov, kökeni bilinmeyen kelime olarak kaydetmiştir (ESCŸY, 24).

ilmek/илмек

“Kapının kapalı olmasını sağlayan ip veya demirden yapılmış kapı kilidi” (KTS I, 551)

[< **il-** (< *il-* ‘to catch, to hung’, EDPT, 125) + **mek**]

+*mAk*.⁴³³

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelime bu morfosemantik yapıda hiçbir tarihî ve çağdaş lehçede tanıklanmamıştır. Ancak kelimenin kökünü oluşturan *il-* fiili ET. bu yana görülmüştür: ET. *il-* (DTS, 207). *i:l-* ~ *il-* fiilinin yanında **il* ‘ilmek’ isminin varlığı Türk ağızlarında tanıqlanan **il* + *i* ‘ilmek atmak’ kelimesine göre belirlenmiştir. Ayrıca, söz konusu kelime Korece ve Moğolca karşılıkları ile ilişkilendirilmiştir (MED, 309; ESTY, 343).

kaalga/каалга

Boz üy’ün tahta kapısı (KRS I, 309; KTS I, 578; ES, 123; KO, 61).

[< M. *hagalga-a* ‘kapı, gedik, bahçe kapısı’ MED, 1397]⁴³⁴

⁴³³ bkz. tegirtmek

h- > k-: Moğolca alıntı kelimelerde ilk sesi oluşturan /h/ sesi Kırgızcada /k/ye döner: M. *haragul* > Kırg. *karool* ‘bekçilik, karakol; nişangah’ (Uzun 2014: 84).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *kaalga* ‘ворота’ (ME1, 444)⁴³⁵

b. Birçok araştırmacı, söz konusu kelimenin Moğolca kökenli olduğunu belirtmiştir (KWb, 175; VEWT, 227).⁴³⁶

kanat/канат

“*Boz üy*’ün *kerege* bölümü”: *алты канат ак ордо* ‘altı kanat ak çadır’ (KRS I, 339).

[< *kanat* ‘a bird’s wing’, EDPT, 635]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қанат* (KzTTS, 471), Kkalp. *қанат* ‘;Nog.

Tarihî:

a. ET. *kanat* ‘e.a.’ (DLT I, 34; KB, 220); OT. *kanat* ‘e.a.’ (NF, 162; KE, 294; İML, 176)

b. Söz konusu kelime ‘kuşun kanadını’ belirten *kanat* kelimesinin metaforlu biçimidir. İlgili kelimenin ilkel biçimi **kān’at* şeklinde belirlenmiştir (MİFTY, 180). İlgili kelime *kana* + *t* biçiminde ele alınarak, -*t* ekinin çoğunluk bildiren ek olduğu, kökünün ise Eski M. *chan* ‘kanadın uzun tüyleri’ olduğu ifade edilmiş, zamanla Türkçeden ödünçleme yoluyla tekrar Moğolcaya geçtiği belirtilmiştir (TMEN III, 518; VEWT, 230; SGTY (L), 504; ESTY, 252).

434 Moğolca alıntı bir kelime olduğu belirtilmiş, yalnız söz konusu kelimenin Aral-Hazar Kıpçak grubundaki diğer dillerde tanıklanmamış olması, Moğolistan ve Buryatiya ile olan Tarihî temaslar zamanında alıntılanmış olabileceği ileri sürülmüştür. (KL, 216).

435 Moğolca kelime listesinde verilmiştir.

436 bkz. Омакаева, 2014:3

karşıt/капшыт

“İki *tuurduk*’un birleştiği yer; *boz üy*’ün iki tarafı” (KTS II, 640): *капшытка туур жайлантыр* ‘*karşıta* avcı kuşun oturması için yer yapmış’ (M.I, 1162).

[< **kap-**⁴³⁷ (< **kap-* ‘to close’, EDPT, 582) + **şıt**]

Korpustaki diğer lehçeler:Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø⁴³⁸, OT Ø

b. Kelimenin kökü olarak belirlediğimiz *kap-* fiili *kapıg*, *kapğa*, *kapğa* gibi kelimelerde de görülmektedir. Araştırmacıların birçoğu bu kelimelerin kökenini farazî **kap-* fiiline dayandırmışlardır. Şerbak da kelimeyi, **kap-* olarak vermiştir: *kapa-* > *kap-* +*a* fiilin intensif şeklini tahmin etmiştir, ancak onun *kap* isminden geldiği tahmini de vardır: *kap+a-* (SGTY (L), 510). Clauson, *kapı* kelimesini farazî bir **kap-* ‘örtmek’ kelimesine dayandırmış –ıg ekini de yapım eki olarak vermiştir. İkinci hecedeki vokalin /-ı-/ olduğunu; fakat bazı Uygur metinlerinde kelimenin ikinci hecesinde /-a-/ daha sonrada dudak ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle /-u-/ haline dönüştüğünü söylemiştir (EDPT, 583). Sevortyan, kelimenin yapısını da *kapı*, *kapıg*- *kap-* ‘kapatmak’tan Ø veya /-g/ eki ile oluşmuş bir araç/alet ismi olarak vermiştir (ESTY, 263). Doerfer de bu köken açıklamasına katılmış ve kelimenin Moğolcanın lehçelerine geçtiğini de eklemiştir (TMEN III, 370). Eren, kelimenin kökenini *kap-* (~*kapa-*) köküne dayandırmış, ayrıca Muhamedova’nın Türkmence *gap-* kökünü *yap*-köküyle birleştirmesinin de yanlışlığına işaret etmiştir. Ancak, Muhamedova’nın dediği gibi *kap-* (*kapı* kelimesinin kökenini *kap-* fiiline dayandırırız) ile *yap-* kelimeleri arasında semantik olarak bir yakınlık vardır. Şöyle ki, *yap-* kelimesinin Eski Uygur Türkçesinde ve Kaşgarlı’da ‘kurmak, yapmak, inşa etmek’ anlamının yanında ‘kapamak/örtmek’ anlamı da vardır. Karşılaştırmayı *yap-* ‘örtmek’ ve *kap-* ‘kapatmak’ şeklinde ele alırsak iki kelime arasında doğrudan bir anlam yakınlığının olduğu da ortaya çıkacaktır.⁴³⁹ Kelimenin kökenini **kap-* fiiline

437 Kelimenin kökü kapkak, kaptal kelimeleri dikkate alınarak **kap* şeklinde belirlenmiştir.

438 DLT’de ‘büyük kapı, kale kapısı’ anlamında *kapgak* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 471). KB’de ise *kapuğ* ‘kapı’ kelimesi tanıklanmıştır (KB, 221).

439 Clauson (1972: 870-871), sözlüğünde *yap-* kelimesinin ‘inşa etmek (mes. duvar); kapatmak (kapı); (şeyleri) kapamak/örtmek; (şeyleri) birbirine yapıştırmak, (şeyleri) beraber koymak’ vs. anlamlarına yer verirken kelimeyi çokanlamlı (polisemantik) olarak değerlendirmiştir. Ancak Sevortyan, Vambéry

dayandırmak yerine semantik açıdan *kap* isminde aramak yanlış olmasa gerek. Çünkü semantik açıdan *kapı*, bir çeşit *odanın veya evin açıklığını örten, güvenliğini, gizliliğini sağlayan, dışarının olumlu, olumsuz etkilerine karşı evi veya odayı koruma vazifesi üstlenen kapak* konumundadır.⁴⁴⁰

kerege/kepere

“Keçe evin duvarını teşkil eden ağaç kafes; çadırın duvarı yerine geçen, ağaç çubuklarla çapraz ve aralıklı olarak yapılan kısım” (KRS I, 377; KTS I, 695; ES, 142; KO, 101): *керегенин борумун* ‘keregenin süsünü’ (M.II, 16432).

[< **kere-** (< *kere-* ‘to stretch, spread out’, EDPT, 735) + **ge** < *kere:kü* ‘the lattice work wooden frame’, EDPT, 744]

+GE: ⁴⁴¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *kepeze* ‘çadırın duvarını oluşturan ahşap’ (KzRS, 234), Kkalp. *kepeze* ‘keçe çadırın duvarını oluşturan ahşap parmaklık’ (KkRS, 315); Nog. *kepeze* ‘keçe çadırın duvarını oluşturan ahşap parmaklık’ (NRS, 161).

Tarihî:

a. ET. *kerekü/keregü* ‘çadır, çadır iskeleti’ (DTS, 300; OY, 149; OTG, 247; EUTS 2, 106; DLT I, 404)⁴⁴²; OT.* *küge* ‘tavan, çatı (HKT, 259).

b. *Kerekü* kelimesi yazıtlarda ‘çadır’ anlamında geçiyor iken Kırgızcada *kerege* sözcüğü bütün bir çadırın anlatımı için değil, onun bir parçası olan ‘çadırın duvarı yerine geçen ağaç çubuklarla çapraz olarak yapılan kısmı’nın anlatımı için kullanılıyor. Moğol dillerinde aynı fonetik ve semantik şeklinde geçiyor. Ramstedt, M. *kere-* ‘bağlamak’ fiili ile Türkçe *ker-* ‘germek’ fiilini karşılaştırmış, ancak net çıkış noktayı belirtmemiştir (KWb, 227). Rasanen, *kere-* > *ker-* fiiline eklenen *-gü/-*

ve Räsänen Clauson’un aksine kelimenin anlamlarını iki ayrı maddede eşgösterenliymiş gibi vermişlerdir: (I) et- eyle- (II) kapa-/ört-. Gerçekte kelime eşgösterenli değildir. Clauson’un da ifade ettiği gibi anlamı genişlemiş kelimelerden biridir. Bugün Standart Türkiye Türkçesinde kelime genellikle inşa etmek, kurmak anlamında kullanılmaya başlanmış, örtmek anlamındaki *yap-* anlamı ise kaybolmuştur (Kıpçak grubu lehçelerinde örtmek anlamıyla yaşamaya devam etmektedir.) Ancak bugün ‘ört-’ anlamı, Standart Türkiye Türkçesinde *yap-* kelimesinin türemiş şekilleri olan *yapış-*, *yapışık*, *yapışkan*, *yapışıcı*, *yapıştırıcı* vb. örneklerinde devam etmektedir.

⁴⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Atmaca, Adzhumerova, 2010: 23.

⁴⁴¹ bkz. kayk

⁴⁴² Türkçenin en eski metinlerinden olan Irq Bitig’te tanıklanmıştır: *kerege* ~ *kerekü/keregü* (IB, 55).

ge ekiyle meydana geldiğini ifade etmiştir (VEWT, 255). Sevortyan, aynı doğrultudaki düşüncesini ileri sürmüştür (ESTY, 24; SGTY (L), 503).⁴⁴³ Dıykanov, Buryat M. *herehe* ‘çaprazlama bağlamak’ ve M. *hereh* ‘çapraz örmek’ fiilleri ile Kırgızca *kerüü*, *ker-* ‘germek’ fiillerinin aynı kökten geliştiğini ve *-eh*, *-eg*, *-üü* eklerinin eski *-ıg* ekinden geliştiğini belirtmiş ve söz konusu kelimeyi *ker – eg – e* biçiminde ayırmıştır (KTT, 74). Aydın, *kerekü* kelimesinin kökenini Moğolcada “yurt, çadır, keçe çadır; yerleşim yeri, ikametgâh, mesken; ev” anlamlarına gelen *ger* kelimesiyle ilişkilendirmiş ve *kerekü* kelimesinden türemiş olan *kerekülüg* kelimesini *ker+AgU+IUg* şeklinde morfemlere ayırmıştır. *+AgU* ekini Eski Türkçedeki *üçägü* “üçü birlikte” kelimesinde görülen topluluk eki olduğunu belirtmiştir (2005: 27). Ancak Aydın’ın *ker+AgU* şeklinde çözümlediği söz konusu kelime Eski Türkçede *käräkü* şeklindedir ve *+AgU* topluluk ekinin *k’li* (*+AkU*) varyantı mevcut değildir. Farsçada aynı morfosemantik yapıda kullanılan bu kelimenin Türkçeden geçtiği belirtilmiştir (TMEN III, 592). AF’de *kerige* ‘evin önü’ kelimesi tanıklanmıştır (AF, 115).

кылдырооч/кылдырооч

“*Kerege* ve *çiy*’in etrafını saran 40-50 cm. uzunluğundaki rengarenk şerit” (KRS I, 331, 486; KTS I, 869; KEBS, 177; KO, 158)

[< **kıldır-* + *ooç*]

+OOç: OT. döneminde tanıklanan *-GUçI* ekinden geliştiği ifade edilen bu ek (KAG, 37), Kırgızcada *+OOç(U)* şeklinde kullanılır. Fiilden isim yapan *-OO/-UU* ekiyle *+çI/+çU* fiilden isim yapma ekinden oluşmuştur. Bu durum söz konusu ekin *-GUçI* ekinden değil, *-(I)gçI* ekinden geliştiği olasılığını göstermektedir (KTG, 24, 100).⁴⁴⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *культуреуи* ‘e.a.’ (RKzS, 214).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁴⁴³ *ger-* ~ *ker-* ‘çadır kurmak, germek’ fiiline bağlanır: *gerege* ~ *kerege* < *ger-/ker-* + *-e-* + *-ge/-ke*

⁴⁴⁴ *bayandooç* > *bayanda-* *oo* + *ç*, *candooç*, *aykindooç*, *baylooç*...

kırçoo/кырчоо

“Bozüy”ü dış taraftan saran ip” (KRS I, 497; KTS I, 879; KEBS, 204).

[< **kırçoo** (< *kırça*:- ‘to scrape, to break, smash’, EDPT, 647)]⁴⁴⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қырыуы* ‘e.a.’ (308).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kök/көк

“Keçe evin sağlam durmasını sağlayan deri bağcıklar” (KRS I, 417; KO, 121).⁴⁴⁶

[< *kök* ‘root, origin; seam’, EDPT, 708]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kobul/кобул

“Boz üy”ün üst tarafını kaplayan tahta çubukların alt taraflarının süsleri” (KRS I, 391)

[< **kobul*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁴⁴⁵ bkz. kırçoo

⁴⁴⁶ Deriden olan kısım ise kanat çubuklarını çivi gibi birbirine bağlayan; ama deriden olduğu için kanatların açılıp kapanmasını sağlayan “kök”lerdir. “Kök” adındaki bu deriler, şişle delinen kanat çubuklarının içinden geçirilir. Ayrıca kanatların ve kapının yanında duran odundan dayanaklar bulunur. Bunlar, kuvvetli rüzgârlar estiğinde “bozüy”ü sağlam tutmaya yaramaktadır

kolomto/коломто

“Hem ortamı ısıtmak, hem yemek yapmak amacıyla *boz üy*’ün ortasında ateş yakılan yer, ocak”: *коломтонун башында олтурат* ‘*kolomto*’nun başında bekliyordu’ (KRS I, 398; KTS I, 726; KEBS, 71).

[< M. *golumta* < **kol** (< M. *gal* ‘ateş’ KTT, 74) + (**o**)**mt**o]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *коломта* ‘e.a.’ (OSTN II, 593; SGTY (L), 360).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Moğolca kökenli olduğu belirtilmiştir (VEWT, 278; KWb, 150; SGTY (L), 360).

könçök/көнчөк

“*Boz üy* kapısının üst tarafı” (KRS I, 423).

[< **kön** (< *kön* ‘raw hide for tanning’; s.i.a.m.l.g. for ‘tanned leather’, EDPT, 725) + **çök**]

+*çÖk*:⁴⁴⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Üzerinde duran malzeme deriden yapıldığı için bu şeklide adlandırılmıştır.

küldürööç/күлдүрөөч

“Keçe evin çamgaragını birbirine çatallaştırılmış bir biçimde bağlayan ince, düz tahtalar” (KTS I, 838).

⁴⁴⁷ bkz. *çaңçık*

[< *kül- + dür- + ööç]

+ÖÖç:⁴⁴⁸⁴⁴⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø⁴⁵⁰

b. Söz konusu kelime bu morfosemantik yapıda hiçbir tarihî ve çağdaş lehçede tanıklanmamıştır. Ancak kelimenin kökü olarak düşünülen *kül-/köl-/güyl-* ‘bağlamak, hayvanın dört ayağını bağlamak’ fiili çağdaş Türk lehçelerinde görülmüştür (ESTY, 139). ‘Ot yumağı’ anlamında tanıqlanan *külte* kelimesi *kül-/ *kült-* ‘bağlamak’ köküne dayandırılmıştır (VEWT, 308; KWb, 254).

küpkö/күпкө

“Güneş geçmeyecek şekilde gölgelik yapılan yer; yeni doğmuş hayvan yavrusu için *boz üy*’ün içinde özel yapılmış sıcak yer (KRS I, 468; KTS I, 847): *күпкөгө салып багыпмын* ‘*küpköye* koyup yetiştirmişim’(M.I.1137).

[< **küp** *(< *küp* ‘an earthen ware jar or jag’, EDPT, 687) + **kö**]⁴⁵¹

+*kö*:⁴⁵²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

mañdayça/маңдайча

“*Boz üy* kapısının üst kısmı” (KRS II, 18).

[< **mañday** (< *M. manglai//mangnai*⁴⁵³ ‘alın, ön’, MED, 527) + **ça**]

448 Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde sıkça kullanılan –gİç yapım ekidir.

449 bkz. kıldırooç

450 ET’de ‘obstinate, refractory (iki duvar veya iki direk arasında çapraz olarak konulan ağaç)’ anlamında *arıkuk* kelimesi tanıqlanmıştır (EDPT, 216; DLT I, 109). Ayrıca OT’de *üldürük* ‘шест для вещания вещей дома’ (ME1, 408) kelimesi de tanıqlanmıştır

451 Söz konusu yapı şeklen kupaya benzediği için bu şekilde adlandırılmaya sebep olmuş olabilir. Ayrıca, topraktan yapılan bu kap içindeki yiyecek-içecekği de çok iyi muhafaza etme özelliğine sahiptir. Bu özellik de onomastik bilim dalında dikkate alınan nüanslardan biridir.

452 bkz. köçögö

453 Söz konusu kelimenin Türkçe beyin kelimesiyle protoaltay döneminde ilişkili olduğu dile getirilmiştir (EDAL, 195).

+çA:⁴⁵⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.⁴⁵⁵

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Çağatay döneminde tanıklanmaya başlayan bu kelimenin Moğolca alıntı olduğu belirtilmiştir (KWb, 257; ESTY, 41).

matoo/магоо

“Keçe evin üst kısmındaki tahtaları eğmeye yarayan alet” (KRS II, 21; KTS I, 913; KO, 161).

[< **matoo*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sakanak/саканак

“*Boz üy*’ün üst tahtalarının her dört kanatta bir yerleştirilen kısa çubuklar” (KRS II, 124; KTS II, 1064; KEBS, 71)

[< **M. saganc* ?]

Korpustaki diğer lehçeler: Kzk. *саганақ* ‘keçe evin üst tarafındaki yuvarlak kısmı oluşturan çubuklar’ (KzTTS, 696); Kkalp. *саганақ* ‘keçe evin küçük parçaları’ (SGTY (L), 505).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Ramstedt, söz konusu kelimeyi Kalmukça *saganc* “çadırın üst tarafı” kelimesiyle karşılaştırarak alıntı olduğunu ileri sürmüştür (KWb, 308). Rasanen, de Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir (VEWT, 393). Sevortyan, söz konusu

⁴⁵⁴ bkz. kelteçe

⁴⁵⁵ Kz. *маңлай* ‘alın’, Kkalp. *ног. маңлай* ‘alın’ (ESTY, 40).

kelimenin Türkçede daha çok örneklerinin bulunduğu (Kz. *cağa* ‘evin deteği’, *caza* ‘boz üy’ün üst saçakları’) dayanarak Rasanen’e katılmadığını belirtmiştir. Ama kelimenin etimolojisini açıklamamanın zor olduğunu belirtmiştir (ESTY, 163). Tenişev, aynı doğrultudaki düşüncesini ileri sürmüştür (SGTY (L), 505).

sölkü/сөлкү

“Ayna, tarak vs. konulduğu ve saklandığı keçe evin içinde ayrılan yer” (KTS II, 1098).

[< **sölkü*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

takta/такта

“Tahta” (KO, 184).

[< F. *tahta* ‘a board, plank’, VEWT, 454]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *тақта* ‘e.a.’ (SSTTN II, 142)

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tastar/тастар

“*Tündük*’ten sarkan ip” (KRS II, 214)

[< F. *tastar* ?]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tayak/таяк

“*Boz üy* kapısının kenarındaki uzun tahta; destek, asa, baston” (KRS II, 218).

[< **taya-** (< ET. *taya-* ‘to prop something up’, EDPT, 567) [+k](#)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *tayaq* ‘dayanak, destek, baston’ (KB, 429); OT. *tayaq* ‘e.a.’ (ME2, 184; MM, 260; KE, 603).

b. Türkçe asıllı olan bu kelime Farsça ve Moğolcaya Türkçeden geçmiştir (TMEN II, 445).

tegiriç/тегирич

“Boz üy”ün iç tarafında geçen işlemeli şerit” (KRS II, 219; KTS II, 1158; KO, 187).

[< **teğir-** (**teğir-* EDPT, 486) + (i)ç]

+ç:⁴⁵⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tekçe/текче

“Boz üy”ün içine bir şey koymak için asılan yassı tahta, raf” (KRS II, 221; KTS II, 1161; KEBS, 71).

[< **tek** (< M. *tag* ‘raf’, KWb, 374) + **çe**]

+çe:⁴⁵⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Kkalp. *mekue* ‘asma tahta raf’ (KzRS, 440; SGTY (L), 521)

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Ramstedt, Moğolca *tag* ‘raf’ karşılığını vermiştir (KWb, 374). Rasanen, Arapçadan alıntı olduğunu belirtmiştir: < A. *tāq* + F. *ça* (VEWT, 456). Tenişev, köken bilgisi vermemiştir (SGTY (L), 521).

⁴⁵⁶ bkz. iskek baylooç

⁴⁵⁷ bkz. kelteçe

tizgiç/тизгич

“İnce ağaç veya ip şerit” (KRS II, 233; KO, 197; KTS II, 1175).

[< **tiz-** (< *tiz-* ‘to arrange things in a row’, EDPT, 572) + **giç**]

+*giç*:⁴⁵⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

topurak/топурак

“Toprak”⁴⁵⁹: жөөнүн топосу чачылбайт, жалгыздын сөзү өтпөйт ‘yayanın toprağı saçılmaz, yalnızın sözü geçerli olmaz’ (KRS II, 252, 253).

[< *topra:k* ‘something dry, dry ground, soil, earth’, EDPT, 443]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *топурак* ‘e.a.’ (KzRS, 445).

Tarihî:

a. ET. *toprāk* ‘e.a.’ (DLT I, 15), OT. *toprak/tofraḳ* ‘e.a.’ (NF, 11; ME2, 189; IML, 178)⁴⁶⁰

b. **topra-* fiiline dayandırıldığı gibi (VEWT, 492) Moğolca alamorfları da ileri sürülerek söz konusu kelimenin *toz* ‘toz’ kelimesiyle aynı kökten türemiş olduğu ve bu kelimelerin **tor/toz* altaycaya dayandığı ileri sürülmüştür (SGTY II, 373).

tötögö/төтөгө

“*Boz üy*’ün dışından yukarıya doğru asılan beyaz, kırmızı renklerdeki süs” (KTS II, 1209).

[< **töt-* + *-ögö*]

⁴⁵⁸ bkz. *buuguç*

⁴⁵⁹ *topo*, *topu* biçiminde de kullanılır.

⁴⁶⁰ Krş. M. *tobraḡ/tobaraḡ* “toz”

+öğö:⁴⁶¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tutka/тутка

“Kapı kolu” (KRS II, 272).

[< **tut-** (< *tut-* ‘to hold, grasp, seize’, EDPT, 451) + **ka**]

+kA: ET. döneminden bu yana tanımlanan +GAk ekinin kısaltmış biçimidir.

Kırgızcada işlek bir ek değildir.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tuş/туш

“Boz üy’ün yere değen alt tarafı”: *myu myrýldý* ‘(içerisinin havalanması için) *tuş* alttan hafifçe toplandı’ (KRS II, 275).

[< *tuş* ‘buckle’, EDPT, 558]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tuurduk/туурдук

“Keçe evin tepesi, tepesine örtülen keçe””(KRS II, 274)

[< ***tuur-** (< **tür-* ‘to roll up’, EDPT, 530) + **duk**⁴⁶²]

⁴⁶¹ bkz. *irege*

⁴⁶² Türkmencede *durluk*

+*DUk*: Eski Türkçeden bu yana en işlek kullanılan fiilden isim yapım ekidir (ETG, 51). Kırgızcada fonksiyonu değişmemiştir (KTG, 80).

Korpustaki diğer lehçeler: Kzk. *туырлык* ‘e.a.’ (KzTTS, 821), Kkalp. *тувырлык* ‘e.a.’ (SGTY (L), 515).

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *turdık* ‘e.a.’ (Abu H., 107)

b. Tenişev, Çağatay döneminden tanıklanan *tugur//togur* ‘çadır çeşidi’ kelimesine bağlandığından bahsetmiş, ayrıca Kalmukça *tür* ‘kapının alt kısmı’ kelimesiyle eşleştirildiğinden bahsediyor (SGTY (L), 515). Ramstedt, Moğol dillerindeki *tu:rga*, *tu:ry* biçimleriyle beraber vermiştir (KWb, 413). Dıykanov, söz konusu kelimenin *tuur-* kökünün *dür-* fiili olduğu bu kelimeye ayırt edilemez hale geldiğini, ancak Türkmence biçimine bakarak anlaşılabilirliğinin ifade etmiştir (KTT, 70).

tündük/түндүк

“*Bozüy*’ün tepesinde ahşap daire” (KRS II, 282)⁴⁶³: *түндүктү карап түйүлдү* ‘*tündüğe* bakıp kasıldı’ (M.I, 1469).

[< *tüñlük* ‘the small hole of a tent’, EDPT, 520]

Korpustaki diğer lehçeler: Kzk. *түңлик//түндик* ‘*bozüy*’ün tepesindeki dörtgen keçe’ (KzRS, 451); Kkalp. *түңлик* ‘keçe çadırın kubbesine örtülen keçe örtü’ (KkRS, 662); Nog. *түңлік* ‘keçe çadırın perdesi’ (NRS, 370).

Tarihî:

a. ET. *tügnük//tügünük* ‘çadır bacası, evin içinden dumanın çıktığı yer’ (OTG, 256; DTS, 595), *tünlük* ‘pencere’ (EUTS, 258)⁴⁶⁴, *tüñlük* ‘pencere, ocak, baca gibi evdeki delikler’ (DLT II, 18); OT. *tüñlük* ‘evin duvarındaki delik, pencere’ (KE, 659; ME1, 278); *tüñlük* ‘pencere’ (NF, 441), *tünlük//tüñlük* ‘pencere, kafes’ (KPTS, 287; TZ, 266).

⁴⁶³ Tündükten eve ışık girer, evdeki duman çıkar, ocak söndürüldüğünde gece kapatılır (ES, 231; KO, 206).

⁴⁶⁴ ET’de ‘pencere’ anlamında *közünük* kelimesi de tanıklanmıştır (ETY, 815).

b. Clauson, söz konusu kelimeyi Eski Uygurcada tanıklanan *tügünük* kelimesiyle eş anlamda kullanılan kelime olarak ele almış, *tüñlük* kelimesinin morfolojik açıdan çözümlenmesi zor kelime olduğunu belirtmiş ve **tüñ* köküne götürmüştür. *Tügünük* kelimesini *tügün* + *ük* şeklinde ayırıyor, ancak *tügün* kısmını açıklamasız bırakmıştır (EDPT, 485). Söz konusu kelimenin kökü ile ilgili kabul gören yaygın görüş haplology yoluyla oluştuğu yöndedir: < *tütünlük* < *tütün* (SGTY (L), 507). Doerfer, Bang ve Radloff'un bu düşüncesini *tütünlük*, *tütün* biçimlerinin tarihî dönemlerde tanıklanmadığını ileri sürerek red etmiş ve *tün* 'gece' kelimesiyle ilişkilendirilebileceğini ifade etmiştir (TMEN II, 64; VEWT, 505). Tenişev, *tütünlük*, *tütün* kelimelerinin çağdaş Türk lehçelerindeki örneklerini vererek tarihî dönemlerde de böyle bir semantik yaklaşımın olabileceğini belirtmiştir (SGTY (L), 508). Dıykanov, Kırgızcadaki *түндүк жабыу*- '*tündük*'ü örtmeye yarayan keçe' ve Evenkicede *tünnük* 'pencere' kullanımına dikkat çekerek söz konusu kelimenin kökünün **tün* olduğunu ifade etmiştir (KTT, 68). Moldaliyeva, Moğolcadaki *togunu* "yurtlardaki açık delik ya da çatı; yurtların üstündeki duman deliği" (MED, 1260) kelimesiyle ilişkilendirmiştir (Moldaliyeva 2012: 8). *Tündüğün* tüm *tuurdukların* ona bağlandığı işlevine bakarak söz konusu kelimenin *tügün* 'узел' (ME1, 408) kelimesi ile ilişkilendirilebileceği açıktır.

türkük/түркүк

"Keçe çadırın ortasındaki destek tahta" (KRS II, 284).

[< **türk-* + *ük*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

uuk/yyk⁴⁶⁵

“Bozüyün kubbesinin sııkları keçe çadırın kubbe kısmındaki sıık; keçe çadırın *kerege* ile *tündük* kısmını birbirine bağlayan, *tündük* ile birleşen tarafı sivri üçlü, *kerege* ile birleşen tarafı biraz içe doğru eğik olup yassı gelen bağcıklı uzun sıık; keçe çadırın çatısı” (KRS II, 311; KO, 209): *уугун күмүш сырматын* ‘uukunu gümüş renge boyatıp’ (M.II, 16431).

[< u:k ‘жерди купола юрты’, ESTY, 583]⁴⁶⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Kzk. *уык* ‘keçe çadırın yukarısındaki yuvarlak pencereye takılan eğik özel sııklar’ (KzRS, 457); Kkalp. *увык* ‘sıık’ (KkRS, 683); Nog. *ууык* ‘keçe çadır sıığı’⁴⁶⁷

Tarihî:

a. ET. *uğ* ‘çadırın üst yanındaki köşelerden her biri’ (DLT I, 48); *uuk* ‘keçe evin direkleri’ (DTS, 607)⁴⁶⁸; OT. *uuk* ‘keçe evin direkleri’ (AbuH.111), *uğ* ‘çadırın üst kısmına konulan ağaç veya ok’ (KE, 666⁴⁶⁹; KPTS, 291)

b. Bugüne kadar yapılmış etimolojik çalışmalarda *uuk* kelimesinin kökeni genellikle Karahanlıca, Kıpçakça ve Çağatayca gibi tarihî sahalarda rastlanan *uğ* (~*uğ*) kelimesiyle ilişkilendirilmiş ve bu kelimenin de *ok~uk* ‘ok’ kelimesiyle ilişkili olduğu belirtilmiştir (EDPT, 76). Ancak burada Sevortyan’ın da belirttiği gibi, *ok~uk* kelimesiyle *u:k* kelimesini karıştırmamak gerekir (ESTY, 583). Bu kelimelerin her ne kadar aynı ya da yakın anlamlarda kullanıldığı görülse de yapı bakımından bazı farklılıklar mevcuttur. Bunlardan kelimenin tarihî sahalardaki *uğ~uğ* şeklinin *ok~uk* kelimesinden geldiği kabul edilebilir. Ancak *u:k* şeklinin kökenini kelimenin DLT’deki diğer bir kullanımı olan *ew okı* birleşik kelimesine dayandırmak

465 Çağdaş Kırgızcadaki uzun ünlülerin çoğunluğu çeşitli nedenlerle sonradan ortaya çıkmıştır, yalnız bazı tek heceli ve çok heceli kelimelerinde birincil uzunlukların hala korunduğunu Türkmençe ve Yakutçadaki uzun sesliler ve kalıntıları ile yapılan karşılaştırmalar ispat ediyor. Aslı uzunlukların korunduğu birkaç kelime şunlardır: *uuz* ‘usta’, *uuk* ‘çadır sıığı’, *küü* ‘ün, şöhrat, melodi, ses’, *aarı* ‘arı’. Bunun yanında Kırgızcada mevcut olan diğer bir uzunluk ise Arapça ve Farsçadan geçmiş alıntı kelimelerde görülmektedir, bazı kelimelerde hedef dilde bulunan uzun seslilerin korunmuş, bazılarında ise ikincisi sessizin düşmesi sonucunda yanındaki sesli uzamıştır: *aalim* < *âlim*, *naam* < *nâm*, *door* < *devr*, *koom* < *kavim* (SFTY, 57-61). Buradan hareketle özellikle Yakutça, Türkmençe, Özbekçede görülen uzun ünlülerin ve diftonglardan hareketle İlk Türkçenin (Ur Türkisch) uzun ünlülere sahip olduğu görülür (Gabain, A. Eski Türkçenin Grameri, s. 33.).

466 İlk seste ä, ö, ü uzun ünlülerinin korunduğunu gösteren örnek.

467 <http://www.kavkazweb.net/forum/index.php?showtopic=26570&pid=80885&mode=threaded&start=>;

468 Bu dönemde ayrıca ‘sıık, çadır direği’ anlamında *sıruğ* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 381).

469 KE’de ‘örtü, perde’ anlamında *abuğ* kelimesi tanıklanmıştır (KE, 68).

mümkündür. *Uuk*, görünümü itibariyle uzun, ince ve tündük kısmına takılan ucunun sivri olmasından dolayı oku andırmış olup Eski Türkler bunu *ew okı* şeklinde adlandırmışlardır. Kırgızcada ise *ew* kelimesinin sonundaki /w/ ünsüzünün tesiriyle *ok* kelimesindeki /o/ yuvarlak ünlüsünün /u/’ya dönüşmesi ve bunun tesiriyle *ew*’deki /e/’nin yuvarlaklaşması, ardından da /w/’nin erimesi sonucunda *uuk* şeklini almıştır (*ew okı* > *ew uki** > *uwuk** > *uuk*).⁴⁷⁰ Tenişev, köken bilgisi vermemiştir (SGTY (L), 518). Moğolcada ‘sırık, araltı’ anlamında *unin* kelimesi kullanılmaktadır (MED, 877; KWb, 450; VEWT, 510). Ayrıca *suruḡ* ‘шест для палатки’ kelimesi tanıklanmıştır (ME1, 407)⁴⁷¹.

üşkü/үшкү

“*Uuk*’ta delik açmaya yarayan alet” (KRS II, 328).

[< **üş** (< *üş*- ‘to perforate, cut a hole in something’, EDPT, 256) + **kü**]

+*kü*:⁴⁷²

-ş- sesi genellikle korunmuştur: *üşkü*, *uşak*, *eşek*...

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *үску* ‘e.a.’ (RKzS, 312).

Tarihî:

a. ET. *üş*- ‘delgiç ile delmek’ (DLT I, 166); OT. *üş*- ‘delgiç ile delmek’ (TZ, 274).

b. Söz konusu kelime **üş*- ‘delik açmak’ köküne götürülmüştür (VEWT, 523; ESTY, 643; EDPT, 256).

üzük/үзүк

“*Tuurduk* ile *tündük* arasından geçen keçeler” (KRS II, 318; KEBS, 71; KO, 214).

[< **üz** (< *üz*- ‘broken, turn off’, EDPT, 285) + **ük**]

⁴⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Moldaliyeva 2012: 6.

⁴⁷¹ Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelimeler listesinde verilmiştir.

⁴⁷² bkz. kayk

+Ük:⁴⁷³

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *yzık* ‘bağcık niyetine kullanılan ince keçe’ (SGTY (L), 515).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kaydarov, söz konusu kelimenin kökünü *üz* ‘kaldırmak’ şeklinde vermiş ve *üzengi* kelimesiyle aynı kökten geliştiğini belirtmiştir (KzKES, 324). Rasanen ve Sevortyan, söz konusu malzemenin *tuurduk* ve *tündük*’ün üst tarafına yerleştirildiğine dikkat çekerek bu kelimenin **üz-* ‘yukarıda olmak’ filinden geliştiğini belirtmişlerdir (VEWT, 532; ESTY, 622). Tenişev, *üzük* kelimesinin M. *degeburı* kelimesiyle morfolojik ve semantik benzerlik içerdiğini belirtmiştir (SGTY (L), 515). Ramstedt, M. *degebür* ve *degere* ‘üst, yukarı’ kelimelerini aynı kökten geliştiğini ifade etmiş ve Buryatça *ühe* ‘çatı’ < **üsege* kelimesiyle Türkçe *üs*, *üst* kelimesiyle karşılaştırılabileceğini belirtmiştir (KWb, 92).

3.5. ‘Diğer Yapılar’ ile İlgili Leksik-Semantik Alt Grup

İnsanların evin dışında kullandıkları yapılar ayrı bir söz varlığı grubunu oluşturmaktadır.

agıl/агыл

“Hayvan barınağı”:⁴⁷⁴ *агылда туруп дегдеген, ат кимдики дедирген* ‘agıl’da durup yolunu şaşırmış, at kimin dedirtmiş’ (KRS I, 21).

[< *agıl* ‘an enclosure for livestock; settlement or group of tents’, EDPT, 83]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *avla* ‘e.a.’, Nog. *агыл* ‘e.a.’ (SSTTN I, 76).

Tarihî:

a. ET. *agıl* ‘koyun yatağı’ (DLT I, 65)⁴⁷⁵; OT. *agıl* ‘hayvan barınağı’ (İML, 179).

473 bkz. salık

474 Burada genellikle büyükbaş hayvanlar tutulur (KEBS, 11).

475 ET. döneminden itibaren “ahır, at tavlası” anlamında *aran* kelimesi de tanıklanmıştır (DLT I, 76; ME3, 91). Yalnız söz konusu kelimenin Moğolcadan alıntı olduğu belirtilmiştir (ME3, 91).

b. Sevortyan, ‘birçok ailenin bir arada yaşadığı yer, köy’ anlamındaki *ayıl* kelimesiyle ‘hayvan barınağı’ anlamındaki *agıl* kelimesini ayrı ele almış, *ayıl* kelimesinin kökünü ET. döneminde tanıklanan *avla-* ‘toplanmak’, *av-* ‘toplanmak, bir araya gelmek’ (DTS, 69) kelimelerine dayanarak *av-* şeklinde belirlemiştir (ESTY, 65, 83). Doerfer, Rasanen ve Clauson bu iki kelimeyi bir kökten türeyen kelimeler olarak ele almışlar, ayrıca Rasanen ile Clauson Türkçe *ayıl* ‘birçok ailenin bir arada yaşadığı yer, köy’ kelimesinin Moğolca *ajil* ‘aile, grup, toplum, köy’ kelimesiyle etimolojik ilişkili olduğunu var saymışlardır (TMEN II, 82; VEWT, 8; EDPT, 83). Doerfer ve Clauson, *ayıl* biçiminin Moğolcadan geri alıntılanmış kelime olarak ifade etmiştir (EDPT, 83; TMEN II, 503). Tenişev, *agı* ses biriminin Özbekçede *a°gil* ‘ahır’ ve *a°vul* ‘köy’, Uygurcada *egil* ‘ahır’, *awul* ‘köy’ şeklindeki kullanımına ve Halhaca tanıklanan *ayıl aymak* ikilemesiyle Kazakçadaki *ayıl aymak*⁴⁷⁶ ikilmesinin birebir benzerliğine dikkat çekerek *agıl* ve *ayıl* kelimelerinin gelişimini Moğolca temelinde gelişen kelimeler olduğunu ifade etmiştir: Türk. *agıl* ‘ahır’ ~ M. **agıl//ajil* ‘yanyana dizilen birkaç ev grubu’ → Türk. *agıl* ~ *avıl*, *a:l* ~ *ajil* (SGTY (L), 493). Dıykanov, *agıl* ‘ahır’ ve *ayıl* ‘köy’ aynı kökten gelişmiş kelimeler olarak ifade etmiştir (KTT, 45).

akır/акыр

“Hazırlanmış olan samanı yemi yedirmemek için atların kapalı tutulduğu yer, ahır” (KTS I, 70).

[< *akur* ‘stable’, ET. XI yy. EDPT, 89 < F. *āhūr* ‘a stall for horses; a manger, a stall’, (PED, 19; PRS, 56)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

- a. ET. *agıl* ‘ahır’ (DLT I, 65; DTS, 18)
- b. Farsça alıntı olduğu belirtilmiştir (VEWT, 10; EDPT, 89).

⁴⁷⁶ Kırgızcada da *ayıl aymak* ‘köy, köy ahalisi’ şeklinde kullanılır.

ambar/амбар

“Erzak saklanan yer” (KRS I, 55; KTS I, 92): *амбардаў буудай аш болуп* ‘ambar kadar buğday ziyan olup’ (M.I, 217).

[< F. *anbār* ‘ambar’, VEWT, 19]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Nog. *амбар* ‘e.a.’, Kkalp. *хамбар* ‘e.a.’ (SSTTN I, 121).

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *ambar* ‘ambar’ (KW, 36); *anbār* ‘anbar’ (KE, 27; GT, 203; HŞ, 422)

b. Yegorov, M. *ambaar* ‘ambar’ kelimesini kıyaslamak için öne sürüyor. Ayrıca F. *anbar* ambar- ‘doldurmak’ kelimesini de belirtmiştir (ÇES, 26).

atkana/аткана

“Atların tutulduğu yer” (KRS I, 79).

[< **at** (< *at* ‘horse’, EDPT, 33) + **kana** (< *han-a(n)* ‘çadırın çaprazlama duran direkleri’, MED, 927)⁴⁷⁷]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Ramstedt ve Rasanen, *kana* kelimesinin Moğolca asıllı olduğunu belirtmiştir (KWb, 165; VEWT, 230).

kal/кал

“Buğdayın saklandığı dörtgen büyük çukur” (KRS I, 328).

[< **kal*]

⁴⁷⁷ Kırgızcada birçok yapının adlandırılmasında kullanılan kalıplaşmış ektir: *atkana*, *malkana*, *caykana*, *aşkana* vs. (KM, 85).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kaşaa/кашаа

“Büyükbaş hayvanın tutulduğu yer” (KRS I, 362; KTS I, 671; KEBS, 147).

[< M. **haşaa** ‘ev bahçesi, çitlerle çevrelenmiş bahçe’, MED, 942]

h- > k-: Moğolca *h, x, ğ* sesleri Kırgızcada *k, q, g, ğ*’ye dönüşmüştür (MTZ, 40).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қауаа* ‘e.a.’ (KzTTS, 498).

Tarihî:

a. ET. *kaşı* ‘etrafı çitle kapatılmış hayvan barınağı, ağıl’ (DTS, 430; DLT III, 224); OT. Ø

b. Moğolca *kaşı-//kaşı-* ‘çevrelemek, çitle etrafı kapatmak’ fiilinden gelişen isimdir (KWb, 172; VEWT, 240, ESTY, 346). Ancak OT. döneminde tanımlanan *kaşı-* fiili ile aynı kökten gelişmiş olabilirler (SGTY (L), 525). Clauson, söz konusu kelimeyi hapaks legomenon şeklinde vermiş ve alıntı olabileceğini not etmiştir (EDPT, 666). Dıykanov, söz konusu kelimenin Moğolca asıllı olduğunu belirtmiştir (KTT, 92).

konuş/конуш⁴⁷⁸

“Göç edilen yer” (KTS I, 738).

[< **kon-** (< *ko:n-* < **ko* ‘to stop for the night on a journey’, ‘to settle down somewhere for an indefinite period’, EDPT, 632) + **uş**]

⁴⁷⁸ Kırgızcada coğrafi adlandırmalarında sıkça görülen kelimedir: *Чотбайконуш, Жарконуш, Көкконуш...*

+Uş: ET. döneminde tanıklanıp OT. döneminde tanıklanmayan bu eki Clauson, +ş/+ış/+uş şeklinde vermiş ve isimden isim yapım eki olarak belirtmiştir (EDPT, XIII). Erdal, ekin renk isimlerine eklenen isimden isim yapım eki olduğunu ifade etmiştir (OTWF, 102). Kırgızcada fiil tabanlarına gelerek kalıcı isimler yapar (KTG, 273).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қоныс* ‘a.a.’ (KzTTS, 518).

Tarihî: ET Ø; OT *konus* ‘konut, oturulan ev’ (KW, 199).

korgon/коргон

“Korunak; düşmanlardan korunmak üzere yapılan korunak” (KRS I, 406; KTS I, 744): *коргондуу шаарым аларсың* ‘korgonlu şehrimi alırsın’ (M. II, 752, 2132).⁴⁷⁹

[< **kor-** (< *korı-/koru-* ‘to fence in, or protect’, EDPT, 645) + **gon**]

+gAn: tarihî dönemlerde +AgAn biçiminde tanıklanmıştır. Räsänen, bu ekin /a/ ekiyle genişlemiş biçimi olduğunu belirtmiştir (Räsänen 1957: 115). Kırgızcada fiilden sıfat yapan ektir (KTG, 299).⁴⁸⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қорған* ‘e.a.’ (KzTTS, 521), Nog. Kkalp. *қорған* ‘e.a.’ (SSTTN II, 158).

Tarihî:

a. ET. *korgan* ‘sığınak, kale’ (OY, 153), *қурған* ‘koruğan, sığınak, kale’ (EUTS, 187)⁴⁸¹; OT. *қорған* ‘hisar, kale’ (KE, 373).

b. Sevortyan vd. etimoloji yapmamıştır (ESTY, 76). Doerfer, Türkçeden alıntı kelime olarak vermiştir (TMEN III, 542). Ramstedt, söz konusu kelimeyi M. *қорға* ‘koruma, yerden sağlamlaştırma’ kelimesiyle karşılaştırmıştır (KWb, 287). Rasanen, Türkçe ve Moğolcada tanıklanan bu kelimeleri eskicil akrabalıkları olan kelimeler olarak ele almıştır (VEWT, 282).

479 Söz konusu yapının ilkel örnekleri kazılan çukur, toprakla yapılan duvar şeklinde olmalıdır. Bazen de ölülerin gömüldüğü yer olabilir. Nitekim arkeolojik kazılar bu durumu kanıtlar niteliktedir.

480 *köbür+gön, çal+kan, kap+kan, tal+kan, carat+kan* vs. (Орузбаева 1964: 255-262; Сейдакматов 1988: 310).

481 Tarihî Türk lehçelerinde “sığınak” anlamında *sıgıngu* kelimesi tanıklanmıştır (TIEM, 73 151 v/3→KrTS, 827).

koroo/копоо

“Koyunların tutulduğu yer” (KRS I, 408; KTS I, 744): *короодо жүргөн коңшу бар* ‘*korooda* gezen komşu var’ (M.I, 1741, 2960, 3975, 3981, 5046).⁴⁸²

[< M. *horijan//horugan* ‘çit’, MED, 967]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *qopa* ‘evin etrafındaki yapılar’ (KzTTS, 534), Kkalp. *qopa* ‘ahır’ (RKS, 236; SGTY (L), 525).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Çağatay döneminden itibaren tanıklanmaya başlayan bu kelimenin Moğolca asıllı olduğu belirtilmiştir (KWb, 187; VEWT, 281; TMEN I, 432; SGTY (L), 525; ESTY, 74). Kaydarov, kelimenin kökünü *kor* şeklinde vererek *koru-* fiilinden geliştiğini ifade etmiştir. Kacıbekov, söz konusu kelimeyi Moğolca asıllı olarak belirtmiştir: < M. *horoo* ‘ahır’ (KTT, 92).

koruk/копук

“Hayvanların korunduğu yer, mera” (KRS I, 409; KTS I, 747): *коругуна барыптыр* ‘*koruguna* gitmiş’ (M.I, 4380, 4392).

[< **koru-** (< M. *hori-* ‘çitlerle kapatmak’, MED, 966) + **k**]

+*k*:⁴⁸³

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *qorıq* ‘e.a’ (KzTTS, 523).

Tarihî: ET Ø⁴⁸⁴, OT Ø

oroo/опоо

“Buğdayın korunduğu çukur” (KRS II, 15).

[< **or-** (< *or-* ‘рыть’, ESTY, 466) + **oo**]

⁴⁸² Eskiden bu yapı hayvanları kurt ve köpekten korumak üzere yapılmış etrafı çitlerle çevrelenmiş üstü açık yapı olması gerek.

⁴⁸³ bkz. tarak

⁴⁸⁴ ET’de ‘çadır’ anlamında *qurıqan* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 187).

+OO:⁴⁸⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

örüş/өрүш

“Eve yakın bür yerde yapılan hayvan sarayı”: *конуш алгыча, өрүш ал* ‘oturacak yer alacağına, *örüş* al’ (KRS II, 101).

[< **ör-** (< *ö:r* ‘rising’, EDPT, 239) + **üş**]

+Üş:⁴⁸⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *өpic* ‘e.a.’ (RKzS, 597).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

mürzöö/мүрзөө

“İnsanın gömüldüğü yer, mezar” (KRS I, 342).

[< Ar. *مزار* ‘mezar’, ARS, 46]⁴⁸⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *мазар* ‘e.a.’ (RKzS, 574), Nog. *мезар* ‘e.a.’ (RNS, 307)

Tarihî: ET Ø⁴⁸⁸, OT Ø

seki/секи

“Üzerinde yatmaya veya oturmya yarayan yerden hafif yüksek yapılan tahta nesne” (KTS II, 342).

[< *sekü* ‘banch, platform, terrace’, EDPT, 819]

485 bkz. otoo

486 bkz. konuş

487 Metatez ve yuvarlaklaşma ses olayına uğrayarak *mürzöö* biçimini almıştır. Kırgızcada *mazar* şeklindeki kullanım da söz konusudur.

488 ET’de “mezar” anlamında *sın* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 65).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ceku* ‘e.a.’, Kkalp. *ceku* ‘e.a.’ (SGTY (L), 518).

Tarihî:

a. ET. *sekü* ‘dükkan, seki’ (DTS, 494; DLT III, 230); OT. Ø

b. Kelime, Sino-Korece *syek* ‘oturak’ + Sino-Korece, Çince *i* ‘oturak’ kelimeleriyle ilişkilendirilmiştir (VEWT, 408). Bu düşünceye karşı çıkarak *sekü* kelimesinin daha eskicil olduğu ve Türkçe asıllı olduğu dile getirilmiştir (TMEN III, 1258). Bazı araştırmacılar ise Farsça alıntı olduğunu ifade etmiştir (EDPT, 819).

sere/cepe

“Yiyecek kurutmak üzere evin yanında yapılan dört direk üzerine koyulmuş tahta” (KRS II, 146; KTS II, 1084; KEBS, 263).⁴⁸⁹

[< *serü* ‘a shelf’, EDPT, 844]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *serü* ‘evlerde üzerine eşya konan raf’ (DTS, 497; DLT III, 221); OT. Ø

b. Söz konusu kelimenin kökeni belli değildir (SGTY (L), 520; EDPT, 844). Kelimenin hapaks olduğu dile getirilmiş ve alıntı olabileceği ifade edilmiş, ama kaynak dil belirtilmemiştir (EDPT, 844).

⁴⁸⁹ Kırgızcada ‘sermek’ anlamında *cay-* kelimesi kullanılır. İstisnai olarak bu kelime korunmuştur.

4. ‘EV GEREÇLERİ’ İLE İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

İnsanoğlunun yaşamının üçte ikisini geçirdiği ev ve evde kullanılan her türlü eşya her dilin söz varlığının önemli kısmını oluşturmaktadır. Hayatın büyük bir kısmının geçtiği evin düzeni konusunda kadın görev edinmiştir. Tarihin her aşamasında anne veya evin kızı evin düzeni, konforu ve tasarımı hususunda yeni yeni gereçlere ihtiyaç duymuş, haliyle yeni kelime türetme gereği hâsıl olmuştur. Bu ihtiyaç neticesinde her dilin söz varlığı yeni etnografik terimler ile zenginleşmiştir. Bu bölümde evde kullanılan her türlü eşya söz varlığı açısından incelenecek, böylece söz konusu kelimenin yayılma alanı, kullanım durumu, semantik açıdan geçirdiği aşamalar, ortaya çıkış ve gelişim süreci saptanmaya çalışılacak.

4.1. ‘Mutfak Araç-Gereçleri’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

4.1.1. ‘Yiyecek Ve İçecek Yapımında Kullanılan Kap-Kacak’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup

atalgı/аталгы

“Boza süzmek için kullanılan saplı tahta kepçe” (ES, 33; KTS I, 131).

[< M. *adalğa*, KWb, 18; ESTY, 201]⁴⁹⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *аталгы* ‘ağaç kabuğunu soymaya yarayan eğik bıçak’ (KzTTS, 66).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

atkuur/аткуур

“Kazanda pişmekte olan eti çevirmek üzere kullanılan alet, kevgir” (KTS I, 133; KO, 10; Etn. T, 133).

[< **at**-⁴⁹¹ (< *at*- ‘to throw, to shoot’, EDPT, 36) + **kuur**]

490 Kırgızcada atala kelimesi

491 Çağdaş Kırgızcada ‘atmak’ anlamında kullanılan *at*- fiili sadece ‘tabancayla vurmak’ anlamında kullanılır. ‘Atmak’ anlamını vermek için *ırgıt*- fiili kullanılır. Ancak bu kelime söz konusu kelimenin eski anlamı korunmuştur.

+*KUr*: Kırgızcada genellikle eklendiği kelimeye sıfat anlamını katan fiilden isim yapım ekidir (KTG, 141).⁴⁹²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bıçak/бычак

“Kesmeye yarayan alet, bıçak”: *өзүңө бычак ур, оорубаса, кишиге* ‘bıçağı önce kendine, sonra kedine sapla’ (KRS I, 173; KTS I, 295; ES, 72; KO, 41), *оттук менен бычагын* ‘çakmak ile bıçağını’ (M.I, 3316, 3341, 3579, 3582, 3599; M.II, 892).

[< **bıç-** (< *bıç-* ‘to cut’, EDPT, 292) + **ak**]

+*Ak*:⁴⁹³

–ç- sesi özellikle ünlülerin arasında ve bazı ünsüzlerin (*l,m,n,r...*) yanında korunmuştur.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *пышақ* ‘e.a.’ (RKzS, 585); Nog. *пышақ* ‘e.a.’ (RNS, 358).

Tarihî:

a. ET. *bıçgu/bıçga:k/bıçak* ‘e.a.’ (EDPT, 294; DTS, 98; AY, 87; DLT I, 13; KB, 76)⁴⁹⁴; OT. *bıçah* ‘e.a.’ (KS, 265), *bıçaq* ‘e.a.’ (KW, 72; NF, 118; ME2, 102; İML, 173; KE, 98; KLZ, 104; DM, 76)

b. Tarihî ve çağdaş lehçelerde bu morfosemantik yapıda tanıklanmayan bu kelime *bıç-* fiilinden gelişmiştir (EDPT, 292; TMEN, 269).⁴⁹⁵

⁴⁹² *algır kuş, ötkür bıçak...*(Кудайбергенев 1980:141)

⁴⁹³ bkz. *agargak*, *tarak*

⁴⁹⁴ ET’de ‘bıçak, çakı, kesecek alet’ anlamında *bı* kelimesi (EUTS, 40), ayrıca DLT’de “et ve hamur kesilen satıra benzer büyük bıçak” anlamında *kıñraq* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 382).

⁴⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ligeti, 1986: 80

bişkek/бишкек

“Kırgızların milli içeceği olan kımızı karıştırmak için kullanılan tahta karıştırıcı” (KRS I, 137; KTS I, 236; KEBS,67)

[< **biş-** (< *bış-* ‘to come to maturity, ripen’, EDPT, 376) + **kek**]

+*KEk*:⁴⁹⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. *Bış-* ‘pişmek’ fiiline isim yapan +*kek*⁴⁹⁷ ekinin eklenmesiyle oluşmuştur.

bastek/бастек

“Çaydanlık”: *ак бастекке чай демдеп, алып келип бере жүр* ‘ak bastekte çay demleyip getirmeyi ihmal etme’ (KTS I, 187).

[< **bas-** (< *bas-* ‘to press, crush, opress’, EDPT, 370) + **tek**]

+*TEk*: Eski Türkçede işlek olmayan bu ek Kırgızcada iş ve hareketin sonucunu (*kuurdak, bıştak...*), bolluk ve çokluğu (*sazdak, kumdak...*) anlatan isimler yapar (KTG, 101).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

caa/жаа

“Boza veya ayranı karıştırmak için kullanılan dörde ayrılmış tahta karıştırıcı” (KRS I, 207).

[< *ya*: ‘bow (weapon)’, EDPT, 869]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

⁴⁹⁶ bkz. *agargak*

⁴⁹⁷ *arnak, uygak, opkok, targak, çulgak ...*

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çalgıç/чалгыч

“Un, kabuksuz tahılları karıştırmaya yarayan alet, karıştırıcı”(KRS II, 340; KTS II, 1303)

[< **çal-** (< *çal-* ‘to knock down, to throw to the ground’, EDPT, 417)⁴⁹⁸ + **gıç**]

+*GIç*: Eski Türkçeden bu yana fiilden isim yapım eki olarak tanıklanan (OTWF, 152) bu ek, Kırgızcada da aynı işlevde kullanılmaktadır (KTG, 141; KES, 312). Etimolojisi bakımından Kırgızca +*gI* eki ile aynı kökten gelmiştir. Genellikle eklendiği fiile o fiil ile ilgili aletleri belirten isimler yapar (KTG, 141).⁴⁹⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çarçak/чапчак

“Kımız, ayran veya boza yaparken kullanılan tahta kova” (KRS II, 348).

[< **çar-** (< *çar-* ‘onomotopoeic verb, describe noisy action’, EDPT, 394) + **çak**]

+*ÇAk*: Eski Türkçe döneminden bu yana işlek olmamakla birlikte tanıklanan bu ek (KpTG, 36; TMEN II, 129; OGM, 26; SİGTY (S), 42) Kırgız Türkçesinde aynı görevde kullanılır (KTG, 82).⁵⁰⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT *çarçaçık* ‘fıncık’ (KW, 73)

498 Çağdaş Kırgızcada *çal-* fiili ‘yürüten birinin yürütmesini engellemek için ayak uzatarak düşürmek’ anlamında kullanılır (KTS II, 1301), ki eski anlamı korunmuştur.

499 *tazala+gıç, sor+guç, il+giç, sıız+gıç* vs. (Сейдакматов 1988: 312).

500 *оуунчук, көлчүк...* (Кудайбергенов 1980: 82).

çarçuur/чапчуур

“Kazanda pişen eti çevirmek için kullanılan üç dişli büyük çatal” (KRS II, 348).

[< **çar-** (< *çap-* ‘onomotopoeic verb, describe noisy action’, EDPT, 394) + **çu-** + **ur**]

+*çU*: -ç ekinin genişletilmiş biçimi olan ve pekiştirme görevinde kullanılan bu ek seyrek kullanılan ektir (KTG, 252).

+*Ur*:⁵⁰¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çarkı/чапкы

“Et kesmeye yarayan büyük bıçak” (KRS II, 347; KTS II, 1309).

[< **çar-** (< *çap-* ‘onomotopoeic verb, describe noisy action’, EDPT, 394) + **kı**]

+*KI*: Eski Türkçe döneminden beri sıfat, alet ismi yapan bu ek (ETG, 52) bu ekin Kırgızcadaki işlevi de aynıdır (KTG, 281).⁵⁰²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁵⁰³, OT Ø

çaydoos/чайдоос

“Çay için su kaynatmak için kullanılan kap” (KRS II, 334): *чайдоосто чайы кайнаган* (M.I, 3070; M.II, 1393,1395).

[< **çay** (< Ç. *çā* ‘bitki çeşidi’, TTES, 62) + **doos**]

501 bkz. otor

502 bkz. kayk

503 DLT'de 'et ve hamur kesilen satıra benzer büyük bıçak' anlamında *kıırak* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 382).

+doos: Kırgızcada seyrek olarak görülen isimden isim yapım ekidir.

Kelime başındaki s- sesi, Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *san*, *semiz*, *sol*...

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çömüç/чөмүч

“Керçe” (KRS II, 372; ES, 254; KO, 182).

[< F. چمچه *chamcha* / *chumcha*/çömçe ‘ladle, scoope, a spoon, laddle, skimmer’ EDPT, 422]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шөмүш* ‘e.a.’, Nog. Kklp. *шөмүш* ‘e.a.’ (SSTTN II, 324).

Tarihî:

a. ET. *çömçe* ‘e.a.’ (DLT I, 417)⁵⁰⁴; OT. *çömçe* ‘e.a.’ (DM, 80; KI, 31); *çömiç* ‘çomça, kepçe’ (KW, 76)⁵⁰⁵; *çömüç* ‘e.a.’ (ME1, 333; KS, 402; GT, 239), *çumça/çumiç* ‘e.a.’ (NF, 17)

b. *Kmd *çoy* ‘gusseisen’ (VEWT, 117).

çöölü/чөөлү

“Керçe” (KRS II, 373).⁵⁰⁶

[< *çöö*⁵⁰⁷ + *lüt*]

504 OY'da 'kepçe, kaşık' anlamında *kamiç*, DLT'de aynı anlamda *kamiç* kelimesi tanıklanmıştır (YKY, 503; DLT I, 52).

505 Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece haricindeki i > ü değişmesi gerileyici yarı veya tam benzeşme ses olayı neticesinde gerçekleşmektedir: ü-i > ü-ü: *türpü*, *bükür*, *çömüç*

506 Kırgızcanın kuzey ağzında kullanılır.

507 *Çömüç* ile aynı kökten gelişmiş kelime olabilir?

+*lŭ*: ET. döneminde +*Lİg*//+*LUg* biçiminde tanıklanan isimden isim yapım ekinin (OTWF, 121; GOT, 129, 140; SGTY (M), 138) son sesindeki -*g*>-*w*>-*u* değişiminden Kırgızcadaki +*IUU* biçimi oluşmuştur (KTG, 139). Çeşitli işlevlerde somut ve soyut isimler türeten bu ek, Türkçenin her döneminde işlek bir yapım eki olarak kullanılmıştır.⁵⁰⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

dañsa/даңса

“Boza pişerken karıştırmak için kullanılan büyük tahta kaşık” (KRS I, 185; KTS I, 330).

[< **dañsa*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

daş/даш

“Ziyafetlerde kullanılan büyük kazan”:⁵⁰⁹ *ак боз бээ сойдуруп, даш казанга салдырды* (KRS I, 188).

[< **taş*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁵⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz 2009: 53; Ergin 2002: 155.

⁵⁰⁹ *daş kazan* şeklinde de kullanılır.

depkir/депкир

“Süzgeç”:⁵¹⁰ бала депкирден түшкөн эки боорсокту ала коюн ‘çocuk depkirden düşen boorsoku alıverdi’ (KRS I, 193; KTS I, 345, 693; Etn.T, 92).

[< *depkir]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kazan/казан

“Yemek, süt ve ekmek pişirilen mutfak gereci, kazan” (KRS I, 316; KTS I, 592): оозу капкак, жез казан ‘ağzı kapaklı, bakır kazan’ (M.I, 1399, 2330, 7306, 8966; M.II, 362). Kazanın birçok çeşidi var: *buu kazan* ‘su kaynatıp, buharını düdük aracılığıyla almaya yarayan ağacın gövdesini andıran alet’ (KTS I, 279), *daş kazan* ‘büyük kazan’ (KTS I, 336; M.II, 7241), *kömöç kazan* ‘ekmek yapmaya yarayan üst üste koyularak ateşe verilen iki tabak’ (KEBS, 162), *tulga kazan* ‘üç ayaklı veya yuvarlak alet olan tulgaya asılan kazan’ (KEBS, 290; ES, 227), *can kazan* “göç veya kısa yolculuk sırasında taşımaya elverişli küçük kazan”: *жанказаны жез болуп* (M.I, 9313, 9651; KRS I, 316; M.I, 9323).

[< **kaz-** (< *kaz-* ‘to dig, dig out’, EDPT, 680) + **an**]

-An.⁵¹¹

Eski Türkçe -z/-z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *казан* ‘e.a.’ (SGTY (L), 231)

Tarihî:

⁵¹⁰ *Kepkir* biçiminde de kullanılan bu terim Kırgızların milli hamur işi olan boorsok yapılırken onu karıştırmak ve yağını süzmek için kullanılan süzgeç için kullanılır.

ET’de “tutmaç süzgeci” anlamında *çowlı* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 442).

⁵¹¹ bkz. *taman*

a. ET Ø ⁵¹²; OT. *kazğan* ‘kazan’ (NF, 63; KE, 309; İM, 549; KWb, 197; Houts., 90; Abu H., 74; TZ, 190; Dür. II, 94; İML, 39; Qutb, 137); *kazan* ‘e.a.’ (İML, 169; DM, 90; ME1, 128), *kazan* ‘e.a.’ (KW, 197)

b. Karasayev, Farsça kökenli olduğunu var saymıştır (ÖS, 124). Seydakmatov, Türk dillerindeki /r/, /z/ seslerinin değişim kanununa dayalı olarak karın ile ilişkilendirmişti. Bu durumda Kaydarov’un *kar-* +*ın* şeklindeki düşüncesi ilk hecenin eskiden *kar-* ya da *kaz-* olduğu ek açıklamaya ihtiyaç duyar. Birçok araştırmacı *kaz-* ‘kazmak’ fiilinden türemiş kelimeleri⁵¹³ dikkate alınarak söz konusu kelimenin kökünü de bu fiile bağlamıştır (EWTS, 20; VEWT, 243; ESÇE, 307; EDPT, 682). *Kaz-* fiilinin uzun vokal içermediğine, *kazan* kelimesinin XIII yy. sonrası tanıklandığına, Moğolca *çarum* biçiminin Kalmukça *çarm* kelimesine dayanılarak tespit edildiğine, bu kelimenin ise *çarm hæasn* ‘Kırım’da üretilmiş kazan’ ikilemesinde geçtiğine, *çarm* kelimesinin ‘Kırım’ anlamı ihtiva ettiğine dikkat çekilerek bazı şüpheler dile getirilmiştir (ESTY, 186).⁵¹⁴ Bazı araştırmacılar Türkçe *kazan* < *kaz-* fiilini Moğolca *qarum* ‘kazan’ < *qaru-* ‘stogat, soskablivat’ fiili ile karşılaştırmış, Moğolca *qaisun* ‘kazan’ kelimesinin *kayır-* ‘kavur’ fiili ile benzerliğinden bahsedilmiştir (KWb, 169; VEWT, 243). Bu fikrin net olmadığını belirtildiği gibi söz konusu kelimenin Türkçeden diğer dillere geçtiğini ifade edilmiştir (TMEN III, 387).⁵¹⁵

kestik/кестик

“Orta ölçüdeki bıçak” (KRS I, 381; KTS I, 699; KO, 104).

[< **kes-** (< *kes-* ‘to cut, cut off’, EDPT, 748) + **tik**]

+*tik*: Eski Türkçe döneminden bu yana sıfat yapan ek olarak tanıklanan bu ek (ETG, 51) Kırgızcada iş ve hareketin sonucunu bildiren isimler yapar (KTG, 80).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

⁵¹² ET’de ‘kazan’ anlamında *äşiç* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 98).

⁵¹³ Türkç. *kazğan* ‘bir çeşit çukur’, *kazancık* ‘suyla yalanmış yer’, *kazan* ‘yerde kazılarak yapılan fırın’, Kz. *aram kazan* ‘leşin gömüldüğü yer’ (ESTY, 186).

⁵¹⁴ Ayrıca Moğolcada tanıklanan *çaisun* ‘kazan, leğen’ (MED, 914) kelimesi ile ilişkili olabileceği dile getirilmiştir.

⁵¹⁵ Türkçede *kaşık* < *kaşak* < *kalak*.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁵¹⁶

köyrö/көйрө

“Çaydanlık” (KRS I, 417; KTS I, 772).

[< **köyrö*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kuurguç/куургуч

“Kazanda pişmekte olan buğdayı vs. karıştırmak için kullanılan karıştırıcı” (KRS I, 455).

[< **kuur-** (< *kağrul-* ‘to be roast’, EDPT, 612) + **guç**]

+*gUç*:⁵¹⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

miskey/мискей

“Yemek pişirmeye yarayan geniş kap, tencere” (KRS I, 455).

[< **miskey*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁵¹⁸

516 OT.de *keski* ‘keski, kesme aleti’ kelimesi tanıklanmıştır (KZL, 114).

517 bkz. *kuurguç*

518 ET.den itibaren ‘tencere’ anlamında *aşac/aşıç* kelimesi de tanıklanmıştır (DTS, 62; DLT III, 382; EUTS, 76; KE, 228). Ayrıca aynı anlamda *bukaç* kelimesi de tanıklanmıştır (EUTS, 51).

4.1.2. ‘Yiyecek Ve İçecek Yapımında Kullanılan Araç-Gereçler’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup

cañçuur/ жанчуур

“Sarımsağı ezmek için kullanılan alet” (KTS I, 213).

[< **cañç-** (< *cañç-* ‘ezmek, ufalamak’ KTS I, 237’ + **uur**)

+ (*U*)r.⁵¹⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. “Ezmek, parçalamak” anlamında kullanılan *cañç-* fiili ile +*uur* fiilden isim yapım ekinen oluşmuştur.

cargılçak/жаргылчак

“El değirmeni”: *жаргылчактын бетиндей* ‘*cargılçak*ın yüzü gibi’ (KRS I, 234; KO, 49; Etn. T.106; M.II, 9381).

[< **car-** (< *yar-* ‘to split, or cleave’, EDPT, 954) + **ig** + **l-** + **çak**]

+*IG*: Eski Türkçe döneminden beri fiilden isim yapım eki olarak kullanılan bu ek (ETG, 44; GOT, 172) Kırgızcada da aynı fonksiyonla çok sık kullanılan ektir (KTG, 190).⁵²⁰

+*l-*.⁵²¹

+*çAk*.⁵²²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT. *yarguçak* ‘e.a.’ (ME1, 408)⁵²³

519 bkz. *otor*: *kıpçuur*, *şimüür*, *çımçuur*...

520 Bu örnekte metatez meydana gelmiştir.

521 bkz. *şarpıldak*

522 bkz. *eñkilçek*

523 Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelimeler listesinde verilmiştir.

çakmak/чакмак

“Çakmak”: *чагып бер десем чакмакты* ‘çakmağы yaksam mı acaba’ (KRS II, 337; M.I, 3322).

[< **çak-** (< *çak-* ‘to strike fire’, EDPT, 405) + **mak**]

+*mAk*:⁵²⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шақлақ* ‘e.a.’ (RKzS, 543), Nog. *шакпа* ‘e.a.’ (RNS, 325)

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Türkçe olduğu belirtilmiştir (TMEN III, 80)

çıra/чыра

“Ateş yakmak için kullanılan çıra” (KRS II, 391).

[< **çıra*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çırımtal/чырымтал

“Semaveri yakmak için kullanılan küçük tahta parçaları” (KRS II, 393).

[< **çırım* + *tal*]

+*tal*: Kırgızcada eklendiği isme ‘alışık bir durum’ anlamı yükleyen ektir (KM, 114).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁵²⁴ bkz. *tumak*

dañkan/даңкан

“Üzerine kazan konulan, altına ateş yakılan üçayaklı ocak”: *даңканга чайын кайнатып* ‘dañkanda çay pişirip’ (KRS I, 185; M.I, 8092).

[< **dañkan*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

içegi/ичеги

“Küçük küçük yakacaklar”: *отко ичеги берчи дайка растопки* ‘ateşe içegi verir misin’ (KRS I, 306).

[< *içegü* ‘intestines, entrails’, EDPT, 25]

-i>-ü: Eski Türkçedeki *e*, *i* seslerinden sonra gelen *u* ünlüsü gerileyici benzeşme ile *i* sesine dönüşür.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET *içegü* ‘kaburga kemiklerinin içinde kalan kısım’ (DLT I, 137); OT Ø

kazanbak/казанбак

“Uzun göçlerde kazanı her türlü darbelere karşı korumak için yapılan tahta kafes, kap” (KRS I, 316; KTS I, 592; Etn.T, 131): *жаман көргөндүн бөркү — казанбактай* ‘sevmediğim birinin şapkası kazan kabı gibidir’.

[< **kaz-** (< *kaz-* ‘to dig, dig out’, EDPT, 680) + **an** + **kap**]

+*An*:⁵²⁵

+*bak*: *kap* kelimesinin metateze uğramış biçimidir.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

⁵²⁵ bkz. tütün

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. *Kazan + bak* (-*bak* aslında *kap*’ın metatezli biçimidir) yani “kazanın kabı” anlamını veren *kazan + kap* biçimi söz konusu kelimenin asıl biçimidir. Seydakmatov *baypak* kelimesini açıklarken bu kelimeyi metatezli örnek olarak kayda geçiriyor (KES, 42).

kemege/кемеге

“Keçe evin dışında bir yerde toprağın derince kazılarak yapıldığı ocak türü”: *кемеге баиынан узатып жибер* ‘kemegenin yanından (misafire ikram ve izzette bulunmadan) uğurlayıver’ (KRS I, 371).

[< **kemege*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *кемеге* ‘e.a.’ (RKzS, 236).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø⁵²⁶

b. Söz konusu kelimenin kökeni konusunda iki görüş hâkimdir. Çuvaşça *kāmaḱa* ile Rusça *kamenka* ‘kerpiçlerden yapılan küçük ev fırını’ aynı kökten geldiğini savunanların yanında (ESÇY, 98; VEWT, 250), bu ocak çeşidinin ilkel örneklerinin eski gemi parçalarından yapıldığına işaret edilerek ‘gemi’ anlamındaki *keme* kelimesine bağlayanlar da var (ESTY, 35). Rusça ve Türkçe kelimelerin fonetik tutarsızlıklar dolayısıyla yanlış olduğu ve *keme* ‘gemi’ kökünün daha anlaşılır olduğu dile getirilmiştir (SGTY (L), 359; ESRY II, 301). Starostin, Japonca *keme* ‘soba’ ve Korece *kama* ‘kazan’ kelimeleriyle karşılaştırmıştır (SSTN, 231).

kergiç/кергич

“Bir şeyi kesmeye yarayan alet” (KRS I, 376; Etn.T., 149).

[< **ker-** (< *ker-* ‘to crucify’, EDPT, 735) + **giç**]⁵²⁷

⁵²⁶ DLT’de “altın ve gümüş eritilerek süzülen ocak” anlamında *köyde* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 173).

+*gİç*.⁵²⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *керзіш* ‘e.a.’ (RKzS, 235)

Tarihî: ET Ø; OT Ø

keriney/кериней

“Demir soba veya semavere takılan boru” (KRS I, 379; KTS I, 697).⁵²⁹ *кериней тарт-* ‘kerneyi üfle-’; *алтын ооз кернейди* ‘altın ağızlı kerneyi’ (M.II, 5519).

[< **keriney*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *керней* ‘e.a.’ (KzRS, 236).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kıskaç/кычкач

“Ocaktaki kömürü karıştırmak için kullanılan ucu çengelli uzun demir, tirek, kıskaç” (KRS I, 500; KEBS, 180, 208; ES, 172; KO, 157).⁵³⁰ *Набнор кычкач алчу экен* ‘Nabnor kıskaç alırmış’ (M.II, 2373).

[< *kıs-* ‘сжимать’ (ESTY, 249) + *kaç*]⁵³¹

Eski Türkçe –s- sesi gerileyici benzeşmeyle –ç- sesine dönüşmüştür.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *kıskaç* ‘kıskaç, kerpeten’ (EUTS, 176; DLT I, 455; ESTY, 249); OT. *kıskaç* ‘kıskaç, kerpeten’ (KW, 208)⁵³²; *kıskaç* ‘тиски’ (ME1, 406)⁵³³

527 bkz. *kerki*

528 bkz. *çalgıç*

529 *kerney* biçiminde de kullanılır.

530 Kırgızcada *kıpçur*, *kıpçıkey* şeklinde de kullanılır. ME’de *қапçур* ‘makas’ şeklinde tanıklanan kelime mevcut, Moğolca listede yer alıyor (ME1, 444).

531 *M. *havçur* ‘pense, zımba’, *havçaaç* ‘klipler, tokalar’ (KTT, 88).

532 Söz konusu kelime *kıs-* fiilinden türemiş olması ihtimali mevcuttur: s > ç; ı > a

533 Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelimeler listesinde verilmiştir.

kıldooç/кылдооч

“Süt, kımız veya erimekte olan yağda bulunan kılları ayıklamaya yarayan alet” (KRS I, 486).

[< **kıl** (< *kıl* ‘a hair’, EDPT, 614) + **doo-** + **ç**]

+*dOO-*: Eski Türkçe döneminden beri tanıklanan bu ek -DA (ETG, 50; KBG, 38; KpTG, 46) Kırgızcada da işlek kullanılır (KTG, 176).

+ç:⁵³⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Türkçe kökenli olduğu Moğolcaya ve diğer dillere Türkçeden geçtiği ifade edilmiştir. (TMEN III, 574).

kömöçtan/көмөчтан

“Ekmek pişirilen toprak fırın” (KRS I, 422).

[< **köm-** (< *köm-* ‘to bury’, EDPT, 721) + (**ö**)**ç** + **tan**]

+ç:⁵³⁵

+*tAn*:⁵³⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁵³⁷

534 bkz. iskek baylooç

535 bkz. iskek baylooç

536 bkz. çiydan

537 *köm-* ‘göm-’ fiilinden türemiş isimdir (KES, 104).

kömür/көмүр

“Kömür” (KRS I, 422; ES, 157; KO, 125).

[< *kömür* ‘charcoal’, EDPT, 723 < **köy-** (< *köy-* ‘гореть’, ESTY, 102) + **mür**]
+*mür*:⁵³⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *көмір* ‘e.a.’ (KzRS, 248).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin kökünü *köm-* ‘gömmek’ fiiline bağlayanların (VEWT, 289, EDPT, 723) yanında *köy-* ‘yanmak’ fiili ile ilişkilendirenler mevcuttur (ESÇY, 109; ESTY, 102).

kösöö/көсөө

“Ocak ateşini karıştırmak için kullanılan çubuk”: *көргөн* — *көргөнүн кылат*, *көсөө* — *түрткөнүн кылат* ‘gören, gördüğünü yapar; *kösöö* ise kendisine dürtüleni yapar’ (KRS I, 431)

[< *köze-* (to poke a fire, stir up burning embers, EDPT, 757)+*gü*]
+GÜ:⁵³⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *közegü* ‘küskü, ateş çekmek veya aktarmak için kullanılan alet’ (DLT I, 448); OT. *kösö-* ‘e.a.’ (KWb, 241); *kösöv* ‘e.a.’ (KW, 155); *köseğü* ‘e.a.’ (ME1, 312)

maylık/майлык

“Yağlık bez” (KRS II, 12; KTS I, 899).

[< **may** (< *may* ‘жир’, ESTY, 14)+ **lık**]

⁵³⁸ bkz. camgır kagar

⁵³⁹ bkz. kaykı

+*llk*:⁵⁴⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *майлық* ‘e.a.’ (RKzS, 609).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin ilkel biçimi **māy* biçiminde tespit edilmiş ve Kore, Fin –Ugor dillerinde tanıklanan biçimlerle ilişkili olabileceğini ileri sürülmüştür (VEWT, 322). Günümüz çağdaş Türk lehçelerinde eş anlamda kullanılan *may* ve *yağ* kelimelerinin ilişkisini bulmak için Vengercede tanıklanan *vaj* kelimesini öne süren araştırmacılar olmuştur (ESTY, 13).

oçok/очок

“Taştan yapılmış ocak”: *очок башында тамак жасашып жүрөт* ‘ocak başında yemek yapıyorlar’ (KRS II, 85; KTS II, 1006); *жер очокту ойдулды* (M.I, 1044, 2323, 2333, 10433).

[< *oçak* ‘hearth, fireplace and the like’, EDPT, 22]

-a->-o-: ET.’de dar sesliler Kırgızcada dış seslerin etkisi altında genişlemiştir: *bişik* > *beşik*, *idi* > *ee*, *oçuk* > *oçok*, *ordu* > *ordo*, *törü* > *törö*...⁵⁴¹

Eski Türkçe kelime içi –ç- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *könçök*, *içke*, *bıçak*...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ошақ* ‘e.a.’, Kkalp. *очақ* ‘e.a.’, Nog. *ожақ* ‘e.a.’ (ESTY, 422)

Tarihî:

a. ET. *oçuk/oçak* ‘ocak’ (DTS, 362; DLT I, 64); OT. *öçek* ‘ocak; dam, çatı’ (NF, 325; TZ, 220); *oçok* ‘e.a.’ (ME2, 186; ME1, 443)⁵⁴²

b. Üzerinde durulan kelimenin arkaik şeklini *ōçak* > **hōçak* > ProtoT. **pōtçāk* şeklinde belirlenmiş, ama kanıt gösterilmemiştir (TMEN, 327; ESTY, 422). Söz konusu kelimenin kök arayışlarında *üç* + *ayak* şeklinde ele alınarak *ot* + *çak*

⁵⁴⁰ bkz. beldik

⁵⁴¹ Eski Türkçedeki ilk hece haricindeki *u* sesi Kırgız Türkçesinde *o* sesine sitematik olarak gerileyici tam benzeşme ile dönüşür: *ordo*, *konok*, *oçok*...

⁵⁴² Moğolca diye belirtilmiştir.

biçiminde değiştiği ileri sürülmüştür. *Otçaq* kelimesi ise *o* + *çak* biçiminde ayrılmış ve birinci hecedeki /o/ sesinin aslında “ateş” anlamındaki *ot* kelimesi olduğu belirtilmiş, /t/’nin /ç/’nin etkisiyle assimilasyon neticesinde düştüğü ileri sürülmüştür: *ot:çaq* > *otçaq* > *o:ççaq* > *oççaq* > *o:çaq* ~ *oçaq*. Ayrıca, *ot-* ‘yanmak’ fiilinden gelişen kelime olduğunu belirtenler de olmuştur (ESTY, 422; ESÇY, 58; VEWT, 72; SGTY (L), 358).

otun/отун

“Ateş yakmak için kullanılan tahta parçaları, odun”: *катын алганча отун ал* ‘kadın alacağına odun al’ (KRS II, 85; ES, 193), *отун жарып кертүүшүн* ‘odun kesip’ (M.I, 138, 2337, 2338, 3279; M.II, 419, 761, 1321).

[< *otuñ* ‘firehood’, EDPT, 60]

-t- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *ata*, *otun*...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *отын* ‘e.a.’ (KzRS, 538).

Tarihî:

a. ET. *otuñ* ‘odun’ (DLT I, 14); OT. *otun* ‘e.a.’ (AH, 108), *otun* ‘e.a.’ (NF, 17; KE, 499; ME2, 164).

b. Birçok diğer araştırmacı *otun* kelimesini *ot* ‘ateş’ kelimesiyle ilişkilendirmiştir (EWTS, 50; OGM, 96; TMS, 149; ESTY, 421; TMEN II, 141)

мосу/можу

“Çay kaynatmak için yapılmış üçayaklı ocak”: *жыгач можуга чоң кара чаканы асын* ‘tahta *мосу*ya büyük kovayı koyup’ (KRS II, 30; KTS I, 929).

[< **mosu*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

nanpar/нанпар

“Ekmek pişerken şişmesini önlemek için kullanılan ince demir çubuk” (KRS II, 53).

[< **nan** (< F. □□□ ‘ekmek’, RPS, 754)+ **par** (< *R. *par* ‘buhar’?)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

nurguç/нургуç

“Yufka açmak için kullanılan alet, oklava” (KRS II, 58).

[< *nur* + *guç* ?]

gUç-.⁵⁴³

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

ottuk/оттук

“Çakmak” (KRS II, 85): *оттугу бар жанында* ‘yanında çakmağı var’ (M.I, 3292, 3316, 3341, 3353, 3579, 3599).

[< **ot** (< *o:t* ‘fire’, EDPT, 34) + **tuk**]

+*Tuk*: Eski Türkçeden bu yana en işlek kullanılan isimden isim yapım ekidir (OTWF, 40). Kökeni bakımından +*Lik* eki ile ilişkili olan –*Dik* eki eski Türkçe döneminden beri yapım eki olarak kullanılmıştır, aynı ek sıfat-fiil işlevinde de görülmüştür (OTWF, 40; SGTY (M), 140). Kırgızcada da eklendiği kelimeye aidiyet anlamı katan kalıcı isim yapan eklerdendir (KM, 111; KTG, 84).⁵⁴⁴

Aral – Hazar Kıpçak Dil Grubu: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

⁵⁴³ bkz. *buuguç*

⁵⁴⁴ *bay+lık, er+dik, kedey+lik, kököy+lük, keç+tik, kök+tük* vs. (Сейдакматов 1988: 316); *ay+lık mayana, kış+tık otun, cıl+dık kireşe* vs. (Абдувалиев, 2008: 111).

a. ET. *ot* ‘ateş, duman, cehennem ateşi’ (DTS, 372; DLT I, 43, KB, 346); OT. *ot* ‘e.a.’ (AH, 159; KWb, 170).

b. Moğolca *oçin* ‘ateş yalını’ kelimesiyle karşılaştırılmıştır (KWb, 291, 283; SGTY (L), 356). Bazı araştırmacılar **ot-* fiiline götürmüş (ESTY, 484), bu düşünceye fonetik problemlerden dolayı karşı çıkmıştır (SGTY (L), 356).

ohlov/охлов

“Hamur açmak üzere kullanılan alet, oklava” (KRS II, 85).

[< **ohlo-** (< *okla-* ‘’, ESTY, 441) + **v** (< *oklagu* ‘скала’, ESTY, 441)]

-a->-o-: Kırgızcada düz ünlülerin yuvarlaklaşma olayı en sık karşılaşılan hadiselerden biridir, bu ek Kırgızcada da isimden isim yapım eki olarak kullanılır (KTG, 180).⁵⁴⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *oqtav* ‘e.a.’, Kkalp. *оқлав* ‘e.a.’, Nog. *оқлав* ‘e.a.’ (ESTY, 441).

Tarihî:

a. ET Ø⁵⁴⁶, OT. *oklav* ‘e.a.’ (ME1, 405), *oklagu* ‘oklava’ (İML, 163).

b. OT. itibaren tanıklanan kelimenin kökü *okla-* fiiline bağlanıyor (OSTY I, 1000). *Okla-* fiilinin ise < *ok* ‘ok’ isminden türediği dile getirilmiştir (ESTY, 441; TMEN II, 153).

sabaa/сабаа

“İçinde kımızın yapıldığı büyük deri kap”: *кызы бар үй - кымызы бар саба* ‘kızı olan ev, içinde kımızı olan *sabaaya* benzer’ (KRS II, 119; KEBS, 256); *буу сабаада кымызды* ‘bir *sabaada* kımızı’ (M.I, 2882).

[< M. *sabaan*, TB, 129]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *саба* ‘e.a.’ (ESTY, 126)

⁵⁴⁵ Kelimenin morfolojik gelişimi şu şekilde açıklanabilir: **oklagu* > *oklagu* > *oklavu* > *oklav* > *ohlav* > *ohlov*

⁵⁴⁶ ET’de “şehirye hamuru açılan oklava” anlamında *çaңçu* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 417). Söz konusu kelimenin Çince alıntı olduğu DT’de belirtilmiştir (DTS, 138). Ayrıca ‘şehirye ve benzeri şeylerin açılmasında kullanılan oklağı’ anlamında *yoğurğuş* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 439).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Birçok araştırmacı Moğolca kökenli olduğunu dile getirmiştir: < M. *saba* ‘kap’ (KWb, 315; VEWT, 391; ESTY, 133, TB, 129).

soku/coky

“Sarımsağı dövmek için kullanılan alet, havan, dibek, döveç” (KO, 180).

[< **sok-** (< *sok-* ‘to beat, crush’, EDPT, 805) + **u**]

+ *U*.⁵⁴⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Kazak Türkçesi *coқа* ‘e.a.’ (KzRS, 411)

Tarihî:

a. ET Ø, OT. Ø⁵⁴⁸

b. “Vurmak, dövmek, parçalamak” anlamındaki *sok-* fiili ile +*u* fiilden isim yapım ekinde meydana gelmiştir (TTES, 373; ESTY, 310).

şış/шшш

“Ateş karıştırmaya yarayan alet, demir çubuk” (KRS II, 410): *темирден кылган шшшш бар* ‘demir şışı var’ (M.II, 9206).

[< *şış* ‘şış, tutmaç yedikleri şış’ DLT II, 179]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *şış* ‘e.a.’ (DLT II, 179), OT. *şış* ‘pişirilecek etin geçirildiği ağaç ya da demir kazık’ (İML, 169).

⁵⁴⁷ bkz. çaçı

⁵⁴⁸ OT’de ‘havan’ anlamında *oқақ* kelimesi tanıklanmıştır (İML, 169).

tulga/тулга

“Ateş üzerinde kazan asmaya yarayan alet, üçyayak” (KTS II, 1217; ES, 227). *Tulga* keçe evin ortasında yerleştirilir, çünkü aynı zamanda evin ısınma ihtiyacını da giderir (KEBS, 290).

[< M. *tulguur* ‘destek’, RMS, 282]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kalmukçada *tulg* ‘sertlik; destek’ ve *tulh* ‘üçayak ocak’ kelimeleri tanıklanmıştır. Söz konusu kelimenin kökünde de ‘destek’ anlamını veren *tul* kelimesi olabilir.

tutkuç/туткуч

“Ocaktaki kazanı almak için elin yanmaması için kullanılan keçe tutkaç” (KRS II, 272; KTS II, 1223).

[< **tut-** (< *tut-* ‘to hold, grasp, seize’, EDPT, 451) + **kuç**]

+*KUÇ*.⁵⁴⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тутқыш* ‘e.a.’ (KzRS, 451).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tüpküç/түпкүч

“Kazanın altına konulan yuvarlak tahta veya demir nesne” (KRS II, 283; KO, 208).

[< **tüp** (< *tüp* ‘the root of a tree or plant; the foundation of a structure’, EDPT, 434) + **küç**]

⁵⁴⁹ bkz. çalgıç

+küç: Kırgızcada ender kullanılan isimden isim yapım ekidir.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *tüp* ‘dip, esas, herhangi bir şeyin aslı’ (DLT I, 52; KB, 479); OT.

b. Söz konusu kelimenin ilkel biçimi **tūp*, **tūp*, **tūp* biçimlerinde belirlenmeye çalışılmıştır (SFTY, 198; VEWT, 505; TMEN II, 652). **tūp* biçiminin eski kaynaklarda tanıklanmadığı belirtilerek ilkel biçim olamayacağı ileri sürülmüştür (ESTY, 317). Ayrıca Kalmukça *töb* ‘düz, doğru’, *töb* ‘orta, temel’ ve Moğolca *tüb* ‘sakin, esaslı’ kelimeleriyle kıyaslanmıştır (KWb, 405). Bu ilişki bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir (TMEN II, 652; EWTS, 158).

ü bölük/үбөлүк⁵⁵⁰

“Hamur açmak için kullanılan alet, oklava” (KRS II, 317).

[< R. *валик* ‘oklava’, RS, 211]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁵⁵¹

4.1.3. ‘Yeme-İçmede Kullanılan Araç-Gereçler’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup

ayak/аяк

“Sıvı içeceklerin konulduğu oyularak yapılan tahta kâse; kadeh” (KRS I, 87; KTS I, 146; ES, 38; KO, 12; KEBS, 49): *эки аяктай сорпосун* ‘iki kaselik çorbasını’ (M.I, 1405).⁵⁵²

[< *ayak* ‘a vessel, cup, goblet, bowl’, EDPT, 270]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *аяқ табақ* ‘e.a.’ (KzRS, 70)

Tarihî:

⁵⁵⁰ Rusça valik kelimesinin Kırgızcanın fonetik uyumuna girmiş biçimidir.

⁵⁵¹ *Söz konusu kelimenin kökü *ü böl-* ‘ufalamak, bölünmek’ fiiline dayandırılabilir, -ö eki ise eklendiği kelimeye söz konusu hareketin tekralandığını, devam ettiğini belirten işlek bir ektir?

⁵⁵² *can ayak /ceen ayak* (KEBS, 118)

a. ET. *ayaq* ‘kap, kacak, kase, kadeh’ (DLT I, 80; DTS, 27; YKY, 498; Кормушин, 2008: 766); OT. *ayaq* ‘e.a.’ (LSAT, 47; ünlüNF, 264; HŞ, 213; ME1, 108⁵⁵³; KE, 60; MM, 202; DM, 72)

b. Bazı araştırmacılar Türkçe *ayaq*, Moğolca *ajaga*, Kalm. *āg*° ‘kase’ ve Tung. *hāgā* kelimelerinin Korece **pāi* ‘kabuk, kayık’ kelimesine dayandırmış *pau* ve kelimenin kökünü Ana Altaycaya bağlamıştır (KWb, 20). Söz konusu kelimeyle Yakutça *ayah* ‘giriş, geçiş, ağız, büyük boy kırmızı kasesi’ kelimesi ile Moğolca *ajaga*, *ajañh* ‘kazan, demir’ kelimesi karşılaştırılmıştır (ESTY, 105). Türkçe asıllı olduğu belirtilmiştir (TMEN II, 171; VEWT, 11).⁵⁵⁴

badıbot/бадыбот

“Büyük kâse; araba”: *бадыботтон бозо ичүү* ‘*badıbottan boza içmek*’ (KTS I, 153).

[< R. *podvoda* ‘at arabası’ RTS, 375]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Eskiden at arabalarını kullananlar istirahat için yollarda durakladığında içecekleri büyük kaselerde içerlerdi, söz konusu kelime de buradan anlam kaymasına uğramış olabilir.

çını/чыны

“Kâse” (KRS II, 390; KO, 228):⁵⁵⁵ *так чыныдай көзү бар* ‘*çını* kadar gözü var’ (M.I, 8963).

[< F. چين ‘Çin’, PED, 406]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шыныаяқ* ‘e.a.’ (KzTS, 489).

⁵⁵³ ME’te *ayaga* ‘e.a.’ şeklinde de tanıklanmış ve Moğolca asıllı olduğu belirtilmiştir (ME1, 433).

⁵⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tekin 2013: 307

⁵⁵⁵ Kırgızlar çayı bardakta değil küçük kâselerde içerler, bu kâselere *çını* denir.

Tarihî: ET Ø; OT Ø ⁵⁵⁶

çölmök/чөлмөк

“Toprak testi”⁵⁵⁷: *чөлмөк миң күнү сынбайт, бир күнү сынат* ‘*çölmök* bin gün kırılmaz, ama bir gün kırılır’ (KRS II, 372).

[< **çölmek*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.⁵⁵⁸

Tarihî:

a. ET Ø ⁵⁵⁹; OT. *çölmek* ‘testi’ (KS, 402); *çömlek* ‘küçük tencere’ (Kİ, 31); *çömlek* ‘tencere’ (KW, 76).

çöyçök/чөйчөк

“Küçük kase”: *чөйчөктөн төө сугаргандай* ‘*çöyçök*ten deveyi sular gibi’ (KRS II, 371; KEBS, 321; KO, 227).

[< M. *çöğüçek* ‘чашечка’ (ME1, 403)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.⁵⁶⁰

Tarihî: ET Ø; OT. *çöğüçek* ‘e.a.’ (ME1, 403)⁵⁶¹

dastorkon/дасторкон

“Sofra bezi” (KRS I,187, II, 214; KTS I, 335,1151): ⁵⁶² *дасторкону жайнаган* ‘*dastorkon*unda bir kuş üzümü eksikti’ (M.I, 3071, 2262, 8089).

[< **dastor** (< F. *destār* ‘sarık, havlu, tül’, İ. Meder, 2010) + **kon**]

⁵⁵⁶ Porselen kaseler Çin’den ithal edildiği için bu şekilde adlandırılmış, Kırgızcaya Farsça üzerinden girmiştir.

⁵⁵⁷ *Çömök* biçiminde de tanıklanmıştır.

⁵⁵⁸ Sib. Tat. *чүлмөк*, Чув. *чүлмек* (SSTN I, 324).

⁵⁵⁹ DLT’de “içinde kırmızı biriktirilen küçük testi” anlamında *korluq/kurluk* kelimesi ve “bardak, testi” anlamında *ködeç/közeç* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 360). Ayrıca ‘su içilen testi, ağaçtan oyulmuş su kabı’ anlamında *señek* (DLT III, 367) ve ‘su içilen bardak; şarap ve benzeri acı şeylerin ölçüsü’ anlamındaki *bart* kelimeleri tanıklanmıştır (DLT I, 341). OT’de ‘bardak, kadeh, kap’ anlamında *sağrak* kelimesi tanıklanmıştır (NF, 310; KE, 94; ME3, 171; İML, 170; HŞ, 197).

⁵⁶⁰ Kuman Türkçesinde *çoçu/çoçı* ‘kâse’ biçiminde kullanım mevcuttur.

⁵⁶¹ Moğolca olduğu belirtilmiştir.

⁵⁶² *Tastorkon* şeklinde de kullanılmaktadır.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT *destār* ‘mendil, tül’ (NF, 8; MM, 214; DM, 81); *destār* ‘sarık’ (KE, 169); *dastar* ‘e.a.’ (İH, 14); *tastar* (F.) ‘masa örtüsü’ (KW, 236)

kaşık/кашык

“Sıvı yiyecek içeceği almak için kullanılan eşya, kaşık”: *жамандан жарты кашык аш калыптыр* ‘kötüden yarım kaşık yemek kalmış’ (KRS I, 364; KTS I, 673; Etn. T.148; KO, 66).

[< *kaşuk* ‘spoon’, EDPT, 671⁵⁶³]

-u->-ı- yuvarlak sesin düzleştiği örneklerden biridir: *yastuk* > *cazdık* ‘yastık’; *altun* > *altın* ‘altın’, *azuk* > *azık* ‘azık, yemek’, *kaşuk* > *kaşık* ‘kaşık’, *bişük* > *beşik* ‘beşik’, *edgü* > *iygi* ‘iyi’, *ıduk* > *ıyık* ‘kutsal’...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *қасық* ‘e.a.’ (ESTY, 232).

Tarihî:

a. ET. *kaşuk*//*kaşık* ‘e.a.’ (DLT I, 383), OT. *kaşuk*//*kaşık*//*haşuh* ‘e.a.’ (KS, 826; DM, 89); *kaşuk* ‘e.a.’ (KZL, 111); *kaşuk* ‘e.a.’ (KW, 196).⁵⁶⁴

b. *Kaşık* kelimesinin kökeni hakkında çeşitli fikirler bulunmaktadır: *Kaşı-* ‘yontmak, kaşımak’ (EWTS, 20; EDPT, 671; Habiçev 1971: 84). Osm. *qaş* ‘tahta kase’⁵⁶⁵ kelimesinin küçültme almış şeklidir (TMEN III, 390; OSTN II, 389). Moğolca alıntıdır: < M. *qalbuğa, qalbağa* ‘kaşık’ (KWb, 164; VEWT, 241)⁵⁶⁶. Yegorov, Dmitriyev’in Çuvaşcadaki *kašāk* sözcüğü *kalak*’ın fonetik varyantı olduğu kanısını beğenmiştir (ESÇY, 95). Daha sonra bu görüş yukarıda belirtildiği gibi Clauson tarafından tekrar ileri sürülmüştür. Ayrıca, Levitskaya Türkçedeki *kalak* ve Moğolcadaki *qalbuğa* sözcüklerinin **kal-* ‘kalkmak, yukarıya kalkıp çıkmak’ ve **qal* ‘yassı, düz, geniş’ köklerinin birleşmesinden gelişmiş olasılığı hakkında yazmıştır (ESTY, 232).

563 Clauson, *kaşı-* köküne göttürmüş, ama herhangi bir açıklama yapmamıştır (EDPT, 671).

564 Eski Türkçeden günümüz Kıpçak dillerine u > ı değişimi sıkça görülür. Bu ses değişiminin nedeni tam olarak açıklanmış değildir (SİGTY, 1984: 69). İncelenen kelime düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir.

565 Söz konusu kelime başka kaynaklarda tanıklanmamıştır.

566 Burada ş~lb ses denkliklerini açıklamak zordur.

kerden/керден

“Topraktan yapılan büyük kâse”: *анын соңунан үчөө кашык талаша керденге жуткунушот* ‘sondan üç kişi kaşık için tartışarak kerdene yağmalanmışlardı’ (KTS I, 694).

[< *kerden]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kese/кеце

“Büyük kâse” (KRS I, 380; KTS I, 698).

[< F. كاسه, RPS, 119]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *kece* ‘e.a.’ (KzRS, 236).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kumura/күмүра

“Ayran veya kımız koymak için kullanılan ince boyunlu toprak veya deri testi” anlamında kullanılan kelimedir: *жакишы ышталган кара күмүрадан кымыз куюп олтурат* ‘oturduğu yerde iyi kurutulmuş siyah sürahiden kımız koyuyordu’ (KRS I, 444; KTS I, 814).

[< **kum** (< *kum* ‘kapkacak’) + **u** + **ra** (< *ra* ‘deri’, KTT, 16)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁵⁶⁷, OT Ø

567 ET’de ‘ağız kırık saksı, ağız kırık testi’ anlamında *düle* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 389). Ayrıca ‘sürahi, kâse, büyük kadeh’ anlamında *sağrak* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 471).

piyala/пияла

“Çay içilen küçük kase” (KRS II, 294).

[< F. پیاله ‘kadeh’, RPS, 234]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT. *piyala* ‘bardak, tas, kupa’ (KW, 187), *piyāle* ‘kadeh’ (KE, 518).⁵⁶⁸

tabak/табак

“Tabak” (KRS II, 187; KTS II, 1126; KO, 184): *табакты элге тарттырды* ‘yemeği misafirlere dağıttırdı’ (M.I, 1056, 8569; M.II, 1594, 1608).

[< Ar. طبق ‘tava, tepsi, tencere kapağı’, RAS, 361]⁵⁶⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *табак* ‘e.a.’ (KzRS, 431).

Tarihî: ET Ø⁵⁷⁰, OT. *tabaḳ* ‘tabak’ (NF, 121; KE, 586; HŞ, 300; LSAT, 280), *tabak* (A.) ‘tabak’ KW, 231)⁵⁷¹

takçı/такчы

“Tahta tabak” (KRS II, 194).

[< **tak* + *çıl*]

+*çıl*: Eski Türkçe döneminden bu yana meslek, uğraş alanları ve alışkanlıkları ifade eden isimler yapan +*cıl* ekinin (OTWF, 106; GOT, 148; SGTY (M), 43, 49; GTY, 225). Kırgızcada aynı görevde *ç*’li alamorfuyla kullanılmaktadır (KTG, 187; KM, 85).⁵⁷²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

⁵⁶⁸ Eski Yunanca olan *phiale* ‘kase’ kelimesi Farsça vasıtasıyla Kırgızcaya geçmiş olması muhtemeldir.

⁵⁶⁹ Yudahin Kırgızca diye kaydetmiş, Karasayev ise Arapça alıntı olarak ifade etmiştir.

⁵⁷⁰ DLT’de “ağaçtan yapılmış tabak” anlamında *körke* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 430).

⁵⁷¹ Moğolcada *tavag* biçiminde tanıklanmıştır (VEWT, 468).

⁵⁷² *dükönçü, pahtaçı, atçı, koyçu, malcı, badaçı, baltacı, tokoyçu...*

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tasmal/тасмал

“Orta ölçüdeki sofra bezi; mendil; bez” (KTS I, 335; KRS II, 213)

[< **tas** (< F. □□□ ‘el’ RPS, 630) + **mal** (< F. □□□ ‘bez’ PED, 1142)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.⁵⁷³

Tarihî: ET Ø; OT Ø

4.1.4. ‘Yiyecek İçecek Koruma/Taşıma Tabak-Çanağı’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup

arkıt/аркыт

“Tam kurumamış deriden yapılan matara”: *алтын ооз аркыттан ууну куйду султанга* ‘altın ağızlı arkıtdan sultana zehir koydu’ (KRS I, 69; KTS I, 115; KEBS,42).

[< **arkıt*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

bulkak/булкак

“*Köököör*’den biraz daha boynu uzun olan deri matara”: *майданга кирген куу Жолой — булчуңу жатат булкак-май* ‘meydana çıkan kurnaz Coloy – baldırları *bulkak* gibidir’ (KRS I, 158; KTS I, 269).

[< **bulkak*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁵⁷³ Sib. Tat. *testmal* ‘havlu, Tadj. *dasmal* ‘e.a.’ (SSTN I, 337).

caga/жага

“Deri kova”: *алты жага, бир көөкөр суусунуна берди* ‘susuzluğunu gidermek için altı kova ve bir matara su verdi’ (KRS I, 209; KTS I, 381).

[< *caga]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çanaç/чанач

“Süt, kırmızı gibi içeceklerin konulduğu keçi derisinden yapılan matara, tulum” (KTS II, 1306; KRS II, 345): *кырк миң чанач меш менен* (M.I, 2318).

[< çanaç ‘an entire goat-skin used as a bag for flour (etc.)’ EDPT, 835]⁵⁷⁴

Kelime başındaki *s* > *ç*, *ş* (gerileyici benzeşme) değişimi Türk dillerinde sık görülen fonetik durumdur.

Kelime sonundaki *–ç* sesi sistematik korunmuştur: *köç*, *iç*, *uç*, *öç*...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *шанаиш* ‘e.a.’ (SSTTN II, 312).

Tarihî:

a. ET. *sanaç kesürgü* ‘kırmızı derili çanta’ (DTS, 483), **çanaç* ‘çanak, kap, ölçü kabı’ (EUTS, 59; DLT I, 84); OT Ø

b. Söz konusu kelimenin kökeni göçmen hayat süren Kırgızların yiyeceklerini yanında taşıdıkları için *can aş* diye adlandırıldığı düşünülmüştür. Ayrıca Çince alıntı olduğu var sayılmıştır: < Ç. *chan* ‘bardak’ (Gabain, 1974: 333; VEWT, 98; Баскаков, 1987: 2); *çanak* ‘kap-kacak’ > Çince *chin* ‘Çince’ + *ayak* ‘kase’ (VEWT, 111). Radlov’da hem ‘deri çanta’, hem ‘deri matara’ şeklinde tanıklanmıştır (OSTY III, IV, 301, 949). EU.’da *sanç* ‘deri çanta’ biçiminde tanıklanmıştır (EUTS,195). Budagov’da *sançig/saniç* ‘un veya buğdayın saklandığı çuval’ anlamında geçmiştir (SSTTN I, 616). ESTY’da *sanaç* biçiminde tanıklanmıştır Sevortyan, organ ismi olan

⁵⁷⁴ Ayrıca *çanaç* ‘a leather bottle’ (EDPT, 425) maddesi altında hapaks olarak ele alınmıştır: *çan+aç*?

**san* ‘bacak’ (Lobn. ‘koyunun arka bacağı’) kelimesinin kelimenin kökü olabileceğini ileri sürer: organ ismi > bu organın derisinden yapılan eşya > deri çanaç (ESTY, 189). Rasanen ve Clauson kelimenin sonundaki /ç/ye dayanarak alıntı olma ihtimalinden bahsetmişlerdir (VEWT 98, EDPT, 835). Doerfer, alamorfları vermiş, etimoloji yapmamıştır (TMEN III, 267). Tekin, Çince alıntı olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁷⁵ Söz konusu kelimenin Çince *çjen* ‘gonga benzer müzik aleti’ kelimesiyle ilişkilendirildiğini belirtilirken DLT’de ‘müzik aleti’ anlamında geçen *çañ* kelimesiyle *çandır*, *çana*, *çanak* kelimelerinin belirttiği malzemelerin deriden yapıldığına dikkat çekilmiş ve bunların aynı kökten gelişmiş olabileceği ifade edilmiştir (KTT, 9).

çekse/чексе

“Yiyecek taşımaya ve korumaya yarayan kap”: *дарыгер аяр билгичтин чекседе белең дарысы* ‘devacının ilacı *çeksesindedir*’ (KRS II, 356).

[< **çekse*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çelek/челек

“Tahta kova; fıçı”: *челекке суусун алганы* ‘*çeleke* suyu almış’ (KRS II, 357; ES, 250; KO, 224; KEBS, 318; M.I, 1399, 2885).

[< **çel* + *ek*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шелек* ‘e.a.’ (KzRS, 482).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁵⁷⁵ *çanak* < Çinc. *çan* ‘kâse’ + *ak*

çüñgölök/чүңгүлөк

“Fıçı, güğüm, varil, tanker”⁵⁷⁶: чүңгүлөктөгү аракты суу ичкендей бир жутуп ‘çüñgölökteki içkiyi su içer gibi içiverdi’ (KRS II, 380).

[< *çüñgü + lök]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kap/кан

“Büyük çuval” (KRS I, 342; KTS I, 635; Etn.T, 140). *Kapçık* “küçük çuval, cüzdan ” biçimi de kullanılır (KRS I, 344; KTS I, 639).

[< *kap* ‘a leather bag, water-skin, sack’, EDPT, 578]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Nog. Kkalp. *кан* ‘e.a.’ (ESTY, 266).

Tarihî:

a. ET. *kap* ‘kap, tulum, çuval’ (DLT I, 195); OT. *kap* ‘kapak; kap, kacak, çanak’ (KE, 295; ME2, 134; İML, 129), *kapçuk* ‘e.a.’ (İM, 546)

b. Türkçe *kap* ‘çuval’ > Çinc. *kia* > *kap* ‘cep’ (Gabain, 1974, 355). Türkçe *kap* kelimesiyle Yakutça *ha:* kelimesi aynı maddede verilmiş ve genetik bağından söz edilmiştir (VEWT, 214, 233). Farklı kaynakta söz konusu kelimeyle aynı maddede *kaw~kav* ‘soyulmuş yılan derisi’ kelimesi ele alınmıştır (EDPT, 578; Баскаков, 1987: 4). Moğolca ve Korece *qa:p* kelimeleriyle yapılan eşleştirme eleştirilmiştir (TMEN III, 366). Moğolca *qabta- γa(n)* (EDAL, 646).

köñgöl/көңгөөл

“Çobanların kullandığı veya yola çıkarken kullanılan deri matara” (KRS I, 423; KTS I, 781).

[< M. *höñgl, höñgel* ‘çukur, uçurum’, KTT, 235]

⁵⁷⁶ Çüñölök şeklinde de kullanılmaktadır.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. M. *honhorhoy* ‘uçurum’, Kalm. *höñgl, höñgel* ‘çukur, uçurum’ kelimeleriyle ilişkili olabileceği dile getirilmiştir (KTT, 235).

köökör/көөкөр

“Ucunda hafif eğik yeri olan deve derisinden yapılan matara”: *көөкөрдөн май карагандай* ‘köökörden yağ ararcasına’ (KRS I, 425; KTS I, 786; KEBS, 163; ES, 157; KO, 123).

[< M. *höhüür* ‘çanak’, KTT, 93]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Moğolcadan alıntı olabileceği dile getirilmiştir: < M. *höhüür* ‘kımız çanağı’ (KTT, 93). Yalnız söz konusu kelimenin hayvanların göğüs kısmından alınan yumuşak deriden yapılmış olabileceğine dikkat çekerek söz konusu kelimenin *kökürök* ‘göğüs’ kelimesinden türemiş olabileceği de ifade edilmiştir (KES, 157). *Kökür* “мех для вина” (ME1, 440)⁵⁷⁷

kurcun/куржун

“Omza geçirilebilecek şekilde yapılan içine öteberi koymaya yarayan iki gözlü torba” (KRS I, 449; KTS I, 820; KO, 132): *мойнуна куржун салынып* ‘boynuna kurcun asmış’ (M.I, 21, 82, 2489). Söz konusu kelimenin *куржун-кече* biçimi de mevcuttur: *куржун-кече байланды* (M.I, 2489).

[< **kurcun*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

⁵⁷⁷ Moğolca olduğu belirtilmiştir.

Tarihî: ET Ø; OT Ø ⁵⁷⁸

küpsör/күпсөр

“İlaç koymak üzere yapılan deri eşya” anlamında kullanılan kelimedir (KTS I, 848).

[< **küpsör*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tacoor/тажоор

‘İçki korumaya yarayan deri kap’ (KRS II, 189).

[< **tacoor*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

torsuk/торсук

“Sıvı yiyecek ve içeceği taşımaya ve korumaya yarayan kap, matara”: *жаман жылыкы жал күтсө, жаныка торсук байлатпайт* ‘huysuz atın saçı çıksa da *torsuk* bağlatmaz’ (KRS II, 255; KTS II, 1202).

[< **tor* + *suk*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *торсық* ‘e.a.’ (KzRS, 446).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tulup/тулуп

“Her türlü yiyecek-içeceği korumak için yapılan deri kap” (KTS II, 1217).

[< M. *tulum* ‘tulum’, KTT, 82]⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ DLT’de kurcun için *mançuk* ‘heybe, torba gibi at eyerine takılan şey, bez torba’ kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 476).

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.⁵⁸⁰

Tarihî: ET Ø, OT. *tulum* ‘e.a.’ (ME1, 407)⁵⁸¹; *tulum* ‘e.a.’ (KE, 647)

4.1.5. ‘Diğer Mutfak Kap-Kacakları’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup

canayak/жанаяк

“Kollu kâse” (KRS I, 228)

[< ***can** (< *can* ‘insan’) + **ayak** ‘kapkacak’]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁵⁸²

celpirüün/желпируун

“Genellikle buğday temizlemek için kullanılan büyük çok derin olmayan tepsi, tabak”: *желпируун табак менен ыргачу, эми калбыр чыкпадыбы* ‘eskiden celpirüün tabak ile temizlerdirdi, ama artık elek var’ (KRS I, 247; KTS I, 449).

[< ***cel** (< *yél* ‘wind’, EDPT, 916) + **pirüü** + **n**]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çaka/чака

“Demir kova”: *беш чака булча арам жок* ‘beş kova pulluk haram yok’ (KRS II, 337; M.I, 26, 2889).

[< ***çaka**]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

579 *Tulum* şeklindeki kullanımı Manas destanında tanıklanmıştır (MII, 4365).

580 Altayca *tulup* ‘hayvan derisinden yapılan çuval’; Az. *tulug* ‘deri kap’; Tuv. *tulup* ‘dikişsiz yapılan deri çuval’; Uyg. *tulum* ‘ayran veya kıymız gibi içeceklerin konulduğu kap, çanta’; Karaim *tulum* ‘kap’...

581 Moğolca kökenli diye belirtilmiştir.

582 *Can* ‘her zaman yanında taşınan’ + *ayak* ‘kapkacak’ şeklinde gelişmiş olabilir.

çara/чара

“Büyük emayı leğen” anlamında kullanılan kelimedir: *мис чарага түшүрдү* (KRS II, 349; M.II, 9476).

[< M. *tsar* ‘tahta leğen’ ME1, 434]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шара* ‘e.a.’ (RKzS, 654).⁵⁸³

Tarihî: ET Ø, OT. *çara* ‘e.a.’ (ME1, 434)

çöögün/чөөгүн

“Su kaynatmak için kullanılan kap” (KRS II, 373).

[< *çawgān* < *çoyun* < Çinç. *t’siu* ~ *choi* + *kāng* ‘metal kap; dökme demir’, VEWT, 113]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Birçok araştırmacı kelimenin Çince alıntı olduğu konusunda hemfikirdir (ESRY IV, 374; VEWT, 113; Баскаков, 1987: 3)

elek/элек

“Her türlü ince hububatın iri parçalarını ayırmak için kullanılan alet, elek” (KRS II, 448; KEBS, 330; KO, 240): *алар өсө элегинде* ‘onlar yaş eleğinde’ (M.I,6167,10312).

[< **ele-** (*elge-* ‘to sift’, EDPT, 143) + **k**]⁵⁸⁴

+*k*.⁵⁸⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *элек* ‘e.a.’, Nog. *элек* ‘e.a.’ (KKRS 189).

⁵⁸³ Sib. Tat. *tsara* ‘büyük tahta çanak’, Çuv. “hamur mayalamak için kullanılan büyük tahta leğen”.

⁵⁸⁴ Kırgız Türkçesinde *elek*, *tarak*, *orok* gibi kelimelerde –g- sesinin düşmesi görülmektedir.

⁵⁸⁵ bkz. *tarak*

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø⁵⁸⁶; OT. *yelek* ‘e.a.’ (DM, 122)

b. Söz konusu kelime Moğolcada *elgeg/elgag/elxeg* biçimlerinde geçmektedir. Ramstedt, Doerfer ve Şerbak *elek* kelimesinin Türkçe olduğunu, Moğolcaya Türkçeden geçtiğini ifade etmişlerdir (KWb, 119; TMEN, 118; SGTY L, 114). Yegorov (1964: 24) ve Sevortyan (1974: 262) Türkçedeki *elek* sözcüğünü *ele-* “elemek” kökü ile fiilden isim yapan *-k* ekinden geliştiğini belirtmişlerdir. Sıdkov, Moğol kökenli olduğunu dile getirmiştir (KTT, 92).

idiş/идиш

“Mutfakta kullanılan her türlü kap-kacak” (KTS I, 540; ES, 114)

[< *idiş* ‘cup, vessel’, EDPT, 72]

Kelime içi *-d-* sesi Kırgız Türkçesinde yaygın olmasa da korunmuştur: *idiş*, *cuduruk*, *adırgı*, *kuduk* ...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *ыдыс* ‘kapkacak’ (ESTY, 328).

Tarihî:

a. ET. *eğiş/idiş* ‘kadeh, tas, bardak, tencere gibi her nevi kap’ (DTS, 203; YKY, 502); OT. *idiş* ‘e.a.’ (ME2, 128)⁵⁸⁷

b. *İtmek* ‘yapmak’ kelimesiyle ilişkilendirilmiştir (EWTS, 36). Eski Yunancadan alıntı olduğu söylenmiştir: *eğiş* ‘kadeh, tas, bardak, kap’ (ESTY, 328).

könöçök/көнөчөк

“Deve derisinden yapılan küçük kova” (KRS I, 422; KTS I, 781; KEBS, 163; KO, 125)

[< **kön** (< *kön* ‘raw hide for tanning’, EDPT, 725) + **(ö)çök**]

586 ET. döneminde “elek, kalbur gibi şeylerin kasnağı” anlamında *andığ* kelimesi tanımlanmıştır (DTS, 44; DLT I, 118).

587 Eski Türkçedeki *i* sesi ilk hece hariç Kırgız Türkçesinde sistematik bir şekilde korunur.

+çÖk.⁵⁸⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *köñek* ‘kova, ibrik, matara’, OT Ø

b. *Könök* kelimesinin küçültme eki almış biçimidir (KTT, 11).

könök /көнөк

“At sağarken kullanılan burunlu deri kova”: *көнөккө таши салгандай, орусча-кыргызчаны аралаштыра, балдырап ез ара сүйлөшүп ‘könökke taş atmış gibi kendi aralarında Rusça-Kırgızca karışık konuşarak’* (KRS I, 422; KTS I, 781; KEBS,163; ES, 157; KO, 122).

[< **kön** (< *kön* ‘raw hide for tanning’, EDPT, 725) + **ök**]⁵⁸⁹

+Ök.^{590/591}

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Nog. *көнек* ‘e.a.’ (SSTN II, 58).

Tarihî:

a. ET. *könek/künek* ‘matara, ibrik, su tulumu’ (DLT I, 392) *könek* ‘kova burcu’ (KB, 141)⁵⁹²; OT. *kündük* ‘e.a.’ (İML, 170)⁵⁹³

b. Söz konusu kelimenin kökü **kön* kelimesine götürülmüştür (EDPT, 731). Moğolca *hönög* ‘kova’ kelimesi Türkçe *könök* ‘süt kovası’ ve *kön* ‘deri’ kelimeleriyle kıyaslanmıştır (SSTN II, 413; ESTY, 104; SGTY (L), 52). Moğolca leksik eş birimler dile getirilmiş, ama ilişkileri tam olarak açıklanmamıştır (VEWT, 290). Bazı kaynaklarda Moğolcaya Türkçeden geçtiği belirtilmiştir (KTT, 11, 82).

588 bkz. cançık

589 Moğ. *könüg* (хонуг) ‘kova’ MED, 605

590 bkz. cibek

591 Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece hariç e > ö değişimi oldukça sık görünür: *köynök, köcö, özök, üyrön-* vs.

592 DLT’de ‘deve derisinden yapılmış su tulumu; ağaçtan oyulmuş kap’ anlamında *sarnıç* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 454). Söz konusu kelime daha sonraki Tarihî dönemlerde de tanıklanmaya devam etmiştir: *sarnıç//serniç* ‘e.a.’ (KE, 552).

593 Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece hariç e > ö değişimi oldukça sık görünür: *köynök, köcö, özök, üyrön-* vs.

kumgan/кумган

“Su ısıtmak için kullanılan metal veya bakır sürahi”: *сени көө баскан кара кумганга теңейт элем, бирок, а да кум менен жышылат* ‘seni kömürle kaplı kumgana benzetirdim, ama o kum ile yıkanabilir’ (KRS I, 444; KTS I, 814); *колуна алып кумганын* ‘eline kumganını alarak’ (M.II 1102, 1116, 1420, 1510, 1541, 1548, 1558, 1559, 1560).

[< *kumga:n* ‘jag, watter bottle, flask’, EDPT, 627]

Kelime içi –m- sesi sistematik olarak korunur: *kumgan, kümüş, emi...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Nog. *кумган* ‘e.a.’; Kkalp. *куман* ‘e.a.’ (ESTY, 139).

Tarihî:

a. ET. *қумған* ‘ibrik, güğüm’ (DLT I, 432)⁵⁹⁴; OT. *қумқан* ‘кубок’ (ME1, 406)⁵⁹⁵

b. Bazı köken bilgisi kaynaklarında kelimenin alamoflarını verilmiş ve Moğolca *qumagan* ‘kadeh’ kelimesiyle karşılaştırmıştır (VEWT, 300). Bazılarında ise söz konusu kelimenin Türk dillerindeki kısıtlı kullanımına dikkat çekerek alıntı olabileceği ifade edilmiştir (ESTY, 136). Clauson, Arapça *qumquma* kelimesinin bozulmuş biçimi olabileceğini belirtmiştir (EDPT, 136,627). Bazı araştırmacılar ise söz konusu kelimenin *kum* ‘kap’ + Manç. *gan* ‘demir’ şeklinde oluştuğunu var saymıştır (KTT, 70).

⁵⁹⁴ Eski Türkçe kelime içinde ve sonunda *m* sesi diğer Türk dillerinde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde de sistematik bir şekilde korunmuştur (Тенишев, 2002: 231).

⁵⁹⁵ Moğolca asıllı olduğu belirtilmiştir.

küp/күп

“İçecek konulan derin tahta kap-kacak; kımız için kullanılan büyük deri kap; yağ ezmek için kullanılan silindir şeklindeki el dövücü”: уу төгүнтүр күбүңе, ушу турган Канчоро, балам, жеткен экен түбүңө ‘senin kabına Kançoro zehir koydu, çocuğum, seni mahvetti’ (KRS I, 468)⁵⁹⁶.

[< *küp* ‘an earthenware jur or jug’, EDPT, 687]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Nog. күбу ‘güğüüm’; Kkalp. гүбу ‘yağ ezmek için kullanılan kap’ (ESTY, 145).

Tarihî:

a. ET. *küp* ‘küp, tabak’ (DLT I, 147); OT. *küp* ‘глиняный кувшин’ (ME1, 405⁵⁹⁷)

b. Birçok araştırmacı, söz konusu kelimeyi Farsça *kūb* ‘kāse’ alıntı olarak değerlendirmiştir (SSTN II, 141; VEWT, 309; KRS I, 468). **Küp*- kelimesinin genetik anlamda Moğolca *göbi*-//*gübi*- ‘çalkalamak, karıştırmak’ (MED, 386) kelimesi ile ilişkili olduğu ileri sürülmüştür. Tatar ağızlarında tanıklanan *kübele*- ‘karıştırmak, çalkalamak’ fiilinde tanıklanan **küp*- < **küp*- fiili ile eklendiği kelimeye süreklilik anlamı kazandıran + *ele* ekinden oluşmuştur (ESTY, 145). Bazı araştırmacılar köken bilgisi vermemiştir (EDPT, 687).

küpçök/күпчөк

“Deve derisinden yapılan kova” (KRS I, 469; KTS I, 848).

[< **küp** (< *küp* ‘an earthenware jur or jug’, EDPT, 687) + **çök**]

+*çök*.⁵⁹⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ *küpü* veya *güpü* biçiminde de kullanılır. Ayrıca ET’de ‘çömlek’ anlamında *kūb* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 119).

⁵⁹⁷ Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelimeler listesinde verilmiştir.

⁵⁹⁸ bkz. cançık

4.1.6. ‘Mutfak Araç-Gereç Parçaları’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup

çorgo/чорго

“Semaver ağzı” (KRS II, 369): *чоргодой болгон кызыл чок* ‘semaverin ağzı gibi kırmızı’ (M.I, 1334).

[< M. *tsorgo* ‘çaydanlık ağzı’, KTT, 88]

ts- > *ç-*: Moğolca kelime başı /*ts-*/ sesi Kırgızcada /*ç/*’ye dönüşmüştür (KTT, 88).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁶⁰⁰

çümök/чүмөк

“Semaver ağzı” (KRS II, 379).

[< * *çümök*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁶⁰¹

kapkak/капкак

Her türlü kap-kacağın üstünü örtmeye yarayan alet, kapak” (KRS I, 343; KTS I, 637; ES, 134; KO, 65): *оозу капкак, жез казан* ‘ağzı kapak, bakır kazan’ (M.I, 1399).

[< *kapak* ‘something which covers or closes’ < ***kap-** ‘to cover’ + **ak**, EDPT, 582]

599 *küp* kelimesinin küçültme eki almış biçimidir.

600 *şimek* kelimesinin etimolojisi yapılırken *çorgo* ile karşılaştırılmıştır (ESTY, 339)

601 *şimek* ile aynı kökten gelişen kelime olabilir.

+Ak:⁶⁰²

Kelime içi –p- sesi korunmuştur.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қақпақ* ‘e.a.’ (RKzS, 565).

Tarihî:

a. ET *kapgak* ‘sadak, ok kılıfının kapağı’ (DLT I, 471); OT. *қапағ* ‘kapak’ (HŞ, 193), *haphah* ‘kapak’ (KS, 804)⁶⁰³

b. Türkçe kökenli olduğu belirtilen bu kelime Farsçaya Türkçeden geçmiştir (EDPT, 582; TMEN III, 369; KTT, 88).

4.2. ‘Yatak İle İlgili Söz Varlığı’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

altıgat/алтыгат

“Yere serilen bir tarafı kumaş ile kaplı ince keçe döşek” (KRS I, 52; KO, 8).

[< **altı** (< *altı* ‘six’, EDPT, 130) + **kat** (< *kat* ‘a layer’, EDPT, 593)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

balış/балыш

“Uzun yastık” (KTS I, 175).

[< **balış*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

boyro/бойро

“Yere serip oturmak üzere yapılan kamış örtü” (KTS I, 241; Et. T. 73)

[< **boyro*]

⁶⁰² bkz. *agargak*, *tarak*

⁶⁰³ Eski Türkçe *p* sesinin korunduğunu gösterir örnektir.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cazdık/ жаздык

“Yastık” (KRS I, 212; KTS I, 385; ES, 79; KO,46): *башын койду жаздыкка* ‘başını yastığa koydu’ (M.I, 183, 279).

[< *yastuk* ‘pillow’, EDPT, 974]

y->c- değişimi Kırgız Türkçesinde sıkça tanıklanmıştır: *cazdık, caz, cay...*

Zetasizmin tanıklandığı Altay, Hakas, Şor ve Çuvaş Türkçelerinin yanı sıra Kırgız Türkçesinde de nadir olarak –s->-z- değişim tanıklanmıştır: *cazdık, ızırın-, cazda...*

-u->-ı- yuvarlak sesin düzleştiği örneklerden biridir: *yastuk>cazdık* ‘yastık’; *altun > altın* ‘altın’, *azuk > azık* ‘azık, yemek’, *bişük > beşik* ‘beşik’, *edgü > iyi* ‘iyi’, *ıduk > ıyık* ‘kutsal’...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жастық* ‘e.a.’; Kkalp. *дастық* ‘e.a.’ (SSTTN I, 356).

Tarihî:

a. ET. *yastuk* ‘e.a.’ (DTS, 245; DLT III, 43; NF, 197); OT. *yastuk* ‘e.a.’ (ME1, 182; KE, 714; İM, 619); *yastık* ‘e.a.’ (KZL, 129; DM, 121) ⁶⁰⁴

b. Metatez yoluyla **yat-* + *sık* (bu durumda +*sık* eki meçhul; *yatsık* biçimi tanıklanmamış; *yatmak*→*yastık* semantik ilişkisi tanıklanmamıştır). Ayrıca *yasla-* fiiline dayandırılmış: *yas* + *tık* (EDPT, 974; ESTY, 154; VEWT, 191; Ниязова, 2007: 11)

604 Eski Türkçedeki kelime başı y sesinin Kırgız Türkçesinde c sesine dönüştüğü örnektir: *yok > cok*; *cazdık > yastık*. İlgili örnekte ikinci hecede u ünlüsü yarı benzeşme ile düzleşmiştir.

catkıç/жаткыч

“Yatak”: *алтындан жаткыч салдырып, үстүнө сунтан жаптырып* ‘altına altın yatak serdirip, üstüne beyaz kumaş örttürüp’ (KRS I, 239).

[< **cat-** (< *yat-* ‘to lie down’, EDPT, 884) + **kıç**]

+*KIç*.⁶⁰⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cuurkan/жууркан

“Yatarken üstünü örtmeye yarayan içine yün koyularak yapılan eşya, yorgan” (KRS I, 271; KTS I, 494): *барча жууркан, бир мамык* ‘ipek örtü, bir mamık’ (M.II, 9519).

[< *yoğurka:n* ‘blanket, EDPT, 907]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жорған* ‘e.a.’, Nog. *йурқан* ‘e.a.’ (SSTN I, 162).

Tarihî:

a. ET. *yoğurқан* ‘e.a.’ (DLT II, 197; DTS, 270; EUTS, 301)⁶⁰⁶; OT. *yawurқан* ‘e.a.’ (ME1, 223); *yorgan* ‘e.a.’ (KZL, 132; DM, 125); *yoğurğan* ‘e.a.’ (HŞ, 445).

b. Türkçede ‘örtmek’ anlamındaki *yap-* fiilinden, önce *-ur-* fiilden fiil yapma ekiyle *yabur-* fiili türetilmiş, bu fiilden de *-gan+* fiilden isim yapma ekiyle **yaburgan* kelimesi yapılmıştır: *yaburgan* > *yorgan* > *coorgan* > *cuurkan* (ESTY, 226). Rasanen, **yoğur* + *an* ‘yoğurmak’ köküne bağlanabileceğini dile getirmiştir (VEWT, 205). Clauson, *yoğun* kelimesiyle ilişkili olabileceğini dile getirmiştir. (EDPT, 907). Söz konusu kelimeyi Kalmukça *şirh*, *şirhe* ‘giysi dikmek’ kelimesiyle de ilişkilendirilmiştir (KTT, 54).

⁶⁰⁵ bkz. kaykı

⁶⁰⁶ ET’de ‘örtü’ anlamında *örtgü* (TİEM 73 337v/9→KRTS, 751) ve *örtüg* kelimeleri tanıklanmıştır (KB, 364; TİEM 73117r/1; RKT 36/101a1→KrTS, 752).

cük/жүк

“Yorgan, battaniye ve yastıkların üst üste koyularak dizildiği şey, yüklük” (KRS I, 273; KTS I, 499; Etn.T, 71; KO, 54).

[< *yük* ‘a load, burden’, EDPT, 910]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. жүк ‘e.a.’ (SGTY (L), 520).

Tarihî:

a. ET. *yüdrük* ‘e.a.’ (DTS, 283; DLT III, 45), *yük* ‘e.a.’ (DLT I, 75; KB, 561); OT. *yük* ‘e.a.’ (KZL, 132).

b. İlkel biçimi **wük* ‘вьюк’ şeklinde belirlenmiştir (SFTY, 197). Birçok araştırmacı tarafından **yu-* (Yak. *suk-* < **yu-k-* ‘birşeyi sırtında veya omuzlarında taşımak’) köküne götürülmüştür (KWb, 479; VEWT, 214; EDPT, 910). Türkçe **yu-* kökü ile Moğolca, Tungus-Mançuca ve Korece eşleştirmeler yapılmıştır (KWb, 479). Şerbak, Sevortyan’a katıldığını belirtmiş (SGTY (L), 520; ESTY, 262). Kalmukça *züüh*, *züühe-* ‘yüklemek’ fiili ile ilişkilendirilmiştir (KTT, 231).

kakma/какма

“Yatağın altına serilen kalın yatak” (KRS I, 327).

[< **kak-** (*kak-* ‘to strike, tap’, EDPT, 609) + **ma**]

+mA.⁶⁰⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

köldölöñ/көлдөлөң

“Göçmen Kırgızların yere oturmamak için kullandığı kalın ve uzun döşek” (KRS I, 420; KTS I, 777); *көлдөлөңүн ченесең* ‘*köldölöñ*ünü ölçersen’ (M.II, 7239).

607 bkz. çıptama

[< M. *höndlön* ‘поперек, через поперечный, горизонтальный’, RMS, 352⁶⁰⁸]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

körpö/көрпө

“Evin başköşesine serilen döşek; yorgan” (KRS I, 429; KO, 200)

[< *körpe* ‘basically (of an animal or crop) ‘produced late in the season’, EDPT, 737]⁶⁰⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Nog. *kəpne* ‘e.a.’ (SGTY (L), 391).

Tarihî:

a. ET. *körpe* ‘zamanından sonra doğan yeni hayvan’ (DLT I, 415)⁶¹⁰, OT. *körpe* ‘kuzu pöstekisi, körpe’ (KW, 155; KWb, 637)

b. Söz konusu kelimenin Türk dillerindeki semantik dağılımına bakıldığında ‘yenidoğmuş hayvan > yeni doğmuş keçi > deri, deri kaplık > kapak’ anlamları tespit edilmiştir (TMEN III, 637; EDPT, 737; VEWT, 293; SGTY (L), 391; ESTY, 116)

köşögö/көшөгө

“Boz üy’de genç evlilerin yatağını ayırmak için kullanılan perde”: *көшөгөнү көтөрүүшүн, кыздын жүзүн көрүүштү* ‘köşögöyü kaldırıp kızın yüzünü gördüler’ (KRS I, 434; KTS I, 797; Etn.T, 166; ES, 158; KO, 128).

[< *köşi:ge* ‘light shadow’, EDPT, 753 (< *köşi-* ‘kapatmak’ + *k*)]

İlk hece hariç *-i-* > *-ö-* değişimi Kırım Türkçesinde oldukça sık görünür: *kötör-*, *köşögö*...

İlk hece hariç *-e-* > *-ö-* değişimi Kırım Türkçesinde oldukça sık görünür: *köynök*, *köcö*, *özök*, *üyrön-* vs.

608 Bu döşek türü yan yan şeritler halinde dikilerek hazırlanır, adlandırmayı buradan almış olabilir.

609 Kırım Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece hariç *e* > *ö* değişimi oldukça sık görünür: *köynök*, *köcö*, *özök*, *üyrön-* vs.

610 DLT’de “yünden dokunmuş olan döşek ve yaygı gibi şeyler” anlamında *küvüz* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 164).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *köşik, küşik/köşige* ‘örtü, perde’ (DTS, 319; DLT I, 409); OT. *köşegen* ‘dantelalı yatak perdesi’ (KW, 155), *işük* ‘perde’ (İML, 168)⁶¹¹

b. Moğolcaya *kösige/hoşig* ‘perde’ biçiminde geçmiştir (KWb, 241; TMEN I, 480; MED, 608). Moğolcadan Türkçeye geri ödünçlenmiştir: > *köşegen* (EDPT, 753). Bazı araştırmacılar *kösik* ‘gölge’ ile *köşege* ‘gölgelik’ kelimelerini ayrı ele almış ve *köşege* kelimesinin Moğolca *kösige* ‘gölgelik’ kelimesiyle bağdaştırılmasına şüpheli yanaşmıştır (VEWT, 294; ESTY, 128).

küpü/күпү

“Yastık”: *күрсө-күрсө жөтөлүн, күпүдөн баашты көтөрүн* ‘harıl harıl öksürerek yatağından kalkıp’ (KRS I, 469).

[< *kübi*- ‘to quilt, over sew’, EDPT, 687]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *күпи* ‘e.a.’; Kkalp. *çүпи* ‘e.a.’ (ESTY, 144).

Tarihî:

a. ET. *küpiş* ‘içi pamuklu kısa kürk; kaba dikiş; düğmeleme’ (DTS, 328).

b. Kelimenin kökü DLT’de tanıklanan *kübi*- ‘sık aralıklarla dikmek’⁶¹² (DLT III, 257) fiilinde aranmıştır (ESTY, 144).

orun/орун

“Yatak”⁶¹³: *сен деп, жылуу ордумду сууткамын* ‘sen diyerek sıcak yatağımyı soğutmuştum’ (KRS II, 82, 83; KTS II, 1002).

[< *orun* ‘place’, EDPT, 233]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *орын* ‘e.a.’ (KzRS, 361).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁶¹¹ Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece hariç e > ö değişimi oldukça sık görünür: köynök, köcö, özök, üyrön- vs.

⁶¹² *kübi*- ‘çift dikişle dikmek’; *kübit*-//*köpit*- ‘diktirmek, sık aralıklarla dikiş attırmak’ (DLT II, 298).

⁶¹³ *orunçu* biçiminde de kullanılmaktadır.

şeyşep/шейшен

“Çarşaf” (KRS II, 405): *атилес төшөк, ак шейшен* ‘atlas yorgan, beyaz çarşaf’ (M.II, 16448).

[< F. شيجادر ‘кусок материи’, PRS, 456]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT. *çarçav* ‘çarşaf’ (KW, 74; Th. 213)

teki/теки

“Yastık; destek” (KTS II, 1160).

[< *teki]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

töşök/төшөк

“Döşek, yatak”⁶¹⁴ (KRS II, 262; KTS II, 1210): *орун-төшөк жай болсо* ‘orun-döşek yer olsa’ (M.I, 2946, 2946; M.II, 9404). Çeşitleri: *körpö töşök* (Etn.T, 164); *carımçak töşök* ‘tek kişilik yatak; kız yatağı’ (KRS I, 237)

[< *töşe:k* ‘mattress, bedding’, EDPT, 563]

+k:⁶¹⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *mөсек* ‘e.a.’ (KzRS, 447).

Tarihî:

a. ET. *tüşäk/töşek* ‘döşek’ (EUTS, 259; DLT I, 387; KB, 464); OT. *tüşek* ‘e.a.’ (NF, 80); *töşek* ‘e.a.’ (ME1, 139; KZL, 126; KW, 251), *töşek* ‘e.a.’ (MM, 264); *töşek* ‘e.a.’ (DM, 116).

⁶¹⁴ *Töşönçü* biçiminde de tanıklanmıştır.

⁶¹⁵ bkz. tarak

b. *Döşe-* fiiline eklenen *+k* fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle oluşmuş terimdir (TMEN II, 617).

4.3. ‘Yere Serilen Eşya’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

boyro/бойро

“Yere sermek için yapılan kamış örtü”: *бойро төшөлгөн нар* ‘boyro serilen yatak’ (KTS I, 241)

[< *boyro]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cekendos/жекендос

“Oturmaya yarayan küçük yer minderi”: *төргө салынган жакендоско барып мандаш токунуп отурду* ‘başköşede serilmiş cakendosa oturdu’ (KTS I, 391; KRS I, 244).

[< *ceken (< *yigen* ‘to belting’, EDPT, 913) + dos]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *жекен* ‘ince hasır çeşidi’ (ESTY, 172).

Tarihî:

a. ET. Ø⁶¹⁶; OT. Ø

b. Söz konusu kelimenin Fin-Ugor dillerine Türkçeden geçtiği ileri sürülmüştür (VEWT, 195). Clauson, *yigen* kelimesini **yiggen* ‘sıkıca bağlanmış’ < **yig-* köküne götürmüştür (EDPT, 913). *Yeken* kelimesinin Moğolca alamorfları *žegesün*, *zigesün* ‘kamış’ dile getirilmiştir (KWb, 472).

616 DLT’de ‘şilte, minder’ anlamında *köpsün* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 437).

palas/палас

“Kilim” (KTS I, 241)

[< F. [پالاس](#) ‘грубый шерстяной ковер без ворса’, PRS, 306]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT. *palās//balas* ‘kilim, çul’ (NF, 13)⁶¹⁷

şalca/шалча

“Yere serilen ince kilim” (KRS II, 400; KEBS, 324; KO, 233)

[< F. *şalca*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT Ø

taar/таар

“Yere serilen yün halı” (KTS II, 1126).

[< M. *tağar*:r ‘a large container, a sack’, EDPT, 471]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *tagar* ‘çul, çuval, harar’ (DLT I, 17; KB, 418); OT. *tagar* ‘çul’ (KE, 588).

b. Moğolca alıntı olduğunu belirtmiştir (EDPT, 471; KTT, 92; TMEN II, 905)

talpak/талпак

“At yavrusunun derisinden yapılan yere serilecek eşya” (KRS II, 198; ES, 212).

[< *M. *talbag*, RMS, 345]

⁶¹⁷ Krş. *pelās* ‘aba, çuha’ (KE, 154)

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Moğolca alıntı olabileceği dile getirilmiştir: < *talbag* ‘yassı uzun yastık’ < *talbaga*- ‘yaymak’ (VEWT, 458; KWb, 376; SGTY (L), 387).

taktapos/тактапос

“Koyun veya keçi derisinden yapılan yer döşegi” (KTS II, 1132).

[< *taktapos* ?]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

törvölcün/төрвөлжүн

“Yünden yapılan halı, şırdak” (KRS II, 260).

[< **törvöl* + *cün* ‘yün’]

Korpustaki diğer lehçeler:

Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

4.4. ‘Diğer Eşyalar’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

abdıra/абдыра

Kırgızcada “büyük sandık” anlamında kullanılan kelimedir (KRS I, 18; KTS I, 16; KEBS,8).

[< M. *abdar/avdar* ‘sandık, kutu’, MED, 4; KTT, 82]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *әбдіре* ‘e.a.’ (KzRS, 72).⁶¹⁸

Tarihî: ET Ø, OT. Ø⁶¹⁹

ayçık/ayчык

“Yarım ay şeklinde ev süsünde veya bayrağa yapılan oya”: *айчыктуу туулар жаркылдан* (KTS I, 53).

[< **ay** (< *ay* ‘the moon’, EDPT, 265) + **çık**]

+*çık*.⁶²⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *айшық* ‘e.a.’ (KzRS, 33).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

apkeç/apкеч

“İki tarafına kova asarak taşımaya yarayan alet”: *Саадат, апкечти кандай жеңил көтөрөт* ‘Saadat, *apkeçi* nasıl kolay taşısın’ (KTS I, 104).

[< **apkeç*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

askıç/аскыч

“Bir şeyi asmaya yarayan alet” (KRS I, 75).

[< **as-** (< *as-* ‘to hang, suspend’, EDPT, 240) + **kıç**]

+*kıç*.⁶²¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *асқыш* ‘e.a.’ (KzRS, 57).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁶¹⁸ Hakas ve Tuvacada çok büyük olmayan sandık için *abdıra* denir (ET, 8).

⁶¹⁹ Türkçeye Orta Türkçe döneminde geçtiği yönünde bilgi kaydedilmiştir (ESTY, 57).

⁶²⁰ bkz. cançık

⁶²¹ bkz. çalgıç

barda/барда

“Bir yere gölgelik yapmak için veya herhangi bir açıklığın önünü kapatmak için gerilen kumaş parçası, perde” (KRS I, 107; KTS I, 1034; ÖS, 224; KEBS, 250): *бардасын тартып бейиштин* ‘cennetin perdesini çekerek’ (M.I, 8560). Manas destanında *barda* şeklinde geçiyor, günümüz edebî Kırgız dilinde ise *parda* şekli kullanılmaktadır. Kırgız dilinin kuzey ağzında yani Issık-köl ve Tyan-Şan ağızlarında *barda* biçiminin korunmasıyla birlikte At-Başı ağzında *pardoo* biçimini de görmekteyiz (KTDS, 196).

[< F. پردہ ‘штопа’, PRS, 785]

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. Kklp. Nog. *nepde* ‘e.a.’ (KzTTS,674).

Tarihî:

a. ET. *perde* ‘e.a.’ (TİEM 73 117r/1; RKT 34/60a2→KRTS, 768); OT. *perde* ‘e.a.’ (ME2, 169; KE, 517⁶²²; KPTS, 215; KS, 1130).

b. Farsça kökenli kelimedir (TDES, 330; VEW, 168; ÖS, 224).⁶²³

baştık/баштык

“Bez çanta” (KRS I, 121; KTS I, 198; ES, 48; KO, 16): *алты шаар баштыгы* ‘altı şehir baştığı’ (M.II, 3373).

[< **baş* + *tık*]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. Ø⁶²⁴, OT. Ø

b. Eskiden *baştık* hayvanın baş derisinden yapılırdı, bu yüzden *baş* + *tık* diye adlandırılmış olabilir. Önceleri sadece hayvanın baş derisinden yapılanlara *baştık*

622 KE’de ‘örtü, perde’ anlamında *abuğ* kelimesi tanıklanmıştır (KE, 1), ayrıca aynı anlamda *dutuğ* kelimesi de geçmiştir (ME3, 116).

623 Kırgızlar yerleşik hayata geçtikten sonra bu kelimeyi almışlardır. Daha önce *cap-* fiilinden türemiş kelimeleri *capkıç* “örtü” anlamında kullanıyorlardı.

624 DLT’de “heybe” anlamında *arçı* (DLT I, 124), boş (DLT II, 133) kelimesi tanıklanmıştır.

denirdi, sonraları her türlü malzemelerden yapılanlar da bu adlandırmayla devam ederek ad genişlemesine uğramıştır (KES, 48).

bilik/билик

“Gaz lambasının ucundaki bez parçası” (KRS I, 134; KTS I, 227).

[< *bilik* ‘a wick’, EDPT, 339]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *belik* ‘fitil, kandil fitili’ (DTS, 94; DLT I, 267); OT. Ø

bokço/бокчо

“Küçük bohça”: *боз коёндон түлкү көп, бокчого жыйган мүлкү көп* ‘boz tavşandan tilki çok, bohçasına yığdığı mal-mülkü çok’ (KRS I, 141; KTS I, 242; ES, 56).

[< **bok** (< *bo:ğ* ‘bundle’, EDPT, 311) + **ço**]

+çO:⁶²⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *боқша* ‘küçük bohça’, Nog. *боқша* ‘cüzdan’ (OSTN IV, 1647).

Tarihî:

a. ET. *bo:ğ/bog* ‘heybe, bohça’ (EDPT, 311; DTS, 109; DLT II, 133)⁶²⁶, *bağça* ‘bohça, bağ, çıkın, paket’ (EUTS, 30); OT. *bohça/bogça* ‘hediyelik peçete’ (KS, 306)

b. Bazı araştırmacılar *boğça* kelimesini Farsça alıntı olduğu dile getirirken (SSTN, 285), bazıları Farsçaya Türkçeden geçtiği ifade etmiştir (EDPT, 315; TMEN, 341). Söz konusu kelime oluşumunu *boğ* ‘bağ’ + *ça* şeklinde ele alınmıştır (ESTY, 250; KES, 57). Bazı kaynaklarda *bōg* ‘sandık, eşya, düğüm’ kelimesinden gelişen *bukca*⁶²⁷ kelimesinin alamorfları verilmiş ve Moğolcaya Türkçeden geçtiği

⁶²⁵ bkz. kelteçe

⁶²⁶ DLT’de ‘elbise bohçası, heybesi’ anlamında *bohtay/bohtuy* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 239).

⁶²⁷ M. *bogca* ‘yol çantası, küçük valiz’ (MED, 110)

belirtilmiştir (VEWT, 78). Bazı araştırmacılar, Kalmukça *boQTAS/bokrh* ‘küçük yastık’ kelimesini Moğolca ve Türkçe *bogça* kelimeleri ile karşılaştırmış ve Türkçe asıllı kelime olduğunu belirtmiştir (KWb, 49).⁶²⁸

cagdan/жагдан

“Dışı deri ile kaplanmış, kenarları çivi ile süslenmiş sandık”: *Ашыр, апасынын жагданын ачтырды* ‘Aşır, annesinin sandığını açtırdı’ (KRS I, 210; KTS I, 381; Etn.T.101; KO, 45).

[< F. *nag* ‘domuz yağı’ + *dan*, KTT, 24]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cököös/жөкөөс

“Kemere bıçakla birlikte asılan küçük deri cüzdan” (KRS I, 263).

[< **cöökös*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çabıra/чабыра

“Çubuktan örülmüş büyük sepet” (KRS II, 333).

[< **çabıra*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁶²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Eren. Türk dillerinde metatez. TDAY. Belleten. 1953.s.167

çırağ/чырак

“Şamdanlık”: *чырактын жарыгы түбүнө түшпөйт* ‘mum dibine ışık vermez’ (KRS II, 391; KEBS, 322); *албарс менен шам-чырак* ‘aslan ile şamdanlık’ (M.I, 6118).

[< Far. چراغ ‘çırağ’ TMEN III, 59]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шырагдан* ‘e.a.’ (KzRS, 489); Nog. *шырак* ‘e.a.’ (RNS, 278)

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *çırak* (F.) ‘çerağ, mum’ (KW, 79); *çıraylık* ‘şamdanlık’ (ME1, 403), *çırağ, çıralık* ‘e.a.’ (Kİ, 30); *çırak/çırağ* ‘e.a.’ (KPTS, 142; KZL, 107); *çerāğ* ‘e.a.’ (KE, 62; MM, 213)

b. Farsça olduğu belirtilmiştir (TMEN III, 59).

kalta/калта

“Torba, kese, seip” (KRS I, 333; KO, 221): *сары алтындан бир калта* ‘sarı altın bir kalta’ (M.I, 1954, 2003).

[< **kalta*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қалта* ‘e.a.’ (KzRS, 271).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kömürköy/көмуркөй

“Genellikle deve derisinden dikilen orta büyüklükteki sandık”: *көпкөк болгон көмуркөй, көп күмүшкө толтурду* ‘masmavi kömürköyü gümüş ile doldurdu’ (KRS I, 422; KEBS, 162; KO, 125).

[< **kömür* + *köy*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanımlanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kılabdan/кылабдан

“Öte-beriyi koymaya yarayan küçük torba”: *боз кисенин жанында булгаарыдан кылабдан* ‘boz kesesinin yanında deri torbası da vardı’ (KTS I, 867).

[< **kılab* + *dan*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kise/кисе

“Kalın deriden yapılan ağzı bağcıkla bağlanan süslü bohça; deri kemer”: *мойнуна кисе салынып* ‘boynuna kise asıp’ (KTS I, 710; KRS I, 389; Etn.T.154; KO, 106).

[< F. كيسه ‘дорожная сумка’, PRS, 381]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT. *kese* ‘para kesesi’ (KW, 149)

kolomsok/коломсок

“Kalın deriden veya deve derisinden yapılan dibi ince, ağız tarafı geniş olan torba”: *коломсокке кол салып* ‘kolomsoka el atıp’ (KTS I, 726).

[< ***kolom** (< *M. *kom/hom*⁶²⁹ ‘kamelsattel’, VEWT, 278) + **sok** (< **sok*- ‘to insert, thrust (something into something else)’, EDPT, 805]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

629 Kalmukça

kurak/күрак

“Birkaç kumaşın parçalarından dikilen ve *boz üy*’ün duvarlarına asılan kilim” (KRS I, 447; KEBS, 71; KO, 128).

[< **kur-** (< *kur-* ‘to put (something) in working order’, EDPT, 643) + **ak**]

+*Ak*:⁶³⁰

Korpustaki diğer lehçeler: *қырақ* ‘e.a.’ (KzRS, 300).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kutu/күту

“Kutu” (KRS I, 453; KTS I, 824): *күтулар шайман калбады* ‘kutular şayman kalmadı’ (M.I, 6042).

[< F. *kutu* ‘a small box’, EDPT, 596]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *құты* ‘e.a.’ (KzRS, 303).

Tarihî: a.ET Ø⁶³¹, OT Ø

b.Türkçe kökenli olduğu belirtilmiştir (TMEN III, 554)

körnök/көрнөк

“*Boz üy*’ün duvarına asılan süslü eşya” (KRS I, 429).

[< **kör-** (< *kör-* ‘to see’, EDPT, 736) + **n-** + **ök**]

Kelimenin aslı *kör-* + *ün-* + *ök* şeklinde olmalı, ikinci hecedeki /ö/ sesinin etkisiyle /ü/ sesi düşmüştür.

⁶³⁰ bkz. *agargak*, *tarak*

⁶³¹ DLT’de “kutu, misk kutusu, tahti kürsü, sandık, kap, heybe vs.” anlamında *kiz* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 327).

+*n*:- Eski Türkçe döneminden bu yana asıl işlevi dönüşlülük olan bu ekin bir diğer görevi eklendiği kelimeye edilgenlik anlamı katmaktır (ETG, 59; OTWF, 584). Kırgızcada da aynı görevde etkin kullanılan ektir (KTG, 214).

+*Ök*:⁶³²

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sandık/сандык

“Sandık” (KRS II, 134; KTS II, 1071; KEBS, 258): *сандык толо май* ‘sandık dolu yağ’ (M.I, 1664, 10547).

[< Ar. صندوق ‘sandık’ < EY. *synthēkē* ‘derleme, bir araya koyma; sandık, dolap, depo’ ÖS, 231]

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *сандык* ‘e.a.’ (KzRS, 398); *сундук* ‘e.a.’ (RKS, 987); Nog. *сандык* ‘e.a.’ (RNS, 605).

Tarihî:

a. ET. Ø; OT. *şanduk* ‘sandık’ (AH, 288, KE, 28; ME1, 141); *sunduk/sınduk* ‘e.a.’ (KW, 225)

b. Arapçadan alıntı olduğu belirtildiği gibi (KRS II, 134) Yunan kökenli olduğu dile getirilmiştir (ÖS, 231).

saçak/сачак

“El havlusu” (KRS II, 139).

[< *saçğa:k* ‘a handtowel’, EDPT, 796]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁶³² bkz. agargak, tarak

sapa/сапа

“Pişirilmiş kilden yapılan kap-kacak” (KRS II, 135)

[< *M. *sabxa*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sayaban/саябан

“Yağmur, güneşten koruyan araç-gereç; şemsiye”: *Каныбек дагы бир саябана кирип отурду* ‘Kanıbek de bir sayabana girip oturdu’ (KRS II, 139).

[< F. *saya* ‘gölge’ + *ban*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sebet/себет

“Sepet” (KRS II, 140; KTS II, 1078; KEBS, 262).

[< F. *سبد* ‘корзина’, PRS, 16]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *себет* ‘e.a.’ (KzRS, 404); Kkalp. *себет* ‘e.a.’ (RKS, 362)

Tarihî: ET Ø⁶³³, OT. *sebed* ‘sepet’ (AH, 1444).

şam/шам

“Gazlı lamba; mum” (KRS II, 400).

[< F. *شام* ‘вечер’, PRS, 86]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шам* ‘e.a.’ (RKzS, 567)

⁶³³ DLT’de ‘sepet, sele’ anlamında *sawdıç* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 173).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

şıprıgı/шыпыргы

“Süpürge” (KRS II, 422).

[< **şıprı-** (< *sipir-* ‘broom, brush’ EDPT, 792) + **gı**]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сыпыргыш* ‘e.a.’ (RKzS, 573); Nog. *сыпыргыш* ‘e.a.’ (RNS, 302)

Tarihî: ET. *süpürgü* ‘süpürge’ (DLT I, 490)⁶³⁴, OT. *süpürgü* ‘e.a.’ (İML, 170); *sipürtke* ‘süpürge’ (HŞ, 289).

terme/тепме

“Hayvanlardan kesilen ilk yün” (KRS II, 227).

[< **tep-** (< *tep-* ‘to kick, to stamp’, EDPT, 435) + **me**]

+ *me*:⁶³⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tuştuk/туштук

“Boz üy’ün iç yanlarını süslemek için kullanılan işlemeli duvar süsü” (KRS II, 275).⁶³⁶

[< **tuş** (< *tuş* ‘equal, equivalent’ EDPT, 558???) + **tuk**]

+ *tuk*:⁶³⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁶³⁴ ET’de “süpürge” anlamında *eskü* kelimesi de tanıklanmıştır (DLT I, 129).

⁶³⁵ bkz. çıptama

⁶³⁶ Büyük bir kumaşın üzerinde oymalar yapılarak ve kuraklar eklenerek hazırlanır Yudahin, Kırgızcanın Tyan-Şan ağzında *tuş kiyiz* ile eş anlamda kullanılan kelime diye yanlış belirtmiştir. Kırgızcanın kuzey ağzlarında hem *tuş kiyiz* hem *tuştuk* kelimeleri farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

⁶³⁷ bkz. ottuk

ükök/ үкөк

“Yiyecek-içeceklerin korunmasına yarayan kap; öteberinin konulduğu küçük süslü sandıkça”⁶³⁸ (KRS II, 321; KO, 221).

[< *ükek* ‘box’, EDPT, 105]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *ükek* ‘tabut; sandık’ (DTS, 623; DLT I, 78); OT.

b. Yakutça *ügax* kelimesinin Moğolca alıntı olduğu ve Moğolca *ükeg* kelimesinin ise Türkçe alıntı olduğu dile getirilmiştir (VEWT, 370, 519). Tenişev, söz konusu kelimenin Moğolca eşdeğerinin bulunduğu altını çizmiştir: *üküg* ‘tabak rafı’, *ükek* ‘sandık’, *üxeg* ‘alt raf’ (SGTY (L), 521; KWb, 459). Clauson, söz konusu kelimeyi ‘kule; burç adı’ anlamındaki *ükeg* kelimesiyle kök bağlantısı olabileceğine işaret etmiştir (EDPT, 105).

⁶³⁸ *Ükük* biçiminde de tanıklanmıştır.

5. ‘TEMİZLİK ÜRÜNLERİ’ İLE İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

aarçı/aарчы

“Mendil” (KRS I, 17; ES, 11; KO, 34).

[< **aar-** (< PT **ār*^{639*} veya **arī-*⁶⁴⁰) + **çı**]⁶⁴¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT. Moğ. *arçur* ‘bez’ (ME1, 432; AF, 111)

abdeste/абдесте

“El ve yüz yıkamak için yapılan uzun burunlu suluk” (KRS I, 18; KTS I, 16; KEBS,7).

[< **ab** (< F. اب ‘вода’ PRS, 31) + **deste** (< دست ‘рука’ PRS, 634)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

aptaba/аптаба

“Yemek öncesi ve sonrası el yıkamak için kullanılan ağzı uzun suluk”: *anmaбага суу көтөрүп, бай колуна суу куйганы жигиттердин бири өргөөгө кирет* ‘gençlerden biri *aptabayla* su getirip zengin eline su koymak için eve giriyordu’ (KRS I, 62; KTS I, 105).⁶⁴²

[< Uyg. *aptowa* < Ç. *ābūdīwāhū* ‘ibrik’, HWe.1]⁶⁴³

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁶⁴⁴; OT Ø

639 Щербак, SFTY: 93

640 Tekin, 1995: 171-172

641 İlk seste *ā*, *ō*, *ū* uzun ünlülerinin korunduğunu gösteren örnek.

642 Kırızlar göçebe iken musluk olmadığı için her türlü suluk kullanmamışlardır. Misafir gelindiğinde yemek yemeden önce sofraya serilmeden oturulduğu yerde el yıkanır. Evin küçük üyesi misafirlerin ellerine *aptaba* ile su koyar ve diğer eliyle suyun akması için çılapçın tutar.

643 **āb* olduğuna göre ‘su’ anlamına gelir: ‘su konan şey’ vs.

644 ET’de ‘ibrik’ anlamında *ıwırık* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 99), OT’de *ibrik* şeklinde tanıklanmıştır (NF, 62). Söz konusu kelime Arabça alıntıdır.

çılarpçın/чылапчын

“Orta büyüklükteki leğen” (KRS II, 387).

[< *M. *çılarpçi* (el yıkanan leğen)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шылапшы* ‘e.a.’ (RKzS, 654); Kkalp. *шылапшы* ‘e.a.’ (RKS, 994).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

dağara/дагара

“Çamaşır yıkmaya yarayan büyük leğen” (KRS I, 180; KTS I, 322).

[< *M. *tağar:r* ‘a large container, a sack’, EDPT, 471]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *дагара* ‘e.a.’ (ESTY, 120).

Tarihî:

a. ET. *tağar* ‘çuval, çul, harar’ (DTS, 526; DLT I, 244; KB, 418); OT. *tağar* ‘çul’ (KE, 237); *tağarçuk* ‘içine buğday ve başka şeyler konulan büyük kap’ (NF, 107).

b. Söz konusu kelime ET. bu yana genellikle “çuval” ve “kil leğen” anlamında tanıklanmıştır (ESTY, 120). Yudahin Farsça alıntı olduğunu belirtmiş, Budagov da aynı doğrultudaki düşüncesini paylaşıyor (KRS I, 180; SSTTN I, 361). Ancak Doerfer, söz konusu kelimenin unutulmuş bir dilden gelmiş olabileceğini, Farsçanın tarihî dönemlerinde tanıklanmadığını, Farsça veya Farsça dillerin hiçbirinin esasında etimolojisi yapılamadığını dile getirir (TMEN II, 512). Anlamı ‘kornsack’ şeklinde verilen bu kelimenin Moğolca eşitlikleri de bulunmaktadır (KWb, 374; VEWT, 454).

ilegen/илеген

“Leğen” (KRS I, 299; KTS I, 549).

[< F. *لغن* ‘таз, корыто, судно’, PRS, 429]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *леген* ‘e.a.’ (RKzS, 654); Kkalp. *ләген* ‘e.a.’ (RNS, 994); Nog. *элекен* ‘e.a.’ (NRS, 610).

Tarihî: ET Ø, OT. F. *lahan* ‘leğen’ (KW, 161).

ileñgir/илеңгир

“Leğen” (KRS I, 299).

[< **ileñgir*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kauçı/кайчы

“Makas” (KTS I, 603).

[< M. *xaici(n)* ‘e.a.’ MED, 912]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *қайшы* ‘e.a.’; Nog. *қаншы* ‘e.a.’ (ESTY, 209).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *қауы* ‘makas’ (ME1, 406)⁶⁴⁵

b. Kelimenin birincil biçimi **kawiti/kawiti* şeklinde belirlenmiştir (SGM, 270). Söz konusu kelime Moğolca *hayçi* kelimesiyle eşleştirilmiş (SSTN II, 32; OSTY II, 42) ve Moğolcadan alıntı olduğu belirtilmiştir (KWb, 180; VEWT, 221; TMEN I, 449). Ama bazı araştırmacılar tarafından Türkçe **kap-* ‘tutmak’ kelimesine götürülmüştür (ESTY, 209).

küzgü/күзгү

“Ayna” (KTS I, 832; KRS I, 459).

[< *közñü* ‘mirror’, EDPT, 761]

⁶⁴⁵ Söz konusu eserde de Moğolca asıllı olduğu belirtilmiştir (ME1, 406). Tarihî dönemlerde “makas” anallında *kıptu/kıptı, sindu* kelimesi görülmektedir (DLT I, 418; İM, 552; KZL, 114).

Eski Türkçe –z- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *күзгү* ‘e.a.’ (ESTY, 131).

Tarihî:

a. ET. *közñü* ‘ayna’ (DTS, 321), *közüñü* ‘e.a.’ (DLT III, 379); OT. *küzgü/közü* ‘e.a.’ (KW, 160; KWb, 637; DM, 96; Qutb, 109); *közügü/gözügü* ‘ayna’ (ME1, 403, 437)

b. *küzüñü/küzgü/küsküş* şeklinde tanıklanan bu kelime *közüñ-/küzüñ-* ‘görünmek’ fiilinden oluşmuştur (EDPT, 761; VEW, 295; ESTY, 131). Söz konusu kelimenin birincil biçiminin /ü/ sesini içerdiğini ifade ederek alıntı kelime olabileceği belirtilmiş, ancak Farsça dillere Türkçeden geçtiği ifade edilmiştir (TMEN II, 637). ME’te söz konusu kelime Moğolca asıllı olarak belirtilmiştir (ME1, 437).

күта/кыйма

“Kenarları işlemeli mendil” (KRS I, 480).

[< **kıy-** (< *kıy-* ‘cut on a slant’, EDPT, 677) + **ma**]

+ *ma*.⁶⁴⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

самын/самын

“Sabun” (KRS II, 132).

[< Ar. صابون ‘мыло’, RAS, 461]⁶⁴⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *сабын* ‘e.a.’ (RKzS, 576; RKS, 447; RNS, 312).

⁶⁴⁶ bkz. çıptama

⁶⁴⁷ bkz. Бадгаев, 2002:21

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sarcan/саржан

“El yıkamak için kullanılan küçük bakır leğen”: *саржанды алып келип колго суу кой* ‘sarcanı getirip elimize su koy’(KTS II, 1075).

[< *F. *sarcan*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

suuluk /суулук

“Havlu” (KRS II, 168; KTS II, 1109).

[< **suu** (< *su:v* ‘water’, EDPT, 783) + **luk**]

Kırgızcada kelimenin ilk hecesinde bulunan yuvarlak ünlüler diğer hecelerindeki ünlüleri de yuvarlaklaştırmaktadır (Caparov 2013: 58).

+LUk: Kırgızcada isimden isim yapım ekidir.⁶⁴⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

ET Ø⁶⁴⁹, OT Ø⁶⁵⁰

sülgü/сүлгү

“Havlu” (KRS II, 172).

[< **sül-** (< *sil-* ‘to rub, to wipe’, EDPT, 824) + **gü**]

⁶⁴⁸ *bay+lık, er+dik, kedey+lik, kököy+lük, keç+tik, kök+tük* vs. (Сейдакматов 1988: 316). Ayrıca bkz. ottuk

⁶⁴⁹ ET’de “su kabı, topraktan yapılan çömlek ve benzeri şeyler” anlamında *bukaç* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 357). Ayrıca ‘kova’ anlamında *susık* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 382).

⁶⁵⁰ Kelime bu morfosemantik biçimde hiçbir Tarihî ve çağdaş lehçede tanıklanmamıştır, ancak Tarihî kaynaklarda *susgak* ‘susak, su kabı, kova’ kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 470; DTS, 514).

+gŭ:^{651 652}

Söz konusu örnekte –i- dudak ünsüzünün tesiriyle –ü- sesine değişmiştir.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *çylæu* ‘e.a.’ (RKzS, 609); Kkalp. *çylæu* ‘e.a.’ (RKS, 721).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

taştek таштек

“Metal leğen” (KRS II, 217; ES, 216).

[< F. *تشث* ‘корыто’, PRS, 281]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT. *teşt* ‘leğen’ (İM, 605)

tepşi/тепши

“Tahta leğen” (KRS II, 228; KTS II, 1169)

[< M. *tevş* ‘корыто’, RMS, 173]

Moğolca /v/ sesi Kırgızcada /b/, /p/ seslerine denktir (KTT, 88).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

651 bkz. kaykı

652 Tezin korpusunda bulunan Karakalpak Türkçesinde de *i>ü* değişmesi görülür. (SİGTY, 1984: 68).

6. ‘BEBEK BAKIMI’ İLE İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

beşik/бешик

“Yeni doğan bebeği kundaklayıp yatırıldığı tahtadan yapılmış, sallanabilir küçük karyola”: *бешик боосу бек болсун!* ‘beşik bağcığı sağlam olsun (sağlıklı büyüsün)’ (KRS I,133; KTS I, 224; KO, 34; M.I, 2044, 8810).⁶⁵³

[< *beşik* ‘cradle’, EDPT, 380]

Kırgız Türkçesinde seslilerde yuvarlaklaşmanın tam tersine düzleşme olayı da görülür. Söz konusu kelime ET.’de yuvarlak olarak karşılaştığımız sesin Kırgız Türkçesinde düzleştiğine örnek olan kelimelerden biridir: *altun* > *altın* ‘altın’, *azuk* > *azık* ‘azık, yemek’, *bişik* > *beşik* ‘beşik’, *edgü* > *iygi* ‘iyi’, *ıduk* > *ıyık* ‘kutsal’...

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *бучук* ‘e.a.’, Kkalp. Ng. *бечук* ‘e.a.’ (ESTY, 123).

Tarihî:

a. ET. *beşik/beşik/bişük/bişik* ‘e.a.’ (DTS, 97; DLT I, 408; EUTS, 45);⁶⁵⁴ OT. *beşik* ‘e.a.’ (NF, 362; KE, 97; İML, 169; KZL, 103; DM, 75; GT, 225), *bişik* ‘e.a.’ (Kİ, 19).⁶⁵⁵

b. Adı geçen sözcük şu anda Kırgız Türkçesinde bir tek ‘beşik, bebek yatağı’ anlamı ile biliniyor, oysa Orhun Türkçesinde ‘bebek yatağı’ anlamının dışında ‘akraba, hısım’ kavramlarını dâhil yansıttığı bellidir. Räsänen kelimenin birincil biçimini **bāşik* olarak tespit etmiş ve kökeni konusunda bilgi vermemiştir (VEWT, 72). Clauson *bēşik* kelimesi üzerinde dururken kelimenin *tūñür* ‘dünür, hısım’ kelimesi ile birlikte kullanılan *bişik* kelimesini de hatırlatıyor (EDPT, 380). Tekin, Clauson ile benzer açıklamalar yaparken *tūñür* ‘dünür, hısım’ kelimesi ile birlikte kullanılan *bişik* kelimesinin ‘yuvarlaklaşmaya uğramış daha eski şekli olmalıdır’ demektedir (OY, 131⁶⁵⁶). Ancak İlhan, *dünür* anlamıyla yer alan *bōşik* kelimesi ile aynı sayfada verilen ve Orhun abidelerinde yer alan *beşik* kelimesinin birbirinden farklı olduğunu dile getirir. *Bişik* kelimesi anlam daralmasına uğramıştır (Nadir 2004: 121-128). Söz konusu kelimenin kökü bir fiile dayandırılmaya çalışılırken

⁶⁵³ Kırgızlarda çam ağacından yapılmış beşik tercih edilir. Çam ağacına börtü-böcek yaklaşmaz, kötü ruhların da bu ağaçtan uzak olduğuna inanılır.

⁶⁵⁴ bkz. Ünlü. Suat, age., s.119

⁶⁵⁵ Söz konusu kelime bir de soy, akraba anlamında tanıklanmıştır (EUTS, 45).

⁶⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tekin, 2013: 110, 181

*beşi~*be:şe şekli tespit edilmiş ve Tungus-Mançur diilerindeki *be* ‘beşik’ kelimesine de dayandırılmıştır⁶⁵⁷ (ESTY, 123). Kelimenin kökünü yansıma ses *biş* olduğunu ifade edenler de olmuştur (TDES, 48).

boortko/боортко

Boorutka//borkok biçiminde de kullanılan bu kelime “bebek önlüğü” anlamında kullanılır: *боорткодо баланын жоо болорун билдим* ‘bebek önlüğü takan çocuğun düşman olacağını bilmişim’ (KRS I, 145, 146; KTS I, 247, 252).

[< ***boor** (< *bağır* ‘the liver’, EDPT, 317) + **tko**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bölööç/бөлөөч

“Kundak”: *баланын бөлөөчүн жасай элексиңби?* ‘çocuğun kundağını hazırlamadın mı?’ (KRS I, 152).

[< **bölö-** (< *béle* ‘to swaddle a child’, EDPT, 332) + **(ö)ç**]

+ç:⁶⁵⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

calayak/жалаяк

“Çocuk bezi yerine kullanılan kumaş bez parçaları” (KRS I, 220).

[< **cala-** (< **yala-* ‘лизать’, ESTY, 88) + **(y)ak**]

+Ak:⁶⁵⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

657 Yakutçada *bilie-* ‘kundaklamak’, Sarı Uyurca *pele-* ‘kundaklamak’ kelimeleri dikkate alınarak söz konusu fiil tespit edilmiştir. Ancak Kırgızcada da *bölö-* ‘kundaklamak’ fiili mevcuttur. Kırgızcada hem *beşik* hem *bölö-* kelimeleri aktif kullanılmaktadır.

658 bkz. iskek baylooç

659 bkz. agargak, tarak

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çuk/чук

“Yeni doğan bebeği beşiğe yatırmadan önce kullanılan bez” (KRS II, 374).

[< *çu:ğ* ‘bundle’, EDPT, 405]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kırçık/кыпчык

“Beşiğin kenarlarına yapılan bez şeritler” (KRS I, 493).

[< **kıp* + *çık*]

+*çık*:⁶⁶⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kundak/кундак

“Kundak” (KRS I, 445; KTS I, 815): *кундагың боосу кут болсун* ‘bebeğiniz hayırlı olsun’ (M.I, 45, 2045).

[< *kundak* ‘kundak’, EDPT, 143]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *қундақ* ‘e.a.’ (SSTTN II, 32).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *қундақла*- ‘kundaklamak’ (KE, 33).

b. Söz konusu kelimenin son sesinin çağdaş Türk dillerindeki farklı alamorfları ve tarihî Türk lehçelerinde tanıklanmamış olması öz ve yabancı unsurların karışması yönündeki düşünceleri doğrumuştur (EDPT, 143). Farsça *ḵondāk* köküne götürülmüş, ayrıca Türkçe *kunda*- ‘kundakla-’ fiiline dikkat

660 bkz. cançık

çekilmiştir (VEWT, 279, 301; KWb, 197). Doerfer de bu düşünceyle örtüşen fikirlerini belirtmiştir (TMEN III, 520).

kültük/күлтүк

“Beşiğin altına yerleştirilen idrarın biriktiği derin kap” (KRS I, 464; KTS I, 839).

[< **kül* + *tük*]⁶⁶¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Eskiden kül, keçe, kil ve ahşap, günümüzde ise cam veya plastikten yapılan *kültük* kelimesinin kökü *kül* kelimesiyle ilişkili olabilir. Bebek sidiğinin sıçramaması için *kültüğün* içine kül konulur: *kül* + *lük* > *kül* + *dük* > *kültük*.

olpok/олпок

“Bebek yorganı”: *алды жумшак болсун деп, олпок таптап кебезден* ‘alt tarafı yumuşak olsun diye pamuk *olpok* serip’ (KRS II, 67; KTS II, 981).

[< **olpok*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sorguç/соргуч

“Emzik” (KRS II, 156).

[< **sor-** (< *so:r-* ‘to suck, to suck up or out’, EDPT, 843) + **guç**]

+*gUç*:⁶⁶²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

661 bkz. A. *külte* ‘yığın, ağırlık’, ESTY, 139

662 bkz. çalgıç

Tarihî: ET Ø; OT Ø

şimek/шимек

“Beşikteki bebeğin sidiğinin dağılmadan geçmesini sağlayan, bacak arasına yerleştirilen boru” (KRS II, 409; ES, 259).

[< *sibek* ‘a long object in a central position’ (EDPT, 788) < *şime-* + *k* (KES, 259)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шүмек* ‘suluğun baş kısmı’, Kkalp. *сүмек* ‘sidik borusu’, Nog. *сүмек* ‘sidik borusu’ (ESTY, 339).

Tarihî:

a. ET. *sibek* ‘e.a.’ (DTS, 499; DLT I, 389; EDPT, 788); OT Ø

b. Bazı araştırmacılar tarafından *sibek* ‘el değirmeninin ortasındaki delikte bulunan nesne’ ve ‘boru’ anlamındaki *sibek* kelimeleri sesteş olarak ele alınmış ve ikisi arasında genetik bağ olduğu var sayılmış ve söz konusu kelime ‘küçük tuvaletini yapmak’ anlamında kullanılan *siy-* > **sig-* köküne götürülmüştür (VEWT, 420). Bazıları ise söz konusu kelimeyi ET. tanıklanan *sübi* ‘uzamak, esnemek’ kelimesine ve Osmanlı Türkçesinde tanıklanan “yumurtanın şekli gibi” anlamındaki *söbek*, *söbeke*, *söbü*, *söbeki* kelimelerine dayanarak **süb ~ süm*, **söb ~ söm/sob ~ som* köküne bağlamıştır (ESTY, 339). Bazıları kelimenin asıl anlamının ‘merkeze yerleştirilen uzun nesne’ olarak belirlemiş, köken bilgisi vermemiştir (EDPT, 788). Bir başka eserde *sibak* ‘kol değirmeninin taşı’ ve *sibak* ‘boru’ kelimeleri sesteş kelimeler olarak belirlenmiş ve *siy-* ‘işemek’ kelimesiyle ilişkili olduğu var sayılmıştır: *siy-* < **sig*; *sübek* > *sibek* (VEWT, 420). Farsça dillere Özbekçeden geçtiği dile getirilmiştir (TMEN III, No: 1147). Moğolcada *çömög* ‘boruyu andıran kemik’ kelimesi tanıklanmıştır (KTT, 90).

tañılçak/таңылчак

“Bebeğin beşikte bağlandığı bağcıklar” (KRS II, 204): *таңылчактан бул чечип* ‘*tañılçak*tan çıkarıp’ (M.II, 16002).

[< **tañ-** (< *tañ-* ‘to wrap up, tie up tightly’, EDPT, 514) + **(ı)l-** + **çak**]

+l:⁶⁶³

+çAk:⁶⁶⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

upçu/ynçy

“Emzik” (KRS II, 306).

[< **up-** (< o:p ‘to gulp down, swallow’, EDPT, 4) + **çu**]

+çU:⁶⁶⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

663 bkz. şarpıldak

664 bkz. çapçak

665 bkz. beldemçi

7. ‘İŞ ALETLERİ’ İLE İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

7.1. ‘Örgü Ve Dikiş Malzemeleri’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup

adırgı/адыргы

“Örme aletindeki iplerin geçtiği ve onları birbirinden ayıran kısım, uzun yassı tahta”:
таар согун отурган аялдын адыргысы жыгылып, аркагы үзүлүн кетти ‘kilim dokuyan kadının *adırgısı* yere düşüp, ipi koptu’ (KTS I, 31; ES, 12; KO, 1)

[< **adır-** (< *adır-* ‘to separate’, EDPT, 66) + **gı**]⁶⁶⁶

+*gI*:⁶⁶⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

arkak/аркак

“Kumaşa yandan geçirilen ip”⁶⁶⁸: *аркагы үзүлүн кетти* ‘*arkagı* koptu’ (KRS I, 68; KTS I, 4; KES, 28; KEBS,4).

[< *arka:ğ* ‘the woof of wooven material’, EDPT, 216]

+*k*:⁶⁶⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *аркаы* ‘e.a.’ (KzTTS, 55; Et.S, 28).

Tarihî:

a. ET. *arḳag* ‘mekik ipliği; atkı’ (DLT I, 118; EUTS, 42); OT. *arḳağ* ‘argaç, en ipliği’ (İML, 159).

b. Tuvacada “tokumak, örmek” anlamında kullanılan *argı-* fiili mevcuttur (TVRS, 67). Bu fiil eskiden Oğuz Türkçesinde *arga-*, Kıpçak Türkçesinde *arka-* şeklinde kullanılmış olabilir. Kırgızcada *arkak* kelimesi eskiden “örmek, tokumak için kullanılan nesne” anlamında kullanılırdı (KES, 28). Adı geçen fiile isim yapan

666 Çağdaş Kırgızcada ET. döneminde tanımlanan *adır-* fiili *ayır-* biçiminde kullanılmaktadır. Bu örnekte tanımlanan *adır-* biçimi hapaks legemenon olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kelime içi -d- sesi Kırgız Türkçesinde yaygın olmasa da korunmuştur: *idiş, cuduruk, adırgı, kuduk* ...

667 bkz. kayık

668 Ayrıca beyaz çizgileri bulunan ipek kumaş çeşidine de güneyde ak *arkak* denir

669 bkz. tarak

+k ekinin eklenmesiyle *arkak* kelimesi oluşmuştur. Moğolcadan geri ödünçleme kelime olduğu dile getiirilmişir (TMEN, 457; SGTY (L), 396).

сiр/жип

“İp”: *кылар ишти кылып коюн, кыл жип менен бууп коюн* ‘yapılacak işi yapıp, kıl ip ile bağlayıp’ (KRS I, 254; KTS I, 466). Eskiden *ip* eğik ile yünden yapılırdı (ET, 112).

[< *yıp//yip* ‘cord, thread, string’, EDPT, 870]⁶⁷⁰

y- > *c-*:⁶⁷¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жип* ‘e.a.’ (RKzS, 585), Kkalp. *жип* ‘e.a.’, Nog. *йип* ‘e.a.’ (RNS, 357).

Tarihî:

a. ET. *yip* ‘e.a.’ (EUTS, 297; KB, 546); OT. *yip* ‘e.a.’ (NF, 107; ME1, 142; İM, 621; KZL, 131), *yif* ‘e.a.’ (İML, 169), *cip* ‘e.a.’ (ME1, 403⁶⁷²), *ip* ‘e.a.’ (KW, 107)⁶⁷³

b. Şerbak, kelimenin ilk biçiminin **yıp* olarak belirliyor, Clauson da bu fikre katılıyor (SFTY, 197; EDPT, 907). Clauson *yipka* örneğini göstererek *ı>i* değişiminin çok erken tarihte gerçekleştiğini dile getiriyor (EDPT, 907). Vambéry, kelimenin kökünü “eğirmek” anlamındaki fiile bağlıyor, ancak fiili tam olarak belirtmiyor. Semantik açıdan bu yaklaşım doğru olabilir: *arkan* > *örken* (*ör-*). Ancak, *yip* kelimesi *yış-* fiiline veya *iyik* ismine bağlanırsa fonetik ve morfolojik yapısını açıklamak zor oluyor (ESTY, 269).

cuvaldız/жувалдыз

“Çuvaldız” (KRS I, 266; KTS I, 486).

[< F. *جوالدوز* ‘kalın dikiş iğnesi’, ÖS, 344]

670 Eski Türkçe kelime sonu p sesi Kırgız Türkçesinde korunur: *cip, sap, tep*...

671 bkz. *celegey*

672 Eserde *cipcurga* ‘плеть (kırbaç, ip yumağı)’ kelimesinin içinde geçmiştir.

673 Eski Türkçe kelime sonundaki p sesinin Kırgız Türkçesinde korunduğunu gösteren örnektir: *cip, sap*...

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. İlk Kıpçak metinlerinde tanımlanan bu kelime (KW, 77) Farsçadan alıntıdır:

> F. *cuwāl* جوال (F. *cuwāl/cūl* جوال/جول kaba kumaştan yapılmış torba)
+ F. *dūz* دوز ‘diken kimse, dikiş iğnesi’.⁶⁷⁴

dügünö/дүгүнө

“İğnenin ucu” (KRS I, 202).

[< *F. *dügünö*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

iyik/ийик

“Lifli hammaddeleri büküp ip yapmaya (eğirmeye) yarayan bir ucu çengelli tahta araçlara verilen isim; kirmen, eğirmen”: *келиндер, ийиктей имерилип, Каныбектин айтканын орундатууда* ‘genç kadınlar iyik gibi eğilerek, Kanıbek’in sözlerini yerine getiriyor’ (KRS I, 296; KTS I, 543; Etn.T, 22; KO, 58).

[< **iy**-⁶⁷⁵ (< *eğir*- ‘to surround, encircle (something Acc); to twist, spin (something Acc)’), EDPT, 113) + **(i)k**]

+**k**:⁶⁷⁶⁶⁷⁷⁶⁷⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ийик, уришык* ‘e.a.’ (RKzS, 518), Kkalp. *ийик* ‘e.a.’ (RKS, 80), Nog. *уришык* ‘e.a.’ (RNS, 69).

Tarihî:

674 Dıykanov 1980:11

675 Ayrıntılı fonoloji bilgisi için bkz: Баскаков, Н. А. 1988:45

676 bkz. arkak, celek

677 İlk hecedeki *-i/-i-* sesi korunmuştur: *bilek, iz, iyik*...

678 Eski Türkçe ilk hecedeki *i* sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *iyik, iz, bilek*...

a. ET. *ig/yig/iyik/iyig* ‘iğ’ (DTS, 166, 203, 260; DLT I, 48); OT. *iyig* ‘iğ’ (AbuH. 38) *ik* ‘e.a.’ (İML, 162; SSTN I, 199), *iy* ‘iğ, küçük sivri şey’ (KW, 105)

b. *İyik* kelimesi ET. “kenar, dönüş” anlamında kullanılan *ik/ig/yık/yig* kelimesinde tanıklanmıştır. Sevortyan, bu kelimenin arkaik biçiminin *iyig* > *ig* olması gerektiğinin altını çizer (ESTY, 337). Räsänen, *iyig* biçiminin *ik*’ten oluşmuş olduğunu ileri sürer (VEWT, 164). Bu durumda kelimenin kökü *ik/ig* olabilir, daha sonra ünlü türemesi meydana gelmiştir: *iyik* > *iyig* > *iig* > *ig*? *İg* kökü de *iy-* (ipi eğirmek) ile ilgili olabilir. A.T. Kaydarov, *iy-* “dönmek, döndürmek” + *ik* (*kaş+ık, kür+ök, tay+ak*) şeklinde ele alıp kelimenin kökünün *i-*, *iy-* olabileceğini dile getirir (Қайдаров, 1987: 14). Seydakmatov, “yünün inceltilerek ip haline getirmeye yarayan nesne” anlamında kullanılan kelimenin kökünü “eğmek” anlamında kullanılan *iy-* fiiline bağlıyor. Bu fiile isim yapım eki olan *+k* ekinin eklenerek *iyik* kelimesini oluştuğunu dile getirir (KES, 115).⁶⁷⁹ Moğolca *ig* ‘örme aleti’ ile karşılaştırılmıştır (KTT, 92).

iyne/ийне

“Dikme işlemini yaparken kullanılan alet”: *көзү жырык ийне* ‘közü yarılmış iğne’ (KRS I, 297; KTS I, 545; KO, 58).

[< *iğne* ‘needle’, EDPT, 110]

+*nE*: Fiilden isim yapım eki Kırgızcada *çiy* + *ne* kelimesinde de görülmektedir.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ине* ‘e.a.’ (KzTTS, 356), Kkalp. *ийне* ‘e.a.’ (RKS, 292).

Tarihî:

a. ET. *yigne/yiñne* ‘e.a.’ (DTS, 261; DLT I, 120); OT. *igne* ‘e.a.’ (KZL, 110), *yigne* ‘e.a.’ (KE, 29; İML, 159); *igine/ine* ‘e.a.’ (KW, 105).

b. Sevortyan, Codex Cumanicus’ta geçen *igine* biçiminin daha eskicil biçiminin **iñine* olması gerektiğini ve *iñne/iñnä* köküne doğru gittiğini, *ñ*’li biçimin daha eskicil biçim olduğunu dile getirir. Bu yüzden Türkmencedeki *iñne* biçiminin

⁶⁷⁹ **ig* aletin adı, *igirmek* ‘o aletle ipi bükme’

daha eskicil olduğunu ileri sürer (ESTY, 367). Clauson, *yigne//yiñne* biçiminin *igne*'ye göre daha yeni biçim olduğunu, /y/ sesinin sonradan türediğini belirtir (EDPT, 110). Ramstedt, Türkçedeki biçimin *igne* < *yig* - *ne/yign* - *e* şeklinde gelişmiş olabileceğini dile getirir ve aynı anlamda kullanılan M. *žegün*, Kalm. *zün* kelimeleri ile ilişki kurar; Türkçe biçimi **yigün* - *e* > *igne* şeklinde ele alır ve Moğolca *žegün* ile karşılaştırır (KWb, 485; ESTY, 197, 367). Räsänen, Ramsted'in düşüncesine şüpheli yanaşır ve söz konusu kelimenin alamorflarını veriyor, ancak etimoloji yapmıyor (VEWT, 204). Ligeti, *yigne* > *yık/yük* 'dikiş' (*yig* > *yiv*; *yüg* > *yüv* > *yü*) şeklinde ele alıyor. Seydakmatov, en eskicil biçimin **tik* + *ne* şeklinde olması gerektiğini, *tik*- kökünün çağdaş Türk dillerinin birçoğunda kullanılan *dikmek* fiili olduğunu, bu fiil tabanına fiilden isim yapan *-ne* eki eklenmiştir. Kelime başında *t*>*y*; kelime sonunda *k*>*g* değişimiyle *yigne* kelimesi oluşmuştur: *tikne*>*tigne*>*yigne*>*iyne*>*iyne* (KES, 115; TTES, 255).

kele/келе

“Kalın kumaşlara işlenmek üzere hazırlanmış ince bakır tel veya altın-gümüşe bandırılmış ip”: *азанты тартып мен жүрдүм, келеден чапан мен түйдүм* ‘azabı ben çektim, *kele* kaftan diktirdim’ (KRS I, 369; KTS I, 683).

[< F. نِگَه ‘НИТЬ’, RPS, 354; ÖS, 358]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kelep/келеп

“İp yumağı”: *бир келеп жип* ‘bir yumak ip’(KRS I, 370).

[< F. كلاف ‘МОТОК, КЛУБОК’, PRS, 338; ÖS, 358]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *келеп* ‘e.a.’ (RKzS, 379).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

küzük/күзүк

“Çulha aygıtlarındandır: kilim dokunurken iplerin geçişini sağlayan parça” (KRS I, 459; KTS I, 833)

[< *kezük* ‘a weaver’s shuttle’, EDPT, 759]

Eski Türkçe –z- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *bezgek*, *cazık*...

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *küzük/kütük* ‘çulha aygıtlarındandır; birbiri üzerine düğümlenen bir takım iplikler olup, onunla üst eriş, alt erişten ayrılır. Kumaş ve kumaşa benzer şeyler dokuyanlara da böyle denir’ (DLT I, 391); OT Ø

b. Köken bilgisi çalışmalarında söz konusu kelimenin alamorfları ve anlamları verilmiş, ayrıca İbni Mühenna’da tanımlanan *küzek* ‘şakaklardan sarkan saç bölükleri’ (İML, 139) kelimesine dikkat çekilmiştir (VEWT, 312). Altaycada tanımlanan *kürme* ‘dügme şeklinde bağlamak’ kelimesine ve Moğolca *gürü-* ‘örmek’ fiiline dayanılarak *kür-* ‘örmek’ köküne bağlanmıştır (Tekin 2013: 108). Türkçe **küre-* ve Kırgızca *kürmö* ‘dügme biçiminde bağlamak’ kelimeleri Moğolca *güre-* fiili ile karşılaştırılmıştır (KWb 139; ESTY, 131).

oymok/оймок

“Kalın bir eşyayı dikerken iğnenin ele zarar vermemesi için parmağa giyilen nesne”:
уйнеси оймоктон тайып кетти ‘iğnesi oymoktan kaydı’ (KRS II, 63).

[< **oy-** (< *o:y* ‘to hollow out’, EDPT, 266) + **mok**]

+*mOk*:⁶⁸⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

680 bkz. tumak

a. ET. Ø, OT. *oymak* ‘iğne yüksüğü’ (ME1, 312), *oymak/oymah* ‘yüzük’(KW, 174)

b. Kelime, Türk lehçelerinde “dikiş dikmek” anlamında kullanılan *oy-* fiiline Eski Türkçeden bu yana fiilden isim yapım eki olarak tanıklanan *+mOk* eki eklenerek meydana gelmiştir.

temene/темене

“Kalın kumaşları, keçeleri dikmek için kullanılan alet”: *темененин көзүнө шоона сантады* ‘temenenin gözünden ip geçirdi’ (KTS II, 1163; KRS II, 223; ES, 218; KO, 195).

[< **temen** (< *temen* ‘a large needle, packing needle’, EDPT, 507) + **e** (*iğne* kelimesinin sadece son sesi korunmuştur /-e/)]⁶⁸¹

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *тебен* ‘e.a.’ (EDPT, 507).

Tarihî:

a. ET. *temen* ‘büyük iğne, çuvaldız’ (DLT I, 402), OT. *temen* ‘e.a.’ (IML, 170), *temen* ‘çuvaldız’ (240)

b. Divanü Lûgati’t – Türk’te *temän yiğne* şeklinde tanıklanan bu kelime Kırgızcada *temene* olarak kullanılmaktadır: *temän + yiğne*. Zamanla *yiğne* kelimesinin sadece son sesi kalmış, böylece *temene* kelimesi oluşmuştur. Clauson, ‘a large needle, packing needle’ şeklinde anlamını vermiş, ancak etimolojisini yapmamıştır (EDPT, 507). Yunusaliev, söz konusu kelimenin alıntı olduğunu, Orta Kırgızca döneminde (X-XVyy) geçtiğini belirtir (İKY, 10).

tüydök/түйдөк

“Eğirmeye uygun hale getirilmiş ve yumak haline getirilmiş yün”: *Камка колундагы түйдөгүн эшип, токтолуп калды* ‘Kamka, elindeki *tüydök*ünü dağıtarak durdu’ (KTS II, 229).

[< **tüy-** (< *tüğ-* ‘knotted’, EDPT, 482) + **dök**]

681 M. *темәән*

+*dÖk*:⁶⁸²

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. “Örmek” anlamında kullanılan *tüy*- fiilinden oluşmuş isimdir.⁶⁸³

şibegе/шибеге

“Büyük iğne” (KTS II, 1377; KRS II, 407; KEBS, 325; ES, 259; KO, 234).

[< **şibeg** (< M. *şövög*) + **e** (*iğne* kelimesinin son sesinin korunmuş hali –e)]⁶⁸⁴

Moğolcadaki /v/ sesi Kırgızcada genellikle /b/, /p/ seslerine döner (KTT, 88).

Çağdaş Kıpçak: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *sibüge* ‘шило’ (ME1, 446)⁶⁸⁵

b. Moğolcada *şive*- fiili ‘örmek’ anlamında kullanılır (MRS, 649). Bu fiile +*k* ekinin eklenmesiyle *şivek* > *şövög* kelimesi oluşmuştur (KES, 259).

uçuk/учук

“İpin ucu”: *бир учук жип; эртеңги учук кечке жетпө, кечки учук эртеңге жетпө* ‘bir uçuk ip; sabahki uçuk akşama uzanmaz, akşamki ip sabaha uzanmaz’ (KRS II, 33; KTS I, 60).

[< **uç** (< *uç* ‘extremity, end, tip’, EDPT, 17) + **uk**]

+*Uk*:⁶⁸⁶

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *ушық* ‘e.a.’, Tat. *учык* ‘e.a.’ (ESTY, 615).

682 bkz. şarpıldak

683 Söz konusu kelime Kırgızcada aynı zamanda türmök şeklinde de kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu kelimenin *tür*- ‘toplamak, yuvarlamak’ fiili ile +*dök* fiilden isim yapım ekinden oluştuğu söylenebilir.

684 Moğolca alıntı bir kelime olduğu belirtilmiş, yalnız söz konusu kelimenin Aral-Hazar Kıpçak grubundaki diğer dillerde tanıklanmamış olması, Moğolistan ve Buryatiya ile olan Tarihî temaslar zamanında alıntılanmış olabileceği ileri sürülmüştür. (KL, 216).

685 Moğolca kelime listesinde verilmiştir.

686 bkz. içik

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø ⁶⁸⁷

b. Araştırmacılar, söz konusu kelimenin kökünü “bir şeyin kenarı, ucu” anlamındaki *uç* kelimesine bağlıyor. Ramstedt, söz konusu kelimeyi Kalmukça *utšig* kelimesi ile karşılaştırmış, ayrıca ‘iğne ucu’ anlamındaki M. *ucig* kelimesini Türkçe *uç* kelimesine götürmüştür (KWb, 453). Doerfer, *uç* kelimesinin *uçuk* ile ilişkilendirilmesini doğru bulmuyor ve *uçuk* kelimesinin sadece Güney-Sibirya dillerinde kullanıldığına dikkat çekerek Moğolca alıntı olduğunu ileri sürmüştür (TMEN II, 135).⁶⁸⁸ Moğolca ‘ip parçası, ot tanesi, hayvanların yemek artığı’ anlamlarında kullanılan *uçig* kelimesi ile karşılaştırılmış (ESTY, 615; MED, 859).

7.2. ‘Diğer İş Malzemeleri’ İle İlgili Bir Alt Leksik-Semantik Grup

alkak/алкак

“Herhangi bir şeyi itmeye yarayan yassı tahta veya demirden yapılan yuvarlak nesne; beşiğin yay gibi eğilmiş yukarı bakan iki ucu”: *айнегинин алкагын атлас менен чырмаган* (KTS I, 84; KO, 9).

[< **alkak*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

argamcı/аргамжы

“Bir şeyi bağlamaya yarayan kalın ip, urgan”: *Эрмек эшегине отун артын, аргамжысын бек тартын* ‘Ermek, eşeğine odun yükleyip, urganını sıkıca bağlayıp’ (KTS I, 111; KRS I, 66; KO,8).

[< M. *argamc* ‘ip’, MED, 52]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

⁶⁸⁷ Kelime bu morfosemantik yapıda tanıklanmamıştır, ancak kelimenin kökünü teşkil eden *uç* kelimesi ET. döneminden bu yana görülmüştür (EDPT, 17).

⁶⁸⁸ Ancak bu kelime kuzey-doğu Türk dillerinde de yaygın kullanılan kelimedir.

a. ET Ø; OT. *argamçı* ‘yükü deveye yüklerken kullanılan organ’ (KE, 101); *argamçı* ‘e.a.’ (ME1, 432)⁶⁸⁹

b. Birçok araştırmacı Moğolca asıllı olduğunu belirtmiştir (TMEN II, 43; VEWT, 25; KWb, 13). Sevortyan, Farsçaya da Moğolcadan geç dönemde alındığını ve Türkçeye yaklaşık XIII yy. geçtiğini belirtmiştir (ESTY, 171). Ayrıca, Doerfer, söz konusu kelimenin prototürk biçiminin *arga-* ‘eyer kemerine bağlamak’ olduğunu belirtmiş, ancak morfolojik ve semantik açıklama yapmamıştır (TMEN I, 121). Brockelman, *arya(ı)mcı* ‘**arga-** ‘örmek’ **m + cı**’ şeklinde ele almıştır (OGM, 28). Bu fikri *+cI* ekinden dolayı tartışmalı, çünkü alet ismi yapan ek olarak seyrek görülmüştür. Rassadin, söz konusu kelimeyi Moğolca karakteristik özelliği taşıyan ama Türkçede var olan kelime olarak kayda geçmiştir (Рассадин 1995: 3).

arkan/аркан

“Organ” (KRS I, 68; KO, 8): *кыл аркан керме шайлатты* ‘kıl organ seçtirdi’ (M.I, 1513, 5890, 6781, 9025, 9723; M.II, 531).

[< **ar-** (< *ör-*⁶⁹⁰) + **kan** (< *gen* ‘plaited rope, cord and the like’ EDPT, 225)
+ *gEn*:⁶⁹¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *аркан* ‘e.a.’ (ESTY, 175).

Tarihî:

a. ET. *örge* ‘organ’ (DLT I, 195)⁶⁹²; OT. *arkan* ‘e.a.’ (ME1, 402)⁶⁹³, *urқан* ‘e.a.’ (HKT, 304), *örken* ‘e.a. (KW, 184).

b. Vambéry, *arkan* kelimesinin kökünde *ur-*, *or-* ‘örmek’ kökü yattığını ifade etmiştir (EWTS, 35). Ramstedt *ar-* + *kan* biçimindeki etimolojiye şüpheli yanaşmıştır (KWb, 13). Doerfer, *arga-* fiiline bağlamıştır (TMEN II, 42; ESTY, 175).⁶⁹⁴

⁶⁸⁹ Moğolca olduğu belirtilmiştir.

⁶⁹⁰ Burada fonetik bir aykırılık söz konusudur. Kırgızcanın fonetik yapısına göre bu kelime aynen korunmalıydı. İlk sesin düzleşmesi söz konusu kelimenin Kırgızcaya Türkçenin düzleştirme özelliğine sahip lehçelerinden geri ödünleme/reborrowing yoluyla bu biçimde kullanıldığı şeklinde düşünülebilir.

⁶⁹¹ bkz. şaldırkan

⁶⁹² ET’de ‘organ, halat’ anlamında *bağış* kelimesi de tanıklanmıştır (EUTS, 31).

⁶⁹³ Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelime listesinde verilmiştir.

⁶⁹⁴ Tuva Türkçesinde tanıklanan *argı-* ‘örmek’ fiili söz konusu kelimenin çözümünde önemli bir delil niteliğindedir.

ayrı/ayры

“Harmanda sapları yaymaya yarayan demir ya da tahtadan yapılmış ucu üç veya dört çatalı tarım aygıtı, dirgen”: *жол айры болсо, иттин башы каңгы болот* ‘yol ayrı gibi olursa kafa karışır’ (KRS I, 33; KTS I, 50; KEBS, 17).

[< **adır-** ‘to separate’, EDPT, 66 + **ı** < *adı* ‘forket, forket object’, EDPT, 63]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *айыр* ‘e.a.’ (RKzS, 520).

Tarihî: ET. *adhri* ‘buğday temizlemek için kullanılan araç, yaba, çatal, çatal değnek’ (DLT I, 126); OT. Ø

balka/балка

“Çivi çakma gibi işlerde kullanılan saplı el aleti, çekiç” (KRS I, 105; KTS I, 172; KO, 156): *балка берди, как деду* ‘balka verdi kak dedi’ (M.II, 1853, 1859, 1863).

[< M. *alhan* ‘balta’, KTT, 92]

Kırgızcada /b/ ile başlayan Moğolca alıntı kelimelerde düşme meydana gelmiştir (KTT, 92).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *балга* ‘e.a.’ (OSTN IV, 1500).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelime Türk dillerinin yanında Altay grubu dillerine giren dillerde yaygın kullanılmaktadır. Dolayısıyla, kökeni konusunda değişik fikirler bulunmakta, ancak Türkçeye Moğolcadan geçtiği konusunda yaygın görüş söz konusudur (KWb, 31; VEWT, 61; TMEN, 256; ESTY, 57).

balta/балта

“Ağaç kesme, yarma, yontma vb. işlerde kullanılan ağaç saplı, demir araç, balta” (KRS I, 106; KTS I, 173): *белине балта байлаган* ‘beline balta bağlamış’ (M.I, 3282; M.II, 2211).

[< *baltu* ‘an axe’, EDPT, 333]

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *балта* ‘e.a.’ (ESTY, 108).

Tarihî:

a. ET. *baltu/ baldu* ‘e.a.’ (DTS, 80; DLT I, 418; KB, 55); OT. *baltu* ‘e.a.’ (ME1, 329), *balta* ‘e.a.’ (KE, 72⁶⁹⁵; KW, 48; KZL, 102; NF, 30; İML, 169⁶⁹⁶; DM, 74; İDTY, 276)

b. Rasanen, Moğolcada bu kelimenin aynen geçiyor olmasına dikkat çekerek (*balta* (MED, 81) ve Ramsted’e dayanarak söz konusu kelimelerin eski bir ortak köken sonucu geliştiğini belirtmiştir (VEWT, 61; KWb, 31). *Palta, baltu, balta* şeklinde tanıklanan bu kelimenin *u*’lu biçiminin Moğolcadan alıntı olduğunu belirtilmiştir (VEWT, 61, 96). Doerfer ise *a*’lı biçimin Moğolca ödünçleme olduğunu, *u*’lu biçim Türkçe için daha eski biçim olduğunu belirtmiş ve kelimenin kökünü *bal-* biçiminde vermiştir (TMEN, 199). Tenişev, kelimenin ilk biçimini **paltu*: biçiminde tespit etmiş ve Babil kökenli bir kelime olabileceğini belirtmiştir: < *pa:štu ~ pa:şu* (SGTY (L), 397). Ortadoğu kültürlerinden çok eski bir alıntı olduğu var sayılmış: 1. < **paratu* < F. *paragu* < E. Hintçe *paraşu* (SGTY (L), 397). Bazı araştırmacılar kelimenin kökü konusunda sessiz kalmıştır (EDPT, 330; ESTY, 108). Netice olarak bu kelime, *yarmak* anlamındaki *bal-* fiilinden, fiilden isim yapma eki olan *-du+/-dü+* ekiyle türetilmiştir. Bu ek genellikle de âlet ismi yapmaktadır: *sın-du* ‘makas’, *dög-di* ‘çekiç’, *kıp-tı* ‘makas’, *eğdi* ‘ağaç oymakta kullanılan oluklu aygıt’ vb. Türkçede *bal-ıg* ‘yara, yaralı’, *bal-ık-* ‘yaralanmak’ sözcüklerinin bulunması da *bal-* fiil kökünün varlığını göstermesi açısından önemlidir.

барик/барик

“Fırça” (KRS I, 108): *ычкыры барик кырк муун* ‘kemerî fırça gibi kırk katlı’ (M.II, 4801).

[< *F. *parik*]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

695 KE’de aynı anlamda *aldım* kelimesi de tanıklanmıştır (KE, 20).

696 İML’de ‘büyük çekiç’ anlamında *baltaçık* kelimesi tanıklanmıştır (İML, 160).

barskan/барскан

“Dövmе çеkiç; eskiden ağır savaş kuralı” (KRS I, 112; KTS I, 183): *барскандарын кәтөргөн* ‘barskanlarını kaldırmış’ (M.II, 1619).

[< *barskan]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁶⁹⁷

bayteşe/ байтеше

“Büyük balta” (KRS I, 98; KEBS, 54; KO,14).

[< *F. bayteşe]

Korpustaki diğer lehçeler:

Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

boguz/богуз

“El değirmeninin ortasındaki delik” (KRS I, 137; ES, 55).

[< *boğuz ‘throat’, EDPT, 322]

Eski Türkçe –z/-z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. Ø Kırgız Türkçesindeki anlamı ile aynı olan kelime tanıklanmamıştır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere *boguz* ‘gırtlak, boğaz’ (DLT II, 24) kelimesi ile anlam benzerliği açısından ilişkili olduğu düşünülebilir⁶⁹⁸; OT Ø

⁶⁹⁷ Köken bilgisi verilmemiştir (SGTY (L), 415; VEWI, 64).

⁶⁹⁸ DLT’de ‘değirmen taşının kendi üzerinde döndüğü demir’ anlamında *sibek* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 389).

boo/боо

“Bir şeyi başka bir şeye bağlamak, tutturmak için kullanılan ip” (KRS I, 144; KTS I, 246; ES, 57): *жибектен боону такыпмын* ‘ipek bağ takmışım’ (M.I, 458, 459, 463, 541, 560, 1130, 1131, 1135, 1161, 1197, 2044, 2045; M.II, 741, 2231).

[< *bağ* ‘bond, tie, belt’, EDPT, 310]

Kırgızca’yı Korpusumuzdaki diğer lehçelerden ayıran ses olayı ‘yuvarlaklaştırma’ meydana gelmiştir; Kırgızcada tek heceli kelimelerde *w* sesinin yuvarlaklaştırıcı özelliğinden dolayı bu merhaleden geçen kelimeler yuvarlaklaşmıştır: *bağ* > *baw* > *boo*.

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *бай* ‘e.a.’ (RKzS, 542); Kkalp. *бай* ‘e.a.’ (RKS, 234); Nog. *бав* ‘e.a.’ (RNS, 184).

Tarihî: ET. *bağ* ‘e.a.’ (DTS, 78; DLT I, 409; KB, 51); OT. *bağ* ‘e.a.’ (KE, 68; İM, 505; NF, 213).⁶⁹⁹

booluk/боолук

“Saman vb. şeyleri bağlamak için kullanılan nesne” (KRS I, 144; KTS I, 246): *кара боолук тактырган* ‘siyah booluk taktırmış’ (M.I, 3815).

[< **boo**⁷⁰⁰ (< *bağ* ‘bond, tie, belt’, EDPT, 310) + **luk**⁷⁰¹]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁷⁰²

buka/бука

‘Düğüm çözmek için kullanılan tahta sivri alet’ (KRS I, 156; KTS I, 266).

[< *bukağı* bukağı, bent köstek, bağ’ (ME1, 403)]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

699 Köken bilgisi için bkz. belboo

700 bkz. boo

701 bkz. beldik

702 Söz konusu kelime bu morfosemantik biçimde tanıklanmamış, yalnız kelimenin kökünü oluşturan bağ kelimesi ET. döneminden beri tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. boo

Tarihî: ET. ET’den itibaren ‘bukağı, bent köstek, bağ’ anlamında *boğağı/bukağı* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 46; NF, 325; KE, 146; ME1, 403⁷⁰³); OT. OT’de *bukağı* biçiminde aynı anlamda tanıklanmıştır (KE, 141).

bulake/булаке

“Odun kesmek içi kullanılan kalın tahta, kütük” (KRS I, 157).

[< R. ‘плаха’ (odun parçası) RS, 365]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁷⁰⁴, OT Ø

burgu/бургу

“Her türlü sert eşyaları delmeye yarayan alet” (KRS I, 160; KTS I, 273).

[< **bur-** (< *bür-* ‘to twist, wind round, screw together’, EDPT, 355) + **gu**]

+*gU*:⁷⁰⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *бурғы* ‘e.a.’ (KzRS, 114); Kkalp. *бурғы* ‘e.a.’ (RKS, 907); Nog. *бурав* ‘e.a.’ (RNS, 555).

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁷⁰⁶

buuguç/буугуч

“Bağcık”: *ал бут үстүндө жаткан чаначтын буугучун жай гана чечти* ‘o ayakaltında yatan *buuguçu* yavaşça çözdü’ (KRS I, 163; KTS I, 279).

[< **buu-** (< *boğ-/buk-* ‘to strangle, choke’ EDPT, 311) + **guç**]

Kelimenin kökünde -w sesinin büzüştürücü etkisiyle uzun -u sesi meydana gelmiştir:

⁷⁰³ Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelime listesinde verilmiştir.

⁷⁰⁴ ET’de “üzerinde külah yapmak için yün ve keçe kesilen tahta” anlamındaki *batga* kelimesi tanıklanmıştır.

⁷⁰⁵ bkz. *kayk*

⁷⁰⁶ M. *burgı* ‘matkap’ (TB, 129)

-gUç: Etimolojisi bakımından Kırgızca +gı eki ile aynı kökten gelmiştir. Genellikle eklendiği fiile o fiil ile ilgili aletleri belirten isimler yapar (KTG, 141; GKLY, 164).⁷⁰⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. Kelime bu haliyle hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır. Ancak kelimenin ilk kısmını oluşturan *buu->buw->boğ-* fiili OT. döneminden beri tanıklanmıştır: ET. *boğ-* ‘boğmak’ (DTS, 109; EUTS, 46); OT. *boğ-* ‘boğmak’ (DLT I, 86; KB, 96; TZ, 154).

b. Clauson, kelimenin etimolojisini yapmıyor (EDPT, 311). Rasanen, Türkçe *boğ-//bug-//buu* biçimleri Moğolca *bogo-* ‘bağlamak’, Tunguzca *bōk* ‘tutmak’ vs. kelimeleri ile aynı sırada ele alıyor (VEWT, 78). Sevortyan da *boğ-* fiilinin kökeni ile ilgili açıklama yapmıyor, ancak Moğolcaya yönlendiriyor (ESTY, 164). Çağdaş Moğolcada bu kelime ‘boğmak, bağlamak’ anlamında *boğu-/booh-* şeklinde kullanılmaktadır (MED, 111).⁷⁰⁸

buursun/буурсун

“Ahşap pulluk”: *Далбайдан эки өгүзгө кошулган эски буурсун, үрөн жана жер алып, эгин эгүүгө киришти* ‘Dalbaydan, iki öküze bağlanmış *buursun*, tohum ve yer alıp ekin ekmeye başladı’ (KRS I, 164; KTS I, 280).

[< *bokursı* ‘a wooden plough’, EDPT, 319]

Eski Türkçe –s- / –s sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *iskek, kesek, buursun, tirsek...*

Söz konusu kelimede –k- sesinin düşmesiyle uzun ses meydana gelmiştir ve –u>–ı ses değişimini görmekteyiz: *beşik>beşik...*

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: a. ET. *bukursı* ‘saban, sapan demiri’ (IB, 52; DLT III, 242); OT Ø

⁷⁰⁷ bkz. *aypooç*

⁷⁰⁸ *boğ-* fiili hakkında bkz. (TMEN II, 345; KWb, 53).

b. Toharcadadan alıntı olabileceği dile getirilmiştir (EDPT, 319)

cadı/жады

“Saman kesmeye yarayan alet” (KRS I, 211; KTS I, 382; KEBS,101)

[< Ç. *çja* ‘kesmeye yarayan alet’, ESTY, 11]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.⁷⁰⁹

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelime Uygurcaya Çince'den geçmiştir: > Ç. *çja* ‘kesmeye yarayan alet’ (ESTY, 11).

çege/чеге

“Başlıklı çivi” (KRS II, 354; KTS II, 1317).

[< **çege*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *wege* ‘e.a.’ (RKzS, 529)

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çincir/чынжыр

“Zincir” (KRS I, 293; KTS II, 1354): *чынжырдан чыккан жол менен* ‘zincirli yol ile’ (M.I, 4485, 5056, 6977, 8015; M.II, 2043).

[< F. زنجير ‘zincir’, RPS, 763]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT. *zencir* ‘e.a.’ (NF, 18; MN, 19), *zincir* ‘e.a.’ (NF, 358; HŞ, 272).

⁷⁰⁹ Karluk lehçelerinde tanıklanmıştır: Özb. *cadi*, Uyg. *cadu*

çuyıştık/чыйыштык

“Ağşap pulluğun üzerindeki çamuru temizlemeye yarayan alet” (KRS II, 385).

[< *çuyış + tık]

+TIk.⁷¹⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çot/чот⁷¹¹

“Ağaç ustasının ana aleti” (KEBS, 321).

[< çot ?]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çukuluk/чукулук

“Çekiç türü” (KRS II, 375)

[< çuk- (< çok- ‘to peck, to peck out’, EDPT, 406) + u- + luk]

+U-: ⁷¹²

+lUk: ⁷¹³

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷¹⁰ bkz. *beldik*

⁷¹¹ *teşe*, *kerki il* eş anlamda kullanılır.

⁷¹² bkz. *çaçı*

⁷¹³ bkz. *cooluk*

çulguur/чулгуур

“Bir şey üzerinde delik açmaya yarayan alet”: *чулгуур салып көзөттү* ‘*çulguur* koyup deldirdi’ (KRS II, 376).

[< M. *tsooltuur/цоолтуур* ‘пробойник’, RMS, 393]

+*gUUr*: Kırgızcada fazla işlek olmayan bu ek eklendiği kelimeye sıfat anlamı yüklemektedir (KTG, 141).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

döşü/дөшү

“Biçimleri yapılacak işe göre değişen, üzerinde maden dövülen, çelik yüzeyli, demir araç; örs”: *балкаң темир, дөшүң таи, балдарыңдын баары жаи* ‘balkan demir, döşün taş, çocuklarının hepsi genç’ (KRS I, 199; KEBS,97; KO, 43).

[< *to:ş* ‘the chest’, EDPT, 558]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тос* ‘e.a.’, Kkalp., Nog. *төс* ‘e.a.’ (OSTY II, 1265)

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin kökü ‘göğüs’ anlamındaki *töş* kelimesine dayandırılmıştır (ESTY, EDPT, 558). Moğolca kökenli olduğunu dile getirenlerin yanında (SGTY (L), 416) Moğolca biçimin Türkçeden geri ödünçlenmiş kelime olduğunu dile getirilmiştir (KWb, 100). Dybo, Çince kökenli olduğunu var saymıştır (Dybo, 1996: 309; VEWT, 495).

ilme/илме

“Örme aleti” (KRS I, 300).

[< **il-** (< *il-* ‘to catch, to hung’, EDPT, 125) + **me**]

+mE: ⁷¹⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

iydi/ийди

“Ağaç kap-kacağı veya at nalını yerleştirirken atın tabanını kesmeye yarayan büyükçe bıçak” (KRS I, 296; KO, 58)

[< *eğdü ‘a curved knife’, EDPT, 102 > eġ- ‘to bend’, EDPT, 99 + di]

+dġ: ET. döneminden bu yana işlek olmasa da fiilden isim yapım görevinde tanıklanan bu ek (MMT, 120; OTWF, 332; SGTY (M), 520) fiilin ifade ettiği anlamla ilgili isimler yapar ve Kırgızcada aynı işlevde kullanılan ektir (KTG, 98).⁷¹⁵

İlk hecede -e- > -i- değişimi Kırgız Türkçesinde sıkça gözlemlenir: *bedük* > *biyik*, *edgü* > *iygi*, *kidin* > *kiyin*...

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *ekdü* “kılıç kınını ve kılıç kınına benzer şeyler oymak için kullanılan ucu eğri bıçak” (DLT I, 125); OT. Ø⁷¹⁶

kadoo/кадоо

“Çivi” (KO, 60)

[<kadak ‘çivi’> Noğ. *kadañasun*, KO, 60]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷¹⁴ bkz. *çıptama*

⁷¹⁵ *kusundu, tepsendi, tüyündü*... (Орузбаева 1964: 99).

⁷¹⁶ *ekdü > egdü > eġdü > eydü > eydi > iydi

kalak/калак

“Yerdeki bir şeyi toplamak için kullanılan küçük kürek” anlamında kullanılan kelimedir (KRS I, 329; Etn.T, 133; ES, 131).

[< *Kalm. *hal-* ‘yan-’ + *aq*, KES, 131]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *қалақ* ‘e.a.’ (EDAL, 638).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. *Kalak* kelimesi DTS ve EDPT’de tanıklanmamıştır. Türk dillerinin yanında Altay grubu dillerinde de yaygın kullanılan kelimedir: Moğolca proto-biçim **kalbuga* ‘kaşık’, ‘kepçe’, ‘kürek’; Yazılı Moğolca *qalbuğa*, *qalbağa(n)*; Orta Moğolca *xalbuxua*, *qalbuqa*, *yalbuğa*, Halhaca *xalbaga(n)*, Buryatça *xalbaga*, Ordosça *xalbaGa*, Monguorca *xūrGa*; Mançu-Tunguzca protobiçim **kala-n* ‘kazan’, Evenkice *kalan*, Ulçaca *qala(n)*, Nanayca *qalā*, Udeyce *kala(n)*; Japonca proto-biçim **kasipa* ‘bir çeşit kap’, Eski Japonca *kasipa*; ProtoAltayca biçim **kalpa* ‘bir çeşit kap’ (EDAL, 638). Kelimenin kökeni konusunda değişik fikirler dile getirilmiştir. *kalak* > **kal-* + *aq* > **kal-* > **kali-* (M. *kalbuga*). *Qalak* < *kalgaq* ve *kalbuga* kelimelerinin aynı kökten geliştiği ifade edilmiştir. Rasanen, etimoloji yapmamıştır (VEWT, 225).

kalbır/калбыр

“Büyük elek”: *чычкан ийинине кире албай жатып, куйругуна калбыр байлантыр* ‘fare deliğine giremeyip kuyruğuna *kalbır* bağlatamış’ (KRS I, 330; KEBS,133).

[< A. غربال ‘сито’, RAS, 917]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT. Ø

kanar/канар

“Büyük çuval” (KRS I, 339)

[< *F. *kanar*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kanara/канара

“Et asmaya yararayan askı” (KRS I, 339).

[< Ar. *قنارة* ‘mezbaha, salhane; kasap çengeli’]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kazına/казына

“Hazine” (KRS I, 318): *бай қудайға казына* ‘zengin Hüda’ya hazine’ (M.I, 1769, 2168, 5532, 5536, 5557, 5666, 5784, 5881, 5885, 6088).

[< Ar. *حزانة* ‘сокровишница’, RAS, 946]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қазына* ‘e.a.’ (RKzS, 560); Kkalp. *ғәзийне* ‘e.a.’ (RKS, 338); Nog. *қарзына* ‘e.a.’ (RNS, 249).

Tarihî: ET. *hazine* ‘e.a.’ (KB, 167); OT. *kazna* ‘e.a.’ (KW, 197).

kerğic/кергич

“Bir şeyi yontmaya yararayan alet” (KRS I, 376; Etn.T., 149).

[< **ker-** (< *ker-* ‘to crucify’, EDPT, 735) + **giç**]

+*gİç*.⁷¹⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *кергіш* ‘e.a.’ (KzTTS, 386).

⁷¹⁷ bkz. *çalğıç*

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kerki/керки

“Baltadan daha küçük, ağaç kesmeye ve yontmaya yarayan kesici alet”:
барбайын десе, эрки жок, башына тиет керки, чот ‘gitmeyeyim diyemez,
başına keser ve balta vurulur’ (KRS I, 379; KEBS,150; KO, 104).

[< *kerki* ‘an adze’ (EDPT, 741)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *kergi* ‘e.a.’ (KzTTS, 386).

Tarihî:

a. ET *kerki* ‘keser’ (DLT I, 430), OT. *kerki* ‘balta’ (İML, 160), *kerki* ‘nacak, küçük balta’ (KW, 140)

b. Kırgızca *kerçöö* ‘kesilen göğüs eti’ ve Buryat-Moğolca *hərsən* ‘mala, karkas’, Kır. *keskiç* ‘keski’ ve M. *hər-şəhə* ‘ufalamak, kesmek’ kelimelerinin kökenleri **her, ker, kes* ‘kesmek’ olmalı ki söz konusu kelime Türk ve Altay grubu dillerinde yaygın kullanılan kelimelerdir (KTT, 74). *Kert-* ‘yontmak’ fiiline –*gi* ekininin eklenmesiyle oluşmuş, zamanla –*r-* sesi düşmüştür (ESTY, 51)

ketmen/кетмен

“Tarlalarda toprağı işlemek için kullanılan ağaç veya demir saplı kazı aracı, karık çapası” (KRS I, 382): *кетмен чаан шакылдан* ‘ketmen ile vurarak şak şak diye’ (M.I, 6359, 6373, 6876, 6877, 6879).

[< *ketmen* ‘a mattock’, EDPT, 704]

–*t-*, –*t* sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *ata, bet, at, cigit...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *кетмен* ‘e.a.’ (KzTTS, 575).

Tarihî:

a. ET. *ketmen* ‘yeri kazmak için kullanılan aygıt’ (DLT I, 444); OT. *ketmen* ‘e.a.’ (ME1, 405)

b. Kelimenin kökü *ket-* fiiline götürülmüştür: < *ke:t* ‘toplu iğneleri çıkarmak’ (EDPT, 704; ESTY, 65). *Ke:t-* ve *kert-* fiillerinin ilişkisi olma ihtimali üzerinde durulmuştur (VEWT, 259).

kırgıç/кыргыз

“Ağacın kabuğunu sıyırmaya yarayan alet” (KRS I, 494).

[< **kır-** (< *kır-* ‘to scrape’, EDPT, 643) + **gıç**]

+*gIç*.⁷¹⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kırma/кырма

“Her türlü ağaç malzemelerini yapmaya yarayan bir şeyi kırma özelliğine sahip alet” (KRS I, 496; KEBS, 204).

[< **kır-** (< *kır-* ‘to cut of’, EDPT, 643) + **ma**]

+*mA*.⁷¹⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

korek/копек

“Geçim malzemesi (yiyecek, hayvan vs.)” (KRS I, 406).

[< *F. *korek*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷¹⁸ bkz. *çalgıç*

⁷¹⁹ bkz. *çıptama*

koş/кош

“Genellikle iki hayvanın öne bağlanmasıyla yapılan tarım aracı, saban”: *жалгыз өзүз кош болбойт* ‘yalnız öküz *koş* olmaz’ (KRS I, 410).

[< *ko:ş* ‘a pair; one of a pair’, EDPT, 670]

ET. *k-* sesi Kırgızcada genellikle korunmuştur (SİGTY (F), 194).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *қос* ‘e.a.’ (ESTY, 89).

Tarihî:

ET. *koş* ‘çift, eş, yedek’ (DLT I, 359); OT. Ø

köörük/көөрүк

“Marangozun tahta ağaç işleme aleti” (KRS I, 426; KTS I, 793; KEBS,163; KO, 126).

[< *körük* ‘bellows’, EDPT, 741]⁷²⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *көрике* ‘e.a.’ (ESTY, 118).

Tarihî:

a. ET. *körük* ‘kuyumcu ya da demirci körüğü’ (DTS, 318; DLT I, 391); OT. *körük* ‘e.a.’ (KW, 155), *körük/kürük* ‘körük’ (KW, 159)

b. Söz konusu kelime **körü-* ‘körüğü şişirmek’ fiiline dayandırılmıştır: *kö:rü-* (VEWT, 293, 310; TMEN II, No: 1623; ESTY, 118; SSTN II, 152). Bu gelişimin tam tersini dile getirenler de mevcut: *körü-* < *körü-k* (EDPT, 741; SGTY (L), 415). Türkçe *kö:rüg* kelimesiyle Moğolca *kögerge* kelimesiyle karşılaştırılmış, Moğolca alıntı olduğu dile getirilmiştir: M. *köger-* ‘şişirmek, şişirtmek’ + *ge* < **kower* < **köwe-* (KWb, 243).

720 Kırgız Türkçesindeki Eski Türkçedeki ilk hecenin ikinci sesinde *ā, ä, ö, õ, ū* uzun ünlülerinin korunduğu gösteren birkaç örnekten biridir.

kürök/күрөк

“Kürek” (KRS I, 470; ES, 34, 51).

[< *kürge:k* ‘spade, shovel, oar’, EDPT, 742 < **kür-** (< *küri-* ‘to dig up the ground’, EDPT, 737) + **gek**]

-ğ-> Ø: ET. iki heceli kelimelerde bulunan /ğ/ sesinin Kırgızcada korunduğu örnekler olduğu gibi düştüğü örnekler de mevcuttur: *kapkak, kürök*...

-e->-ö-: Kırgızcanın güçlü büyük ünlü uyumuna ve yuvarlaklaşmaya örnektir.⁷²¹

+gEk: ⁷²²

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Nog. *күрек* ‘e.a.’ (ESTY, 151).

Tarihî:

a. ET. *kürgek* ‘kürek’ (DLT II, 289; DTS, 328); OT. *kürgek* ‘kürek’ (KE, 135), *kürek* ‘kürek’ (KW, 159)

b. Kelimenin morfolojik gelişimi *küri-* ‘eşmek, kazımak’ +gAk şeklinde verilmiştir (ESTY, 150; VEWT, 310; EDPT, 742). Moğolca eşleştirme yapılmış, ama alıntı konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir (KWb, 247).

mala/мала

“Toprak işlemek için kullanılan diken yumağı; dişli tırmık çeşidi” (KRS II, 14; KEBS, 220).

[< ~ Fa. ماله ‘кельня, мастерок’, PRS, 444]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *мала* ‘e.a.’ (KzTTS, 578)

Tarihî: ET Ø ⁷²³, OT. Ø

⁷²¹ Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece hariç *e > ö* değişimi oldukça sık görünür: *köynök, köcö, özök, üyrön-* vs.

⁷²² bkz. *agargak*

⁷²³ DLT’de ‘sıva aygıtı, mala’ anlamında *salı* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 233).

mañgel/маңгел

“Ayrık otlarını temizlemeye yarayan orak” (KRS II, 17).

[< **mañgel*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

mık/мык

“Çivi” (KRS II, 46).

[< F. مخ ‘ГВОЗДЬ’, RPS, 128]

Korpustaki diğer lehçeler: Nog. *мык* ‘e.a.’; 126; Kz. *мык* ‘e.a.’ (RKzS, 529).

Tarihî:

a. ET Ø ⁷²⁴, OT Ø

b. Eski Türkçe döneminden beri Türkçede ‘çivi’ anlamında *çe:y* kelimesi tanıklanmış ve günümüz Türk lehçelerinin bir çoğunda bazı fonetik değişiklere uğramakla birlikte korunmuştur. Tezin korpusundaki Aral-Hazar grubuna ait Nogay ve Karakalpak Türkçesinde *süy* biçiminde kullanılıyor iken (SGTY (L), 398), Kırgızcada bu kelimenin yerine *mık* kelimesi kullanılmaktadır.

⁷²⁴ ET’de ‘çivi’ anlamında *kaşuq* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 169).

orok/орок

“İçe doğru eğilimli, yassı ve keskin bir alet, orak”: *ороо албаган, орок тандайт* ‘oraklanacak yer almayan, orak seçer’ (KRS II, 80; KTS II, 100). Kırgızlarda iki çeşit *orak* bilinmektedir: 1. *kırgız orok* - düz ve dişsiz orak 2. *orus orok* - eğik ve dişli orak. Kırgızcanın güney ağızlarında kullanılan *çalğı* kelimesi ile eş anlamlıdır. Zamanla bu kelime anlam genişlemesine uğrayarak “ekin biçme zamanı” için de kullanılmaya başlamıştır: *өзүңүз билесиз го азыр орок маалы келип калды* ‘kendiniz de bildiğiniz gibi artık *orok* zamanı geldi’ (KTS II, 1000).

[< *orğa:k* ‘sickle, reaping hook’, EDPT, 216 < **or-** ‘косить’ + **gak**, SGTY (L), 469]

+*ok*:⁷²⁵⁷²⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *opaq* ‘e.a.’ (SGTY (L), 469).

Tarihî:

a. ET. *orğak* ‘e.a.’ (DTS, 370; DLT I, 14)⁷²⁷; OT. *orğak* ‘e.a.’ (ME1, 270; KE, 496; IML, 159).

b. Söz konusu kelimenin kökü *or-* olarak belirlenmiştir. Ancak sonuna eklenen ek konusunda kesin bir yargıya varılamamıştır (VEWT, 364; ESTY, 468; SGTY (L), 469).

otoguç/отогуч

“Ayrık otlarını temzilemeye yarayan alet, tırmık” (KRS II, 84).

[< **oto-** (< *ota:-* ‘to cut grass; to pull up weeds’, EDPT, 42) + **guç**]

+*gUç*:⁷²⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

725 Yuvarlaklaşma Kırgız Türkçesinin diğer lehçelerden ayıran fonetik durumdur.

726 bkz. *agargak*

727 ET’de ‘orak’ anlamında *baştar* kelimesi de tanıklanmıştır (DLT I, 455).

728 bkz. *çalğıç*

öçürgüç/өчүргүч

“Ateşi söndürmeye yarayan alet” (KRS II, 105).

[< **öç-** (< *öç-* ‘to extinguish’, EDPT, 30) + **ür-** + **güç**]

+*Ür-*:⁷²⁹

+*gÜç*:⁷³⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

örmök/өрмөк

“Örme aleti” (KRS II, 100; KO, 166).

[< **ör-** (< *ör-* ‘to plait’, EDPT, 195) + **mök**]

+*mÖk*:⁷³¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *өрмөк* ‘e.a.’ (KzTTS, 658).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sındırık/сындырык

“Makas” (KO, 183)

[< **sındı** (< *sındı* ‘scissors’, EDPT, 836) + **r-** + **ık**]

+*r-*:⁷³²

+*Ik*:⁷³³

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

729 bkz. otor

730 bkz. çalgıç

731 bkz. tumak

732 bkz. otor

733 bkz. tarak

a. ET. *sindu* ‘makas’ (DTS, 502; DLT I, 418)⁷³⁴; OT. *sindu* ‘makas’ (NF, 66; DM, 106; KE, 181).

b. Söz konusu kelimenin eskicil biçimi *sy:-, *sı:- şeklinde belirlenmiştir (SFTY, 196; VEWT 413, 414; EDPT, 782). *Sı-* fiili kuzeydoğu Türk dillerinde, *sındır-* fiili diğer Türk dillerinde kullanılmaktadır (EDPT, 782). *Sı-* kökünün kullanıldığı coğrafi alanlar (Altay ağızları, Hakasça, Tuvaca vd.) söz konusu kelimenin Moğolca alıntı olabileceğini düşündürmüştü, M. *sinäl-* ‘üzülmek, yas tutmak (yüreği parçalanmak)’ (VEWT, 414; KWb, 348). Ayrıca Altay grubu dillerinden Nan. *sitsgere* ‘üzmek, eziyet etmek’, Evenk. *sitsne* ‘kırılmak’ (SSTMY II, 90). *Sı-* // *sin-* fiili deyimler içinde kullanıldığında genellikle mecaz anlamda kullanılmaktadır: *burnunu sı-* ‘gururunu kırmak’ (TS I, 711). *Sın-* fiili Kırgızcada hem ‘kırmak’, hem ‘kırılmak’ anlamında kullanılmaktadır (KTS II, 342). *Sın-* fiilinden türemiş *sınık* ‘kırık, vurulmuş; yenilmiş’ kelimesi ET. döneminden itibaren tanıklanmış ve pass.n. olarak değerlendirilmiştir (EDPT, 837).

soygok/сойгок

“Dar yerleri kazmaya yarayan kürek” (KRS II, 151).

[< **soy-** (< soy- ‘to strip’, EDPT, 858) + **gok**]

+gOk.⁷³⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. Kelime bu morfosemantik yapıda hiçbir tarihî ve çağdaş lehçede tanıklanmamıştır. Ama kelimenin kökünü oluşturan soy- kökü tanıklanmıştır: ET. *soysuk-/soyuk-* ‘soyulmak’ (DTS, 507; DLT I, 21)

b. Söz konusu kelimenin ilkel biçimi *soy- ‘hayvanın derisini sıyırmak’ şeklinde belirlenmiştir (SF, 196; VEWT, 425).

⁷³⁴ DLT’de ‘makas, kırık’ anlamında *kıftu* kelimesi (DLT I, 416); ayrıca ‘makas’ anlamında *sindu* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 418). *Kıftu* kelimesi daha sonra *kıftu* biçiminde tanıklanmıştır (IML, 159).

⁷³⁵ bkz. agargak

soyku/сойку

“Toplanan otları bir küme haline getirebilmek için kullanılan alet” (KRS II, 151).

[< **soy-** (< soy- ‘to rob’, EDPT, 858) + **ku**]

+*kU*:⁷³⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

söök/сөөк

“İş için kullanılan kemik” (KO, 181)

[< *süñük* ‘bone’, EDPT, 838]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *cyüek* ‘e.a.’ (RKzS, 268; RKS, 367); Nog. *cybek* ‘e.a.’ (RKS, 268).

Tarihî:

a. ET. *süñük* ‘kemik’ (DLT I, 178; KB, 411); OT. *süñük* ‘kemik’ (AH, 92;)

b. Söz konusu kelimenin ilkel biçimi **süñük* biçiminde belirlenmiştir (VEWT, 437; EDPT, 838). *Süñük*//*süñök* (OY, 168) kelimesinin **süñü* ‘mızrak’ ve *süñüş-* ‘savaşmak’ kelimelerine dayanarak **süñ-* fiilinden gelişmiş isim olduğu dile getirilmiştir (EDPT, 838). Moğolca *cimiigen* ‘kemik’ kelimesiyle karşılaştırılmıştır (KWb, 440). Ancak bu durumda fonetik (/c/ ve /ç/) ve semantik ayrılıklar dikkat çekmektedir (M. *cimügen* kelimesi semantik açıdan Türkçe *kemik* ‘kafa kemiği’ kelimesiyle eşdeğerdir, Türkçe *süñük* kelimesi anlamca M. *yasun* ‘kemik, iskelet’ kelimesine denktir) (ESTY, 384).

şayman/шайман

“Her türlü aletlerin genel adı” (KRS II, 397): кутулар шайман калбады ‘kutuların içinde şayman kalmadı’ (M.I, 6042).

[< **şayman*]

⁷³⁶ bkz. kayk

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сайман* ‘e.a.’ (KzTTS, 698).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tartkı/тартқы

“Bir şeyin ağırlığını ölçmeye yarayan alet” (KO, 185).

[< **tart-** (< *tart-* ‘to weigh’, EDPT, 534) + **kı**]

+*kI*.⁷³⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

temirten/темиртен

“Ot kesmeye yarayan bıçak” (KRS II, 224).

[< **temir** (< *temir* ‘iron’, EDPT, 508) + **ten**]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *темиртек* ‘e.a.’ (KzTTS, 798).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

Temir kelimesinden türemiştir (ESTY, 189; TMEN II, 1012).

temin/темин

“Ekin ekerken kullanılan birkaç hayvan” (KRS II, 223).

[< **temin*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷³⁷ bkz. *kaykı*

tez/тез

“Boz üy’ün *uuk-keregelerini* düzeltip, belli bir ölçüye, kalıba getirmek için kullanılan alet” (KRS II, 1158; KO, 189).

[< *tez]

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *mez* ‘e.a.’ (KzTTS, 795).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tırçı/тырчы

“At arabasını ata bağlamak için kullanılan ip, urgan” (KRS II, 296).

[< *tır + çɪ]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tırmak/тырмак

“Tırmık” (KRS II, 294).

[< *tarma:k* ‘something with branches out in several directions’, EDPT, 549]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *тырма* ‘e.a.’ (ESTY, 345).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Tenişev, Türklerin yerleşik hayata sonradan geçmesine dikkat çekerek söz konusu kelimenin birincil anlamının ‘hayvanların saçlarını veya tüylerini taramaya alet, tarak’ olduğunu, daha sonra ‘tırmık’ anlamını kazandığını beirtmiştir (SGTY (L), 468). Yalnız, söz konusu kelimenin kökünü ET’de tanımlanan *tarmak* ‘yırtıcı hayvan pençesi’ (DLT I, 467; KB, 427) ya da *tırñak* ‘tırnak’ (DLT I, 134; KB, 443) kelimeleriyle olan anlam ilişkisi de yadsınamaz, nitekim bu yönde de fikirler ileri sürülmüştür: ‘something with branches out in several directions’, but, perhaps of its

resemblance to *tırnak*, it sometimes means ‘claw’ (EDPT, 549; ESTY, 345 VEWT, 479).

togoo/тoгoo

“Anahtarları birbirine bağlamak için kullanılan yüzük şeklindeki anahtarlık” (KRS II, 241).

[< **togoo*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tolgomo/тoлгoмo

“Elin kaymaması için kullanılan bez veya deri tutkaç” (KRS II, 246).

[< **tolgo-** (< *tolğa-* ‘to twist, wrap round’, EDPT, 497) + **mo**]

+*mO*:⁷³⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tolto/тoлтo

“Jilet ve tutkaçı birbirine bağlayan deri yüzük” (KRS II, 247): *толтосун көрсөң карк алтын* ‘*toltosu* tam altındı’ (M.II, 9440).

[< *M. *tolto*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷³⁸ bkz. çiptama

tor/тор

“Ağ, tuzak” (KRS II, 254): *башыбыз торго чалындык* ‘başımız tora takıldı’ (M.I, 4034).

[< *tor* ‘a net for catching birds or fish’, EDPT, 528 < *Ç. *tor* EDPT, 528]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *mop* ‘e.a.’ (KzTTS, 812).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

Söz konusu kelimeyle Moğolca *toor*, *tuor* ‘ağ’ kelimesinin aynı kökten geliştiği dile getirildiği gibi (KWb, 401), Moğolca alıntı olduğu da var sayılmıştır: M. *toor*, *tuor* ‘ağ’ (VEWT, 502; TMEN II, 954).

turman/тырман

“Her türlü alet” (KRS II, 270).

[< **turman*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тырман* ‘er takımı örtüsü’ (KzTTS, 825).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

urgu/ypry

“Tüfeğin namlusunu temizlemeye yarayan çubuk, harbi (KRS II, 307).

[< **ur-** (< *ur-* ‘to strike’, EDPT, 194) + **gu**]

+*gU*.⁷³⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ypꞑꞑꞑ* ‘e.a.’ (KzTTS, 860).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷³⁹ bkz. kaykı

ustara/ycrapa

“Tıraş bıçağı” (KRS II, 310; KO, 213).

[< F. استره ‘traş bıçağı’ ~? EY. *ksýstra* ‘ahşap yontma veya kumaş havı sıyırma bıçağı’]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ycmapa* ‘e.a.’ (RKzS, 462).

Tarihî: ET Ø, OT. *üstüre* ‘e.a.’ (Thes. 121), *ustura* ‘e.a.’ (KW, 257).

üşkü/үшкү

“Bir şey üzerinde delik açmaya yarayan alet” (KO, 221).

[< üş- (< *üş-* ‘to perforate, cut a hole in’, EDPT, 256) + *kü*]
+*kÜ*.⁷⁴⁰

-ş- sesi genellikle korunmuştur: *üşkü, uşak, eşek...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *үcku* ‘e.a.’ (SSTN I, 136).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. *üş-* ‘eşmek’ (DLT III, 253) kökünden gelişmiş kelimedir (ESTY, 643; VEWT, 523).

zambar/замбар

“Ağır şeyleri taşımak için kullanılan araç-gereç; yeni gelini yeni evine götürmek için kullanılan araç” (KRS I, 288; KEBS, 119).⁷⁴¹

[< *F. *zambar*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanımlanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷⁴⁰ bkz. kayk

⁷⁴¹ Zambıl biçiminde de kullanılmaktadır.

8. ‘GEÇİM ALETLERİ’ İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

8.1. ‘Günlük Yaşam Araç-Gereçleri’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

açkıcı/ачкыч

“Anahtar” (KRS I, 82): *кундигинде ачкыч бар* ‘göbek deliğinde anahtar var’ (M.II, 2229, 2287, 2469, 2836).

[< aç- (< aç- ‘to open’, EDPT, 18) + kık]

+kIç:⁷⁴²

Korpustaki diğer lehçeler: Nog. *аиқыш* ‘e.a.’ (RNS, 251).

Tarihî:

a. ET Ø,⁷⁴³ OT. *açkuç* ‘anahtar’ (KW, 27); *açğu* ‘e.a’ (İML, 179); *açkuç* ‘e.a’ (İM, 497)

b. ET. döneminden beri tanıklanan aç- fiilinden türemiştir.

baldak/балдақ

“1. Ayağı sakat insanın yürüyebilmek için destek aldığı sopa 2. Kartalı elinde tutabilmek için dayanak niyetine kullanılan koltuk altına yerleştirilen sopa. 3. Kılıç sapı” (KRS I, 104; KTS I, 170): *балдагы алтын ак албарс* ‘baldağı altın beyaz pars’ (KRS I, 104; KEBS, 58; ES, 44; KO,14); *балдагы алтын туурда* ‘Baldagı altın tahtada’ (M.I, 552).

[< M. *baldag* ‘kılıç sapı’, VEWT, 60]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *балдақ* ‘kılıç sapı’, Kkalp. *балдақ* ‘kuşu elinde tutabilmek için dayanak niyetine kullanılan koltuk altına yerleştirilen sopa’, Nog. *балдақ* ‘kılıç sapı’ (ESTY, 52).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

⁷⁴² bkz. çalgıç

⁷⁴³ ET’de ‘anahtar’ anlamında *açğu* kelimesi tanıklanmıştır (TİEM 73 100v/2→KrTS, 4).

b. Moğolca alıntı olduğu dile getirilmiştir: < *baldag* ‘kılıç sapı’ (VEWT, 60; ESTY, 52). Ramstedt, Türkçe ve Moğolca alımları aynı izada sıralamış, ama Moğolca alıntı olduğu konusunda bilgi vermemiştir (KWb, 30).

kuduk/кудук

“Kuduk”: *жамгыр өзүн сел ойлойт, кудук өзүн көл ойлойт* ‘yağmur kendisini sel diye düşünür, kuduk kendisini gölet diye düşünür’ (KRS I, 437).

[< *kudug* ‘something which pours out (water); a well’, EDPT, 598]

Eski Türkçe kelime içi –d- sesi Kırgız Türkçesinde yaygın olmasa da korunmuştur: *idiş, cuduruk, adırgı, kuduk* ...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *құдық* ‘e.a.’ (RKzS, 561); Nog. *қуы* ‘e.a.’ (RNS, 255)

Tarihî:

a. ET. *kudug* ‘e.a.’ (DLT III, 122; KB, 289); OT. *kudug* ‘e.a.’ (OSTY II, 1003); *kuduğa* ‘кувшин’ (ME1, 406)⁷⁴⁴

b. Moğolcadan geri ödünçlenme yoluyla oluşmuş kelimedir (EDPT, 598). Tuvacada tanıklanan *kud-* ‘koymak’ fiilinden geliştiği ifade edilmiş ve karşılaştırılmak üzere Moğolca *guldrih* ‘akmak’ fiili dile getirilmiştir (OSTY II, 1002).⁷⁴⁵

dükört/дүкөрт

“Atın kuyruğunu kesmeye yarayan büyük makas; sakal, bıyık, tırnak alma aleti”: *дүкөртүң бардыр жаныңда, устараң бардыр алдыңда* ‘*dükörtün* var yanında, tıraş aletin var yanında’(KRS I, 202).

[< F. *dükört* ‘e.a.’, KRS I, 202]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷⁴⁴ Moğolca olduğu belirtilmiştir.

⁷⁴⁵ Kırgızcada da *kuy-* fiili ‘sıvı bir şeyi bir nesneye koymak’ anlamında kullanılır.

iskek/искек

“Cımbız” (KRS I, 304; KEBS,125; KO, 59).

[< **iske-** (< *iske-* ‘to pluck out’, EDPT, 246) + **k**]

+*k*:⁷⁴⁶

Eski Türkçe –s- / –s sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *iskek*, *kesek*, *buursun*, *tirsek*...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *iskek* ‘cımbız’, Kkalp. *искек* ‘cımbız’ (ESTY, 383).

Tarihî: ET Ø, OT. *iskek* ‘щибчики’ (ME1, 404), *uskuḡ* ‘kunduracı bıçkısı’ (İML, 108); *üskük* ‘щибчики’ (AF, 108)

kayrak/кайрак

“Körelen bıçağı keskinleştirme aleti” (KRS I, 320; KEBS,132).

[< *kaḡrak* ‘whetstone’, EDPT, 604]

-y->-ḡ-:

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қайрақ* ‘e.a.’ (KzTTS, 455).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Moğolca alıntı olduğu belirtilmiştir: < M. *hayrga* ‘kayrak’ (KTT, 91).

mal/мал

“Her aileye ait evcil hayvanlar (at, inek, koyun vs.)” (KRS II, 14): *кан казына мал- dedu* ‘padişah hazinesine *mal-* dedi’ (M.I, 5666, 5671, 5788, 5885, 6078, 6164). Farklı anlam ihtiva eden ikilemeler içinde de kullanılır: *мал-дүнүө* ‘servet’ *мал-*

⁷⁴⁶ bkz. tarak

дүнүйө жагынан ‘servet bakımından’ (M.I, 5451); мал-мүлк ‘mal-mülk’ артын тартып мүлкүнү ‘varını-yoğunu yükleyip’ (M.I, 7150, 7692, 7711).

[< Ar. مال ‘имущество’, RAS, 563]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. мал ‘e.a.’ (KzTTS, 578).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tezek/тезек

“Yakıt olarak kullanılan hayvan dışkısı, tezek” (KRS II, 219): этекке салып тезегин ‘tezeği eteğine doldurup’ (M.II,1101).

[< tezek ‘dung’, EDPT, 574]

Eski Türkçe –z- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: az, boguz, boz, bezgek, cazık...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. тезек ‘e.a.’ (KzTTS, 795).

Tarihî:

a. ET. tezek ‘tezek, at gübresi’ (DLT I, 386); OT. Ø

b. Farsça alıntı olduğu belirtilmiştir (EDPT, 574; TMEN II, 902)⁷⁴⁷.

8.2. ‘Para Birimleri Veya Para Yerine Geçen Eşya’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

akça/акча

“Kağıt para” (KRS I, 40; ES, 17).

[< ak ‘beyaz’ + ça ‘para’, SGTY (L), 343]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. акча ‘e.a.’ (ESTY, 120).

Tarihî:

a. ET. akça ‘para’ (DTS, 48); OT. akça ‘para, akçe’ (KW, 39; İM, 498; NE,152; HŞ, 293; MG, 95; KW, 39; TZ, 137)

⁷⁴⁷ Eski Türkçe kaynaklarında tanıklanmış olması söz konusu kelimenin Türkçe olma ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu gösterir.

b. Sevortyan, söz konusu kelimeyi *ak* ‘beyaz > gümüş’ + *ça* şeklinde ele alıyor (ESTY, 120). Bazı araştırmacılar söz konusu kelimenin Yenisey yazıtlarının yeniden okunmuş biçimine dayanarak ‘hayalet’ kelime olduğunu dile getirmiştir (Budagov I, 68; STYD, 490; Yegorov, 270; TMEN II, 85; VEWT, 13). Ramstedt, ET. *agı* ‘hazine, ipek kumaş’ kelimesine götürmüştür (SGTY (L), 343). Doerfer, Ramstedt’in *agı* kelimesinin “ipek parça” anlamını verdiği için etimolojisini kabul etmiyor (TMEN II, 85). Tuna da, *agı* ‘ipek kumaş’ kelimesine bağlamıştır (KA, 547). Tenişev, söz konusu kelimenin kalka olduğunu dile getirmiştir: > *äonp* ‘Vizantiyskaya moneta’(SGTY (L), 343). Muhtemelen *akça* eskiden beri “gümüş (beyazca) para” anlamında kullanılmıştır. Bu kelime Çin kaynaklarında Tan devrinde (713-748) bir kere tanıklanmıştır (DTS, 324). Çince farazi *chao* kelimesinin varlığı ve *akça* kelimesinin buradan geliştiği var sayılmıştır: > *ak* + *chao* ‘gümüş para’ (KES, 19; TTES, 12).

bul/бул

“Para, pul” (KRS I, 157; ES, 199): *пулуң болсо, кулуңмун* ‘pulun varsa kulun olayım’ (KRS II, 114); *беш чака булча арам жок* ‘beş kova pulum yok’ (M.I, 26, 82, 1090, 2640, 2889, 3959, 5665, 5670, 8850, 9777, 9805, 9919, 10547).

[< F. *دول* ‘деньги, монеты’, PRS, 315]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *нұл* ‘e.a.’ (RKzS, 535), Kkalp. *нул* ‘e.a.’ (RKS, 185).

Tarihî:

a. ET Ø,⁷⁴⁸ OT Ø

b. Söz konusu kelimenin Yunanca asıllı olduğu Türkçeye Farsça dillerin vasıtasıyla alınmış olduğu belirtilmiştir (VEWT, 387; KRS I, 157).

748 ET’de ‘a small copper coin; мелкая монета; bakır para’ anlamında *benek* kelimesi tanıklanmıştır (EDPT, 350; DTS, 94; DLT I, 386). Ancak bu kelime daha çok ‘küçük’ anlamından ‘demir küçük para’ anlamını kazanmıştır.

cambı/жамбы

“Koyunun, atın toynak büyüklüğünde hazırlanan gümüş parçaları” (KTS I, 405):
кара кулак чоң жамбы ‘karakulak büyük *cambı*’ (M.I, 1337, 1352, 2888)

[< Ç. *yomba* ‘çeşitli ölçülerde hazırlanmış gümüş’, KTS I, 405]

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *жамбы* ‘e.a.’ (KzTTS, 262).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

carmak/жармак

“Bakır küçük kuruş”: *жармак албай жаныма, байгесинин баарысын силерге бөлүп берейин* ‘yanıma *carmak* almayıp, ödülün tamamını size paylaştırayım’ (KRS I, 235; KTS I, 430).

[< *Toh. *yarmak* ‘a coin, money’ EDPT, 969]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *yarmak/yartmak* ‘para’ (DTS, 243, 491; DLT I, 20; KB, 527); OT. *yarmak* ‘para’ (NF, 126; ME1, 232; AbuH, 121; TZ, 280; Bulg.I, 24)

b. Kelimenin kökü *yar-* ‘parçalamak’ fiiline dayandırıldığı gibi (EWTS, 123; VEWT, 190; TMEN IV No: 1854) *yar-* ‘parlamak’ fiiline de dayandırılmıştır (EWTS, 123; SGTY (L), 342). Bazı araştırmacılar Toharcadan alıntı olduğu dile getirilmiştir: *yarmak* < *yarma* (EDPT, 969; ESTY, 143).

çaka/чака

“Alış-verişte kullanılan bozuk bakır para”: *жетти чака карзым жок* ‘yedi *çaka* borcum yok’ (KRS II, 337; KTS II, 1299; ES, 245): *жалгыз чака бул берсем* ‘bir *çaka* pul versem’ (M.I, 3959).

[< *Ç. *çaka*]

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *шақа* ‘e.a.’ (RKzS, 563).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

daačan/даачан

“Ortasında dörtgen deliği bulunan Çin kuruşu” (KRS I, 180; KTS I, 321).

[< **daačan*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

dilde/дилде

“Altın kuruş” (KRS I, 194; KTS I, 350): *элүү дилде кызыл бул* ‘elli *dilde* kırmızı pul’ (M.I, 2640; M.II, 21)

[< F. *dilde* ‘e.a.’, KRS I, 194]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁷⁴⁹, OT Ø

kokon/кокон

“Hokand hanlığında kullanılan gümüş para”: *алакандай кагазды беш коконго баа кылды* ‘avuç gibi kâğıdı beş *kokon* fiyat koydu’ (KRS I, 395; KTS I, 720).

[< **hakan*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁷⁵⁰, OT Ø

749 AH’te ‘dinar, para birimi’ anlamında *dinar* kelimesi tanıklanmıştır (AH, 85).

750 DLT’de “dört arşın boyunda bir karış eninde bez parçası olup üzerine Uyur Hanının mührü basılıp alış verişte para yerine kullanılır” açıklamasıyla *kamdu* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 418).

manat/манат

“Buhara şehrinden getirilen para yerine geçen kumaş” (KRS II, 16): *ак манат менен жаптырып* ‘beyaz manat ile kapatıp’ (M.II, 16435).

[< R. *монета* ‘para’, KRS II, 16]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *манат* ‘e.a.’ (KzTTS, 580).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

som/com

“İşlenmemiş metal parçası; para” (KRS II, 154).

[< *som* ‘saf, temiz’, TMEN III, 1307]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *сом* ‘e.a.’ (ESTY, 327).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin ‘altın, gümüş külçesi’ anlamındaki *som* ile ilişkili olduğunu belirtenler var (TMEN III, 1307). Clauson, Latince *summa* kelimesiyle ilişkili olduğunu var sayan düşüncüyü reddetmiştir (ESTY, 327; VEWT, 427).

teñge/теңге

“Yirmi demir para” (KRS II, 225): *беш теңгеден бул берди* ‘beş teñge pul verdi’ (M.I, 1090).

[< *tamga* ‘damga’ ESÇY, 242]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *теңге* ‘e.a.’ (KzTTS, 798).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. Ø

b. Çağatay döneminden itibaren tanıklanmaya başlayan bu kelimenin Sanskrit kökenli olduğu var sayılmıştır: ~ Sans. *teñge* ‘e.a.’ (SGTY (L), 342; TMEN II, No: 946; VEWT, 474; ESÇY, 242).

teşe/теше

“Onluk para birimi” (KRS II, 231; KO, 197).

[< F. *teşe* ‘e.a.’, KRS II, 231]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tıyın/тыйын

“Demir para”: *соқур тыйынға да кереги жоқ* ‘kör *tıyına* da gerek yok’ (KRS II, 290; ES, 232).

[< *teyeñ* ‘squirrel’ EDPT, 569, 708]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тийин* ‘e.a.’ (KzRS, 371), Kkalp. *тыйын* ‘e.a.’ (RKS, 361).

Tarihî: ET. *teyeñ*⁷⁵¹ ‘sincap’ (OA, 114), *tiyiñ* ‘sincap’ (KB, 454); OT. *teyin* ‘e.a.’ (İM, 606), *teyin* ‘e.a.’ (KW, 239).

üp/үп

“Evin en değerli eşyaları” (KRS II, 324): *үп бардыр деп үйүндө* ‘*üp* vardır diye evinde’ (M.II, 13182).

[< *üple-* ‘to pillage’, EDPT, 11]

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki lehçelerden Kazakçada *үн* “zenginlik, mal, varlık” anlamında tanıklanmıştır (KzTTS, 872).

Tarihî:

⁷⁵¹ Abidelerde *kök teyeñ* biçiminde sıfat tamlaması olarak geçer.

a. ET Ø; OT Ø

b. Türkçenin tarihî dönemlerine kaynaklık eden EDPT ve DTS gibi eserlerde bu kelimeye rastlanmamıştır. Ancak Divanü Lûgati't – Türk'te “çalmak” anlamında kullanılan *üple-* ‘yağmalamak’ fiilinde *üp* kökü geçiyor (DTS, 626). *Üp* kelimesinin Tuvacada günümüzde “çalınan mal” anlamında, *üpte-* fiilinin de Kazakça, Tuvaca ve Başkurtçada “çalmak” anlamında kullanılmaktadır (SGTY (L), 332). Bu durum *üp* kelimesinin ikileme içinde kullanılan anlamına bağlanabilir: Tuv. *üp-sap* ‘gereksiz ıvır-zıvır’, Yak. *üp-as* ‘mal, varlık’. Bazı araştırmacılar tarafından kelimenin kökü Moğolca “mal, mülk” anlamında kullanılan *öbe* kelimesine bağlanmıştır (SGTY (L), 331; KWb, 293). Söz konusu kelimenin Türkçenin Kuzey-Doğu ve Kuzey-Batı gruplarında kullanılması bu teze kanıt olarak ileri sürülmektedir (VEWT, 521).

9. “HAYVANCILIK MALZEMELERİ VE PARÇALARI” İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

9.1. ‘At Bakım Malzemeleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

aktırğa/актырга

“Eyerin iki tarafındaki tahta aksamaları” (KRS I, 40).

[< **aktır** (< *F. *akta* “охолощенная лошадь”, “охолощенная осел”, Usmambetov 2016: 164) + **ga**]

+gA:⁷⁵²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

ancım/анжым

“Bütün aksamalarıyla eyer” (KRS I, 57).

[< *F. *encim* ‘e.a.’ KRS I, 57]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *анжыма* ‘eyerin arkasından önüne doğru geçirilen deri bağcık’ (KzTTS, 47).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

ayırmaç/айырмач

“Çocuk eyeri” (KRS I, 37; ES, 16; KO, 2).

[< **ayır-** (< *ağır-* ‘to separate’, EDPT, 66) + **maç**]

+mAç: +mA fiilden isim yapım eki ile *aş* kelimesinin birleşmesinden meydana geldiği belirtilen bu ek (Ercilasun 1975: 83-88) Çağatay döneminden itibaren kullanılmaya başlamıştır (ÇK, 40). Kırgızcada görevi aynıdır (KTG, 102)⁷⁵³.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

⁷⁵² bkz. *ulaga*

⁷⁵³ *kuurmaç, sañılmaç, tilmeç...* (Кудайбергенов 1980: 102)

Tarihî: ET Ø; OT Ø ⁷⁵⁴

basmayıl/басмайыл

“Eyeri ata bağlamak için kullanılan atın altından geçirilen kalınca ip, kolan” (KRS I, 114; KEBS, 44; KO, 14).

[< **basmayıl*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelimenin kökü net değildir (SGTY (L), 547), ama ‘komşu’ anlamındaki *ayıl* kelimesiyle semantik olarak bağlantılı olabileceği dile getirilmiştir (ESTY, 123).⁷⁵⁵

bayandos/баяндос

“Eyer minder” (KRS I, 122).

[< F. *bayandos* ‘e.a.’, KRS I, 122]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

baymaktık/баймактык

“Atı ayağından bağlamaya yarayan kısa ip” (KRS I, 97).

[< **ba-** (< *ba-* ‘to bin, to fasten something’, EDPT, 292) **y** + **mak** + **tık**]

⁷⁵⁴ ET. döneminde *ağırım* ‘eyerin altına iki yana konan keçe, teyelti’ kelimesi tanıklanmıştır (DTS, 15; DLT I, 107). *ayır-* fiilinden gelişmiştir (SGTY (L), 540).

⁷⁵⁵ *Basma* kelimesi ile ilgili bkz: Мелноранский П. 1906: 0129—0140.

+*mAk*:⁷⁵⁶

+*tlk*:⁷⁵⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bıştan/быштан

“Eyerin minderini tutmaya yarayan kemer”: *аюу көпчүк, ак быштан, азамат аты керүнөт* ‘ayı derili, beyaz bıştan, atı güzel görünüyor’ (KRS I, 174).

[< **bıştan*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ныстан* ‘e.a.’ (KzTTS, 682)

Tarihî: ET Ø; OT Ø

caak/жаак

“Atın yanaklarından geçen yanak kayışları” (KRS I, 207).

[< *ya:ña:k* ‘the cheek bone’ < **ya:nğa:k* < *ya:n*, EDPT, 948]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *yañak* ‘yanak, yan taraf’ (DLT III, 376); OT.

caaz/жааз

Celdik ile eş anlamda kullanılan kelimedir (KRS I,207; KTS II, 376).

[< *M. *caaz*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷⁵⁶ bkz. *tumak*

⁷⁵⁷ bkz. *beldik*

cabdık/жабдык

“At donatım malzemeleri” (KRS I, 208; KO, 9): *жабдык салып ат минип* (M.I, 28, 82).

[< **cab-** (< *yap-* ‘to build, to shut, to cover’, EDPT, 871) + **dık**]

+*dık*: Eski Türkçe döneminden bu yana isim-fiil görevinde kullanılan bu ek bazen isim, bazen sıfat, bazen de fiil ismi teşkil eder (ETG, 82; SGTY (M), 138) ve Kırgızcada aynı görevde kullanılır (KTG, 38).

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cabuu/жабуу

“At örtüsü” (KRS I, 208).

[< **cab-** (< *yap-* ‘to build, to shut, to cover’, EDPT, 871) + **uu**]

+*UU*: ⁷⁵⁸

Eski Türkçedeki *-p-* sesi Kırgız Türkçesinde söz içinde *-b-* sesine dönüştüğü gösterir örneklerden biridir: *köbük, cibek, cabuu...*

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

calpooc/жалпооч

“Atın kıymetli donatım malzemeleri” (KRS I, 223).

[< **cal** (< *ya:l* ‘a horse’s mane, hence ‘the place where the mane grows’ EDPT, 916) + **pooc**]

⁷⁵⁸ bkz. bel kırçoo

+*pOOç*:⁷⁵⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Bu morfosemantik yapıda tanıklanmamıştır. Ancak Türkçenin tarihî dönemlerinde *yağırlık* ‘eyerin altına konulan keçe’ kelimesi tanıklanmıştır (KPTS, 306; BV, 337; Kİ, 117; MG 318,8b/9).

cebilge/жебилге

“Kız uğurlarken veya göç sırasında at veya deve örtüsünün süslü saçakları” (KRS I, 242; KTS I, 441).

[< **cebilge*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

celdik/желдик

“Eyerin alt tepindirikleri” (KRS I, 245; KTS I, 446; KEBS, 44; ES, 93; KO, 51).

[< **cel** (< *yél* ‘wind’, EDPT, 916) + **dik**]

+*dík*:⁷⁶⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *желдік* ‘e.a.’ (KzTTS, 290).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷⁵⁹ bkz. *aypoç*

⁷⁶⁰ bkz. *beldik*

cıloo/жылоо

“Yuların ağzındaki yuvarlak demirine dizgin ile bağcığın birleştiği kısmı”:
жылоосунан кармады ‘cılıosundan tuttu’ (KRS I, 268; KTS I, 517).

[< M. *cıluga* ‘dizgin’, VEWT, 210; KWb, 114]

Korpustaki diğer lehçeler: Kkalp. *жылав* ‘dizginin bir kısmı’ (ESTY, 41).

Tarihî:

a. ET Ø,⁷⁶¹ OT. *cılav* ‘dizgin’ (KE, 108; ME1, 404, 439⁷⁶²)⁷⁶³,
yolav/yulav/yular ‘e.a.’ (DM, 125)

b. Türkçenin ağızlarında tanıklanan *cıla-* ‘eklemek, uzatmak’ fiiline dayandırılmıştır (ESTY, 41). Ancak, birçok araştırmacı tarafından Moğolca alıntı olduğu dile getirilmiştir: < M. *cıluga* ‘dizgin’ (VEWT, 210; KWb, 114; MBZ, 94). Ayrıca, Moğolca *cıluga* kelimesiyle Türkçe *yular* kelimesinin genetik ilişkisi olduğu var sayılmıştır (VEWT, 210; TMEN I, No: 16).⁷⁶⁴

cırım/жырым

“Eyeri arka tarafa bağlayan sıkı örülmüş kısa kemer şeridi” (KRS I, 284).

[< M. *sirim* ‘üzengi kayışı, sıırım’, (KTS 237; Kİ 90; ESTY, 43; KWb, 112; VEWT, 127)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жырым* ‘e.a.’ (KzTTS, 335).

Tarihî: ET Ø⁷⁶⁵, OT Ø

761 ET’de ‘yular, bağ, at tavalası’ anlamında *örk* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 43; KB, 363), ayrıca OT’de aynı anlamda *boylağ* ve *elüg* kelimesi tanıklanmıştır (İML, 172; ME3, 119).

762 Moğolca kökenli olduğu belirtilmiştir.

763 Söz konusu eserde de Moğolca asıllı bir kelime olduğu belirtilmiştir.

764 Ayrıntılı bilgi için bkz: Tekin 2013: 123

765 DLT’de ‘üzenginin iki yanında bulunan kayış, ilmekli ip, kement’ anlamında *kısmak* kelimesi mevcuttur (DLT I, 474).

cügön/жүгөн

“Dizgin” (KRS I, 272; KO, 53): укүрук, жүгөн тийбеген ‘sopa, cügön değmemiş’ (M.I, 4853, 9632; M.II, 2242).

[< *yügün* ‘bridle’, EDPT, 913]

y- > c-: ET kelime başı /y/ sesi Kırgızcada genel olarak /c/ye dönmüştür: *cel* < *yel* ‘yel’, *yagi* > *coo* ‘düşman’, *yaguk* > *cuuk* ‘yakın’, *yana* > *cana* ‘tekrar’, *yarak* > *carak* ‘silah’, *yaş* > *caş* ‘yaş’, *yer* > *cer* ‘yer’, *yıl* < *cıl* ‘cıl’, *yüz* > *cüz* ‘yüz’ vs. (KTT, 36).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. жүген ‘e.a.’, Nog. Kkalp. жүген ‘e.a.’ (SGTY (L), 556).

Tarihî:

a. ET. *yügün* ‘e.a.’ (DLT III, 144; DTS, 284)⁷⁶⁶, *çıgen* ‘e.a.’ (KB, 132); OT. *yüligen* ‘e.a.’ (KZL, 132), *yügen* ‘gem, dizgin, at gemi, yular kayışı’ (NF, 26; DM, 126; KPTS, 331, MG, 291), *yüken* ‘e.a.’ (TZ, 290), *öygen* ‘gem’ (ME2, 168), *üygen* ‘e.a.’ (IML, 174).

b. Kelimenin morfolojik gelişimi *uy* ~ *oi* ~ *üg* ~ *üy* ~ *juy* ~ *jüg* şeklinde belirlenmiştir (ESTY, 577; VEWT, 212; EDPT, 913). Tekin, Türkçe asıllı olduğunu belirtmiştir (Tekin 2013: 124).

çagarak/чагарак

“Eyerin kolan tokalarındaki yüzük” (KRS II,333)

[< M. *sagarik/çagaruğ* ‘кольцо’, RMS, 166]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷⁶⁶ DLT’de ayrıca ‘üzenginin iki yanında bulunan kayış, ilmekli ip, kement’ anlamında *kısmak* kelimesi mevcuttur (DLT I, 474).

çalma/чалма

“Serbest bırakılan atı yakalamak için kullanılan urgan” (KRS II, 342): *чалманы чечти белинен* ‘belindeki *çalma*yı çıkardı’(M.II, 7119).

[< **çal-** (< *çal-* ‘to throw to the garden’, EDPT, 417) + **ma**]

+*mA*.⁷⁶⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT. *çalma* ‘baş örtüsü’ (KW, 72)

çider/чидер

“Atı eğitmek üzere kullanılan üç gözlü urgan” (KRS II, 362).

[< **çider*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *uıdep* ‘e.a.’ (KzTTS, 938).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çıkta/чыкта

“Ata bağlanan çene altı kayışı; atı bağlamaya yarayan urgan” (KRS II, 386; KEBS, 322).

[< *Ç. *çikte:n* ‘saddle cover’, EDPT, 414]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *çikten* ‘eyer örtüsü’ (DTS, 222; DLT I, 435); OT.

b. Clauson, söz konusu kelimeyi hapaks olarak ifade etmiş ve büyük bir olasılıkla alıntı olduğunu belirtmiştir.

⁷⁶⁷ bkz. çıptama

çılbr/чылбыр

“Atı gezdirmeye yarayan uzun deri ip veya urgan” (KRS II, 387; KEBS, 322):
чылбырын сүйрөн бош басты ‘çılbrın sürükleyerek boş yürüdü’ (M.I, 829, 2969, 4364, 4366, 4634, 4638, 7666; M.II, 1089, 1090).

[< Mog. *çilbugur* ‘çılbr’, TMEN I, No: 181]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шылбыр* ‘e.a.’ (KzTTS, 933); Nog. *шылбыр* ‘e.a.’ (SGTY (L), 558).

Tarihî: ET Ø, OT. *çulbur* ‘e.a.’ (ME1, 403)⁷⁶⁸; *çulbur* ‘e.a.’ (ME2, 176)

b. Tekin, Moğolca alıntı olduğunu belirtmiştir (Tekin, 2013: 128)

çoco/чожо

“At nalında delik açmaya yarayan alet” (KRS II, 365).

[< *çoco]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çööl mök/чөөлмөк

“Huysuz atı yakalamak için kullanılan uzun urgan” (KRS II, 373).

[< *çööl + mök]

+mÖK.⁷⁶⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷⁶⁸ Söz konusu eserde de Moğolca asıllı olduğu belirtilmiştir.

⁷⁶⁹ bkz. tumak

dambaş/дамбаш

“Eyer” (KRS I, 183).

[< Kalm. *dambaş/nanbaş*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

digdike/дигдике

“At için hazırlanmış orta büyüklükteki örtü” (KRS I, 194).

[< *F. *digdige* ‘e.a.’ KRS I, 194]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

dikek/дике́к

“At için hazırlanmış keçe altlığı bulunan süslü örtü” (KRS I, 194).

[< *F. *dikek* KRS I, 194]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

dorbo/дорбо

“Atı beslerken kullanılan küçük bez torba” (KRS I, 198).

[< F. توبره ‘مешочек, сумка, мешок для корма’, PRS, 406]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁷⁷⁰

770 Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tdk.gov.tr/images/366-370.pdf>

eer/ээр

“Eyer” (KRS II, 473; KEBS, 351; ES, 270; KO, 240): *ээрлери шалдыран* (M.II, 1876).

[< *eder* ‘saddle’, EDPT, 63]

Eski Türkçe kelime içi -d- > -y- /-ä- ses değişimi Kırgız Türkçesinde yaygın değildir.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *üezep* ‘e.a.’, Kkalp. *üep* ‘e.a.’, Nog. *uep* ‘e.a.’ (RNS, 562) (SGTY (L), 539).

Tarihî:

a. ET. *eder* ‘e.a.’ (DTS, 162; DLT II, 224); OT. *iyer* ‘eyer’ (MG, 167; KTS 117; BV, 200), *eyer* ‘e.a.’ (KTS 78; KZL, 108; KW, 85; İML, 173; DM, 83; KD 177; Kİ 13; KZL, 108), *eger* (KTS 70), *egir* ‘e.a.’ (KTS 70), *izer* ‘e.a.’ (KTS 118; MG 204,6b/7), *iyer* ‘e.a.’ (İM, 543; GT, 285), *eder* ‘e.a.’ (NF, 2).

b. Söz konusu kelimenin kökü Yakutçada tanıklanan *endir* ‘yan desteklik’ ve *endex-* ‘omzuna yükü almak’ kelimeleriyle eşleştirilmiştir (ESTY, 241). Ancak bu düşünceye fonetik tutarsızlıklar dolayısıyla katılmayan araştırmacılar da mevcuttur (SGTY (L), 539). Çuvaşça alamorfundan *yëner* yola çıkılarak Mançuca *eñemu* ve Moğolca *emegel* kelimeleriyle karşılaştırılmıştır (KWb, 121). Kelimenin kökü net değildir (VEWT, 36; SGTY (L), 539; EDPT, 63). Farazi *eg-* ‘eğmek’ fiiline götüren düşünceler de dile getirilmiştir: *eg-* + *er* ?.

йирчак/ыңырчак

“Yük taşımak için kullanılan hayvanlara (genellikle öküz) konulan eyer”: *жокчулук жонго ыңырчак токуган; айылдан өгүз, ыңырчак, аркан чогултту да, арча жүктөп келүүгө тоого жөнөдү* (KRS II, 434; KTS II, 1404; ES, 264).

[< M. *yanggirçak* ‘седло’ (VEWT, 166)]

+çAk:⁷⁷¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. ыңыршақ ‘e.a.’, Kkalp. ыңғырсақ/йеңерчек ‘e.a.’ (ESTY, 658).

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *yıñırçak* ‘yük eyeri’ (ME1, 408⁷⁷²)

b. Söz konusu kelimedeki –çak eki küçültme eki olarak da düşünülmüştür (TMEN II, 129), ayrıca bu kısmı ‘alet’ anlamında kullanılan ayrı bir kelime olarak da değerlendirilmiştir (OGM, 26). Kıpçak metinlerinde ve Çuvaşçada görülen *y*’li biçim etimolojik açıdan daha ilkel örnek olduğu dile getirilmiştir (ESTY, 658). Kelimenin Türkçe asıllı kelime olduğu gibi - > *yıñırçak* ‘yük eyeri’ (ME1, 408; Rassadin 1995: 3; ESTY, 658)- Moğolca alıntı olduğu da dile getirilmiştir: < M. *yanggirçak* ‘yük eyeri’ (VEWT, 166). Ancak kelimenin kökünü oluşturan *ıñır* Türk lehçelerinde tanıklandığı belirtilmiştir (SGTY (L), 540). ET’de örnekleri olmadığına dikkat çekilse de Çuvaşça *yener* ve Yakutça *ıñır* biçimleri söz konusu kelimenin eskicil olması hususunu kanıtlar niteliktedir (ESTY, 658). Yakutça *ırt*-⁷⁷³ ‘yüklemek’ fiiline dayanılarak *ıñır-t-* ‘yüklemek’ köküne götürülmüştür (ESTY, 658→KWb, 215).

іçmek/ичмек

“Atın terlememesi için eyerin altına konulan içlik” (KRS I, 307; KEBS, 44; ES, 121; KO,59)

[< *iç (< *iç* ‘the interior, or inside’, EDPT, 17) + **mek**]

+mEk:⁷⁷⁴

–ç- sesi özellikle ünlülerin arasında ve bazı ünsüzlerin (*l,m,n,r...*) yanında korunmuştur.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. ичмек ‘e.a.’ (KzTTS, 955); Kkalp. Nog.

Tarihî:

⁷⁷¹ bkz. çapçak

⁷⁷² Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelimeler listesinde verilmiştir.

⁷⁷³ Kırgızcada *art-* ‘yük yüklemek’

⁷⁷⁴ bkz. tumak

a. ET. *içmek* “kuzu derisinden yapılmış olan kürk” (DLT I, 102; IV, 224)⁷⁷⁵; OT Ø.

b. Eski Türk döneminden beri tanıklanan *içlik* ‘e.a.’ ve *içergi* ‘e.a.’ (DTS, 622) kelimelerinin *iç* ‘içlik’ kelimesiyle aynı kökten geldiği ve **iç-* ‘içlik olmak’, *içir-* < *iç* + *ir* + *gi* şeklinde geliştiği ifade edilmiştir (ESTY, 394). Bazı araştırmacılar ise *içergi/üçürgü* kelimesinin kökünün *öçür-* ‘silme’ fiiline bağlamıştır, ancak bu düşünce fonetik açıdan açıklanması zor gibi duruyor (EDPT, 31). *İç* ‘içlik’ köküne bağlanmıştır (VEWT, 169; SGTY (L), 475).

kamçı/камчы

“Kamçı” (KRS I, 336; KO, 64): *оройго камчы салганы* ‘kabayı kamçıladi’ (M.I, 3804, 3805, 4896, 5131, 6222, 7104, 7133, 7315, 7394, 7457, 7480, 7486, 7516, 7535, 7583, 7616, 8942, 10197, 10232, 10241, 10261, 10275; M.II, 505, 1359, 1733).

[< **kam-** (< *kam* ‘a whip’, EDPT, 626) + **çı**]

+çI.⁷⁷⁶

Eski Türkçe kelime içindeki –ç- sesi özellikle ünlülerin arasında ve bazı ünsüzlerin (l,m,n,r...) yanında korunmuştur.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *қамшы* ‘e.a.’; Nog. *қамышы* ‘e.a.’ (ESTY, 213).

Tarihî:

a. ET. *kamçı* ‘e.a.’ (DTS, 415; EUTS, 163; DLT I, 417)⁷⁷⁷; OT. *kamşı* ‘e.a.’ (DM, 87); *kamçı* ‘e.a.’ (ME1, 236; ME2, 133; FTL, 1013; İM, 545; KW, 192; KZL, 111; İML, 87; Qutb, 130; KPTS, 125; BV, 204; KD, 179)⁷⁷⁸

b. Söz konusu kelimenin kökü *kam-* ‘ayağına çengel atmak’ (EDPT, 626) ve *kım-* ‘hafifçe hareket ettirmek’ (EWTS, 92). M. *şirvüül*, *şilbüür* ‘kamçı’ kelimesi ‘vurmak’ anlamında kullanılan fiilden meydana gelmiştir (KWb, 361, 383). Bu

⁷⁷⁵ Ayrıca bkz. *içlik* ‘e.a.’ (DTS, 202; DLT I, 102).

⁷⁷⁶ bkz. beldemçi

⁷⁷⁷ ET’de ‘a whip; пурт; kamçı’ anlamında *berge/berke* (DLT III, 323) ve çağığı (DLT II, 210) kelimesi tanıklanmıştır (EDPT, 362; DTS, 95; EUTS, 39).

⁷⁷⁸ KE’da ‘kamçı’ anlamında *berge* kelimesi tanıklanmıştır (KE, 95)

durum Türkçe *kamçı* kelimesinin ‘vurmak’ anlamını taşıyan bir fiilden meydana geldiğini kanıtlar durumdadır (ESTY, 247). Türkçe *kamçı* kelimesi birçok yabancı dile geçmiştir (TMEN III, No: 1527; VEWT, 229).

kancıga/канжыга

“Eyerin yanlarında bulunan bir şeyler asmaya yarayan deri ipli yüzükler” (KRS I, 340; KTS I, 630; KEBS,139; KO, 64): *баш канжыгада, кан көөкөрдө* ‘başım *kancıg*ada, kanım çölmekte”

[< M. *kancıga* ‘e.a.’, MBZ, 94]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қанжыга* ‘e.a.’ (KzTTS, 472). Kklp. *қанжыга* ‘e.a.’ (MBZ, 94)

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kargı/каргы

“Boyunduruk”: *алгыр болсо тайганың, алтындан алып, каргы* ‘köpeğin avcı olursa altından boyunduruk alırsın’ (KRS I, 350; KO, 66).

[< M. *kara ji* ‘e.a.’, KWb,145]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø ⁷⁷⁹

kına/кына

“Boya veren bitki; atın kuyruğuna takılan süs” (KRS I, 490).

[< A. *حناء* ‘lawsonia inermis bitkisinden elde edilen boyar madde’, RAS, 274]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT. *kına* ‘e.a.’ (KPTS, 144; Th. 261)

⁷⁷⁹ Köken bilgisi verilmemiştir (VEWT, 237).

keecim/кээжим

“Değerli kumaşlardan dikilmiş at örtüsü” (KRS I, 503).

[< *keđim* ‘a garment’ (< *keđ-* ‘a single act of putting on’ + *im*, EDPT, 704)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *кежим* ‘e.a.’ (OSTY II, 1178).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *kiçim* ‘конская кирасса’ (ME1, 405)⁷⁸⁰

b. Moğolca alıntı olduğu belirtilmiştir: < M. *kežim* ‘eyerin altına serilen deri örtü’ (KWb, 222; VEWT, 246; TMEN I, No: 326; SGTY (L), 546). Araştırmacılar, Eski Moğolcadaki **di* ve Orta Moğolcadaki **ži* biçimine dayanarak M. *kežim* kelimesini **kedim* biçimine götürmüş ve Türkçe *kedim* kelimesiyle karşılaştırmışlardır: M. *kežim* ‘at örtüsü’ (KWb, 222). Bazıları, M. *kežim* kelimesi Türkçeden alıntı olarak değerlendirmiş: < Türkç. *ked-* ‘giyinmek’ (TMEN I, No: 326; IV, 1726); bazıları ise bu biçimlerin ortak Altay kökleri taşıdığını belirtmiştir (KWb, 236; VGAS, 19 → ESTY, 19). Söz konusu kelime Moğolcadan Farsçaya ve diğer dillere geçmiştir (TMEN I, 326; SSTMY I, 401).

kişen/кишен

“Atın kaçmasını önlemek için ön ayaklarına takılan zincir” (KRS I, 390): *аякка түштү кишени* ‘ayağına *kişeni* düştü’ (M.II, 2027).

[< *kišen* ‘horses hobble’ EDPT, 754]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *кисен* ‘e.a.’ (KzTTS, 441); Kkalp. Nog.

Tarihî:

a. ET. *kišen* ‘köstek’ (DLT II, 13)⁷⁸¹; OT. *kišen* ‘köstek, ayakbağı atın ayağına vurulan zincir, at kösteği’ (KTS 150; KW, 149; KWb, 233; KE, 40; KD 179); *kisen* ‘yular’ (DM, 93)

⁷⁸⁰ Söz konusu eserde de Moğolca asıllı olduğu belirtilmiştir.

⁷⁸¹ ET’de ‘uçkur’ anlamında *kišen* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 112).

b. Uygurcada *işken* biçiminde tanıklanan bu kelime *iş-* ‘döndürmek’ + Manç. *ken* ‘demir’ şeklinde çözümlenmiştir? (KTT, 70).⁷⁸²

kolturmaç/колтурмач

“Çocuk eyerinin yan kanatları” (KRS I, 399; ES, 146).

[< **kol** (< *kol* ‘the upper arm’, EDPT, 614) + **tur-** + **maç**]

-tur-:⁷⁸³

+*maç*:⁷⁸⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kondurga/кондурга

“Sırtı yaralanan atın sırtına ulaşmasını önleyen boynuna asılan boyunduruk” (KRS I, 401).

[< M. *hudarga* ‘breeching’, MED, 980]

+*dUr*:⁷⁸⁵

+*gA*:⁷⁸⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁷⁸² Tekin, 2013: 112

⁷⁸³ bkz. şaldırkan

⁷⁸⁴ bkz. ayırmaç

⁷⁸⁵ bkz. şaldırkan

⁷⁸⁶ bkz. ulaga

kömöldürük/көмөлдүрүк

“Atın göğüs kısmından geçen deri kemer; at göğüslüğü”: *көмөлдүрүк узартып, куюшканын кыскартып* ‘kömöldürük uzatıp, kuyuşkanın kısaltıp’ (KRS I, 421; KEBS, 44; ES, 156; KO, 121)

[< **kömöl** (< **kömül* < *köñül* ‘the breat strap of a saddle’, EDPT, 722) + **dürük**]⁷⁸⁷

+*dürük*: Türk dillerinde genellikle /l/ ve /n/ ünsüzleriyle biten kelimelere eklenir.⁷⁸⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *өмүлдүрүк* ‘e.a.’ (KzTTS, 653).

Tarihî:

a. ET. *kümüldürük* ‘e.a.’ (DTS, 314; DLT I, 17); OT. *kömüldürük* ‘e.a.’ (KPTS, 157; KW, 117, Kİ, 51; MG, 200; ME1, 405⁷⁸⁹).

b. Söz konusu kelimenin *öñgeç*, *öñmen* kelimeleriyle kök açısından bağlı olduğu dile getirilmiş ve *emildeş* ‘sütkardeşleri’ kelimesine dayanarak **em* > **öm* > **öñ* ‘göğüs’ köküne dayandırılmıştır: *ämil* ‘süt kardeş’ + *turuq*. Bunun dışında Karagasçadan alıntı olduğu belirtilmiştir: < *hömelderäk*//*hümüldürük* ‘burunluk’ (ESTY, 530).⁷⁹⁰ Moğolca alıntı kelime olduğu da söylenmiş, ama bu tezle ilgili hiçbir açıklamaya yer verimemiştir: M. *emel* ‘eyer’ (ME1, 437; KES, 156). Bu düşüncenin aksine erken dönem Moğolcasına Türkçeden geçen kelime olduğu, zamanla Türkçeye geri ödünçlendiği ifade edilmiş ve *köñül* kelimesinin bozulmuş biçimi olarak ele alınmıştır (EDPT, 722). Bazı araştırmacılar Çuvaşça *kemel* ‘gümüş’ kelimesine bağlayarak yanılığa düşmüştür (TY, 113; KTT, 12). Moğolca *kömüldürge* ‘göğüs’ (ME1, 223) kelimesi Türkçe *köñül* kelimesiyle karşılaştırılmış ve Moğolca alıntı olduğu dile getirilmiştir (KWb, 239). Türkçe alamorfları verilmiş, ama köken bilgisi üzerinde durulmamıştır (VEWT, 289).

⁷⁸⁷ M. *kömüldürge*/*hömöldrök*, Bur. *hümelderge*

⁷⁸⁸ ET. *közündürük* (DLT I, 529), Kz. *tumıldırık*; Kırg. *sagaldırık*, *kapkaldırık*, *tamandırık* vs. (KTT, 12).

⁷⁸⁹ Söz konusu eserde Moğolca asıllı olduğu belirtilmiştir.

⁷⁹⁰ ESTY’da hem *ömüldürük* hem *gömüldürük* biçimleri ana madde olarak verilmiştir, hâlbuki ikisi aynı kelimelerdir.

körçük/көрчүк

“Eyerin yerine kullanılan örtü; eyer altına konan keçe” (KO, 128).

[< *körçük ‘under saddle, horse cloth’, EDPT, 688]⁷⁹¹

–ç- sesi özellikle ünlülerin arasında ve bazı ünsüzlerin (*l,m,n,r...*) yanında korunmuştur.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *көршүк* ‘oturma yastığı’, Nog. *көршүк* ‘oturma yastığı’ (SGTY (L), 547).

Tarihî:

a. ET. *körçük* ‘eyerin ön ve arka yastıkları’ (DTS, 317; DLT I, 478)⁷⁹²; OT. *körçük* ‘eyer altına konan keçe’ (KD 178); *gürçük* ‘e.a.’ (El-Idr. 22)⁷⁹³

b. Bazı araştırmacılar söz konusu kelimenin kökünü *köptür-* ‘şişirmek’ fiiline bağlamıştır (VEWT, 291), bazıları Tuvaca *köwe-* ‘sermek’ fiiline dayanarak *köp-* köküne götürmüş (SGTY (L), 547), bazıları ise Türkçenin morfolojisiyle açıklanamayan bir kelime olduğunu kuvvetli muhtemel alıntı olduğunu belirtmiştir (EDPT, 688, 691).

körpöçö/көрпөчө

“Eyer üstüne konulan ince minder” (KRS I, 429; KTS I, 792; KEBS, 44): *көрпөчөсүн алышып* ‘körpöçösünü alarak’ (M.I, 9764).

[< *kö (< koyun) + r (-r- > -z- kozu ‘koyun yavrusu’) + pö (< F. deri) + çö, KTT, 70]

+çö: ⁷⁹⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *көрпө* ‘e.a.’ (KzTTS, 417).

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁷⁹⁵

⁷⁹¹ Krş. M. *kövtsg*

⁷⁹² Ayrıca DLT’de “eyerin üstüne ve altına konan keçe” anlamında *yabı* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 24).

⁷⁹³ OT’de ‘eğer yastığı’ anlamında *ıyrim* kelimesi de tanıklanmıştır (İML, 173).

⁷⁹⁴ bkz. kelteçe

⁷⁹⁵ Türkiye Türkçesinde kullanılan *körpe*, *körpece* kelimesi ile ilişkilidir.

kuyuşkan/куйушкан

“Atın kuyruğu altından geçirilen kayış; eyer kuskunu” (KTS, 165; KEBS, 44; KO, 154)

[< *M. *kuðurkan* “at sağrısı, kuskun”, VEWT, 297]⁷⁹⁶

Eski Türkçe kelime için *-d/ḡ-* sesi Kırgız Türkçesinde genellikle *-y-* sesine dönüşür, alıntı kelimeler için de geçerli olan fonetik değişimdir.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *құйысқан* ‘e.a.’ (KzTTS, 536); Kkalp. Nog. *куйусқан* ‘e.a.’ (SGTY (L), 555).

Tarihî:

a. ET. *kudhurgun/kuduzgun* “eyer kuskunu, eyer altından geçen eyer kayışı” (DLT I, 17); OT. *kuyşkan* ‘e.a.’ (KW, 202)

b. *Kayış* kelimesi de bu kelimeyle ilişkilendirilmiştir, Moğolcadan alıntı olabileceği gibi Eski Türkçeden pro Kalmukçaya geçmiş olabileceği de dile getirilmiştir (TMEN III, No: 1494). Kelimenin kökü net değildir, ama Moğolca alıntı olabileceği dile getirilmiştir (KWb, 194; VEWT, 297; SGTY (L), 554).

kutkun/куткун

“Atın terini emen *terdikin* üstüne eyerin iki tarafına kıştırarak yerleştirilen eyer parçası” (KRS I, 453)

[< **kutkun*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁷⁹⁷, OT Ø

mamı/мамы

“At bağlamaya yarayan direk” (KRS II, 15)

⁷⁹⁶ Clauson hakaps notuyla *kuðurçak* kelimesini incelerken Hakas Türkçesinde tanımlanan *kuðurçak* ‘the tail bone, coccox (kuyruk kemiği)’ kelimesine dikkat çekmiştir (EDPT, 606).

⁷⁹⁷ ET. *otkun* ‘eyerin solundaki enli deri’ (DLT I, 107); OT. *kürtün* ‘eyer keçesi’ (KTS 169; GH 33).

[< **mamı*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

moyunturuk/моюнтурук

“Hayvan bağlamaya yarayan ip; öküzün boynuna geçirilen tahta boyunduruk”: *эки өгүздү моюнтуруктарынан чыгарып отко айдап жиберушүптүр* ‘iki öküzü moyunduruklarından çıkarıp otlamaya gönderivermişler’ (KTS II, 935).

[< *boyunduruk* ‘hayvan bağlanan ip’, ESTY, 182]

+*tUrUk*: Eski Türkçe döneminden bu yana görülen bu ek insan ve hayvan organları adlarına gelerek aygıt adları yapmaktadır. Bu ek için *dur-* fiillinden ‘tutan’ anlamında bir birleşenden geldiğini belirtmiştir (TTG, 173; GTY, 143; OTWF, 104).⁷⁹⁸

Kırgız Türkçesinde *b->m-* değişimi özellikle geniz sesinin etkisiyle meydana gelmiştir: *monçok, moyun, moyunturuk* vs.⁷⁹⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *мойындырық* ‘e.a.’, Kkalp. *моиндруқ* ‘e.a.’ (ESTY, 182).

Tarihî:

ET. *boyunduruk* ‘e.a.’ (ESTY, 182; DTS, 11; DLT III, 179; EUTS, 49); OT. *boyunduruk* ‘e.a.’ (KE, 135; Houts. 65)

muruntuk/мурунтук

“Suluk zinciri” (KRS II, 41; ES, 182): *мурунтук сүйрөн үй калды* (M.II, 13586).

[< **murun** (< *burun* ‘the nose’, EDPT, 366) + **tuk**]

⁷⁹⁸ *boyunduruk, burunduruk, cibindirik* ‘sineklik’, *eğindirik* ‘sırt örtüsü’, *dişindirik* ‘gem’, *oğulduruk* ‘döl yatağı’, gömüldürük “atın boynundan aşırılıp kolanına bağlanan kayış”, *sakaldırık, sakandırık* ‘başlığın çene altından geçirilerek bağlanan bağ kesimi ; kaytan’ vs. (a.g.e. 170)

⁷⁹⁹ Eski Türkçe kelime başındaki *b* sesinin çağdaş Türk dillerinde *m* sesine değişmesi olayı oldukça yaygındır. Her iki varyantın korunduğu durum ise *m* sesinin asli veya ağır çeşitliliği göstergesi olarak açıklanmıştır (Poppe, 1960; Korkmaz, 1974: 22). Kırgız Türkçesinde her iki örnek sıkça görülmektedir: *moyun, murun, men, möngü...*

+tUk:⁸⁰⁰

Kırgız Türkçesinde *b->m-* değişimi özellikle geniz sesinin etkisiyle meydana gelmiştir: *monçok, moyun, moyunturuk* vs.

-t-, -t sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *ata, bet, at, cigit...*

Korpustaki diğer lehçeler: Korpusumuzdaki diğer lehçelerde aynen tanıklanmamıştır, ancak kelimenin kökünü oluşturan *murun* kelimesi bütün lehçelerde mevcuttur: Kz. *мурын* Kkalp. *мурын*, Nog. *бурын* (ESTY, 256).

Tarihî:

a. ET. *burunduq* ‘gem, yular’ (DTS, 125; DLT I, 501; KB, 117); OT. *burunduq* ‘gem, yular’ (ME1, 266, 403; KPTS, 38; Kİ, 23; KE, 145; TZ, 158)~*burunduruk* (Kİ, 23)⁸⁰¹

b. *Bur-//bura-* ‘kokmak’ fiiline dayandırılmıştır (Nem. UT, 84; Zaj. 78→ESTY, 256). Kök bilgisi çalışmalarında her iki kelime yer almıştır: ET. OT. *bur-* ‘kokmak; tütme, buhar çıkarmak’ ve *bura-/pura-* ‘koklamak, hissetmek’ (VEWT, 89, 90). *Bur-* fiiline eklenen alet ismi yapan *-n* eki eklenmiştir. Vambéry, *burun* kelimesini yanlış olarak *bar-* fiiline dayandırmıştır (EWTS, 199). *-Duk* eki *-Duruk* eki ile eşleştirilmiştir (OGM, 44). Bu ek *tur-* ‘durmak, kalmak’ fiiline dayandırılmıştır. Moğolcada tanıklanan *buruntag* ‘deve ağzından geçirilen ip, dizgin’ (MED, 139) kelimesi Türkçeden alıntı kelimedir (KWb, 62). Doerfer, Türkçe alıntı olduğunu belirtir: < *burunduq* ‘e.a.’ (TMEN, 290).

naal/наал

“Nal”: *алтын наал, жез өкчө* ‘altın nal, bakır ökçe’ (KRS II, 50).

[< Ar. نعل ‘ip veya kayışla bağlı ayaklık, sandal veya nalın; at nalı’, ARS, 312]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁸⁰², OT *naal* (A.) ‘e.a.’ (KW, 167)

800 bkz. beldik

801 *b > m* ses değişimi yukarıda açıklandığı için tekrar düşmemek adına açıklama yapılmamıştır.

802 ET’de ‘nal’ anlamında *baķanaķ* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 31).

nokto/нокто

“At başlığı, yular” (KRS II, 57; KEBS, 44).

[< M. *nogtu*, KTT, 90]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ноқта* ‘e.a.’ (KzTTS, 618); Kkalp. *Nog. nokta*

Tarihî:

a. ET Ø; OT. *noқта/nokto* ‘e.a.’ (KW, 172), *nogta* ‘e.a.’ (ME1, 259, 405⁸⁰³)

b. Yudahin, yanlış olarak Arapça alıntı olduğunu belirtmiştir. Söz konusu kelime Moğolcadan alıntıdır (KWb, 278; VEWT, 354; MED, 588a; SGTY (L), 557; KTT, 80). Clauson *yular* maddesinde ilgili kelimeye yer vermiş ve Moğolca alıntı olduğunu belirtir < Moğ. *nokta* (EDPT, 932a). Ramstedt, Moğolca *nogtu* kelimesini Çince *luñtū* kelimesine bağlamıştır. Ancak, Doerfer bu düşüncenin Moğolcanın fonetik özelliklerine uymadığını belirtmiş, Türkçeye ise Moğolcadan geçtiğini ileri sürmüştür (TMEN I, No: 384; ESTY, 99).⁸⁰⁴ Poppe Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir (>*noğta* ‘yular’, Poppe, 1962: 11). Éva Csáki de Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir (MLW, 163). Rassadin, Altay Türkçesindeki Moğolca kelimeler listesinde vermiştir (MBZ, 21).

oloñ/олоң

“Atın arkasından bağlanan eyerin kaymamasını sağlayan deri şerit”: *басмайыл, олоңдору куудулдун оюнчуктарына окшоду* ‘*basmayıl, oloñları* şaklabanın oyuncaklarına benziyordu’(KRS II, 67; KTS II, 981).

[< M. *olun* ‘eyerin sabit durmasını sağlayan ip’, SGTY (L), 550]⁸⁰⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁸⁰³ Söz konusu eserde de Moğolca asıllı olduğu belirtilmiştir.

⁸⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Schönig 2000: 140; Tuna 1972:234.

⁸⁰⁵ M. *olom/oluñ*, Bur. *ulam*, Kalm. *olñ*

oozduk/ооздук

“Atın ağzına bağlanan donatım malzemesi, gem” (KRS II, 74): *ооздуктан ак көбүк* (M.I, 2501).

[< **ooz** (< *aguz* ‘the mouse’, EDPT, 98) + **duk**]

+*dUk*:⁸⁰⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ауыздық* ‘e.a.’ (KzTTS, 73).

Tarihî: ET Ø⁸⁰⁷, OT *aguzluğ* ‘at gemi’ (KTS 4; KW, 29).

öröö/өпөө

“Atın ön ayaklarını arka ayaklarıyla birlikte bağlamaya yarayan urgan” (KRS II, 100).

[< M. *örökö* ‘двор, хозяйство’ MBZ, 22]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sagaldırık/сагалдырык

“Atın boynunun altından geçtiği kemer” (KRS II, 121; ES, 199).

[< **sagal** (< *sağal* ‘the throat strap of a headstall’ EDPT, 810) + **dırık** < *sakalduruk* ‘a strap covered with brocade and fixed to a hat, so that the hilt maybe fastened below the chin and does not fall off’ (EDPT, 810)]

+*dIrIk*:⁸⁰⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сагалдырык* ‘e.a.’ (KzTTS, 696); Kkalp. Nog.

Tarihî:

806 bkz. beldik

807 DLT’de ‘eğerin solunda kolanın halkası geçirilerek dile bağlanan enli bir kayış’ anlamında *otğun* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 107).

808 bkz. sakaldırık

a. ET. *sağalduruk* ‘ipektek örülen kaytan’ (DLT I, 530), OT Ø

b. Eski Türk dilinde *sagaldırık* ‘şapka ipi’ şeklinde tanıklanmıştır (KTT, 12).

salayak/салайак

“Çocuk eyerinin kenarlarına konulan keçe keseler” (KRS II, 128).

[< **sal+ayak*]⁸⁰⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁸¹⁰, OT Ø

salamçak/саламчак

“At eyerindeki kayış” (KTS, 225).

[< **salamçak*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT. *salamçaq* “at eğerinin zirvesinde olan kayış” (Kİ, 85).

sapsalga/сапсалга

“Kısırlaştırılan atın testis torbasına sıkıştırılan tahta kısıkaç” (KRS II, 136).

[< **sap + sal + ga*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Etimoloji yapılmamıştır (VEWT, 401; EDPT, 782).⁸¹¹

809 *DLT *ağak* ~ *ayak* ‘ayak’ (DLT I, 32; EDPT, 45; VEWT, 5). Ayak kelimesi Eski Türkçedeki *a* sesinin Kırgız Türkçesinde korunduğunu gösteren örneklerdendir.

810 DLT’de “heybe, torba gibi at eyerine takılan şey” anlamında *mançuk* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 476).

811 Moğolca *sab/a* ‘yemek yemek içi kullanılan çubuk’ ve Korece *sap* ‘kürek’ kelimesiyle karşılaştırılmıştır (KWb, 189). ET. de *sap* ‘kılıç ve bıçağın sapı’ (DLT I, 384) veya *sapla-* ‘ipi iğneye geçirmek’ kelimesi mevcuttur. (DLT III, 296; EDPT, 780)

sarpay/сарпай

“Kumaş çeşidi; özel süslerle süslenmiş at örtüsü” (KRS II, 137; KTS II, 1075): *карк алтын дейилде сарпай кий* (M.I, 2628).

[< F. سرپای ‘giysi’, ÖS, 240]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

suuluk/суулук

“At dizgininin altındaki zincire takılan halka, suluk; havlu” (KRS II, 168; KTS II, 1109).

[< *suvluğ* < *suv* ‘water’ + *luğ*, EDPT, 788]

+*luk*:⁸¹²

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *суулык* ‘e.a.’ (SGTY (L), 559).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Eski biçimi *suguluk*, *suvluk* şeklinde belirlenmiştir (SGTY (L), 558; ESTY,). Tof. *сузлуур* ‘suluk’ < *сузул*- (sokulmak); Hak. *сузлух сых*- ‘suluk giydirmek’; Şor. *сузлуқ* kelimelerine dayanarak <*suvluk* < *suguluk* < *suk*- ‘sokmak’ şeklinde gelişim tespit edilmiştir (SSTTN I, 714; SGTY (L), 558). Rasanen, *suv* ‘su, salya’ kelimesine götürmüş, Doerfer ve Clauson bu düşüncüyü desteklemiştir (TMEN III, No: 1306; EDPT, 788) .

süzmö/сүзмө

“Eyerde bulunan yassı ve uzun metal süsler” (KRS II, 170).

⁸¹² bkz. beldik

[< ***süz-** (< *süz-* ‘to filter or strain’, EDPT, 861) + **me**]

+*mÖ*:⁸¹³

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. Ø;⁸¹⁴ OT Ø

şaldırak/шалдырак

“Atkuyruğundaki buz sarkıtlar; şingırak” (KRS II, 399).

[< **şaldır-** (< *şaldır şuldur* ‘yansıma ses’ KTS II, 324) + **ak**]

+*Ak*:⁸¹⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

şirge/ширге

“Annesini emmesi önlemek için atın ağzına takılan ağzılık” (KRS II, 409).

[< **şirge*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tañılçak/таңылчак

“Ata asılan ve içinde birşeylerin koyulup bağlandığı bez parçası” (KRS II, 204; KTS II, 1143).

[< **tañ-** (< *tañ-* ‘bağlamak’, KTS II, 213) + **ıl-** + **çak**]

813 bkz. çıptama

814 Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece hariç e > ö değişimi oldukça sık görünür: *köynök, köcö, özök, üyrön-* vs.

815 bkz. agargak

+/-⁸¹⁶

-çAk⁸¹⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

teek/тээк

“Atın boynuna bağcık takarken kullanılan dayak” (KRS II, 297; KTS II, 1349).

[< *teek]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

teminöör/теминөөр

“Eyerin aşağı sarkan yan tarafları, tepindirik, mahmuz” (KRS II, 223; KTS II, 1164).

[< **temin-** (< *tepin- ‘tepinmek’, KTS II, 265) + **öör**]

+ÖÖr: Fiilden isim yapım ekidir.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тебингі* ‘e.a.’ (KzTTS, 794).

Tarihî: ET Ø, OT. *depküç/tebküç* ‘mahmuz’ (Kİ, 33, 101), *tepkeç* ‘e.a.’ (TZ, 255).

terdik/тердик

“Atın terini emmesi için eyerin altına serilen deri”⁸¹⁸ (KRS II, 229, 230; KTS II, 1169; ES, 219; KO, 192): *ак тердикке салсакчы* ‘beyaz terdike koyalım’ (M.I, 9387, 9658).

[< **ter** (< *ter* ‘sweat’, EDPT, 546) + **dik** (< *terlik* ‘something which absorbs sweat’, EDPT, 546)]

816 bkz. şarpıldak

817 bkz. çapçak

818 Terlik şeklinde de geçmektedir.

+dik.⁸¹⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *терлік* ‘e.a.’ (KzTTS, 801); Kkalp. *терлик* ‘e.a.’ (SGTY (L), 542).

Tarihî:

a. ET. *terlik* ‘e.a.’ (DTS, 555; DLT I, 476); OT. *terlik* ‘потник’ (ME1, 407)⁸²⁰.

b. *Ter*’den türemiştir (EDPT, 546; ESTY, 204; SGTY (L), 542; TMEN II, 500).

tizgin/тизгин

“Gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yönleltmeye yarayan deri bağcıklar, dizgin” (KRS II, 232; KTS II, 1174): *тизгинге колум карышты* ‘dizgine elim karıştı’ (M.II, 570).

[< *tizgin* ‘rains’, EDPT, 574]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тизгин* ‘e.a.’, Kkalp. *дизгин* ‘e.a.’, Nog. *тизгин* ‘e.a.’ (SGTY (L), 558).

Tarihî:

a. ET. *tizgin* ‘dizgin’ (DLT I, 424); OT. *tizgin* ‘dizgin’ (KPTS, 278; KE, 638; İM, 608; ME2, 188; Kİ, 103; İML, 174; KW, 246) ~ *tüzgün* (KPTS, 289; DM, 117) ~ *tizgü* (KD, 178).

b. Söz konusu kelime Kıpçakça *tezge* ‘bağ, çorap bağcıkları’ (KW, 246) kelimesiyle karşılaştırılmış ve *tiz-* /*diz-* fiiline bağlanmaya çalışılmıştır (ESTY, 220). Ancak, **tiz-* ~ **diz-* ~ **tis* kökü tarihî kaynaklarda tanıklanmadığı için bu düşünce kesinlik kazanmamıştır (VEWT, 482; TMH, 163→SGTY (L), 558). Alıntı olabileceği dile getirilmiştir (EDPT, 574). Tekin, Türkçe olduğunu belirtmiştir (Tekin, 2013: 126).

819 bkz. beldik

820 Моғолca karşılığı olmayan Türkçe kelimeler listesinde verilmiştir.

togoo/toroo

“Yüzük biçimindeki demir nesne” (KTS II, 1188; KO, 197).

[< **togoo*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tokulga/токулга

“At donatım malzemelerinin genel adı” *эски токулганы Саралага жаба токунуп*
‘eski at donatım malzemelerini Sarala’ya yerleştirip’ (KRS II, 245).

[< **toku-** (< M. *toku-* ‘’, KTT, 78) + **l-** + **ga**]

+*l-*.⁸²¹

+*ga*.⁸²²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Moğolca alıntı olan *toku-* (MED, 829) fiilinden gelişmiş kelimedir (SGTY (L), 545; KTT, 78). Kırgızcadaki *-ılga* ve *-çak* ekli kelimeler genellikle Moğolca alıntı kelimelerde görülmektedir, nitekim Ramsted de ‘Türk ve Tungus dillerindeki –*çay/-kay* ekli kelimelerde Moğol etkisi görülmektedir’ şeklinde açıklamıştır: *sologay*, *betkey*, *teskey* vs. Bu kelimeler Altay diller grubuna ait ortak kelimeler olarak değerlendirilebilir (Oruzbayeva 1964: 179).

821 bkz. şarpıldak

822 bkz. ulaga

tokum/токум

“At donatım malzemelerinin genel adı” (KRS II, 246; KTS II, 1192): *ээр токум жайлаган* ‘eyer donatım malzemeleri hazır’ (M.II, 9716).

[< M. *tokom* ‘a numdah, under-saddle felt’, EDPT, 470]⁸²³

-o->-u-:

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тоқым* ‘e.a.’ (KzTTS, 808); Kkalp. *тоқум* ‘e.a.’ (SGTY (L), 544).

Tarihî:

a. ET Ø⁸²⁴; OT. *toḡum* ‘потник’ (ME1, 407)

b. Moğolca alıntı olduğu birçok kaynakta dile getirilmiştir:< M. *dohom* ‘eyerin altına serilen keçe’ (KTT, 89; SGTY (L), 544; KWb, 397; VEWT, 485; TMEN I, No: 142).

töñölük/төңөлүк

“At donatım malzemelerini bir yerde toplayan yüzük; yuvarlak biçiminde eğilmiş demir” (KRS II, 259; KTS II, 1207).

[< **töñö* + *lük*]

+*lÜk*.⁸²⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tumşuk/тымшык

“Atın ağzına geçirilen malzeme” (KRS II, 266).

[< *tumşuk*]⁸²⁶

823 H. Mong. *tohom*, Bur. *tohom*, Kalm. *tohm*, S. Mong. *toḡum*

824 Söz konusu kelime Karahanlı dönemde *tokum* biçiminde ama ‘kurbanlık hayvan’ anlamında tanıklanmıştır (DLT I, 396). Çağatay döneminden itibaren ayanı morfosemantik biçimde tanıklanmaya başlamıştır (OSTY III, 1151).

825 bkz. *cooluk*

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tuşamış/тушамыш

“Atın ön ayaklarını bağlamak için kullanılan bağcıklar” (KRS II, 275; KEBS, 290; ES, 229; KO, 201)

[< **tuşa-** (< *tuşa-* ‘to hobble’, EDPT, 561) + **mış**]

+A-:⁸²⁷

+mIş:

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тұсамыс* ‘e.a.’ (KzTTS, 826); Kkalp. *мыса* ‘e.a.’ (ESTY, 306).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø: ET. *tuşağ/tuşağu* ‘köstek, at ayağına vurulan bukağı’ (DLT I, 421; DTS 590, OSTY III, 1510); *tuş* ‘kemerdeki altın işleme’ (DLT III, 125; ESTY, 306); OT. *tuşak* ‘ata vurulan ayak bağı’ (ME1, 355; KTS 285; Kİ 108; TZ 265) ~ *tuşar* (KTS 285; TZ 265).

b. Moğolcada da *tuşa-* ‘atın ayaklarını bağlamak’ şeklindedir, eski Moğolcada bu fiil *tuş-* biçiminde tanıklanmıştır, bu fiil Eski Türkçede *tuşa-* şeklinde aynen geçmiştir.

tüşkün/түшкүн

“Örme kamçının ucundaki düğme”: *түшкүнүнө зым орогон* ‘*tüşkününe* tel dolandırmış’ (KRS II, 288; KTS II, 1238).

[< **tüşkün*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø

826 *tumşuktuk* biçiminde de tanıklanmıştır.

827 bkz. *salagoymo*

ukuruk/укурук

“Ucu atın başına girecek şekilde yuvarlak biçime getirilmiş kalın ip, urganın bağlandığı çubuk” (KRS II, 302; KTS II, 1254; ES, 235): *укуруктун учунан карман алганы* ‘*ukurugun ucundan tutmuş*’ (M.I, 3821, 3825, 3829, 3831, 3853, 4853, 7054, 9632).

[< *uḵruk* ‘a lasso on the end of a pole’, EDPT, 90]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қырық* ‘e.a.’, Nog. Kkalp. *қыруқ* ‘e.a.’ (ESTY, 585).

Tarihî:

a. ET. *uḵruk* ‘e.a.’ (DTS 613; DLT I, 100; OSTY I, 1659, KD, 179); OT.

b. *Kuruk* ve *ukuruk* biçimleri söz konusu kelimenin tarihî gelişiminin şu şekilde olduğunu gösteriyor: *uḵruk* > *ḵruk* ve *uḡruk* > *u:ruk* > *uruk*. Ligeti, M. *urya* (< * *uruya*) kelimesiyle karşılaştırıyor (227). İki etimoloji teklif edilmiştir: 1. *oḵruk* < **oḵur* + *ḵ* (küçültme eki) 2. *uruk* < Prototürk. **purāḳa* (TMEN II, 86, 87). Moğolca karşılıkları (*ūriq* ‘at avlamak için kullanılan uzun ip’; *urga/uraga* ‘av ipi’; *huraḳa* < **puraka* ‘kapan’) ile kıyaslanmıştır (KWb, 454; VGAS I, 101). Moğolcadaki biçimin alıntı olduğu belirtilmiştir (EDPT, 90). Söz konusu kelimenin ilkel biçimi **huruq* biçiminde tespit edilmiş (VEWT, 36), bu düşünceye karşı çıkanlar da olmuştur (TMEN II, 88; ESTY, 585).

ürtük/үртүк

“Değerli taşlarla bezenmiş at örtüsü”: *алтын, күмүш, абайы — кыз келиндин үртыгү* ‘altın, gümüş, abayı- kız gelinin *ürtüğü*’ (KRS II, 326; KEBS, 44; ES, 241; KO, 220).

[< **ürt-** (< *ört-* ‘pokrivat’, SGTY (L), 546) + **ük**]

+ *Ük*:⁸²⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

⁸²⁸ bkz. cabık

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin Özbekçe alamorfuna bakılarak *urtuk* ‘örtü’ *ört-* ‘örtmek’ fiiline bağlanmıştır (SGTY (L), 546).

üzöñgü/үзөңгү

“Eyerin iki tarafında asılı olan ve ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka, üzengi” (KRS II, 318; ES, 240; KO, 213): *үзөңгү кагып шаркылдан* ‘üzengi vurulup şak şak diye’ (M.I, 7627, 7631).

[< *üzeñü* ‘stirrup’, EDPT, 289]

Eski Türkçe –z- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az*, *boguz*, *boz*, *bezgek*, *cazık*...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *үзеңги* ‘e.a.’ (OSTY I, 1893).

Tarihî:

a. ET. *üzeñü* ‘e.a.’ (DTS, 630; KB, 508); OT. *üzeñü* ‘e.a.’ (TZ, 275), *üzengü* ‘e.a.’ (KPTS, 299; KE, 686; KD, 178; MG, 276; İML, 174), *üzengi* (KTS 299; KZL, 128; DM, 118), *üzegü* (KPTS, 299; KH, 169), *üzeñgi* ‘e.a.’ (KW, 271)

b. Bang, *üz* ‘üst’ + *a-* + *n* şeklinde morfolojik ayırım yapmıştır (SGTY (L), 549). Birçok araştırmacı bu morfolojik tahlili kabul etmişlerdir (TMEN II, 147; OGM, 60; ESTY, 624)⁸²⁹. Bazı araştırmacılar ise Moğolca ve Tungus-Mancuça ile ilişkilendirmiştir (KWb, 460; VEWT 524; SGTY (L), 549).⁸³⁰

злррооç/зылпооч

“At yarışlarına katılan at için özel hazırlanmış örtü” (KRS I, 293).

[< **zıl* + *pooč*]

829 A. Rona-Taş "The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic History", Chuvash Studies, Bibl. Orientalis Hungarica, Vol. XXVIII, Akademiai Kiado, Budapest 1982 (s. 113-170; üzengi ile ilgili olarak" bilhassa s. 120 vd.)

830 Ayrıntılı bilgi için bkz: Tekin, Ş. 2001:71-83

+ *pOOç*.⁸³¹

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø ⁸³²

9.2. ‘Diğer Hayvancılık Malzemeleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

abzel/абзел

“Hayvan bakım malzemeleri” (KRS I, 18).

[< F. *abzal* ‘e.a.’, KRS I, 18]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

celbirööç/желбүрөөч

“Atkuyruğunun başladığı yere asılan sallanan süs; tavuk, horoz, hindi gibi hayvanların kuyruk tarafında sallanan kırmızı parça” (KRS I, 245; KTS I, 445).

[< **cel** (< *yél* ‘wind’, EDPT, 916) + **biröö-** + **ç**]

+ *blrÖÖ-*:

+ *ç*.⁸³³

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cuuşañ/жуушаң

“Koyun yünü kesmeye yarayan alet, makas” (KRS I, 272; KTS I, 495; Etn.T, 114; KO, 53).

[< F. *cuişañ* ‘e.a.’, KRS I, 272]

⁸³¹ bkz. *aypooç*

⁸³² NF’te ‘eyerin altına örtülen sırmalı ve şeritli örtü’ anlamında A. *ğäşiye* kelimesi tanıklanmıştır (NF, 201).

⁸³³ bkz. *iskek baylooç*

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁸³⁴, OT Ø

burçak/бурчак

“Kuzuları bağlamak için kullanılan uçları toplu kısa ipler” (KRS I, 162).

[< **burçak*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

buyla/буйла

“Hayvanların burnuna geçirilen alet” (ES, 65)

[< **buy** (< **bod-/bodu-* ‘eklemek, kancalamak’, ESTY, 287) + **la**]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *буйда* ‘e.a.’ (ESTY, 287).

Tarihî:

a. ET. **butlu* ‘devenin burnuna geçirilen burunsallık’ (DTS, 120; DLT I, 430); OT. Ø

b. Bazı araştırmacılar tarafından ET. yazıtlarında geçen *bodu-* ‘eklemek, kancalamak’ (DTS, 107) fiiline dayanılarak **bod-* fiiline dayandırmıştır (VEWT, 77, 86). Bu durumda tespit edilen *-la* ekine şüpheyle bakılmış ve ET. döneminde tanıklanan *budul-/bodul-* ‘kancalanmak’ (DTS, 108, 120) fiilinden gelişen kelime olabileceği düşüncesi ileri sürülmüştür (ESTY, 287). Moğolcada *buyla/buyl* ‘deve burnundan geçirilen ve dizginle birleştirilen dübel’ (MED, 132), *buila* ‘deve burnundaki çubuk, bağ’ kelimeleri tanıklanmıştır (ME1, 124).

büldürgö/бүлдүргө

“Kamçının ucundaki nesne” (KRS I, 79; ES, 70)

834 *çeңгең* ‘koyun kırılan makas, kırkı’ (DLT III, 385).

[< M. *böldürge* ‘Kırbaçın uç kısmı’ (ME1, 403]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT. *böldürge* ‘Kırbaçın uç kısmı’ (ME1, 403)⁸³⁵

caldık/жалдык

“Süslü deve örtüsü” (KRS I, 209, 210, 221).⁸³⁶

[< **cal** (< *ya:l* ‘a horse’s mane’, EDPT, 916) + **dık**]

+*dIk*.⁸³⁷

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelime bu morfosemantik yapıda tanıklanmamıştır, ancak Orta Türkçe döneminden itibaren *yağırlık* ‘eyerin altına konulan keçe’ kelimesi tanıklanmıştır (KPTS 306; Kİ, 117).

capra/жампа

“İnek dışkısından hazırlanmış yakacak, tezek” (KRS I, 226).

[< *capra/capba* < **cap** (< **yap-/yapış-* ‘yapıştırmak’, ESTY, 130) + **ma**]⁸³⁸

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *жана* ‘e.a.’, Nog. *яна* ‘e.a.’ (ESTY, 130).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁸³⁵ Moğolca kökenli olduğu belirtilmiştir (ME1, 403).

⁸³⁶ Kırgızcanın ağızlarında *cagazdırk/cageldirik/cegeldirik/celdik* biçiminde de kullanılır.

⁸³⁷ bkz. *beldik*

⁸³⁸ Metateze uğramış kelimedir.

cekesan/жекесан

“Devenin boynuna asılan şingırak”: *жекесан үнү бай жарып* ‘cekesan sesi baş ağrıtıp’ (KTS I, 244).

[< *cekesan]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Eski Kırgızcada *ceke* kelimesi ‘derinin en iyi işletilmiş, en yumuşağı’ anlamında kullanılırdı (ÖS, 108).

cele/желе

“Hayvanları bağlamaya yarayan alet” (KRS I, 245; Etn.T, 110; ES, 93).

[< M. *zele* ‘büyükbaş hayvanın bağlandığı organ’, VEWT, 125]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жели* ‘e.a’ (RKzS, 641), Kkalp. *желле* ‘e.a.’ (ESTY, 21).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Moğolca alıntı olduğu belirtilmiştir: < M. *zele* ‘büyükbaş hayvanın bağlandığı organ’ (VEWT, 125) veya M. *zel* ‘uzun kalın ip; kuzu bağlamaya yarayan ip’ (KWb, 472). Ancak, DLT’de tanımlanan *yalu/yelü* biçimi bu düşünce konusunda şüphe doğurmuştur (ESTY, 21).

cem/жем

“Hayvan yemi” (KRS I, 247): *ай мунарын жем кылып* ‘ay yüzünü yem kılıp’ (M.I, 1200).

[< *yem* ‘animal fodder’, EDPT, 934]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çom/чом

“Deveye veya ata yük yüklemeden önce serilen kalın keçe katları” ⁸³⁹: *эшегинин тушагы жок, төөсүнө чом жасар ийиш* ‘eşegini bağlayacak ipi yok, devesine eyer hazırlıyormuş’ (KRS II, 368).

[< *çom]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çülük/чүлүк

“Sığıra burunluk takmak için takılan tahta yüzük” (KRS II, 379; KEBS, 321; ES, 255).

[< *çülük]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

en/эн

Tamga kelimesi ile eş anlamda kullanılan bu kelime “deve dışındaki bütün hayvanların kulağına sahibini belli etmek için basılan işaret, damga” anlamında kullanılır (KRS II, 454, 200; KTS II, 1427; ES, 213): *эн, тамгасы бир башка* ‘en, damgası farklı’ (M.I, 5352).

[< M. *im* ‘der schnite in den ohren, kennzeichen’, KWb, 208]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *эн* ‘e.a.’ (OSTY I 728, 1571, 1446).

Tarihî:

⁸³⁹ *Kom* kelimesiyle eş anlamlıdır.

a. ET. *enä*- ‘işaret koymak; *im* ‘parola; orduda başbuğun askerler arasına silah veya kuş adlarından birini belge olarak koyduğu kelimeler’ (DTS, 173; DLT I, 38); OT. *im* ‘e.a.’ (ME2, 130).

b. Söz konusu kelime Moğol dillerinde ve Evenkicede de tanıklanmaktadır (SSTMY II, 324). Dolayısıyla Moğolca *im* ile karşılaştırılmıştır (KWb, 208; VEWT, 171). Altay, Tuva ve Yakutçaya *im* biçiminde Moğolcadan geçtiği belirtilmiştir (MED, 409). Bazı araştırmacılar söz konusu kelimenin < Sino-Kor. *in* ‘mühür’ olduğunu ifade etmiştir (SKE, 70 → ESTY, 277). Kırgızcaya da Moğolcadan geçtiği ileri sürülmüştür (KTT, 90).

kaamıt/каамыт

“Tahtadan yapılan dış tarafı keçe ve deri ile kaplanıp bir tarafı at arabasına vs., diğer tarafı ata vs. bağlanan araç-gereç”: *жалаң каамыттан баашка жүгөн, чылбыр дегенден эч неме жок* ‘bir tek *kaamıt*’ın dışında dizgin, zincir diye bir şey yoktu’ (KTS I, 578).

[< R. *хомут* ‘’, KRS II, 188]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kadoo/кадоо

“Hayvan bağlamak için kullanılan direk” (KRS I, 314): *огунун жоону кадоодой* ‘yayının genişliği *kadoo* gibi’ (M.II, 7277).

[< *kada*- ‘çivilemek, asmak’, KTS II, 123]

+OO:⁸⁴⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

840 bkz. otoo

kañki/қаңқы

“Moğol eyeri; Hakan eyeri” (KRS I, 341): *энтеп кылган ак қаңқы* ‘zar zor beyaz *kañki* yarmıştı’ (M.II, 6678).

[< **kañki* ‘büyük’, Cunusbekoviç, 164]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin kökü *kañ* ‘birleştirilme yeri, kaynak olan yer’ biçiminde ele alındığı gibi (Абдувалиев, 1984: 18) *kañ* kelimesinin diğer örneklerde ‘demir’ anlamında kullanıldığına dikkat çekilerek (TSKY, 462) söz konusu kelimenin kök halinin *kañki* olması gerektiği ve zamanla asıl anlamından uzaklaşmış olabileceği yönünde fikir dile getirilmiştir: *kañkiy* ‘uzun’, *kañkiygan üy* ‘devasa ev’... Buradan hareketle söz konusu eyerin büyük olması dolayısıyla bu şekilde adlandırılmış olabileceği ileri sürülmüştür (B. Cunusbekoviç 2002: 164).

keci/кежи

“Koyun bağlamaya yarayan ip” (KRS I, 365).

[< **keci* ‘шелковичный кокон’, KuRS, 213]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kemeç/кемээч

“Koyuna başka kuzuyu alıştırmak üzere kullanılan ip” (KRS I, 373).

[< M. *hamagç* ‘кляп’, RMS, 163]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

керме/kerme

“Hayvan bağlamaya veya çamaşır asmaya yarayan ip” (KRS I, 379; KTS I, 701; KEBS,150): *кермеде толгон ат болду* ‘kerme boyunca at doldu’ (M.I, 83, 1513, 1705, 1710, 1776, 5552).

[< **ker-** (< *ker-* ‘to crucify’, EDPT, 735) + **me**]

+*mE*.⁸⁴¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

кыңсы/кынжы

“Hayvanların burnuna takılan tahta burunluk” (KRS I, 491).

[< **kıncı*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

колоң/колоң

“Hayvanın üzerinde bağlanmış yüklük”: *кош-колоңду арттырып, кебез аркан тарттырып* ‘ikili koloñ’u yerleştirip, pamuk halat ile bağlayıp’ (KRS I, 398).

[< *koloñ* ‘eyer kolanı’, SGTY (L), 550]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *kolan* ‘kolan, bağırdağ’ (DLT I, 404); OT. *kolan* ‘eyer kolanı, at eyerini bağlayan bağ’ (KW, 199; KTS 152).

b. Söz konusu kelimenin Şorca alamorfu *qolan* soru işareti altında Moğolca *oloñ* kelimesiyle karşılaştırılmıştır (OSTY II, 588; KWb, 285). Moğolca alıntı olduğu

841 bkz. çıptama

ileri sürülmüş (VEWT, 277), ancak Moğolcaya Türkçeden geçmiş olabileceği de dile getirilmiştir (SKE, 125→SGTY (L), 550).

kom/ком

“Deve eyeri”: *атан өлсө, тайлак бар,— кому жерде калган жок* ‘baban öldüyse oğlu var,- eyeri yerde kalmadı’ (KRS I, 399).

[< M. *kom/hom*⁸⁴² ‘kamelsattel’, VEWT, 278]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *қом* ‘e.a.’ (OSTN II, 667).

Tarihî:

a. ET. *қом* ‘e.a.’ (DTS, 455); OT. *қом* ‘e.a.’ (Houts. 5); *қом* ‘e.a.’ (ME1, 406)⁸⁴³

b. Türkçe alamorfları verilerek kök bilgisi verilmediği gibi (< *ko:m* ‘camel’s pack-saddle’, EDPT, 625) Moğolca alıntı olduğu da dile getirilmiştir: < M. *hom* ‘hayvanın terini emmeye yarayan keçe; deve eyeri’ (KWb, 184; VEWT, 278; SGTY (L), 541).

kögön/көгөн

“Koyun bağlamaya yarayan uzun urgan” (KRS I, 414; KEBS,160; KO, 120)

[< *kögen* ‘ilmiki köstek, süt sağılacağı zaman hayvanların ayağına vurulur’ (DLT I, 415)]⁸⁴⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *көгөн* ‘e.a.’, Kkalp. *гүгөн* ‘e.a.’ (ESTY, 93).

Tarihî:

a. ET *kögen* ‘ilmiki köstek, süt sağılacağı zaman hayvanların ayağına vurulur’ (DLT I, 415); OT. *kögen* ‘halat, urgan’ (KW, 150)

⁸⁴² Kalmukça

⁸⁴³ Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelimeler listesinde verilmiştir.

⁸⁴⁴ Drykanov, Moğolca alıntı olduğunu dile getirmiştir: M. *högne* ‘e.a.’ (KTT, 81).

b. Şerbak ilkel biçimi **kök* biçiminde tespit etmiştir (SFTY, 195; SGTY (L), 421). Moğolca kökenli olduğu dile getirilmiştir (SGTY (L), 421; KWb, 149; TMEN III, No: 1638). Türkmencede tanıklanan *köker*- ‘sırayla bağlamak’ fiiline dayanılarak *kök* kökü tespit edilmiştir (ESTY, 247). ‘Deri bağcık’ anlamındaki *kök* kelimesiyle ilişkilendirilmiştir (SGTY (L), 421). Moğolca *kögene* ‘kuzu ve keçi yavrularını bağlamaya yarayan ip’ kelimesiyle karşılaştırılmış (KWb, 236; VEWT, 287) ve Moğolca alıntı olduğu dile getirilmiştir (KWb, 236). Bunun yanında Kazakçada tanıklanan *küy* ‘hayvan bakımı’ < **kü:g* kelimesiyle (*kög* ‘salıverilmiş hayvan’, DTS, 312) ilişkilendirilmiştir (EDPT, 712). Bu düşüncenin fonetik ve semantik açıdan açıklanması zordur.

öyüşün/өйүшүн

“Sığırın önüne takılan göğüslük” (KRS II, 90).

[< **öyü* (< *öyü*- ‘kalbinde bir ağırlık hissetmek, tedirgin olmak’, KRS II, 90) + *şün*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin anlamının da göğüs ile ilgili olmasından dolayı bu şekilde gelişmiş olması muhemeldir.

tamga/тамга

Kırgızcada *en* kelimesiyle eş anlamda kullanılan kelimedir (KRS II, 90).

[< *tamğa* ‘brand’, EDPT, 504]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *таңба* ‘e.a.’, Nog. *тамга* ‘e.a.’ (ESTY, 213).

Tarihî:

a. ET. *tamga* ‘aidiyet işareti’; (DTS, 530), OT. *tamga* ‘aidiyet işareti’ (KB, 420; TZ, 250; *tamça* ‘e.a.’ (KW, 233)

b. Söz konusu kelime tarihî seyir içindeki alamorflarıyla verilmiş ve prototürk dönemine ait bir kelime olduğu belirtilmiştir (TMEN III, No: 933; EDPT, 504; VEWT, 460). Tenişev vd. Farsça *tam-* ‘yakmak’ kelimesinin değişmiş biçimi olarak ele almış, *tag* ‘işaret’ (TZ, 249) kelimesiyle ilişki kurmuştur (SGTY (L), 330). Moğolcaya Türkçeden geçmiştir (KWb, 377; SSTMY II, 159; TMEN II, 554).

tilik/тилик

“Hayvan kulağındaki damga” (KRS II, 237; KTS II, 1181).

[< **til-** (< *til-* ‘yanlama kesmek’,) + **ik**]

+*İk*.⁸⁴⁵

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

9.3. ‘Av Aletleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

atkı/аткы

“Avcı kuşun içini yıkamaya yarayan tahta veya kemik boru” (KRS I, 79; KTS I, 133; KEBS, 46).

[< ***at-** (< *at-* ‘to throw, to shoot’, EDPT, 36) + **kı**]

+*kI*.⁸⁴⁶

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

baylooç/байлооч

“Avcı kuşları avlamaya yarayan yem” (KRS I, 97).

[< **bayloo-** (< *bağ-* ‘to tie, fasten’, EDPT, 314) + **ç**]

⁸⁴⁵ bkz. salık

⁸⁴⁶ bkz. çapkı

+ç.⁸⁴⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cagoo/жагоо

“Avcı kuşun boynuna takılan her tarafı iğnelerle kaplı tahta taç; boyuna bağlanan örtü, kravat” (KRS I, 210; KTS I, 381).

[< *cagoo]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁸⁴⁸

cılaacın/жылаажын

“Avcı kuşun ayaklarına bağlanan şingırak”: *күлкүсү үйдүн ичине жылаажын шыңгырата койгондой болду* ‘kahkahası evin içinde *cılaacın* şingıramış gibi ses yaydı’ (KRS I, 279; KO, 56).

[< Ar. جَلَجَل ÖS, 344]⁸⁴⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cutkuur/жуткуур

“Su samuru yakalamaya yarayan kapan” (KRS I, 271; KTS I, 493).

[< *cut- (< yut- ‘to swallow’, EDPT, 885) + kuur]

847 bkz. iskek baylooç

848 Kelime bu morfosemantik yapıda tanıklanmamıştır, ancak *yagırlık* ‘atın sırtına konulan bir çeşit keçe’ kelimesi geçmiştir (MG, 280). Tabii, söz konusu kelime hem fonetik hem semantik anlamda uzaktır.

849 Tarihî kaynaklarda *lāçın/laçın* şeklinde tanımlanan Kırgız Türkçesinde *ылаачын/лааçын* ‘laçın,şahin’ biçimiyle kullanılan kelime ile veya Moğolcada takınlanan *naçi(n)* ‘şahin, doğan, laçın’ bir ilişkisi olabilir (*lāçın* ‘şahin’ DLT I, 410; ESTY, 6; VEWI, 313; TMEN IV: 1728, MED, 680).

+*kUr*: Eski Türkçe döneminden beri yansıma ve yansıma değerli isim köklerine gelen isimden fiil yapma eki olan *-kır* eki (TTG, 115; SİGTY (S), 44) Kırgızcada da aynı görevde kullanılmaktadır (KTG, 145)⁸⁵⁰.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çırğa/чырга

“Şahin avlamak için kullanılan tilki kabı; korkuluk gibi hazırlanan av yemi (ölü tilkinin içi boşaltılır ve evde süs için asılır veya avda kullanılır)” (KEBS, 323).

[< **çırğa*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çoo/чоо

“Balık avlamaya yarayan set” (KRS II, 368; ES, 252).

[< **çoo*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

dalba/далба

“Avcı kuşu yakalamak için kullanılan yem” (KRS I, 182; Etn.T, 91).

[< **dalba*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁸⁵⁰ *algır kuş, ötkür bıçak...* (Кудайбергенов 1980:141); *kat-kır, bış-kır, cöt-kür, çüç-kür*.

kapkan/қапқан

“Hayvan avında kullanılan kapan” (KRS I, 343; ES, 134; KO, 65; KEBS, 140).

[< **kap-** (< *kap-* ‘to grasp, or seize, with the hands, teeth’, EDPT, 580) + **kan** (< Manç. *gan* ‘demir’, KTT, 70)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қақпан* ‘e.a.’ (RKzS, 558); Kkalp. *қақпан* ‘e.a.’ (RKS, 328); Nog. *қапқан* ‘e.a.’ (RNS, 146).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

кайрмак/қайырмак

“Balık avlamaya yarayan araç, olta” (KRS I, 325; Etn.T, 132)

[< **кайрма**⁸⁵¹ (< *karma* ‘to graspe; to grope for (something which you cannot see’, EDPT, 646) + **k**]⁸⁵²

+ *mAk*.⁸⁵³

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қармақ* ‘e.a.’ (RKzS, 663); Kkalp. *қармақ* ‘e.a.’ (RKS, 1040); Nog. *қармак* ‘e.a.’ (RNS, 150).

Tarihî: ET. *karmak* ‘çengel’ (KB III, 226)⁸⁵⁴, OT. *karmaқ* ‘çengel’ (ME1, 406)⁸⁵⁵; TZ, 186; İML, 160)

кылтак/кылтак

“Olta şeklindeki kuş avlama aleti” (KRS I, 487; KEBS, 178).

[< **kıl** (< *kıl* ‘a hair, a horse hair or hristle’, EDPT, 614) + **tak**]

⁸⁵¹ Burada -y/- anlaşılmaayan kısım?

⁸⁵² bkz. VEW, 238

⁸⁵³ bkz. tumak

⁸⁵⁴ ET.’de ‘hook, a hook used to catch fish’ anlamında *ırғағ* kelimesi tanıklanmıştır (EDPT, 216). Aynı kelime diğer kaynak eserlerde *arğaғ* şeklinde okunmuştur (DTS, 51; DLT I, 141).

⁸⁵⁵ Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelimeler listesinde verilmiştir.

+*tAk*: Kırgızcada pek işlek olamayan ve eklendiği kelimeye ‘aitlik’ anlamı katan ektir (KTG, 101).⁸⁵⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kolboor/колбоор

“Şahin avlamaya yarayan ağ” (KRS I, 396; KEBS,156).

[< **kol** (< *kol* ‘hand’, EDPT, 614) + **boo** (< *bağ* ‘bond, tie, belt’, EDPT, 310) + **r**]⁸⁵⁷

+*r*:⁸⁵⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kübök/күбөк

“Sansar avlamaya yarayan alet, kapan” (KRS I, 458)

[< M. *xavh* ‘av aleti; küçük metal parça’, ÖS, 170]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁸⁵⁹

saadak/саадак

“Okluk” (KRS II, 147)

[< M. *sagadag* ‘quiver’, MED, 656]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *садақ* ‘e.a.’ (KzTTS, 696).

Tarihî:

⁸⁵⁶ *too+dak*, *şır+dak*, *söz+dök* vs. (Сейдакматов 1988: 312).

⁸⁵⁷ M. *hahuul* ‘rüşvet’ ?

⁸⁵⁸ bkz. *agargak*, *öñür*

⁸⁵⁹ CC’ta *kübe* ‘örme, zırh’ kelimesi tanıklanmıştır, ilişkisi? (KW, 157)

a. ET Ø; OT Ø

b. Her ne kadar Moğolca asıllı kelime olduğu dile getirilse de Gumilev Hun'lara ait olduğunu belirtmiştir (Гумилев, 1980: 24). Nitekim Ligeti (Ligeti 1980: 39) de Çince de tanıklanan *saadak* 'ayakkabı' anlamındaki bu kelimeye dikkat çekmiş, Yadrintsev de eskiden okların okluğa sığmadığı için ayakkabıya da konulduğunu belirtmiştir (Гумилев, 1980: 24).⁸⁶⁰

serpöör/серпөөр

“Kapkanın eğik kıştırarak yeri” (KRS II, 147)

[< **serpöö-** (< *sep-/serp-* ‘to scatter, to sow; to sprinkle (liquids)’), EDPT, 784
+ r]
+r.⁸⁶¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁸⁶²

tomogo/томого

“Avcı kuşların başına geçirilen deri başlık; başlık” (KRS II, 248; KTS II, 1194):
томогону коюндан ‘tomogoyu kucaklayıp’ (M.I, 7429).

[< **tomogo*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tor/тор

“Balık avlamaya yarayan ağ” (KTS II, 232).

[< tor ‘a net for catching birds or fish’, EDPT, 528 < *Ç. tor EDPT, 528]

⁸⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Раднаев, 2012: 300

⁸⁶¹ bkz. agargak, öñür

⁸⁶² Bu kelime bu morfosemantik yapıda tanıklanmamış, ancak *sep-* ‘serpmek’ ET’den beri tanıklanan fiildir (DTS, 435; KW, 328).

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *mop* ‘e.a.’ (KzTTS, 812); Kkalp. *mop* ‘e.a.’ (RKS, 923).

Tarihî:

a. ET. *tör* ‘e.a.’ (DTS, 578); OT. Ø

b. Söz konusu kelimeyle Moğolca *toor*, *tuor* ‘ağ’ kelimesinin aynı kökten geliştiği dile getirildiği gibi (KWb, 401), Moğolca alıntı olduğu da var sayılmıştır: M. *toor*, *tuor* ‘ağ’ (VEWT, 502; TMEN II, 954).

tuur/туур

“Av için terbiye edilen kuşları kondurmak için yapılan tahta; gidecek, yerleşecek yeri; temel, dayanak (KTS II, 1225; KRS II, 273): *балдагы алтын туурда* ‘dayağı altın tahtada’ (M.I, 552, 558, 1162)

[< *dur-* ‘to stand’, EDPT, 529]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tuzak/тузак

“Avda kullanılan tuzak” (KRS II, 264; KEBS, 287; ES, 226).

[< *tuzak* ‘trap, snare’, EDPT, 573]

Eski Türkçe –z- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *boz*, *bezgek*, *cazık*...

Korpustaki diğer lehçeler: Nog. *тузак* ‘e.a.’, Kkalp. *дузак* ‘e.a.’, Kz. *тузақ* ‘e.a.’ (SGTY (L), 420).

Tarihî:

a. ET. *tuzaq* ‘e.a.’ (DTS, 594); OT. *tuzaq* ‘e.a.’ (KW, 259).

b. Söz konusu kelimenin farazi *tuza-* veya *tuz-* fiilerinden gelişmiş olabileceği dile getirilmiştir (ESTY, 290). Ancak bu fiillerin hiçbirinin tarihî lehçede tanıklanmamış olması bu düşünceyi şüpheye düşürmektedir (SGTY (L), 421). *Tuzak*

kelimesinin ilk anlamının ‘düğüm’ olabileceği var sayılmıştır (TMEN II, 962; VEWT, 502).

10. ‘DERİ ÜRÜNLERİ VE YAPIMINDA KULLANILAN ALETLER’ İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

Kırgızlar maddi kültürünü oluşturan birçok eşyanın yapımında diğer birçok göçebe toplumlar gibi deri veya keçe kullanmışlardır. Bu yüzden tezin korpusundaki diğer bölümlerde de bir şekilde deri veya keçe ile ilişkisi bulunan maddi kültür unsurları ele alındı. Bu bölümde ise diğer bölümlerde adı geçmeyen terimler ele alınacak. Eskiden kısıtlı malzemeye sahip olan Türkler için deri önemli bir işletim malzemesiydi. Deriden kapkaçak, çanta, giysi, ayakkabı... yapılır, böylece deri günlük yaşamda lazım olan birçok eşyanın yapımında en çok kullanılan malzemeydi. Bu yüzden ET. kaynaklarda deri kelimesinin yanı sıra derinin çeşitleri ve onların isimleri tanıklanmıştır: *elri/eldiri* ‘oğlak derisi’ (DLT I, 127), *emşen* ‘kürk yapılan deri’ (DLT I, 109), *koyka* ‘deri’ (DLT III, 173)

10.1. ‘Deri Çeşitleri Ve Ürünleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

belçir/белчир

“At derisi” (KRS I, 128).

[< **belçir*]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

bulgaarı/булгаары

“İşlenmiş deri”: *бутунда кийген маасысы, Токко, булгаары эмес, акери* ‘ayağındaki ayakkabı, Toko, gerçek deri değil, suni deri’ (KRS I, 58). Göçebe hayat süren Kırgızlar için *bulgaarı* çok önemli geçim malzemelerinden biriydi. *Bulgaarı*dan kap-kacak, giyim, ayakkabı vb. gibi günlük hayatta gerekli olan her türlü malzeme yapılırdı (KO, 40).

[< **bulgaar** (< etn. *Bulgar* KES, 66) + ı]

+ı: Farsça kökenli isimden isim yapan ve pekiştirici anlam veren ektir (KES, 66, 328).⁸⁶³

Korpustaki diğer lehçeler: *былғары* ‘deri çeşidi’ (KzTTS, 162).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø⁸⁶⁴

b. Çağatay döneminden itibaren tanıklanmaya başlamıştır (SGTY (L), 389; TMEN II, 766; VEW, 88). Söz konusu kelimenin kökü etnolojik terim olan Bulgar kelimesine bağlanmıştır (KES, 66).⁸⁶⁵

cargak/жаргак

“Koyun keçe gibi küçük hayvanların işlenmiş derisi”: *жаргак деген колотто* ‘cargak sarayda bulunur’ (M.I, 6590); *жаргак шым* ‘deri pantolon’ (KRS II, 234; KTS I, 428).

[< ***car** (< *car* ‘deri’) + **gak** ‘işlenmiş kuzu derisi’, SGTY (L), 385]

+*gAk*:⁸⁶⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жаргақ* ‘e.a.’, Kkalp. *жаряк* ‘e.a.’, Nog. *йарғақ* ‘e.a.’ (SIGTY (L), 385).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Çağatay döneminden itibaren tanıklanmaya başlamıştır (SGTY (L), 385). Kırgızcada *car* kökü *carak*, *teri-carı* kelimelerinde tanıklanmıştır. *Car* eskiden ‘deri’ anlamında kullanılan kelime olabilir (KES, 90). *Cargak* ile *çarıg* kelimesi etimolojik anlamda birbiriyle ilişkili olabileceği dile getirilmiştir (SGTY (L), 385; ESTY, 141). *Yarı* ‘el ile işlenmiş deri’ kelimesiyle ilişkilendirilmiş ve **yarga-* köküne götürülmüştür (VEW, 190). Bazı araştırmacılar tarafından *yar-* ‘parlamak’ köküne

⁸⁶³ *baar+ı, baardıg+ı, col+u* vs. (Сейдакматов 1988: 328).

⁸⁶⁴ ET. döneminde “Türklerden bir bölük” anlamında *bulgar* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 456).

⁸⁶⁵ Bulgar halkı derinin iyisini üretmiştir. Bu yüzden onların işlediği deri en kaliteli deri olarak bilinmiştir. Zamanla halkın ismi derinin ismi olarak kalmıştır (Сейдакматов 1988: 66).

⁸⁶⁶ bkz. *agargak*

götürülmüştür (EWTS, 117). Bazı kaynaklarda Kalmukça *zargn* kelimesi ile karşılaştırılmıştır (KWb, 467).

çılgy/чылгый

“İşlenmemiş çiğ deri”: *чылгый кайыш; жайы-кышы үстүнөн түшпөгөн тон, жаанда чылгый тартып, ысыкта курушуп, жедеп кебинен кеткен* ‘çılgy deri; yaz-kış üzerinden çıkarmadığı kürkü, yağmurda *çılgy* kokup, sıcakta kuruyup, kısacası yıpranmıştı’ (KRS II, 387).

[< *M. *çılgyylax* ‘deriyi işlemek’, KWb, 433; SGTY (L), 389]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

karkıt/каркыт

“Deve derisinden yapılan matara; genellikle yan tarafları ve ağzı gümüşle ile işlenir, *köökörün* bir çeşididir”: *кара каркытым, ичиндеги жаркыным* ‘siyah *karkıtım*, içindeki kıymetlim’ (KRS I, 352; KTS I, 655).

[< **karkıt*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kayış/кайыш

“Hayvan derisi ve bu deriden yapılan ürünler” (KTS I, 605; KRS I, 325). *Kayış*ın bilinen iki türü vardır: *ak kayış* ve *küdörü kayış* (KO, 61). *Küdörü kayış* el yordamıyla işletilen kaliteli ince deri türüdür. Bu deri boyanmaya ve işlenmeye uygun bir şekilde hazırlanır. Bu özelliğinden dolayı ayakkabı imalatında sıkça kullanılan malzemedir (KO, 155). *Kayış*tan her türlü geçim malzemesi yapılırdı: *cügön, kuyuşkan, basmayıl, nokto, kur* vs. (KEBS, 132).

[< *kayış* ‘strap’, EDPT, 607]

-ş sesi genellikle korunmuştur: *idiş, kayış, karındaş...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *қауыс* ‘e.a.’ (KzTTS, 458; OSTY II, 98).

Tarihî:

a. ET. *kogış* ‘kurumamış deri’ (DTS, 452)⁸⁶⁷; OT. *kayış* ‘meşin’ (NF, 186; KE, 235; İML, 158; ME2, 136); *hayış* ‘deri kayış’ (KW, 99)

b. *Kayış* kelimesi, Orta Türkçe döneminde *kazış/kadıız* ‘kabuk, kabukçuk’//*hayış* ‘kemer’ (KS, 835) şeklinde tanıklanmıştır (DTS, 403; SGTY (L), 386). Buna göre kelimenin kökü *kaz/kad* olması gerektiği belirtilmiştir (KES, 130). –*ış/-ız* ekinin eklenmesiyle *kadıız/kadıız* kelimesi meydana gelmiştir. *d > y* değişimiyle de Kırgızcadaki *kayış* biçimi oluşmuş, semantik alanı da genişleyerek ‘işletilen deri’ anlamında kullanılmaya başlamıştır (ESTY, 218). *Kagı-* ‘kabaca dikmek’ fiiline götürülmüştür (TMEN III, No: 1414), ancak bu durumda semantik uyumsuzluk olduğu belirtilmiştir (VEWT, 219). Söz konusu kelimenin birincil anlamı ‘deri’ ondan sonra ‘kemer’ olarak belirlenmiştir (SGTY (L), 386).

kön/көн

“At derisi; iri hayvanın derisinden yapılan, kalitesi düşük deri” (KRS I, 128; KTS I, 780; KO, 122).

[< *kön* ‘raw hide for tanning’, s.i.a.m.l.g. for ‘tanned leather’, EDPT, 725]

Korpustaki diğer lehçeler: Nog. Kkalp. Kz. *көн* ‘e.a.’ (KzTTS, 413).⁸⁶⁸

Tarihî:

a. ET. *kön* ‘deri, işlenmiş deri’ (DTS, 314; EUTS, 115; DLT III, 140); OT. *kön* ‘işlenmiş deri’ (NF, 341; KE, 240; ME2, 149; İML, 158)

b. Eski Türkçe döneminden beri tanıklanmaya başlayan bu kelime Divanü Lûgati’t – Türk’te *koğuş* ‘sepisiz deri’ (DLT I, 639), *kön* ‘işlenmemiş deri’ şeklinde tanıklanmıştır (DLT III, 140; DTS, 314). Şerbak, kelimenin en eski biçimini *kōn* olarak alıyor (ESTY, 72). Bu kökten türemiş ve bir çeşit deri pantolonu belirten

⁸⁶⁷ ET’de ‘yüz, deri, ten, renk’ anlamında *kırtış* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 460; KB, 251).

⁸⁶⁸ Aral Hazar ve İdil Ural Türk dillerinin hepsinde ‘işlenmiş deri’ anlamında kullanılır.

könçek kelimesi türemiştir (SGTY (L), 478; KTT, 11; ESTY, 103). Tenişev, söz konusu kelimenin kökünü Tungus-Mancur dillerindeki *huə, ū* ‘deriyi işlemek’ kelimelerine dayanarak **kö-* fiiline götürebileceğini ifade ediyor (SGTY (L), 384).⁸⁶⁹ Moğolcaya Türkçeden *köm/hüt/höt* biçiminde geçmiştir (VEWT, 290; KWb, 239).

küzük/күзүк

“Çulha aygıtlarındandır: kilim dokunurken iplerin geçişini sağlayan parça” (KRS I, 459; KTS I, 833)

[< *kezük* ‘a weaver’s shuttle’, EDPT, 759]

Eski Türkçe –z- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *bezgek, cazık...*

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *küzük/kütük* ‘çulha aygıtlarındandır; birbiri üzerine düğümlenen bir takım iplikler olup, onunla üst eriş, alt erişten ayrılır. Kumaş ve kumaşa benzer şeyler dokuyanlara da böyle denir’ (DLT I, 391); OT Ø

b. Köken bilgisi çalışmalarında söz konusu kelimenin alamorfları ve anlamları verilmiş, ayrıca İbni Mühenna’da tanımlanan *küzek* ‘şakaklardan sarkan saç bölükleri’ (İML, 139) kelimesine dikkat çekilmiştir (VEWT, 312). Altaycada tanımlanan *kürme* ‘düğme şeklinde bağlamak’ kelimesine ve Moğolca *gürü-* ‘örmek’ fiiline dayanılarak *kür-* ‘örmek’ köküne bağlanmıştır (Tekin 2013: 108). Türkçe **küre-* ve Kırgızca *kürmө* ‘düğme biçiminde bağlamak’ kelimeleri Moğolca *güre-* fiili ile karşılaştırılmıştır (KWb 139; ESTY, 131).

meş/меш

“Keçi derisi” (KRS II, 27).

[< F. ميشين ‘сафьян’, PRS, 589]

⁸⁶⁹ *gön-kön* kökü Tuv. *hö:t-* ‘deriyi vurgulamak, işlemek’ fiilinde aranabilir mi???

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *mec* ‘keçi derisinden yapılan sıvı içecek koymaya yarayan kap’ (KzTTS, 593); Kkalp. Nog. *mec* ‘e.a.’.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. *Meşi, mişin, meşik* şeklinde tanıklanan bu kelimenin kökü belirtilmediği gibi (VEWT, 336) söz konusu kelimenin Farsçadan alıntı olduğu belirtilmiştir (ESTY, 69). Tenişev, söz konusu kelimenin Korpusumuzdaki diğer lehçelerdeki alamorflarını veriyor, ama kökeni konusunda bir bilgiye yer vermiyor (SGTY L, 450). Fasmer, Rusçaya Türkçeden alındığını, Türkçeye ise Farsça dillerden girdiğini belirtir (ESRY II, 64).

sooru/coopy

“Keçi derisi; hayvan örtülerinde kullanılmak üzere yapılan deri malzeme” (KRS II, 156; KTS II, 1093): *соорусу көөн солоктон* ‘soorusu kabarıp taşmış’ (M.I, 2516, 5154).

[< *sağrı* ‘raw hide; leather from the hindquarters of a horse’, EDPT, 815]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *савыр* ‘e.a.’ (ESTY, 151).

Tarihî:

a. ET. *sağrı* ‘deri’ (DTS, 481; DLT I, 471); OT. *sağrı* ‘deri’ (TZ, 231; KW, 211).

b. Clauson, söz konusu kelimenin ilkel anlamının ‘işlenmemiş deri’ olduğunu var saymıştır (EDPT, 815). Doerfer, ilkel biçimin *sağrı* olması gerektiğini belirtmiş (TMEN III, 1212). Ramstedt ve Rasanen Türkçe *sağrı* ile Moğolca *sagari* kelimelerini eski akrabalık ilişkisi olan kelimeler olarak değerlendirmişler, ancak nihai düşünce belirtmemişlerdir (KWb, 319; VEWT, 393; SGTY (L), 387).

şiri/шири

“Hayvanın iyice kurumuş kalın derisi; bazı mutfak ürünlerini yapmak veya kaplamak için gerekli olan iyice kurutulmuş hayvan derisi ” (KRS II, 409; KTS II, 1379; KEBS, 325): *башына шири салалык* ‘başına *şiri* geçirelim’ (M.I,3842).

[< M. *siri(n)*, *siri*, *sir* ‘deri, ıslak deri’, KWb, 359]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *cupu* ‘sığır derisi, kaliteli deri’ (SGTY (L), 386).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Moğolca karşılıklarıyla kıyaslanmıştır: *siri(n)*, *siri*, *sir* ‘deri, ıslak deri’ (VEWT, 448; SGTY (L), 386; KTT, 16).

tasma/тасма

“Keçinin çiğ derisi”: *тасмадан кылган тизгин* ‘dizginini *tasma*dan yapmıştır’ (KRS II, 213).

[< Yun. *desmá* ‘hayvan bağı, zincir, pranga’, ESRY, 639]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *macna* ‘e.a.’ (KzTTS, 787).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

teri/тери

“Bütün deri çeşitleri için kullanılan genel terim” : *терисин сыйыр* ‘derisini sıyr’ (KRS II, 229; M.II, 229).

[< *teri* ‘the skin, hide’, EDPT, 531]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *mepi* ‘e.a.’ (KzTTS, 801).

Tarihî:

a. ET. *teri* ‘e.a.’ (DTS, 554)⁸⁷⁰; OT. *teri* ‘e.a.’ (ME1, 104; MM, 262; KW, 241)

b. Fiilden türemiş olabileceği gibi isim köklü bir kelime olabileceği dile getirilmiştir (KW, 242; VEWT, 475; ESTY, 207).

10.2. ‘Deri İşlemesinde Kullanılan Aletler’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

atalgı/аталгы

“Yarım ay biçiminde olan iç tarafı keskin olan genellikle deri kesmek için kullanılan alet” (KTS I, 131; KRS I, 78; ES, 33).

[< **atal-* + *gı*]

+*gI*.⁸⁷¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *аталгы* ‘e.a.’ (KzTTS, 66).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

aşatkı/ашаткы

“Deri işletmek için kullanılan ekşi yoğurt ile kepek karışımı”: *кырк эчкинин териси ашаткыга жатыптыр, чыгы менен катыптыр* ‘kırk keçinin derisi *aşatkı* için verilmiş, çığı ile katılmış’ (KTS I, 141; KO, 10).

[< *aşat-* (< *aşa-* ‘to feed’, EDPT, 257) + *kı*]

+*kI*.⁸⁷²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁸⁷⁰ ET’de “oğlak derisi” anlamında *elri* kelimesi tanıklanmıştır. Söz konusu kelime *eldiri* biçiminde de kullanılmıştır (DLT I, 127).

⁸⁷¹ bkz. *kaykı*

⁸⁷² bkz. *kaykı*

iyrek/ийрек

“Deri temizlemeye yarayan büyük dişli eğri tahta veya demir alet” (KRS I, 297)

[< ***iyre-** (< *eğir-* ‘to surround, encircle (something Acc); to twist, spin (something Acc)’), EDPT, 113) + **k**]

+**k**:⁸⁷³

-d- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle -y- sesine dönüşür: *iygi, iyrek, ayak, kaygı...*

Korpustaki diğer lehçeler:Kz. *ipek/ ipik* ‘e.a.’; Kkalp. *uypək* ‘e.a.’ (ESTY, 336).

Tarihî:

a. ET. *egrik//igrik* ‘e.a.’ (DTS, 165, 203); **ıdrig* ‘katı nesne’ (Arguca) (DLT I, 105); *irik* ‘erpik ve eski olan her nesne’ (DLT I, 70); OT Ø⁸⁷⁴

b. *İy-* köküne götürülmüştür: *iyrek* < *iyer-* < *iy-* (SSTN I, 216). Bazı araştırmacılar tarafından üzerinde durduğumuz kelimeyi **igir-* köküne götürülmüştür. Ancak *iyir-* ‘deri işlemek’ ve **igir-* ‘engebeli ol-’ semantik açıdan farklıdır. Bu yüzden farklı köklerden gelişmiş kelimelere olabileceği ifade edilmiştir. Ancak eskiden bu iki kelimenin kökleri bir yerlerde buluşmuş olabileceği, buna Kırgızadaki *iyrek* ‘demir alet’ ve *iy-* ‘deri işleme işi’ kelimeleri delil olarak belirtilmiştir (ESTY, 335).

sıdırғы/сыдырғы

“Deri sıyırmaya ve kesmeye yarayan alet” (KRS II, 176).

[< **sıdır-** (< *sıdır-* ‘to strip, peel, scrape’, EDPT, 802) + **gı**]

+**gı**:⁸⁷⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сыдырғы* ‘e.a.’ (KzTTS, 755).

⁸⁷³ bkz. tarak

⁸⁷⁴ Kelime bu haliyle tanımlanmamış, ama CC’ ta *erikle-* ‘deriyi işlemek’, *eriklegen tēri* ‘tabaklanmış deri’ (KW, 92) kelimesi geçmektedir. Bir ilgisi olabileceği kanaatindeyiz.

⁸⁷⁵ bkz. kayk

Tarihî: ET Ø; OT Ø

türpü/түрпү

“Eğer ustasının kullandığı deri yontma aleti” (KRS II, 285; KO, 208).

[< **tür-** (< **tür-* ‘to roll up’, EDPT, 530) + **pü**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *törpig/törpigü* ‘törpü’(DLT), *törpit-* ‘yontturmak, törpülemek’ (DLT I, 476; EDPT, 530); OT Ø⁸⁷⁶

⁸⁷⁶ Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece haricindeki *i* > *ü* değişmesi gerileyici yarı veya tam benzeşme ses olayı neticesinde gerçekleşmektedir: *ü-i* > *ü-ü*: *türpü*, *bükür*

11. ‘KEÇE ÜRÜNLERİ VE YAPIMINDA KULLANILAN ALETLER’ İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

11.1. ‘Keçe Ürünleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

alamaç/аламач

“Örgü veya keçe kilimlerin ortasına yapılan kurak” (KO, 6)⁸⁷⁷.

[< **ala** (< *a:la* ‘parti coloured, dappled, mottled’, EDPT, 126) + **maç**]

+*maç*: Kırgızcada eklendiği kelimeye ‘özellik, aitlik’ anlamı katan işlek olmayan bir ektir (KTG, 102).⁸⁷⁸

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kebez/кебез

“Yün” (KTS II, 98).

[< Sans. *kebez* ‘пахта, вата’, ESTY, 13]

Eski Türkçe –z/-z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *kebez* ‘pamuk bitkisi’ (DLT I, 293); OT. *kibez* (ME1, 218; ME2, 78)

b. Kelimenin kökü Sanskritçe’ye dayandırıldığı gibi *kebez* ‘пахта, вата’ (ESTY, 13), Farsça kökenli olabileceği de dile getirmiştir (EDPT, 692; VEWT, 244)

kiyiz/кийиз

“Keçe” (KRS I, 385)⁸⁷⁹: *башында кийиз бөркү бар* ‘başında *kiyiz* şapkası var’ (M.I, 62; M.II, 220). *Kiyiz*, Kırgız göçebe halkı için günlük geçim malzemelerinin

⁸⁷⁷ Diğerlerinden farkı belirgin olsun diye farklı renkte alacalı bulacalı yapılır.

⁸⁷⁸ *киуртаç, сартаç, тилмеç...* (Кудайбергенов 1980: 102)

yapımında önemli kaynaklardan biriydi. *Kiyiz* ile *boz üy* (çadır) kaplanır, giysi, ayakkabı vb. hazırlanırdı. *Kiyizin* yünün toplandığı mevsime ve işleniş türüne göre çeşitleri vardır: *ala kiyiz*, *örö kiyiz* vs. (KEBS, 152; KO, 105).

[< *kidiz* ‘felt’, EDPT, 707]

ET -z sesi korunmuştur.

ET -d/ḡ- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle -y- sesine dönüşür: *iygi*, *iyrek*, *ayak*, *kaygı*...

Eski Türkçe -z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az*, *kidiz*, *boz*

...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *kuiiz* ‘keçe’ (RKzS, 523), Kkalp. *куйуз* ‘keçe’ (RKS, 105), Nog. *куйуз* ‘keçe’ (RNS, 89).

Tarihî:

a. ET. *kidiz*, *kiyiz* ‘keçe’ (DTS, 306; DLT I, 316; KB, 256; EUTS, 109)⁸⁸⁰; OT. *kiyiz* ‘e.a.’ (NF, 19; KE, 366; DM, 31; İML, 168; KW, 142), *kiyiz* ‘e.a.’ (KW, 142; ME1, 129), *kibiz* ‘кобер’ (ME1, 440)⁸⁸¹

b. Räsänen ve Clauson kelimenin ilk biçimini *kidiz*, *kigiz* şeklinde ele almış, alamorflarını vermiş, ancak etimolojisini yapmamıştır (VEWT, 270; EDPT, 707). Bang, söz konusu kelimenin DLT’de geçen *kedük* ‘keçe üst giyim’ kelimesiyle aynı kökten geliştiğini ileri sürmüştü ve kelimenin kökünü *ked-* ‘giymek, giyinmek’ fiiline bağlamıştır. Sevortyan, söz yapımında genel olarak ‘malzeme → eşya (ilgili malzemeden yapılan eşya)’ durumu mevcut iken, ‘eşya→malzeme’ görünüşünün mantığa aykırı olduğunu belirterek şüpheli yaklaşır (ESTY, 66).⁸⁸² Doerfer, Türkçe kökenli kelime olduğunu belirtmiş ve de aynı doğrultudaki düşüncesini paylaşmıştır (TMEN III, 661).⁸⁸³

879 Kırgızlar *kiyiz* adlı halının yanında *ala kiyiz* adlı halı türünü de kullanırlar. *Kiyiz* yünlerin sıkı yerleştirilmesiyle yapılan kalın halı çeşididir, üzerindeki işlemler halı yapıldıktan sonra üzerine yapılır; *ala kiyiz* ise daha ince olur ve üzerindeki nakışlar halı yapımı aşamasında üzerine konur ve bu işleme keçenin içine sinerek meydana gelir.

880 ET’de “yatağa doldurulan ve yağmurluk yapılan ince keçe” anlamında *caydam/çiyden* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 176). Ayrıca “keçe” anlamında keçe kelimesi de tanıklanmıştır (DLT III, 219).

881 Aynı eserde *kibiz* ‘keçe’ anlamında da tanıklandığı için her iki kelimenin San. kökenli olduğu düşünülebilir mi?

882 **Kidiz* kelimesinin prototürk döneminde ‘giysi’ anlamında kullanılmış olması ihtimali yüksektir. *Kid-* ‘giyinmek’ kelimesi bu düşüncüyü doğrular niteliktedir. ‘Giysinin yapıldığı malzeme, keçe’ anlamını sonradan kazanmış olabilir. Söz yapımında genel olarak izlenen ‘malzeme → eşya’ durumu için hapaks örnek olduğu söylenebilir.

883 Aynı eserde *kibiz* ‘keçe’ anlamında da tanıklandığı için her iki kelimenin San. kökenli olduğu düşünülebilir mi?

obodo/ободо

“Keçe halı türü” (KRS II, 60; KTS II, 972, 973).⁸⁸⁴

[< *F. abada]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

oymo/оймо

“Keçe gibi herhangi bir malzemenin üzerine yapılan işleme” (KTS II, 976).

[< **o:y-** (< *oy-* ‘to hollow out’, EDPT, 266) + **ma** ‘engraved or decorated work’, EDPT, 273]

+*mA*.⁸⁸⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *oyma* ‘çizme yapılacak Türkmen keçesi’ (DLT II, 100)⁸⁸⁶; OT Ø

tutuu/тытуу

“Boz üy’ün keçe örtüsü” (KRS II, 272; KTS II, 1224)⁸⁸⁷.

[< **tut-** (< *tut-* ‘to hold, grasp, seize’, EDPT, 451) + **uu**]

+*UU*.⁸⁸⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁸⁸⁴ Kırgızcanın Güney ağzında kullanılır.

⁸⁸⁵ bkz. çıptama

⁸⁸⁶ DTS’de ‘азартный (оупак)’ anlamında *oyma* kelimesi tanıklanmıştır (DTS, 365).

⁸⁸⁷ Güney ağzılarda tuurduk ile eş anlamda kullanılır.

⁸⁸⁸ bkz. bel kırçoo

tuurduk/туурдук

“*Kerege* ’yi örten keçeler” (KRS II, 274; KTS II, 1227; KEBS, 71, 290; ES, 228; KO, 201).

[< M. *tulguur* ‘destek’, KTT, 82]

Korpustaki diğer lehçeler: Kzk. *туурлык* ‘e.a.’ (KzTTS, 342).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tuş kiyiz/туш кийиз

“*Boz üy*’e ışığın geçmesini sağlayan *keregesine* ve duvarlarına asılan üzerinde oya ile işleme yapılmış süstür” (KEBS, 290; KO, 201)⁸⁸⁹.

[< **tuş kiyiz** (< *kidiz* ‘felt’, EDPT, 707)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kzk. *мыскииз* ‘e.a.’ (KzTTS, 827).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tap/тап

“Keçe oyları birbirine kısıtıran kumaş veya keçe parçaları” (KRS II, 204).

[< F. *تاب* ‘sıkıştırmak’, ÖS, 401]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁸⁸⁹ Kalınca dikdörtgenin kenarlarını andıran ince bir kumaş alınır. Bu kumaşın üzerinde oya ile değişik işlemler yapılır. Sonra bu kumaşın ortasına ince bir kumaş eklenir. Böylece, kenarları işlemeli ortası sade kumaştan oluşan bir eşya ortaya çıkar. Sonra bu kumaşın yukarıdaki iki ucundan aşağı doğru sarkan öbür kumaşın ortasına kadar gelen üçgen bir kumaş eklenir. Bu kumaşın üzerine genellikle günümüzde patchwork diye bilinen işleme yapılır. Böylece Kırgızların milli duvar süs eşyası ortaya çıkar.

şırdak/шырдак

“Keçe halı çeşidi” (KRS II, 423; KEBS, 71).⁸⁹⁰

[< **şır-** (< *sırı-* ‘to quilt or smock’, EDPT, 845) + **dak**]

+*dAk*.⁸⁹¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kzk. *сырмақ* ‘e.a.’ (KzTTS, 765).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. M. *şirdeg* kelimesi ile karşılaştırılarak alıntı olduğu belirtilmiştir (KTT, 82). Çağdaş Moğolcada *sirdeg* ‘eger şiltesi’ şeklinde kullanılmaktadır (MED, 716), *siri-* ‘bir bezi içine pamuk doldurup yorgan gibi dört köşe veya baklava biçiminde dikmek, bastırmak’ (MED, 622).⁸⁹²

11.2. ‘Keçe İşleminde Kullanılan Aletler’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

iyik/ийик

“Lifli hammaddeleri büküp ip yapmaya (eğirmeye) yarayan bir ucu çengelli tahta araçlara verilen isim; kirmen, eğirmen”: *келиндер, ийиктей имерилип, Каныбектин айтканын орундуууда* ‘genç kadınlar iyik gibi eğilerek, Kanıbek’in sözlerini yerine getiriyor’ (KRS I, 296; KTS I, 543; Etn.T, 22; KO, 58).

[< *i:k* ‘spindle, distaff’, EDPT, 99]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ийик, уршық* ‘e.a.’ (RKzS, 518), Kkalp. *ийик* ‘e.a.’ (RKS, 80), Nog. *уршык* ‘e.a.’ (RNS, 69).

Tarihî:

a. ET. *iyik* ‘e.a.’ (DTS, 166, 203, 260; DLT I, 226); OT. *iyik* ‘e.a.’ (AbuH, 38; İML, 162; SSTN I, 199).

⁸⁹⁰ Kırgızistan’ın Oş ve Celal Abad bölgelerinde şırdamal şeklinde kullanılır.

⁸⁹¹ bkz. şarpıldak

⁸⁹² Batı Türkçesinde ilk olarak Osmanlı döneminde tanımlanmıştır: *sırtak* ‘içi pamuklu ve yorgan gibi kareler hâlinde bastırılmış bez ve bundan yapılan giyecek, örtü’ (Neşri Târihi, 146).

b. *İyik* kelimesi ET. “kenar, dönüş” anlamında kullanılan *iy* kelimesinde tanıklanmıştır. Sevortyan, bu kelimenin arkaik biçiminin *iyig* > *ig* olması gerektiğinin altını çizerek (ESTY, 337). Räsänen, *iyig* biçiminin *ik*’ten oluşmuş olduğunu ileri sürer (VEWT, 164). Bu durumda kelimenin kökü *ik/ig* olabilir, daha sonra ünlü türemesi meydana gelmiştir: *iyik* > *iyig*>*iig*>*ig*? *İg* kökü de *iy-* (ipi eğirmek) ile ilgili olabilir. A.T. Kaydarov, *iy-* “dönmek, döndürmek” + *ik* (*kaş+ık, kür+ök, tay+ak*) şeklinde ele alıp kelimenin kökünün *i-*, *iy-* olabileceğini dile getirir (Қайдаров, 1987: 14). Seydakmatov, “yünün inceltilerek ip haline getirmeye yarayan nesne” anlamında kullanılan kelimenin kökünü “eğmek” anlamında kullanılan *iy-* fiiline bağlıyor. Bu fiile isim yapım eki olan *+k* ekinin eklenerek *iyik* kelimesini oluştuğunu dile getirir (KES, 115; KTT, 92).

kıñarak/кыңарак

“Keçe kesmeye yarayan büyük bıçak”: *кыңаракта кын жок* ‘*kıñırak* körelmiş’ (KRS I, 491; KEBS, 179).

[< *kıñra:k* < **kıñra-* < *kıñır* ‘in the sense of something curved or something which cuts crookedly’, EDPT, 639]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

saboo/сабоо

“Yünü vurarak işlemeye yarayan alet, ince çubuk” (KRS II, 120; KEBS, 256).

[< *sa:ğ* ‘the sticks with which wool is processed’, EDPT, 803]⁸⁹³

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *sağ* ‘yün atmak, yün kabartmak için kullanılan çubukların adı’ (DLT III, 154); OT Ø

⁸⁹³ Söz konusu kelime hapaks kelime olarak verilmiştir. Belki de alıntı olabileceği dile getirilmiştir. Kırgızcadaki *-b-* sesi anlaşılmasayan durumdur.

b. Hapaks olarak belirtilen bu kelimenin alıntı olabileceği dile getirilmiştir (EDPT, 803). Moğolca *savaa* ‘e.a.’ biçimi ile karşılaştırılmıştır (KTT, 82).

şoona/шоона

Kırgızcada “keçe veya çuval hazırlığında kullanılan kalın yün ip” anlamında kullanılan kelimedir: *Байбиче бир түрүм шоона алып келчи* ‘Hanım, bir yumak *şoona* getir’ (KRS II, 114; KTS II, 138). *Şoona* keçe halının kenarlarını ve oyalarını eklemek için de kullanılır (KO, 235).

[< M. *noos(on)* ‘yün’, MRS, 272]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Moğolca *nooson* ‘yün’ kelimesinin *nooso* kısmı metateze uğrayarak Kırgızcaya *şoona* şeklinde geçmiştir: *nooson* > *nooso* > *soono* > *şoono* (KES, 260).

tıbt/тыбыт

“Yün, tüy”⁸⁹⁴: *ак куунун тыбытындай жумушак* ‘beyaz kuğunun tüyü gibi yumuşak’ (KRS II, 289).

[< **tıbt*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁸⁹⁴ Kırgızcanın Güney ağzında aynı anlamda *çöböğö* kelimesi kullanılır.

12. “YİYECEK VE İÇECEKLER” İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

Giysi ve yaşam alanlarının yanı sıra yiyecek-içecek isimleri de sağlam zemine sahip olan bir leksik gruptur. İnsanların kendi elleriyle yaptığı yiyecek-içecekler kolay kolay kullanım dışına çıkmamıştır. Çeşitli sebepler zemininde farklı milletler ile oluşan ilişki neticesinde milli tadlara yeni yemek çeşitleri de eklenmiş, böylece yiyecek-içeceklerle ilgili kelime hazinesi de gelişmiştir. Bunun yanında eskiden sık kullanılan bazı yemek çeşitleri zamanla unutulmuş, yerini yeni tadlara bırakmış veya aynı yemeğe farklı lezzetler eklenerek isim değişmesi meydana gelmiştir.

Maddi kültür varlığıyla ilgili olan söz varlığı belli bir topluluğun dili ile ilgilenen dil bilimcilerin yanı sıra bu toplumun tarihi ve etnografisi ile ilgilenen her araştırmacıyı ilgilendiren konudur. Yiyecek ve içecek terminolojisi diğer etnografik terimlere göre daha statik bir fonsksiyona sahiptir. İnsanın yaşam standartı yükselebilir, onunla eşzamanlı olarak yaşam alanı, orada kullanılan eşyalar, giyim-kuşamı vs. değişebilir, ama damak tadı kolay kolay değişmez. Yiyecek ve içeceklerin bulunduğu kap-kacak değişebilir, ama tat aynı kalır. Farklı milletler ile olan temas neticesinde geleneksel yiyecek ve içeceklerin listesi çoğalır, ama genel damak tadı özelliği kendini korur. Zira Hint mutfacı denildiğinde eskiden bu yana hep bol baharat, Japon mutfacı denildiğinde deniz ürünleri vs. akla gelir. Zamanla hayat standartına bağlı olarak bazı yemek çeşitleri unutulmuş olsa da, isimleri benzer yemeğin ismi olarak varlığını korumuştur. Örneğin Kırgızca Türkçesinde aş kelimesi eskiden belirli bir yemeğin adı ise, zamanla tüm yiyecek-içeceklerin genel adı olarak kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca aynı kelime folklorik bir terim olarak da tanıklanmaktadır: ölen birinin ölüm tarihinden kırk gün geçtikten sonra verilen yemeğe de aş denir. Aş kelimesiyle eş anlamda kullanılan azık-tülük kelimesi de kullanılır. Kırgız mutfacının ana maddesi süt, et ve undur. Bu kelimeler Türk lehçelerinin neredeyse tamamında farklı fonetik değişiklikleri haiz aynı anlamda kullanılmakta ve Eski Türk yazıtlarından beri tanıklanmıştır. Kırgız geleneksel yemekleri halen güncelliğini yitirmemiştir. Çalışmanın bu bölümünde Kırgız Türkçesinin bozkır kültüründe var olan ve günümüze kadar gelen yiyecek ve içecek terminolojisi ele alınacaktır.

12.1. ‘Yiyecekler’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

açıtki/ачыткы

“Hamur ve içecekler için kullanılan maya”: *ачыткы сурап келсең, Сапар сага сонун жарма жазап берет* ‘maya getirirsen, Sapar sana çok lezzetli *carma* (bir çeşit mayalı içecek) yapar’ (KTS I, 140; KEBS, 48).

[< **açı-** (< *açı-* ‘to make something bitter or sour’, EDPT, 21) + **t-** + **kı**]

+*t-*.⁸⁹⁵

+*kI*.⁸⁹⁶

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *ашытқы* ‘e.a.’ (KzTTS, 77).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

akşak/акшак

“El değirmeninde iyi öğütülmeyen hububat; arpa, saman”: (KRS I, 40; KTS I, 67).

[< **ak** (< *āk* ‘white’, EDPT, 75) + **şak?**]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

aş/aш

“Yemek; varlık; ölü için dağıtılan yemek; pilav; küçük, yuvarlak sarı meyve”: *аш көп болсо, каада көп* ‘yemek, mal-varlık çok olursa saygınlık da o kadar olur’ (KRS I, 83; KTS I, 141); *арбытпас белем ашыңды* ‘yiyeceğini arttıırırdım’ (M.I, 620, 1180, 2171).

[< *a:ş* ‘food’, EDPT, 253]

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. Kkal. Nog. *ac* ‘e.a.’ (ESTY, 210).

Tarihî:

⁸⁹⁵ bkz. tegirtmek

⁸⁹⁶ bkz. kaykı

a. ET. *aş* ‘e.a.’ (DTS, 61; EUTS, 23; DLT I, 80; KB, 30); OT. *aş* ‘e.a.’ (KW, 43; NF, 11; AH, 297; MM, 200; İM, 503; DM, 72; GT, 206)⁸⁹⁷

b. En eskicil anlamının ‘bitki ve et çorbası’ ve ‘kurban yemeği’ olması gerektiği yönünde ifadeler dile getirilmiştir (Gabain, Hü.177). Türk dünyası coğrafyasında günümüzde de bu yönde semantik dağılım var. Kelimenin ‘pılav’ anlamı Çağatay döneminde görülmeye başlamıştır.⁸⁹⁸ Kelimenin bu tarihten itibaren görülmeye başlaması söz konusu kelimenin alıntı olabileceği yönündeki düşünceleri pekiştirmiştir. Nitekim bazı kaynakalarda Farsça dillerden alıntı olabileceğini (< F. *āş*) veya Sanskritçeden *prātarāça* ‘kahvaltı’ ve *sayamaça* ‘akşam yemeği’ kelimelerinde görülen *āça* kelimesinden gelişmiş olabileceği dile getirilmiştir (ESTY, 210; SGTY (L), 455; VEWT, 29; ESÇY, 38). Ramstedt, Türkçe *aş* ‘yemek, ekmek’ kelimesini Korece *al* ‘buğday, çekirdek’ kelimesiyle karşılaştırmıştır. Brockelman da Altay kökenli olduğunu var saymıştır (OGM, 18). Doerfer, Altay kökenli olduğunu ifade ediyor, ama açıklamalarının sonunda Farsça dillerden alıntı olabileceğine de işaret ediyor (TMEN II, 59).

atala/атала

“Un veya bir çeşit kepekten yapılan içecek; hayvanlara verilmek üzere hazırlanan arpa, mısır lapası; boza mayası”: *сүйбөгөнгө суйук атала берем* ‘sevmediğine sulu *atala* verir’ (KRS I, 78; KTS I, 130; KEBS, 45; ES, 33).

[< F. *اتاله* ‘a kind of porridge’, MED, 12]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *атала* ‘e.a.’ (KzTTS, 66).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁸⁹⁷ ET’de “külde pişirilen bir çeşit yemek” anlamında *esberi* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 141)?

⁸⁹⁸ Sevortyan vd. üzerinde durulan kelimenin “aş” anlamının sadece Azerbaycan, Kumık, Özbek ve Uygurcada kullanıldığını yanlış olarak ifade etmiş, dolayısıyla bu anlamın Farsçanın etkisi ile oluştuğunu belirtmiştir. Hâlbuki Kırgız ve Kazakçada da bu anlam korunmuştur.

azık/азык

“Azık” (KRS I, 27; KTS I,): *азыгын жанга байлашып* ‘yiyecek-içeceğini ata bağlayıp’ (M. II, 4866).

[< *azuk* ‘food; food for a journey’, EDPT, 283]⁸⁹⁹

Eski Türkçe –z/-z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*

Bunun yanında söz konusu kelime düzlük-yuvarlaklık uyumu tanıklanmıştır.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkal. Nog. *азык* ‘e.a.’ (ESTY, 98).

Tarihî:

a. ET *azuq* ‘azık, katık’ (ETY, 767; DLT I, 66; OY, 125; KB, 50); OT. *azıh* ‘e.a.’ (KW, 46); *azık* ‘e.a.’ (AH, 187; MM, 202, NF, 7; İML, 188), *azuq* ‘e.a.’ (KE, 23; HŞ, 375; İM, 505).⁹⁰⁰

b. Doerfer, Farsçada ‘yanı’ anlamında geçen *āzuqā* kelimesini Türkçe alıntı olarak belirtmiştir (TMEN II, 56). Ancak, Sevortyan söz konusu kelimenin sonundaki ünlüye dayanarak şüpheli olduğunu ifade etmiştir (ESTY, 98). Radlov’un sözlüğünde tanıklanan *azuka* biçimi Çağatay dönemine aittir (OSTY I, 572) ve muhtemelen geri ödünçlemedir. Bazı kaynaklarda köken bilgisi verilmemiştir (VEWT, 33).

bal/бал

“Bal” (KRS I, 102): *бал, шекерге карабайт* ‘bal, şekere bakmaz’ (M.I, 1319, 1666, 8587).

[< HA. *ba:l* ‘honey’, EDPT, 330]⁹⁰¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkal. Nog. *бал* ‘e.a.’ (ESTY, 47).

Tarihî:

⁸⁹⁹ Bu kelime Eski Türkçedeki ilk hecede *a* sesinn Kırgız Türkçesinde korunduğunu gösteren örneklerdendir.

⁹⁰⁰ Eski Türkçeden günümüz Kıpçak dillerine *u > i* değişmesi sıkça görülür. Bu ses değişiminin nedeni tam olarak açıklanmış değildir (SİGTY, 1984: 69). İncelenen kelime düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir.

⁹⁰¹ Bu kelime Eski Türkçedeki ilk hecedeki *a* sesinn Kırgız Türkçesinde korunduğunu gösteren örneklerdendir.

a. ET. *arı yagı* ‘bal’ (DLT III, 156), *bal* ‘bal’ (CTD, 64; EDPT, 330; DTS, 79); OT. *bal* ‘arı balı’ (Kİ, 14; KW, 139; ME1, 433⁹⁰²).

b. Söz konusu kelimenin kökü net değildir. Hint-Avrupa dillerinden eski bir alıntı kelime olduğu ve kelime başındaki *m-* sesinin başta olması mümkün olmadığı zamanlarda alıntılandığı dile getirilmiştir (EDPT, 330; ESTY, 47; KWb, 30), ayrıca Çince kökenli olabileceği de ileri sürülmüştür: > Çin. *miet* (VEWT, 59).

beşbarmak/бешбармак

“İnce doğranmış et ve elde hazırlanmış ince makarnanın karıştırılmasıyla ele edilen Kırgız milli yemeği” (KRS I, 111; KEBS, 67).

[< **beş** (< *be:ş* ‘five’, EDPT, 376) + **parmak** (< *barmak* ‘parmak’, KW, 51)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelime bu morfosemantik biçimde hiçbir tarihî dönemde tanıklanmamıştır. Ancak iki kelimededen meydana gelen bu terimi ayrı ayrı olarak ele aldığımızda *beş* kelimesi ET. döneminden, *parmak* kelimesi ise OT. döneminden itibaren görülmeye başlamıştır. Bu yemek çeşidinin bu şekilde adlandırılmasının sebebi yemeğin çatal veya kaşık ile değil el ile yani beş parmak ile yenmesi olabilir. Yalnız, Ar. *şışbarak* kelimesi ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

bıcı/быжы

“Yeni kesilmiş hayvanın ciğerlerinin çiğ olarak ezip, hayvan yağının ince ince doğrayıp içine soğan, bazen de pirinç ekleyip baharatlarla karıştırdıktan sonra kalın bağırsağa koyarak pişirilen yemek” (KRS I, 170⁹⁰³; KTS I, 290; KEBS, 78).

[< **bıcı*] ⁹⁰⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

902 Moğolca listede verilmiştir (ME1, 433)

903 Yudahin, söz konusu kelimenin tanımında “ince kesilmiş ve hafif kavrulmuş ete pirinç veya unun eklenmesiyle yapılan sucuk” diye yanlış açıklamıştır.

904 Kırgızcada kalabalık bir şeyi belirtmek için *bıcı bıcı* kelimesi kullanılır. Yemeğin adı da buradan gelmiş olabilir.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁹⁰⁵

bılamık/быламык

“Genellikle küçük çocuklar için unun terayağda kavrulup şeker eklenmesiyle yapılan mama çeşidi”: *билемин түн уктабай эмизгенин, кант кошуп ак быламык жегингенин* ‘biliyorum geceleri uyumadan emzirirdi, şeker ekleyip *bılamık* yapıp yedirirdi’ (KTS I, 268).

[< *bulğama* ‘gruel’ EDPT, 338]

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *быламык* ‘lapa’ (KzTTS, 161); Kkal. Nog. *быламык* ‘lapa’ (ESTY, 143).

Tarihî:

a. ET. *bulğama* ‘yagsız acısız baharatsız (yemek)’ (DTS, 122; DLT I, 491)⁹⁰⁶; OT. *bulamak* ‘bulamaç’ (NF, 14; ME1, 236), *bulamaç* ‘e.a.’ (DM, 15).

b. *bulamaq//bulamıq* kelimeleri *bula-* ‘karıştırmak’ fiilinden gelişmiş kelimelerdir (OGM, 84; KWb, 60⁹⁰⁷).⁹⁰⁸ Doerfer, *bulamak* ve *bulamaç* fiillerinin farklı kökenden geliştiğini ileri sürerek söz konusu kelimeyi bulak kelimesinde görülen *bula-* ‘akmak’ fiiline bağlayarak yanlış yapmıştır (TMEN II, No: 770).

boorsok/боорсок

“Küçük dörtgen biçiminde kesilen orta incelikte açılmış hamurun eskiden hayvan yağında kavrulmasıyla yapılan hamur işi” (KRS I, 145; KEBS, 73; ES, 59).

[< ***boor** (< *bağır* ‘the liver’, EDPT, 317) + **sok**]

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *баурсак* ‘e.a.’ (KzTTS, 117); Kkal. Nog.

Tarihî:

905 DLT’de ‘sucuk; karaciğer, et ve baharat karıştırılarak doldurulan ve pişirildikten sonra yenen bağırsak (bumbar) dolması’ anlamında *soktu* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 416).

906 Ayrıca bu dönemde “pişmiş buğday ile badem içi üzerine bal ve süt ile yapılmış bulamaç dökülerek meydana getirilen bir yemek” anlamında *bulıstı* (DLT I, 423) ve ‘yağsız ve tatsız bulamaç’ anlamında *bulgama* (DLT I, 491) kelimeleri tanıklanmıştır.

907 Kalmukçada *bulmıG* ‘tereyağlı un çorbası’ (KWb, 60).

908 Görüldüğü gibi bu yiyecek maddesi, adını pişirme sırasında yapılan işlemden almıştır. Bugün de Kırgızca ölçünlü dili ve ağızlarında bulama işleminin yapıldığı pek çok yiyecek içecek maddesine bu isim verilmektedir.

a. ET Ø; OT. *baursak* ‘e.a.’ (OSTY IV, 1433).

b. Söz konusu kelimenin kökü *bağır* ‘ciğer, iç organlar’ kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Ancak bu durumda semantik bir tutarsızlık dikkat çekmektedir (ESTY, 22). Yani ‘hamur işi’ çeşidinin ‘iç organlar’ ile ilişkilendirilmesi mantığa uymadığı dile getirilmiş ve Avrupa dillerinden alıntı olabileceği fikri ileri sürülmüştür: < Fr. *pfite*, Engl. *paste*, *pasta*, *pastry*. Ancak bu yaklaşım hem fonetik, hem semantik açıdan belirsizlikleri içermektedir. Muhtemelen bu kelimenin ‘iç organ’ ile olan semantik bağı eskiden her türlü yemek çeşidinin hayvanın iç yağı ile yapıldığı göz önünde tutulursa, *boorsokun* da bu yağda yapıldığı dikkate alındığında semantik bağ anlaşılır hale geliyor.

bortoşo/боптошо

“Etin iri iri kesilerek suda pişirilen sulu yemek, etli çorba” (KRS I, 147⁹⁰⁹; KTS I, 252).

[< **bortoşo*]⁹¹⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

botko/ботко

“Birkaç tahılın karıştırılmasıyla pişirilen lapa”: *жалгыз тартуу ботко болбойт* ‘bir çeşit tahıldan lapa olmaz’ (KRS I,148; KTS I, Etn.T,74).

[< **bot-** (< **but-/buta-* ‘мешать’ ESTY, 201⁹¹¹) + **ko**]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ботқа* ‘e.a.’ (KzTTS, 139); Kkal. Nog. *ботқа* ‘e.a.’ (ESTY, 201).

Tarihî:

a. ET Ø⁹¹², OT Ø

909 KRS’de “az etli çorba” olarak açıklanmıştır.

910 Kırgızcada ‘iri’ anlamını içeren *borço-borço* ikilemesi kullanılır.

911 Tatar ağzlarında *bota-* ‘karıştırmak’ anlamında kullanılan kelimedir.

b. Moğolca *budagan* ve Kalmukça *budan* ‘un yemeği’ kelimeleriyle karşılaştırılmıştır (KWb, 63). Kalmukça *butḡāḡp* ‘karıştırmak’ fiili ile ilişki kurulmuştur (VEWT, 82; ESTY, 201; Stanchowsky 1995: 12).

börtmө/бөртмө

“Kavrulmuş buğdaya sıcak sütün eklenmesiyle yapılan yemek” (KRS I, 153; KTS I, 261)⁹¹³.

[< **börtmө*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cagana/жагана

“Misafire gündüz vaktinde verilen hafif yemek çeşidi veya akşamdan kalmış pişmiş et”: *жалаң кылыч байланган, жагана жеп чайланган* ‘kılıcını bağlanmış, *cagana* yiyip keyiflendi’ (KRS I, 210; KTS I, 381; ES, 79)⁹¹⁴.

[< **cagana*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

calçıman/жалчыман

“İnce doğranmış ekmek ile yağın karıştırıp yendiği yemek çeşididir” (KRS I, 224; Etn.T,105)

[< **calçıman*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жал* ‘e.a.’ (KzTTS, 254).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

912 ET’de “buğday ve arpa unu gibi şeyler karıştırılarak yapılan yemek” anlamında *awzuri* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 145).

913 Bu sözlükte “nakış türü” olarak belirtilmiştir. Bu nakış türü, kumaş üzerinde kabark duruyor. İsmi de bu görüntüsünden dolayı almıştır. Muhtemelen, bu anlam sonradan ortaya çıkan ikincil anlamdır.

914 *Cagina* şeklinde de kullanılan terimdir.

cañımal/жанчымал

“Ceviz kabuğunun içine ezilmiş buğday, mısır koyularak hazırlanan kuru yiyecek” (KRS I, 229⁹¹⁵; KTS I, 415; KEBS,105)

[< ***cañı-** (< *cañıuu-* ‘ezmek’, KTS I, 400) + **mal**]

+*mal*:⁹¹⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁹¹⁷; OT Ø

captı/жапты

“Kazanda yapılan ince ekmek, pide” (KRS I, 232).

[< **cap-** (< *yap-* ‘to cover’, EDPT, 870) + **tı**]

+*tı*: Kıpçak Türkçesi döneminden itibaren tanımlanan bu ek (KpTG, 36) Kırgızcada yer adları yapımında tanıklandığı gibi⁹¹⁸ araya /n/ sesinin eklenerek kullanıldığı biçimler sıklıkla görülmektedir (KTG, 140).⁹¹⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁹²⁰

cayıbaş/жайыбаш

“Yağda kavrulmuş hamur ve yoğrudun karıştırılmasıyla elde edilen yiyecek” (KRS I, 216).

[< **cayıbaş*]

Korpustaki diğer lehçeler:

⁹¹⁵ KRS’de “kavrulmuş buğday ve yağdan oluşan yemek” şeklinde açıklanmıştır.

⁹¹⁶ bkz. sırmal

⁹¹⁷ ET’de bu fiil *cañıu* ‘erişte hamuru açılan oklava’ kelimesinde görülmüştür (DLT I, 417).

⁹¹⁸ *Çırpıktı, Bürgöndü...* (Кудайберген 1980: 95)

⁹¹⁹ *cartı, bıştı, aldı-berdi...* (Кудайберген 1980: 80)

⁹²⁰ ET’de ‘buğday ve arpa unu karıştırılarak yapılan ekmek, karışık ekmek’ anlamında *awzurı* kelimesi tanımlanmıştır (DLT I, 145). EDPT’de *avru:zı* ‘mixed food’ şeklinde tanımlanmış ve hapaks olarak ifade edilmiştir (EDPT, 15). DTS’de de ‘buğday ve arpa unundan yapılan yemek, lap’ biçiminde geçmiştir (DTS, 71).

Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

caуvaş/жайваш

“Elde açılmış yufkanın ince ve uzun olarak kesilmesiyle yapılan makarnanın patatesle karıştırarak yapıldığı yemek çeşidi” (KRS I, 214).

[< *caуma aş* ‘açılmış hamur ile yapılan yemek’]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жая* ‘e.a.’ (KzTTS, 284).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cörgöm/жөргөм

“Koyun veya keçinin ak ciğer ve ciğerinin ince ince kesilerek bağırsakla örülerek yapılan yemek” (KRS I, 266; KTS I, 485; ES, 102).

[< **cörgö-** (< *yörge-* ‘to wrap up, to swaddle’, EDPT, 905) + **m**]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жөргөм* ‘e.a.’ (KzTTS, 312); Nog. *йөрме* ‘koyun etinden yapılan sucuk’ (ESTY, 235).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø ⁹²¹

b. Rasanen, *yorgamaç*, *cörgöm* ve *cörme* kelimelerini *yor-ga* ‘kıvrırmak, sarmak’ fiili ile ortak kökten geliştiği dile getirilmiştir (VEWT, 208). **Yör-* kökü Yakutça *sörüyö* < **yörüg* ‘at kılından yapılan yolluk’ ve Tatar ağızlarında tanıklanan *cürme* ‘örgü’ kelimesinde görülmüştür. Bu durumda *ör-* ve *yör-* fiilleri semantik benzerlik göstermektedir (ESTY, 235).⁹²²

921 Söz konusu kelime aynı morfosemantik yapıda tanıklanmamıştır, yalnız ET.’de ‘işkembe ve bağırsağın incecik kıyılarak bağırsak içinde kızartılması veya pişirilmesi suretiyle yapılan yemek’ anlamında *yörgemeç* kelimesi tanıklanmıştır (DTS, 276).

922 Habiçev, söz konusu kelimenin kökünü Karaçay-Balkar Türkçesinde tanıklanan *çüyür-* ‘kaplamak, döndürmek’ kelimesiyle ilişkilendiriyor: *cerme* < *çerge-* ‘döndürerek kaplamak’; Nog. *yorme* botka ‘iç yağlardan hazırlanan sucuk’, Tuv. *çereme* ‘e.a.’. Yegorov, Kafkas kökenli olabileceğini belirtmiştir: *Gruzin djorme* ‘e.a.’ vs.

cupka/жупка

“Yufkaların kat kat dizilireke aralarına süt ve tereyağın sürülmesiyle yapılan yemek”: *жупка үнөмдүү жана таттуу тамак* ‘cupka doyurucu ve lezzetli yemek’ (KRS I, 270; KTS I, 492; Etn.T, 114; ES, 105).

[< *yuvka* ‘bakes thin loaves’, EDPT, 874]

y- > c-:⁹²³

v- > p-: Kırgızcada genellikle Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde görülen bu ses değişimi Türkçe kelimelerde de görülmektedir.

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: a. ET. *yubğa/yuvğa* ‘katmer, yufka’ (DLT III, 27, 35)⁹²⁴; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin ‘ince’ anlamından yola çıkılarak bu adlandırma yapılmıştır (EDPT, 874; VEWT, 209).

cuugan/жууган

“Sütsüz yapılan sulu yemek” (KRS I, 271).

[< **cuugan*]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çakça/чакча

“Açılan hamuru ince ince kesip yağda kavurup sonra bala batırılarak yapılan tatlı çeşidi”(ES, 245).

[< **çakça*]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

923 bkz. camgır kagar

924 Ender rastlanan ses değişimi: *b>p*

çelpek/челпек

“Tereyağda yapılan ince ekmek; yuvarlak büyük *boorsok*⁹²⁵”: *эч болбосо, үйүңдө челпек кылар унуң жок* ‘evinde hiç olmazsa *çelpek* yapacak kadar un yok’ (KRS II, 357; KTS II, 1321).

[< *çalpak* < *çalpa*- ‘to thin thick dough by moistening it with water’, EDPT, 418]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çık/чык

“Pişmiş ve ince ince doğranmış ete koymak için içine kara biber, soğan eklenerek yapılan çorba”: *Айдай, эң мурун куйрук менен боорду чыгарып, кыя кести да, туздуу чык аралаштырып, меймандардын алдына койду* ‘Ayday, ilk önce kuyruk ile ciğeri çıkarıp, tuzlu *çık* ile karıştırıp misafilere ikram etti’ (KTS II, 1348; KRS II, 385; KEBS, 322).

[< **çık*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çuçuk/чучук

“Yağlı bağırsak; at bağırsaklarının içine et ve içyağın doldurulmasıyla yapılan sucuk”: *Жутаке, эки кесим чучукту кабатмай сугунду* ‘Cutake, iki dilim *çuçuğu* katlayarak ağzına atıverdi’ (KRS II, 378; KTS II, 1342; KEBS, 321).

[< *sugut* ‘guts’ EDPT, 806]

Kelime başındaki *s* > *ç*, *ş* (gerileyici benzeşme) değişimi Türk dillerinde sık görülen fonetik durumdur: *çanaç*, *çaç*...

⁹²⁵ bkz. *boorsok*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шұжық* ‘sucuk’ (RKZ, 561).

Tarihî:

a. ET *sugut* ‘pirinç, et ve baharatla doldurulmuş bağırsak; bumber’ (DLT I, 356); OT *suçuh* ‘bağırsak’ (KW, 225) ⁹²⁶

b. Sevortyan vd. karşılaştırmak üzere Farsça *şırdan* kelimesini de göstermektedir: F. *زیجک* ‘The intestines of a lamb stuffed with mince-meat, rice’ (PED, 633; ESTY, 354). Ayrıca, *sucuk* kelimesinin morfolojisini yaparken *su* ‘maya’ + *cuk* şeklinde veriyor (VEWT, 431; SGTY (L), 686).

çukuma/чукума

“Yuvarlak hamurların parmakla içeriye sokularak sütte pişirilen hamur işi” (KRS II, 375)

[< **çuku-** (< *çuku-* ‘bir şeyi herhangi bir yerinden iterek içeriye doğru delmek, bastırmak’, KTS II, 352) + **ma**]

+mA:⁹²⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø ⁹²⁸, OT Ø

çüçpara/чүчпара

“Hamurun içine kıyma koyularak kapatılıp suda pişirilen yemek” (KRS II, 380; KTS II, 1345).

[< *F. *çüçpara*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *tüşpara*

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

⁹²⁶ Bu morfosemantik biçimde tanıklanmamıştır, yalnız sucuk anlamında soktu ‘sucuk, karaciğer’ (DLT I, 416)/ OT. *suçuq* ‘e.a.’ (Kİ, 93) kelimeleri geçmiştir.

⁹²⁷ bkz. çıptama

⁹²⁸ ET’de “kurabiye biçiminde yapılan ekmek” anlamında *çukmın* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 444).

b. Arapça yemek ismi olan *şışbarak* kelimesi Farsçaya *joşpara* (< *joş*- ‘kaynatmak’+ *para* ‘vurmak’) şeklinde geçmiş ve X yy’dan sonra *gosh e-barreh* ‘kuzu kulağı’ şeklinde değişmiştir. Kırgız Türkçesindeki kullanımı eskicil kullanım olabilir. Fasmer, Rusça *şurubara* isimli yemeği değerlendirirken Kırg. *çüçpara* kelimesiyle karşılaştırmıştır (4, 490).

daam/даам

“Yemek; yemeğin tadı” (KTS I, 342).

[< Ar. طعم ‘вкус’, RAS, 97]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *ta‘ām* ‘yemek, içecek’ (TİEM 73 7v/8, RKT 33/16a2→KrTS, 877), OT. *ta‘m* ‘yiyecek’ (HŞ, 264).

et/эт

“Et” (KRS II, 468; KTS II, 1441).

[< *et* ‘meat’, EDPT, 43]⁹²⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkal. Nog. *эм* ‘e.a.’ (SGTY (L), 455).

Tarihî:

a. ET. *et* ‘et’ (DTS, 186; DLT I, 169); OT.

b. Ramstedt, Türkçe *et* kelimesini Mançuca *feten* ‘kumaş’, Korece *pathan* “nesne” kelimelerini karşılaştırmıştır (SKE, 193; ESTY, 311). Köken bilgisi çalışmalarının birçoğunda bu kelime üzerinde durulmamıştır (SSTTN I, 177; SGTY (L), 455; EDPT, 43; KW, 94; VEWT, 52).

ırıskı/ырыскы

“Yiyecek, rızık” (KRS I, 329; KTS I, 611).

[< A. رزق ‘средства к существованию’, ARS, 396]

929 Eski Türkçedeki ilk hecede e ünlüsü Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *iyen-*, *et*, *iyrim*, *kiyik*...

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT. *rızık* ‘yiyecek, rızık’ (NF, 442); *rızı* ‘e.a.’ (ME1, 314).

kalama/калама

“Kazanda yapılan ince ekmek; saçta yapılan yufka”: тетиги каламадан эле ооз тийгизгиле ‘oradaki *kalamanın* tadına baksınlar’ (KRS I, 329; KTS I, 611).

[< **kalama*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁹³⁰, OT Ø

kalca/калжа

“İyice pişirilmiş et; yeni doğum yapmış kadın veya hasta için iyice pişirilmiş et” (KRS I, 331; KTS I, 615).

[< ***kal** (< *kal-* ‘kalmak’) + **ca** (< *can* ‘can’)?]⁹³¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қалжа* ‘e.a.’ (KzRS, 286).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kamırturuş/камыртуруш

“Hamur mayası” (KRS I, 337).

[< **kamır** (< A. *ḥamîr*) + **tur-** (< *tur-* ‘to stand’, EDPT, 529) + **uş**]

+ *Uş*.⁹³²

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø, OT. Ø

930 DLT’de “közde pişirilen ekmek, közleme” anlamında *közmen* kelimesi tanıklanmıştır (DLT II, 27).

931 http://sauap.org/wp-content/uploads/2016/08/Kazahskie_Obryady_vospitaniya.pdf

932 bkz. konuş

b. Aynı morfosemantik biçimde geçmiyor, yalnız iki kelimedenden oluşan söz konusu kelimenin gövdeleri ayrı ayrı tarihî kaynaklarda geçmektedir (DLT II, 324; NF, 10; KE, 10).

katırma/катырма

“Kazanda veya saçta mayalanmamış hamurdan yapılan ince ekmek, yufka”: *Сейил калдайган чоң катырманы алып кирди* ‘Seyil, kocaman *katırmayı* alıp girdi’ (KRS I, 361; KRS I, 670; KEBS,147).

[< **katı** (< *katıg* ‘hard, firm, tough’, EDPT, 597) + **r-** + **ma**]

+*r-*.⁹³³

+*mA*.⁹³⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET. *katma* ‘ufalanmış ekmek’ (DLT I, 433), *yuga/yuvga* ‘yufka’ (DLT III, 27; EDPT, 602); OT Ø

kattama/каттама

“Aralarına kaymak veya tereyağ sürerek kat kat koyularak pişirilen ekmek” (KRS I, 359; KTS I, 667).

[< **kat** (< *kat* ‘a layer’, EDPT, 593) + **ta-** + **ma**]

+*tA-*.⁹³⁵

+*mA*.⁹³⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *qattama* ‘e.a.’ (KzTTS, 494).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

933 bkz. *agargak*

934 bkz. *çıptama*

935 bkz. *beldemçi*

936 bkz. *çıptama*.

kazı/казы

“Sucuk yapımında kullanılan semiz atın iç eti ve yağı”:⁹³⁷ *казы менен картага тойгонуңду ырдадың* ‘kazı ile kartaga doyduğunu söyledi’ (KRS I, 317; KTS I, 597).

[< *kazı* ‘the fat on a horse’s belly; sausage made from such fat’, EDPT, 681]

Eski Türkçe –z/-z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *казы* ‘e.a.’ (KzTTS,); Kkalp. Nog. *казы* ‘e.a.’ (ESTY, 189).

Tarihî:

a. ET Ø⁹³⁸, OT Ø

b. Türkçe *kazı* kelimesi Moğolca *karbiñ* ‘karın yağı’ kelimesiyle karşılaştırılmıştır (KWb, 24; SKE, 89; VEWT, 243). Ayrıca Moğolca *karbiñ* kelimesi Türkçe *karın* kelimesiyle de ilişkilendirilmiştir (KWb, 24). Bazı araştırmacılar bu eşleştirmeyi kabul etmemiştir (TMEN III, No: 1356). Tuvacada tanıklanan *kazı* ‘iç yağı’ ve *hırın* ‘karın’ kelimesi bu eşleştirmenin yanlışlığını kanıtlar durumdadır (ESTY, 189).

kerçöö/керчөө

“Göğüs eti” (KTS II, 75).

[< *M. *hersen* ‘göğüs eti’, KTT, 74]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kırgızca *kerçöö* ‘kesilen göğüs eti’ ve Buryat-Moğolca *hərsən* ‘mala, karkas’, Kır. *keskiç* ‘keski’ ve M. *hər-şəhə* ‘ufalamak, kesmek’ kelimelerinin

⁹³⁷ Kuzey Kıpçak lehçelerinde genellikle *kazı-karta* biçiminde kullanılır.

⁹³⁸ DLT’de “etliliktən insan karnındaki girinti ve çıkıntılar; at karnı içinden çıkan yağ” anlamındaki *kazı* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 223). Kırgızcada anlam değişikliğine uğramıştır.

kökenleri **her*, *ker*, *kes* ‘kesmek’ olmalı ki söz konusu kelime Türk ve Altay grubu dillerinde yaygın kullanılan kelimelerdir (KTT, 74).

kesme/кесме

“Hamuru ince açıp uzun uzun kesilen makarna” (KRS I, 381; KTS I, 699).

[< **kes-** (< *kes-* ‘to cut, cut off’, EDPT, 748) + **me**]

+*mE*.⁹³⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

keşit/кешит

“Nevruz için hayvan kafası, ayakları ve ince bağırsaklarından suda pişirilerek yapılan yemek” (KRS I, 385; KTS I, 702).

[< F. *keşit* KRS I, 385]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kıyma/кыйма

“İnce kıyılmış et, kıyma” (KRS I, 385; KTS I, 702).

[< **kıy-** (< *kıd-* ‘cut on a slant’, EDPT, 677) + **ma** (< *kıdma* ‘the name for a form of foodstuff so prepared’, EDPT, 677; ESÇY, 224]

+*mA*.⁹⁴⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Nog. kıyma ‘ev sucuğu’ (NRS, 238).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

939 bkz. çıptama

940 bkz. çıptama

kuymak/куймак

“İnce açılmış yufkayı birkaç parçaya ayırıp yağda kavrulan hamur işi”: *элден казан суран, куймак кылып берер элем* ‘insanlardan kazan isteyip, *kuymak* yapardım’ (KRS I, 438; KTS I, 804; Etn.T.169)

[< **kuy-** (< *kud-* ‘to pour out (a liquid)’, EDPT, 596) + **ma** (< *kuyma* ‘the name of a kind of cake made with butter’, EDPT, 677) + **k**]

+*mA*:⁹⁴¹

+*k*:⁹⁴²

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *куймак* ‘e.a.’ (Aİ, 305).

Tarihî:

a. ET. *kuyma* ‘yağlı ekmek’ (DTS, 464; DLT III, 173); OT.

b. **kuy-* fiiline bağlanmıştır (Aİ, 305; VEWT 296; EDPT, 677; TMEN III, No: 1587; OGM, 84).

köcö/көжө

“Darı, pirinç veya buna benzer hububatın kaynatılmasıyla yapılan sulu yemek” (KRS I, 414; KTS I, 755; KEBS,161)

[< *köce* ‘bir çorba çeşidi’(ESTY, 84)]

Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece hariç *e > ö* değişimi oldukça sık görünür: *köynök, köcö, özök, üyrön-* vs.

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *көже* ‘e.a.’ (KzTTS, 404); Kkalp. *гөже* ‘e.a.’ (ESTY, 85).

Tarihî:

a. ET. *köce* ‘çorba türü’ (ESTY, 84); OT Ø

941 bkz. çıptama

942 bkz. tarak

b. Araştırmacılar, söz konusu kelimenin alamorflarını vermiş, ama köken bilgisi vermemişlerdir (VEWT, 286; ESTY, 84). Yunanca kökenli olduğu da dile getirilmiştir: > Yun. *kokki* ‘dane, buğday’ (TETTL, 166).

kömöç/көмөч

“Ateşte veya fırında pişirilen pide ekmek”: *бирден-экиден көмөч нандарды тасмалга орошуп, энелер келишпүтү* ‘anneler, birer-ikişer *kömöç* ekmekleri sofraya sarıp geldiler’ (KRS I, 422; KTS I, 780; Etn.T.162; ES, 156).

[< **köm-** (< *köm-* ‘to bury’, EDPT, 721) + **öç** (< *kömeç* ‘bread baked in the ashes’, EDPT, 722)]

+Öç: ⁹⁴³

Kırgız Türkçesinde Eski Türkçedeki ilk hece hariç *e > ö* değişimi oldukça sık görünür: *köynök, köcö, özök, üyrön-* vs.

Kelime sonundaki –ç sesi sistematik korunmuştur: *köç, iç, uç, öç, çanaç...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *көмөш//көмбөч* ‘e.a.’ ; Kkalp. *көмәч//гөмөч* ‘e.a.’ (ESTY, 100).

Tarihî:

a. ET. *kömeç* ‘sıcak külde pişirilen çörek’ (DTS, 314); OT. *kemeç* ‘mayasız hamurdan yapılmış ekmek’ (KW, 137), *kömeç* ‘külde pişirilen çörek’ (KE, 14).

b. Eskiden ekmek çeşitlerinin kuma gömülerek yapıldığı dikkate alınarak söz konusu kelime birçok araştırmacı tarafından *köm-* fiiline bağlanmıştır (VEWT, 289; EDPT, 722; TMEN III, No: 1463; ESTY, 100; Stachowski 1995: 123; SGTY (L), 470). Disimilasyon yoluyla oluştuğu dile getirilmiştir: *kömeç < kömmeç //Kz. kömbeç < kömmeç* (EDPT, 722).

kuurdak/куурдак

“Yağda kavrulmuş et” (KRS I, 455; KTS I, 828).

943 bkz. iskek baylooç

[< **kuur-** (< *kağur-* < **ka:ğ-* ‘to parch, to bake, roast’, EDPT, 612) + **dak**]

+*dAk*:⁹⁴⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қыырдақ* ‘e.a.’ (KzTTS, 531).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelime bu morfosemantik yapıda tanıklanmamıştır, *kawurmaç* ‘bugday yagda kavrularak hazırlanan yiyecek’ (DTS, 438; EDPT, 613; DLT I, 493).

külazık/күлазык

“Uzun yol için hazırlanmış yiyecek”: *семиз жылкы сойдуруп, этин майда тууратып, аны аябай кургатып, күлазык камдайт* ‘semiz at kestirip, etini küçük küçük doğratıp, iyice kurutup *külazık* hazırlıyor’ (KRS I, 463; KTS I, 837; KEBS, 175).

[< **kül** (< *kül* ‘ashes, cinders’, EDPT, 715) **azık** (< *azuk* ‘food for a journey’, EDPT, 283)]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

külçö/күлчө

“Küçük yuvarlak ekmek” (KRS I, 464; KTS I, 840).

[< F. *kolūçe/kliçe* ‘yuvarlak ekmek, pirinç unundan yapılan kurabiye’ VEWT, 308]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *күлше* ‘e.a.’ (KTDS, 172); Kkalp. *гүлше* ‘e.a.’ (ESTY, 140).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

⁹⁴⁴ bkz. şarpıldak

b. Türkçenin ağızlarında *gilik/gülük* ‘küçük ekmek’; *külik* ‘küçük ekmek’; *külük* ‘külde yapılan ekmek’ şeklinde tanımlanan kelimeler Yunanca alıntı oldukları dile getirilmiştir (WGL, No: 325).

külçötay/күлчөтөй

“Et suyunda pişirilmiş geniş hamur parçaları” (KRS I, 464; KTS I, 840).

[< F. **külçe** (< F. *kolūçe/kliçe* ‘yuvarlak ekmek, pirinç unundan yapılan kurabiye’ VEWT, 308) + **tay** ‘büyük’]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanımlanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

mantuu/мантуу

“Buharda pişirilmiş içi etli hamur işi” (KRS II, 17; KTS II, 906)

[< Ç. *mántou* ‘buharda pişmiş ekmek’, ESTY, 30, KWb, 256; TMEN IV, 1739]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *манты* ‘e.a.’ (KzTTS, 282); Kkalp. *мэнти* ‘e.a.’

Tarihî: ET Ø; OT Ø

mastava/мастава

“İnce kıyılmış et ile pişirilen pirinç çorbası” (KRS II, 20; KTS II, 912)

[< F. *mastava*, KRS II, 20]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanımlanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

may/май

“Yağ” (KRS II, 10; KTS II, 897; ES, 174): *чайнаганы май болду* ‘çiğnediği yağ oldu’ (M.I, 76, 1057, 1664, 1667, 1669, 1670, 2945, 2945, 9670).

[< **may*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *май*, Kkalp. Nog. *сумай* ‘e.a.’ (ESTY, 13).

Tarihî:

a. ET Ø⁹⁴⁵; OT Ø

b. Çağatay döneminden itibaren tanıklanmaya başlayan bu kelimenin kökeni belli değildir (ESTY, 13; SGTY (L), 454). Rasanen de, Ramstedt gibi Korece, Fin – Ugor dillerinde tanıklanan biçimlerle ilişkili olabileceğini ileri sürmüştür (VEWT, 322). Vambery, *may* ve *yağ* kelimelerinin ilişkisini bulmak için Vengerce de tanıklanan *vaj* kelimesini öne sürmüştür (Vam. 213). Nemeth de bu yöndeki düşüncelerini paylaşmıştır.

mitan/мытан

“Tuzsuz, mayalanmamış sulu yemek” (KRS II, 48; KTS II, 954).

[< Ç. *mitan* KRS II, 48]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

momo/момо

“Buharda pişirilmiş tuzsuz, yuvarlak ekmek”: *ак момосун жечү элек* ‘beyaz *momosunu* yerdik’ (KRS II, 32; KTS II, 931).

[< Ç. *momo* KRS II, 32]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

945 DLT’de “et suyu yağı, tereyağı, kaymak” anlamında *kıyak* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 32).

nan/нан

“Ekmek” (KRS II, 53; KTS II, 961; ES, 186): *анпак кылган наны бар* ‘bembeyaz undan yapılan ekmeği var’ (M.I, 8088, 8749; M.II, 2046).

[< F. نان ‘хлеб’, RPS, 461]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *нан* ‘e.a.’ (KzTTS, 612); Kkalp. *нан* ‘e.a.’ (RKS, 1077).

Tarihî: ET Ø⁹⁴⁶, OT. *nān* ‘ekmek’ (KE, 129).

narın/нарын

“İnce doğranmış etli çorba”: *ак боз бээни сойдурун, тамак ичин кетсин деп, нарын тартып койдурун* ‘yemek yiyip gitsin diye ak boz atı kestirip *narın* yaptırıp sofraya koydurdu’ (KRS II, 54; KTS II, 963; KEBS, 232; ES, 186).

[< M. *nariyn* ‘ince’, KTT, 14]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

olobo/олобо

“Koyun ile keçi ciğerinin içini temizleyip, yağ ve süt ile doldurup yapılan yemek”: *союлган койдун өпкөсүн алып олобо жасоого киришти* ‘kesilen koyunun ciğerini alıp *olobo* yapmaya başladı’ (KRS II, 67; KTS II, 981).

[< **olobo*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

946 ET. döneminden beri ‘ekmek anlamında *etmek/ötmek* kelimesi kullanılmıştır (ET. DLT I, 165, KB 1191; OT. ME1, 167; KE, 213).

samsa/camca

“İçine et karışımının koyularak yapıldığı hamur işi” (KRS II, 131; KTS II, 1069).

[< F. سنپوساگ ‘börek’, PRS, 362]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *camca* ‘e.a.’ (KzTTS, 705)

Tarihî: ET Ø; OT Ø

serke/cepke

“Kıymız veya yoğurt ile karıştırılmış et çorbası” (KRS II, 146; ES, 203).

[< F. سرکه ‘sirke’, PRS, 373]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanımlanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *serke* ‘sirke’ (DLT I, 430), OT. *serke* ‘e.a.’ (KE, 559; ME1, 323).⁹⁴⁷

b. Kökeni ve alıntı yönü belli değildir (TMEN III, 246).⁹⁴⁸

sorpo/corpo

“Çorba” (KRS II,157): *сорпосун ичем жууда - деп* ‘çorbasını içeyim diye’ (M.I, 1404, 1405, 2332).

[< F. شورپا ‘суп’, PRS, 681]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *copna* ‘e.a.’ (KzTTS, 738); Kkalp. *шорпа* ‘e.a.’ (RKS, 987); Nog. *copna* ‘e.a.’ (RNS, 334).

Tarihî: ET Ø; OT. *şorba* ‘e.a.’ (KZL, 124; DM, 110; ME2, 181)

sümölök/сүмөлөк

“Tatlımsı koyu buğday lapası” (KRS II, 161, 173; KTS II, 1113).

[< F. سمنو ‘сумалык’, PRS, 371]

⁹⁴⁷ Söz konusu kelime tarihi lehçelerde sadece “sirke” anlamında tanımlanmıştır, Kırgızcadaki semantik kullanım söz konusu değildir.

⁹⁴⁸ M. serh

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁹⁴⁹, OT Ø

şalpañ kulak/шалпаң кулак

“Hamurlarının geniş geniş kesilerek et ile karıştırılarak hazırlanan yemek” (KEBS, 324).

[< **şalpañ** ‘aşağı sallanan kulak için söylenen tabir’ + **kulak** ‘kulak’]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

şaşlık/шашлык

“Şişlere geçirilerek kızartılan et” (KTS II, 1165)

[< **şaş** (< *şış* ‘sivri’) + **lık**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tamak/тамак

“Yemeklerin genel adıdır” (KRS II, 199; ES, 212): *баука тамак жарабайт* ‘başka yemek gitmez’ (M.I, 1320, 2068, 2081, 2486, 8160, 10470).

[< *tamğa:k* ‘food’, EDPT, 505]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *тамақ* ‘e.a.’ (KzTTS, 459); Kkalp. *тамақ* ‘e.a.’ (RKS, 52); Nog. *тамак* ‘e.a.’ (NRS, 330).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin Türk lehçelerindeki *damak//tamak//tamam* şeklindeki alamorfları kökünü *tam-* ya da *tama-* köküne dayandırmayı ön

949 DLT’de ‘tatlı’ anlamında *süçik* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 154). Bu kelime OT’de *süçi* biçiminde aynı anlamda tanıklanmıştır (ME3, 179).

görmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından semantik uyumsuzluğu dikkate alınmaksızın *tam-* ‘damlamak’ köküne bağlanmıştır (EDPT, 505). Bazıları tarafından ise kök *tañ* < *tañday* ‘damak’ biçiminde tespit edilmiştir (OGM, 3; ESTY, 142). Bazıları ise Arapça alıntı olduğunu ifade etmişlerdir: < F. *dāmāg* < A. *dīmag* (SSTTN I, 376; OSTTN,). Ancak Eski Uygurcada tanıklanan *tamgak* biçimi bu durumu çürütmektedir. Ayrıca Türkçede eşzamanlı olarak *dimağ* kelimesi de kullanılmaktadır. Altay dilleri ailesine mensup dillerindeki kelimeleriyle eşleştirilmiştir (EWTS, 166; VEWT, 460).

tandır/тандыр

“Taştan örülerek yapılan çukur haline getirilmiş fırının kenarlarına yapıştırılarak pişirilen ekmek çeşidi” (KRS II, 244; KTS II, 1191).

[< *Sami. *tinuru* ‘kumun içinde ateş yapılarak yapılan ekmek’]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *tandır* ‘e.a.’ (KzRS, 354)

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *tamdır* ‘ekmek’ (İML, 163), *tandûr* ‘e.a.’ (NF, 29; HŞ, 269), *tennûr* ‘tandır, fırın ocak’ (KE, 623; HŞ, 426).

b. Söz konusu ekmeğin ilk olarak Mezopotamya’da ortaya çıktığı ve Doğu Sami dillerinde *tinuru* biçiminde kullanıldığı belirtilmiştir.⁹⁵⁰

tokoç/токоч

“Yuvarlak ekmek” (KRS II, 244; KTS II, 1191).

[< *tokaç* ‘a loaf or cake’, EDPT, 467]

Eski Türkçedeki ilk hece hariç *a* > *o* değişmesi Kırgız Türkçesine özgü yaygın bir fonetik değişimdir: geniş yuvarlak ünlüyü geniş yuvarlak ünlü takip eder: *kotor-*, *cogot-*, *orgok* vs.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

⁹⁵⁰ *tandır/мандыр* kelimesinin etimolojisi ve kullanıldığı coğrafyalar için bkz. ochagi.su

Tarihî:

a. ET. *tokaç* ‘yuvarlak ve yassı ekmek’; OT Ø

b. Kelimenin kökünün *tok* olabileceği dile getirilmiştir (EDPT, 467).

tüştük/түштүк

“Öğle yemeği” (KRS II, 288; KTS II, 1238).

[< **tüş** (< *tüş* ‘a halt on a journey; thence, since a halt is normally midday, it came’, EDPT, 559) + **tük**]

+*tÜk*.⁹⁵¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

un/ун

“Un” (KRS II, 298; KTS II, 1200).

[< *uun* < *uwn* < *uv-* ezerek öğütmek, kırıntı haline getirmek + *ın*?]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *un* ‘e.a.’ (KzRS, 342)

Tarihî: ET. *un* ‘öğütülmüş tahıl, kırıntı’ (DLT), OT. *un* ‘e.a.’ (NF, 107; İML, 163; KE, 669).

ustukan/устукан

“Misafirlere ikram edilen et”: *чоң эне баш табактан устукан алды* ‘büyükanne büyük tabaktan et aldı’ (KRS II, 310; KTS II, 1261).

[< F. استخوان ‘кость’, RPS, 283]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁹⁵¹ bkz. beldik

ürüm/үрүм

“İnce ince doğranmış haşlanmış et” (KRS II, 326; KTS II, 1280).

[< *ürüm]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanımlanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

12.2. ‘İçecekler’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

arak/apak

“Maden suyu” (KRS I, 65; KTS I, 110).

[< A. عرق ‘водка’, PRS, 82]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *apacan* ‘e.a.’ (KzTTS, 53).

Tarihî: ET Ø, OT. *rāḥ* ‘şarap’ (MN, 352).

araşan/apашan

“Maden suyu” (KRS I, 65; KTS I, 110).

[< Sans. *Rasāyana* ‘Tanrı içeceği’, KTT, 89]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *apacan* ‘e.a.’ (KzTTS, 53).

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. M. *arşıyan* ~ *arasiyan* ~ *rasiyan* ‘maden suyu’ (Vladimirtsov 1920: 220; MED, 651, 49; VEWT, 23), Kalmukçaya *arcan* biçiminde geçen bu kelime Sanskritçeden Türkçeye, Uygurca vasıtasıyla girmiştir (Boronov 1994: 71-73; ESTY, 168).

bozo/ᠪᠣᠵᠤ

“Kırgızların en eski alkol gücü olan buğdaydan yapılan içecek, şarap” (KRS I, 138; KTS I, 239; KEBS,72)

[< M. *bozo* ‘buğday içkisi’,]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *ᠪᠣᠵᠤ* ‘sarhoşluk veren içecek, boza’ (ESTY, 173).

Tarihî:

a. ET Ø⁹⁵²; OT. *boza* ‘e.a.’ (KZL, 105), *buza* ‘hurmadan yapılan şarap’ (Ed-Dürr. III, 33).

b. Kelimeye ilkin Kıpçak dil yadigarlarında rastlanır. Rusçaya Türkçeden geçmiştir (ESRY, 231). Moğolca alıntı olduğu dile getirilmiştir (KWb, 53, 64), ancak muhtemelen Moğolcaya Türkçeden geçmiştir. Farsçaya Türkçeden geçtiği dile getirilmiştir (TMEN II, 788; ESTY, 173; VEWT, 82)⁹⁵³. Hemen hemen bütün çağdaş Türk lehçelerinde bulunan *boza* içecek adı, her türlü tahıldan yapılabilen bir tür alkollü içeceği karşılar. İlk bakışta, morfolojik olarak, **boz-* “fermente etmek; özünü tahrip etmek” şeklinde anlamlandırılabilir olan fiilin *-a* fiilden isim yapan ek vasıtasıyla türetildiği bir görüş olarak savunulabilir (*boza* < **boz-a* < **buz-*). Kelimenin hangi kökenden geldiği hususu oldukça tartışmalıdır. Farsçada, *būzah* “a kind of beer” (Ramdhun 1841: 31); *bozā* “beer” (Johnson 1852: 258) şekilleri kaydedilmiştir. Bugün çeşitli dillerde kullanılan *beer*, *bier*, *bira* ... gibi kelimelerin, *boza* şeklinin /r/’li varyantları olarak geliştiği de düşünülebilir. Doerfer, *boza*’nın Türk diline komşu olan dillerdeki kullanımları üzerinde durarak, kelimenin kültürel geçiş yollarını tespit etmeye çalışmış ve bu bağlamda ileri sürülen görüşleri tanıklarıyla belirtmiştir (TMEN II, 337-341, 788).

952 ET. döneminde *agartgu* ‘şerbet gibi buğdaydan yapılan içki, bir çeşit buğday birası’ kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 442). Ayrıca “buğday, darı, arpa gibi şeylerden yapılan içki; boza” anlamında *bekni* ve *buḡsum* kelimesi de tanıklanmıştır (DLT I, 434; DLT I, 485). Bunun yanında ‘içki, sarhoşluk veren şey’ anlamında *esrütgü* kelimesi tanıklanmıştır (RKT 30/63b1→KrTS, 304).

953 Buryat M. *bozo*, Oyrot M. *boz* ‘alkol içeceği’ (MED, 123).

carma/жарма

“Kabuksuz buğday, mısır, yulaf gibi tahılları önce yağda kavurup suda kaynatılmasıyla elde edilen koyu içecek”: *торсойгон кичиникей казанга Батыш жарма жасады* ‘Batış, küçük kazanda *carma* yaptı’ (KRS I, 235; KTS I, 430; Etn.T.106).

[< *yarma* ‘grain’ < **car-** (< *yar-* ‘split, something split’, EDPT, 809) + **ma**]

-*ma*: Eski Türkçeden bu yana işlek kullanılan fiilden isim yapım ekidir. Kırgız Türkçesinde de aynı görevde kullanılan yaygın ektir: *bas+ma*, *kuur+ma*, *sız+ma* (KTG, 79).

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.⁹⁵⁴

Tarihî: ET Ø⁹⁵⁵; OT Ø

çağır/чагыр

“Ayran; kımız, ayran veya süzme karıştırılmış çorba” (KRS II, 334; KTS II, 1296).

[< *çağır* ‘unfermented grape juice; wine’, EDPT, 409]

Korpustaki diğer lehçeler: Nog. *шагыр* ‘e.a.’ (NRS, 401).

Tarihî:

a. ET. *çağır* ‘üzüm suyu, taze şarap, şıra’ (DTS, 136; DLT I, 363)⁹⁵⁶; OT. *çağır* ‘şarap’ (ME1, 145; İML, 161); *çağır* ‘şarap’ (KW, 72; KZL, 106); *şağır* ‘e.a.’ (DM, 108).

b. Türkçeden Farsçaya چقر ‘taberne’, Moğolcaya *tsekr*, *cağır* şeklinde geçmiştir (TMEN III, 77, 1090). Türkçe kökenli ve yaşayan bir kelimedir: *çağ-* ‘vurmak, sersemletmek; yakmak, tutuşturmak’ fiilinin *-(ı)r* geniş zaman ekini alarak oluşturduğu yapının zamanla kalıcı bir isim haline geldiği görülüyor. *-ır* (< *-ur*) ekinin bünyesindeki düz-dar *ı* vokalinin dar-yuvarlak *u* vokalinden geliştiği

954 Korpumuzdaki lehçelerde ilgili kelime tanıklanmamış, yalnız Karaçay- Balkar lehçesinde geçmektedir. Karaçay-Balkarlar çeşitli lapa, çorba ve garnitürlere buğday, mısır, pirinç ve arpadan üretilen tahıllar kullanılır. Bu tahılların genel adı *carma* diye geçer.

955 ET.’de *agartgu* ‘serbet gibi buğdaydan yapılan içki, bir çeşit buğday birası’ kelimesi görülmüştür (DLT III, 442). Bu içecek adını, rengi dolayısıyla almış olmalıdır. Yukarıda da görüldüğü gibi, günümüzde de rengi nedeniyle adlandırılan çok sayıda besin maddesi bulunmaktadır.

956 Bu dönemde “şarap, içki” anlamında ayrıca *bor* (DLT III, 119; KB, 103) ve *esritgü/esritgü* ‘içki’ kelimesi tanıklanmıştır (RKT 30/63b1→KrTS, 304). Ayrıca *süçik* kelimesi de ‘şarap’ anlamında tanıklanmıştır (DLT I, 408).

savunulabilir ve kelimenin en eski şeklinin *çaqur* olduğu düşünülebilir. Muhtelif metinlerde *çagır* şeklinde de görülebilen bu ad, iç sesteki -q-'nın iki vokal arasında sedalılaştığını göstermektedir: $\gamma < q$ (ESTY, 136; EDPT, 409).

çagırmak/чагырмак

“Kımızdan yapılan içki; kımızın içki olmuş hali”: *кымыздан кылган чагырмак, мас болуп адам жыгылат* ‘kımızdan yapılan içki, insanı sarhoş edip düşürür’ (KRS II, 334; KTS II, 1296)

[< **çağır** (< *çağır* ‘unfermented grape juice; wine’, EDPT, 409) + **mak**]

+*mAk*:⁹⁵⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çay/чай

“Yeşik yapraklı bitkiden elde edilen içecek, çay”(KRS II, 334; KTS II, 1297): *ичерине чай алып* ‘içeriye çay alıp’ (M.I, 1267, 3070, 8090, 8159; M.II, 321, 546).

[< Çin. *ça* ‘yapraklarından içecek yapılan bir bitki, *camellia sinensis*; bu bitkiden yapılan içecek’, RKTS, 43]

Kelime başındaki s- sesi, Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *san*, *semiz*, *sol*...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *шай* ‘e.a.’ (KzTTS, 893); Kkalp. *чай* ‘e.a.’ (RKS, 1088); Nog. *шай* ‘e.a.’ (RNS, 401).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çiydem/чийдем

“Ayran” (KRS II, 362; KTS II, 1325).⁹⁵⁸

⁹⁵⁷ bkz. *tumak*

⁹⁵⁸ Kırgızistan’ın güney ağzlarında kullanılır.

[< *çiğdem* ‘moistsh, crocus’, EDPT, 414]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

ıçimdik/ичимдик

“Her türlü ıçecek; ıçki çeşitleri” (KRS I, 213; KTS I, 362).

[< **ıç-** (< *ıç-* ‘to drink’, EDPT, 19) + **im** + **dik**]

+*İm*: ET.den bu yana fiilden isim yapım eki olarak karşımıza çıkmıştır.

Günümüzde de aynı fonksiyonda kullanılmaktadır (GOT, 231; GTY, 127).

+*dlk*:⁹⁵⁹

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁹⁶⁰, OT.de söz konusu kelime *ıçim* ‘yudum, ıçilecek şey, ıçecek’ biçiminde tanıklanmıştır (NF, 173; KE, 262; HŞ, 352).

köörçök/көөрчөк

“Keçi, koyun sütünü kımız veya yoğurt ile mayalayıp yapılan ıçecek”: *беш эчкинин сүтүн саап, көөрчөк кылышты* ‘beş keçinin sütünü sağıp *köörçök* yaptılar’ (KRS I, 426; KTS I, 787; ES, 158).

[< **köör** + **çök** < **kürşek* ‘darı suda veya sütte kaynatıldıktan sonra üzerine yağ dökülerek yenen bir yemek (DLT I, 478)]

+*çÖk*:⁹⁶¹

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

959 bkz. tuurduk

960 ET’de “ıçecek şey; ıçki” anlamında *ıçgü/ıçkü* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 128; KB, 186; ME3, 128; İML, 164). Ayrıca ‘ıçecek’ anlamında *ıçim* kelimesi de tanıklanmıştır (KB, 186).

961 bkz. cançık

maksım/максым

“Kabuksuz tahıldan yapılan ekşi mayalanmış içecek”: *Кычан, кырма аякка көбүрүн жабырган максым алып келди* ‘Kıçan, köpür köpür köpüren *maksım* çanakta getirdi’ (KRS II, 13; KTS II, 901).

[< **maksım*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *buxsum* ‘mısırdan yapılan içki, mısır birası’ (DLT I, 423); OT. Ø

b. DLT’te ve İbnü M.’de geçen *buhı/baqsun* kelimesini Tatarca ‘tahıl içeceği’ anlamındaki *maqsım* ve Farsça بخسم kelimeleriyle ilişkili olduğu dile getirilmiş ve Farsçaya Türkçeden geçtiğini ifade edilmiştir (TTES, 312). Türkçe ve Farsça biçimlerin kökünün Soğutça gibi üçüncül bir kaynağa gidebileceği de belirtilmiştir (TMEN II, 723; ESTY, 18). Tatarca biçim *maksım* Arapça *məğsum* ‘günahsız (içecek)’ kelimesi ile ilişkilendirilmiştir (OL, 87). Ayrıca, Tatarca biçimi *maksım* Çağatayca *ahsum* ‘sarhoş edici’ ve Ar. –*ma* olumsuzluk ekiyle yapıldığı da ileri sürülerek yanlış yapılmıştır (ESÇY, 128). Söz konusu kelime Tarihî Türk lehçelerinde kullanılmış içecek adları arasında en nadir kullanılanlardandır. DLT.’deki kayıt tek örnektir: *buxsum* ‘mısırdan yapılan içki, mısır birası’ (DLT I, 423)⁹⁶². Kelimenin İran dillerinden (muhtemelen Soğd dili) geldiği hususu tartışmalıdır (TMEN II, 270, 723). Bazı kaynaklarda *yaqsun* ~ *yuqsun* şeklinde geçen bu eklime, belki de *baqsun* ~ *buqsun* okunması gereken içecek adının bir varyantı da iç seste -h-’lı imla edilen *bahsum* şekli olabilir. : *yaqsun* ~ *yuqsun* // *baqsun* ~ *buqsun*. Clauson, *buhsum* şeklini ‘[PU] (Pronunciation Uncertain)’ şeklinde bir notla belirtmektedir. Ayrıca *buhı* ‘the name of a kin of food, to make it wheat is boiled and put in a jar with almond kernels and mixture of bran, milk, and honey is poured over it; it is then left to ferment and the solids are eaten and the liquid drunk’ şeklinde verdiği kelimeyi hapaks ve alıntı olabileceğini notuyla ifade etmiştir (EDPT, 320).

⁹⁶² Arapça karşılığı *el-mizr* ‘darıdan yapılan bir içki, darı birası’ şeklinde belirtilmiştir (ae).

suusunduk/суусундук

“Her türlü içeceklerin genel adıdır”: *коноктор суусундукка кымыз иче баашташты* ‘misafirler, *susunduk* niyetine kımız içmeye başladılar’ (KRS II, 169; KTS II, 110).

[< **suu** (< *su:v* ‘water’, EDPT, 783) + **su-** + **n-** + **duk**]

+*sU-*: Eski Türkçe döneminden itibaren az olmakla birlikte tanıklanan bu ek (MMT, 150) eklendiği kelimeye benzerlik, istek ve ihtiyaç anlamı katan geçişli ve geçişsiz fiiler yapar (KTG, 185).⁹⁶³

+*n-*:⁹⁶⁴

+*dUk*:⁹⁶⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сусын* ‘e.a.’ (RKzS, 578); Nog. *сувсын* ‘e.a.’ (RNS, 324).

Tarihî: ET. *suvsuṣ* ‘içki, içilecek şey, içecek, meşrubat’ (AY, 111), OT Ø

ubay/убай

“Kurutulmuş süzmeyi ezip su katarak yapılan içecek” (KRS II, 298; KTS II, 1247).

[< **ub-** (< *uv-* ‘to crush, crumble, reduce to powder’, EDPT, 4) + **ay**]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

⁹⁶³ *kelgensi, körgösü, uktangansı...* (Кудайбергенов 1980: 185)

⁹⁶⁴ bkz. *körnök*

⁹⁶⁵ bkz. *tuurduk*

12.3. ‘Süt Ve Süt Ürünleri’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

ak/ak

“Süt ürünlerinin genel adıdır”: *энемди ачка сен койдуң: кышта кызылын бербедиң, жайда агын бербедиң* ‘annemi aç bıraktın: kışın et vermesin, yazın ak vermedin’ (KRS I, 37; KTS I, 56; KEBS,18).

[< *āk* ‘white’, EDPT, 75]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø⁹⁶⁶

arçı/arчы

“Yoğurt kaymağı”: *айран бербей, арчы жыйнайсыңбы?* ‘Yoğurt vermeyip arçı mı toplayacaksın?’ (KRS I, 72; KTS I, 119).

[< F. *arçı* ‘e.a.’ (KRS I, 72)]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

ayran/айран

“Yoğurt”: *айран ичкен кутулуптур, челек жалаган тутулуптур* ‘yoğurt yiyen kurtulmuş, kova yalayan tutulmuş’ (KRS I, 33; KTS I, 50; Etn.T.17; ES, 16).

[< *ayra:n* ‘butter milk’ < **ayır-** (< *ağır-* ‘to separate’, EDPT, 276) + **an** (< *ayra:n* butter milk, EDPT, 276)]

+An: ⁹⁶⁷968

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *айран* ‘e.a.’ (ESTY, 111)

Tarihî:

⁹⁶⁶ ET. bu yana ‘beyaz’ anlamında tanıklanmıştır (DLT I, 81).

⁹⁶⁷ Eski Türkçedeki ilk hecede *a, ı, u* seslerini takip eden a ünlüsü Kırgız Türkçesinde düzenli olarak korunur: *ayran, cumşak...*

⁹⁶⁸ bkz. çapan

a. ET. *ayran* ‘inek sütünden yapılan ekşi içecek’ (DTS, 30; EDPT, 276; DLT I, 120); OT. *ayran* ‘e.a.’ (DM, 73)

b. Genel olarak *ayır-* fiiline götürülmüştür (VEWT, 12; ESTY, 111; ESÇY, 27; KES, 16). Ancak DLT’de *ayır-* fiilinin *adır-* şeklinde tanıklandığını bu yüzden *adran* şeklinde olması gerektiğini savunanlar da olmuştur (TMEN II, 179). Bu durumda DLT’de tanıklanan *ayır-* kökünden türemiş kelimeler dikkatten kaçmış olmalıdır.⁹⁶⁹ Bunun yanında Moğolca *ayirag* biçimi Türkçe *ayraq* kelimesine de bağlanmıştır (SGTY (L), 29). Moğolca *ayara* < *ayirag* ‘mayalanmış inek veya at sütü’ (MED, 21) biçimiyle karşılaştırılmıştır (KzTES, 618).⁹⁷⁰

bıştak/быштак

“Kesilen sütün kaynatılıp, sarı suyunun süzülüp geriye kalmış kısmı, kesik”: *эжигей, быштак, курту элет көчмөн Кыргыздын касиеттүү тамагы* ‘*ecigey, bıştak, kurut* göçmen Kırgızın en faydalı yemeği’ (KRS I, 174; KTS I, 297).

[< **bış-** (< *bış-* ‘to come to maturity, ripen’, EDPT, 376) + **tak**]

+ *tAk*:⁹⁷¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *быслақ* ‘e.a.’, Nog. *пыелак* ‘e.a.’ (ESTY, 130).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *bışlaқ* ‘peynir’ (ME1, 119, 403), *bışlag* ‘e.a.’ (ME1, 434)⁹⁷²

b. Moğolcaya Türkçeden geçtiğini ifade edilmiştir: > *byaslag* (VEWT, 74; KWb, 36). Bu görüşü Kırgız araştırmacılar da desteklemiştir (KTT, 90).

⁹⁶⁹ *ayrısmak, ayırur...*

⁹⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tekin 2013: 307

⁹⁷¹ bkz. şarpıldak

⁹⁷² Poppe, Moğolca kökenli diye belirtmiştir (ME1, 434).

cuurat/жуурап

“Koyun sütünden yapılan yoğurt”: *жуурап ичин ыксыраган адамдай* ‘hasta gibi *cuurat* içip’ (KRS I, 271; KTS I, 494; ES, 106).

[< **cuur-** (< *yugur-* ‘to knead’, EDPT, 906) + **at** (< *yugrut* ‘coagulated curdled milk, yogurt’, EDPT, 905)]

-t-, -t sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *ata, bet, at, cigit...*

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø, OT Ø⁹⁷³

çalap/чалап

“Yoğurdun suyla karıştırılıp içecek haline getirilmiş hali, ayran”: *жуурап ичин ыксыраган адамдай* ‘hasta gibi *cuurat* içip’ (KRS II, 339; KTS II, 1302): *чалап суусун ичишип* ‘*çalap* suyunu içtiler’ (M.II, 15348).

[< **çal-** (< *çal-* ‘to knock down’, EDPT, 417) + **ap?**]

Korpusdaki diğer lehçeler: Kz. *шалап* ‘e.a.’ (KzTTS, 897).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çañıt/чаңыт

“Suyla karıştırılmış süzme veya ayran”⁹⁷⁴: *айранга суу кошуп, чаңыт кылып бер* ‘yoğurda su ekleyip *çañıt* yapıver’ (KRS II, 346; KTS II, 1302).

[< ***çañ** (< *çañ* ‘toz’ KTS II, 1298) + **ıt**]

Korpusdaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø⁹⁷⁵, OT Ø

973 ET’de *yoğurt* ‘yoğurt’ kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 295; KB, 549; EUTS, 302); OT. *yağurt* ‘e.a.’ (İML, 165).

974 *çalap*’tan farkı suyunun daha fazla olmasıdır.

975 DLT’de “peynir, süt ve yoğurttan yapıлып yenilen bir azık” anlamında *ikdik* kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 105).

çeydet/чейдет

“Suyla karıştırılmış yoğurt” (KRS II, 355; KTS II, 1318).

[< *çeydet]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çöböğö/чөбөгө

“Kaymak yaparken kazanın dibinde kalan kısım”: *Абаздын алдына нан, түндө сызгырылган майлуу чөбөгө бир келтирилди* ‘Abaz’ın önüne ekmek, geceleyin yapılan yağlı çöböğö getirildi’ (KRS II,371; KTS II, 1335; KEBS, 321; ES, 252).

[< *çöböğö]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

ecigey/эжигей

“Koyun veya keçinin kaynatılmış sütünden yapılan peynir türüdür”: *эжигей, быштак, куруту элет көчмөн Кыргыздын касиеттүү тамагы* ‘ecigey, bıştak, kurut göçmen Kırgızın en faydalı yemeği’ (KRS II, 445; KTS II, 1416; KEBS,329; ES, 267).

[< M. *eged-* /*egede-* /ээдэх ‘ekşileşmek’ < *ezge* ‘koyun sütü’, MED, 297]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *эжегей* ‘e.a.’, Kkalp. Nog. *эжегей* ‘e.a.’ (NRS, 12; ESTY, 235).

Tarihî:

a. ET Ø ⁹⁷⁶, OT Ø

b. Sevortyan, söz konusu kelimenin Moğolcadan geç alıntı olduğunu belirtmiştir (ESTY, 235). Ramstedt, Kalmukçada tanımlanan *ezge* ‘koyun sütü’ kelimesinin Türkçeye geçtiğini belirtmiştir (KWb, 131). Rassadin, bu kelimenin

976 DLT’de ‘ekşi süttten yapılmış peynir’ anlamında *sogut* kelimesi tanımlanmıştır (DLT I, 356).

Moğolca asıllı olduğunu ifade etmiştir: *ecigey* < *ejegey* ‘pişirilmiş peynir’ (MBZ, 19).

irimçik/иримчик

“Kesilmiş sütten kalan yoğun kısım” (KRS I, 303; KTS I, 559).

[< **iri**, (< *iri*- ‘sütün kesilmesi’ KTS I, 543) + **m** + **çik**]

+*m-*:⁹⁷⁷

+*çİk*:⁹⁷⁸

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ipimuiik* ‘e.a.’ (KzTTS, 952); Kkalp. *иримишук* ‘e.a.’ (KkRS, 998); Nog. *иримишук* ‘e.a.’ (NRS, 120).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kakırım/какырым

“Yoğurt ile sütün veya yoğurt ile kımızın karışımından yapılan ekşi içecek” (KRS I, 328; KTS I, 609; KEBS,133).

[< **kakırım*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

katık/катык

“*Carma*⁹⁷⁹ veya *köcö*⁹⁸⁰’ye karıştırılan yoğurt, süt veya *cuurat*⁹⁸¹” (KRS I, 360; KTS I, 668; Etn.T.147).

[< *kat+ık* ‘seasoning, condiment’, EDPT, 598]

-*t*-, -*t* sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *ata*, *bet*, *at*, *cigit*...

⁹⁷⁷ bkz. beldemçi

⁹⁷⁸ bkz. cançık

⁹⁷⁹ bkz. carma

⁹⁸⁰ bkz. köcö

⁹⁸¹ bkz. cuurat

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *қатық* ‘e.a.’ (ESTY, 338).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *қатığ* ‘e.a.’ (İM, 548)

b. Söz konusu kelimenin ilk anlamı ‘katkı, meze’ olarak belirlenmiştir (DLT I, 382; TMEN III, No: 1373). *Kat-* kökünden gelişmiştir (OSTY II, 283; EDPT, 598; ESTY, 338). Fars kökenli olabileceği de dile getirilmiştir (TMEN III, No: 1373).

каймак/қаймақ

“Kaynayan sütün üzerinde oluşan yağlı tabaka, kaymak” (KRS I, 320; Etn.T.57, 132; ES, 127).

[< *қанак* < *kana-* ‘to boil’, EDPT, 678]⁹⁸²

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қаймақ* ‘e.a.’ (KzTTS, 454); Kkalp. *қаймақ* ‘e.a.’ (RKS, 940); Nog. *қаймақ* ‘e.a.’ (NRS, 137).

Tarihî:

a. ET. *қанак* ‘kaymak’ (DTS, 417; DLT I, 383); OT.

b. *kayın-/kay-/kan-* ‘kaynamak’ fiilinden gelişen kelimedir (SGTY (L), 454; TMEN III, No: 1417; VEWT, 231).

кылаан/кылаан

“Süt, sıvı süt”: *дарымчынын айтканына карата Ашымга кылаан бердице баиштады* ‘tabibin söylediğine göre Aşım’a *kılaan* vermeye başladı’ (KRS I, 484; KTS I, 867).

[< **kılaan*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

982 Arkaik ETü /ñ/ sesi ETü /y/, Oğuzcada /n/ veya /yn/ olarak yansır. • Karş. Moğ *kaylmağ* “süt yağı” < *kayl-* “erimek, metal dökmek”.

kımıran/кымыран

“Su karıştırılmış kaynamış süt”: *түш болсо берет кымыран, чыдабай калдым шунуңдан* ‘ögle saati geldiğinde *kımıran* verir, artık buna dayanamıyorum’ (KRS I, 490; KTS I, 873).

[< M. *kimura* ‘sütle karıştırılmış sulu içecek’, ESTY, 216]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kımız/кымыз

“At sütünden yapılan ekşi içecek” (KRS I, 489; KTS I, 872): *бир сабаада кымызды* ‘bir güğümdeki *kımızı*’ (M.I, 2882).

[< *kımız* ‘fermented mare’s milk’, EDPT, 629]

Eski Türkçe –z- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. [кымыз](#) ‘e.a.’ (KzTTS, 558); Kkalp. Nog. *кымыз* ‘e.a.’ (SGTY (L), 450).

Tarihî:

a. ET. *kımız* ‘e.a.’ (DTS, 444; EDPT, 629; DLT II, 12; KB, 251); OT. *kımız* ‘e.a.’ (İM, 552; DM, 92; İML, 161; İH, 30).

b. Moğolca *kimu-r* ‘kımız’ ve Tungus-Mançuça *kimu-nasa* ‘kar’ köküne bağlamıştır (KWB, 231). Ayrıca Kırgızca *qımqar* ‘hafif yağmış kar’ kelimesiyle karşılaştırılmıştır (???). Bazı araştırmacılar *kım-* ‘hareket ettirmek, sallamak’ köküne bağlanmıştır (EWTS, 91; VEWT 264; ESTY, 219). Farsçaya Türkçeden geçtiğini, ancak Türk dillerinde *kım-* kökünün tanıklanmadığını ileri sürerek bu düşüncüyü eşeltirenler de olmuştur (TMEN III, No: 1529). Bazı araştırmacılar söz konusu kelimenin kökünün kapalı olduğu dile getirilmiştir (EDPT, 629). Köken bilgisi üzerinde durulmamıştır (SGTY (L), 450).⁹⁸³

983 bkz. Anetshofer, Helga. “The Turkic Word *qımız* “fermented mare’s milk”: Early Historical Textual Evidence and Origin.” *Zemin*, s. 6 (2023): 34-81

kurut/кypyr

“Süzmenin yuvarlak şekle getirilip kurutulmuş hali” (KRS I, 451; KTS I, 822; KEBS, 173; ES, 163).

[< **kuru** (< *kuri-* ‘to be or become to dry, EDPT, 646) + **t** (< *kurut* ‘dried curds used as a kind of hard cheese’ EDPT, 648)]

+*t*.⁹⁸⁴

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *кypm* ‘e.a.’ (KzTTS, 546); Kkalp. Nog. *кypm* ‘e.a.’ (ESTY, 167).

Tarihî:

a. ET. *ķurut* ‘keş, yağı alınmış yoğurttan yapılmış peynir, lor’ (DTS, 470; DLT II, 15; KB, 293); OT.

b. *Kuru-* fiilinden gelişen kelimedir (EDPT, 648; VEW, 304; ESTY, 167; SGTY (L), 452; TMEN III, 458). Moğolcaya Türkçeden geçmiş ve *huruud* biçiminde kullanılmaktadır (KWb, 199; KTT, 82).

kurutap/кypытан

“*Kurutun*⁹⁸⁵ ezilip suyla karıştırılmasıyla elde edilen içecek; *kurutun* ezilip ekmek gibi bir şeyle karıştırılarak yapılan atıştırma” (KRS I, 451).

[< **kuru-** (< *kuri-* ‘to become to dry’, EDPT,) + **t-** + **ap** (< *aş* kelimesinin metateze uğramış biçimidir)]

+*t*.⁹⁸⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Tanımlanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

984 bkz. tegirtmek

985 bkz. kurut

986 bkz. tegirtmek

saamal/саамал

“Henüz mayalanmamış taze kımız”: *берерге бешиimde кымыз, бербеске эртең менен да саамал* ‘vermek isteyene öğlen kımız, istemeyene sabah da *saamal*’ (KRS, 119; KTS, 1058).

[< Mog. *sagamal*, KTT, 82]⁹⁸⁷

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

sarı may/сары май

“Hayvan yağının kaynatılmasıyla elde edilen yağ, tereyağ” (KTS I, 897; KEBS, 261).

[< **sarı** (< *sarığ* ‘yellow’, EDPT, 848) **may**⁹⁸⁸]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сары май* ‘e.a.’ (KzTTS, 713).

Tarihî:

a. ET Ø, OT. *şarı yağ* ‘tereyağı’ (DM, 16)

b. *Sarı* kelimesini Moğolca *sira* alıntı olduğunu ifade edenlerin (KWb, 349; VEWT, 403) yanında Moğolcaya Türkçeden geçtiğini belirten araştırmacılar mevcuttur (EDPT, 848).

süt/сүт

“Hayvanlardan sağılan beyaz içecek, süt” (KRS II,175; KTS II, 1115): *жакшы эле менин сүтүм* ‘benim sütüm iyidir’ (M.I, 2077).

[< *sü:t* ‘milk’, EDPT, 798]

-t sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunur: *ata, bet, at, cigit...*

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сүт* ‘e.a.’ (KzTTS, 753); Kkalp. *сүт* ‘e.a.’ (RKS, 437); Nog. *сүт* ‘e.a.’ (RNS, 308).

987 *sağma+ol > *sagamal* > *saamal*

988 bkz. *may*

Tarihî:

a. ET. *süt* ‘süt’ (DTS, 518; DLT II, 85; KB, 412); OT. *süt* ‘e.a.’ (ME1, 330; KE, 578; KW, 227; NF, 22; İML, 165; KZL, 123).

b. Söz konusu kelimenin ilkel biçimi Türkmen, Halaç ve Yakut alamorfları dikkate alınarak **sü:t* biçiminde tespit edilmiştir. Ayrıca **süt* biçimi de dile getirilmiştir (SFTY, 196). Moğolca *sun* ‘süt’ kelimesiyle karşılaştırılmış (VGAS, 141) ve Moğolca *sun* biçiminin Türkçe *süt* kelimesinin çokluk hali olabileceği dile getirilmiştir (TMEN III, № 771; KWb, 460; VEWT 438, ESÇY, 189; ESTY, 371).

süzme/cүзмө

“Yoğurdun suyunun süzölmüş hali, süzme”: *мыздак сүзмө жутасыңбы* ‘soğuk *süzme* içer misin’ (KRS II, 170; KTS II, 1111; KO, 183).

[< **süz-** (< *süz-* ‘to filter or strain’, EDPT, 861) + **me** (< *süzme* ‘curds, cheese’, EDPT, 864)]

+*mE*:⁹⁸⁹⁹⁹⁰

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *сүзбе* ‘e.a.’; Nog. *сүзме* ‘e.a.’ (ESTY, 324).

Tarihî:

a. ET. *süzme* ‘bir tür lor peyniri’ (DTS, 519; DLT I, 433); OT. *süzme* ‘süzme’ (ME1, 407)⁹⁹¹

b. *Sız-* ‘sızmak, damla damla akmak’ fiiline bağlanmıştır (VEWT, 438). Türkçe *süz-* fiili Moğolca *sigu-r* ‘temizlemek, süzmek’ fiili ile karşılaştırılmıştır (KWb, 371), Moğolca *sigu-r* ise ET. tanıklanan *sipir-* ‘süpür-’ kelimesiyle karşılaştırılmıştır (VGAS, 30). Kalmukça *şuurmg* ‘kurutulmuş peynir’ < *sigur-meg* ‘ekşi süttten yapılan kuru peynir’ (KWb, 373). *Sigurmeg* ‘kuru peynir’ kelimesi eş anlamlı kelime olarak verilmiştir (VEWT, 436).

989 bkz. çıptama

990 Eski Türkçedeki *e* sesi Kırgız Türkçesinde ilk hece hariç *ö*’ye dönüşür: *e > ö*. İlgili örnekte dar-yuvarlak *ü* sesini takip eden *e* ünlüsü gerileyici yarı benzeşmeye uğrayarak *ö* sesine dönüşür.

991 Moğolca karşılığı olmayan Türkçe kelimeler listesinde verilmiştir.

uuz/yyз

“Doğum sonrası çıkan ilk süt, kolostrum”: *уктай берет жааш бала, уузга мойсо ойгонбой* ‘bebek *uuz*’a doymuş mışıl mışıl uyuyor’ (KRS II, 311; KTS II, 1263)

[< *ağuz* ‘biestings, colostrum, the first milk after parturition’, EDPT, 98]

Eski Türkçe –z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az*, *boguz*, *boz*...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *yЫз* ‘e.a.’ (KzTTS,); Kkalp. Nog. *yЫз* ‘e.a.’ (SSTTN I, 64).

Tarihî:

a. ET. *aguz/uğuz* ‘e.a.’ (DTS, 365; EUTS, 263; DLT I, 55); OT. *aguz* ‘e.a.’ (TZ, 228).

b. Harezmi döneminde tanıklanan *uuz* biçimi ile Uygurcada tanıklanan *oguz* biçimi sorunludur, çünkü bu biçimleri *aguz*’a bağlamak zordur. Aynı durum DLT’de tanıklanan *aguj* biçimi de sorunludur. Brockelman, yanlış yazım olarak değerlendirmiştir? Buryat Moğolcasında tanıklanan *u:rag* biçimi, Altayca *u:rak* ve Yakutça *urah* kelimesine dayanmaktadır (Kalujynski, 37; MED, 865). Ramstedt, Moğolcadaki biçimlerin Türkçe alıntı olduğunu belirtmiştir: > M. *ugurag* (KWb, 187). EDPT, 98; ESTY, 405; TMEN II, 80; VEWI, 101, 187).

uyutku/уютку

“Yoğurt, peynir yapmak üzere kullanılan maya, süt ürünü”: *уюткусуз айран жок* ‘*uyutkusuz* yoğurt olmaz’ (KRS II, 316; KTS II, 1268).

[< **uyu-** (< *udl-* ‘to sleep’, EDPT, 42) + **t-** + **ku**]

+**t-**:⁹⁹²

+**KU**:⁹⁹³

-d->-y-: Eski Türkçe döneminde –d- sesi Kırgız Türkçesinde genellikle –y-’ye döner: OT. *adək* > Kırg. *ayak* ‘ayak’, *adgır* > *aygır* ‘aygır’, *buñad-* > *muñay-*

992 bkz. tegirtmek

993 bkz. kaykı

‘sıkıl-’, *edgü* > *iygi* ‘iyi’, *ıduk* > *ıyık* ‘kutsal’, *kedim* > *kiyim* ‘giyim’, *tıd-* > *tıy-* ‘engel ol-, tut-’ vs.

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø ⁹⁹⁴

ürp/ypn

“Kımız mayası” (KO, 156)

[< **ürp*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kırgızcada “kımız mayası” anlamında kullanılan *ürp* kelimesinin kökü de *üp* kelimesi ile ilişkili olabilir (ESTY, 634).

994 Söz konusu kelime bu morfosemantik biçimde hiçbir tarihi lehçede tanıklanmamıştır ancak, bu kelimeye anlamca benzeyen *udıtma* ‘yaş peynir, taze peynir, lor peyniri, ekşi peynir’ kelimesi tanıklanmıştır (DLT I, 143; DTS, 606; EDPT, 45).

13. ‘ÇALGI’ İLGİLİ LEKSİK-SEMANTİK GRUP

Müzik insan üzerinde olağanüstü duygusal etkiye sahip bir sanat türüdür. Dünyanın en kapsamlı destanı olan Manasın birçok satırında da müziğin bu gücünü görmekteyiz. Daha o zamanlarda günümüzdeki orkestrayı andıran bir grup oluşturulup savaşlarda düşmanları korkutmak, ölümlerde ağıt yakmak, düğün-törenlerde eğlenmek için müziğin esrarengiz gücüne başvurulurdu. Her kutlanılan bayram, her yapılan düğün, her cenaze töreni ve genel anlamda her türlü sosyo-kültürel olay müzik eşliğinde gerçekleştirilmiştir: doğumlarda *surmay* üflenerek müjde verilir, damat *komuz* çalarak kız ister, kız *ooz komuz* çalarak evinden ayrılır, cenaze çopoçoor üflenerek kaldırılırdı. Orta Asya’ya Türkistan şefi olarak görevlendirilen Eichhorn A.F. da Kırgızların savaşa hazırlanmak ve düşmanlarını korkutmak için yüksek ses veren bir müzik aleti kullandıklarını ifade eder (Эйхгорн, 1885: 16). Orta Asya’daki Türkoloji biliminin öncüsü W. Radloff Orta Asya günlüğünde vokal ve enstrümantal biçimde icra edilen Kırgız müzik sanatı hakkında bilgi verirken müziğin Kırgızların hayatının her merhalesinde önem arz ettiğini ifade etmiştir (Радлов В. 1885: 4). Kırgızlar göçmen bir halk olduğundan dolayı uzun göçlere, zor hava şartlarına dayanıklı müzik aletleri yapmışlardır. Örnek vermek gerekirse *dool*, *doolbas* gibi yapımında deri gerektiren enstrümanlar için koyuna göre daha dayanıklı olan deve ve ineğin kurutulmuş derisi; *cezney* ve *kerney* gibi üflemeli enstrümanlar için dağ tekesinin sert boynuzu; *komuz*, *kıyak* gibi telli çalgılar için çürümeye dayanıklı ardıç, erik ağaçları tercih edilmiştir.

Her konuda olduğu gibi müzik enstrümanları hakkındaki bilgileri de derli-toplu verebilmek için bir sınıflandırmaya ihtiyaç duyulur. Çalışmada, Kırgız müzik aletleri Erich Moritz von Hornbostel ve Curt Sachs tarafından 1914 yılında başlatılan ve geliştirilen sınıflandırma dâhilinde dört grupta ele alınmıştır: 1. Üflemeli 2. Vurmalı 3. Telli 4. Kendinden sesli

13.1. ‘Üflemeli Çalgılar (Aerophones)’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

Üflemeli ve vurmali müzik aletleri en eski enstrümanlar olarak anılırlar. Doğa seslerini taklit ederek oluşan bu aletler muhtemelen ilk başlarda hayvanları ürktürmek, av sırasında onların dikkatini çekmek için kullanılmıştır. Zamanla bu aletlerden çıkan hoş sesler insanların duygularına da tercüman olmaya başlamıştır. Örneğin *dool*, *doolbas* ve *dobulbas* çıkardıkları yüksek ses sebebiyle savaşlarda, düğün-törenlerde sık sık kullanılmışsa, ooz komuz, çopo çoor gibi tiz sesli müzik aletleri cenazelerde kullanılmıştır.

çımıldak/чымылдак

“Av sırasında kullanılan müzik aletidir”⁹⁹⁵: *чымылдактын чыйылдаган ичке үнү угулбады* ‘çımıldak’ın ince sesi duyulmadı’ (KRS II, 388; KTS II, 1352): *чымылдак, жезнай тызылдап; чымылдак кылган камышы, беш та жерге угулуп, безилдеген дабышы, элүү болгон өрпоз* ‘çımıldak, cez nay tizleyip; kamıştan yapılan çımıldak’ın sesi ta uzaklara ulaşıyordu’⁹⁹⁶ (M I, 390).⁹⁹⁷

[< **çım** (< *çiñ* ‘an onomatopoeic for a ringing sound and the like’, EDPT, 424) + **ıl**- + **dak**]

-ñ- > -m-:

+Il:⁹⁹⁸

+dAk:⁹⁹⁹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø¹⁰⁰⁰, OT Ø

b. Kırgızcada *çımıldık* kırmızı çiçek açan bir bitki türüdür (KTS II, 1352). *Çımıldak* müzik aletinin ilk örnekleri de muhtemelen bu bitkiden yapılmıştır. Daha sonra ağaçtan yapılan örnekleri meydana gelmiştir. İsmi yapılaş malzemesinden

⁹⁹⁵ Kırgız söz varlığında *çımıldak/çımıldık* şeklinde geçen müzik aletidir.

⁹⁹⁶ Bu müzik aletinin tiz ancak yüksek bir ses çıkardığını Manas destanından öğreniyoruz.

⁹⁹⁷ Moldobayev, bu müzik aletinden çıkan sesin kilometrelerce uzağa kadar duyulduğunu ifade eder (Turdumambetov 2013: 2; Moldobayev 1980: 144).

⁹⁹⁸ bkz. şarpıldak

⁹⁹⁹ bkz. şarpıldak

¹⁰⁰⁰ ET’de ‘zil, çingirak’ anlamında *çingartgu* kelimesi tanıklanmıştır (EUTS, 62).

alan bu müzik aletinin Manas destanında tanıklanan *çıñıroo* müzik aletiyle¹⁰⁰¹ morfolojik, semantik ve fonetik açıdan benzetmektedir. Divanü Lûgati't – Türk'te 'çınlama, çan ve leğen gibi şeylerin çıkardığı ses' anlamında tanıklanan *çıñ-* kelimesi ile "gür ve pürüzsüz ses" anlamında kullanılan *çıñrak* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 383).¹⁰⁰² Her iki müzik aleti aletlerin çıkardığı **çım-/çıñ-* seslerinden yola çıkarak isimlendirilmişlerdir (onomatopoeia). Bu yansıma fiillere *-(ı)l*, *-(ı)r* (*çım-ıl-dak*, *çıñ-ır-oo*) ettirgenlik eki eklenmiş, daha sonra fiilden isim yapan ekler (*-dak*; *-oo*) eklenmiştir.

çogoyno/чогойно

"*Carduus* bitki ailesine mensup bir çeşit bitkiden yapılan iki tarafı açık üfelemeli müzik aletidir" (KRS II, 364; KTS II, 1328; ES, 251)

[< **çogoyno*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çoor/чоор

"İnce sesli üflemeli müzik aletidir": *сыбызгы, чоор ызылдан* 'sıbizgy, çoor ses çıkarıp' (KRS II, 368; KTS II, 1333). *Çoor*'un yapılış malzemesine göre birçok çeşidi vardır: *çogoyno çoor*, *kamış çoor*, *şilbi çoor*, *sarı cıgaç çoor*, *baltırkan çoor*, *cez çoor*, *çopo çoor* (KO, 225).¹⁰⁰³

[< M. *tsoor* 'e.a.' KTT, 92]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

1001 *çınıroo*- bakır düdük, bakır flüt (M I, 267)

1002 Ayrıntılı bilgi için bkz. Sertkaya, 2014: 87

1003 *Çoor*, dik tutularak üfleyerek çalınır. Dört deliği mevcuttur. Uzunluğu 70 cm. iç diametri 16mm.'dir. Eskiden bu çalgı çeşidi hanımeli dalından, *carduus* gibi bir yıllık içi boş maydanozgilli bitkilerden yapılırdı. Onun üflenecek tarafına kemik ağız takılırdı. Günümüzde erik ağacından da yapılır. Bu çeşitlerin içinden *çopo çoor* üzerinde durmak gerekir. *Çopo çoor*, *çoor* kadar yaygın bir müzik aletidir. *Çopo çoor*, beyaz, kırmızı veya bu renk karışımından oluşan kilin yüksek ısıda tutularak hazırlanır. Eskiden çocukların oynadığı müzik aleti olarak bilinirdi, daha sonra milli müzik aletleri grubuna dâhil olmuştur. Eskiden sivri ve yuvarlak şekilli idi. Üç ile altı deliğe kadar değişen sayıda delikleri vardır. Günümüzde daha çok sivri gelen yuvarlak biçimdeki ve sekiz delikli *çopo çoorlar* yaygınlaşmıştır (KO, 225).

a. ET Ø; OT Ø

b. Önceleri müzik aletlerinin adlandırılmasında ilk önce yapılış malzemesi göz önüne alınmıştır (Беляев, 1937: 146). *Çoorun* da çobanlar tarafından kullanıldığını göz önünde tutarsak ilk örneklerinin çeşitli bitkilerden yapıldığı anlaşılıyor. Maydanozgilli bitkilerin gövdeleri, özellikle kuruyunca içleri boşalır ve *çoor* gibi üflemeli aletlerin yapımı için elverişli hale gelir. Bu yüzden söz konusu enstrümanın bitkiden yapılan türlerinin yapımında özellikle bu bitki çeşidi tercih edilmiştir. Göçmen halklar bu bitkileri üfleyerek bozkır müziğinin ilk örneklerini yaratmışlardır (TİB, 10). Bunun bir ispatı olarak Başkurt *kuray*'ını da örnek olarak verebiliriz, çünkü enstrüman isminin ilk anlamı maydanozgilli bitkiyi ifade eder (BRS, 348). Bitkiden yapılma çeşitlerinden sonra kemikten yapılma çeşitleri yapılmaya başlanmıştır. Nitekim birçok arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen bulgular bu tezi doğrular niteliktedir (Окладников, 1950: 397). *Çoora* benzer bir diğer üflemeli alet de Azerilerin *tütek* adlı üflemeli müzik aletidir. Bunun yapımında da genellikle kamış tercih edilir, yedisi başta biri sonda olmak üzere sekiz delikten oluşur. Azerbaycan'ın Karatepe ilinde yapılan kazılarda elde edilen gümüş yüzüğün ön tarafında *tütek* çalan insan resmedilmiştir, bu arkeolojik kalıntının iki bin asırlık geçmişi olduğu bilinmektedir (AGS, 93). Kazak *sıbızgısının* ilk örnekleri de maydanozgilli bitkilerden yapılmıştır. Kırgız üflemeli müzik aletinin bir çeşidi olan *çoor* kelimesi hiçbir tarihî kaynakta tanıklanmamıştır. Moğolcada *tsoor* diye bilinen üflemeli alet mevcuttur. *Tsoor* kelimesinin ilk anlamı da bir bitki ismi olan melek otudur. Kırgızlarda *çoor*'un deve dikeninin sapından yapılan çeşidi *çogoyno* diye bilinir. *Çoor* müzik aletinin çeşitleri arasında en sağlam olanı *çogoyno*'dur. Çünkü deve dikeninin sapı kalın ve etrafı ince "ipliklerle" kaplanmıştır. *Çogoyno* kelimesinin kökü *çoor* kelimesine dayanır. Ona *-gono* eki eklendiğinde aralarında *-y-* sesi türemiştir. Aslında bu *-y-* sesi *-r-*'nin değişmiş halidir. İlk önce *çoorgono* olan kelime *çorgono>çoygono>çogoyno* şeklinde metateze uğrayarak günümüzdeki biçimini almıştır (KES, 251).

darıya/дарыя

“Ağız koruz” (KRS I, 187)¹⁰⁰⁴.

[< **darıya*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

düdük/дүдүк

“Düdük” (KTS I, 176).

[< **düd** (< *düt/tüt* ‘üfleme sesi, düdük sesi’ + **ük** < *tütek* ‘a tube; a pipe as a musical instrument’, EDPT, 4555)]¹⁰⁰⁵

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *дудыга/мүтук* ‘e.a.’ (KzRS, 198).

Tarihî: ET. *tütek* ‘ibrik lülesi’ (DLT)¹⁰⁰⁶; OT. *düdük* ‘ney’ (DM, 28; Kİ, 36).

ışkırık/ышқырык

“*İşkırık çoor* maydanozgili bitkilerin sapından yapılan müzika aletidir”.¹⁰⁰⁷

[< **ışkır**-¹⁰⁰⁸ (< *sıkır*- ‘to whistle’, EDPT, 815)¹⁰⁰⁹ + **ık**]

+*kır*: Eski Türkçe döneminden beri yansıma ve yansıma değerli isim köklerine gelen isimden fiil yapma eki olan *-kır* eki (TTG, 115) Kırgızcada da aynı görevde kullanılmaktadır (KTG, 145).¹⁰¹⁰ Bu ekin, yansıma fiil yapmada çok kullanıldığı ve aynı görevdeki diğer bir ek olan *+kı* ekinden türediği belirtilmiştir (GOT, 467).¹⁰¹¹

1004 Kırgızcanın güney ağzında temir komuz yerine kullanılan terimdir.

1005 *tütek* ‘üfleneyen şey, bütük ağıza benzer şey’

1006 ET. döneminde “üflenerek öttürülen boru” anlamında *borğuy* kelimesi tanımlanmıştır (DLT III, 241).

1007 Kırgızların av sırasında kullandığı *çoorun* ilk örneğidir. Bu *çoor* çeşidi malzemesinden dolayı ancak birkaç güne ancak dayanır. *İşkırık çoorun* sadece baş tarafında üfleme için yapılmış deliği mevcuttur.

1008 Metateze uğramış mı ya da ön seste türeme söz konusu mu? Bu durum Kuzey-Batı Kıpçak Türk dilleri grubunun Aral Hazar koluna dahil edilen Kırgızca ve Kazakça için bilinen bir fonetik özelliktir.

1009 Clauson bu kelimeyi *sıkır*- maddesinde alıyor, fiilin coğrafi olarak yayılma sınırlarından bahsediyor, ancak fiilin kökeni konusunda herhangi bir bilgi vermiyor (EDPT, 815).

1010 *kat-kır*, *bış-kır*, *cöt-kür*, *çüç-kür*.

1011 *sis-ır*- ‘ışık çalmak’ (TZ), *~a-ır*- ‘tükürmek’ (TZ), *keykir* ‘geçirmek’ (TZ), *ınçır-ır*- ‘hıçkırmak’ (TZ), *bış-ır*- ‘horuldamak’ (TZ), *şaş-ır*- ‘su boğazda durmak’ (TZ), *bülgür* ‘büngüldemek’ (TZ).

-Ik: Eklendiği kelimeye ‘yapılan işin neticesi: *yaz-ık, art-uk, bulga-k, bar-k*; alet ismi: *bıç-aķ, közün-ük*; sıfat: *an-uk*’ anlamlarını yükleyen bu ek Orhon Türkçesi döneminden beri bilinen bir ektir (84. Кононов, 1980:89; OTWF, 172; GOT, 242, 320). Fiilden isim yapan bu ek Kırgızcada da fiilin bildirdiği hareketin sonucu olan isimleri ve sıfatları türetir. Yansıma fiillerin ismi de bu ekle yapılır, ayrıca nesne isimleri yapar (KTG, 99).¹⁰¹²

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *ıckırık* ‘e.a.’, Kkalp. *sızgırıq* ‘e.a.’¹⁰¹³

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kelime bu morfosemantik yapıda hiçbir tarihî lehçede tanıklanmamıştır. Ancak kelimenin kökünü oluşturan *sıkır-* fiili tanıklanmıştır: *sıkır-* “ötmek, ıslık çalmak” (DTS, 505; DLT II, 83). Kelimenin kökü **sı-kır* fiiline bağlanarak yansıma bir kelime olduğu dile getirilmiştir (VEWT, 416). Kırgızcada *ışkır-* “ıslık çalmak” (KTS II, 1413) biçiminde kullanılan bu kelime yansıma bir fiildir. Bu bağlamda diğer yansıma fiilleri (*kık-ır, şıñg-ır, çıñ-ır, zañg-ır, çak-ır*) dikkate aldığımızda söz konusu kelimenin yansıma bir fiil olduğu düşüncesi doğrulanıyor, nitekim ıslık çalarken çıkan sesler de bu tezi doğrular niteliktedir. Araştırmacıların birçoğu *sı:gır-/sık:ır* ve *sızgır-, sırkır-* fillerini tek bir köke bağlamamışlardır (VEWT 416; EDPT, 815). Bazı araştırmacılar **sykyr-* ‘ıslık çalmak’ maddesinde Yakutça *isir-*, Kazakça *uskur-* ve Türkçe *iskirt-* kelimelerini aynı maddede ele almıştır (VEWT 416).¹⁰¹⁴

¹⁰¹² *kıl-ık, buyru-k, arı-k, tükür-ük, çimkir-ik* (Орузбаева, Кудайбергенов, 1964: 99).

¹⁰¹³ *İşkırık* çoor birçok Türk topluluklarında bir nevi çocuk oyuncuğu olarak da bilinir. Kazaklarda *ıskırık* şeklinde geçen *ışkırık* çoor isminin ikinci kısmı yukarıda açıklandı. Kırgızcada ‘ıslık’ anlamında kullanılan *ışkırık* kelimesi ise diğer birçok Türk topluluklarında aynı anlamda ancak farklı alomorfelerde kullanılan bir kelimedir.

¹⁰¹⁴ *İşkırık* çoordan rüzgâr sesine benzer tiz bir ses çıkar. Adını da ince ses taklidinden (onomatopoeia) aldığı aşikârdır.

kerney/керней

“Eski müzik aletlerinden olan *kerney* üflemeli müzik aletidir” (KRS I, 379; KTS I, 697); *керней тартты бапылдан* ‘*kerneyi* üfleyip’ (M.I, 10030; M.II, 343).¹⁰¹⁵

[< **ker** (< **ker*?) + **ney** (< F. نى - ‘камыш, тростник; флейта, свирель’ PRS, 677)]¹⁰¹⁶

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *керней* ‘e.a.’ (KzTTS, 388), Nog. *карнай* ‘e.a.’ (RNS, 269).

Tarihî: ET Ø; OT Ø ¹⁰¹⁷

kuray/курай

“Kuru boru bitkilerinden yapılan müzik aletidir (KTS II, 97)”.

[< *ET. *qaguray* ‘kuru’, ӘХМӘТҖАНОВ 2001: 123]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Söz konusu kelimenin etimolojisi kesin değildir. Farsçadan geri ödünçlenmiş kelime olabileceği dile getirilmiş: *kura* ‘bir bitki çeşidi’ + *nay* ‘ney’. Ayrıca ET *qaguray* ¹⁰¹⁸ kelimesinden gelişmiş olma ihtimali dile getirilmiş: < **qag/qaq** ‘kuru’ + **ur-** + **ay** ‘kurumuş nod’ kelimesinden gelişmiştir (ӘХМӘТҖАНОВ 2001: 123). Müzik aletlerinin adlandırılmasında kullanılan ana malzemenin adını alması dünya müzik aletlerinde de gördüğümüz bir durumdur.

1015 Yapısı bakımından diğer Türk halklarından farklı değildir. İki çeşidi meşhurdur: 1. *Müyüz kerney* - Dağ keçisinin boynuzlarından deliksiz olarak yapılır. Uzunluğu 30-45 sm’dir. 2. *Cez kerney* - pirinç alaşımından yapılan kerney. Uzunluğu 1,5-2 m.’dir. Ses değiştiren delikleri yoktur. Birbirine geçirilebilecek şekilde üç kısımdan oluşur. Yüksek ses çıkartır ve uzaklara kadar ulaşır. Savaşlarda, düğün, merasimlerde çalınır (Алагушов, 1974: 10; Дүйшалиев, 2007: 204).

1016 ET kaynaklarda bazı çalgıların sadece ismi zikredilmiş, ancak şekli ve çıkardığı ses hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir: *ekeme* ‘bir çeşit çalgı’ (DLT III, 174; DTS, 167).

1017 *Kerney* FarsçadanTürk topluluklarına geçen alıntı bir kelimedir. Kerneyin Fars topluluklarında da yaygın olması bu müzik aletin kendisinin de oradan geçtiğini kanıtlamaktadır.

1018 Altaycada *kauray* ‘kuru kamış’, Moğolcada *huuray* ‘kuru’, Eski M. *kaguray* ‘kuru kamış’, Sib. Tat. *kurau* ‘kurutmak’

най/най

“Kamış veya metalden yapılan ve üzerinde birkaç deliği bulunan üflemeli müzik aletidir”: *сыбызгы чоор ызылдан, жез най үнү тызылдан* ‘sıbizgı, çoor tizleyip, pirinç ney sızlayıp’ (KRS II, 51; KTS II, 959).

[< F. نى ‘kamış, kamıştan yapılan çalgı’ < F. *nād/nad* ‘kamış, kargı, ok’ ≈ Sans. *nāḍā* ‘kamış, kargı’]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

сıbizgı/сыбызгы

“Yandan tutularak çalınan bir tarafı kapalı üflemeli müzik aletidir” (KRS II, 175; KTS II, 1116): *сыбызгы чоор ызылдайт, жезнан үнү тызылдайт* ‘sıbizgı, çoor vızıldıyor, ceznan sesi tiz tiz geliyor’ (M I, 133).¹⁰¹⁹

[< *sıbizğu* ‘reed-pipe, flute’, or other similar wind instrument, EDPT, 794]

-u->-ı- yuvarlak sesin düzleştiği örneklerden biridir: *yastuk > cazdık* ‘yastık’; *altun > altın* ‘altın’, *azuk > azık* ‘azık, yemek’, *kaşuk > kaşık* ‘kaşık’, *bişük > beşik* ‘beşik’, *edgü > iyi* ‘iyi’, *sıbizgu > sıbizgı*...

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *сыбызгы* ‘e.a.’, Nog. *сыбызык* ‘e.a.’ (ESTY, 406)

Tarihî:

a. ET. *sıbizğu* ‘düdük, boru’ (DLT I, 489); OT. *şıbizgı* ‘e.a.’ (DM, 28; İML, 161).¹⁰²⁰

b. Türklerin en eski yazıtlarından olan Uygur yazıtlarında kelime –p- ile *tıg sıpızgu* şeklinde tanıklanmıştır (Sertkaya 2014: 94). Divanü Lûgati’t – Türk’te

¹⁰¹⁹ Eskiden ağaç veya pirinç alaşımı olan metalden yapılırdı. Ağaçtan yapılanına sıbizgı, pirinç alaşımından yapılanına ise ceznay/ceznan denmiştir. Günümüzde erik ağacından yapılır. Uzunluğu 45 sm., içi 16 mm. civarındadır. Eskiden altı delikli idi, günümüzde ise on delikten oluşur.

¹⁰²⁰ Eski Türkçeden günümüz Kıpçak dillerine *u > ı* değişmesi sıkça görülür. Bu ses değişiminin nedeni tam olarak açıklanmış değildir (SİGTY, 1984: 69). İncelenen kelime düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmektedir.

sıbizgu, *sıbuzgu*¹⁰²¹ adlı üflemeli bir müzik aleti geçer (DLT I, 217).¹⁰²² Kelime Altaycada *sıbizqı*, Kazakça *sıbizgı*, Tatarcada *sıbizgı*, Yakutçada *sıbirga*, Başkurtçada *hıbizgı*, Hakasçada *pırgı*, Türkçede *sipsi* şeklinde geçiyor. Örneklere bakıldığında kelime başındaki s sesinin Başkurtça hariç korunduğu anlaşıyor. Başkurtça için $h < s$ değişimi kurallı bir değişkendir (ESTY, 406). Söz konusu kelimede eski Türkçe döneminden beri izlenen p sesinin $[p (\sim b \sim m \sim w)]$ şeklindeki değişiminin (MİFTY, 22) Türkiye Türkçesinin dışındaki Korpusumuzdaki diğer lehçelerde kelimenin b safhasında, Türkçede ise daha önceki safhada korunduğunu¹⁰²³ veya ters yönde ilerleyen bir değişime uğradığını görüyoruz: *sıbizgı > sıbizı > sıbzı > sıbsı > sıbsi ~ sipsi*. Kırgızca örneğinde kelime fonetik açıdan $p > b$ değişimi dışında herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. Ancak, Türkiye Türkçesindeki örnekte $b > p$ değişimi izlenmekte ve bu durum metatez ile regresif asimilasyon olayı ile açıklanabilir. Kelime içindeki $z > s$ ses değişimi ise birçok Türk lehçesinde bilinen bir durumdur.¹⁰²⁴ Bazı araştırmacılar morfolojik olarak *sıbiz* şeklinde ayırıyor, ancak kelimenin kökeniyle ilgili yansıma bir kelime olabileceğini belirtirken kesin bir açıklamada bulunmuyor (EDPT, 794). Bazıları ise söz konusu kelimenin Türk dillerindeki “ıslık çalmak” anlamında kullanılan fiilleri örnek vererek (Kıpç.: *sızgır-*; Türkm. *sıygır-* Tat.; *sızgır-*; Tuv.: *sığır-*) bu müzik aletinin **sı* köküne dayayarak yansıma kelime olabileceği düşüncesini ileri sürmüştür. Sertkaya, kelimenin tarihî gelişimi hakkında ayrıntılı bilgiler verdikten sonra Çince “yanlama üflen 6-7 delikli flüt” anlamındaki *çı* kelimesi ve “yanlama üflen 6-7 delikli flüt” anlamındaki *di* kelimelerine dikkat çekmektedir. Her iki kelime Eski Uygur yazıtlarında “*çı çımguk*, *tıg sıbizgu*, *tıg labay*” şeklinde ikileme içinde geçmektedir (Sertkaya 2014: 95).

1021 *Sıbizgu*, *sıbuzgu* ‘düdük, boru’.

1022 Bunun dışında Kıpçak dönemi yadigarlarından Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lügati’t-Türkiyye (Türk diline güzel kokulu hediye)’de, Memluk dönemi yadigarlarından Ed-Dürretü’l-Mudiyye fi’l-Lügati’t-Türkiyye (Türk dilinin parlayan incisi)’de ve Anadolu Türkçesi dönemi yadigarlarından Hilyetü’l-İnsân ve Heybetü’l-Lisân (İnsanın Güzel Sıfatları ve Dilin Büyüklüğü)’da ve Evilya Çelebi Seyehaynamesinde *sıbizgı*, *sıbuzgu* biçiminde görünür (Sertkaya 2014: 94).

1023 Räsänen M. Eski Türkçe döneminde tanıklanan p sesinin, Çuvaşça ile Türkçenin kuzey-güney lehçeleri hariç, sadece kelime içi ve sonunda korunduğunu ifade eder (age:145).

1024 *qızıl > kısil* (Sal.), *azap > asap* (Tat.), *qazyq > qasıq* (Tat.). (SGTY (F), 230)

surnay/сурнай

“Üflemeli müzik aletidir” (KRS II, 167; KTS II, 1107): *сурнайды суулан тартышып* ‘surnayı üfleyerek’ (M.I, 2339, 10030; M.II, 343). Eskiden *surnay* da aynı *kerney* gibi savaşlarda, avlarda, düğün-törenlerde kullanılmıştır.¹⁰²⁵

[< F. سورنای/سورنا ‘bir üflemeli çalgı, düğün borusu < F. سور ‘düğün’ + F. نای ‘boru’, SSTTN I, 627]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *сырнай* ‘e.a.’, Kkalp. *сурнай* ‘e.a.’ (AMİ, 116); Nog. *сырнай* ‘e.a.’

Tarihî: ET Ø¹⁰²⁶, OT. *surna* ‘e.a.’ (İH, 44)

13.2. ‘Telli Çalgılar (Chordophones)’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

cetigen/жетиген

“Kırgızların en eski telli çalgılarının biridir” (KO, 34).¹⁰²⁷

[< **cetigen*]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *жетиген*

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Bu müzik aletinin Yenisey Kırgızlarının Ala-Too’ya göç ederken getirdikleri yönde düşünceler var. Hakaslarda *çatkan/cetikan/cetihan/çatıgan* diye bilinir (KO, 34).

1025 *Surnay* erik, dut ve kamış ağaçlarından yapılan 8-9 delikli üflemeli bir çalgı türüdür. Uzunluğu 30-60 sm. arasında değişmektedir (65. Дүйшалиев, 2007: 203). Yarılmasın diye iç tarafı zaman zaman yağlanan surnay ucuna kamış “sipsi” takılarak çalınır. Sesinin iyi çıkması için çalınmadan önce su ile nemlendirilir.

1026 Karahanlı döneminde ‘suri kıyamette üflenecek boru’ anlamında *borğu* kelimesi tanıklanmıştır (TİEM 73 222r/4; RKT 31/69b3← KRTS, 174).

1027 Gövdesi meşe ağacından, kapağı çam ağacından yapılır. Eskiden *cetigen* yedi tel ile yapılır. Günümüzde daha fazla tel kullanılmaya başlanmıştır. Telin sayısına göre çükö eşik konulur. Sesi yüksek ve temizdir. Uzunluğu yaklaşık 1 - 1.5 m. ‘dir (KO, 34).

kıyak/кыяк

“Omuza yaslamadan bacakların arasına veya üstüne koyarak yay ile çalınan iki telli müzik aletidir”¹⁰²⁸: ырчыларды ырдатып, кол кыягын кыйкырттып ‘ses sanatçılarına türkü söyletip *kıyağın*ı çalıp’ (KRS I, 502; KTS I, 867, 884; KEBS, 177; KO, 158).¹⁰²⁹

[< **kıyak*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET Ø; OT Ø

b. Kırgız sözlüklerinde *kıyak* kelimesinin ikinci anlamı bir bitki çeşidini ifade ediyor. Bu bitki ince yapraklı yukarıdan aşağı doğru sıyrıldığında elleri kesecek kadar keskindir (KTS I, 884).

komuz/комуз

“En eski telli müzik aletidir” (KRS I, 400; KTS II, 734; ES, 146): дутар менен комузун ‘dutar ile *komuzunu*’ (M.I, 2335).¹⁰³⁰

[< *kopuz* ‘a stringed instrument’, EDPT, 588]

Eski Türkçe –z/-z sesi Kırgız Türkçesinde genellikle korunmuştur: *az, boguz, boz, bezgek, cazık...*¹⁰³¹

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. Nog. *қобыз* ‘e.a.’ (OSTY II, 660).¹⁰³²

Tarihî:

a. ET. *kopuz/kubuz* ‘ut, kopuz’ (EDPT, 588; DLT I, 19)¹⁰³³; OT. *kobuz* ‘e.a.’ (İML, 161), *kopuz* ‘e.a.’ (HŞ, 274; KE, 373; İH, 33)¹⁰³⁴

1028 Kırgızlarda *kıl kıyak* şeklinde de kullanılan terimdir.

1029 Gövdesi ardıc veya erik ağacından yapılır. Kapağının yapımında sadece deve derisi tercih edilir. Kılırları atkuyruğundan yapılır. İkiye ayrılarak takılan kılırların birinin sayısı altmış, diğerinin sayısı yetmiş geçmez. İçte doğru giren gövdesi armutu andıran şekildedir. Kıl kıyak’ın ses çıkarmasını sağlayan boşluğun hemen altında tahta eşik yerleştirilir.

1030 Komuz yapımında erik, ceviz, ardıc ağaçları tercih edilir. Bu ağaçlar meyve vermeye başladığı zaman kesilir, suda kaynatılır ve tutsülenir. Kılırları koyun bağırsağından yapılır. Komuz, baş, boyun, gövde, kapak, eşik, üç kulak ve üç telden oluşur. Uzunluğu yaklaşık 90 sm., eni ise 19,5-22,5 sm. arasında değişir. Eski komuzlar, göç sırasında at üstünde taşınmaya elverişli olması için biraz daha küçüktür (KO, 111).

1031 Geniz sesinin etkisi dışında gelişen (-p-)-b->-m- değişimi görülmektedir.

1032 Kırgız Türkçesinde p>b>m ses değişimi söz konusudur.

b. Söz konusu kelime Moğolca *qugur* ve Kırgızca *qobuz* biçimi Çince *h-* ‘tel’ kelimesiyle karşılaştırılmıştır (KWB, 201). *kopuz* biçiminin ilk örneği **kopur* biçiminde tespit edilmiş ve M. *quhur* kelimesinin kaynağı olarak belirlenmiştir (TMEN I, 314; III, 1546). Bazı araştırmacılar ise Moğolca biçimlerin erken dönem Türkçe alıntı kelime olduğu dile getirilmiştir (EDPT, 588). Bu kelimenin Türkçeden diğer birçok yabancı dildeki örnekleri tespit edilmiştir (TMEN III, 1546). Ele alınan kelimenin kökü *kop-* ‘kalkmak, sıçramak’ şeklinde de belirlenmiştir (VEWT 281; ESTY, 68). Ayrıca söz konusu aletin içinin boş olmasına dikkat çekilerek ‘içi boş, kof’ anlamındaki *kof* ‘boş’ kelimesinden türemiş olduğu dile getirilmiş ve bu aletin çıkardığı sesin de işte u boşluktan kaynaklandığı dile getirilmiştir (Saharbayeva K. Rauandina Ş. : 167-172).

13.3. ‘Vurmalı Çalgılar (Membranophones)’ İle İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

Vurmalı müzik aletleri en eski enstrümanlar olarak anılırlar. Doğa seslerini taklit ederek oluşan bu aletler muhtemelen ilk başlarda hayvanları ürkütmek, av sırasında onların dikkatini çekmek için kullanılmıştır. Zamanla bu aletlerden çıkan hoş sesler insanların duygularına da tercüman olmaya başlamıştır. Örneğin *dool*, *doolbas* ve *dobulbas* çıkardıkları yüksek ses sebebiyle savaşlarda, düğün-törenlerde sık sık kullanılmışsa, *ooz* komuz, *çopo* *çoor* gibi tiz sesli müzik aletleri cenazelerde kullanılmıştır.

çilmerden/чилмерден

“Yuvarlak vurmalı müzik aletidir”: *дан, чилмерден кактырып* ‘def, çilmerdende oynayıp’ (M.II, 10699).

[< **çilmerden*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

1033 Ayrıca bu dönemde “bir çeşit kubuz; iyi ses veren, çok inleyen ut” anlamında *buçı* kelimesi tanıklanmıştır (DLT III, 173).

1034 CC’ta *kobuzçı/kohuzçı* ‘çalgıcı, kopuz çalan kişi’ şeklinde tanıklanmıştır (KW, 198)

дар/дан

“Vurmalı alet, def” (KRS I, 185; KTS I, 330): *дан, чилмерден кактырып ‘дар, çilmerden vurdurup’* (M.II, 10699).

[< Ar/F. دف/دف ‘тамбурин’, ARS, 256]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT. *taf* ‘e.a.’ (KW, 152).

doolbas/доолбас

“Kırgızcada *dool* (KTS I,358), *dabil* (KTS I,321, *doolbas*, *dobul* şeklinde kullanılan bu kelime milli vurmalı müzik alet türüdür” (KRS I, 197; KTS I, 275, 358): *доолбас согуп күңгүрөп ‘doolbas vurulup bañ bañ diye’* (M.II, 341, 4958).¹⁰³⁵

[< **dool* (< Ar. طبل ‘барабан’, ARS, 426) + *bas* (< ~ F. *tabl-bāz* ‘davul çalan, davulcu’¹⁰³⁶)]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *дабыл/дауылпаз* ‘e.a.’ (KzTTS, 184); Nog. *даулбаз* ‘e.a.’ (NRS, 184).

Tarihî: ET Ø¹⁰³⁷, OT Ø¹⁰³⁸

küükara/күүкара

“Vurmalı müzik aleti”: *күүкара деген немеси, күүгө толгон денеси ‘küükara denilen şeyi, gövdesi ses ile dolmuş’* (KTS I, 852).

[< *küü* (< *küü* ‘nağme’, KTS II, 51) + *kara*¹⁰³⁹]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

¹⁰³⁵ *Doolbas*’ın kasnağı yumuşak ardiç, meşe ağacından yapılır. Bu kasnağa at, inek veya deve derisi gerilir. Kamçı sap ile veya el ile vurularak oynanır. Eni 37-55 sm., yüksekliği 55-71 sm. arasında değişir. Bu müzik aleti büyük merasimlerde çalınırdı.

¹⁰³⁶ <http://www.luggat.com/index.php#ceviri>

¹⁰³⁷ ET.de *köbrüğe* ‘davul’ (ETY, 813), *küvrüg/kövrüg* ‘davul’ (AY, 103; EUTS, 118) anlamında kelime tanıklanmıştır. Söz konusu kelime kövrüg (KB, 287) biçiminde de tanıklanmıştır. KE’de ‘davul’ anlamında kömrük kelimesi geçmiştir (KE, 380).

¹⁰³⁸ OT’de ‘davul’ anlamında < A. *tabl* kelimesi tanıklanmıştır (KE, 586; HŞ, 304).

¹⁰³⁹ *Kara* kelimesinin gerçek anlamı renktir, burada ise mecaz anlamda kullanılmıştır. *Kara* kelimesinin mecaz anlam yelpazesi oldukça geniştir. Söz konusu kelimede ‘büyük, çok ses çıkaran’ anlamında kullanılmış olduğu aşikâr.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

13.4. ‘Kendinden Sesli (İdiophones)’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

asa tayak/аса таяк

“Uzun çubuk ve çubuğun baş tarafında şingirakları olan müzik aleti” (KTS I, 122).

[< *asa tayak* ¹⁰⁴⁰]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *асатаяқ* ‘e.a.’ (KzRS, 28).

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cekesan/жекесан

“Şingirak gibi müzik aleti”: *кош коңгуроо жекесан, тийип койсоң шаңгырап* ‘iki zilli *cekesan*, dokunursan şingir şingir ses çıkarır’ (KTS I, 444)

[< **cekesan*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

cıldırman/жылдырман

“Keçi derisi kaplanarak yapılan yuvarlak müzik aleti”: *эки сурнайчы, эки жылдырман келип ойноп турат* ‘iki zurnacı, iki *cıldırman* gelmiş oyunuyorlar’ (KTS I, 515)

[< **cıldırman*] ¹⁰⁴¹

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

1040 Aslında her iki kelimenin anlamı ‘çubuk, değnek’tir. Söz konusu müzik aleti de uzun çubuktan yapılır. Adını da malzemesinden aldığı açıktır.

1041 Söz konusu kelimenin aslı *cıldırman* değil de *çıldırman* olması gerekir, *çıldır-* yansıma fiil ve *+man* ekinden oluşmuş yansıma kelime olabilir.

003 комуз

“Ağıza alınarak çalınan demir müzik aleti”¹⁰⁴² (KEBS,116).¹⁰⁴³

[< **ooz** (< *ağız* ‘the mouse’, EDPT, 98) + **komuz**¹⁰⁴⁴]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

koŋguroo/коңгуроо

“Şingırak” (KTS II, 117).

[< *koŋra-* + *ğu* ‘bell’, EDPT, 640]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. *қоңырау* ‘e.a.’, Nog. *конъырау* ‘e.a.’

Tarihî: ET. *koŋrağu* ‘çingırak, tongurak, çan’ (DLT II, 358); OT. *koŋrağu/koŋruñ* ‘çingırak, çan, çul’ (İM, 555; HŞ, 384), *koŋrov* ‘çingırak, zil, küçük çan’ (KW, 200)

13.5. ‘Çalgı Parçaları’ İlgili Alt Leksik-Semantik Grup

berene/берене

“Dombura, gitar gibi telli çalgıların her türlü yükseklikteki seslerini ayarlamak için çekilen teller, bölümler”: *тилиңдин басып көрүп беренесин, таңдайын кубулжутун сайрап берсин* ‘dilinin *berenesini* ayarlayıp bize türkü söylesin’ (KTS I, 216).

[< **berene*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

¹⁰⁴² Kırgız sözlüklerinde ayrı madde olarak ele alınmayan bu kelime Kırgızların sanat dünyasında önemli yer teşkil eden en eski müzik aletlerinden biridir.

¹⁰⁴³ İki çeşidi bilinmektedir:

cıgaç ooz komuz: Kırgızların en eski müzik aletlerinde biri olan *cıgaç ooz komuz* Kırgızistan’ın daha çok güney tarafında yaygındır. Sesin temiz ve yüksek çıkması bakımından aletin yapımında dağda büyüyen hanımeli veya karagat¹⁰⁴³ ağacı tercih edilir. Uzunluğu 15-18 sm., eni 1,5-2 sm. arasında değişen bu müzik aleti yassı ince tahta biçimindedir. Bir tarafı hafif ince olup ortasına ses veren dili yerleştirilir. Dilin en alt kısmına ip bağcık yerleştirilir. Bu bağcık ele dolandırılıp alet ağza yerleştirilir.

temir komuz: *Cıgaç ooz komuzun* geliştirilmiş biçimi olan bu müzik aleti iki bölümden oluşur: gövde ve dil. *Temir komuzun* gövdesi demir, bakır, gümüş veya altından yapılır, alete ses veren dili ise polattan yapılır. Uzunluğu 5,5-7sm, eni 1,5-2sm arasında değişir (KTS II, 1164; KO, 190).

¹⁰⁴⁴ bkz. komuz

Tarihî: ET Ø; OT Ø

buroo/бурoo

“Kopuzun kulağı” (KTS I, 275)

[< *bür-* ‘to twist, wind round, screw together’, EDPT, 356]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

çaga/чaгa

“İki tarafına kıl çekilmiş *kıl kıyak*ın sapı” (KRS II, 333; KTS II, 1296).

[< **çaga*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

kapkak/капкак

“Kapak; müzik aletlerinin başına takılan kapak” (KTS II, 97).

[< *kapğa:k* < *kap-* ‘lid, cover’, EDPT, 582]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî:

a. ET. *kapak/kapgak* ‘e.a.’ (DTS, DLT II, 234); OT Ø

b. Türkçe kökenli olduğu belirtilen bu kelime Farsçaya Türkçeden geçmiştir, Moğolcadan *kapkak* şeklinde geri ödünçlenmiş olduğu dile getirilmiştir (EDPT, 582; TMEN III, 1367, 1545; KTT, 88).

kıl/кыл

“Telli çalgılara takılan tel” (KTS I, 866).

[< *kıl* ‘a hair’, EDPT, 614]

Korpustaki diğer lehçeler: Kz. Kkalp. *kıl* ‘e.a.’

Tarihî: ET. *kıl* ‘tüy’ (DTS, 298; DLT II, 172; KB, 243); OT. *kıl* ‘kıl, tüy, tel’ (NF, 239; İML, 171; HŞ, 303).

kutkun/куткун

“*Каркакын* ortasından aşağıya doğru ince kayış çekilir ve ucu aletin dibine konulur. Buna *kutkun* denir.”

[< **kutkun*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

taraşa/таpашa

“Kopuzun kıl üzerine takılan nesnesi” (KTS II, 1146)

[< **taraşa*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

tepke/тepкe

“Kopuzun tellerini kaldırmak için kullanmak için yandan konulan küçük ağaç nesne, eşik”: *комуздун тepкеси арчадан жасалган* ‘kopuzun *tepkesi* ardıc ağacından yapılmıştı’ (KRS II, 227; KTS II, 1168).

[< **tep-* (< *tep-* ‘to kick’, EDPT, 435) + *ke*]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT Ø

zıy/зый

“Hayvan bağırsağından yapılan kopuz teli” (KTS I, 535).

[< *zıy]

Korpustaki diğer lehçeler: Tanıklanmamıştır.

Tarihî: ET Ø; OT

14. SONUÇ

Kırgızların tarih boyunca göçer konar bir hayat yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Zor iklim şartları Kırgız Türklerini sürekli yer değiştirmeye mecbur bırakmıştır. *Kışlak*, *yazlık* gibi terimler de bu hayat şartlarından ileri gelmiştir. Göçer konar hayat stiline uygun ergonomik, hafif ve kullanışlı ev ve yapıları, ev gereçleri, iş ve geçim aletleri kullanılmıştır. İklim şartlarına ayak uydurarak hayat süren Kırgız Türkleri ayrıca insan gücüne karşı da savaşmak zorunda kalmıştır, böylece günlük hayatta kullanılan yakıcı, kesici aletlerin yanı sıra savaş aletleri de ortaya çıkmıştır. Göç yollarında çeşitli halklar ile savaşarak hayatta kalmaya çalışan ve iyice zayıf düşen Kırgızlar Rus baskınına boyun eğmeye mecbur kalmış ve böylece yerleşik hayata geçmiştir.

Tez, etnografik terimlerin oldukça geniş yelpazesi gereği Kırgızların göçebe hayatında kullandığı etnografik terimler ile sınırlandırıldı. Tezin “giriş” bölümünde de belirtildiği gibi ilgili terimler diyakronik dizgide ve karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Böylece Türk tarihî birliğinin yanı sıra Türk dil birliği kelimeler üzerinde gösterilmiş oldu.

Sonuç olarak Kırgız etnografya terimlerinin büyük çoğunluğunun Türkçe olduğu, Aral-Hazar Kıpçak grubunda aktif olarak kullanıldığı, alıntı kelimelerin bir kısmının arkakik kelime grubuna dâhil olduğu veya halk ağzında korunduğu tespit edilmiştir. Alıntı kelimelerin sayısı da oldukça dikkat çekicidir. Bazı eski Türkçe kelimelerin Kırgızcada olduğu gibi korunduğu, bazılarının ise Türkçenin diğer kollarında yaşadığı, Kıpçak grubunda kullanılan bir kelimenin Oğuz grubunda yakın anlamda veya hiç kullanılmadığı, o kelimenin yerini başka bir kelimenin aldığı tespit edilen diğer hususlardandır. Bazı etnografya terimlerinin anlamlarında daralma veya genişleme meydana gelmiştir. Tezin korpusunda ele alınan *köynök* “gömlek”, *ton* “don”, *üy* “ev” gibi sekiz yüze yakın kelimenin Türkçe asıllı olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra kökeni bilinmeyen kelimeler de mevcuttur.

Kırgız Türkçesinde de diğer dillerde olduğu gibi söz varlığı semantik, morfolojik ve sentaktik yollar ile zenginleşmiştir. Kelime yapımında metaforun kullanımı da oldukça yaygındır: *kol*, *top*, *kulak* vs. Metanomik anlam değiştirme yolu ile *çepken*, *boo*, *eşik* gibi kelimeler oluşmuştur. Sözcük türetiminde morfolojik sözcük yapım yolu en sık kullanılan yöntem olmuştur, yani bir kök kelimesine yapım

eki eklenerek sözcük türetilmiştir: *suluk*, *tüyündük* vs. Sentaks yoluyla yani iki kelimenin bir araya getirilmesiyle türemiş kelimeler de Kırgız Türkçesinde epey yaygındır: *akterek*, *altingümüş*, *ataéne*, *kudasöök* vs.

Bir dilin kelime hazinesinin geliştirilmesinin harici yollarından biri, ödünç almaktır. Ödünçleme dili zenginleştirir, özüne zarar vermez, çünkü hedef dil daima "kendi" sözcük dağarcığını korur ve ayrıca dilin morfolojik yapısı değişmez, böylece dilsel gelişiminin iç yasaları ihlal edilmez. Ödünçleme bir başka dil ile direkt ve dolaylı ilişki neticesinde meydana gelir. Dolaylı nedenler ticari, ekonomik, sosyo-politik temasın sonucudur. Bu durumda, yeni bir kelime çoğunlukla yeni bir şey veya kavramla birlikte gelir. Bunlar örneğin bilgisayar, uçak, yazıcı vs. Direkt ilişki ise mevcut dildeki sıfatların basit, tek sözcüklü adlarla değiştirilmesi ihtiyacı nedeniyle oluşur. Örneğin, Kırgız Türkçesindeki *cölök pul* kelimesi kullanım zorluğu nedeniyle zamanla sadece *pul* şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Tezde Kırgız Türkçesine Arapça, Farsça, Rusça, Moğolca ve başkaca dillerinden geçen etnografya terimleri tarihsel gelişim ışığında ele alınmıştır. Söz konusu kelimelerin bir kısmında ödünçlenme sürecinde fonetik ve semantik değişimler meydana gelmiştir. Fonetik ve morfolojik açıdan dile sinmiş olan bazı eski ödünçlemeler de belirtilmiştir. Ancak tezin korpusunda öztürkçe kelimelere yer vermeye dikkat ettik. Mercek altına alınan kelimeler Kırgız Sözlüğünden ve Manas destanından fişlenmiştir. Dolayısıyla yapılan fişlemeler Kırgız Türkçesinin hem eski katmanını ve ağız özelliklerini içerirken standart Kırgız Türkçesini de gözler önüne sermiştir. Buradan hareketle tezin korpusunda mercek altına alınan kelimelerin standart Kırgız Türkçesi, ağızları ve terimlerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Tez önce ana bölümlere daha sonra alt bölümlere ayrılarak hazırlandı. Bölüm belirlenirken tematik yöntem seçildi ve terimler alfabetik sıralama ile verildi. Etnografya terimlerinin uçsuz bucaksız yelpazesini sınırlandırma ihtiyacı gereği tematik açıdan da sınırlandırılmaya gidildi. Örneğin, müzik aletleri bölümünde müzikte kullanılan tüm terimlerden ziyade sadece alet isimleri incelendi.

Bir milletin kültürel fenomeni olan müzik enstrümanlarının veya genel olarak musiki kültürünün oluşumu ve gelişiminde milli kimliğin yanında sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkilerin de önemli olduğu düşüncesi dünyadan sayısız örneklerle pekiştirilebilir. SSCB döneminde aynı kökene tabi olmayan, ancak aynı toprakları

paylaşan milletlerin tarihi, coğrafi ve ekonomik temaslar neticesinde birbirinden kültürel olarak da etkilendiği görülmektedir. Tacik, Özbek *dutar*'ını; Moğol, Tuva *çoor*'unu; Kazak, Rus *akardeon*'unu biliyor ve çalabiliyordu. Ancak tabii ki, bu durum ilgili toplumların başka toplumların musiki kültürünü benimsediğini göstermez. Nitekim yüzyıllar boyunca aynı toprakları paylaşan milletler kendi kültürel belleğini oluşturan değerleri koruyabilmişlerdir. Dilin müziğe göre daha esnek, yeniliğe ve değişime daha açık olduğunu birçok tarihî-lengüistik olgu kanıtlamaktadır. Bu durumu belirli bir siyasi baskı altına alınan ve asimile edilmeye çalışılan toplumlarda açıkça görüyoruz. Örneğin Rus dili SSCB döneminde bütün SSCB topraklarında bir ikinci ana dil hüviyetini alırken, o topraklarda yaşayan toplumların kültürel kimliğini belirleyen unsurlardan biri olan müzik aletleri olduğu gibi korunmuş, Rus musiki aletleri benimsenmemiştir. Buna karşılık SSCB'de bulunan her toplumun musiki söz varlığına birçok Rusça kelime girmiş, onların dilinden de Rusçaya birçok müzik terimi geçmiştir.

Türk topluluklarının bulunduğu coğrafyayı göz önünde bulundurursak birbiriyle komşu olan Türk toplulukları da musiki enstrüman ve musiki söz varlığı bakımından birbirinden etkilenmişlerdir. Örneğin, Kuzey-Doğu yani Sibiry Türk lehçelerinin konuşulduğu Yakutistan, Tuva, Hakas ve Altay bölgesindeki enstrümanların kendi aralarındaki benzerliği dikkat çekmektedir: topşur (Altay) = homıs (Hakas) = topşulur (Tuva); bunun gibi Kırgızistan ve Kazakistan bölgesindeki enstrümanlar hem tipolojik, hem akustik özellikleri bakımından birbiriyle benzerlik gösterir: *sıbizgi* (Kazak) = *çoor* (Kırgız), *kobız* (Kazak) = *kıyak* (Kırgız); aynı durum Özbekistan, Türkmenistan ve günümüzde Türkistan'ın doğusunda yer alan Sincan Uygur Özerk Bölgesindeki Uygurların müzik enstrümanları için de geçerlidir: *dutar*, *dayra*, *gidjak*. Ancak Türk topluluklarında kullanılan müzik enstrümanlarını genel olarak ele aldığımızda da bu benzerlik dikkat çeker. Örneğin Kırgız *temir komuz*'u Sibiry bölgesindeki Türk topluluklarında *kubız* (Başkurt), *komus* (Hakas), *homus* (Yakut) diye bilinen müzik aletiyle hem terim olarak, hem şekil olarak neredeyse aynıdır. Örnekler arasında Kırgız *çooru*, Kazak *sıbizgısı*, Türkmen *kargı-tüydüğü* ve Başkurt *kurayı*; Kırgız *kıyakı* ile Özbek ve Kazak *kobızı*; Özbek *dumbrak* ile Kazak *dombrası* sıralanabilir (Бертков, К. 1963).

Manas destanında yirmiden fazla müzik aleti hakkında bilgi verilmiş, eski baskılarında yer yer resimlere de yer verilmiştir. Ancak bu bilgiler tam anlamıyla açıklayıcı değildir. Bunun yanında “*çañırık, çildirman, çilmerden, nagıra*” gibi bazı müzik aletlerini sadece Manas destanında görmekteyiz. Üflemeli ve vurmali müzik aletleri en eski enstrümanlar olarak anılırlar. Doğa seslerini taklit ederek oluşan bu aletler muhtemelen ilk başlarda hayvanları ürkütmek, av sırasında onların dikkatini çekmek için kullanılmıştır. Zamanla bu aletlerden çıkan hoş sesler insanların duygularına da tercüman olmaya başlamıştır. Örneğin *dool, doolbas* ve *dobulbas* çıkardıkları yüksek ses sebebiyle savaşlarda, düğün-törenlerde sık sık kullanılmışsa, *ooz komuz, çopo çoor* gibi tiz sesli müzik aletleri cenazelerde kullanılmıştır. Çalışmadaki “Çalgı” bölümü ile ilgili yapılan bu ayrıntılı betimlemeyi tezin her bir bölümü için ayrı ayrı yapabilir, ama tekrardan kaçınmak için bu bölümün tasviri ile sınırlandı.

Multi/makro disiplinler çalışmalara kaynak olabilecek ve geniş konu yelpazesi bulunan Kırgız bozkır kültürü söz varlığı on iki ana bölümde incelendi. Tezin korpusundaki söz varlığı senkronik ve diyakronik yöntemle karşılaştırmalı olarak ele alındı. Her terim Kırgız Türkçesi sözlüklerindeki açıklamaları ve Manas destanından alıntıları ile ele alınmış, daha sonra ilgili kelimelerin fonetik ve morfolojik durumu üzerinde durulmuş, morfolojik özelliklerinin tarihî süreç içindeki değişimlerine yer verilmiş, daha sonra Türkçenin Aral-Hazar alt grubundaki alamorfları tespit edilmiş, sonunda ise etimolojik verilerine yer verilmiştir.

Tezin korpusunu aşağıdaki maddeler ile genel anlamda toparlamaya çalıştık:

1. Köken bilgisi verileri ışığında Kırgız Türkçesi etnografik terimlerinin büyük çoğunluğunun Türkçe olduğu, bunun içinden bazı etnografik kelimelerin bir kısmının sadece Kırgız Türkçesinde tanıklandığı, Aral-Hazar Kıpçak bölgesindeki Korpusumuzdaki diğer lehçelerde tanıklanmadığı, bir kısmının Arapça, Farsça, Moğolca, Rusça ve diğer dillerden alıntı olduğu tespit edilmiştir.

2. Maddi kültürün hareketli unsurlarından biriyle ilişkili olan ödünçleme daha çok “Ev ve yapılar, Yemek, İş ve geçim aletleri” terminolojisinde görülmüştür. Özellikle Moğolca, Arapça, Farsça ve Rusçadan alıntı kelimeler tespit edilmiştir.

3. Tezin korpusundaki kelimelerin genel analizi yapılacak olursa kelimelerin toplumun gelişimi ile paralel olarak var olup kaybolduğu, ortadan kaybolan

nesnelerin yanı sıra isimlerinin de yok olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda dilin, topluma giren yeni nesnelerle birlikte gelen isimler ile yenilenip geliştiği gözlemlenmiştir.

4. Kırgız Türkçesindeki kelime hareketliliği değerlendirilirken toplumun sosyo-politik durumuna paralel geliştiği dikkatten uzak tutulmamalıdır. Çeşitli toplumlar ile savaş veya barış koşulları altındaki iletişim dildeki hareketliliği de meydana getirmiştir.

5. Kırgız Türkçesinin kelime hazinesi ile ilgili çalışmaların sürdürülmesi teorik ve pratik açıdan büyük önem taşımaktadır. Zira kullanıcısı açısından kolaylık sağlayacak yeni terimlerin oluşumu veya mevcut terimlerin daha kullanışlı kelimeler ile değiştirilmesi hususunda önem arz etmektedir.

6. Eski, ağız özelliği taşıyan kelimeler ve yaygın olarak kullanılan standart kelimeler eşanlamlıysa, ikincisi baskın oluyor.

7. Dilin söz varlığı sürekli bir değişim ve gelişim sürecindedir. Üretimin, kültürün, bilimin ve teknolojinin gelişmesiyle bağlantılı olarak sürekli olarak ortaya çıkan kelimelerle yenileniyor. Kırgız Türkçesindeki eski kelimelerin kaybı azalırken çok daha fazla yeni kelime dile ekleniyor.

8. Ödünçleme dilin gelişiminin doğal bir sürecidir. Kırgız Türkçesindeki ilk alıntılardan bazıları o kadar dilin potasında erimiştir ki, etimolojik araştırma yapılmadan ayırt etmek imkânsız hale gelmiştir. Bunlar örneğin *çamgarak*, *alakan*, *irege* vs.

9. Korpusumuzdaki diğer Türk dilleriyle karşılaştırıldığında, Kırgız Türkçesinin kelime yapısında kökleri ortak Türk katmanından gelen oldukça fazla kelime olduğu görülmektedir. Bu da Kırgız Türkçesinin konuşulduğu coğrafyanın dış etmenlerden daha uzak bölgede olmasıyla alakalı olabileceği konusunu düşündürmektedir.

Bir dilin kelime hazinesinin, o dili konuşanların tarihini geliştirmek açısından incelenmesinin önemi birçok bilim insanı tarafından dile getirilmiştir. Üretimdeki, yaşamdaki, kültürdeki tüm değişikliklerin yanı sıra milletler arasındaki tüm önemli sosyal, siyasi, ekonomik ilişkileri ve etkileri doğrudan ve dolaylı kaydeden, kusursuz bir işaretleyici olan kelime dağarcığıdır. Kırgız Türkçesinin kelime hazinesini

diyakronik bir şekilde tarihî süreç içinde diğer yakın diller ile karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Tezin amaçlarından bazılarını giyim ve ayakkabı, yiyecek ve tezin korpusundaki diğer terimlerle ilgili mevcut genel dil terminolojisini toplamak ve sistemli bir şekilde göstermek, bu kelime dağarcığı gruplarının gelişim kalıplarını bulmak ve göstermek, mümkün oldukça etimolojisi üzerinde durmak, korpusa alınan Aral- Hazar grubundaki dillerdeki karşılıklarını bulmak, göstermek, karşılıklı inceleme alanı oluşturmak, Kırgız Türkçesinin bozkır kültürünün etnografya terimlerini tespit etmek ve zamanla geçirdiği değişimleri izlemek, bir dilin kelime dağarcığı gelişiminin karakteristik eğilimlerini keşfetmek şeklinde sayabiliriz.

Korpusta dili zenginleştirmenin iç ve dış yolları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışma, Türk dillerinin tarihi, leksikolojisi ve terminolojisine ilişkin birçok konunun derinlemesine incelenmesine önemli katkılar sağlayabilir. Tezin dış korpusu bugüne kadar yapılan bilimsel sınıflandırmalar göz önünde bulundurularak birçok alt bölümde ele alınmıştır.

Korpusumuzdaki kelimeler Manas destanından ve Kırgız Sözlüğünden fişlenmiştir. Bir dilin hem ağız hem standart dilini yansıtan bir korpusta kelimeler tarihî gelişim ve değişim ışığında ele alınmıştır. Manas destanının söz varlığı Kırgız Türkçesinin en eski katmanını gösterdiği gibi Yudahin'in Kırgız Sözlüğü standart Kırgız Türkçesinin gelişim ve değişim sürecini gözler önüne sermektedir. Korpusumuzda yapılan incelemelerde C. Mukambaev, H. Karasayev, B. Yunusaliev gibi Kırgız Türkçesi sözlükçülük geleneğinde önemli işlere imza atmış bilim adamlarının ve B. Oruzbayeva, B. Yunusaliyev gibi kıymetli dilbilimcilerinin kaynaklarından istifade edilmiştir. Bunun dışında Türkçenin gelişim ve değişimi, fonetik, morfolojik, semantik değişimleri konusunda M. Kaşgari'nin sözlüğü başta olmak üzere Türkçenin tarihî dönemi eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca kelimelerin incelenmesinde Aral-Hazar grubundaki diğer Türk dilleri sözlükleri de kullanılmıştır. Böylece tek bir kelimede birçok bilgiye ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Kırgız Türklerinin göçebe yaşamını yansıtan çok sayıda kelime derlendi, sınıflara ayrıldı, tarihten günümüze geçirdiği fonetik, morfolojik ve semantik değişimleri üzerinde karşılaştırmalı olarak duruldu.

Toplamda binin üzerinde etnografik terimin ele alındığı çalışmada Kırgızca söz varlığının gelişmesini etkileyen iç ve dış faktörler saptanmış ve mevcut söz dağarcığını geliştirmek için ipuçlar verilmiştir. Standart Kırgız Türkçesinin yanı sıra Manas gibi dünyanın en büyük destanı materialinde öz ve alıntı kelimelerin atlası çıkarılmış, gramatik ve semantik oluşum yolları ortaya çıkarılmıştır, buradan hareketle polisemi, omonim, sinonim ve antonim gibi semantik süreçler izlenmiştir. Gramer incelemelerine yer verilirken morfolojik, fonetik ve semantik özellikler daha önce yapılmış gramer çalışmalarının ışığında incelenmiştir.

Tezde incelenen bazı kelimelerin korpusumuzdaki lehçelerden tanıklanmayıp Korpusumuzdaki diğer lehçelerde tanıklandığı izlenmiştir. Bu durum Kırgız Türkçesinin Sibirya lehçeleriyle de tarihin belirli dönemlerinde temas ettiğini gösterir. Ayrıca hiçbir lehçede tanıklanmayan hapaks örneklere de rastlanmıştır.

Çalışmada ele alınan kelimelere bakarak Korpustaki diğer lehçelere dâhil edilen Kırgız, Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçeleri arasında Kazak ve Karakalpakçayı bir alt bölüme, Nogay Türkçesini Kıpçakça ile sıkı ilişki içinde olmuş ama aslı Özbek Türkçesine (Özbek Türkçesinin Kıpçak ağızı) dâhil edilerek bir diğer alt bölüme ayırt edebiliriz, Kırgız Türkçesini ise Altay Türkçesi ile de ele almak daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.

Çalışmanın genel sonuçlarından da anlaşılacağı üzere Kırgızların göçebe yaşamını yansıtan etnografik söz varlığının hem tematik açıdan hem de lengüistik açıdan oldukça zengin olduğu ortadadır. Buradan hareketle Kırgızların göç sırasında da yaşam kültürünü oluşturmaya devam ettirdiğini, kendi kimliğine bağlı kalmaya çalıştığını, gelenek-görenek, örf ve adetlerinin korunması konusunda azami gayret içinde olduğu anlaşılmaktadır. Dilin özüne gelince Kırgız Türkçesinin kökenlerinin çok eski bir tarihe dayandığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Kırgızların tarihî süreç içerisinde Moğollar başta olmak üzere birçok halklar ile sadece sosyo-ekonomik anlamda değil dil açısından da sıkı ilişki içinde olduğu belirlenmiştir. Tezin korpusuna alınan kelimelerin büyük çoğunluğunun Türkçeye dayandığı yani ana dilin temelini Türkçeden geldiği tespit edilmiştir.

Söz konusu çalışmanın Kırgız Türkçesinin tarihî gelişimi konusunda faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca Türk lehçeleri ile karşılaştırmalı olması durumu daha anlaşılır hale getirmiştir. Böylece sadece Kırgız Türkçesi için değil Aral-Hazar

grubundaki Korpusumuzdaki diğ er lehçeler ve Türkçenin tarih  gelişimi konusunda araştırma yapacaklar için de faydalı bir kaynak niteliği taşıyacağı düşüncesindeyiz.

KAYNAKLAR

- Ağar, M. E. (1986). *Baytaratü'l Vâzih. Metin- İndeks*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ağar, M. E. (1989). *Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ağca, F. (2010). “Eski Türkçe -gA(y)sUg Eki ve Ekin Tarihi Türk Dili Alanındaki Biçimleri Üzerine”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Mart. s. 231-250.
- Ahanov, K. (2008). *Dil Biliminin Esasları* (Aktaran: Murat Ceritoğlu). Ankara: TDK.
- Akalın, M. (1979). *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Aksoy, M. (2011). Tarihi Kaynak Olarak Etnografya Eserleri. *Türkiye Günlüğü*. Sayı 106, s.72.
- Alimov, R. (2011). *Kırgızcanın içkilik ağızlar grubu üzerine. TÜBAR. XXX. Güz.*
- Arat, R. R. (1964). “Eski Türk Hukuk Vesikaları”, Yıl:1, Sayı:1, Ankara, *Türk Kültürü Araştırmaları*, s.5-51.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. (Haz: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul: TKAİ.
- Ata, A. Yükneci, E.A. (1951). *Atebetü'l-Hakayık*. İstanbul.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ II, Dizin*. Ankara: TDK.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis III, Dizin-Sözlük*. Ankara: TDK.
- Atalay, B. (1941). *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: TDK.
- Atalay, B. (1945). *Et-tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiye*. İstanbul.
- Atalay, B. (1972). *Divanü Lûgati't – Türk*. Dizin. Ankara: TDK.
- Ataniyazov, S. (2004). *Türkmen dilinin sözköki (Etimologik) sözlüğü*. Aşgabat: Miras.
- Atmaca, E. Adzhumerova, R. (2010). “Kapı ve Eşik Kelimeleri Üzerine”. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* (II) 23 - 45.
- Battal, A. (1934). *İbni Mühenna Lûgati*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der İslamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû Hayyan, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul
- Caferoğlu, A. (1943). *Türk Dili Tarihi Notları II*, İstanbul,
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Clauson, G. (1962). *Turkish and Mongolian studies*. London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
- Clauson, G. (1972). *An Etimological Dictionary of the Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford.
- Corayev, B. (1969). *Yuqori Qashqadaryo özbek shevalari*, Fan, Taşkent
- Csáki, É. (2006), Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages, *Turcologica* 67. Harrassowitz Verlag.
- Cumakunova, G. (2008). “Kırgız Türkçesinde Arapça Alıntı Kelimeler”. *Hacettepe Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 9: 101-117.
- Dankoff, R., Kelly, J. (1985). *Mahmûd al-Kashgarî, Compendium of the Turkic Dialects-Dîwân Lugât at-Turk, III*. Harvard University Printing Office.
- Demir, N. (2002). *Danışmend-Name*. Ankara: Akçağ.

- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neu-Persischen, Band I*. Wiesbaden.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neu-Persischen, Band II*. Wiesbaden.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische Elemente im Neu-Persischen, Band III*. Wiesbaden.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neu-Persischen, Band IV*. Wiesbaden.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK.
- Erbay, F. (2012). Türkçe-Ermenice Kelime Alışverişi Ve Tapan Kelimesi Üzerine. *TAED*. s. 9-16.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Erdal, M. (1991). "Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon". Bd. 1-2, *Turcologica* 7. Wiesbaden.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Boston: Brill Leiden.
- Ercilasun, A. B. (1975), -maç / -meç Eki Üzerine, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: XXI, İstanbul, s. 83-88
- Ercilasun, A. B. (2010). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)*. Ankara: Akçağ.
- Eckmann, J. (1953). Türkçede -raq -rek ekine dair. *TDAY Belleten*. s. 49-52
- Eckmann, J. (1955). Türkçede d, t ve n Seslerinin Türemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 3, 11-22.
- Eckmann, J. (1984). *Nehcü'l-Ferâdis II: Metin*. (Yay.: Tezcan, S., Zülfikar, H). Ankara: TDK.
- Eckmann, J. (1988). *Çagatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul.
- Ergin, M. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Boston: Brill Leiden.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. M. Akalın). Ankara: TTK.
- Ganiyev, F. E. (Ed.). (2005). *Tatar Tilinin Anlatmalı Sözlüğü*. Kazan: Matbugat Yortı.
- Goulding, C. (2005), "Grounded Theory, Ethnography and Phenomenology A Comparative Analysis of Three Qualitative Strategies for Marketing Research", *European Journal of Marketing*, 39(3/4), s.294-308.
- Gökalp, Z. (1980). *Makaleler*. Cilt IX (Haz. Ş. Beysanoğlu). İstanbul.
- Grönbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen: E. Munksgaard.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Hüsrev ve Şirini ve Dil Hususiyetleri*. Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK
- Hamilton, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması: İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (Çev. V. Köken). Ankara: TDK.
- Helga, A. "The Turkic Word qımız "fermented mare's milk": Early Historical Textual Evidence and Origin." *Zemin*, s. 6 (2023): 34-81
- Xudiyev, N. M. (2015). *Qədim türk yazılı abidələrinin dili*. Bakı: Elm və təhsil.
- İzbudak, V. (1936). *El-İdrak haşiyesi*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Johansen, U. Alaçyq. (Çev.: Alper Keleş), *Gazi Türkiyat*, Bahar 2013/12: 195 207.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1978). *Gülistan Tercümesi (Kitāb Gülistān bi't-Türkî)*.

İstanbul: ME.

- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (1974). *Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler*. Türkoloji Dergisi, 6(1).
- Korkmaz, Z. (1958). Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 6, 41-68.
- Korkmaz, Z. (1995). *Türk Dilleri Üzerine Araştırmalar*. I Cilt. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Kök, A. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ligeti, L. (1980), "A Propos du Rhotacisme et du Lambdacisme", *Central Asiatic Journal*, C. 24. s. 222-250.
- Ligeti, L. (1986). *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Arpádkorban* (Fetihten önce ve Arpad devrinde Macarca-Türkçe ilişkileri). Budapest.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington.
- Meninski, F. M. (1680). *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae*. Viennae Austriae.
- Moldaliev, N. (2012). Kırgız Kültüründe "Cıgaççılık (Marangozluk)" ve "Boz Üy" ile İlgili Kelimeler Üzerine." *Acta Turcica*.
- Nephan, S. (1993). *Antropoloji*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: TDK.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk*. III. Kitap (5. Bölüm) (Suvarnaprabhasasutra). Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, S.V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Özkan, F. Özkan, İ. (2015). "Dede Korkut Kitabındaki "Apul Apul" veya "Yap Yap Yürümek" Sözlerinin Kökeni Hakkında," *Fikret Türkmen Armağanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 55-62.
- Özkan, F. Özkan, İ. (2017). "Költigin ile Köl İç Çor Yazıtlarında Geçen "Oplayu Tegmek" ve "Opulu Kirmek" Sözleri Hakkında," *Türk Tarihçiliğinin Asırlık Çınarı Halil İnalcık'a Armağan*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s.205-215.
- Özkan, F. (2019). "'Barçın' adı hakkında". *Türklük Biliminde Gür Bir Ses. Prof. Dr. İsa Özkan'a Armağan*. Ankara: TKAE. s. 197-205
- Özkan, F. (2022). 'Türk Boylarının Dil Ve Alfabe meselesi'. *Büyükzaferin 100.Yılanısına eğitim bilimleri üzerine değerlendirmeler*, Türkoloji, Türk Eğitim Sen Genel Merkezi Yayınları, Ankara, s. 466-486
- Özkan, İ. (2010). "Yapa Yapa Karlar Yağsa Yaza Kalmaz," *Dede Korkut Ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.
- Parlatır, İ. vd. (1988). *Büyük Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. Ankara.
- Poppe, N. (1955). "The Turkic loanwords in Middle Mongolian". *CAJ*. Vol. 1 No:1.
- Poppe, N. (1960). "Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen". Teil1. *Vergleichende Lautlehre*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Poppe, N. (1962). The Primary long Vowels in Mongolian. *MSFou* 63.
- Ramstedt, G.J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais Ugrilainen Seura.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*,

- Helsinki Societas Orientalis Fennica.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Robert, D. (1995), *Armenian Loanwords in Turkish*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- Sertkaya, O.F. (2012). “Etimoloji nedir - ne değildir ve isimden isim yapan +ay /+ey eki üzerine.” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, *Türkoloji Dergisi* 19, 1: 43-72.
- Sertkaya, O.F. (2014). “Eski Türklerde Mûsikî Kültürü”. *Yeni Türkiye* 57. s.73 115.
- Starostin, S., Dybo, A., Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston.
- Steingass, F.J. (1998). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Lebanon.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Simurg.
- Tekin, T. (1969-2013), Zetacism and Sigmatism in ProtoTurkic, (AOH, 22, 1969: 51-80), *Makaleler-1 (Altayistik)* (Haz.: Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Grafiker Yayınları, Ankara.
- Tekin, T. (1975). *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*. Ankara: H.Ü. Yayınları.
- Tekin, T. (1989). ‘Türk Dil ve Dialectlerinin Yeni Bir Tasnifi. *Erdem Dergisi*. Cilt: 10, Ankara.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: Simurg
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig (Eski Uyğurca Fal Kitabı)*. Ankara: TDK
- Tezcan, M. (1996). *Sosyal ve Kültürel Değişme*. Ankara: A.Ü. E.F. Yayınları. s.1
- Tietze, A. (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. A-E. İstanbul Wien: Simurg Yayınları.
- Tietze, A. (2009). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. F-J. Wien.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülük Ve's-Selâtin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R., Çöğenli, M. S., Yanık, N. (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabtî'l Lügati't-Türkiyye*, Ankara: TDK.
- Toparlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara.
- Toparlı, R. (2003). *Ed- Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: TDK
- Toparlı, R., Argunşah, M. (2014). *Mu'inü'l-Mürîd (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. Ankara, 1963-1979.
- Uğurlu, M.(1984). *Münyetü'l-Guzât. Metin-İndex*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara
- Ülkütaşır, M. Ş. (1973). *Cumhuriyet’le Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*, Ankara.
- Ünlü, S. (2012). *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Usmanova, Ş. (2011). “Altay Dillerinde Üst Giysi Adları”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XI/1 (Yaz).
- Vámbéry, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Wells, C. (1994). *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*. Çev: Bozkurt Güvenç. İstanbul.
- Yıldırım F., Aydın E., Alimov, R. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve İrk*

- Bitig. BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-edeb*, Ankara: TDK.
- Kiril harfli kaynakça:
- Абдувалиев, И. (1984). *Конноспортивная Лексика в Кыргызском Языке*. Фрунзе.
- Абдувалиев, И. (2008). *Кыргыз тилинин морфологиясы*. Бишкек.
- Абдулдаев, Э. Исаев, И. (1969). *Кыргыз Тилинин Түшүндүрмө Сөздүгү*. Фрунзе.
- Абрамзон, С. М. (1971). *Киргизы и их Этногенетические и Историко Культурные Связи*. Бишкек.
- Айтмамбетов, Д. (1967). *Култура Киргизского Народа во Второй Половине XIX и в начале XX века*. Фрунзе: Илим.
- Академия Наук СССР. Редколлегия (1966). *Татарско-Русский Словарь*. Москва: Советская Энциклопедия.
- Акматалиев, А. (1996). *Кыргыздын кол өнөрчүлүгү*. Бишкек: Мурас.
- Акматалиев, А. (2000). *Кыргыз Көөнөрбөс Дөөлөттөр*. Бишкек
- Акматалиев, А. (2010). *Кыргыз Тилинин Сөздүгү*, Бишкек: Аврасия пресс.
- Алагушов, Б. (1974). *Кыргыз Элдик Музыкалык Аспаптары*. Фрунзе.
- Алагушев, Б. (2006). *Бабалардын Мурасы*. Бишкек.
- Алламуратов, А., Доспанов, О., Тилеўмуратова, Г. (1992). *Қарақалпақш көркем-өнер атамаларының сөзлиги*. Нөкис: Билим.
- Аланиязова, Ш. (1997). *Қарақалпақ тилинде қол өнери лексикасы*. Нөкис: Билим.
- Аманов, Б. Ж., Мухамбетова, А. И. (2002). *Казахская традиционная музыка и 20 век*. Алматы: Дайк-Пресс.
- Анархулов, Х. (1991). *Кыргыз Эл Оюндары*. Бишкек.
- Антипина, К. И. (1962). *Особенности Материальной Культуры и Прикладного Искусства Южных Киргизов*. Фрунзе: АН Кирг.ССР.
- Антипина, К. И., Көчкүнов, А.С. (2004). *Кыргыздын Элдик Кийимдери*. Анкара.
- Аргынбаев, Х. (1969). “Қазақтың Ер-Тұрман Жабдықтары”, В кн.: *Казахстан в XV—XIII веках* (Вопросы Социально-политической Истории). Алма-Ата: Гылым.
- Асамутдинова, М. (1963). *Название Одежды и Её Частей в Узбекском Языке*. Ташкент.
- Асамутдинова, М. (1981). *Кийим-кечак номлари*. Т., Фан.
- Асейинулы, А. (1998). “Корни казахских музыкальных инструментов”. *Шынжанская общественная наука*. №4. 70-81с.
- Әхмәтъянов, Р. Г. (2001). *Татар Теленәң Кыскача Тарихи-Этимологик Сүзлегә*. Казан: Тат. кит. нәшр.
- Бадгаев, Н. Б. (2002). *Заимствованная лексика в ойратском письменном языке*.
- Бамматов, Е. Е. (1969). *Кумыкско-Русский Словарь*. Москва.
- Баранов, Х. К. (1958). *Арабско-Русский Словарь*. Москва: Наука.
- Бартольд В. В. (1927). *Киргизы : (исторический очерк)*. Фрунзе.
- Басангов, Б. Б. (1940). *Русско – Калмыцкий Словарь*. Москва: Наука.
- Баскаков, Н. А., Инкижекова-Грекул, А. И. (1953). *Хакаско-Русский Словарь*. Москва.
- Баскаков, Н. А. (1956). *Русско-Ногайский словарь*. Москва.

- Баскаков, Н. А. (1958). *Каракалпакско-Русский Словарь: С Приложением Грамматического Очерка Каракалпакского Языка*. Москва: Академия наук Узбекской ССР
- Баскаков, Н. А. (1960). *Тюркские Языки*. Москва.
- Баскаков, Н. А. (1963). *Ногайско - Русский Словарь*. Москва: ГИИНС.
- Баскаков, Н. А. (1967). *Русско - Каракалпакский Словарь*. Москва: Советская энциклопедия.
- Баскаков, Н. А. Редкол. (1968). *Туркменско-русский словарь*. Советская Энциклопедия. Москва.
- Баскаков, Н. А. (1987). “К Проблеме Китайских Заимствований в Тюркских Языках”. *Советская Тюркология*. № 1, с. 69-75, Баку.
- Батманов, И. А. (1938). *Северные диалекты киргизского языка: опыт классификации северных диалектов киргизского языка*. Фрунзе: Киргизгосиздат
- Батманов, И. А. (1966). *Источники формирования тюркских языков Южной Сибири и Средней Азии*. Фрунзе.
- Батманов, И. А. (1963). *Современный киргизский язык. [Фонетика]*. Фрунзе: АН Киргизской ССР. с. 21-22
- Бектаев, К. (2001). *Большой Казахско-Русский, Русско-Казахский Словарь*, Алматы: Алтын Казына.
- Беляев, В. М. (1937). “Музыкальные инструменты народов СССР”. *Советская музыка*. Москва: Музгиз, № 10–11.
- Борисов, В. М. (1967). *Русско-Арабский Словарь*. Москва: Наука.
- Боровков, А. К. (1963). *Лексика среднеазиатского тевфсира XII—XIII вв.* Москва.
- Боровков, А. К. (1969). *Древнетюркский Словарь*. Л.: Наука.
- Будагов, Л. (1869, 1971). *Сравнительный Словарь Турецко-Татарских Наречий, со Включением Употребительнейших Слов Арабских и Персидских и с Переводом на Русский Язык: 2 т.* СПб.: Тип. АН.
- Владимирцов, Б. Я. (1929). *Сравнительная Грамматика Монгольского Письменного Языка и Халхаского Наречия*. Введение и Фонетика. Ленинград.
- Ворошил Г. В., Асланов В. (1989). *Исследования по истории азербайджанского языка дописьменного периода*. Баку.
- Воскресенский, А. (1894). *Русско-Татарский Словарь с Предисловием о Произношении и Этимологических Изменениях Татарских Слов*. Казань.
- Ганиев, Ф. (ед.). (2005). *Татар теленең аңлатмалы сузлегі*. Казан: Матбугат йорты.
- Гаркавец, А. Н. (2010). *Кыпчакское Письменное Наследие. Том III. Кыпчакский словарь*. Алматы: Баур.
- Гаркавец, А. Н. (2011). *Кыпчакский Словарь*. Алматы: Алматыкітап баспасы
- Гафаров, М, А. (1914 – 1927). *Персидко-Русский Словарь*. Москва.
- Горшков, А. Е., Егоров, Н. И., Черное, М. Ф. (1980). *Исследования по Этимологии и Фразеологии Чувашского Языка*. Чебоксары.
- Гумилев, Л. Н. (1980). *Хунну*. Москва: Вост. лит.
- Давлетов, С., Мукамбаев, Ж., Турусбеков, С. (1982). *Кыргыз Тилинин Грамматикасы*. Фрунзе.
- Дмитриев, Н. К. (1962). *Строй Тюркских Языков*. Москва.
- Дугаров, Д. С. (2006). О Традиционных Народных Инструментах Бурят.

Традиции и Современность в Народной Музыке Евразии. Материалы науч. конф. Междунар. фестиваля 'Звуки инструментальной Евразии'. Улан- Удэ, С. 10.

Дүйшалиев, К. (2007). *Кыргыз эл музыкасы*. Шам.

Дыбо, А.В. (1996). *Семантическая Реконструкция в Алтайской Этимологии. Соматические Термины (Плечевой Пояс)*. Москва.

Дыбо, А.В. (2007). *Лингвистические Контакты Ранних Тюрков. Лексический Фонд. Пратюркский Период*. Москва.

Дыбо, А.В. (2009). Вокализм раннетюркских заимствований в венгерском. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen Band 32/33*. Helmut Buske/Verlag.

Дыбо, А.В. (2013). *Этимологический словарь тюркских языков. Том 9 (дополнительный): Этимологический словарь базисной лексики тюркских языков*. Астана.

Дыйканов, К. (1980). *Кыргыз Тилинин Тарыхынан*. Фрунзе: Мектеп.

Егоров, В. Г. (1964). *Этимологический Словарь Чувашского Языка*. Чебоксары: Чувашское Книжное Издательство.

Егоров, В. Г. (1971). "Словосложение в тюркских языках". *Структура И История Тюркских Языков*. с. 102-112. Москва.

Жанпейісов, Е. (1991). *Этнокультурная лексика казахского языка*. Алматы.

Жанұзақов, Т. (бас ред.) (2008). *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі*. Алматы.

Жумакунова, Г. (2006). *Бытовая Лексика Эпоса «Манас» в Сравнительно Историческом Освещении*. Бишкек: Илим.

Зарипова, Ч. Ч. Национальный костюм и предметы украшения в коротких лирических песнях татар. *Черное море*. (Yıl: 1, Sayı: 1, Kış 2008, s.81-94.)

Ибрагимов, С., Асамудинова, М. (1972). "Отражение Профессиональной Терминологии в Дивану Лугат-Ит- Тюрк и Кутадгу Билик", *Советская Тюркология*, №1, с.114-122. Баку.

Ысқақов А., Сыздыкова Р., Сарыбаев Ш. (1966). *Қазақ Тілінің Қысқаша Этимологиялық Сөздігі*. Алматы: Ғылым.

Қайдаров, Ә.Т. *Берен (сөз төркіні) // Білім және еңбек*. 1987. № 2. Б. 26—27.

Капалбаев, О. Э. (2007). *Кыргыздардын Салттык Жыгаччылыгы (Тарыхый Этнографиялык Изилдөөлөр XIX к. Аягы - XX к. Башы)*. Бишкек.

Каранфил, В. Г. (2009). *Бытовая Лексика Гагаузского Языка (На Основе Названий Одежды и Обуви)*. Комрат.

Карасаев, Х. (1986). *Өздөштүрүлгөн Сөздөр*. Фрунзе.

Каратаев, О., Эралиев, С. (2005). *Кыргыз Этнографиясы Боюнча Сөздүк*. Бишкек: Бийиктик.

Клевцова, С.Д. (1984). *Русско-Персидский Словарь*. М.: Русский язык.

Кононов А. Н. (1958). *Родословная туркмен*. Сочинение Абу-л-Гази хана хивинского. Ленинград : Изд-во АН СССР.

Кононов А. Н. (1968). *Заметки (II) тюрколога на полях 'Словаря русских народных говоров'*. Л.: Известия Академии наук СССР.

Кононов А. Н. (1975). Семантика цветообозначений в тюркских языках // *Тюркологический сборник*. М.

Кононов, А. Н. (1980). *Грамматика Языка Тюркских Рунических Памятников (VII—IX Вв.)*. Москва: Наука.

Кормушин, И.В. (1997). *Енисейские Эпитафии*. Москва: Наука.

Кормушин, И.В. (2008). *Тюркские Енисейские Эпитафии. Грамматика*,

- Текстология*. М.: Наука
- Кручкин, Ю. (2006). *Большой Современный Русско-Монгольский-Монгольско-Русский Словарь*. Москва.
- Кудайбергенов, А. Т., Сыдыков, Ж. (1980). *Кыргыз Адабий Тилинин Грамматикасы*. Фрунзе: Илим.
- Кудайбергенов, С., Абдуллаев, Э., Захарова О. и др. (1987). *Грамматика киргизского литературного языка. Фонетика и Морфология*. Фрунзе: Илим.
- Левитская, Л. С., Дыбо, А. В., Рассадин, В. И. (1997). *Этимологический Словарь Тюркских Языков: Общетюркские и межтюркские основы на буквы «К», «Қ»*. Москва.
- Левитская, Л. С., Дыбо, А. В., Рассадин, В. И. (2000). *Этимологический Словарь Тюркских Языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву «Қ»*. Москва.
- Левитская, Л. С., Дыбо, А. В., Рассадин, В. И. (2003). *Этимологический Словарь Тюркских Языков: Общетюркские и Межтюркские Основы на Буквы «Л», «М», «Н», «П», «С»*. Москва.
- Лобачева, Н. П. (1965). “К истории среднеазиатского костюма”. *Советская Этнография*. № 6. С. 34—49.
- Максимов, В., Сорокин, Е., Дьюченко, Л., Усубалиева, Б. (1986). *Кыргыз Оймолору*. Фрунзе: Киргизстан.
- Манас. (1980). Сагынбай Орозбак уулунун варианты боюнча. Ф: Кыргызстан, 2-китеп.
- Манас. (1958). Биринчи бөлүк. 1- китеп / Жалпы редакциялаган проф. Б.М. Юнусалиев.
- Мелиоранский П. (1900). *Араб филолог о о турецком языке*. (Текст, Перевод, Глоссарий и Комментарий). СПб.
- Мелиоранский П. (1904). *Араб филолог о монгольском языке* (Текст, Перевод, Глоссарий и Комментарий) // *Записки восточного отделения императорского русского археологического общества*. Том пятнадцатый. 1902—1903. СПб.: Типография Императорской Академии Наук, С. 75—172.
- Мелиоранский, П. (1906). Что такое «басма» золотоордынских послов хана Ахмата? // *Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества*. Том семнадцатый. 1906. СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1907. С. 0129—0140.
- Мукамбаев, Ж. (2009). *Кыргыз Тилинин Диалектологиялык Сөздүгү I-II*. (Ред. Даяр. Кадыралы Конкобаев). Гирне Америка Университети Тюрк Изилдөө Жана Таанытуу Борбору.
- Мусаев, К. М. (1975). *Лексика Тюркских Языков в Сравнительном Освещении*. Москва.
- Мюллер, Б. В. (1960). *Персидко – Русский Словарь*. Москва.
- Наджип, Э.Н. (1979). *Историко-Сравнительный Словарь Тюркских Языков XIV Века*. (На материале “Хосрау и Ширин” Кутба). Книга I. М.: ГРВЛ.
- Наделяев, В.М., Насилов, Д.М., Тенишев, Э.Р., Щербак, А.М. (1969). *Древнетюркский словарь*. Ленинград.
- Ниязова, Г.Н. (2007). “Генетические Пласты Лексики Материальной Культуры Тоболо-Иртышского Дialecta Сибирских Татар”. *Филология*. УДК: 811. 512. 145’ 282. 2.

- Нурмағамбетов, Ә. (1994). *Бес жүз бес сөз*. Алматы: Рауан.
- Окладников, А.П. (1950). *Неолит и бронзовый век Прибайкалья*. Историко-археологическое исследование. Ч. I, II. / МИА №18. М.-Л.
- Омакаева, Э.У. (2014). К характеристике общего тюрко-монгольского лексического фонда калмыцкого языка и западномонгольских ойратских говоров: сравнительно-сопоставительный анализ. *Мир Науки*. В-4.
- Орузбаева Б., Кудайбергенов С. (1964). *Кыргыз тилинин грамматикасы. Морфология*. Фрунзе.
- Орузбаева, Б.Ө. (1964). *Словообразование в Кыргызском Языке*. Фрунзе: Илим.
- Орузбаева, Б.Ө. (2000). *Кыргыз Тилиндеги Куранды Мүчөлөр Сөз Курамы*. Бишкек.
- Орузбаева, Б.Ө. (2000). *Сөз Курамы*. Бишкек.
- Остроумов, Н. (1876). *Первый Опыт Словаря Народно-Татарского Языка По Выговору Крещенных Татар Казанской Губернии*. Казань.
- Пекарский, Э. К. (1958). *Словарь якутского языка*. 3 т. Л.: Изд-во АН СССР.
- Поливанов, Е. Д. (1951). “К Этимологии Турецкого *Yj*, **?J* - 'Дом', 'Юрта'”. *Тюркологический Сборник*. с. 85-88. Ташкент: Сб. науч. тр. Узбекского НИИ култ.
- Поппе, Н.Н. (1937). *Грамматика письменного монгольского языка*. Москва.
- Поппе, Н. Н. (1938). *Монгольский Словарь Муккадимат Ал Адаб*. Часть I—II. Ленинград: Издательство АН СССР.
- Радлов, В. (1885). *Образцы Народной Литературы Северных Тюркских Племен Собраны. Часть V. Наречие Дикокаменных Киргизов*. Санкт Петербург.
- Радлов В.В. (1893 – 1911). *Фонетика северных тюркских языков*. СПб.
- Радлов, В. В. (1899–1911). *Опыт Словаря Тюркских Наречий*. В 4-х томах. СПб.
- Раднаев, В. Э. (2012). *Монгольское языкознание в России в I половине XIX в.: проблемы наследия*. Улан-Удэ: Изд-во БНЦ СО РАН.
- Рассадин, В. И. (1969). *О Тюркизмах в Бурятском Языке. К Изучению Бурятского Языка*. Улан-Дэ.
- Рассадин В. (1973). Монгольские заимствования в алтайском языке. // *Советская тюркология*. №1. С.62-72.
- Рассадин В. И. (1980). *Монголо-Бурятские Заимствования в Сибирских Тюркских Языках*. Москва.
- Рассадин В. И. (1995). Тюркские Элементы В Языке "Сокровенного Сказания Монголов". *"Тайная история монголов": источниковедение, филология, история*. Новосибирск.
- Рясянен, М. (1955). *Материалы По Исторической Фонетике Тюркских Языков*. Москва: Издательство иностранной литературы.
- Садыкова Г. (2013). Употребление Бытовой Лексики В Каракалпакском Народном Эпосе «Коблан». Узбекистан: Нукус
- Севортян, Э. В. (1966). *Аффиксы именного словообразования в азербайджанском языке*. М.
- Севортян, Э. В. (1974). *Этимологический Словарь Тюркских Языков, Общетюркские и Межтюркские Основы на Гласные*. М.: Наука.
- Севортян, Э. В. (1978). *Этимологический Словарь Тюркских Языков: Общетюркские и Межтюркские Основы на Букву «Б»*. М.: Наука.

- Севортян, Э. В. (1980). *Этимологический Словарь Тюркских Языков: Общетюркские и Межтюркские Основы на Букву «В», «Г» И «Д»*. М.: Наука.
- Севортян, Э. В., Левитская, Л. С. (1989). *Этимологический Словарь Тюркских Языков: Общетюркские и Межтюркские Основы на Буквы «Ж», «Ж», «Й»*. Москва.
- Сейдакматов, К. (1988). *Кыргыз Тилинин Кыскача Этимологиялык Сөздүгү*. Фрунзе: Илим.
- Серебренников Б.А. (1971). *О Некоторых Проблемах Исторической Морфологии Тюркских Языков. Структура И История Тюркских Языков*. М.: Наука.
- Серебренников, Б. А., Гаджиева, Н. З. (1986). *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков : синтаксис /; отв. ред. Э. Р. Тенишев; АН СССР, Ин-т языкознания. - Москва : Наука*
- Скворцов М.И., Скворцова А.В. (2002). *Русско-чувацкий словарь*. Чебоксары: Чуваш. кн. изд-во.
- Сыдыков, С. (1983). *Монгольско-Тюркские Языковые Параллели*. Фрунзе: Академия наук киргизской ССР. Институт языка и литературы.
- Сыздыкова, Р.Г. (1980). *Сөздер Сөйлейді (сөздердің қолданылу Тарихынан)*. Алматы.
- Тектигул, Ж.О. (2013). *Эволюция Общетюркских Аффиксов В Казахском Языке*. Академия Естествознания.
- Тенишев Э.Р. Редк. (1968). *Тувинско-Русский словарь*. Москва: Советская Энциклопедия.
- Тенишев, Э. Р. (1984). *Сравнительно-Историческая Грамматика Тюркских Языков. Фонетика*. М.: Наука.
- Тенишев, Э. Р. (1988). *Сравнительно-Историческая Грамматика Тюркских Языков. Морфология*. Москва.
- Тенишев Э.Р. (1989). К вопросу о происхождении киргизов и их языка *Советская тюркология*. 1989, №4;
- Тенишев Э.Р. (1989). О киргизском литературном языке в донациональный период / *Вопросы языкознания*, №5
- Тенишев, Э. Р. (1997). *Сравнительно-Историческая Грамматика Тюркских Языков. Лексика*. Москва.
- Тенишев, Э. Р. (1997). *Древне-Киргизский Язык*. Бишкек.
- Тенишев, Э. Р. (2001). *Сравнительно-Историческая Грамматика Тюркских Языков. Лексика*. 2-е изд., доп. Москва.
- Тенишев, Э. Р. (2002). *Сравнительно-Историческая Грамматика Тюркских Языков. Региональные Реконструкции*. Москва.
- Тенишев, Э. Р., Дыбо, А.В. и др. (2006). *Сравнительно-Историческая Грамматика Тюркских Языков. Пратюркский Язык-Основа. Картина Мира Пратюркского Этноса По Данным Языка*. Москва.
- Толковый Словарь Кыргызского Языка. (1969). Ф.: Мектеп.
- Тухбиева, Л.Ф. (2006). *Лексика Одежды и Головных Уборов в Татарском Литературном Языке*. Казань.
- Ураксин, З. Г. (1996). *Башкирско-Русский Словарь*.
- Фазылов, Э. (1966–1971). *Староузбекский Язык. Хорезмийские Памятники XIV В. Т. I -II*. Ташкент.
- Фазылов Э.И., Зиляева М.Т. (1978). *Изысканный дар тюркскому языку:*

- Грамматический трактат XIV вв. на арабском языке.* Ташкент
- Фасеев, Ф. С. (1969). Основы Терминологии В Татарском Языке. Казань.
- Фасмер, М. пер.Трубачева, Н. (1986-1987). *Этимологический Словарь Русского Языка* (1-2-3-4). Москва.
- Федотов, М. Р. (1996). *Этимологический Словарь Чувашского Языка.* Чебоксары: Чувашский Государственный Институт Гуманитарных Наук.
- Хабишев, М. А. (1971). *Карачаево-Балкарское Именное Словообразование.* Черкесск.
- Хабишев, М. А. (1989). *Именное Словообразование и Формообразование в Куманских Языках.* Москва: Наука.
- Хамзаев, М.Я. (1962). *Словарь туркменского языка.* Ашхабад: АН ТССР.
- Чупонов О. О. (2020). Названия тканей и украшений в посольских книгах по связям России с Хивой и Бухарой XVII в. *Scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan"*, No 2 (31): 41-56.
- Щербак, А. М. (1970). *Сравнительная фонетика тюркских языков.* Ленинград: Наука.
- Щербак, А. М. (1977). *Очерки По Сравнительной Морфологии Тюркских Языков* (Имя). Ленинград: Наука.
- Шипова, Е. Н. (1976). *Словарь Тюркизмов в Русском Языке.* Алма-Ата: 'Наука' КазССР.
- Юдахин, К. К. (1965). *Киргизско-Русский Словарь.* Москва: Советская энциклопедия.
- Юнусалиев, Б.М. (1956). К вопросу о формировании общенародного киргизского языка. *Труды ИЯЛ АН КиргССР*, 1956, вып. VI
- Юнусалиев, Б. М. (1959). *Киргизская Лексикология: Развитие Корневых Слов.* Фрунзе.
- Юнусалиев, Б. М. (1965). *Заметки по Истории Киргизского Языка. Очерки Грамматики и Лексики Киргизского Языка.* Фрунзе.
- Юнусалиев, Б. М. (1971). *Кыргыз Диалектологиясы.* Фрунзе: Мектеп.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Nazgül Enteriyeva

Uyruğu : Kırgız

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Akdeniz Üniversitesi	2009
Lisans	Kırgız-Türk Manas Üniversitesi	2004
Lise	Kazıbek İngilizce ağırlıklı Rus lisesi	1998

Yabancı Dil

Rusça

İngilizce

Hobiler

Gezmek, koşmak, müzik dinlemek, yüzmek

